

GROSSDEUTSCHES REICH

GAU KÄRNTEN

GAU STEIERMARK

PROVINZIA DI LUBIANA

ITALIA

Sava

Litiya

Šmarino

Šična

Gradišče

706

768

794

609

Lukovica

Prapreče

Krasinja

Limbarska G.

Peče

Kandrše

Mlinše

Medija

Loka

Senta Gotard

Moravče

Drljija

Slivna

Vače

Rovišče

Tirna

Zagorje

Konjščica

Polšnik

Jelenje

Gaba

Tisje

Primskovo

Štanga

Jančje

Prežganje

Javor

Lipoglav

Polica

Stara vas

Sela

Meňaj

Šična

Gradišče

Temenica

Primskovo

Moravče

Gabrovka

Catež

Zaplaza

LITII SKI-ZBORNIK-NOB.

»(...) Velika večina prispevkov je spominskega značaja in le redki pisci so črpali podatke tudi iz arhivskih virov in literature. Uredništvu pa je uspelo v precejšnji meri omiliti običajne slabosti spominskih člankov. V večji meri bi se dalo izogniti ponavljanju (...) Izbrani članki v Litijskem zborniku ilustrirajo razvoj NOB v litijskem okrožju in njegove specifičnosti, iz njih si je lahko ustvariti podobo izredne pomembnosti tega območja za razvoj NOB na Štajerskem in v kamniškem okrožju.

Uredništvo napoveduje (...) izdajo II. dela Litijskega zbornika in namerava v njem objaviti nekatere prispevke, ki jih je dobilo prepozno in jih ni moglo uvrstiti v I. del. Menim, da bi morala v II. delu imeti osrednje mesto okrožna kronika NOB. Gradivo, ki ga je uredništvo pripravilo za I. del, je solidna osnova za pisanje okrožne kronike. Izbrani prispevki dobro opisujejo vojaško aktivnost na litijskem območju za vse obdobje NOB, glede razvoja OF in ljudske oblasti pa je prelomnica 1943. leto. Do tega leta, ko skoraj ni ohranjenih arhivskih virov, bo treba zbrano gradivo le še delno dopolniti ter preveriti datume in sodelavce OF. Zato bi bilo primerno, da uredništvo v svoji uvodni besedi izrazi tudi željo, naj mu bralci sporočijo svoje pripombe in morebitna dopolnila. (...) Posebno pozornost pa bo treba posvetiti prikazu razvoja OF in njenih množičnih organizacij ter izgradnje ljudske oblasti od 1943. leta dalje. (...) Posebej bi bilo treba prikazati tudi razvoj ljudske oblasti v tistem delu osvobojene Moravske doline, ki je spadal pod litijsko okrožje. Prav tako tudi še niso izčrpani vsi podatki o vojaški aktivnosti na litijskem območju. Pri pisanju okrožne kronike se bo torej treba usmeriti predvsem na nadroben pregled arhivskega gradiva. S temi pripombami ne želim zmanjšati vrednosti izbranih spominskih prispevkov, ki bodo tudi dobro dopolnilo kroniki. Nekatera dogajanja je namreč težko prikazati v kroniki in jih je mogoče posredovati le v obliki, za kakršno se je odločilo uredništvo Litijskega zbornika.

Vsi izbrani članki so primerni za objavo. (...)«

(Iz ocene recenzenta Komisije za zgodovino sveta za razvijanje tradicij NOB pri republiškem odboru Zveze združenj borcev NOV Slovenije dr. Mirka Stiplovska, septembra 1968. leta).

LITIJSKI
ZBORNIK
· NOB ·

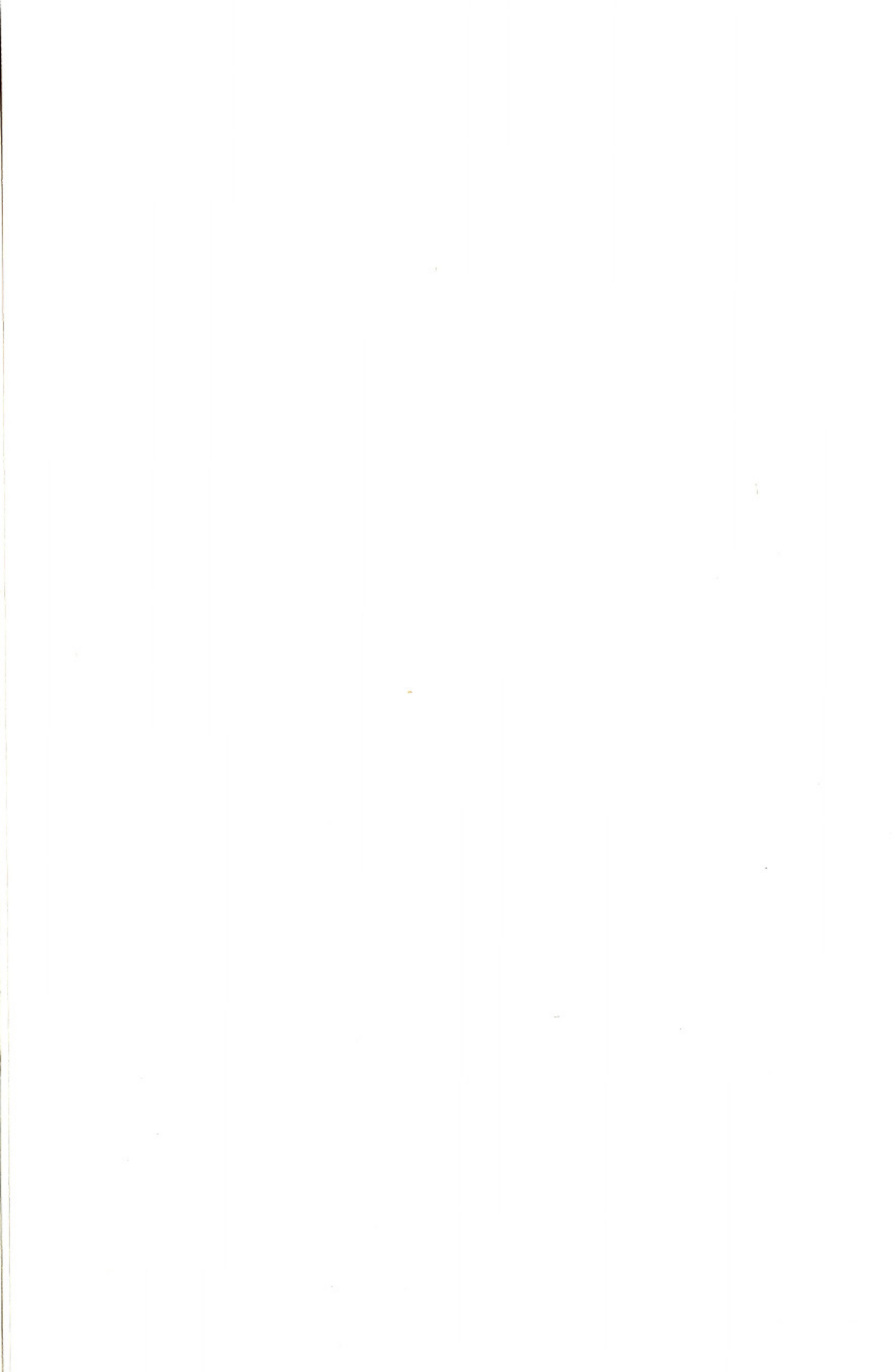
I

LITIJSKI
ZBORNIK
NOB

I

Ljubljana 1969

DVA ČLOVEKA — DVA KOMANDANTA

Franc Rozman-Stane
rojen 1912. padel 1944.

Dušan Kveder-Tomaž
rojen 1915. umrl 1966.
častni občan Litije

Na skoraj sleherni strani tega Zbornika prebiramo imena znanih revolucionarjev, partizanov, komandantov in političnih komisarjev, organizatorjev Osvobodilne fronte in partijskih voditeljev. Prebiramo imena partizanov in političnih delavcev domačinov in iz vse Slovenije, imena borcev iz drugih krajev Jugoslavije in še z onkraj njenih meja, avstrijska, češka ter ruska imena in kdo bi jih mogel še vsa naštet. To pomeni, da je mnogo pomembnih osebnosti revolucionarnega boja za našo narodno in socialno svobodo začelo ali povezovalo svoje delo, se borilo in se žrtvovalo v letih okupacije v Litiji in njeni okolici, med prebivalci teh krajev. To pomeni še, da sta Litija in njena okolica bili pomembno sečišče narodnoosvobodilnega gibanja, da so se prek tega strateško važnega partizanskega ozemlja pretakale in se povezovale osvobodilne silnice uporne Ljubljane, Gorenjske in Dolenjske s Štajersko in še daleč prek Drave s Koroško. To pomeni tudi, da so svobodoljubne težnje in napor zasavskega prebivalstva zanetile veliko žarišče in ustvarile oporišče za boj proti fašističnemu zavojevalcu. Iz te revolucionarne sile zasavskih delovnih ljudi so rasle in se v njej kalile velike osebnosti. Veliki časi so delali velike ljudi. Preprosti delavci in kmetje so postajali komandantje in organizatorji osvobodilnega gibanja, komaj odrasli fantje in še nežne deklice odločni borci in junaki, borke in junakinje.

V kroniki zasavskega partizanstva pa sta najbrž najbolj znani in najbolj priljubljeni osebnosti — komandant Stane in politični komisar Tomaž. Oba že ležita v grobnici herojev v Ljubljani, spomin nanju pa je med partizani še živ in neposreden, kakor da ni od tistih časov steklo četrto stoletje mimo nas. Prav je, da ju v Zborniku še posebej na kratko predstavimo.

Stane in Tomaž sta imela mnogo skupnih lastnosti. Rekli bi, da sta se dopolnjevala in skupaj sestavljala izredno ustvarjalno ter enotno osebnost. Oba sta se že v rani mladosti kot narodno zavedna in socialno čuteča fanta vključila v revolucionarno gibanje in v Komunistično partijo. Za oba se je vojna proti fašizmu začela že štiri leta pred razkositvijo Jugoslavije in Slovenije. Oba sta se kot španska prostovoljca bojevala na frontah v Aragonu, Estremaduri, na Ebru, v Kataloniji. Izkoristila sta velike izkušnje iz vojaških bojev v Španiji in že leta 1941 začela organizirati partizanski boj. Ta boj sta začela kot navadna borca, brez republikanskega oficirskega čina, na Štajerskem, na tistem delu naše zemlje, kjer je bil okupator najbolj brezobzirno nasilen. V tem severnem delu Slovenije se je uresničevala njegova strahotna zamisel: uničiti slovenski

narod. Do takrat na svetovnih bojiščih še nepremagana nacistična soldateska, številen policijski teroristični aparat, ki ni poznal milosti in kompromisov, zaradi razpada stare Jugoslavije demoralizirano prebivalstvo — to so bile razmere, v katerih sta Rozman in Kveder začela ustvarjati partizanstvo tako rekoč iz nič. Za oba je bila značilna izredna neuklonljivost in vztrajnost; nista odnehala kljub velikemu nesorazmerju sil in kljub velikim težavam in žrtvam. Tomaž je zapisal v brošuri »Partizanski politikomisar« leta 1942 naslednje: »Vsak narod lahko nudi odpor agresorju, vsak ima perspektivo, da izbojuje zmago tudi nad močnejšim sovražnikom pod pogojem, da razvija v sebi voljo za boj in zmago, da pripravi vojsko za posebne pogoje vojskovanja«. Take besede sta Stane in Tomaž govorila borcem kot borbeno geslo, jim vlivala vero v lastne sile, se borila proti omahovanju in čakanju, da bodo drugi prinesli svobodo v dar. Imela sta posebno sposobnost majhne prednosti partizanov spremeniti v odločilno pobudo. Izdelata sta nepremagljivo partizansko taktiko tam, kjer je bil odnos sil za osvobodilno gibanje najtežji, najbolj neugoden. Ustanovila sta prvo slovensko partizansko brigado — drugo grupo odredov, ki jo imajo litijski občani za svojo matično partizansko enoto. Prevzela sta — Tomaž za Stanetom — poveljstvo slovenske partizanske vojske. Ta vojska, zrasla iz boja za narodno in socialno svobodo, pa je prvič v zgodovini slovenskega naroda pod slovensko zastavo z rdečo zvezdo združila vse slovensko ozemlje.

Stane in Tomaž sta imela mnogo skupnih lastnosti; dopolnjevala sta se med seboj. Partizani se ju še danes spominjamo, kako sta sklonjena nad mizo preučevala vojaški zemljevid, kako sta vstric hodila po partizanskem taborišču sem in tja in razmišljala o novih načrtih, kako sta jurišala drug ob drugem skozi sovražnikove obročne.

In vendar sta se Stane in Tomaž tudi močno razlikovala.

Stane je bil delavec, preprost, trd in okoren v vedenju, mehak in čuteč do soborcev. Bil je vojaški učitelj izrednih sposobnosti. Pod njegovim vodstvom in njegovim vplivom je zrasla generacija mladih slovenskih oficirjev in komandantov. Bil je molčeč, redkobeseden, odrezav poveljnik. Ni bil govornik. Imel pa je izreden čut za stvarnost, za dejstva, za vojaška razmerja in resnične možnosti. Vnaprej je uganil načrte sovražnika, po kratkem pogledu na zemljevid pa je znal predvideti najboljše mesto za vsakega borca, za vsako puško ali strojnično gnezdo. Z vsem svojim vedenjem in ravnanjem je bil komandant, velik komandant.

Tomaž je bil čisto drugačen. Bil je intelektualec izrednih ustvarjalnih sposobnosti in razgledanosti. Misli so mu uhajale daleč naprej, hoteč izmeriti »daljo in nebesno stran«. V njem je vse kipelo prek roba, ljubezen in sovraštvo. Neomajno je bilo njegovo zaupanje v ljudske sile svojega naroda in v uničenje sovražnika. Videl je razpad in propad nemške vojske že takrat, ko je ta lahko še prek noči mobilizirala nekaj deset tisoč esesovcev proti peščici partizanov na Limbarski gori. Tudi Tomaž je znal poveljevati, vendar je bilo v njem nekaj zanesenjaškega, nestrpnega. Bil je odličen govornik. Težko bi našli ljudskega tribuna s tako sugestivno močjo in takim vplivom na borce. Znal je pričarati vizijo zmage tudi takrat, ko se je zdelo vse izgubljeno. Tomaž je bil politični komisar, velik partizanski propagandist. Kadar sta bila skupaj Stanetova vojaška razsodnost in Tomažev partizanski optimizem, smo vedeli, da ni sile, ki bi preprečila naše načrte.

Težko bi našli starejšega občana Litije, ki ne bi tako ali drugače spoznal ali srečal ta dva junaka naše revolucije. Veliki partizanski boji blizu Litije, partizanski boji in preboji prek Save, napadi na zasavske postojanke, zasede ob cestah, rušenje železniških prog, tisoči takih in podobnih dogodkov so povezani z imenoma Staneta in Tomaža. Na partijskih konferencah, na sestankih odborov Osvobodilne fronte krog in krog Litije so se čutili njun vpliv, nasvet in organizacijska sposobnost. Ljudje so z njima povezovali partizanske zmage in bitke tudi tam, kjer ju ni bilo, tudi takrat, ko sta bila daleč v kočevskih gozdovih ali v koroških planinah.

Litijski aktivisti so bili ponosni na znanstvo z njima, ponosni na zaupanje in ljubezen, ki sta v težkih preizkušnjah nastala med njimi in slavnima komandantoma. Litijski partizani so bili ponosni, da so skupaj z njima bili bitke na Jančah in pod Sveto goro, da so skupaj hodili skozi noči, po blatu in snegu, da so skupaj peli ob tabornem ognju puntarsko pesem, ki so jo sami sestavili pod šotorskim krilom, ponosni, da so skupaj v sklenjeni verigi rok in teles bredli razdivjano reko pri Jevnici ali Senožetih, skupaj s Stanetom in Tomažem — s komandantoma slovenske partizanske vojske.

Ciril

Litijski partizani in aktivisti smo končno uresničili zamisel, ki je dolga leta živela v nas kot neporavnan dolg velikemu prispevku zasavskega prebivalstva osvobodilnemu boju in še posebej padlim tovarišicam in tovarišem. Pred vami je sedaj prva knjiga litijske partizanske kronike, spominskih zapiskov o najpomembnejših dogodkih štiriletnega osvobodilnega boja Litije in njene zasavske okolice.

Knjiga je nastala s požrtvovalnim delom nekdanjih borcev samih, ki so spet morali premagati mnogo težav. Najtežja pa je bila spopad z največjim sovražnikom živega partizanskega izročila — s časom, ki iz leta v leto bolj prekriva dogajanja izpred četrto stoletja in iz dneva v dan zmanjšuje naše sposobnosti, da bi nepristransko presojali, preverjali in primerjali naše spomine. Prav v tem, iztrgati času in pozabi žive spomine, pa je velik pomen Litijskega zbornika. Kljub pomanjkljivostim, ki spremljajo sleherno človeško delo in ki se jih tudi zavedamo, predstavlja Zbornik izvirno in bogato gradivo ter pomemben prispevek k zgodovini slovenskega osvobodilnega boja, ki je, žal, ne pišemo celotne in vse naenkrat, pač pa po koščkih, po krajevnih zbornikih in vojaških kronikah posameznih partizanskih enot. Nič zato, če bo v naši partizanski kroniki bralec, zlasti udeleženec ljudskega upora, našel tudi pomanjkljive podatke ali okorno besedo, ki jo je napisala takega pisanja nevešča roka. Zbornik so ustvarili udeleženci boja sami. Zapisali so, kako so se takrat bojevali in kako so doživljali strahote okupacije in lepote partizanstva. Slabost Zbornika bržkone ni v tem, da posamezni dogodki niso dovolj pregledno in točno opisani in da so v prispevkih tudi pomote, čeprav bi raje videli, da jih ne bi bilo, pač pa v prvi vrsti v tem, da ni zapisanega več, da nam ni uspelo zajeti vsega takratnega življenja in boja, da nam ni uspelo iztrgati pozabi mnogih različnih človeških usod in da Zbornik kljub svoji zajetnosti ne odraža ljudskega odpora v njegovi celoti, odpora vseh prebivalcev skupaj ter vsake družine, vsake vasi in vsakega zaselka v Zasavju posebej. Zato naj bo ta Zbornik res prva knjiga litijske partizanske kronike. Spodbudi naj kritiko in popravke, spodbudi pa naj tudi nadaljnje zapisovanje in zbiranje gradiva iz NOB.

Litijski partizanski zbornik se sicer ne razlikuje mnogo od drugih podobnih spominskih krajevnih kronik, kakor se partizanski boj in njegovi uspehi v Litiji in Zasavju niso razlikovali od borbe in uspehov v drugih krajih Slovenije. Na slovenski zemlji so tri velike okupatorske vojske organizirale tri različne policijske režime, ki pa so si bili kot groš grošu podobni v tem, da so povsod enako brezobzirno uničevali slovenska življenja in zatirali narodno zavest in narodni ponos. Tudi Litija je bila v kleščah takega policijskega sistema, ločena z mejo od Dolenjske in še posebej od Ljubljane, obdane krog in krog z bunkerji in žico.

Toda partizani smo porušili vse meje in vse ovire in velika zasluga litijskega osvobodilnega boja je prav v tem, da je bil važen povezovalni člen med Ljubljano, srcem naše revolucije, dolenjskim osvobojenim ozemljem, Gorenjsko, Štajersko in zadnjimi slovenskimi vasmimi na Koroškem. Partizanski boj je prvič v zgodovini združil ves slovenski narod na vsem slovenskem narodnostnem ozemlju. Vsa slovenska zemlja je bila objeta v ognju ljudskega upora. Iz tega veličastnega boja je zrasla tudi nova Jugoslavija.

V uresničevanju enotnega cilja jugoslovanske socialistične revolucije pa je vsak naš narod, vsak del našega naroda dal tudi svoj lastni, izvirni prispevek. Partizanstvo je izvir svoje moči in nepremagljivosti črpalo iz ljudstva. Partizanstvo je bilo boreče se ljudstvo samo. To je bila strategija in taktika ljudstva, ki je svojo zemljo, svoje gozdove, mesta in vasi spremenilo v zasede in oporišča za napade na tuje osvajalce. Ves način življenja in dela je bilo potrebno prilagoditi boju za svobodo. Vse, kar bi sicer moralo hlapčevati tujim gospodarjem, se je kakor jež obrnilo proti njim. Samo tak način boja je lahko premostil ogromne razlike v številu in oborožitvi sovražnikov in osvobodilne vojske. Zato je bila partizanska borba po svojih ciljih enaka in enotna, po svojih oblikah pa močno različna ter prilagojena razmeram, navadam, sposobnosti in iznajdljivosti ljudi v posameznih krajih. Ta resnica pa daje vsakemu partizanskemu krajevemu zborniku posebno privlačnost in pomen, posebno izvirnost in zanimivost, saj zgodovinar ali partizanski kronist nikoli ne more do konca odkriti vseh bogatih zamisli in vseh oblik osvobodilnih akcij.

Bralec, ki se bo poglobil v naš Zbornik, bo na vsaki strani odkril posebnosti in zanimivosti, značilne za osvobodilni boj naših krajev. Odkril bo posebnosti partizanskih akcij ob reki Savi, ki so jo morali vsako noč znova premagati partizanski brodniki in kurirji; pomen Litije kot važnega komunikacijskega vozla, ki so ga z velikimi napor prekinjali zasavski minerji; prvo veliko skupno partizansko akcijo z zavezniškimi silami na pogoniški most in predor; značilno in izvirno partizansko manevrsko taktiko zasavskega bataljona, ki je drugo leto okupacije, ko je nemški fašizem bil na vrhu svoje vojaške slave in zmag, povsem ohromila sovražnikova prizadevanja, da bi uničil to pomembno partizansko enoto; posebne oblike povezanosti partizanov s terenom, z zasavskimi vasmimi in samo Litijsko, ki je bila neprekinjena in organizirana skozi vsa štiri leta okupacije kljub brezobzirnemu uničevalnemu terorju gestapa in policije. Opazil bo skrb za ranjence, otroke, starčke in žene v pretresljivem življenju civilnega taborišča; ustvarjanje prvega osvobojenega ozemlja na Štajerskem z Moravško republiko, itd. Nemogoče je v tem kratkem uvodu opozoriti na vse posebnosti. Če pa bi iskali skupni imenovalec velikega prispevka Litije narodnoosvobodilnemu boju, bi ga našli v eni sami ugotovitvi — v enotnosti prebivalstva, ki je bilo vse na strani partizanov, v enotnem hotenju in želji Litijanov odvreči okupatorja kot tujek na svojem narodnem telesu. Zaradi te enotnosti je bila na litijskem terenu izredno množična in dobro organizirana Osvobodilna fronta. Zaradi te enotnosti tod ves čas okupacije okupatorju ni uspelo organizirati nobenega pomembnejšega protiljudskega, protiosvobodilnega, belogardističnega gibanja. Okupator je stal sam, ob njem pa le redki plačani hlapci, pred licem združenega prebivalstva, ki je živelo in delalo s svojo partizansko vojsko, s Komunistično partijo in Osvobodilno fronto, edinimi suverenimi predstavniki nove ljudske oblasti v Zasavju.

Z Zbornikom smo hoteli tudi doseči, da bi se na zgledih osvobodilnega boja in partizanske zmage proti velikim tujim vojskam okrepili samozavest, pogum in patriotizem naših ljudi in mladega rodu, ki prevzema našo partizansko dediščino. Kakor drugi majhni narodi je tudi slovenski narod skupaj z jugoslovanskimi izoblikoval svoje učinkovito orožje proti kakršnemukoli osvajalnemu namenu velikih sil. To je bil partizanski način bojevanja, ki je premagal tudi najmočnejšega napadalca in najstrahotnejše orožje. Zato moramo partizansko borbena izročila negovati in dopolnjevati z novimi dosežki v družbi in znanosti, ga oplajati z izkušnjami borb in zmag mnogih osvobodilnih bojev širom po svetu, predvsem pa ga razvijati kot naše izvirno, slovensko, jugoslovansko, našim razmeram, našim sposobnostim in krajevnim posebnostim primerno sredstvo za učinkovit odpor zoper vsako tuje vmešavanje. Zato moramo partizansko tradicijo vtakati kot sestavni del v samoupravno organizirano socialistično družbo.

Borci in aktivisti niso napisali svojih prispevkov za Litijski zbornik zaradi njih ali nas samih ali zato, da bi postavili spomenik sebi in svojemu deležu v NOB. Čeprav je njihovo pričevanje nujno tudi njihova osebna izpoved in opis njihovega osebnega doživetja partizanstva, so vendarle hoteli predvsem zapisati dejanja tistih, ki so v ljudskem uporu žrtvovali svoja življenja, zdravje in mladost narodu, njegovi svobodi in sreči.

Z Zbornikom pa smo želeli podpreti tudi prizadevanja, da bi v socialistični skupnosti ostalo izročilo revolucije živo in neokrnjeno, nepopačeno v svoji resničnosti in ljudskosti in da bi vse, kar ustvarjamo, gradimo in kar še bomo gradili, imelo svoj izvir v naši borbi za svobodo.

Uredniški odbor

TONE PRAPROTNIK

LITIJA IN OKOLICA DO DRUGE SVETOVNE VOJNE

Litija z okolico je gospodarsko in upravno-politično središče srednjega Zasavja od druge polovice 19. stoletja, ko je skozenj stekla južna železnica. Mesto leži na obeh bregovih Save, na zadnji širši dolini reke, ki teče nato skozi ozko sotesko zasavskega hribovja. Rečica Reka in njeni manjši pritoki z Dolenjskega gričevja so z erozijo pomagali, da je nastalo hidrografsko središče v tej dolini, zato pa tudi že v preteklosti relativno pomembnejše naselbine. Zaradi oblikovitosti terena so že v starih časih zgradili ugodne cestne zveze s križiščem v dolinah ob Litiji. Tu se stekajo štiri ceste z Dolenjskega gričevja, dve večeta Litijo z ljubljansko kotlino, ena pa prihaja iz moravške in zagorske kotline prek Vač v Litijo. Grade pa tudi moderno zasavsko cesto, ki bo vezala zasavski bazen čez Litijo z Ljubljano. Zaradi ugodnih terenskih pogojev in zaradi naravnega križišča cest je bila do srede preteklega stoletja največja koncentracija prebivalstva na območju Šmartna. Tu je bilo upravno in obrtno središče vsega litijskega območja. Toda z razvojem merkantilizma, zlasti pa z izgradnjo železnice, je Litija postopoma prevzela gospodarski in upravni pomen Šmartnega. Zato so 1850. leta preselili sedež okrajnega glavarstva v Litijo, 1868. leta pa je bilo v Litiji ustanovljeno tudi okrajno sodišče.

Območje litijske občine je zelo hribovito. Zato je v njej tudi veliko naselij in zaselkov; na 332 km² površine sedanje občine jih je kar 193. To ozemlje je precej bogato gozdov, kar je še toliko bolj pomembno, ker poljedelstvo zaradi konfiguracije zemljišča nima posebnih pogojev za razvoj. Še najboljše so za razvoj živinoreje s pašništvom in sadjarstva. Ti dve veji sta bili tudi v preteklosti med najbolj razvitimi.

Karbonski skladi vsebujejo precej rudnega bogastva, ki je deloma še neraziskano. Predvsem se pojavljajo železova, bakrova, cinkova, v največjih količinah pa svinčeva ruda na skoraj celotnem območju občine. Med naravnim bogastvom pa je treba omeniti še skoraj neizčrpane količine gradbenega materiala, predvsem apnenca in gramoza.

Razvoj in rast gospodarstva

Naravno križišče poti in prirodna bogastva, predvsem rudnine, so že v prazgodovinskem obdobju dala litijskemu območju pomembne značilnosti. Prek tega ozemlja je potekala tako imenovana jantarska pot z Baltika na jug.

Številne izkopenine kažejo, kako razvito kulturno in gospodarsko dejavnost so dosegli takratni prebivalci pri nas, Iliri in Kelti. Najpomembnejša svetovno znana najdišča so na Vačah in okolici, manj pomembna pa v mnogih drugih naših krajih. Surovine so pridobivali v svoji neposredni bližini, bakrovo in železovo rudo v okolici Vač, svinec in cink pa v okolici Litije.

Rimska okupacija v 1. stoletju pred n. št. je prekinila to dejavnost in materialno kulturo. Nove prometne zveze iz Emone so se usmerile na severovzhod prek Trojan in Celja, na jugovzhod pa prek Trebnjega v Sisak in naprej. Vače, Vintarjevec in drugi pomembni kraji predzgodovinske dobe so ostali ob strani, ker niso bili ob teh rimskih komunikacijah. Litija sama pa je verjetno nastala in se razvila prav v rimski dobi, ker leži tik ob Savi, ki je za Rimljane pomenila važno prometno pot. Reka je pritegnila promet na sebe.

Litija se prvič omenja kot kraj 1145., Šmartno pa 1135. leta. V 14. stoletju je Litija postala trg s tržnimi pravicami in privilegiji.

Pomembno gospodarsko vlogo je imela Litija z zaledjem vred vse od poznega srednjega veka do zgraditve južne železnice 1849. leta. Predvsem je bila pomembno rečno пристanišče, ob tem pa se je razvilo še mnogo drugih dejavnosti. Tu so izdelovali zelo trdne rečne ladje, razvito je bilo vrvarstvo, čigar izdelke je potrebovalo predvsem brodarstvo. Niti gostilniška obrt ni bila nepomembna, ker se je dnevno ustavljalo v Litiji tudi do 15 in celo 20 ladij. Tukaj so bili tudi brodarški uradi, ki so pobirali mitnino. Glavni tovor je bilo predvsem žito, ki so ga v okolici Ljubljane mleli v moko in tovorili v Trst, ter vino in slavonska hrastovina za ladjedelništvo. Lepo so zaslužili tudi okoliški kmetje, ki so z živinskimi pripragami vlačili ladje proti toku Save.

Vso brogarsko dejavnost in z njo povezano obrt pa je skoraj v hipu prekinila južna železnica. Ladje so nato večinoma prodali na Donavo, sama Litija pa je gospodarsko mnogo izgubila. Ostala je samo političnoupравни center z drobno obrtno dejavnostjo.

Edina pomembna gospodarska dejavnost, ki se je vseskozi obdržala, je bilo rudarstvo, ki je bilo razvito že v dobah Ilirov, Keltov in Rimljanov. Tudi v srednjem veku so v okolici Litije delovale manjše topilnice železa in kovaške delavnice. S krajšimi presledki so kopali in topili tudi svinčevo rudo. Dokaz o razvitem rudarstvu v okolici Litije je nagrobni spomenik lastniku rudnikov in topilnic Bruckerschneidu v Šmartnem z letnico 1537. Rudo so kopali v več krajih v okolici, izkoriščanje rudnikov pa so večkrat opustili. V večjem obsegu so rudniki delovali od začetka druge polovice prejšnjega stoletja, ko so v Litiji zgradili topilnico svinca. Rudo so zanjo dovažali tudi od drugod. Litijska topilnica je 1913. leta proizvajala slabo petino celotne slovenske proizvodnje svinca. Po prvi svetovni vojni pa je proizvodnja naglo padala in topilnica je postajala nerentabilna, zato so jo z rudnikom vred leta 1930 zaprli, naprave in zemljišča pa razprodali. Rudarji in topilničarji so se večinoma preselili v Mežico in v sosednje Revirje.

Izgradnja južne železnice je torej z ene strani pospešila propad brodarstva in z njim povezanih dejavnosti in sprostila precej delovne sile, z druge strani pa je odprla nove možnosti za gospodarski razvoj, predvsem za industrializacijo. Zato je razumljivo, da je tuji kapital videl v Litiji možnosti za razvoj industrije. Na voljo je bilo mnogo in poceni delovne sile. Ko je bila zgrajena

vsaj južna železnica, se je odprla tudi možnost za uvoz surovin in izvoz izdelkov. V zasavskih premogovnikih pa se je nahajala velika količina dobrega rjavega premoga.

Tako so leta 1880 pričeli graditi predilnico in tkalnico, najprej zato, da bi zalagala s ceneno prejo tkalnice v Avstriji. Tovarna je dobro delala. Že petnajst let po njenem nastanku je ista družba zgradila še stranski obrat — tkalnico v Varaždinu, ki je zalagala trg na Balkanu. Prvotni lastnik je bil Julius Schwarz iz Trsta, ki je že čez tri leta dobil družabnika Zublina iz Anglije. Njima se je kasneje pridružilo še šest velikih kapitalistov, predvsem iz Italije, in ustanovili so močno komanditno družbo. Tovarna se je hitro razvijala. Že leta 1906 je zaposlovala 400 delavcev. Pozneje je večkrat menjala lastnike, vedno pa je ostala last tujega kapitala. Leta 1916 je postal njen lastnik Mauthnerjev koncern na Dunaju. Njegova je ostala vse do druge svetovne vojne razen med formalno nacionalizacijo tujega kapitala leta 1923, ko se je koncern razdelil na češki, jugoslovanski, avstrijski in madžarski Mauthner d. d. Med drugo svetovno vojno ga je Hitler kot koncern židovskega kapitala uničil. — Že pred prvo svetovno vojno pa je bila tovarni odvzeta tkalnica; ostala ji je le predilnica. V nadomestilo za tkalnico je dobila 10.000 novih vreten. Med obema vojnama so predilnico večkrat tehnično izboljšali in rekonstruirali. Ostala je največje industrijsko podjetje v občini.

Razvoj predilnice kaže predvsem, kakšno moč je imel tuji velekapital, ki ni pustil domači buržoaziji, da bi se kaj bolj razvila in razmahnila, zato se na območju Litije do prve svetovne vojne razen predilnice ni razvila nobena industrijska veja razen — od časa do časa — rudarstvo, ki pa je pozneje čisto propadlo. Vsa druga gospodarska dejavnost pa se je odvijala samo kot drobna obrt, ki je dala temu območju tudi svojstvene politične značilnosti. Kmetijstvo je bilo v tej dobi zelo razdrobljeno in zadolženo. Najštevilnejša sta bila mali in srednji kmet. Ogromen višek delovne sile je odhajal v ekonomsko emigracijo, pred prvo svetovno vojno v Ameriko, po njej pa tudi v Francijo in Belgijo. Le manjši del je našel zaposlitev doma. Šele po prvi svetovni vojni se je razvila tudi domača buržoazija, predvsem drobna v trgovini in obrti. Poleg tega pa je do druge svetovne vojne že zraslo nekaj podjetij, ki bi jih lahko imenovali industrijska. V Šmartnem se je razvil Knafličev usnjarski obrat podplatnega usnja. Pomemben je bil tudi Izgorškov mizarski obrat stavbnega pohištva, ki je delal že na polindustrijski način. Leta 1926 je bil v Litiji zgrajen obrat za rezanje furnirja z žago, leta 1929 pa je v Kresnicah stekla razmeroma moderna apnenica. Vsi ti obrati so zaposlovali po 40 do 50 delavcev. Sicer pa je prevladovala obrt, trgovina in gostinstvo. Leta 1927 je imel davčni okraj Litija 234 trgovinskih, posredniških in podobnih obratov ter 481 obrtnih obratov najrazličnejših strok. To stanje se do zadnje vojne ni bistveno spremenilo. Tik pred njo je bilo na območju sedanje občine zaposlenih:

v večjih podjetjih in industriji	906 delavcev
v obrti, gostinstvu in trgovini	200 delavcev
v drugih vejah (promet itd.)	250 delavcev
Skupaj	1356 delavcev

Kulturni, prosvetni in znanstveni ustvarjalci

Litija s svojim širšim zaledjem je dala Slovencem precej pomembnih osebnosti v kulturi, umetnosti in znanosti. Večina je izhajala iz skromnih kmečkih domačij ali delavskih družin, zato je svoje delo posvečala našemu človeku, ga izobraževala in dvigala. Tudi njihov vpliv je pomagal oblikovati duhovno podobo Litijanov in okoličanov. Na območju Litije so se rodili ali pa so tod živeli, delovali in ustvarjali:

MATIJA HVALÉ (pozneje Mathias Quale ali Qualle), filozof. Rojen je bil na Vačah v drugi polovici 15. stoletja (letnica rojstva ni ugotovljena). Verjetno je bil sin slovenskega tlačana ali podložnega kmeta, morda sin uslužbenca enega takrat dominantnih gradov Lebeka ali Verneka. 12. aprila 1510. je bil izvoljen za dekana dunajske artistske fakultete. Leta 1513 pa je v Hagenau v Elzaciji izšla njegova knjiga o problemih filozofije prirode. Po dosedanjih raziskavah je to najstarejše znano tiskano delo filozofa Slovenca.

JANEZ VAJKARD VALVASOR (1641—1693) se je rodil v Ljubljani. Na svojem gradu Bogenšperku pri Litiji si je uredil bakroreznico in tiskarno za bakroreze. Bakroreznico je imel tudi v Šmartnem. Leta 1689 je izdal svoje najpomembnejše delo v štirih debelih zvezkih: »Slava Vojvodine Kranjske«, v kateri je izčrpno popisal pokrajine ter naravne in zgodovinske znamenitosti dežele. Za to delo je porabil vse svoje premoženje, zato je moral Bogenšperk prodati. Kupil si je manjšo graščino Obrezija blizu Litije. Kasneje se je preselil v Krško, kjer je tudi umrl. **MATEVŽ RAVNIKAR**, roj. 1776. na Vačah kot edinec majhnega kmeta in krojača Jurija, umrl 1845. v Trstu kot tržaški škof. Bil je reformator slovenske proze, vnet slavist, ožji sodelavec Jerneja Kopitarja. Njegov jezik je bil čist; obogatil ga je z dotlej neupoštevanimi ljudskimi ali deloma izginulimi besedami. **LUKA SVETEC** (1826 do 1921), pravnik, živel in delal je v Litiji, kjer je tudi umrl. Kot pesnik in pisatelj ima precejšnje zasluge za enotnost slovenskega pravopisa. **FRAN LEVSTIK** (1831—1887), pesnik, pisatelj, publicist, kritik, utemeljitelj slovenske književnosti. Nekaj časa je preživel kot domači učitelj pri grofu Paceju na gradu Turnu pri Gabrovki. Tedaj (1858) je napisal potopisni esej: »Popotovanje iz Litije do Čateža«, v katerem opisuje narodopisne posebnosti dolenske pokrajine, riše nekatere ljudske tipe in razlaga svoj načrt za nadaljnji razvoj slovenske književnosti. **FRAN CELESTIN** (1843—1895), roj. na Kleniku pri Vačah, je bil gimnazijski profesor v Vladimiru in Harkovu v Ukrajini. Leta 1870 je v dunajskem »Zvonu« opisal ruske razmere, objavljaj pa je tudi literarno in družbeno kritiko v »Ljubljanskem Zvonu«. **ANTON FUNTEK** (1862—1932), rojen v Ljubljani, pisatelj, pesnik, prevajalec in kritik. V letih 1881—1891 je živel in delal kot učitelj v Litiji. **Dr. STANKO BEVK** (1875—1956), eden najpomembnejših slovenskih naravoslovcev je živel do končane osnovne šole v Litiji. **RUDOLF BADIJURA** (1881) je bil rojen v Litiji. Udejstvoval se je kot turistični in športni pisatelj in publicist. Bil je mentor modernega turizma. Proučeval je Slovenijo v turističnem smislu, pisal kažipote in izdeloval zemljevide za turizem. **VLADIMIR LEVSTIK** (1886—1957), je napisal mnogo novel in nekaj romanov, za mladino pa mnogo lepih zgodbic. Levstik je med najboljšimi slovenskimi prevajalci iz

ruščine, francoščine in angleščine. Med obema vojnama je živel in delal v Litiji. ALBIN LAJOVIC, rojen 1890. v Ribčah pri Litiji, šolnik, kot učitelj služboval na raznih šolah širom po Sloveniji. Napisal je več priročnikov in strokovnih knjig o šolstvu. SLAVKO GRUM (1901—1949) se je rodil v Šmartnem pri Litiji, kot zdravnik pa je služboval v Zagorju ob Savi. Pisal je črtice in drame. Njegovo najbolj poznano delo pa je »Dogodek v mestu Gogi«, igrano šele po njegovi smrti. JOSIP VANDOT (1884—1944), mladinski pisatelj in pesnik. Pred 1. svetovno vojno je kot železniški uradnik služboval v Litiji. Najlepše so njegove mladinske povesti, zlasti trilogija o Kekcu, ki je bila tudi osnova za film istega imena.

IVAN BARTL (1860—1900), šolnik in glasbenik. Živel in delal je v Šmartnem pri Litiji. Znanih je več njegovih skladb domoljubnega značaja. VIKTOR PARMA (1858—1924), skladatelj; kot okrajni načelnik je nekaj časa živel in delal v Litiji. Bil je odločen Slovenec, zato je bil med 1. svetovno vojno interniran. Skladal je salonske in plesne skladbe in operete. Njegova melodika je hitra in živahna. IVAN BAJDE (1855—1920) je bil rojen v Hotiču pri Litiji. Med drugim se je ukvarjal z izumiteljstvom; izumil je nekatere do tedaj neznane glasbene instrumente (avtomate). Njegov sin Ludvik pa je izumil klaviolino. ANTON LAJOVIC (1878—1966), rojen na Vačah pri Litiji, skladatelj in publicist. Eden najbolj plodnih slovenskih skladateljev. Napisal je mnogo vokalnih skladb, zborovskih in samospevov, ter instrumentalne skladbe za klavir in za orkester. PETER JEREB (1868—1951), glasbenik in skladatelj, živel in delal v Litiji. Napisal je več skladb za mešane in moške zборе. Bil je dolgoletni pevovodja litijskega pevskega društva »Lipa«.

RUDOLF ERNEST MARČIČ, rojen 1882. v Litiji. Po poklicu je bil oficir, leta 1921 upokojen kot major. Priznan slikar, saj je razstavljal v mnogih mestih po vsej Evropi. Posebno znani so njegovi blejski in dalmatinski motivi ter podobe iz Albanije. Čez 1000 njegovih slik je raztresenih po vsej Evropi. MIRA PREGELJ (1905—1967), živeča in delala je v Litiji. Slikala je figuralne kompozicije, tihožitja in portrete na platnu in steklu, krajine in grafiko. Njeno delo je tudi v Narodni galeriji v Ljubljani.

Položaj in politična dejavnost delavstva do prve svetovne vojne

Delavsko gibanje in razvoj zavestnih sil v njem ima na litijskem območju svojevrstno pot. Vzroki za to so bili objektivni in subjektivni. Litija je v prejšnjem stoletju postala politično in upravno središče okraja. S tem je nastala tudi plast nižjega in srednjega uradništva, ki v političnem življenju navadno niha ali pa je pasivno. Druga močnejša plast je bila drobna buržoazija s trgovčiči in obrtniki. Litija z vso bližnjo in širšo okolico pa je bila v celoti sestavljena iz razdrobljene kmečke posesti, zato se pri takšni socialni sestavi delavsko gibanje ni moglo posebno razviti. In če navedem še dejstvo, da ni bilo zdravega revolucionarnega jedra, je jasno, da do pomembnejšega gibanja ni moglo priti.

Kljub temu da se je predilnica že ob koncu prejšnjega stoletja razvila v močno industrijsko podjetje z nekaj sto delavci, je bilo med njimi bore malo čistih proletarcev. Tehnična inteligenca in uprava sta bili načrtno vedno

tuji. Če vemo, da je imela leta 1900 Litija z bližnjo okolico 1172 prebivalcev, predilnica pa še ni imela lastnih stanovanj, je razumljivo, da je veliko večino sestavljal polproletariat, ki je od blizu in daleč prihajal na delo, neprebujen in navezan na zemljo doma. Čeprav še tako izkoriščen, ni mogel najti poti do organiziranosti in razredne zavesti kot proletariat v neposredni bližini, v zasavskih Revirjih.

Zato ni naključje, da je prvi zbor Jugoslovanske socialnodemokratske stranke (JSDS), ki je bil 15. in 16. avgusta 1896., postavil sedež okrajne organizacije za litijski okraj v Zagorju, kjer je bilo precej članov.

Leta 1907 je bila, kolikor je znano, prva stavka v litijski predilnici zaradi znižanja mezd. Izkoriščanje delovne sile je bilo veliko, delovni urnik pa je trajal 11 ur, od 6. do 18. ure z enournno neplačano »pavzo«. Večinoma so zaposlovali delovno silo pod 16 let, predvsem pa ženske. Stavka ni uspela, v glavnem zaradi neorganiziranosti delavstva.

Leto 1907 je za litijsko območje pomembno, ker so bile 14. maja državno-zborske volitve, na katerih je prvič samostojno sodelovala tudi socialnodemokratska stranka. Na njih je bila tudi prvič v tedanji avstrijski monarhiji uveljavljena enaka volilna pravica za vse polnoletne moške.

Kandidat socialnodemokratske stranke za litijski, višnjegorski in radeški volilni okraj je bil pisatelj Ivan Cankar. V aprilu in maju je imel več predvolilnih zborovanj po raznih krajih volilnega okraja. Svoj »štáb« je imel v Zagorju, ki je veljalo za trdnjavo socialne demokracije v Zasavju. V svojih pismih Štefki Löfflerjevi je Cankar pisal o svojih vtisih in razpoloženju volilcev na teh zborovanjih, ki precej jasno ilustrirajo tedanje politično stanje in razmere na območju litijskega okraja. Zato je prav, da nekatera Cankarjeva opažanja in vtise navedemo:

10. aprila 1907. piše: »V nedeljo sem imel dva shoda: dopoldne v Litiji, popoldne v Zagorju. Bolje je, nego sem mislil; zmage sicer sedaj ne moremo pričakovati, pač pa je mogoče, da pri prihodnjih volitvah proderemo. Okraj je tako umetelno skrojen, da kljub vsemu delu ne moremo mnogo opraviti. Vendar tudi kmetje niso tako neumni, kot sem si na Dunaju predstavljal. Pravo veselje jim je govoriti. V Litiji, takoj na mojem prvem shodu, se mi je primerilo, da je bilo med vsemi poslušalci — in dvorana je bila polna — komaj deset somišljenikov, ostalo sami uradniki in kmetje. Kljub temu sem bil dovolj pogumen, da sem dal svojo kandidaturo na glasovanje — pa so se vse roke dvignile v zrak! Sijajno je bilo v Zagorju. Doslej nisem vedel, kako krasen občutek ima človek, če govori tisoč ljudem. (...)«

»(...) To nedeljo bom govoril dopoldne v Radečah, popoldne pa v neki gorski vasi (Povšnik); oba kraja sta mi popolnoma neznana in gotovo se mi bo godilo prav tako kot v Litiji; prišel sem čisto sam v to tuje gnezdo, nikogar nisem poznal in nihče ni poznal mene; zdel sem se sam sebi kakor izgubljena ovca. Smešno je bilo, da sem moral šele iskati svoje lastno zborovališče in ko sem ga našel, sta stali v njem samo dve stari ženski z ogromnima metlama in sta pometali. Zatem je prišel sam gospod okrajni glavar in je takole govoril: O, gospod Cankar, kakšno neumnost ste vendar napravili! Kaj ne veste, da je ob devetih maša? — Ne, tega nisem vedel. In sem torej vzel svinčnik, odkorakal ven, prečrtal na plakatu »9« in napisal »10«. »Tako, odbor je uro zborovanja prestavil«. In glej: ob desetih je bila dvorana polna! (...)«

Kot pravi Cankar, je bilo med udeleženci zborovanja kakšnih deset somišljenikov, drugi pa so bili kmetje in uradniki, ki so soglasno potrdili

njegovo kandidaturo. Če sodimo po današnji velikosti lokala v restavraciji Pošta, je moglo biti na zborovanju 50 do 60 ljudi.

Popoldne je imel Cankar zborovanje še v Zagorju, kjer so mu rudarji že na kolodvoru priredili lep sprejem, na zborovanju pa je bilo prek tisoč ljudi. Pozneje je imel zborovanja še v Polšniku, na Vačah, Kotredežu in Šentlambertu. Zanimivo je, da je bilo v razmeroma majhnih vaseh Kotredežu in Šentlambertu navzočih po 150 ljudi. Cankar je ugotovil, da je tudi med kmeti pridobil precej simpatizerjev. Iz razpoložljivega gradiva pa ni videti, če je imel Cankar zborovanja tudi v drugih krajih takratnega litijskega volilnega okraja in kakšna je bila udeležba.

Kljub temu, da je socialnodemokratska stranka na volitvah izgubila, so te volitve prvič jasno pokazale progresivnih in reakcionarnih sil. Socialnodemokratska stranka je dobila naslednje število glasov:

Sodni (volilni) okraj	Število volilnih upravičencev	Število glasov za socialnodemokratsko stranko
Litija	4423	1130 (25,5%)
Višnja gora	2388	22 (0,9%)
Radeče	1597	150 (9,4%)
Skupaj	8408	1302 (15,4%)

Kot vidimo, je v vseh treh volilnih okrajih dobila 1302 glasova, od tega samo na območju Zagorje—Izlake 843 glasov, medtem ko je kandidat klerikalne stranke Povše tu zbral samo 133 glasov. Zato je takrat Zagorje z bližnjo okolico po pravici dobilo naziv trdnjave socialne demokracije v osrednji Sloveniji, ker razen v Trstu in še nekaterih industrijskih centrih (npr. Mariboru) v tedanji Sloveniji delavska stranka ni nikjer dobila tolikšnega odstotka glasov. Pripomniti pa moram, da je pri takratnih volitvah glasoval za Cankarja tudi del liberalcev. Kljub temu nam zgornji rezultati kažejo na vpliv in moč politično organiziranega delavstva v takratnem obdobju, predvsem na območju Zagorja, saj je socialna demokracija na vseh drugih pretežno zaostalih območjih volilnih okrajev Litija, Višnja gora in Radeče zbrala samo 459 glasov. V ilustracijo navajam tudi podatke o državnoborskih volitvah 1911. leta, ko Cankar ni več kandidiral:

Sodni (volilni) okraj	Število volilcev	Število glasov za socialnodemokratsko stranko
Litija	4367	813 (18,4%)
Višnja gora	2431	10 (0,4%)
Radeče	1555	47 (3%)
Skupaj	8353	870 (10,4%)

Pred prvo svetovno vojno je bilo delavsko gibanje še razmeroma šibko in, razen v večjih industrijskih centrih, neorganizirano. Ni pa dvoma, da je na nazadovanje moči in volilnih rezultatov delavske stranke vplival tudi organiziran teror buržoazije ter delovanje klera.

Do konca prve svetovne vojne ni bilo v delavskem gibanju litijskega območja nobenih bistvenih sprememb ali napredka, pa tudi socialni sestav se ni bistveno spremenil. Vojna sama je popolnoma ohromila gospodarstvo, le nekateri špekulanti, predvsem trgovci, so se na njen račun zelo okoristili in obogateli. Predilnica je do leta 1916 delala le v zmanjšanem obsegu, nato pa je zaradi pomanjkanja surovin in vpoklica moške delovne sile v vojsko sploh prenehala obratovati. Šele po štirih letih je spet začela z delom.

Delavsko gibanje med svetovnima vojnama

Povojni revolucionarni polet ljudskih množic je zelo razgibal tudi delovne ljudi litijskega območja. Zmaga socialistične revolucije v Rusiji ter vrnitev nekaterih vojnih ujetnikov, ki so prinesli iz Rusije nove revolucionarne ideje, sta precej zrevolucionirali množice, da so smelo terjale svoje pravice. Buržoazija je bila v tem obdobju skoraj brez moči in je ugodila marsikateri zahtevi delavskega razreda. Najrevolucionarnejši na litijskem območju so bili tedaj železničarji ter rudarji in topilničarji v rudniku svinca. Predilnica še ni obratovala. Iz arhivov ali ustnih pričevanj nisem mogel ugotoviti, če je v tem revolucionarnem obdobju v Litiji obstajala celica Komunistične partije. Res pa je, da je bilo takrat na Litijskem nekaj članov KPJ in da so to ostali vse

Prvomajska proslava železničarjev v Litiji po prvi svetovni vojni. Nekateri železničarji so še v avstrijskih uniformah.

do njene prepovedi, le iz članskih knjižic se ne da ugotoviti, kje so bili vključeni. Ko pa je šla Partija v ilegalo, so ostali samo njeni simpatizerji ali pa so se samo imeli za komuniste (Edvard Kres, Viktor Kokalj in drugi). Ker ni bilo med delavskim razredom v Litiji dovolj močnih subjektivnih sil, so prihajali na partijsko delo v Litijo partijski aktivisti od drugod, predvsem iz Revirjev brata Mile in Franc Klopčič ter Vrunč, iz Ljubljane pa brata Žorga. Tudi ko je buržoazija prišla k sapi in pričela korak za korakom obnavljati svojo prejšnjo moč v izkoriščanju in tlačenju delovnih množic, tega povojnega obdobja nikoli več ni mogla čisto odpraviti. Del delavskega razreda se je pričel zavedati samega sebe in svojih pravic, čeprav v Litiji v tem obdobju ni nastalo ali se obdržalo kako močno, organizirano zavestno jedro.

Leta 1922 je prišla iz Trbovelj v litijsko predilnico na delo in kot politična delavka Rezka Breclj,¹ mlado revolucionarno dekle, ki je v poznejših letih odigralo pomembno vlogo v delavskih društvih in organizacijah Litije. Med mladinkami v predilnici je ustanovila močan aktiv SKOJ, ki je bil v stavki 1923. leta pomemben dejavnik v boju proti stavkokazom.

Do te stavke je prišlo, ker je firma zašla v finančne težave, del teh bremen pa je hotela prevreči na ramena delavcev. Cene so v tem obdobju hitro naraščale, da je bil socialni položaj delavcev še težji. Ob tej stavki so se pokazale vse slabe lastnosti in posledice, ker delavci niso bili organizirani; v stavki niso sodelovali vsi. Ker ni bilo delavske organizacije in zavestnih sil, ki bi morale akcijo dobro politično in organizacijsko pripraviti, se je vodstvu tovarne kmalu posrečilo s stavkokazi razbiti stavko. Nato je bilo več sodnih procesov pred litijskim okrajnim sodiščem, ki so jih uprizorili skupinam delavk in delavcev pod pretvezo »širjenja komunistične propagande« ali pa pod obtožbo »žalitve stavkokazov«. Naslednje leto (1924) je bil še en proces proti skupini delavcev zaradi »širjenja komunistične propagande«, leta 1925 pa je bil pred sodiščem Viktor Kokalj, obtožen »posedovanja komunističnih letakov«.

To je bila zadnja stavka v litijski predilnici. Ti začetki delavskega gibanja pa so spodbudili tudi buržoazijo k akciji. Njen cilj je bil politično popolnoma pasivizirati delavce, sočasno pa do skrajnosti dvigniti storilnost in s tem dobičke za družbo. Oboje se jim je v predilnici popolnoma posrečilo. Ker je bil po vojni nekaj časa tujim družbam prepovedan izvoz kapitala, ga Mauthner ni mogel izvažati. Zato se je 1923. lotil zidanja za takratne čase moderne delavske kolonije na levem bregu Save. Delo je bilo v glavnem končano do leta 1927. V koloniji sta bila zgrajena tudi dekliški dom s 120 posteljami in gledališka dvorana. Zgrajen je bil tudi poseben blok za mojstre. Tovarniška statistika iz maja 1927. izkazuje, da je v tem letu stanovalo v tovarniških stanovanjih že 62% vseh zaposlenih v tovarni. Uradništvo, ki je bilo nemško in slovensko, pa je v celoti stanovalo v teh stanovanjih. Stanovanje, elektriko in vodo so imeli stanovalci zastonj, poleg tega pa je vsaka družina dobila po pet arov vrta za pridelovanje zelenjave. Uradništvo je dobivalo še brezplačno kurjavo. Pri tovarni je Mauthner osnoval tudi tovarniški konsum, kjer je vsak, ki je bil zaposlen v tovarni, kupoval življenjske potrebščine po tovarniških nabavnih cenah. Predilniški delavci pa so imeli še več drugih deputatov in ugodnosti.

¹ pozneje poročena Vuk, umrla 1946. leta.

Plače so bile v litijski predilnici za 19% večje od poprečja plač v slovenski tekstilni industriji, o preseganju jugoslovanskega poprečja pa rajši ne govorimo! Tako je bilo delavstvo predilnice zelo odvisno od tovarne in na ta način tudi politično pasivizirano. Vodstvo tovarne in tehnična inteligenca so bili večinoma tujci, v glavnem Nemci. Mojstre pa so izbirali med našimi ljudmi, seveda tiste, ki so bili všeč upravi. Tako se je v tovarni vzgajala delavska aristokracija, ki je v političnem pogledu odigrala zelo negativno vlogo. Zato ni naključje, da leta 1936, ko je stavkala velika večina podjetij slovenske tekstilne industrije, delavstvo litijske predilnice ni stopilo v stavko. Organizirali so le kratko zborovanje, na katerem so se zadovoljili z izrazi solidarnosti s stavkajočimi ter jim namenili zaslužek dveurne mezde, ki ga je uprava predilnice tudi takoj izplačala. Takrat ko je počivala vsa druga tekstilna industrija v Sloveniji, je Mauthner v Litiji koval mastne dobičke. Močnejši pretres je doživel le med ekonomsko krizo. Cela izmena delavcev predilnice je bila odpuščena, drugim, predysem hraniteljem družine, pa so zmanjšali delo na 3 do 4 dni na teden. Dobivali so sicer podporo iz delavskega podpornega fonda, toda bila je minimalna.

Pred drugo svetovno vojno so v Litiji delovale tri sindikalne organizacije, v katerih pa je bil organiziran le del industrijskega delavstva. Te organizacije so bile Splošna delavska strokovna zveza Jugoslavije kot članica Združene delavske sindikalne zveze Jugoslavije (URSSJ), ki je bila levo usmerjena, zato so jo nekateri imenovali »rdečo«. V njej je bila večina strokovno organiziranih delavcev iz predilnice, precej članstva pa je imela tudi med delavci lesnih podjetij v Litiji in Šmartnem. Dalje je bila Jugoslovanska strokovna zveza, ki je imela majhno število članov, krščanskih socialistov. Narodna strokovna zveza pa je bila delavsko krilo Jugoslovanske nacionalne stranke (JNS), ki je imela največ pripadnikov med uradništvom.

Prvomajska proslava topilničarjev v Litiji 1919. leta. Skupina je z rdečim praporom.

V predilnici je imela Splošna delavska strokovna zveza Jngoslavije precejšnje večino med organiziranim delavstvom; razmerje je bilo 5:2:1 z ostalima dvema organizacijama. Pri volitvah delavskih zaupnikov leta 1934 je zmagala z večino; dobila je 6 od 8 mandatov. Ker je uprava predilnice stalno zahtevala večjo storilnost, da bi zvečala dobiček, je med upravo in delavskimi zaupniki često prihajalo do trenj zaradi norm in akordov. Zato je centralni odbor te strokovne zveze predlagal, naj se sklene kolektivna pogodba. Junija 1935. so imeli skupen sestanek uprava podjetja in delavski zaupniki s predstavnikom Delavske zbornice. Med daljšo razpravo je prišlo tudi do spora ob zahtevah po zagotovljenem zaslužku. Pogajanja so se že skoro razbila. Kasneje pa je uprava pristala na vse delavske zahteve. To je bila prva kolektivna pogodba v tekstilni industriji pri nas. Značilno pa je, da je bila nekaj mesecev nato, po veliki stavki tekstilcev, sklenjena kolektivna pogodba tudi za vso tekstilno industrijo Slovenije, vendar je litijska vsebovala mnogo ostrejša materialna zahteve kot nova pogodba. Uprava predilnice pa je kljub temu ni preklicala. Ostala je v veljavi.

Meščanske stranke in politično življenje pred drugo svetovno vojno

Velik del delavstva iz Litije in njegove okolice pred drugo svetovno vojno torej ni kaj prida organizirano politično deloval. Vzroke za to moramo predvsem iskati v njegovi razredni neprebujenosti in v popolni ekonomski odvisnosti od delodajalcev, pa tudi v dejstvu, da ni bilo revolucionarnega zavestnega jedra, ki bi moralo trajno delovati med delavskimi množicami in jim nakazovati pota in perspektive revolucionarne borbe delavskega razreda. Posebno se je to občutilo ob koncu revolucionarnega obdobja po prvi svetovni vojni, ko je revolucionarni polet zajel tudi litijski proletariat, a je pozneje zaradi objektivnih in subjektivnih okoliščin vse bolj usihal. Tako je bilo vse do leta 1937, ko je pričela delavska zavest in solidarnost ponovno rasti, delno zaradi tedanje notranje in zunanje politične situacije, največ pa zaradi ponovne konsolidacije Komunistične partije Jugoslavije. Njen vpliv in dejavnost sta se pričela čutiti tudi na litijskem območju, čeprav tudi tedaj tukaj ni bilo ne partijske celice ne kako drugače organiziranih zavestnih sil delavskega razreda razen manjše skupine socialnih demokratov. Posebno moram poudariti, da je bilo v sami Litiji in njeni okolici še zlasti čutiti tudi vlogo in delovanje takratnega okrajnega glavarstva. Vsi predvojni režimi so namreč s posebno skrbjo postavljali za okrajne glavarje v Litiji popolnoma režimske ljudi, predvsem pa vnete zatiralce vsake napredne misli in delavskega gibanja. Tako je bil z odločbo ministrstva notranjih zadev v Beogradu z dne 7. 11. 1935. postavljen za okrajnega načelnika v Litiji zloglasni dr. Lovro Hacin. Tu pa je ostal le dobro leto, saj je bil z odločbo istega ministrstva (obe odločbi je podpisal dr. Anton Korošec) z dne 27. 11. 1936. imenovan za upravnika policije v Ljubljani. Posle pa je prevzel 16. 12. 1936.² Zatirati delavsko gibanje pa jim

² Na tem položaju je Hacin med drugo svetovno vojno odigral kaj žalostno in krvavo vlogo. V smrt ali koncentracijska taborišča je poslal na tisoče zavednih Slovencev. Pred koncem vojne je pobegnil v tujino, toda zavezniki so ga obenem z generalom Rupnikom vrnili našim oblastem. Kot huda vojna zločinka ju je ljudsko sodišče v Ljubljani obsodilo na smrt.

je precej pomagal tudi kler z vsemi svojimi organizacijami in vplivom na neprebujene množice. Ne smemo namreč pozabiti, da je bil litijski proletariat razmeroma mlad, komaj odtrgan s kmečke zemlje, večji del pa celo le pol-proletariat.

Kljub na videz pestremu predvojnemu političnemu življenju na območju Litije pa se je v resnici vse politično dogajanje odvijalo le v vrhovih glavnih predvojnih meščanskih strank, klerikalnih in nacionalističnih, katerih vodstvo je bilo stalno v rokah buržoazije. Zato so se tudi stalno, za kulisami ali pa javno, borile med seboj predvsem za oblast, medtem ko so delavske in kmečke množice poznale samo ob volitvah, ko so potrebovale glasove.

Na obeh zadnjih parlamentarnih volitvah leta 1935 in 1938 je zmagala klerikalna SLS oziroma JRZ, ki je imela največje zaledje med zaostalimi kmečkimi množicami na vasi ter manjšim delom delavcev in drobne buržoazije. JNS se je opirala predvsem na uradništvo, na večji del drobne buržoazije in delno na inteligenco, malo pa je bilo v njenih vrstah delavcev. Sicer pa se je v tem obdobju marsikdo med zaposlenimi moral opredeljevati in podrežati režimu, ki je bil takrat na oblasti, sicer je bil ob kruh.

Tik pred vojno se je v Litiji organizirala tudi skupina ljotičevcev (zborašev) iz drobne buržoazije in advokatskih krogov (advokat Mazek), politično pa ni nikdar dosti pomenila.

Kulturbund v Litiji

Mnogo bolj pomembna in škodljiva je bila organizacija, ki je v Litiji nastala pred drugo svetovno vojno. To je bil kulturbund.

Na litijskem območju je ob popisu prebivalstva leta 1931 živelo 117 Nemcev, ki pa so predstavljali važno ekonomsko skupino. Celica kulturbunda se je v litijski predilnici pojavila v letih 1935—1936. To ni bila nedolžna organizacija za kulturno združevanje Nemcev v Jugoslaviji, ampak je bil njen glavni namen špijonaža, razbijanje delavskega gibanja in enotnosti, predvsem pa podtalno rovarjenje proti vsemu naprednemu. Ker so imeli v rokah tudi materialna sredstva, so se posluževali različnih oblik in poti, da bi dosegli te svoje cilje; infiltrirali so tudi svoje člane v razne slovenske organizacije in društva. Celico so sestavljali tuji tehnični strokovnjaki v predilnici pod vodstvom direktorja. S spretnim podtalnim rovarjenjem so znali preprečiti vsako večjo delavsko akcijo. Brez dvoma je tudi v tem del vzroka, da litijski proletariat med obema vojnama ni vodil ostrejšje razredne borbe. Vdor kulturbunda v razna področja litijskega javnega življenja je povzročil posledice že pred vojno, predvsem pa med okupacijo.

Delavska in druga društva. Njihov pomen med obema vojnama

Ker ni bilo organiziranih zavestnih sil in čvrste delavske stranke, so največjo vlogo med obema vojnama odigrala kulturno-prosvetna društva, predvsem delavsko društvo Svoboda. Ta niso samo izobraževala in prebujala delavske množice, ampak so imela nanjo tudi precejšen političen vpliv. Zato

se je delavstvo, predvsem pa napredna mladina, v velikem številu zbirala in delovala v teh društvih, med katera moramo šteti tudi napredna telovadna in športna društva.

Delavsko društvo Svoboda je obstajalo v Litiji od leta 1923. Imelo je zelo razvito dramsko sekcijo, tamburaški orkester, šahovski klub, kolesarski klub in druge sekcije. Uredilo in zbralo je tudi razmeroma bogato knjižnico predvsem naprednih piscev, ki je delovala vse do okupacije, ko jo je okupator uničil. V Svobodi in njenih sekcijah se je zbiral najnaprednejši del delavskega razreda iz Litije in okolice ter se v njej vsestransko izobraževal in izživljal. V zapadnem delu litijskega območja (npr. v Kresnicah in Jevnici) pa je imela precejšen vpliv, zlasti še političen, tudi Svoboda iz Polja in Zaloga pri Ljubljani. Veliko avantgardno vlogo je odigrala Svoboda tudi s tem, ker je svojo dejavnost razširila po litijemskem zaledju in podeželju, saj se je moral dobršen del njene dejavnosti odvijati daleč stran od oči policije in razrednega sovražnika. Leta 1925 je bil naskrivaj razvit njen prapor, ki se je ohranil kot svetinja delavske solidarnosti in enotnosti vse do okupacije. Prapor so skrivaj prenašali v varstvo posameznim zaupnim članom. Zadnji ga je hranil pokojni Edvard Kres. Širom po podeželju so prirejali vsakoletne proslave 1. maja. Društvo Svoboda je uredilo tudi svoj rdeči kotiček, kjer so igrali napredna dramska dela ter z njimi gostovali tudi v drugih krajih. V rdečem kotičku so bila tudi razna politična predavanja. Po letu 1937 je v njem dvakrat predaval Franc Leskošek. Člani Svobode so se udeležili zleta Svobod leta 1935 v Celju. Društvo je obstajalo in delovalo vse do prepovedi Svobod. Naprej pa je delovalo delavsko društvo Vzajemnost, dokler ni 1940. režim prepovedal tudi tega društva.

Precejšen del napredne mladine je bil zbran tudi v športnem društvu Litija ter v telovadnem društvu Sokol v sami Litiji in v nekaterih drugih krajih litijskega območja. Čeprav ta mladina v glavnem ni bila razredno opredeljena, pa je bila nacionalno zavedna, kar se je posebno pokazalo med narodnoosvobodilno borbo, ko se je velik del vključil vanjo. Zdravo jedro Sokola se je pokazalo že mnogo prej. Ko je leta 1938 prišlo do razcepa v vrhu ljubljanskega Sokola, je kmalu tudi v Litiji prišlo do tega med »stariimi« in »mladimi«. V bistvu je bila to borba za položaje v društvenem vodstvu oziroma starešinstvu. Izoblikovala se je konservativna grupa predvsem starejših, ki so hoteli Sokol vpreči v režimski in strankarski voz ter ga pognati v skrajni nacionalizem. Temu pa se je odločno uprla grupa »mladih« (V. Taufer, L. Bizjak ter F. Gorenc). Ker »stari« niso mogli prodreti, sta bila dva občna zbora razbita. Šele na tretjem se jim je z intrigo posrečilo preglasovati mlade. S tem pa je bil Sokol na tleh. Z desno, reakcionarno, skupino je sodeloval tudi Josef Donth, vodja kulturnega v Litiji.

Pred vojno se je del predvsem delavske mladine vključil tudi v organizacijo gozdovnikov, ki jo je v Litiji vodil Zorc. Organizacija je bila mnogo naprednejša od skavtske, ki je v glavnem zbirala mladino iz malomeščanskih in uradniških vrst ter je tudi sicer bila brez naprednejših zamisli.

Dejstvo je, da je največji del prebivalstva Litije in njene okolice, predvsem pa mlajša generacija, že pred vojno imel in nosil v sebi klice napredne zavesti in želje po napredku. Čeprav neorganizirana, razredno neprebujena in še ne dokončno opredeljena je ta generacija že takrat podzavestno čutila, kaj je

njeno delo. Ko so ob razsulu stare Jugoslavije vsa vodstva in voditelji meščanskih strank in oblasti brezglavo odpovedali, je ta generacija, posebno pa njen mladi del, našla svoje mesto v narodnoosvobodilni borbi. Na klic Partije in domovine se je odzvala polnoštevilno ter častno izpolnila svoj dolg.

Literatura in viri

Arhiv CK ZKS.

Arhiv občinske skupščine Litija.

Krajevni leksikon Dravske banovine, 1937.

Franc Kresal: Razvoj Predilnice Litija, Predilnica Litija, 1961.

Vasilij Melik: Volitve na Slovenskem 1861—1918, Ljubljana, 1965.

Zgodovinski arhiv KPJ, zvezek V. (Socialistično gibanje v Sloveniji 1869—1920).

Arhiv Muzeja NOB v Litiji.

Slovenski biografski leksikon.

Stanko Janež in Miroslav Ravbar: Pregled slovenske književnosti, Maribor, 1966.

Alma Sodnik: Filozof Matija Hvalé, Naša sodobnost VI, 1958.

Pisma Ivana Cankarja, Ljubljana, 1948.

Ustna pričevanja.

Opomba: Ker je bil arhiv predvojne občine Litija uničen, nisem mogel navesti mnogih podatkov in datumov, ki bi natančneje osvetlili razvoj in delo v predvojni Litiji.

JOŽE ŽUPANČIČ

OKUPATOR V LITIJ

Razsulo stare jugoslovanske vojske

Marec 1941. leta se je iztekal, z njim pa tudi dnevi stare jugoslovanske države. Ta se je ponižno in obzirno pripravljala na napad sil Osi. Šele proti koncu marca so začeli razpošiljati pozive na 14-dnevne orožne vaje. Pozivi so začeli prihajati tudi na litijsko občino. Bili smo na pragu vojne.

Nekateri navdušeni nemški privrženci so začeli zapuščati Litijo, da bi se ognili vojnim nevšečnostim. Med prvimi, ki so jo zapustili, je bil takratni ravnatelj predilnice Joseph Donth, sudetski Nemec. Š seboj je vzel le nekaj ročne prtljage, svojim zaupnim prijateljem pa je obljubil, da se bo čez nekaj dni že vrnil v — nemško Litijo.

Prvega aprila 1941. so začeli prihajati v Litijo mobiliziranci iz raznih slovenskih krajev. Litija je bila namreč določena za zbirališče nekaterih vojnih enot. Mobiliziranci so se nastanili v osnovni šoli, sokolskem domu in drugod.

Takoj po nemškem in italijanskem napadu na Jugoslavijo so se začele vojaške enote iz Litije in tudi iz drugih krajev umikati proti Dolenjski, da bi odšle v Bosno, kjer naj bi se skoncentrirale vse jugoslovanske bojne sile za glavni spopad s sovražniki. Do Bosne in spopada pa sploh niso prišle, ker so se začele umikajoče se čete krušiti in razpadati že med potjo na Do-

lenjsko. Nekateri vojaki so odmetavali orožje,¹ municijo in tudi uniforme; preoblačili so se v civilne obleke ter se po skrivnih poteh vračali na svoje domove.

Enote iz Litije, pa tudi od drugod, so se umikale proti Novemu mestu. Šle so po cesti skozi Jablaniško dolino in prek Javorskega Pila proti Mirenski dolini. Na Javorskem Pilu je prišlo do bombardiranja nemških štuk.

Tu je prav tedaj počival oddelek jugoslovanske vojske, namenjen na Dolenjsko. Nad Pil je priletelo nekaj nemških vojnih letal, štuk. Srbski podoficir je ukazal, naj oddelek strelja na letala. Štuke so se brž vrnile in vrgle nekaj bomb. Zažgale so staro Kramarjevo hišo na vrhu prelaza Pila². Hiša je bila takoj v plamenih. Vojaštvo se je ob napadu poskrilo po okoliških gozdovih. Bombe pa so pobile precej vprežnih konj, ki so vlekli jugoslovanski tren. Nemški letalci so konje z letalskimi strojnici mitraljirali tudi v nizkem letu. Deseti april 1941. je bil žalosten dan za Pil in njegovo okolico.

Ko se je bližala vojna vihra, je vojaška oblast stare Jugoslavije okrepila tudi moč orožniških postaj v Zasavju. Med drugim so imele tudi nalogo varovati železniško progo.

Malo pred nemškim napadom na Jugoslavijo je bilo pri litijski žandarmerijski postaji kakih 50 pomožnih orožnikov — mobilizirancev. Nekaj dni pred vdorom Nemcev pa je dobila ta postaja obvestilo, da se bo morala 10. aprila iz Litije premakniti proti Karlovcu, kjer naj bi se vključila v žandarmerijski polk.

Žandarji, določeni za premik, so že bili zbrani pred žandarmerijsko postajo.³ Vsak je imel pri sebi svojo prtljago, puško in revolver ter določeno količino municije. Ostale potrebščine pa so nalagali na tovornjak, ki jim ga je dala uprava veleposestva Slatina. Tam je bil za upravnika razvpiti ing. Puschmann. Čim je bil tovornjak naložen in je četa orožnikov krenila na pot, za njimi pa tovornjak s tovorom, se je vozilo ustavilo. Motor se je nenadoma pokvaril, pa tudi bencin je bil neuporaben. Vozilo je bilo nespodobno za vožnjo. Ni bilo dvoma, da je bila to sabotaža.

Ker žandarmerijski oddelek ni imel nobenega drugega vozila, so žandarji ostali doma v Litiji.

Govorilo pa se je: »Puschmann je zaigral svojo vižo tudi litijskim žandarjem.«

Ob razpadu so ljudje dobili precej vojaškega materiala, orožja, municije in drugega. Vse so takoj poskrili, pozneje pa mnogo tega oddali partizanom.

Zasedba Litije

Prvi Nemci so prišli kot okupatorji v Litijo v nedeljo 13. aprila. Pripeljali so se na motornih vozilih iz Radeč po hribovski cesti čez Veliko Presko. Kmalu zatem so prispele v Litijo tudi druge motorizirane enote s severne strani čez Vače.

¹ Precej so ga odvrgli v Zavrstniški dolini, pa tudi po hribu Marofu (nad Grbinsko cesto in pod litijskim pokopališčem).

² Na tistem kraju je zdaj hiša gozdnega gospodarstva.

³ V tej stavbi v Jerebovi ulici je danes matični urad.

Domači petokolonaši so za prihod okupacijske vojske razobesili nemške zastave in pozdravne napise, med njimi tudi tegale: »»Littai — endlich frei!« — po naše: »Litija — dokončno svobodna!«

Med tistimi, ki so si najbolj prizadevali, da bi Litija svečano sprejela okupatorsko vojsko, je bila frizerka Zofi Ulaga. Njo so sumili že pred začetkom vojne, da je članica pete kolone in da s svojim možem in vajencem sili v narodna društva zato, da bi vohljala in zbiralala podatke ter jih dajala voditeljem pete kolone. Prihod nemške vojske je domačine prepričal o tem.

Čim je nemški okupator zasedel Litijo, je postavil tudi svojo oblast. Za župana je določil vodjo pete kolone inž. Puschmanna, ki so ga sprva imenovali komisar občine in šele pozneje župan. Svojo slavo pa je užival le do začetka leta 1942. Odkrili so namreč več njegovih pregreh. Pečal se je s prodajo lesa. Zato je dal nekatere lesne trgovce izseliti, sam pa se je polastil njihovih lesnih zalog in premoženja. Tako je oškodoval lesnega trgovca Ivana Drnovška s Save in Jožeta Boriška z glavnega litijskega trga. Oba je dal izseliti v Srbijo. Ko so Nemci Puschmannu prišli na sled, so ga odstavili, aretirali in zaprli. Za njegovega naslednika na litijski občini pa so postavili predilniškega ravnatelja Josepha Dontha.

Nemška okupacijska oblast je uvidela, da je Litija pomemben in važen kraj blizu nemško-italijanske meje in na pragu Ljubljane. Zato je vzpostavila v Litiji več nemških uradov.

V poslopju sedanjega združenega doma pred cerkvijo se je nastanilo poveljstvo gestapa (Geheime Staats Polizei — Tajna državna policija). Njen prvi šef je bil Gerlach, po osvoboditvi obsojen kot vojni zločinec. Drugi šef litijskega gestapa je bil Kinkelin.

Poveljstvo nemške policije v Litiji je imel v rokah major Bonhaft. Nemška žandarmerija se je naselila v poslopju okrajnega glavarstva. Komandant je bil Viktor Ertl, po rodu s Koroškega. Sedež nemških obmejnih straž, v domačem jeziku »colarjev«, je bil v Koblerjevi hiši na sedanjem Valvasorjevem trgu. »Colarji« pa so imeli svoje mejne postojanke vzdolž nemško-italijanske meje na Bogenšperku, na Javorju pod Felič vrhom, na Trebeljevem, na Prežganju in drugod.

V Litijo so bile poslane še druge nemške vojaške enote, SS in SA. Koroška deželna zveza (Kärtner Volksbund) pa je imela svoje prostore v današnjem združenem domu.

Kot prvo hišo v Litiji so nemški okupatorji zaplenili gostilno Urška, last Alojzije in Franceta Pleničarja. Preuredili so jo za gostilno, kamor so smeli le Nemci; dobila je tudi tak napis: »Deutsches Haus« (»Nemška hiša«). Pleničarjeva družina je bila izgnana med prvimi Litijani.

Nemci so zgradili po Litiji več močnih bunkerjev. Prav močno je bila obzidana tudi litijska železniška postaja. Domačini so rekli, da je zavarovana s kitajskim zidom. Na vseh prehodih so stale nemške straže in močne patrolje so vsako noč krožile po mestu.

V Litiji je imel svoj sedež tudi poseben železniški obnovitveni urad Bahnschutz (železniška zaščita). Delavci tega podjetja so bili iz Litije in okolice. Popravljali so železniško progo skozi Zasavje, ki so jo stalno rušili partizanski minerji. Pozneje, ko so zavezniki z bombniki rušili železniške proge po Avstriji in Nemčiji, so iz litijskega Bahnschutza pošiljali posamezne delavce

in tudi večje skupine v tako imenovane Bahnzuges (gradbene vlake) v Avstrijo in Nemčijo. Tam so odstranjevali ruševine, ki so jih povzročale zavezniške letalske bombe, obnavljali pa so tudi železniške proge. Največ Litijanov je odšlo na delo v Völlersdorf v Avstriji in v Wuppertal v Nemčiji. Nekateri delavci, ki so morali v tujino, so uhajali z dela. Takoj so jih iskali z gestapom, ker so »prekinili delovno obveznost«. Precej železničarjev pa je pobegnilo iz tujine zato, da so se rešili pekla ob bombnih napadih. Doma so vstopili v narodnoosvobodilno vojsko.

Meja med nemško in italijansko okupacijsko cono je prve dni po okupaciji doživela nekaj popravkov. Nemci so jo premikali po svoji volji, kakor jim je menda narekoval vojaški, gospodarski in politični položaj in ocenjevanje, kaj jim lahko nudijo posamezni obmejni kraji ali okoliši. Črto so premaknili skoraj zmeraj na škodo italijanskih zveznikov.

Ti pa se na terenu niso hoteli vedno kar tako vdati.

Italijani so zasedli ljubljansko okolico vse do Zaloga. Nemci pa so postavili že v aprilu 1941. obmejno postojanko v Lazah. Italijani so poskušali, da bi prodrli v Zasavje, a Nemci so bili neizprosni.

V drugi polovici aprila 1941. so se pripeljali Italijani v oklopnem vlaku do Laz. Hoteli so še naprej proti Zasavju. Nemška obmejna posadka je zadržala italijanski vlak na postaji. Italijanskemu vojaštvu ni dovolila, da bi izstopilo. Izstopiti je smelo le nekaj italijanskih oficirjev. Nemci so bili neizprosni, naduti in strogi in so ravnali z italijanskimi oficirji kakor s podrejenimi.

Ta prerekanja je poslušal tedaj mlad zasavski domačin Ciril Godec, po domače Manožnikov. Takole mi je pripovedoval:

»Moj oče Tone je bil kmet in je oddal stari jugoslovanski vojski dva konja. Po kapitulaciji Jugoslavije ju nismo dobili nazaj, kar je bilo za našo kmečko družino hud udarec. Na domačem posvetu smo sklenili, da bomo konja iskali. Mene je pot vodila na Brezovico in Vrhniko. Tam konj nisem našel. Naša sta ju brata, ki sta ju šla iskat v Šentjernej na Dolenjsko.

Vračal sem se domov v Jevnico. Iz Ljubljane sem odšel z opoldanskim vlakom. Ko smo prišli v Laze, nas niso pustili naprej. Potegnili so nas na stranski tir in za nekaj ur zadržali. Na stranskem tiru je stal tudi italijanski vojaški vlak, ki je prišel iz Ljubljane, menda da bi zasedel Zasavje. Dobro sem videl, kako so se nemški vojaki in italijanski oficirji močno pričkali. Eden nasilnih esesovcev je celo udaril italijanskega oficirja po glavi, nato pa ga je zapodil v vagon.

Strme smo opazovali ta spor in klofute in si mislili: med Nemci in Italijani ni pristranskega zavezništva.

Končno so nemški obmejni stražarji v Lazah ukrotili Italijane. Morali so obrniti vlak in se vrniti v Ljubljano.«

Italijani so še večkrat poizkušali priti z vlakom pa tudi s pehotnimi patruljami in pratežem z mulami v Zasavje, a se jim to ni nikoli posrečilo.

V bližini Laz je bila kemična tovarna, ki je gotovo dišala Nemcem in njihovi vojni industriji, zato tega kraja, Podgrada, niso hoteli prepustiti Italijanom. Ti pa bi radi prišli do premoga v zasavskih rudnikih, ker jim ga je doma hudo primanjkovalo. To se jim pa nikoli ni posrečilo. Še iz manjših krajev so se morali umikati.

Tako je bilo npr. na Štangi.

Ko se je zrušila stara Jugoslavija, je imela Štanga nekaj časa mir. Bila je pač od rok in vsak okupator se je držal raje doline in večjih krajev.

Prvi so prišli na Štango Nemci kmalu po okupaciji, ko so prišli iskat župnika Franceta Blažiča. Tej patrulji je kmalu sledila še manjša nemška posadka, ki se je utaborila v vasi. Wehrmacht je imel postojanko v šoli, žandarmerija pa se je naselila v župnišču.

Nemška posadka pa je bila na Štangi le malo časa. Tudi na Štangi se je močno govorilo, da bo prišel v Zasavje Italijan. Kmečki ljudje bi ga raje videli kakor pa Nemca. Italijani so jim bili manj nadležni, ker še niso bili na glasu tako krutih ljudi kakor Nemci, in ker živi v Italiji papež, kar je bilo za preproste podeželske ljudi že dovolj, da bi bili raje pod njimi. Pozneje se je seveda izkazalo, da ni bilo nobenega okupatorja nič prida.

Res je dobila Štanga naenkrat novega okupatorja — Italijana. Ljudje se spominjajo njihovega prihoda:

»Bilo jih je kakor listja in trave. Prihajali so od več strani, po glavni cesti od ljubljanske smeri prek Trebeljevega in po dolini Reka-Gozd; drugi oddelki so prihajali z dolenskih krajev prek Leskovice. Na Štangi se je zbrala kar cela brigada italijanskih vojakov. Ugledali smo jih iznenada zjutraj. Prve dneve je zmanjkal v vasi kak petelinček ali kokoška, zato so skrbne gospodinje zaklepale svojo perjad pred tujo vsiljivo vojsko.

Italijanski vojaki so se na Štangi utaborili po mnogih domačijah. Eni so spali pod šotori, drugi kar po hišah. Tudi skednji in kozolci in vsaka druga stavba so jim prišli prav. Štab pa se je naselil v gostilni sredi vasi pri Janezu Marnu.

Domačini smo bili mirni, zato tudi laška vojska ni imela razloga, da bi grdo delala z nami. Vojaki so se po nekaterih kmetijah kar kmalu znašli. Pomagali so celo pri domačih opravilih, ker so bili kot kmečki fantje takih del vajeni. Posebno radi so sekali drva in jih prinašali v hišo, da so se lahko ob ognju pogreli in si še prislužili kak priboljšek. Nekaj dni po svojem vdoru na Štango so odvezali vreče svojih zalog riža, da smo imeli ljudje in živina na Štangi dovolj te znane italijanske hrane.

Italijani so bili povsem opravljeni in pripravljeni za bojni pohod po litijskih hribih, kjer so pota slaba. Zato so jim prišle zelo prav mule, ki so bile laškim vojakom v veliko pomoč na vseh bojnih pohodih. Italijanska vojska je imela na Štangi vse dni podobo povsem organizirane vojne trdnjave. Na mnogih krajih so štrlele v zrak radijske antene, ker so imeli s seboj tudi vse naprave za redne vojne zveze po etru.

Te »idile« pa je bilo na Štangi kmalu konec. Z litijske strani so nekega dne prišli Nemci, ki so se tudi utaborili v vasi. Primaknili so se bliže k cerkvi in, da bi dali svoji navzočnosti pomembnejšo veljavo, tudi sami izobesili na cerkvenem zvoniku svojo državno zastavo, kakor so to storili ob svojem prihodu Italijani. Vendar, Italijani so jo izobesili iz srednjih stolpnih lin, Nemci pa više na stolpu. Tako sta nekaj časa viseli na štangarskem zvoniku kar dve državni zastavi v znak, da sta v vasi dve okupacijski oblasti in da se obe potegujeta za to prijazno, mično zasavsko vas.

Slednjič se je le razjasnil politični in vojaški položaj tudi na Štangi.

Nemci so dobili okrepitev in Italijani so se odpravili in dali Štangi slovo. Nemci pa so ostali. Italijani so premaknili svojo mejo bolj proti zahodu, na vrh Pečarjevega klanca, kjer je tudi ostala.«

Takrat ko se je govorilo, da bo prišlo celotno Zasavje do Zidanega mostu pod Italijo, je prišla precej močna italijanska patrulja tudi na Širmanski hrib nad Litijo. Prišla je z zapadne strani, s Štange. Vojaška enota je imela s seboj tudi mule. Četa se je ustavila na koncu Anžurjeve domačije. Vojaki so raztovorili mule in jih privezali h kozolcu in drevju okrog hiše.

Patrulja je počivala čez poldne, nato pa se je nenadoma pripravila na pot. Domačini, ki so to opazovali, so mislili, da bo šla proti Litiji, pa so se ušтели. Obrnila se je in se odpravila proti Štangi.

Kljub izjavam najvišjih nemških predstavnikov, da je nemško-italijanska meja na ozemlju nekdanje Kranjske dokončno določena, se Italijani niso vdali in so še zmeraj upali, da bo popravljena.

Iz vseh njihovih upov in pričakovanj pa ni bilo nič. Nemec je trdno držal v rokah, kar si je prisvojil, in Zasavje z Litijo je ostalo nemško. Meja je potekala kakih 10 kilometrov južno od Litije: na Felič vrhu, hribu, ki se dviga na meji Zasavja in Dolenjske, nato skozi vasico Višnji grm, Razbure in proti Pilu, od tod pa proti Veliki Preski.

V dokaz, da nameravajo Nemci obdržati, kar so dobili, pa je bilo utrjevanje meje. Kjer je potekala skozi gozdove, so izsekali širok pas, da bi njihovi vojaki lažje nadzirali mejo in prehode čez njo. Obmejno točko na Veliki Preski so po izselitvi domačinov utrdili z metrsko debelimi zidovi, s podzemeljskimi zaklonišči in prehodi in mitralješkimi gnezdi.

Prve množične aretacije in izselitve

Natančno mesec dni po vdoru v Jugoslavijo, dne 6. maja, je gestapo v Litiji izvedel prve množične aretacije prosvetnih delavcev, politično delujočih domačinov in članov telovadnega društva Sokol. Med prve aretirane so vključili tudi nekdanje borce za severno mejo. Med temi je bil tudi litijski predilničar France Berčon.

Seznam aretirancev so sestavljali člani gestapa in drugih nemških oblasti, sodelovali pa so tudi člani kulturbunda in člani Ljotičeve stranke, ki je imela v Litiji le nekaj članov, pa se je takoj udejstvovala okupatorju.

Nemški varnostni aparat je po Litiji, v sosednjem Šmartnem in po litijski okolici izvedel bliskovito akcijo in je hkrati pripeljal v litijske sodne zapore približno 20 aretirancev, toliko, da so bile mahoma polne vse celice litijskega sodišča.⁴

Po dveh dnevih zasliševanj so odpeljali prve aretirance na odprtem kamionu po cesti skozi Zasavje v Kranj in nato v novo taborišče talcev v Begunje. Potisnjeni so bili v VI. posado (Belegschaft) skupno z zaporniki iz Kranja. V zaporih begunjskega taborišča so bili do 20. maja 1941., ko so bili prepeljeni v preselitveno taborišče Šentvid nad Ljubljano. Od tam so bili Litijani preseljeni s tretjim vlakom, ki je odšel iz Šentvida 8. julija 1941. V Varvarin v Srbijo, pokrajino ob reki Moravi, pa so dospeli v zori dne 11. julija. Ta transport izgnancev, v katerem je bilo poleg Litijanov tudi precej zapornikov iz koroškega okraja (Prevalje), je štel 227 oseb — odraslih in otrok.

Manjši Litijani so prišli na glavno železniško postajo v Ljubljani k vlaku pregnancev in javno demonstrirali proti članom litijskega kulturbunda, vpili, kdo je kulturbundovec in jim napovedovali maščevanje, ker so bili prav oni sokrivi izselitve prvih domačinov. Takrat so prvi litijski aktivisti že imeli

⁴ Zdaj šolska stavba višjih razredov litijske osemletke.

seznam kulturbundovcev v Litiji. Preskrbela ga je Berlotova, ki je bila takrat v službi na občinskem uradu.⁵

Šef civilne uprave za Spodnje Štajersko je 20. oktobra 1941. izdal odlok za izselitev naših ljudi od Brežic pa do Kumljanskega na ozemlje »stare« Nemčije.

V zasavski dolini je ta zlovešči ukaz prizadel občine okrog Trbovelj, Zagorja in Litije, Radeče, Šentjanž na Dolenjskem, Šentjur pod Kumom, Dole in Polšnik.

Nemški okupator je imel za vsako priložnost obilico sladkih besedi. Tudi ob tej priložnosti ni skoparil z obljubami. Vsem, ki so bili določeni za preselitev, so obljubljali v novih krajih večja in lepša posestva. Polšničanom in Dolčanom, ki žive v gorskem svetu, je obljubljal nemški civilni komisar, da bodo preseljeni v nove, lepše, za življenje mnogo ugodnejše razmere, predvsem v ravninske pokrajine, kjer bodo dobili nove hiše in sodobna stanovanja ter s stroji opremljena kmečka gospodarstva; da bo njihovo življenje v nemškem rajhu lepše, mirnejše, udobnejše, kakor je bilo njihovo dosedanje življenje v zasavskih hribih.

Taka obvestila so raznašali člani nemške posadke v Polšniku in Dolah. Raznašali so jih tudi organi okupacijske oblasti pa tudi, sicer redki, domačini, ki so se suženjsko vdinjali novi oblasti. Domači ljudje pa niso verjeli ne švabskim priseljencem ne domačim podrepnikom.

Na ozemlju današnje litijske občine je bilo precej vasi, ki jih je nemški okupator izselil. Občina Polšnik je bila v celoti izseljena, le majhnega odstotka domačinov ni zadel ukaz o izselitvi; to so bili predvsem železničarji ali redki obrtniki, ki so bili novi oblasti nujno potrebni.

Izselitve iz obmejnega pasu so se začele v začetku novembra 1941. Seliti so začeli v brežiško-krškem okraju. Naši kraji so prišli na vrsto v začetku decembra.

Na območje polšniške občine so prišli gestapovski organi oboroženi. Ljudi so nakladali na manjše in večje kamione. S seboj so smeli izgnanci odnesti le najpotrebnejšo prtljago.

Tiste dneve so doživljali naši hribi težke, nepozabne tragedije. Okupator je izganjal ljudi z domačij, kjer so nekateri rodovi živeli že stoletja in so se priklenili na rodno zemljo z vso srčno krvjo. Ti ljudje niso bili vajeni potovanj. Le nekateri so dotlej za kak dan zapustili dom, če so imeli opravke v dolini pri oblasteh ali zdravniku. Sedaj pa je prišel nadnje tuj, do zob oborožen človek, ki jim je dal le uro časa, da so poslednjič nakrmili in napojili svojo živino in so jo nato izročili tujemu čvarju, ki ga je nasilni tujec določil za novega gospodarja. Ljudem so se trgala srca, Poklekali so in poljubljali zemljo, preden so zapustili domčijo, v trdni veri, da se bodo še vrnili.

Sto in sto drobnih dogodkov se še zdaj spominjajo nekateri izseljenci. Kmet Blažič, kakor se piše Tone Medved iz samotne vasi Spodnji Mamolj v hribih med Litijo in Polšnikom, je imel ob izgonu deset otrok. Ko je prišel v hišo, mu je do zob oborožen gestapovec obesil okrog vratu kovinasto število. Takole mi je očanec Blažič obujal spomine:

⁵ Seznam hrani muzej NOB v Litiji.

»V srce me je zazebló, ko mi je obesil številko, ker sem postal človek brez imena in zemlje. Le številka. Dobil sem številko 1700. Nato so nas izgnali iz hiše, ženo in deset otrok, šest fantov in štiri dekleta. Žena in otroci so dobili iste številke — 1700 — šele v taborišču Rajhenburg ob Savi,⁶ kamor so nas pripeljali s kamioni. »Pasje številke« je sproti izdelovala nemška kovačnica v Rajhenburgu.

Tu smo ostali le nekaj dni, nakar so nas naložili v vagone in nas potegnili daleč na sever. Naš transport je pristal v kraju Bruchsaal na Nemškem, kjer so nas vtaknili v samostan, ki so ga preuredili za naše taborišče.

Na poti s postaje do taborišča se nam je izgubil eden naših otrok. Našli so ga nemški domačini, ko je revše tavaló po cestah in iskalo starše, pa tega Nemcem ni znalo povedati. Domačini iz Bruchsaala so ga privedli v taborišče, ker so opazili, da mu visi okrog vratu kovinasta pasja znamka. Tako se je vrnil naš izgubljeni Poldek k družini v tuje, mrzlo, nemško taborišče.

Da bo v tujini hudo, so ugotovili že na poti iz Rajhenburga v Nemčijo naši otroci. Na potovanju smo bili prav za Miklavžev večer, ki je bil pred vojno velik otroški praznik z mnogimi darili. Zdaj pa nam je dal tujec na ta večer le prgišče nezabeljenega ješprenja, a nobene žlice.

V taboriščnih prostorih nekdanjega samostana nas je prevzelo domotožje. Nekateri, preprosti hribovski ljudje, ki dotlej niso nikoli napisali nobene pesmi, so zdaj segli po svinčniku in papirju in so izlili iz svojih duš preproste pesmi, ki so pripovedovale o naši bedi, o izselitvi, a tudi o naših upih na vrnitev iz tujega nemškega pekla in ječ.

Kmečki očanec Čop, po domače Kovaček iz majhnega zaselka Stranski vrh pri Polšniku, je opisal našo preselitev v daljši pesmi. Vsi smo se je naučili na pamet in smo si jo v tolažbo prepevali ob tihih večerih, ko so naše misli uhajale v gorsko vasico Polšnik, tja k Ostrožu in na Špego, pa na Volčji hrib nad Polšnikom, pa na Veliko Presko in Mamolj in v vse tiste kraje, ki smo jih v tujini imenovali naša ljuba zapuščena domovina.

Kovačkova preprosta pesem o našem izgnanstvu se je začejala takole:

»Prišli so tuji vojaki
k hiši, bajti vsaki.
Tako so govorili:
Ne bomo dolgo se mudili.
Punkeljne basajte in na
pot se brž podajte! Čez
ur'co, dve, al' tri, bo
že treba rajžati ...«

Take in podobne pesmi so prepevali tudi drugi izgnanci. Posebno lepe je sestavljal Evgen Cej s Slopa nad Polšnikom. Njegove pesmi in pesmi drugih domačih priložnostnih pesnikov — izgnancev so ljudje recitali v taboriščih, pa tudi po vojni, ko so se po osvoboditvi vrnili spet v polšniške hribe.

⁶ sedaj Brestanica.

FRANC POGLAJEN-KRANJC
generalpolkovnik

ZAČETKI NARODNOOSVOBODILNEGA GIBANJA NA LITIJSKEM IN USTANOVITEV OSVOBODILNE FRONTE

Ko je poleti 1941. leta počila prva puška na Slovenskem in naznanila novo obdobje naše zgodovine, ljudsko vstajo proti fašističnim okupatorjem in domačim izdajalcem, v Litiji in njeni širši okolici še ni bilo nikakršnega organiziranega gibanja proti okupatorju. Še več, v Litiji takrat ni bilo niti partijske niti kakšne druge napredne organizacije, ki so sicer v Sloveniji ali soustanavljale ali se takoj po ustanovitvi pridružile Osvobodilni fronti Slovenije. V Litiji in okolici ni bilo niti enega člana Partije, ki bi po ustanovitvi OF uresničeval sklepe centralnega komiteja KPS, začel mobilizirati prebivalstvo in organizirati ter širiti Osvobodilno fronto. Zato smo s to organizacijo in seveda tudi z začetkom ljudske vstaje na našem območju v prvih letnih mesecih 1941. leta nekoliko zamudili.

Imeli pa smo razmeroma dobre objektivne pogoje ne glede na to, da je okupatorska oblast krepko vzela v svoje roke sleherno državno, gospodarsko, prosvetno in politično organizacijo, urad ali dejavnost. Velika večina našega prebivalstva je bila narodno zavedna in pripravljena, da se upre fašistični in nacistični sili in tudi z orožjem v roki brani svojo samostojnost in svobodo. Najbolj napredna pa je bila vsekakor mladina, ki je bila zbrana okrog levega krila Sokola in mladina iz mnogih delavskih in kmečkih družin v sami Litiji in okolici. V Litiji je bilo sicer tudi nekaj takšnih ljudi, ki so bili v začetku lojalni do nemške oblasti, in nekaj takšnih, ki so se držali ob strani pri vsakem gibanju. Pokazalo pa se je, da so bili eni in drugi v začetku le bolj ali manj brez prave politične orientacije ali pa v zmoti. Odločati so se začeli šele pozneje, ko je že bilo čutiti nov aktivni dejavnik, voditelja in organizatorja slovenskega naroda, Komunistično partijo in Osvobodilno fronto. Prav malo pa je bilo med našimi prebivalci takih, ki so se že takoj po okupaciji postavili na stran nemške oblasti in nato z njo aktivno sodelovali proti slovenskemu narodu, proti njegovi borbi za obstoj in pravico do svobode. Velika večina zavednih prebivalcev jih je prezirala, nato pa obsodila kot narodne izdajalce na večno sramoto.

Takoj ko so v Litijo začele prihajati vesti o pričetku ljudske vstaje in o prvih partizanskih akcijah na Dolenjskem in Gorenjskem, so se pričele zbirati manjše skupine zavednih domačinov, tedaj seveda še simpatizerjev Osvobodilne fronte, ki so se v začetku le pogovarjali in se navduševali za OF in ljudski upor, kmalu pa so začeli iskati zveze z organizacijo in se želeli tudi sami organizirati. Zveze so iskali posamezno, prek simpatizerjev in članov OF na območjih zunaj Litije, predvsem v Ljubljani, pa tudi na Gorenjskem. Take skupine so bile v Litiji okrog cestnega odbora in predilnice v Šmartnem, na Bregu in na Savi.

V avgustu 1941. sem se sestal s svojim bratrancem Milanom Medvedom na tedanji nemško-italijanski meji v gostilni Pečar. V začetku so Nemci in Italijani dovoljevali, da so se tu ob nedeljah sestajali Slovenci, ki se sicer niso mogli dobivati zaradi nove, okupatorske meje. Milan je bil tedaj že aktiven

član OF v Mostah, pa me je ob tej priložnosti podrobneje seznanil s cilji in načeli organizacije. Prosil sem ga, naj prek svojih zvez poroča v Ljubljani o naši želji, da bi ustanovili OF v Litiji in bili z njimi povezani. Prav tako sva se zmenila, da bom prišel v Ljubljano, brž ko mi bo sporočil, da so stvari urejene.

Medtem smo se v Litiji že tudi sami dogovarjali, da začnemo povezovati posamezne skupine ter damo naši dejavnosti tudi organizacijsko obliko. Zamislili smo si, da bi se zbrali na sestanku po en predstavnik iz vsake krajevne skupine in se o vsem pogovorili in dogovorili. Sestanek smo organizirali oktobra v stanovanju Andreja Gorenc, gostilničarja na Grbinu. Zbrali smo se Franci Gorenc iz Litije, Jože Strojanič z Brega, Franc Perme iz Kostrevnice, Viktor Potokar s Spodnjega Loga, Franc Drofenik iz Črnega potoka, Oroslav Zupančič-Janča iz Kostrevnice in jaz.

Dasi si nismo bili čisto na jasnem, kakšna naj bo organizacija za območje občine, ki smo ga zajeli, za zdaj samo na desnem bregu Save vse do okupatorjeve meje razen vasi, ki so bile zahodno od črte Kresnice—Prežganje—Trebeljevo, nam je vendar bilo jasno, da je potrebno ustanoviti osrednji odbor in naslednje vaške skupine: Litija, Breg, Šmartno, Črni potok, Kostrevnica in Jablanica.

V tem odboru, ki smo ga sestavljali vsi navzoči, smo se zavezali, da bo vsak na svojem vaškem območju nenehno pridobival nove sodelavce in krepil svojo skupino.

Dogovorili smo se tudi za naslednje naloge za osrednji odbor in za vse skupine:

1. med prebivalstvom širiti idejo Osvobodilne fronte in ljudske vstaje, ki se je že pričela na drugih območjih Slovenije;
2. razvijati sovraštvo do okupatorja in bojkotirati odredbe in ukaze okupacijske oblasti;
3. pridobivati simpatizerje in sodelavce ter jih vključevati v posamezne skupine;
4. zbirati orožje in ga začasno skrbno hraniti;
5. zbirati prostovoljne prispevke za organizacijo pri vseh naših simpatizerjih;
6. v vseh skupinah biti previden, a zveze z osrednjim odborom vzdrževati samo prek enega člana.

Ob koncu smo si razdelili še področja delovanja; Francu Gorencu smo naložili gospodarsko in politično dejavnost, meni vojaško, drugim pa teritorialno delo.

Tako se je tiste dni na Grbinu rodila naša prva organizacija, ki je imela nalogo delovati proti okupatorju. Prav gotovo ni bila ne po obliki ne po vsebini popolna, toda bila je v skladu s cilji ljudske vstaje, ki jo je OF vodila v Sloveniji. Bila je svojevrstna organizacija OF, ki smo jo ustanovili sami od sebe. Zato je povsem umevno, da smo menili, da je to naš prvi področni odbor OF, čeprav nismo imeli zanj pritrditve kakega že obstoječega organa ali aktivnega pooblaščenca OF. Kratko in malo, organizirali smo se, si dali naloge, ki so Osvobodilni fronti ustrezale, in pričeli z delom.

Pri izpolnjevanju naše glavne naloge — pridobivati vse več simpatizerjev, jih včlanjevati v organizacijo ter zbirati orožje — smo imeli kar lepe uspehe.

V Litiji so se nam takoj pridružili Franci Tišler, Fani in Karlo Okoren, Tone Grošelj, Toni in Marica Gorenc, Stane Vovk, Drago Gregorin, Jožefa Tič, Pavle Svetec, moj brat Tine in še nekaj drugih. V drugih vaških skupinah se je organizacija prav tako širila. Pričeli smo zbirati orožje in ga spravljati v skrivališča. Preiskali smo tudi jame rudnika Sitarjevec, kjer naj bi po pripovedovanju domačinov našli orožje, toda tu nismo uspeli. Akcijo sva nekega večera jeseni 1941. opravila skupaj s Francem Gorencem; pomagala je tudi Fani Okoren.

Na Bregu je bil najaktivnejši Franc Strmljan, vendar je že imel svoje skrivne namene in naloge, česar pa takrat nismo niti slutili. Skriva je pred nami je poleg nalog, ki jih je opravljal za našo organizacijo, deloval še posebej in ustvarjal svojo lastno organizacijo. Potoval je, kar smo zvedeli šele kasneje, po levem bregu Save po vaseh Konj, Hotič in drugih in organiziral ljudi v posebne skupine, jih tajno združeval ter povezoval samo s svojimi zvezami.

V oktobru sem se skupaj z njim napolil ilegalno v Ljubljano. Bratranec Milan mi je namreč sporočil, da je povezava pripravljena, zato naj čim prej pridem. Takoj po prihodu v Ljubljano me je peljal v prostore organizacije Rdeči križ v bivši Frančiškanski ulici in spoznal s Počkajem in še z neko tovarišico. Govorili smo o OF in o razlogih za moj prihod. Naslednjega dne sva oba s Strmljanom dobila ponarejeni legitimaciji za potovanje po Ljubljanski pokrajini in sporočilo, naj se ponovno zglasiva v novembru. To sva tudi storila in se, mislim, da je bilo sredi novembra, oglasila pri Počkaju. Tokrat mi je organiziral zvezo z meni tedaj neznanim človekom, ki sem ga moral srečati popoldne na ulici pred ljubljansko sodnijo. Spoznala sva se po dogovorjenem znamenju s časnikom. Sestanek so zaradi varnosti in tajnosti dovolili samo meni. Kasneje sem zvedel, da je bil ta neznanec Dušan Bravničar. Sprehajala sva se nekaj časa po ulicah, medtem pa mi je dajal naslednja navodila:

- organizirati ljudi na našem območju in jih nenehno pridobivati za OF in upor;

- začeti z organiziranjem vaše zaščite in sicer po vaseh, kjer naj bi sestavili posamezne oddelke;

- zbirati orožje in ga hraniti, dokler ne bo organizirano pošiljanje v partizanske enote;

- počakati z ustanovitvijo odbora OF do prihoda aktivistov OF, ki bodo čim prej poslani na naše območje;

- nadaljnjo zvezo z OF v Ljubljani vzdrževati kakor doslej prek Počkaja.

Po vrnitvi v Litijo sem poročal tovarišem o vsem, kar mi je bilo rečeno v Ljubljani. Z delom smo nadaljevali na osnovi navodil, ki sem jih dobil.

Sklicevali smo sestanke po vaseh, se dogovarjali, kako bomo izvrševali naše naloge, organizirali in utrjevali naše enote narodne zaščite, pojasnjevali cilje OF in ljudske vstaje, širili Slovenskega poročevalca, ki smo ga od časa do časa dobili itd. V teh jesenskih mesecih sem imel dva ali tri sestanke v Šmartnem, kjer so bili navzoči naslednji tovariši: Ivan Adamčič (Martinov Janez), Franci Stare, Janez Breznikar, Gustl Skubic¹, Janez Meke in Zlato Leskovec. Prav tako sem imel sestanke v Kostrevnici in Jelši, kjer so bili

¹ Padel je kot partizan 2. štajerskega bataljona aprila 1942. na Blatnem klancu blizu Mirne.

Peter Stante-Skala

navzoči: Franc Perme, Albin Jesenšek, Jože Brčon, Pavle in Jože Sirk, Tone Dobravc, Franc Jesenšek in mogoče tudi Tone Strman. Drugi tovariši iz našega odbora so delovali po drugih vaseh.

Tako se je približal čas, ko je na litijsko območje prodrli 2. štajerski bataljon pod poveljstvom legendarnega junaka Franca Rozmana-Staneta. Bilo je 23. decembra popoldne, ko se je nenadoma zlasil neznanec na mojem domu na Grbinu. Povedal mi je, da je prišel po naših javkah ter se predstavil. Bil je tovariš Skala — Peter Stante, namestnik komandanta v bataljonu. Oblečen je bil v civilno obleko, a v žepu je imel skrbno spravljeno pištolo. Šla sva v sobo. Razložil mi je, da je bataljon prišel na to območje, da bi napadel Nemce, nato pa prešel na Štajersko. Naložil mi je, naj Litijani pripravimo načrte nemških postojank v Litiji in Šmartnem, ki bi jih bataljon rabil za organiziran napad. Pozval nas je, naj z načrti pridemo naslednjega dne na sestanek s poveljstvom bataljona. Nato je Skala previdno odšel nazaj proti bataljonskemu taborišču.

Takoj sem pohitel h Gorencu in mu razložil novice in naloge. V naj-ožjem krogu naših aktivistov smo delali načrte postojank, nato pa še poklicali vaše voditelje narodne zaščite ter od njih zahtevali, naj v največji tajnosti pripravijo svoje skupine za morebitne naloge in sodelovanje v akciji bataljona.

Zvečer se je na mojem domu oglasil še bataljonski obveščevalec Slavko Židanek in me obvestil, da bo dogovorjeni sestanek v Jelši pri Jesenšku. Da ne bi bila sumljiva, sva se z Gorencem odpeljala tja z motornim kolesom cestne uprave, kot da službeno kontrolirava ceste. To sva že večkrat storila, pri tem pa opravljala naloge za organizacijo. Ko sva prišla k Jesenšku, naju je čakal Židanek, z njim pa sta bila tudi Albin Jesenšek in Jože Brčon. Sporočil nama je, da bosta prišla na sestanek komandant Stane in Dušan Kveder-Tomaž, bataljonski komisar. Čakali smo ju, namesto njiju pa smo zaslišali od Liberge ostro streljanje. Tam se je namreč vnela srdita borba, ker so medtem Nemci nenadoma napadli bataljon. Komandant Stane in komisar Tomaž sta bila že na poti k nam, a sta se takoj vrnila, da bi v borbi poveljevala bataljonu. Židanek se je prav tako odločil, da pohiti nazaj, nama z Gorencem pa je naročil, naj se previdno umakneva, kajti vsak čas je bilo pričakovati, da se bodo Nemci pojavili tudi v Jelši. Najbolje bi seveda bilo, če bi se lahko priključila bataljonu, toda na to nisva bila niti pripravljena niti oborožena. Takšna, kot vsa bila, pa se nisva mogla prebijati do bataljona, saj so se Nemci, kot je prihitel povedat Jože Brčon, premikali čez Libergo. Zato sva se odločila, da se previdno vrneva v dolino.

Po borbi na Tisju smo bili nekaj časa v strahu, če so Nemci kaj zvedeli za našo dejavnost in stike z bataljonom. Toda nič takega ni bilo in spet smo nadaljevali z delom.²

Nedolgo po tem dogodku so začeli prek naše javke v Jelši prihajati z Dolenjskega politični aktivisti in vojaški voditelji, ki so po nalogah potovali v Revirje ali pa v štajerski partizanski bataljon. Med njimi sem se spoznal z Borisom Čizmekom, ki je hitel na Štajersko za bataljonskega komisarja, z Ilijo, partizanskim kurirjem in kasneje komandantom bataljona na Dolenjskem in Ladislavom Eberletom-Jamskim, aktivistom in članom okrožnega partijskega komiteja za Revirje. S temi tovariši smo se sestali na javki pri Viktorju Potokarju na Spodnjem Logu. Pri njem smo nato tudi dobivali navodila za našo organizacijo. Tu smo se nekajkrat srečali z Jamskim, na Savi pa smo se prek njega povezali tudi s tamkajšnjimi organizatorji OF Ladmkom Berdajsom, Stankom Knavsom in Jožetom Mohorkom, na Spodnjem Logu pa s Tonetom Španom, ki nas je tudi prepeljeval s čolnom čez Savo.

Začeli smo se tudi dogovarjati, kako bi širili naše organizacije ter oblikovali odbore OF in narodne zaščite. Tako smo se 14. februarja 1942. zbrali na Bregu v Potokarjevi gostilni: Franc Štok, Jože Planinšek, Franci Gorenc, Janez Meke in jaz. Sestanka so se v imenu okrožnega partijskega komiteja za Revirje ter aktivistov OF udeležili Lojze Hohkraut, sekretar, Jamski, Jože Gričar-Metod in Vili Vresk. Na tem sestanku smo izbrali odbor narodne zaščite za litijski okraj, a mene so izvolili za njenega poveljnika. Govorili smo tudi o nadaljnjih nalogah, še posebej pa o širjenju vseh organizacij, o političnih in propagandnih akcijah med prebivalstvom ter o intenzivnem zbiranju orožja, ki naj bi ga pošiljali 1. štajerskemu bataljonu čez Savo.

² Med litijskimi organizatorji OF pa ni bilo več Franceta Strmljana. Kratko in malo ga je zmanjkalo konec januarja. Kasneje smo zvedeli, da je pobegnil na Dolenjsko, ker je bil povezan z belo gardo ter aktivno delal v tej izdajalski organizaciji. Takoj nato je vstopil v 2. štajerski bataljon kot belogardistični agent. Prav kmalu so ga razkrinkali in za izdajstvo obsodili na smrt.

Takoj po sestanku smo šli na delo. Z bratom Tinetom, Meketom in Leskvcem smo dobili v Selšku puškomitraljez z municijo in nekaj pušk po terenu ter jih prenesli k Potokarju, od tod pa čez Savo, kjer nas je pričakala patrulja 1. štajerskega bataljona s komandantom Rudijem Knezom-Silasom. Prav tako smo odkopali neke noči v Litiji pod kozolcem blizu Kvasa tri zaboje municije ter jih prenesli čez Grbin v naše skladišče na Šimančkovem hribu in od tod naprej do partizanske enote.

Medtem smo pogostokrat ponoči hodili na sestanke na Spodnji Log, na Savo, a enkrat tudi v Dolsko, kjer smo pri tamkajšnjem aktivistu OF Francu Zupančiču-Marjanu srečali Naceta Sterlekarja. Konec februarja smo imeli pri Ladku Berdajsu pripravljani sestanek za ustanovitev odbora OF za okraj Litija. Sestali smo se: Lojze Hohkraut, Polde Eberle, Vili Vresk, Jože Gričar, Ladko Berdajs, Viktor Potokar, Jože Mohorko, Stanko Knavs, Franc Gorenc, Jože Planinšek in verjetno tudi Franc Štok iz Litije ter jaz. Na sestanek je prispel tudi Sterlekar, ki ga je iz Dolskega pripeljal Franc Gorenc.

Okrajni odbor OF za Litijo smo izbrali na sestanku, mislim, da je bilo 5. marca, v gozdu nad hišo Knavsovega Stanka. Bili smo navzoči v glavnem vsi kot na pripravljenem sestanku pri Berdajsu. Na predlog nekaterih tovarišev sem bil izbran za predsednika odbora, Mohorko pa za tajnika. Tako smo na Savi oblikovali okrajno organizacijo OF in v njej združili krajevne in vaške odbore na litijskem območju z obeh strani reke Save.

Ves čas našega delovanja od 14. februarja dalje, ko smo imeli sestanek na Bregu pri Potokarjevih, je z nami zelo aktivno delala tudi Danica Potokar. Pri njej smo imeli vmesno javko med Litijo in Spodnjim Logom. Sem smo se zatekali na naših poteh na Savo ali z nje in največkrat tu tudi prenočili, kajti v Litijo ponoči nismo smeli zaradi stroge policijske ure. Danica je pogostokrat prenašala tudi pošto ali obvestila ter bila sploh zelo aktivna.

Neposredno odgovornost za delo OF litijskega območja je okrožni partijski komite za Revirje poveril Jamskemu, s katerim smo od ustanovitve okrajnega odbora OF naprej tesno sodelovali.

Vendar naše razgibano delo ni dolgo trajalo. V začetku maja je na našem terenu prišlo do izdaje. Litijski gestapo je aretiral več aktivistov OF v Litiji, na Spodnjem Logu in Savi. Med prijetimi so bili Franc Gorenc, Jože Mohorko, Stanko Knavs ter Tone Špan. Namesto mene pa so tisto jutro pomotoma aretirali mojega očeta, najbrž zaradi istega imena. Ob očetovi aretaciji se je mojemu bratu Tinetu posrečilo izmuzniti se ter prihiteti v Litijo. Zbudil me je, mi povedal, kaj se je zgodilo doma, nato pa sva hitela opozoriti Gorenca. Toda bilo je že prepozno. Orožniška patrulja iz Litije je bila že pred njihovo hišo, tako da se Gorenc še niti ni utegnil obleči, ko ga je že aretirala. Midva z bratom pa sva pobegnila; varovala naju je gosta megla.

Čez dva dni je gestapo spoznal pomoto orožnikov ter pohitel, da bi aretiral mene. Iskali so me na Grbinu, v pisarni cestne uprave in v moji sobi v Litiji, kjer sem začasno stanoval. Vendar sem bil vedno previden. O tem, da gestapo teka za menoj, pa me je po naročilu Jožefe Tič obvestil Stane Gorenc. Nemudoma sem pohitel čez litijsko polje na Jelšo, od tod pa prek zveze v II. grupo odredov, ki se je nahajala na Rdečem kalu nedaleč od Muljave.

Po aretacijah je litijska organizacija, vsaj okrajni odbor OF, precej zamrla. Zveze z Jamskim in drugimi so se pretrgale, posebno ko so pozneje aretirali še Viktorja Potokarja.

Ponoven stik z litijsko organizacijo sem dobil novembra 1942. Tedaj mi je komandant Stane naročil, naj zaradi nadaljnega dela in krepitve organizacije OF v Litiji povedem Jamskega in Vero Šlander-Lojzko na litijsko območje ter poskrbim za njuno zvezo z aktivisti. To sem storil, povedel oba čez Savo in 11. novembra 1942. organiziral sestanek med njima in Francem Gorencem, Babi Lindner, Francem Štokom, Jožetom Planinškom, Francijem Tišlarjem in še nekaterimi. Kot se spominjam, je bilo na sestanku 6 ali 8 tovarišev. Tedaj je litijska organizacija OF spet oživila in nadaljevala intenzivno politično delo pod vodstvom Jamskega in Lojzke, ki pa ju je čez nekaj mesecev zamenjal Nace Sterlekar-Jože.

FRANC GORENC

PRVE AKCIJE, NASTANEK IN RAZVOJ OSVOBODILNE FRONTE

April 1941. Razpad jugoslovanske vojske. Vračamo se proti domu, kakor kdo ve in more. Okrog in okrog sama zmešnjava. Tu pa tam kdo vpraša: »Kaj sedaj?« Od Jugoslavije je ostala le množica neorganiziranih ljudi, ki jih lahko obvladuje peščica fašistov. Tako je skoro povsod, kjer se prebijamo proti domu. In take razmere sem našel tudi, ko sem se vrnil iz razpadle jugoslovanske vojske v Litijo.

Prve dni po razpadu je bilo na območju Litije nekakšno brezvladje. Ni bilo niti Nemcev niti Italijanov. Po prvotnih načrtih bi menda morali zasesti Litijo Italijani, toda zasedli so jo Nemci. Teh so si zelo želeli litijski petokolonaši in šli zato »posredovat« z »delegacijo«, ki jo je vodil petokolonaš in prvi nemški župan Puschmann. Mejo med Nemčijo in Italijo so potegnili po zasavskih grebenih južno od Litije in pod Zalogom, tako da smo bili odrezani od Ljubljane. To je bil zelo težak udarec za nas Litijane, ki smo bili tradicionalno navezani nanjo. Odrezali pa so nas tudi od Revirjev z deželno mejo med Štajersko in Gorenjsko, ki je potekala med Renkami in Zagorjem. Odpovedale so vse bivše politične meščanske stranke in njihovi voditelji, ki so preplašeni čemeli doma brez volje in moči. Nekateri pa so celo pozdravljali novi red; nasedli so spretni propagandi o boljšem standardu, ki naj bi ga okupator prinesel zavojevanim narodom.

Toda večina naših ljudi temu ni verjela in se je vpraševala, kaj naj stori. Menila je, da ne bi kazalo samo gledati in križem rok čakati na rešitev. Do nas so pričele prihajati prve vesti o odporu, mi pa smo se začeli dobivati na prvih zaupnih sestankih, na katerih smo premlevali položaj in se dogovarjali, da bi poiskali zveze z že porajajočo se organizacijo odpora na Gorenjskem. Prišel je 22. junij. Bil je praznik ali nedelja. V popoldanskih urah smo se zbrali v gostilni Jeltnikar v Gradcu Jože Planinšek, Jože Borišek ml., Tone Jeltnikar z ženo Tončko, Maksi Kunstler, Franci Štok in jaz. Tone Jeltnikar je prvi prinesel novico, da je Nemčija v vojni s Sovjetsko zvezo. Nastalo je splošno

veselje in navdušenje. Ker smo bili vsi telovadci, je namah prišlo do naše zadnje telovadne »akademije« na prostem pod Jeltnikarjevo hišo. Spominjam se, da je Borišek pričel s premeti naprej in nazaj, drugi pa smo sodelovali vsak po svojih močeh, znanju in sposobnostih. Iz te telovadne »akademije« se je razvil še pevski koncert samih izbranih domoljubnih pesmi. Za seboj smo potegnili tudi druge ljudi. Spontano in zelo pestro smo proslavili ta pomembni dogodek v borbi proti fašizmu. Naslednji in še nekaj dni smo sicer pričakovali, da bodo kakšne posledice, toda, tudi če je bil tedaj med nami kdo, ki ni bil zanesljiv, se spričo tako enodušnega nastopa najbrž še ni upal o tem razpravljati pred sovražniki ali to celo prijaviti.

V tem času mi je uspelo, da sem dobil izredno važen dokument, seznam članov kulturbunda, ki ga je skrbno hranil njihov vodja Puschmann. Dala mi ga je uslužbenka na občini Mira Berlotova. Prepisal sem ga v 2 izvodih. Enega sem dal Edu Skušku, drugega pa shranil sam.¹ Člani kulturbunda so bili razporejeni v štiri skupine. V prvi je bila elita po rasi in položaju, npr. Puschmann, Donth in drugi, v drugi in tretji skupini manj pomembni, pa vendar vneti privrženci hitlerizma, v četrto skupino pa so veljaki iz prve skupine kar vpisovali svoje pripadnike.²

Po novi okupatorjevi teritorialni razdelitvi je Litija spadala pod okraj ali, kakor so dejali Nemci, »Kreis« Kamnik. Ker sta jo na jugovzhodu, jugu in jugozahodu omejevali državna in deželna meja, je imela edino prosto pot proti Gorenjski, proti Kamniku in Kranju. Ker sem ostal v službi pri cestnem nadzorstvu, ki je prav tako spadalo pod cestni urad v Kamniku, sem lahko tja potoval po precej širokem območju in po različnih cestah. Že na svoji drugi ali tretji poti sem se junija 1941. seznanil s Tonetom Hlebce, znanim vnetim antifašistom iz zavedne slovenske družine. Poleg njega sem v Kamniku spoznal še nekaj tovarišev, katerih imen pa se ne spominjam, ker jih po letu 1941 nisem več srečal. Za naše nadaljnje delo je bila izredno važna tudi moja zveza z mladimi in udarnimi tovariši iz Dolskega, s Slavkom Dobovškom, Francem Zupančičem-Marjanom, Petrom Zupančičem-Stojanom in drugimi. Kasneje, vse do maja 1942., so bili ti tovariši stalna zveza med Litijo in Kamnikom, povezanimi prek javk v Litiji, Dolskem in Senožetih.

Prvo večje in organizirano delo, ki se ga spominjam, je bilo izdajanje ponarejenih delavskih izkaznic. Te izkaznice so služile predvsem za potovanja zaposlenih. Izdajal jih je »Strassenbauamt« v Kamniku in Kranju. Na tej upravi v Kamniku je bil zaposlen Hlebce, šef pa je bil ing. Platzer, ki je imel zelo rad slivovko. To sem mu prinašal jaz, Tone pa je takrat, ko je že delovala, dajal Platzerju podpisovati med drugim tudi podtaknjene izkaznice za naše ljudi. Dajala sva jih zanesljivim ljudem, ki so ostali brez dela, ki so se skrivaj vrnili z dela iz Nemčije, politično kompromitiranim in seveda ilegalnim delavcem OF. Med njimi je bil tudi Sterlekar. Izdali smo okoli petdeset legitimacij. Hlebce jih je razdelil predvsem na Gorenjskem od Jesenic do Kamnika, jaz pa na območju Kamnika in Litije; mislim, da jih je bilo 12 do 15.

¹ Moj izvod se je med vojsko izgubil, Skuškov pa se je ohranil.

² To se mi zdi potrebno pojasniti, ker je prišlo takoj po osvoboditvi do nekaterih krivičnih napadov na tiste, ki so bili sicer vpisani v tej skupini, a so bili ves čas okupacije naši zvesti sodelavci (npr. ing. Valenčič in Tone ter Tončka Jeltnikar, ki jih je Donth vpisal, ne da bi za to vedeli ali v to privolili).

Druga naša večja akcija je bil po napadu Nemčije na SZ prevoz eksploziva iz Kamnika v Besnico pri Kranju. Hlebce mi je sporočil, naj nemudoma pridem s službenim motorjem s prikolico v Kamnik. Ko sem prišel, mi je povedal, da me je OF določila, da z njim in še z nekim drugim tovarišem prepeljem razstrelivo iz Kamnika do neke hiše v Besnici. Na vprašanje, kaj bomo z njim počeli, mi je odgovoril, naj se pač navadim na to, da ni treba vedeti za vse. Sprva sem bil užaljen, da mi ne zaupa, ko pa sem razmišljal o tem, sem se strinjal, da stvari po nepotrebnem ne poveš, če zanje ne veš. (V svojem delu sem se kasneje tudi sam držal pravila, naj vsak zve le toliko, kolikor je potrebno za njegovo nalogo. Praksa je dokazala, da je organizacija, ki je pri svojem delu to upoštevala, imela daljšo življenjsko dobo, kakor pa tista, kjer so vsi vse vedeli.) Nisem več spraševal; menil sem, da je tako prav in da mi zapajo že s tem, ker bom sodeloval v akciji. Že okrog treh popoldne sva se zapeljala pred neko gostilno v Kamniku v bližini smodnišnice. Motor sva pustila na sosednem dvorišču. Odšla sva po mestu, kjer sva se zadržala do prvega mraka. Nato sva se vrnila na dvorišče, kjer je bilo motorno kolo. Od nekje se je kar vzel neki moški, ki ga nisem poznal in tudi danes ne vem, kdo je bil. S Hlebce-
tom sta spregovorila nekaj besed, v glavnem, naj še nekoliko počakamo, medtem pa kaj popijemo. Res je prinesel steklenico vina in natočil kozarce kar ob motorju. Ko smo tako tam stali, je neka ženska prinesla v pleteni košari zavitke eksploziva. Nato sta menjaje se z drugim moškim nosila eksploziv, tretji pa je stal pri naju s kozarcem v roki. Prikolica je bila razmeroma hitro naložena. Hlebce se je vsedel na motor tako, da tovora med vožnjo ni bilo preveč videti. Nekako ob pol devetih zvečer sva zapeljala z dvorišča skozi Kamnik proti Kranju. Opremljena z usnjenima kapama in naočniki in na skoraj novem motorju Horex sva bila gotovo bolj podobna Nemcem pri važni službi kot pa tajnima prevoznikoma Nemcem odveztega razstreliva. Pri Besnici sva tovor zložila ob napušču nekega gospodarskega poslopja.³ Razstrelivo je prevzela terenska organizacija in ga izročila partizanski enoti, ki ga je uporabila za prvo miniranje proge na Gorenjskem. Po nekaj minutah sva se s Hlebce-
tom vrnila na njegov dom v Stražišču, tam prespala in se zjutraj vračala v Kamnik. Najina naloga je sicer uspela, vendar sem na poti vselej mislil, da naju zasledujejo, čim sem začutil za seboj motor ali avtomobil. Tako sem drugi dan, ko sem se peljal iz Kamnika proti Dolskemu, opazil za seboj motor s prikolico in mitraljezom ter dvema nemškima vojakoma. Skrenil sem na poljsko pot, onadva za menoj. Bil sem prepričan, da me zasledujeta; imel sem pač slabo vest. Prav dirkaje sem pripeljal do ozke lesene brvi čez jarek. Kot bi trenil, sem med vožnjo dvignil prikolicu in se z motorjem pognal po brvi. Tega moja zasledovalca nista mogla storiti, ker sta imela težji motor, pa še v prikolici je bil eden s težkim mitraljezom. Oddirjal sem naprej ter po poljskih poteh in ovinkih prispel nekje pri Šentjakobu spet na cesto. Čudil sem se, da nista streljala. Še danes ne vem, ali sta me res zasledovala ali ne.

Te prve akcije so bile še bolj naključne, toda ob prevozu razstreliva sem že čutil v ozadju organizacijo, ki me je nevidno vodila. Vsaka uspešno opravljena naloga je v meni utrjevala vero v samega sebe in sotovariše, sočasno pa

³ Kje je to bilo, ne bi mogel povedati, ker sem bil takrat prvič v Besnici in še to ponoči, drugi pa sem tja prišel šele po osvoboditvi, ko sem iskal ta kraj.

narekovala potrebo po organizaciji in organiziranem delu tudi pri nas. Tovariši v Kamniku in Dolskem so že imeli zvezo z Ljubljano, kjer je bil center narodno-osvobodilnega gibanja s sedežem CK KPS in OF. Ker je potreba po organizaciji in organiziranem delu vidno naraščala, sem se odločil, da poskusim še sam priti v Ljubljano, pa tudi v Zagreb in Beograd, da ugotovim, ali je res, da v Bosni in Srbiji nastajajo velike sile, ki se že borijo proti okupatorju. Odločil sem se, da poskusim dobiti prepustnico za potovanje v Zagreb. Uspelo mi je in septembra sem odšel na pot. V Zagrebu nisem videl drugega kot nemške uniforme, poleg njih pa tudi uniforme ustaške vojske z nekimi hrvaškimi čini in nazivi. Na ulici in v lokalih se mi je zdelo, da živim v starih avstrijskih časih, ko je bil oficir posebna kasta. Tak Zagreb mi ni bil všeč, zato sem z vlakom šel proti Zemunu. V vlaku so ljudje veliko govorili o položaju v Bosni, da tam vihrajo jugoslovanske zastave, da obstajajo četniške bojne skupine in partizanske enote. Po dveh dneh bivanja v Zemunu pri Tratniku sem spoznal, da ne bo mogoče čez mejo v Srbijo in v Beograd, ker je že precej razširjeno partizansko gibanje, zato pa meja med Hrvatsko in Srbijo še bolj zaprta. Za tujca daljše zadrževanje v Zemunu ni bilo varno, zato sem se odločil, da se vrnem. Tudi zdaj sem v vlaku kljub zadržanosti ljudi razbral, da odporniško gibanje deluje.

Po tem potovanju in po pogovorih z drugimi tovariši sem se odločil, da grem skrivaj še čez mejo v Ljubljano. Konec septembra sem se odpravil na pot čez Volčjo jamo in Obolno ter med Metnajem prekoračil mejo. V Stični mi je s pomočjo Mirka Pestotnika-Jurija in župana Mestnika uspelo dobiti potrebno izkaznico, s katero sem se odpeljal z vlakom v Ljubljano. O položaju v takratni Ljubljanski pokrajini mi je precej povedal že Pestotnik, opozoril pa me je, naj bom previden. Na vlaku sem po naključju naletel na Humberta Gačnika. Pogovarjala sva se sicer kot bivša znanca iz Litije, toda oba sva bila zelo previdna, čeprav brez potrebe, kar pa sva ugotovila šele kasneje, ko sva se srečala v partizanih. Že z večernim vlakom sem se vračal iz Ljubljane v Radohovo vas, kot sva se dogovorila s Pestotnikom. Skupaj sva se napotila do Sel v Kovačičevo gostilno, po domače pri Štorovčanu. Med potjo sva obravnavala splošen položaj, poleg tega pa me je Pestotnik seznanil z nastajanjem in širjenjem organizacije OF na Slovenskem in z nastajanjem prvih partizanskih enot. Dal mi je nekaj literature, predvsem pa sva razpravljala, kje bi bila najboljša zveza Litije z Dolenjsko. Zedinila sva se, da bi bilo najbolje organizirati eno zvezo prek Pustovega mlina in Javorskega Pila, drugo pa čez Bogenšperk in Javorje. Seveda sva govorila tudi o ljudeh, ki bi bili primerni za te zveze. Strinjala sva se, da bi bili taki Franc Drogenik, ki je bil v službi na gradu Bogenšperk, Albin Jesenšek, France Perme, Rafael Lindič, Viktor Potokar-Bradač in drugi. Ta večer sem prespal pri Kovačiču, Pestotnik pa se je vrnil v Radohovo vas. Drugo jutro sem krenil proti Špančku, od tam pa po gozdni bližnjici na Javorje, kjer so me v gostilni pri Pepci že čakali Jože Planinšek-Pepček, France Poglajen-Kranjc, Maks Kunstler in France Štok. To so bili takrat prva organizirana grupa na območju Litije, za to naše srečanje pa smo se dogovorili že pred mojo potjo v Ljubljano.

Poleti je prišel iz Ljubljane Franc Poglajen, ki mu je uspelo, da se je izognil nemškemu vojnemu ujetništvu in nam prinesel prve vesti o OF iz Ljubljane. Njegov prihod nam je mnogo pomenil, ker je kot aktivni narednik

bivše jugoslovanske vojske zlasti glede vojaških vprašanj mnogo prispeval k nadaljnji organizaciji. Tudi on je odšel ponovno skrivaj v Ljubljano z nalogo, naj skuša poiskati določnejše zveze z OF.

Na podlagi vseh teh stikov in informacij smo se odločili, da sestavimo odbor OF za litijsko območje. S Poglajenom sva sklicala sestanek 18. oktobra 1941. v gostilni Andreja Gorenca na Grbinu. Udeležili smo se ga France Poglajen, Viktor Potokar, Franc Drofenik, Jože Strojjan, France Perme, Oroslav Zupančič-Janče in jaz. Zbrali smo se predstavniki skupin na desnem bregu Save, med Savo in novo državno mejo, medtem ko tovariša z levega brega, iz Hotiča in Konja, Tone Pavliha in Janez Batis nista prišla. Zato je bil ta posvet ožjega značaja in ni zajel vsega področja, ki smo ga že zajeli z delom. Posvetovanje je bilo zelo plodno, posebno če vemo, da še nismo imeli nobenih praktičnih izkušenj. Razdelili smo si tudi delo; posamezni tovariši so dobili teritorialne naloge, Poglajena smo določili za vojaški sektor, mene pa za gospodarsko in politično delo. Na tem sestanku smo tudi sklenili, da Poglajenu dodelimo čin kapetana, ki naj ga še potrdi centralno vodstvo NOB ali pa kak drug organ najkasneje ob osvoboditvi. Mislim, da je bila podelitev čina tedaj dokaz naše nove samozvesti in vere v zmago. Na tem posvetu smo posebno poudarili pomen širjenja OF med ljudmi, preziranja okupatorjeve oblasti, razvijanja organizacije, zbiranja orožja in drugega materiala in previdnosti pri delu. Zato smo svetovali delo v trojkah. Seveda ta naš odbor ni bil povezan s kakim višjim narodnoosvobodilnim odborom, ampak je bil rezultat naših lastnih prizadevanj. Če gledam nanj danes, je bilo tisto naše delo sicer preprosto, toda za tedanje razmere prav gotovo pozitivno.

Aktivnost tega odbora je kmalu rodila sadove. Zelo hitro nam je uspelo razširiti krog simpatizerjev in sodelavcev ter jih vključiti v Osvobodilno fronto. Prvi sodelavci so bili organizirani na cestnem nadzorstvu, kjer smo zaposlovali zanesljive, narodno zavedne ljudi, sumljive pa smo odklanjali. Te je Arbeitsamt, nemški urad za zaposlovanje, pošiljal na delo zunaj Slovenije. Med tovarišicami in tovariši, ki so delali na cestnem nadzorstvu, so bili Drago in Dušan Gregorin, Jožefa Tič, Toni Šuler in Tone Gorenc, poleg teh pa so se vključili v delo še Maks Kunstler, Pavle Svetec, Karlo Okoren, Babi Lindner, Fani Okoren in Edo Semenič.

Pri Kunstlerju smo že tedaj, ko smo ustanavljali odbor OF, imeli v strojnici zelo zanesljivo javko in prehodno skrivališče za literaturo, orožje ter radijska poročila. Nemci so namreč pobrali radijske aparate. En aparat pa je bil skrit v tej strojnici. Tu smo poslušali poročila in jih razmnoževali. Drug aparat je skril Nace Nadižar v predilniškem bloku za mojstre. Imel ga je pod stopnicami. Odtod je Krista Novak nosila radijska poročila Kunstlerju ali meni. Vse delo pri Kunstlerju je zelo uspešno opravljal Maks skupaj z očetom in brati. V Litiji in okolici smo imeli veliko moralno podporo uglednih mož ne glede na njihovo prejšnje strankarsko prepričanje. To so bili stari Franc Kunstler, kovač Gojko Vidovič, starejši France in Andrej Gorenc, Franc Koprivnikar, Šepčov oče, Janče Ponebšek, Franc Rober, Tine Juvan, Martinov Tinček in drugi. Organizacija se je nato zelo hitro razvijala tudi po krajih Breg, Spodnji Log in Sava, kjer so bili zelo aktivni Viktor Potokar-Bradač, Stanko Knavs in Jože Mohorko. Iz te organizacije je nastala trdna

postojanka in broderska zveza na Spodnjem Logu za prevoz ilegalcev in aktivistov čez Savo. S svojim čolnom so aktivno sodelovali zlasti Španovi Matija, Tone in Ludvik. Organizacija se je razvijala tudi proti Šmartnemu, Kostrevnici in Libergi ter proti meji prek Pustovega mлина in Bogenšperka. Na tem področju so bili poleg Franca Permeta in Franca Drofenika zelo aktivni še Tine Adamčič in Gustelj Skubic iz Šmartna, Albin Jesenšek, Jože ter Vida Berčon iz Jelše in Rafael Lindič iz Pustovega mлина. Po tej zvezi se je kasneje razvil zelo zanesljiv kanal za skrivne prehode čez mejo. Tako smo si omogočili prenos orožja z Dolenjskega v revirsko četo, možnosti za prenašanje pošte in materiala in za prehajanje aktivistov in kurirjev.

Prav gotovo je zaradi take aktivnosti na tem sektorju drugi štajerski bataljon prekoratil okupatorjevo mejo in prešel na ozemlje nemškega rajha. Prek naše organizacije v teh krajih se je štab bataljona hitro povezal z nami v Litiji in nam naročil, naj takoj zberemo vse potrebne podatke o okupatorjevih vojaških silah v Litiji in Šmartnem z načrti njihovih postojank. Bataljon ju je nameraval z napadom uničiti in se prebiti čez litijski most proti Štajerski. Pri tej akciji naj bi sodelovala tudi naša organizacija narodne zaščite. Z vodiči naj bi pomagala posameznim partizanskim enotam, pred napadom oziroma med borbo pa bi rušila komunikacije, predvsem mostove, podirala drevje in delala ovire ter s tem preprečevala, da bi sovražnik prišel na pomoč napadenima postojankama. Organizirali smo tudi zvezo s četo Luksemburžanov, ki so bili mobilizirani v nemško vojsko in so tedaj bili v litijski postojanki; ob napadu naj bi sodelovali na naši strani in se borili proti Nemcem. Poglajen je prevzel nalogo za organizacijo na desnem bregu Save, jaz pa za levi breg proti Hotiču, Dolskemu in proti Vačam. Toda namesto do napada na Nemce je prišlo do napada na partizane na Tisju. Na Libergi se je razvila srdita borba, ki je trajala pozno v noč. Nemci so imeli precejšnje izgube, saj so odvažali mrtve in ranjene na samo v Litijo, ampak tudi proti Radečam. Medtem je nama s Poglajenom uspelo, da sva se vrnila v dolino in nato v Litijo. Seveda to noč iz previdnosti nisva spala doma. Ko sva se vračala, sva srečala tudi Franceta Strmljana z Brega, ki sem ga ta dan videl zadnjikrat.⁴

Po bitki na Tisju se je drugi štajerski bataljon s spretnim manevrom prebil nazaj na Dolenjsko. Ta bitka je v ljudeh okrepila borbeno zavest, saj so bili priča, da ima slovenski narod že svojo vojsko, ki je sposobna napadati in uničevati sovražnika.

Proti koncu 1941. leta je na področje Zagorja in Save prišel Lojze Hohkraut kot član centralnega komiteja KP Slovenije in sekretar partijskega okrožja za Revirje, kar je veliko pomenilo za nas in za našo organizacijo. To je bilo takrat, ko se je meja proti Dolenjski čedalje bolj zapirala, povezavo z Revirji pa je ovirala deželna meja. S prihodom Hohkrauta je ta povezanost oživela, delovno področje je postalo mnogo večje, litijska organizacija pa je

⁴ Bil je podoficir bivše jugoslovanske vojske in je že v prvih mesecih našega gibanja sodeloval z nami. Predvsem je skrbel, da smo orožje, ki je ostalo po naših vaseh za bivšo jugoslovansko vojsko in ki ga je zlasti mladina vneto pobirala in skrivala, kakor je vedela in znala, pričeli organizirano hraniti in varovati. Sicer pa s Strmljanom večkrat nismo našli skupnega jezika. Po borbi na Tisju je odšel čez mejo na Dolenjsko k drugemu štajerskemu bataljonu, kjer pa so kmalu odkrili, da je bil belogardistični vrtnjenec in so ga zato obsodili na smrt.

dobila v njem svoje pravo mesto in vlogo. Odslej je vidno napredovala, zlasti ko so prišli sem še Jože Gričar-Metod, Ladislav Eberle-Jamski in Vilko Vresk. Med domačini pa je bil zelo aktiven in sposoben organizator še Jože Mohorko s Save pri Litiji.

Zelo primerna in aktivna javka je postala domačija pri Bradaču na Okrogah nad Spodnjim Logom, kjer smo se srečali z Borisom Čizmekom-Borom in Rudijem Knezom-Silasom, ki sta tudi vplivala na naše delo. Položaj in razvoj naše organizacije sta nujno zahtevala nov organiziran sestanek, ki smo ga pripravili v gostilni Potokar na Bregu. Udeležili so se ga Hohkraut, Eberle in Gričar, od nas pa Poglajen, Planinšek, Franc Štok, Janez Meke in jaz. Na tem sestanku je bil tudi postavljen odbor narodne zaščite za okraj Litijo, za njenega poveljnika pa imenovan Franc Poglajen.

Delo je postajalo vse bolj naporno, zato sva se s Poglajenom v nočnih urah največkrat ustavljala pri Potokarjevih na Bregu, kjer sva dobila ob vsakem času in vremenu streho in okrepčilo, ker spričo stroge policijske ure nisva mogla v Litijo.

Naša organizacija je dobila že tudi novo vlogo: postala je vmesni člen v povezavi gorenjskega področja, predvsem okolice Kamnika, z Revirji in Štajersko. Povezati smo se morali s Kamnikom. Nekako februarja 1942. smo dobili obvestilo iz Dolskega, naj pridemo tja na važen sestanek. S Poglajenom sva odšla v Dolsko, kjer naju je čakal v hiši znane kurirke »Mic« Ignac Sterlekar-Jože, ki je prišel na to področje kot inštruktor pokrajinskega komiteja za Gorenjsko, da bi vzpostavil zvezo s štajerskim področjem oziroma Lojzetom Hohkrautom. Dogovorili smo se, da bomo pripravili sestanek na Savi pri Litiji. Odločili smo se za gostilno pri Ladku Berdajsu. Sestanka so se udeležili Lojze Hohkraut, Jože Gričar, Polde Eberle, Vili Vresk, Viktor Potokar, Jože Mohorko, Stane Knavs, Jože Planinšek, Franc Poglajen in Nace Sterlekar, katerega sva z Marjanom Zupančičem pripeljala in spremljala na sestanek kar z vlakom iz Laz do Save. Na tem sestanku smo sklenili, da čim prej dokončno sestavimo odbor OF za celoten okraj Litijo. Ta sklep smo uresničili nekaj kasneje, med 15. in 20. marcem, na Savi v Grabnu nad Knavsovo hišo. Spet smo bili navzoči isti kot na sestanku pri Berdajsu.

Že med tema dvema sestankoma in nato v aprilu se je zelo čvrsto oblikovala organizacija na Tirni, Savi, Piškovem mlinu, Konju, Hotiču in Senožetih, kjer so se poleg že prej omenjenih tovarišev zelo aktivno vključili v delo Janez Batis s Konja, Tone Pavliha in Šuligojeva oče in sin Jože iz Hotiča, Minka Prestorjeva iz Piškovega mlina in drugi.

Uspehi so se po teh pomembnih sestankih in po ustanovitvi okrajnega odbora OF ter ob sodelovanju Hohkrauta, Sterlekarja, Eberleta in Čizmeka jasno pokazali na terenu. To dejavnost pa je prav gotovo čutila tudi okupatorjeva oblast, ki ji je uspelo s pomočjo domačih izdajalcev in svojih sodelavcev ugotoviti, da obstaja in deluje organizacija, ni pa še vedela za njene člane in kdo jo vodi. Dobili smo nekaj opozoril, da Nemci ugotavljajo, kdo sodeluje v odboru.

Hitro je minil april. S Poglajenom sva bila stalno na nogah na celotnem našem območju. Tako sva bila tudi 4. maja 1942. na javki na Prežganju in v Besnici. Proti večeru sva se z motorjem vračala v Litijo, kjer sva ga spravila v garažo. Na poti proti domu naju je opozorila žena bivšega šefa davkarije

*Jože Planinšek-Pepček, ustreljen
na Lescah 15. 1. 1944.*

v Litiji, Drofenikova sestra Pečkajeva, da je zvedela iz zanesljivih virov, da namerava gestapo na območju Litije začeti z aretacijami, le kdaj naj bi to bilo, ni vedela povedati. S Poglajenom sva o tem razmišljala, preverila sporočilo in se zedinila, da moramo biti bolj budni. Nekako ob desetih zvečer sva se vrnila vsak na svoj dom odločena, da naslednji dan dobiva še več podatkov o tem. Toda opozorila so bila točna. Že ob štirih zjutraj je gestapo z vodiči krenil na pohod. Najprej so obkolili hišo Poglajenovih in iskali Franceta. Oglasil se je oče Franc, ki so ga takoj aretirali in odpeljali na gestapo v Litijo. Medtem je njegov sin Tine pobegnil skozi okno in odhitel na bratovo stanovanje, da bi ga obvestil o aretaciji. Poglajen je namreč imel sobo pri Bučarjevih, 15 minut od svojega doma. Takoj sta oba odhitela do mojega doma, kakšnih 5 minut daleč, zbudila mater in ji povedala, naj me takoj pokliče, ker mi grozi nevarnost. Medtem sem to že sam slišal in takoj skočil s postelje, mati pa mi je pomagala poiskati potrebno obleko in težke čevlje; bilo mi je jasno, da gre za minute. Ko sem bil na pol napravljen in obut samo v en čevlji, sta me France in Tine narahlo opozorila, da so Nemci že tu. Z enim čevljem v roki sem skočil skozi zadnja hišna vrata, da bi pobegnil čez dvorišče. Toda Nemci so prišli prav na to stran hiše in tako sem skočil naravnost pred puške policije. Odrinili so me nazaj v hišo, ki so jo preiskali, pobrali vso mojo pošto, slike in dokumente in me odpeljali z močno stražo na orožniško postajo. Po nekaj urah so nas naložili v nalašč za pripornike prirejen avtobus in nas odpeljali v Begunje. Med potjo so pobrali še nekaj ljudi na Vačah, v Ribčah in Domžalah, med drugimi Zarnika z Vač,

Jožeta Ribiča-Marka iz Prekra, Staneta Knavs s Save in druge, ki jih nisem poznal.

S tem posegom v našo organizacijo je Nemcem uspelo, da so jo pravzaprav v trenutku obglavili. Zadel pa jo je še drug udarec, ko je 29. maja padel v zasedi tudi Lojze Hohkraut. Dotedanji sodelavci in simpatizerji gibanja so sicer ostali na terenu, toda brez vodstva in prepuščeni sami sebi. Nekateri člani so se bali nadaljnjih aretacij in nasilja, saj so pričakovali, da bo ob tako veliki izgubi vodilnih ljudi, ki jim je bila dobro znana celotna organizacija od Revirjev do Kamnika in od Moravške doline do meje med Italijo in Nemčijo, lahko prišlo kaj na dan, nato pa do novih aretacij. Ta bojazen je bila sicer upravičena in zato so morali biti tisti, ki so ostali doma, zelo previdni, toda vsi, ki smo kaj vedeli, smo se trdno držali, predvsem pa Stane Knavs, Marko Ribič in Zarnik. Zato se drugim našim sodelavcem ni nič zgodilo. Ta trenutni nemški uspeh pa je bil za nas vse dragocena izkušnja, ki je utrdila zavest ljudi in vero v samega sebe in sodelavce.

Iz Begunj smo se vrnili vsi, ki smo bili takrat aretirani. Prvega so izpustili Poglajenovega očeta, ko so ugotovili svojo pomoto, nato pa tudi Staneta Knavs, Marka Ribiča, Zarnika in druge in končno septembra tudi mene. Ko sem se vrnil v Litijo, ni bilo na terenu pravzaprav nobene urejene in aktivne organizacije, toda ljudje so bili takoj pripravljeni sodelovati. Zaradi tega sem iskal zveze v okolici Vač, Kamnika in Revirjev in na oni strani meje. Prvo zvezo sem dobil s Sterlekarjem, nato s Silasom in Tlakerjem-Enookim Luko, potem pa tudi s Poglajenom-Kranjcem, ki se je vrnil na to območje s pohoda druge grupe odredov. S Kranjcem je prišla tudi Vera Šlander-Lojzka, ki je zelo aktivno in uspešno sodelovala na tem območju z Zvezo slovenske mladine. Na sestanku novembra 1942. pri Hutarjevem vrtu med Šmartnim in Litijo smo bili poleg Kranjca, Lojzke in Jamskega še Franci Štok, Jože Planinšek, Babi Lindner, jaz in še nekaj drugih, ki se jih ne spominjam. Ta sestanek je dokončno obnovil delo organizacije OF na celotnem območju litijskega okraja.

V tem času sta na Litijskem zaživele še dve organizaciji, ki sta v naše delo vključili mladino. To sta bili Zveza slovenske mladine in Zveza komunistične mladine, bolj znana pod imenom SKOJ.

S prihodom Silasa in Luke se je začela razvijati tudi varnostno obveščevalna služba. Ena njenih večjih akcij je bila, da je preprečila odhod naših fantov v nemško vojsko. V začetku decembra smo dobili zaupne podatke, da bodo Nemci vpoklicali nekaj letnikov. Od pokrajinskega vodstva in operativnih enot smo dobili nalogo, naj s političnim delom in prepričevanjem dosežemo, da bo več fantov odšlo v partizanske vrste in ne v nemško vojsko. Ker je bil teren precej dobro pripravljen in organizacija čvrsto postavljena, smo pričakovali dober odziv. Edina ovira je bila bojazen svojcev, da jih bodo Nemci izselili ali izgnali iz njihovih domov, fante same pa je skrbela zima. Da se družine ne bi bale izseljevanja, smo se odločili na željo nekaterih ljudi, da organiziramo odhod v našo vojsko eno ali dve noči pred pozivom v nemško vojsko. Zato sta prišla na Litijsko komisar Mijo s patroljo in Luka kot predstavnik varnostno obveščevalne službe. Dogovorili smo se, da del Mijeve patrolje prepeljemo dva dni pred odhodom fantov v vojsko čez Savo. Po našem načrtu bi uporabili čoln, ki je bil na Bregu,

prepeljal pa bi ga Kovačev Jože z Brega ponoči od 8. na 9. januar 1943. na levi breg Save, naložil del Mijeve patrulje in jo prepeljal na desni breg. Nato bi Mijo z delom patrulje zbral novice na območju Litije, Grbina, Šmartna, Kostrevnice, Brega in drugih krajev na desnem bregu, Tlaker pa naj bi z drugim delom patrulje opravil to na levem bregu. Dne 9. januarja zjutraj so me obvestili, da patrulje niso mogli prepeljati, ker je čoln izginil. To nas je zelo prizadelo. Treba je bilo na hitro pripraviti nov načrt. Nismo imeli dosti časa, da preverjamo, kako je čoln izginil in pravzaprav še danes ne vemo. Na posvetu v bunkerju v Lindnerjevi hiši smo se dogovorili, da zaradi ostre zime in visoke vode lahko spravimo patruljo na desni breg le po litijskem mostu. O sklepu smo obvestili Mija in Luko, ki sta se z načrtom strinjala.

Načrt pa smo izpeljali takole: Karlo Okoren je varoval križišče cest, dohod na most in pošto ter odcep proti hišam, jaz sem moral biti na samem mostu, Pepček Planinšek pa je pazil in zavaroval cesto od mostu do Lindnerjeve hiše in sam vhod vanjo. Vsi smo bili oboroženi s pištolami, Mijeva patrulja pa še z ročnimi bombami. Ta načrt smo opravili lahko le zvečer, nekako med 8. in 10. uro. Kasnejša bi bila sumljiva, prav tako pa tudi zgodnejša, ker bi lahko straža na mostu ali drugi ljudje postali pozorni. V akciji sta sodelovali tudi Babi Lindner in Fani Okoren in sicer tako, da sta prepeljevali vsaka po enega ali dva partizana pod roko čez most. Vse je šlo po načrtu, le pri drugem prehodu, ko je Babi spremljala dva partizana, sta dva nemška stražarja postala pozorna in zavila proti njej in partizanoma, a eden je spoznal Babi, se ji pomembno nasmehnil, češ da ima kar dva spremljevalca, in odšel naprej. Ta stražar je bil koroški Slovenec Andrej Zablatnik, ki nam je že preskrbel pištolo in municijo.

Po prehodu čez most se je patrulja zbrala v bunkerju Lindnerjeve hiše, nato pa sta jo Fani in Babi za cerkvijo peljali na zbirališče v naši hiši na Grbinu. Patrulja se je razdelila in odšla z vodiči v več smeri. Vodiči so bili Slavko Pungerčar, Drago Poglajen in Adi Slabe. To noč, 10. januarja, so na območju Brega, Jablanice, Kostrevnice in Šmartna zbirali večinoma že na odhod v partizane pripravljene fante. V glavnem je naloga uspela, le nekaj se jih je skrilo in odšlo v nemško vojsko.

Akcija litijske organizacije je zelo odjeknila v Litiji in okolici. Naši ljudje so jo odobraval, okupator pa je postal živčen in besen, saj ni pričakoval, da bodo res pravi partizani prišli nabirat fante za svojo vojsko. S to akcijo se je naša organizacija OF zelo uveljavila, kljub temu da so čez nekaj dni Nemci izselili družine fantov, ki so odšli v partizane.

FRANTA KOMEL BOJ NA TISJU

Preprečevanje izseljevanja Slovencev

Slovenija je bil takoj po okupaciji razdeljena med Nemčijo, Italijo in Madžarsko.

Meja med Nemčijo in Italijo je potekala na zahodu od avstrijske meje do Žirov po stari jugoslovansko-italijanski meji. Pri Žireh se je okrenila proti

vzhodu, nad Polhovim Gradcem in pod Št. Vidom je tekla do Ježice, kjer se je obrnila proti Zalogu. Tam pa je zavila proti jugu in potekala prek Javora in Kuclja ter nad Sv. Križem do Št. Janža. Dalje je tekla mimo Krmelja, Tržišča in Bučke ter Kostanjevice in se južno od Buče vasi na Gorjancih spojila s slovensko-hrvatsko mejo. Po tej je tekla vse do bližine Središča ob Dravi, kjer se je obrnila proti Radgoni, ker so Prekmurje dobili Madžari.

Nemci so imeli popolnoma drugačen odnos do zasedenega ozemlja kot Italijani. Zasnovali so ga na teoriji, da sta Gorenjska in Štajerska nemški pokrajini, ki sta bili z versajsko pogodbo odtrgani od svoje matične države. S kapitulacijo Jugoslavije je po tej teoriji prišlo do ponovnega zedinjenja teh dežel z nemško domovino, zato so Nemci takoj po okupaciji Slovence v organih oblasti zamenjali z ljudmi nemške narodnosti. Prebivalce, ki so se v dvajsetih letih »odtujili« svoji nemški domovini, je bilo treba po njihovem prevzgojiti, zato so osnovali politične organizacije, na Gorenjskem Koroško ljudsko zvezo (Kärntner Volksbund), na Štajerskem pa Štajersko domovinsko zvezo (Steierischer Heimatbund). Bili pa so prepričani, da bo do vrnitve k nemštvu najhitreje prišlo z izseljevanjem. Zato so takoj po okupaciji naredili načrt za izseljevanje. Sklenili so meseca julija izseliti v Srbijo in NDH pet tisoč izobražencev in politično nezanesljivih ljudi, avgusta na Hrvatsko petindvajset tisoč Slovencev, ki so se naselili na Štajerskem po letu 1914, septembra in oktobra pa še petinšestdeset tisoč kmetov s Štajerske in osemdeset tisoč z Gorenjske. V celoti so izvedli samo prvi plan, po načrtu za tretjega pa izselili v Nemčijo kmete iz krajev južno od Save in iz Posotolja, da bi zavarovali svoj rajh pred vplivi, ki bi prihajali čez mejo iz Italije in Hrvaške.

Hkrati s preseljevanjem so začeli tudi z drugimi ukrepi, ki so imeli za cilj raznarodovanje Slovencev.

V takih razmerah se je začelo narodnoosvobodilno gibanje.

Po napadu na Sovjetsko zvezo 22. junija 1941. so se v severni Sloveniji razmere še poslabšale. Nemci so začeli preganjati komuniste in so ponekod zaradi izdaje celo popolnoma zatrli dejavnost partijskih organizacij.

Glavno poveljstvo partizanskih čet Slovenije je dobilo nalogo organizirati oboroženo vstajo v Sloveniji. Po prvih uspehih je glavni štab Slovenije, kakor se je imenoval kasneje, menil, da bo imelo preprečevanje izseljevanja Slovencev velik vojaški in političen uspeh v borbi proti okupatorju; zato je izdelal načrt, po katerem naj bi prvi štajerski bataljon deloval na področju Kozjanskega, dolenske enote pa naj bi napadale Nemce na ozemlju južno od Save. Aktivnost partizanskih enot naj bi vzpodbudila k uporabi prebivalstvo, ki so ga Nemci nameravali izseliti. Osvobodilna fronta je razširila proglas, s katerim je pozivala Slovence k oboroženemu uporabi kot edini rešitvi pred preseljevanjem in nemškim terorjem, svetovala, naj se v neposredno ogroženih krajih takoj formira narodna zaščita, hkrati pa pozivala na ofenzivno dejavnost.

Prvi štajerski bataljon je iz okolice Celja odšel proti Bohorju in je med 27. oktobrom in 2. novembrom 1941. izvedel znani brežiški pohod. Namen pohoda je bil združiti se z brežiško četo in napadati Nemce, ki so preseljevali slovenske kmete v Nemčijo.

Bataljon je v izredno težkih razmerah med boji prišel do Bohorja. Tam pa ni dobil zveze z brežiško četo. Sneg je ležal ponekod celo meter visoko in je onemogočal premike, zato je komandant Franc Rozman-Stane sklenil,

da se vrnejo v Revirje, kjer bi prezimili v boljših razmerah. V Revirjih je četo razdelil na manjše grupe, da bi tako lažje prezimile, in se nato vrnil v Ljubljano.

Iz dolenskih čet naj bi nastal dolenski bataljon. Te enote bi se morale konec oktobra zbrati v bližini Šmarjeških Toplic. Prišli pa sta samo mokronoška in novomeška četa. Belokranjska najprej ni dobila zveze, ko pa se je vračala, so jo skoro uničili Italijani, stiška in motniška četa pa nista odšli na pot.

Iz obeh dospelih dolenskih enot je bila pri Šmarjeških Toplicah sestavljena četa, ki sprva ni imela posebnega imena. Ponoči med 1. in 2. novembrom je napadla postojanko v osnovni šoli na Bučki. Napad je trajal nad eno uro, vendar postojanke ni mogla zavzeti. Nemci so imeli nekaj žrtev. Naslednji dan so začeli skupaj z Italijani zasledovati partizane, a zasledovanje je ostalo brez uspeha.

Četa se je po napadu na Bučko umaknila na italijansko okupirano ozemlje. Naslednjo noč je pri Telčah hotela spet prekoračiti mejo in nadaljevati z napadi na Nemce. Ker pa je bila meja premočno zavarovana, prehod ni uspel. Četa se je nato napotila proti Šentrupertu in od tam dalje proti Kumu. Nemci so zelo hitro občutili prisotnost partizanov in začeli zbirati svoje sile, da bi četo uničili. Ta se je pri Sv. Križu vrnila na italijansko okupirano ozemlje, kjer je v Moravški gori prišlo do spopada z Italijani. Po enourni borbi so se partizani premaknili proti Šentrupertu, od tam pa v bližino Mokronoga. Četa je kasneje zaradi delovanja okoli Mokronoga dobila ime mokronoška četa.

O njenih vojaških uspehih je težko govoriti, pač pa lahko trdim, da je njena aktivnost prav na področju izseljevanja vzpodbudila ljudi, da so začeli bežati čez mejo na italijansko okupirano ozemlje. S tem pa je bil dosežen političen uspeh; pri tamkajšnjih ljudeh se je dvignila narodna zavest.

Glavno poveljstvo je hotelo obdržati pobudo v svojih rokah posebno na področju, kjer so Nemci izseljevali slovenske kmete. Zato je sklenilo, da iz nekaterih dolenskih enot ustanovi drugi štajerski bataljon. Ta naj bi se prebil na Štajersko, da bi okrepil borbo štajerskih partizanov.

Ustanovitev drugega štajerskega bataljona

Na Kremenjeku je bil 15. decembra 1941. ustanovljen drugi štajerski bataljon. Sestavljale so ga dotedanje mokronoška in stiška četa ter četa s Pügleda. Komandant bataljona je postal Franc Rozman-Stane, politkomisar Dušan Kveder-Tomaž in namestnik komandanta Peter Stante-Skala.

Prihod starih, izkušenih španskih borcev med partizane se je takoj poznal. Bataljon je bil organiziran mnogo bolje, kakor so bile poprej čete. V bataljonu sta bila tudi intendant in bolničar. Notranji red in organizacija sta omogočila intenzivno politično delo in vojaško izpopolnjevanje.

Poseben poudarek pri delu z borci je bil na politični pripravi za prehod z ozemlja, ki so ga kontrolirali Italijani, na ozemlje pod nemško okupacijo, na Štajersko. Mnenja partizanov so bila različna. Nekateri so menili, da se je treba bojevati samo v mejah svojega domačega kraja in ni treba hoditi na Štajersko. Z upornim in vztrajnim političnim delom so se taka mnenja počasi

krhala in izginjala. Vendar, to ni bilo lahko delo. Te priprave so imele izreden pomen, saj so bile osnovni pogoj za uspešno borbo z Nemci.

V pripravah za pohod na Štajersko so prišle v polni meri do izraza bogate izkušnje, ki sta si jih nabrala Stane in Tomaž v Španiji. Po cele dneve sta se pogovarjala z borci, komandirji in politkomisarji ter nanje prenašala svoje znanje. Posebno radi smo vsi poslušali politkomisarja Tomaža, ki je znal posebno slikovito opisovati razmere v Ljubljanski pokrajini, na frontah in splošen političen položaj. O sovražniku je govoril tako, da smo bili pripravljeni pozabiti na vse težave, ki so bile pred nami. Vedno je poudarjal, da je bataljona prva naloga prehod na Štajersko, da je to nalogo dal glavni štab, ker je štajerskim partizanom potrebna pomoč.

V bataljonu so bile težave posebej s četo, ki je prišla s Pugleda in so v njej najbolj prevladovale težnje po boju v lokalnih mejah. Ker je ta četa vztrajala, da ostanejo njeni borci skupaj, se borci vseh čet med seboj nismo pomešali.

Bataljon je poizkušal dobiti iz Ljubljane pa tudi s terena, kjer se je nahajal, še nekaj opreme in orožja. Municije pa je imel dovolj in jo je bilo treba nekaj celo spraviti, ker je ni bilo mogoče odnesti s seboj.

Štab bataljona je bil v stalnih stikih z glavnim poveljstvom v Ljubljani. Odhod bataljona je bil povezan z organizacijskimi pripravami, ki jih je na območju Litije izvajala narodna zaščita. V njenem delu je odigral glavno vlogo Franc Poglajen-Kranjc.

Pohod

Dne 22. decembra 1941. je bataljon pospravil svoje taborišče. Odvečno opremo je oddal terenskim delavcem. Proti večeru se je oblikovala kolona. Nekateri borci so še enkrat pregledali taborišče, da ne bi kdo česa pozabil, nato pa smo se poslovili od prijazne globeli, ki nas je skrivala več kot teden dni. Potem se je kolona počasi vila mimo Srebotnice proti železniški progi in cesti iz Ljubljane v Novo mesto.

Pri hribu Medvedjeku je bil najprimernejši kraj, zato je bataljon prekoračil progo in cesto kar pri vasi Šentlovrenc, kjer je bila italijanska postojanka. Po dolini Temenice je prišel do Mišjega dola, od tam pa do Stare gore. Pri nekem kmetu na Stari gori smo predanili na skednju in v hlevu. Pozno popoldne smo zvedeli, da smo blizu razmejitvene linije in da bomo zvečer prešli na ozemlje pod nemško okupacijo. V trdem mraku je zvečer 23. decembra kolona krenila s Stare gore proti Grmadi in prek Preske na Tisje, kamor je prišla pozno ponoči. Razmejitvena linija je tekla po hribu Grmada.

Vasica Tisje ima le nekaj hiš. Prva, mokronška četa, se je nastanila v hiši kmeta Franceta Pevca, ki so mu po domače rekli Rus. Hiša stoji na majhni vzpetini in jo obdajajo sadovnjak in njive. Druga, stiška četa, je bila pri Rusovem sosedu Antonu Zamanu, po domače pri Tisenških. Hiša stoji pod hribom in jo od sosedu Rusa loči majhno sedlo, na katerem je križpotje kolovozov, ki vodijo na eni in na drugi strani v dolino proti Pustemu mlinu. Tretja četa, četa s Pugleda, je imela vod osmih borcev pri Jožetu Poglajenu, po domače pri Vrhovšku, ostala četa s poveljstvom bataljona pa je bila pri Martinu Planinšku, po domače pri Novaku. Vrhovšek in Novak sta oddaljena od

Tisenška kakega pol kilometra, hiši pa stojita na grebenu, ki je nagnjen proti Libergu.

V bližini Tisja, od hriba Grmada proti Pustemu mlinu, od tam pa prek Prelesja, Zgornjega Mamolja in Zavrha proti Savi je potekala deželna meja med Štajersko in Kranjsko. Ker so imeli Nemci na Štajerskem drugačne načrte kakor pa na Kranjskem, so že 2. in 3. decembra na štajerski strani deželne meje izselili kmete v Nemčijo. Z izseljevanjem so počakali, da so ljudje pospravili poljske pridelke. Začasno so pustili na domovih le rudarje in železničarje. Med ljudmi je vladal preplah.

Kmetje, pri katerih smo se nastanili borci drugega štajerskega bataljona, so nas zelo gostoljubno sprejeli. Bil je 24. december, dan, ko so v vseh hišah pekli potice in so zato posebno ženske imele polne roke dela.

Vreme je bilo za ta čas kar prijetno. Snega ni bilo, ker ga je sonce pobralo že nekaj dni prej. Samo tu in tam se je v osojnih krajih belila kaka snežna lisa. Tudi posebnega mraza ni bilo. Zemlja na prisojnih straneh je bila suha. Noči so bile takrat brez meseca in za napad na vso moč primerne, za prehod pa ne tako. Vodiči so morali natanko poznati pot, da ne bi enote na pohodu zašle.

Od Štajerske, kamor je moral bataljon pomagat netiti plamen upora, nas je ločila huda ovira, reka Sava. Vsi mostovi, ki jih ni bilo veliko, so bili močno zastraženi. Teren, kamor naj bi bataljon prišel, bi moral biti primeren. Borcem bi moral nuditi kritje. Na terenu bi morala biti organizacija, ki bi bataljonu pomagala izpolniti nalogo, ki jo je imel. Vse te pogoje je izpolnjevala prav Litija z okolico. V načrtu za prehod je bil predviden tudi napad na nemško postojanko. Namen tega napada pa je bila preskrba z orožjem.

Razmere za pohod in za izvršitev naloge so bile kar ugodne. Levi breg Save je hribovit in pokrit z gozdovi, prebivalci so bili organizirani v OF in naklonjeni narodnoosvobodilni borbi. Sovražnikova posadka v Litiji je bila sestavljena povečini iz Luksemburžanov, ki niso bili navdušeni za Hitlerja. Tako je bilo upati, da v boju ne bodo preveč vneti. Nekateri člani sovražne posadke so bili celo pripravljeni, da se predajo brez boja. Pri napadu na postojanko naj bi sodelovala tudi narodna zaščita, ki je bila številčno in organizacijsko zelo močna. Postojanko naj bi napadli na božični večer, ko bi bila nemška posadka zbrana pri jedači in pijači in bi bila čuječnost stražarjev dosti manjša.

Po napadu bi se bataljon prebil čez most na Savi in odšel proti Sveti planini.¹ Člani narodne zaščite iz Gradca pri Litiji in Hotiča bi varovali dohode od Vač in Dolskega, oni iz Kresnic in Št. Jurija bi varovali cesto, ki pelje iz Kresnic v Litijo, zaščita iz Šmartnega pa naj bi zavarovala dohode od nemško-italijanske razmejitvene linije.

Pri izdelavi načrta so sodelovali tudi terenski delavci, ki so prevzeli nase vso organizacijo za delovanje narodne zaščite.

Borci v četah smo počivali in čistili orožje. Vsi smo vedeli za nočno akcijo, zato je moralo biti pravi čas vse pripravljeno. Čakali smo le še na podrobnejša navodila za sam napad.

Štab bataljona je hotel podrobnosti samega napada obdelati tudi s terenskimi organizatorji, zato je predvidel, da bi se sestal z njimi v Jelši nad

¹ zdaj Partizanski vrh

Kostrevnico. Tovariša Franc Poglajen-Kranjc in Franc Gorenc-Planinski sta odšla opoldne na zvezo, kjer sta dobila obvestilo, da bosta prišla komandant in politkomisar na sestanek šele okrog treh popoldne. Dolgo sta čakala, a komandanta in politkomisarja ni bilo.

Nekaj pred poldnem so se litijski lovci, med katerimi je bil tudi litijski župan Puschmann, odpravili na lov, da bi z ulovom slavili božič. Pri Pustem mlinu so pustili avtomobile in odšli peš proti Tisju. Ko so prišli na planjavo pod Rusom in Tisenškim, so zagledali partizane, vendar tega niso takoj pokazali.

Šli so še bliže, da bi bolje videli. Stiška četa je takoj obvestila poveljstvo bataljona, da so v bližini lovci. Stane je ukazal, da je treba lovce takoj zajeti in jih držati pod stražo, dokler akcija ne bo opravljena. Hkrati je ukazal, naj se borci poskrijejo, da jih lovci ne bodo videli. Vsi ti ukrepi pa so bili zaman. Komaj so se partizani pripravili, da bi zajeli lovce, so ti izginili. Ko so namreč videli, da so v obeh hišah partizani, so odhiteli k svojim avtomobilom in se odpeljali nazaj v Litijo.

Bataljon je bil v hišah in na skednjih, ker je bilo ukazano, da se borci ne smejo kazati zunaj.

Ko so patrulje ugotovile, da lovcev ni več v bližini, so bili v štabu prepričani, da jih niso opazili, če pa so jih, niso mogli ugotoviti, kolikšna je partizanska enota.

Napetost je nekoliko popustila. Komandant in politkomisar sta menila, da zaradi lovcev ne more priti do česa posebnega in sta odšla v Jelšo na sestanek s terenskima aktivistoma.

Župan Puschmann je po vrnitvi v Litijo takoj odšel na poveljstvo nemške čete, ki se je že pripravljala na praznovanje božiča. Povedal je, kje so partizani. Na podlagi tega so napravili načrt za napad na partizane. Po tem načrtu naj bi del nemških vojakov odšel po dolini Reke do Pustega mlina in od tam proti Tisju, drugi del pa naj bi šel do Kostrevnice in proti Libergi. Po vsej Litiji so morali iskati oficirje in podoficirje, ki so se porazgubili po hišah. Ko so našli komandirja čete, so sklenili, da mora del čete takoj na teren in uničiti »banditek«. Klicali so k orožju in začeli pripravljati vojake za odhod. Imeli pa so težave. Mobilizirani Luksemburžani niso bili niti malo navdušeni, da bi pred praznikom hodili v boj proti partizanom. Obirali so se in na vse načine iskali, kako bi se izvlekli iz neprijetnega položaja. Pa tudi nemškim oficirjem in podoficirjem ni bilo všeč, da bi se na tak dan potikali po gozdovih.

V četah drugega štajerskega bataljona je bilo prijetno vzdušje. Ker je bilo na skednju hladno, smo se partizani, ki smo bili pri Rusu, zbrali kar v hiši. Grelimo se okoli peči in čakali, da bodo pečene potice, ki nam jih je obljubila gospodinja. Da bi lahko prišli Nemci, nam še na misel ni prišlo. Sicer pa, če že pridejo, saj imamo straže! En stražar je stal na spodnji strani skednja pri Rusu in opazoval planjavo, čez katero je vodila steza od Pustega mlina proti Tisju. Drugi je stražil na kolovozu, ki je peljal do križpotja med Tisenškim in Rusom. Stražarji pri Vrhovšku in pri Novaku pa so opazovali dohode od Liberge.

Enote takrat še niso bile dovolj izkušene, pa so straže postavljale blizu hiš, zato so opazile sovražnika šele, ko se je popolnoma približal.

Tako je bilo tudi tokrat.

Spopad z Nemci na Tisju

Bilo je okrog pol štirih popoldne, ko je stražar zagledal nemške vojake, ki so se približevali čez planjavo. Takoj je stekel v hišo javit, kaj je videl. Takrat pa smo Nemce zagledali tudi borci, ki smo bili v izbi. Planili smo iz hiše. Tedaj je počil strel. Ustrelil je stražar, ki se je vrnil na stražarsko mesto. Večina partizanov iz prve čete je imela svojo opremo na skednju, samo orožje je imel vsak s seboj. V tem trenutku pa so že zapeli mitraljezi in po opremo ni bilo več mogoče.

Na obeh koncih Rusovega skednja sva zavzela položaje mitraljezca Alojz Kolman-Marok in podpisani. Sam sem podrl enega Nemca, ki je že prišel do sušilnice za sadje in je pravkar odpiral vrata, da bi jo preiskal.

Medtem ko je stražar tekkel v hišo z vestjo o sovražnikih, so se Nemci že tako približali, da so ob stražarjevem strelu skočili za skedenj, od koder so začeli streljati, vendar v prazno.

Slabše se je godilo onim, ki so ostali na planjavi in sva po njih žgala midva z Marokom. A tudi Nemci, ki so prišli za skedenj, niso mogli nikamor, ker jim je zapiral pot mitralješki ogenj. Spomnili so se nečesa drugega. Začeli so metati ročne bombe čez streho skednja in ena je ranila Marokovega pomočnika.

Partizanska četa se je po prvem presenečenju spet zbrala. Midva z Marokom sva še naprej vsak izza svojega vogala držala Nemce v šahu, ob straneh pa so zavzeli položaje drugi borci in tako zaščitili krila.

Komandir čete Janko Stariha je razvrstil borce, nekaterim pa je naročil, naj rešijo opremo iz skednja. Na tisti strani skednja, kjer so se držali partizani, so vodile nanj stopnice, ker je bil pod skednjem hlev. Tam pa, kjer so bili Nemci, je bil svet nekoliko višji in so Nemci lahko gledali na skedenj. Komaj je prvi partizan pomolil glavo čez rob, že je zapela brzostrelka in partizan se je moral umakniti. Tudi naslednji poizkus mu ni uspel.

Nemške ročne granate pa so imele uspeh. Partizani se niso mogli več držati na dosedanjih položajih. Komandir Janko je po posvetu s španskim borcem Jožetom Nosetom Španom in Marokom sklenil potegniti četo nekoliko nazaj na boljše položaje.

Druga četa, ki je bila pri Tisenških, je po prvih streljih poslala v prvo četo politkomisarja, naj pogleda, kaj se dogaja. Četa se je razporedila tako, da je zasedla položaje nad Tisenškovo hišo in je tako varovala prvi četi hrbet. Od tam je lahko nadzirala dohode iz doline Reke, hkrati pa je držala zvezo s tretjo četo, ki je bila pri Vrhovšku in Novaku.

Tisti vod čete, ki je bil pri Vrhovšku, je, takoj ko se je začelo streljanje, zavzel položaje na robu nad hišo. Od tam je branil dohod na Tisje iz doline potoka Bezgovnica. Drugi del tretje čete pa je varoval hrib nad kmetom Novakom, če bi prišli Nemci iz Kostrevnice prek Liberge.

Komandant Stane in komisar Tomaž sta bila že blizu Jelše, kamor sta šla na sestanek, ko sta zaslišala streljanje. Takoj sta se obrnila in odhitela nazaj. Bataljon sta našla na položajih in sredi boja. Pregledala sta položaj in poslala izvidniške patrulje proti Libergi, da bi pravočasno opazile Nemce, če bi se približevali tudi od tam. Ena, vodil jo je Ludvik Smrekar, jih je res zagledala komaj streljaj od položajev tretje čete. Toda nobenemu med Nemci se ni kaj dosti dalo v ogenj. Bili so Luksemburžani. Motali so se okoli neke hiše na

Libergi in niso kazali nobene volje, da bi prišli bliže. Z rokami so si kazali smer, kjer je bila borba, premaknili pa se niso nikamor. Patrulja jih je dolgo opazovala. Nazadnje se je prepričala, da se Nemci od tam nimajo namena premakniti in se je s takim poročilom vrnila v bataljon.

Bataljonski položaji so bili zelo ugodni. Bataljon je držal greben, ki se spušča od Liberge proti Pustemu mlinu. Greben ima tako obliko, da so imeli partizani pregled nad dolinami in robovi, po katerih bi lahko prišli Nemci. Tega so se zavedali tudi sovražniki, zato so začeli zbirati svoje sile iz Kamnika in Kranja, da bi s premočjo zlomili odpor partizanov.

Ker so Nemci začeli ostreje napadati, je komandir Janko sklenil premakniti prvo četo na položaje ob Tisenškovi hiši. Tam so imeli borci boljše kritje pred sovražnim ognjem. Medtem ko so se vođi posamič umikali na nove položaje, sva se z Marokom takoj postavila ob obeh straneh skednja, ker sva tam imela boljši pregled nad terenom pred seboj. Levo od skednja je bila jama za gašenje apna. Vanjo je skočil partizan Jože Draksler-Polh, za njim pa še Špan. Na spodnji strani skednja, ki je bila obrnjena k nemškim položajem, je bil velik kup gnoja. Za njim je držal položaj Miro. Do kupa pa je prišel lahko le skozi hlevsko okno, ki je bilo obrnjeno stran od Nemcev. Drugi borci prve čete so se razporedili po kolovozu, ki vodi proti Vrhovšku. Hrbet je dobro varovala druga četa, ki se je pomaknila na hrib nad Tisenškim. Ker smo bili na vzpetini in smo mogli nadzirati nemške položaje in planjavo okoli kmeta Rusa, smo bili partizani v ugodnejšem položaju kakor Nemci.

Ti od začetka niso preveč pazili, kako so se premikali. Hodili so pokonci in to jih je drago stalo. Eden med Nemci se je postavil za debelo češnjo in od tam streljal. Z izkušenim Polhom sva nekajkrat poizkusila, da bi ga podrla, a drevo ga je dobro varovalo. Nato pa je Polh le pogodil pravo. Vzel je prebojno municijo, z njo napolnil puško in pomeril v sredo drevesa. Sprožil je in Nemec se je zadet zvrnil na tla.

»Si videl! Pa sem ga«, se je veselil Polh. »Ne bo nam več delal preglavice!«

Čeprav je bil položaj resen, so se vsi smejali Polhovi iznajdljivosti. Polh in Špan sta bila v četi res prekaljena borca. Špana je prekalila državljanska vojna v Španiji, Polh pa si je pridobil vojaško znanje na fronti v prvi svetovni vojni. In oba sta svoje izkušnje prenašala na borce okoli sebe. Bila sta hladnokrvna in sta na sovražnikov račun zbijala šale. Polh, ki je znal nemško, se je celo pogovarjal z Nemci med bojem in tako zabaval tovariše okoli sebe.

Nemci so nekajkrat poizkusili priti do Tisenška. Nazadnje pa so poizkuse opustili. Vgnezdili so se pri Rusu v hiši in okoli nje. Če se je kdo le malo premaknil, so že zaropotali mitraljezi na obeh straneh. Partizana Gogalo, ki je edini v bataljonu imel čelado, je krogla zadela skozi čelado v sredo čela; bil je na mestu mrtev. Kmalu za tem je padel tudi partizan Miha Kozlevčar iz druge čete. Gogalo je zadelo ob kolovozu, ki vodi k Vrhovšku, Miho pa nad Tisenškovo hišo. Enega partizana pa so Nemci ujeli živega pri Rusu, kjer se je skril v dimnik.

Začelo se je mračiti. Nemci so pričakovali pomoč in zato niso več silili naprej. Komandir Janko je razmišljal, kako bi prišli do opreme, ki je ostala na skednju. Menil je, da bi bilo najbolje jurišati na Nemce, jih pregnati in pobrati opremo. Toda borcem je že primanjkovalo municije. Druga četa jo je dala nekaj iz svojih rezerv. V pripravih na juriš in med premikanjem za

skednjem je nekoliko popustila pazljivost; to je zahtevalo novo žrtev. Janeza Gorenjca je sovražna krogla smrtno ranila. Zadelo ga je v trebuh.

Druga četa se je medtem že premaknila proti Vrhovšku in prvi četi ni kazalo drugega, kot da se tudi sama umakne do položajev tretje čete.

Štab bataljona, ki je bil pri tretji četi, je šele zdaj od komandirja Janka zvedel za podrobnosti o boju. Ukazal je, da mora četa takoj v napad, z jurišem pregnati Nemce in rešiti opremo. Četa se je spet vrnila k Tisenšku. Midva z Marokom sva postavila mitraljeza na kolovoz nad hišo in ju usmerila proti Rusu. Imela sva zelo ugoden položaj, saj sva lahko držala pod ognjem tako hišo kakor okolico. Noč je bila zelo temna in Rusovo hišo je bilo videti samo kot svetlo liso. Vendar je bilo to dovolj, saj je bila najina naloga samo držati jo pod ognjem mitraljezov, dokler se ji ne bi približali drugi borci in jurišali. Dogovorjeno je bilo, da začneva streljati, ko bo pri hiši padel prvi strel.

Tako se je tudi zgodilo. Da bi merila bolj natančno, sva med municijo pomešala svetleče naboje, ki so puščali za seboj svetlo sled. Mitraljeza sta divje zaregljala in naredila pravi ognjemet, nekaj iz svetlečih krogel, nekaj pa iz isker, ki so se kresale, ko so krogle udarjale ob kamenje, iz katerega je bila hiša.

Hkrati z mitraljezom so se oglasile tudi puške borcev, ki so jurišali proti hiši. Nemci so začeli osvetljevati teren z raketami. Bilo je svetlo kakor podnevi. Midva sva jasno videla svoj cilj, toda borci so padli v tako hud sovražni ogenj, da so se morali umakniti.

Poskušali so še dvakrat, a vselej brez uspeha. Slabe volje so se vračali k tretji četi.

Mojstrovina partizanske taktike

Štab bataljona ni več vztrajal pri ponovnem napadu, ampak je menil, da je najbolje, če se bataljon umakne nazaj na italijansko stran. Spričo novega položaja ni bilo več mogoče, da bi izpolnil svojo nalogo in napadel Litijo, saj so dobili Nemci velike okrepitve. Prav tako pa bi bilo nemogoče izvesti prehod čez Savo.

Brnenje kamionov, ki so vozili vojaštvo, se je slišalo vse bliže. Nemci so se vozili proti Pustemu mlinu in razmejitveni liniji na Grmadi. Prav tako pa so prihajali tudi proti Veliki Kostrevnici in naprej proti Libergi.

Vse to je narekovalo štabu, da se je odločil za umik. Vendar je bilo potrebno zмести sledove. Kolona se je zato napolila proti Jelši nad Veliko Kostrevnico, torej proti Litiji. Česa podobnega sovražniki niso pričakovali. V bližino Jelše so prinesli terenci bataljonu puškomitraljez, nekaj pušk in streliva, ki so ga zavedni mladinci poskrili ob kapitulaciji Jugoslavije. Od Jelše se je kolona spustila proti Veliki Kostrevnici in prečkala dolino in cesto, da bi se nato povzpela proti vasi Marsko. Med potjo smo opazovali luči kamionov, s katerimi so vozili Nemci svoje sile proti Kostrevnici. Naša kolona je nato nadaljevala pot proti razmejitveni liniji in južno od vasi Višnji grm prešla na italijansko stran do vasi Mišji dol, kjer se je ustavila.

V Mišjem dolu smo se pošteno odpočili.

Ukana, ki smo jo pripravili sovražnikom, je popolnoma uspela. Nemci so ves dan 25. decembra 1941. preiskovali teren, kjer so bile borbe, vendar niso mogli odkriti, kam je izginil bataljon. Tudi Italijani so poslali močne sile proti razmejitveni liniji na Grmadi in v vas Ježni vrh, da bi partizanom preprečili prehod na območje Temenica—Moravče. Medtem pa je bataljon že bil na italijanskem področju, a za hrbtom italijanskih sil, ki so stražile mejo. Čez razmejitveno linijo je prišel zahodno od krajev, kjer so Italijani postavili zasede.

Nemci so še drugi dan preiskovali teren. Uporabili so vojsko, policijo, protitankovske enote in celo letalstvo. Ker pa je bilo vse iskanje zaman, so se začeli znašati nad prebivalci. Rusove, gospodarja Franceta, njegovo ženo Alojzijo in hčerko Ano, so odpeljali s seboj. V Begunjah so jih mučili in France Pevec je zaradi tega na Silvestrovo umrl. Njegova hči Ana še danes trpi za posledicami mučenja. Hišo so požgali, vendar ni popolnoma zgorela. Pač pa je do kraja zgorelo gospodarsko poslopje. Pri zasliševanju so Nemci posebno vztrajno hoteli izvedeti, ali so koga med partizani poznali.

Pri Tisenšku je že med bojem gospodar Anton odpeljal pet otrok čez Grmado na italijansko stran, da bi bili na varnem. Ženo Marijo so Nemci odpeljali v Begunje, odkoder pa se je februarja vrnila skupaj z obema Pevčevima. Hišo in gospodarska poslopja so Nemci požgali. Vrhovškovi so vsi odšli na italijansko stran in prav tako tudi Novakovi. Njihovih hiš Nemci niso požgali, ker niso vedeli, da so se tudi tam zadrževali partizani.²

Nemci so 28. decembra spet pregledali celotno območje južno in jugo-zahodno od Liberge. Vzrok za to je bil spopad z Italijani, ki ga je doživel bataljon 26. decembra. Do tega je prišlo pod Primskovim okoli devetih dopoldne, ko so Italijani iskali partizane. Med spopadom je bil ranjen njihov pehotni oficir, šest vojakov gozdne milice in en karabinjer. Zvečer so Italijani spet izgubili sled za partizani in so bili prepričani, da so odšli na nemško ozemlje.

Po spopadu z Italijani na Primskovem je bataljon še isti dan nadaljeval pot in se vrnil v svoje izhodišče, v taborišče pod Kremenjek.

Po tej borbi je drugi štajerski bataljon prenehal s poizkusi, da bi se prebil na Štajersko in je svoje delovanje omejil na prezimovanje in priprave za ponovni pohod. Tega je začel spet kot večja enota spomladi 1942.

Drugi bataljon ni izpolnil naloge glavnega štaba Slovenije. Vendar pa sam pohod ni ostal brez uspeha. Boj na Tisju je znatno pripomogel k večjemu vplivu OF in povečal dotok borcev v partizanske enote, kar se je pokazalo posebno spomladi 1942. Ne le nemški poraz, temveč tudi velike sile, ki so jih Nemci kasneje uporabili za preiskovanje terena, so izredno vplivale na razpoloženje prebivalstva. Ljudje so vedeli, da so partizani sila, s katero morajo Nemci resno računati.

Borba na Tisju je bila ena prvih večjih borb, ki jih je vodila ta dobro organizirana enota pod svojim izkušenim vodstvom in je bila za bataljon odlična šola. Umik, ki ga je bataljon tako sijajno izpeljal, je Nemce in Italijane nekaj dni pošteno begal. To je bil eden najlepših primerov partizanske taktike, saj so partizani obdržali pobudo ves čas v svojih rokah.

² Odpeljali pa so še pet moških. Primerjaj članek Albina Jesenška.

Nemci so tudi sami tako ocenili borbo na Tisju in njihov dokument dovolj zgovorno priča, kakšen uspeh je dosegel drugi štajerski bataljon. Litijski župan Puschmann je 28. decembra poslal političnemu komisarju v Kamnik o teh dogodkih naslednje poročilo:

OBČINSKI URAD LITIJA

Litija, 28. decembra 1941

POLITIČNEMU KOMISARJU

KAMNIK

Tedensko poročilo

Božični teden v Litiji in okolici je potekel v znamenju napada, ki so ga izvršile tolpe 24. decembra. Komandirju tukajšnje vojaške čete sem 24. decembra ob 1h javil, da se v bližini štajerske meje, na območju občine Šmartno pri Litiji, zbirajo člani tolpe, katerih število ni bilo še ugotovljeno, domnevalo pa se je, da gre za kakih 40 mož. Nato je bil poslan tja oddelek približno 25 mož pod poveljstvom poročnika Schwinda kot predhodnica. Odhod ostalega dela čete se je na nerazumljiv način zavlekel do 17. ure. Udeleženci razgovora, ki je bil v poslovni sobi čete, so mi sporočili, da se komandir čete toliko časa ni mogel odločiti glede števila mož in načina akcije. Nerazumljivo je to zavlačevanje predvsem zaradi tega, ker je medtem, baje okoli 3. ure, dospela vest, da je nekaj mož iz predhodnice ranjenih. Zaradi te zakasnele intervencije je tolpi uspelo, da se je pravočasno umaknila. Glavni oddelek je izgubil v nočni temi vsak stik. Ponoči od 24. na 25. december 1941. sta bila vojska in policijski oddelek, ki je bil prav tako prepozno poslan v boj, odpoklicana v Litijo. Kot se je kasneje izvedelo, je bila prednja straža obkoljena in se sama ni mogla rešiti; od tod tudi razmeroma veliko število žrtev: 2 težko ranjena in 3 mrtvi, med njimi podčastnik Nathan, ki je baje izkrvavel šele poldrugo uro potem, ko je bil težko ranjen v trebuh. Ves ta čas je moral prenašati blazne bolečine, brez sleherne pomoči, ker je naslednji oddelek prišel prepozno na kraj borbe. V četi vlada veliko ogorčenje, posebno zaradi teh nepotrebnih smrtnih žrtev. Akcija močnejših vojaških sil ob sodelovanju letalskih oddelkov, protitankovskih topov in zaščitne policije popoldne 25. 12. 1941. je bila, kot je bilo pričakovati, popolnoma brezuspešna, ker se je teroristična tolpa medtem umaknila na varno. Zdi se mi potrebno seznaniti političnega komisarja s tem dogodkom, ker bo ta blamaža verjetno opogumila teroristične tolpe za nove napade, na drugi strani pa trpi zaradi tega tudi borbeni duh angažiranih čet. Zdi se, da nadrejene vojaške oblasti niso soglašale s takim postopkom oziroma s takim načinom uporabe sil, ker je danes ob 4h tukajšnja vojaška četa odkorakala pod poveljstvom novo imenovanega komandirja. Kakor mi je bilo sporočeno, je bil dosedanji komandir poročnik Maske odpoklican k bataljonu.

Glede na nepreglednost in dolžino meje proti Italiji in na slabo obljudenost sosednega štajerskega področja bi bilo nujno potrebno ojačiti vojaške sile v tem predelu, ker ga bo šele tako možno kontrolirati. Obmejni zaščitni oddelki, ki so razdeljeni na mnogo manjših grup, ne morejo sami stražiti meje in slabo naseljenih obmejnih predelov.

Razumljivo je, da se prebivalstvo zaradi teh dogodkov spet boji, da bo preseljeno; upati je, da bo to bojazen ublažil govor gaulajterja, ki je bil razširjen v obliki letakov v nemškem in slovenskem jeziku.

Heil Hitler!

Ernst Puschmann, s. r.³

³ Zbornik 6/1 str. 521, dokument 221.

DELO PRVIH ILEGALCEV NARODNOOSVOBODILNEGA GIBANJA NA LITIJSKEM IN MORAVŠKEM

Pred vojno sem bil delavec v tekstilni tovarni »Doktor in drug« v Mariboru. Leta 1939 sem postal obratni zaupnik na listi krščanskih socialistov. Že 1940. me je član partijske celice v tovarni, Lemont, povabil na partijski sestanek na Pohorju, kjer so mi predlagali, naj vstopim v KP. Privolil sem. Toda potem sem bil dvakrat poklican na orožne vaje. Z zadnjih sem se vrnil 6. marca 1941. Okupacija me je zatekla v Mariboru. Lemont je takoj po njej pobegnil iz Maribora. Ker drugih komunistov takrat nisem poznal, sem se spet povezal s krščanskimi socialisti, s katerimi sem že prej sodeloval. Po napadu Nemčije na SZ smo se dogovorili za organizirano delo za OF. V železniških delavnicah, kjer sem bil zaposlen, sem imel nalogo pridobivati simpatizerje in zbirati materialne prispevke. Zaradi močne kontrole gestapa in kulturbunda je bilo delo vse težje in težje.

Da pa bi vendar prispeval čim več k borbi proti okupatorju, sem se napolnil 18. oktobra 1941. iz Maribora na obisk domov na Rovišče. Povabil sem nekatere svoje prijatelje in sošolce na sestanek. Ponoči od 18. na 19. oktober smo se sestali na kozolcu Antona Čebele v Selcah. Navzoči so bili Ivan Beja-Bela iz Selc,¹ Jože Golobar z Golč,² Alojz Peterlin,³ Leopold Lovše, Feliks Šparlek s Tirne,⁴ Franc Ocepek, Ivan Cirar, posestnika z Rovišč in moj brat Franc Gričar-Vid. Vsi ti tovariši so od tega dne sestavljali skupino OF za prej navedene vasi. Sestanek je bil takrat, ko je okupator pripravljal selitev prebivalcev iz občine Polšnik, zato smo največ govorili o tem. Sklenili smo, naj se prebivalci, vsaj mlajši, na levem bregu Save uprejo, če bo okupator poskušal izseljevati tudi v teh krajih. Govorili smo tudi o zbiranju orožja, municije in drugega vojaškega materiala. Hranil naj bi ga začasno vsak zase. Po sestanku sem se vrnil v Maribor.

Drugič sem šel domov o božiču 1941, da se zopet sestanem s to skupino OF. Na sestanek, ki je bil v noči od 25. na 26. december prav tam kot prvič, so prišli vsi razen Jožeta Golobarja. Govorili smo o uspehih pri zbiranju orožja in drugega materiala in o razpoloženju domačega prebivalstva do okupatorja. To razpoloženje smo ocenili nekako takole: ob okupatorjevem prihodu so nekateri ljudje pričakovali, da bo za delavce in kmete bolje, kot je bilo v stari Jugoslaviji. Zaradi slabih razmer v stari državi so pač za nekaj časa nasledli nacistični propagandi in posameznim nemčurjem, ki so govorili, da v Nemčiji delavci in kmetje dobro živijo in da je Nemčija bogata in kulturna

¹ Pozneje komandir čete v zasavskem bataljonu, umrl po osvoboditvi za posledicami ran iz borbe nad Kolovratom; tedaj mu je dumdumka raztrgala spodnjo čeljust.

² Gestapovci so ga aretirali aprila 1942. zaradi izdajstva pobeglega partizana. Mučili so ga že doma vpricho staršev in sester; zamotali so ga v mrežo, obesili na drevo in ga nato mlatili s puškinimi kopiti. Vsega iznakaženega so odpeljali v trboveljske zapore in tam nadaljevali z mučenjem; kljub temu od njega niso ničesar zvedeli. Poleti 1942. pa so ga ustrelili v mariborskih zaporih v Sodni ulici.

³ Pozneje partizan.

⁴ Umrl po osvoboditvi.

država, kjer vlada socialna pravičnost. Tej propagandi so nasledli tudi mnogi kmetje iz obmejnega pasu in verjeli, da jim bodo Nemci povrnili vse, kar bodo pustili tukaj.

Ko pa so morali v Nemčiji v taborišča in prisilno opravljati najtežja težaška dela, je bilo njihovo razočaranje toliko večje. To okupatorjevo prevaro so na različne načine sporočali znancem v domači kraj in jim s tem odpirali oči. Ljudje so spoznali pravi okupatorjev namen: iztrebiti slovenski narod.

Na sestanku sem tovarišem omenil, da bom prišel, brž ko se mi bo ponudila prva priložnost, da kulturbundovci in gestapo vsaj nekaj ur ne bodo mogli zvedeti, kam sem šel, v partizane na njihovo območje. Za ta teren sem se odločil, ker s Pohorjem nisem imel zveze. Po božičnih praznikih sem se vrnil v Maribor, da bi z odhodom v partizane čim bolj zabrisal sled za seboj in vsaj za nekaj časa zavaroval svoje pred okupatorjevim nasiljem.

Na novega leta 1942. sem pobegnil iz Maribora. Z večernim vlakom sem se odpeljal proti Litiji. Med vožnjo sem imel nepravilne na deželni meji. Za prehod je bilo potrebno posebno dovoljenje, ki ga seveda nisem imel. Žandarmerijski kontroli sem dejal, da grem obiskat bolnega očeta in da se bom naslednje jutro vrnil v Maribor. Žandar je nekaj zagodrnjal, mi vrgel nazaj izkaznico in odšel. Pozno zvečer sem izstopil na postaji Sava in se napotil proti domu na Rovišče.

Naslednji večer me je brat France povezal z Lojzetom Hohkrautom, sekretarjem takratnega litijskega okrožja, za katerega sem že na prejšnjem sestanku zvedel, da je prišel kot ilegalec na ta teren. Bil je v sosednji vasi Golče pri Golobarjevih. Podrobno sem mu opisal razmere, v katerih sem bil in zaradi katerih sem se odločil oditi v partizane in se mu ponudil za delo. Obdržal me je pri sebi na terenu.

Golobar, pri katerem sva bila, mu je povedal o mojem že začetem delu za narodnoosvobodilno gibanje na tem terenu. Z veliko pomočjo že prej omenjenih tovarišev, zlasti pa Golobarja in Beje, sva začela z Lojzetom širiti organizacijo narodnoosvobodilnega gibanja tudi na druga območja takratnega litijskega okrožja, ki se je oblikovalo sproti in obenem z organiziranjem terena.

Organizacijo narodnoosvobodilnega gibanja in odbore OF sva začela postavljati in širiti proti Savi, Spodnjemu Logu, Litiji in italijanski meji, da bi se čim prej povezala s centrom okrožja in z litijskim proletariatom, obenem pa razširila organizacijo do meje ter tako povezala narodnoosvobodilno gibanje Štajerske z Dolenjsko, kjer se je nahajalo vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja. V prvem odboru OF za Savo in Spodnji Log so bili: Vladko Berdajs, Bine Ankon, Jože Mohorko, Stane Knavs, Viktor Potokar in Jože Drnovšek. Odbor smo organizirali januarja 1942. in dopolnili februarja 1942. leta.

Berdajsova hiša na Savi je bila zelo pomembna za nadaljnje širjenje osvobodilnega gibanja. Prek Berdajsa smo dobili zvezo z Litijo, s Francetom Gorencem in Francetom Poglajenom. Berdajsova hiša je bila zlasti pozimi 1941. in 1942. na voljo za sestanke, ki jih je imel Lojze s predstavniki OF iz Litije in okoliških krajev. Sem so prihajali na prve razgovore tudi Janez Batis s Konja, Mirko Vertačnik iz Šentlamberta, ilegalec Sterlekar s Kamniškega in drugi.

V odboru OF pa je bil Berdajs zadolžen za materialno preskrbo. Zbiral je hrano za ilegalce, kurirje in kasneje tudi za vojaške enote. Ta odbor je imel na skrbi zvezo s čolnom čez Savo, ki jo je bilo treba organizirati, takoj ko so Nemci most zastražili. Bila je pri Spodnjem Logu, v začetku za prevoz kurirjev in političnih delavcev, pozneje pa tudi za vojaške enote. Zveza je s krajšimi presledki delovala vse do osvoboditve. Prvi so jo organizirali in vzdrževali Jože Drnovšek, Tone Smuk, Viktor Potokar-Bradač in Vladko Berdajs.

Nekako isti čas kot na Savi sva z Lojzetom postavila odbor OF za vasi Šentlambert, Senožeti in okolico. Sestanek sva imela ponoči v hiši Jožeta Vertačnika. Navzoči so bili bratje Mirko, Jože in France Vertačnik, Ocepek iz Senožeti, Benkolčkov Emil iz Završenika in Kobilšek iz Borja.⁵ Morda je bil poleg še kdo, ki se ga pa več ne spominjam. Najprej sva jim govorila o najvažnejši nalogi: zbirati municijo, orožje in drugo vojaško opremo. S Hohkrautom sva se večkrat po dan ali dva zadržala pri Bradaču na Okrogah, kamor so tudi prihajali na sestanke posamezni tovariši iz Litije in Šmartna, pa tudi kurirji z Dolenjske.

Neke mrzle noči v začetku januarja 1942. sva z Lojzetom po sestanku na Tirni doživela zanimivo srečanje.

Nisva vedela, kam bi šla spat, da bi tam lahko ostala tudi naslednji dan. Močno je namreč snežilo, zato nisva mogla na daljšo pot. Po sestanku smo krenili proti Selcam. Z nama je bil tudi Beja, ki nama je predlagal, naj greva k Bašu v Griže. Tam je bila samotna bajta sredi gozdne jase, last posestnika Antona Čebele iz Selc. V njej je stanoval stari rudar Ivan Baš, ki sem ga dobro poznal, zato sem vedel, da bova lahko ostala pri njem ves dan. Ko smo prišli do bajte, smo poklicali Baša. Ni se oglasil. Z žepno svetilko smo posvetili skozi okno in opazili na peči kup cunj. Zdelo se nam je, da Baš leži na peči zavrt v tiste cunje. Zato smo spet začeli klicati. Spet se ni oglasil, zato smo mislili, da se mu je kaj primerilo. Ker je v oknu manjkala šipa, namesto nje pa je bil papir, smo okno lahko odprli in se splazili v hišo. Na peči, bila je topla, so bile samo cunje, Baša pa nikjer. Prepričani smo bili, da ne more biti daleč in da se bo kmalu vrnil. Ivan se je poslovil, z Lojzetom pa sva legla na toplo peč.

Še nisem dobro zadremal, že me je Lojze prebudil: »Slišiš, Metod, nekdo prihaja.« Prisluhnila sva in gledala. Po visokem snegu je prihajal Baš. Majal se je, ker je preveč pil. Padal je v sneg in se s težavo spet postavljal na noge. Počasi je le prišel do bajte. Bil je pravi sneženi mož. Robantil je in preklinjal v raznih jezikih in odklepal vežna vrata. Ni šlo prav lahko. Ko je prirobantil v hišo in počasi zapiral vrata, sem ga iznenada obsvetil z žepno svetilko. Stari Baš, srednje postave, debelušast ter ves snežen, se je razkoračil, močna spodnja ustnica se mu je povescila, iz ust se mu je cedila slina tobakovega čika in nepremično gledal v mojo luč. Izza mojega hrbta ga je opazoval Lojze. Pozneje mi je večkrat dejal, da kaj takega še ni videl. Baša sem začel ogovarjati in ga vabiti k peči, a vse zaman. Ni se ganil in ni spregovoril. Še sem mu prigovarjal in sebi posvetil v obraz, da bi me videl in prepoznal. Nič. Stal je kot prikovan. Več kot deset minut sem poskušal, da bi ga spravil

⁵ Ker navajam po spominu, zapisujem imena tako, kot sem jih takrat poznal, nekatera s pravim, druga z domačim priimkom.

k sebi. Naenkrat pa se je zadrł: »Ali si duh ali hudič? Ali si prišel pome?« Spet sem mu prigovarjal in ga vabil k nama, spet zaman. Čez čas se je spet zadrł: »Ali si duh ali hudič?« Ni mogel verjeti, da sem res jaz, ker je vedel, da sem dalj časa živel v Mariboru. Lojze ga je ves čas molče opazoval. Po daljšem prigovarjanju, naj vendar pride bliže, mi je le rekel: »Pridi ti sem in mi daj roko!« Spravil sem se s peči, šel k njemu, mu segel v roko, si posvetil v obraz, da me je videl od blizu in spoznal. Nato sem obsvetil še Lojzeta na peči, Baš se je zadrł: »Hudiča, koliko pa vas je?« Nato sva mu pomagala prižgati petrolejko. Pri luči naju je nekaj časa samo molče opazoval in ni mogel verjeti, da naju je v tej zimski noči našel v svoji bajti. Čez čas se je spet oglasil: »Sedaj pa že vem, komunista sta. Jutri nas bodo Nemci vse tri postrelili, pa ,če vaju ni škoda, tudi mene ni, naj nas pa postrelijo!« Vprašal naju je, če sva lačna. Dejala sva mu, naj prihrani za jutri, ker nameravava ostati čez dan pri njem. Baš se je strinjal in, ker je bila že pozna ura, smo se spravili spat na peč. Zaspali pa nismo mogli, ker je Baš kar naprej kaj spraševal.

Drugi dan je zelo skrbel za naju. Takoj zjutraj je opozoril, da naju ne sme nihče videti. Okoli poldneva je prišel k njemu lastnik bajte Čebela. Zagledali smo ga še pravi čas, da sva se z Lojzetom lahko umaknila v sosednjo sobo. V naglici pa sem pozabil v hiši kapo. »Kje pa si dobil to kapo?« ga je vprašal gospodar. Baš se je hitro znašel: »Eh, našel sem jo ponoči na cesti.« Ko sva zvečer odhajala od njega, naju je povabil, naj se še kdaj oglasiva. — Tako je bilo prvo srečanje Baša — samotarja s prvimi partizani — aktivisti. Tega sva se z Lojzetom še večkrat spominjala in se vselej prav od srca nasmejala.

Hohkraut je januarja 1942. odšel za krajši čas v Ljubljano poročat o našem delu in problemih. Ko se je vrnil, je prišla z njim Vera Šlander, določena za delo med mladino. Pri naju na Golčah se je zadržala samo kak dan in nato odšla s kurirji naprej proti Revirjem.

Osvobodilno gibanje smo širili naprej po vaseh Konj, Zgornji Log, Hotič, Dešen, Zgornji in Spodnji Prekar in Laze pod Grmačami. Ker je Lojze neposredno delal z organizacijo v Litiji in Šmartnem, je mene poslal sem. Pred odhodom mi je naročil, naj organiziram zveze po tem delu Zasavja. Rekel mi je, naj grem tako daleč, dokler ne bom naletel na že organiziran teren. Tako sem šel neke januarske noči 1942. s Save. Od Berdajsa sem šel po cesti proti Ponovičam in tik pred graščino, kjer je bila nemška postojanka, zavil na desno proti Konju. Po tej poti so hodile tudi nemške patrulje, toda moral sem iti tod zaradi visokega snega, ki je pokrival stranske poti. Hohkraut se je prek Berdajsa dogovoril z Batisom s Konja, da bom prišel k njemu. Hišo sem zlahka našel. Janez me je sprejel z velikim zaupanjem. Naslednji dan sva se med drugim že domenila za sestanek z najbolj zanesljivimi ljudmi v vasi Zgornji Log in zvečer krenila na ta sestanek, ki je bil v hlevu posestnika Edvarda Kresa. Poleg gospodarja so bili navzoči njegov brat Nace, Ivan Savšek in Karel Simončič. To je bila prva grupa OF za vasi Zgornji Log in Konj.

Kot sem zvedel kasneje, je bila tu že 1941. organizirana vaška straža na pobudo domačina in podoficirja jugoslovanske vojske Strmljana. Vendar pa ni imela še nobene prave politične orientacije. Zbirali so orožje in municijo za svoje potrebe, pripravljali pa so tudi zaloge. Vaški straži na Konju in okolici

sem šele sam dal politično smer OF; postala je njen sestavni del. Janez me je povezal še z Antonom Pavliho, po domače Klamfarjem v Spodnjem Hotiču. Domenila sva se za sestanek, na katerega je povabil nekaj najzanesljivejših domačinov iz Spodnjega in Zgornjega Hotiča ter Bitič. Sestanek je bil ponoči v hlevu Toneta Pavlihe. Poleg njega so bili še Herman Kerhlikar, Rudolf Krištof in Ludvik Kimovec. Kot na drugih sestankih smo tudi na tem govorili o zbiranju municije, orožja in vojaške opreme ter o pridobivanju novih simpatizerjev in podpornikov OF. Ker je bilo to njihovo prvo srečanje z ilegalcem, so bili zelo zadržani in previdni vsi razen mojega gostitelja Toneta, ki je že vedel, kdo sem ter me je imel za domačina in mi povsem zaupal. Pavlihova hiša je postala naša druga postojanka na tamkajšnjem območju. Ker še nisem našel nobene organizacije, sem prosil Toneta, naj mi preskrbi še druge zveze. Dogovoril se je s svojim prijateljem, zavednim Slovincem Jožetom Ribičem iz Laz pod Grmačami, da me bo pripeljal k njemu.

Neke jasne zimske noči in v visokem snegu sva krenila s Tonetom na pot. Vodila naju je skozi Jesenje, Zapodje, Dešen in Zgornji Prekar. Približno po treh urah sva prišla vsa snežena in izmučena do Ribiča, po domače Lazovškega Pepeta. Sprejel naju je vesel in srečen. Med pogovorom mi je smeje se dejal: »Če ne bi bilo Toneta, bi midva zelo na kratko opravila!« Takoj so nama postregli kot svojim najboljšim znancem. Tone se je odpravil proti domu, jaz pa sem ostal pri njih. Z Jožetom sva začela takoj razpravljati o zanesljivih ljudeh v okolici. Za naslednji večer mi je že pripravil za razgovore Jožeta Grošlja iz Zgornjega Prekra ter Pavlo Čebela in Tončko Trdin iz Dešna. Vsi so takoj pristali na sodelovanje. Z njimi sem se tudi domenil, naj pridobijo še nove simpatizerje, da bi lahko sestavili odbor, ko bi se spet vrnil. Nekateri so mi zaupali, da imajo nekaj orožja, vedeli pa so tudi, kdo ga še ima. Po teh razgovorih sem se poslovil od svojega gostitelja. Pred odhodom sva se še domenila za razpoznavno znamenje in njegovo ilegalno ime — Marko. Odpravil sem se nazaj na Golče, da bi poročal Lojzetu o opravljenem delu. Hohkraut je bil po naravi skromen, a skromen tudi pri dajanju priznanj, vendar je po mojem poročilu pokazal, da je zadovoljen.

Pri Grošljevih, po domače pri Šerganovih na Golčah je poročena moja sestrična Brodarjeva iz Seliš. Ko sta z možem zvedela, da se nahajam v ilegali v vasi, sta mene in Lojzeta povabila na svoj dom. Čeprav sta naju morala skrivati pred moževimi starši, sva se pogosto zadrževala v njuni podstrešni sobi. Tu sva se z Lojzetom sestala z mojim stricem Janezom Brodarjem iz Seliš. Lojze se je hitro zapletel z njim v živahen razgovor o razmerah in življenju v Sovjetski zvezi. Oba sta namreč bila tam, Lojzeta je pred vojno poslala Partija v politično šolo, stric pa je bil med prvo svetovno vojno v ruskem ujetništvu, kjer je tudi preživel oktobrsko revolucijo, ki je zapustila v njem globok, napreden vtis. S stricem sem se domenil, da bom prišel k njemu, da me bo povezal z zanesljivimi ljudmi v Selišah. Nekega večera sem krenil z Golč proti Roviščam. Ustavil sem se doma, da bi pozdravil starše, vendar sem našel le mamo. Po kratkem razgovoru sem se poslovil. Zaželela mi je srečno pot. To je bilo njeno edino srečanje z menoj — partizanom. Pot me je nato vodila skozi Vovše in Cvetež ter nad Vačami čez hrib Slemšek. Tu sem zašel, ker v globokem snegu ni bilo nobene sledi. Taval sem precej časa okoli slemške cerkve, preden sem našel pravo smer. Zaradi tega sem prišel k stricu šele proti

jutru. Sklenila sva, da bo obvestil posamezne ljudi in pripravil sestanek za naslednji večer. V hlevu Ferdinanda Bolskarja, po domače Dolarja na Dolu so se zbrali Gustelj Dolinar z Doline, Albin Sušnik iz Podgore, Ivan Grm z Vač, Pepe in Albin Komar z Dola in gospodar. Sestavili smo področni odbor OF za območje Podgora, Dol in Vače. Prosil sem strica, naj mi omogoči še zvezo z Moravčami. Naslednji dan je šel tja in se dogovoril z dvema tovarišema, naj prideta k njemu. Prišla sta Renato Jerič in Avgust Klopčič. Takoj sta pristala na sodelovanje in mi omogočila nadaljnje zveze s tovariši v Moravčah in okolici. To so bili Miha Pirnat iz tuštanjske graščine, Peter Kokolj iz Tuštanja, Anton Cerar, Vojka Napokoj iz Moravč, Janez Pestotnik iz Češnjic in Stane Cerar iz Krašč.

Ko sem bil še pri stricu, se mu je zgodilo nekaj neprijetnega. Hiša stoji namreč ob cesti med Vačami in Moravčami. Od tod je pripeljal osebni avtomobil, v katerem so sedeli trije ali štirje policisti. Ustavil se je pri hiši sredi klanca. Nemci so izstopili, eden pa se je napotil proti hlevu, odkoder je prihajal stric. Nemca se je zelo prestrašil; to je opazil tudi Nemec. Začel ga je tolažiti, da ga ne nameravajo seliti, ampak naj jim gre pomagat potisniti avto, ker ne morejo speljati po poledeneli cesti. Seveda jim je stric rad pomagal, saj je imel v hiši ilegalca. Še isti dan je nato uredil, da sem se naselil pri Dolinarjevih na Dolini.

Po opravljeni nalogi sem se zopet vrnil na Golče ter Lojzetu poročal o opravljenem delu. Medtem je prišel iz Revirjev na litijski teren ilegalni politični delavec Ladislav Eberle-Polde, s katerim sva nato največ delala skupaj. Lojze je februarja zopet odpotoval v Ljubljano na poročanje. S Poldetom sva medtem imela več sestankov z našimi odbori in drugimi sodelavci v Selcah in Tirni. Pojasnjevala sva jim vojaški položaj, naročala, naj zbirajo obleko, obutev, sanitetni material, hrano za obveščevalce, kurirje, aktiviste in ilegalce in pregledovala, kako so opravili prejšnje naloge.

Nekega večera sva krenila na obisk k Blažetovim v Leše, da ugotoviva, kakšno je razpoloženje ljudi v tej vasi. Z Blažetovimi je bil Polde nekaj v sorodstvu. Sprejeli so naju lepo; tudi čez dan sva ostala pri njih. Sestanka pa tam nismo mogli imeti zaradi bližnjega sosedu, ki je bil zagrizen nemčur.

Sredi februarja 1942. sva s Poldetom krenila proti Moravški dolini. Nastanila sva se spet pri Dolinarjevih. Gospodinja Angela naju je hranila in nama prala perilo. Že pri njih sva imela več razgovorov z zanesljivimi ljudmi, ki jih je po dogovoru z nama povabil domači fant Gustelj. Na razgovore so prihajali Ivan Grm in Filip Juvan z Vač, Albin Sušnik, Ferdinand Bolskar in Renato Jerič iz Moravč. Govorili smo o položaju na frontah, na katerega smo partizani vedno gledali vedro. Takrat pa je prišlo že do nemškega poraza pred Moskvo, ki je potrjeval našo vero in zelo dvigal moralo med prebivalstvom. Govorili smo še o tem, kako je treba širiti krog simpatizerjev in podpornikov narodnoosvobodilnega gibanja in razširiti organizacijo OF v vsako vas. Navzoči so naju opozarjali na posameznike, ki so se navduševali za Nemčijo. Med njimi so bili nekateri tudi nevarni izdajalci. Te navdušene nemčurje so domačini prezirali in jih na spreten način zavračali. Zato so bili odrezani od dogajanj v svoji okolici in niso mogli dajati žandarmeriji in gestapu podatkov o dogodkih na terenu. Vendar pa so bili ovira za sproščeno organizirano

delo. Tovariši, ki so prihajali k nama na razgovore, so vedeli, katere bi se dalo z opozorilom odvrniti od izdajstva. Nekateri med njimi so bili pozneje celo naši podporniki, drugih pa se ni dalo spreobrniti.

Z Jeričem sva se s Poldetom dogovorila za sestanek z zanesljivimi ljudmi iz Moravč in okolice. Njemu sva prepustila, naj izbere tovariše in kraj sestanka. Dogovorili smo se le za dan. Dogovorjenega večera, moralo je biti nekako med 15. in 20. februarjem, je prišel Jerič po naju ter naju vodil še naprej od Moravč. Sestanek je bil v Tuštanju v Armonovi koči. Na sestanku so bili poleg Jeriča še Anton Cerar-Ciril in njegov brat Ciril, Miha in Jože Pirnat iz tuštanjske graščine, Peter Kokolj iz Tuštanja, Janez Pestotnik iz Češnjic in neki tovariš iz Vrhpolja, katerega imena se več ne spominjam. Med našimi prvimi sodelavci v Moravčah je bila tudi Vojka Napokoj, ki pa se tega sestanka ni udeležila zaradi oddaljenosti, snega in noči. Ti prvi sodelavci iz Moravč in okolice so takoj pokazali veliko volje in pripravljenosti za delo. Polde je bil presenečen nad tako velikim obiskom in obenem zaskrbljen zaradi tega, saj je bilo to takrat, ko je bilo treba paziti na vse pogoje za ilegalno delo. Zato je takoj opozoril navzoče na zverinske okupatorjeve metode pri zasliševanjih in na potrebo po strogi konspiraciji in odločnosti. Prav posebno pa je poudaril, kako je treba pred okupatorjem vzdržati kljub zverinskemu mučenju in ničesar priznati; to je edini način, da se vsak tudi sam reši iz krempljev gestapa. Polde je nato na široko razložil pomen in cilje naše borbe, orisal položaj na frontah ter razmerje med silami zaveznikov ter fašistične osi Rim—Berlin—Tokio. Navzoče so zlasti zanimali odnosi med zavezniki, ZDA in Anglijo na eni ter Sovjetsko zvezo na drugi strani, stanje na zahodni fronti in vprašanje, zakaj še ni druge fronte. Jaz pa sem moral obrazložiti neposredne naloge in način dela OF. Govorili smo o zbiranju orožja, municije ter druge vojaške opreme, o pripravljanju zalog ter skrivališč za hrano in ranjence. Predvidevali smo, da se bo na spomlad okrepila naša vojska, ki bo potrebovala orožje, več hrane in druge oskrbe. Predvidevali smo, da bo v teh krajih več borb z okupatorjem. Zahtevali smo, naj preprečijo odhod fantov, ki dobijo poziv, v nemško vojsko; gredo naj v partizane. Na sestanku smo sklenili, da navzoči tovariši sestavljajo odbor OF za celoten teren, ki so ga zastopali.

Po sestanku sva krenila s Poldetom čez Grmače k Lazovškemu Pepetu-Marku, da organizirava sestanek in sestaviva odbor OF za območje obeh Prekrov, Dešna in Ribč. Marko je medtem že govoril s posameznimi zaupnimi ljudmi in jih nekaj pridobil, zato smo lahko sklicali sestanek, ki je bil pri Mihelčiču v Zalogu. Navzoči so bili Marko, Jože Grošelj iz Zgornjega Prekra, Tone Nolimal iz Ribč in Jože Kokolj. Govorili smo o istih stvareh kot pred nekaj dnevi v Tuštanju. Navzoči so živahno razpravljali o nalogah, ki so nas čakale na spomlad, ko se bodo začele množiti partizanske vrste. Na tem sestanku smo močno poudarjali, kakšne bodo težave z oborožitvijo novih borcev. Zbiranje vojaških stvari je bila ena najvažnejših nalog tega odbora OF, ki je bil sestavljen za vasi Laze, oba Prekra, Ribče in Dešen. Po sestanku sva bila s Poldetom še na domu Jožeta Grošlja, ki je bil pred vojno funkcionar Jugoslovanske strokovne zveze, zato so bili pogovori z njim zelo zanimivi. Sukali so se okoli sodelovanja političnih skupin v Osvobodilni fronti, predvsem pa o sodelovanju med krščanskimi socialisti in Komunistično partijo. Podrobno sta ga zanimala sporazum in osnova tega sodelovanja. Nato sva

se napotila nazaj proti Golčam. Spotoma sva obiskala posamezne sodelavce in se z njimi pogovorila o tekočih problemih in nalogah.

Na pustno soboto 1942. sva bila z Lojzetom pri Bradaču na Okrogah. Že zjutraj mi je Lojze povedal, da bom moral še tisto popoldne v Šmartno in naprej v Gozd ali Štango. Povedal mi je tudi, da mi je preskrbel spremljevalca in kje in kako ga bom spoznal. Od Potokarja sem šel kmalu popoldan. S spremljevalcem sva se srečala malo pred vasjo Breg pri Litiji. Skupaj sva nadaljevala pot. Ko sva šla skozi Šmartno, je policija s puščicami pobirala denar za zimsko pomoč za policijo. Če se ne motim, je moj spremljevalec vrgel v nabiralnik nekaj pfenigov, jaz pa nič. Pri srečanju s policisti smo se smehljali drug drugemu. Zavedal sem se, da ne smem vzbuditi suma. Spremljevalec me je najprej peljal na svoj dom, kjer sva se okrepčala, nato pa nadaljevala pot proti Sitarjvcu in po dolini proti Mali Štangi. Ko sva prišla v Gozd čisto blizu meje, sva se ustavila pri prvi hiši. Očitno sva bila najavljena, ker so me bili pripravljeni obdržati pri hiši. Spremljevalec se je kmalu poslovil. Ko se je zmračilo, sem z domačimi fanti šel v klet, da bi se pogovorili. Razložil sem jim, zakaj sem prišel. Govorili smo o položaju na meji, o zvezah čez njo, o pridobivanju novih simpatizerjev ter o zbiranju orožja in municije. Prosil sem jih še, naj me naslednji dan povežejo z zanesljivim človekom v Mali Štangi. Kljub prigovarjanju se me niso upali. Izgovarjali so se, da v obmejnem pasu stalno križarijo nemške patrulje in pogosto preiskujejo po hišah. S tem so mi dali vedeti, da se tudi pri njih ne morem zadrževati. Moral sem iti nazaj v Šmartno.

Okoli desete ure, bilo je na pustno nedeljo, sem se odpravil na pot. Šel sem po ozki gazi in po bregu navzdol ter dalje po cesti proti Sitarjvcu in Šmartnemu. Naenkrat sem zagledal za ovinkom osebni avtomobil poln nemških oficirjev. Zaradi visokega snega se nisem mogel umakniti, zato sem šel naprej. Napravil sem se čisto ravnodušnega, ko so mi prihajali nasproti. Seveda sem se oddahnil, ko so se odpeljali proti meji, saj sem imel pri sebi samo eno ofenzivno bombo, snega pa je bilo več kot pol metra, da ne bi mogel zbežati. V Šmartnem sem se oglasil pri družini včerajšnjega spremljevalca. Čeprav sem prišel nenajavljen, so me sprejeli gostoljubno in me zadržali na kosilu. Nato sem spet s spremljevalcem šel na Breg v gostilno Potokar, kjer je bila pustna veselica. V posebni sobi pa je bil v družbi kakih petih fantov Hohkraut. Tam so bili Franc Poglajen-Kranjc, Franc Gorenc, Bradač, drugih pa nisem poznal. Priključila sva se jim. V gostilni je bilo razigrano in pravo pustno rajanje. Med gosti je bil tudi zagrizen nemčur Gorše, ki so mu Nemci dovolili nositi orožje. Bradač je kot gostilničarjev sorodnik hodil med gosti in opazoval, če bo kdo postal pozoren na našo družbo. Za nas je skrbela tudi domača hčerka Danica Potokar-Vera. Na mizi smo imeli igralne karte, da je lahko vsak, ki je prišel skozi sobo, mislil, da igramo. Imeli pa smo sestanek; vodil ga je Lojze. Govoril je o širjenju kroga sodelavcev OF, zlasti pa o zbiranju orožja, municije in druge vojaške opreme. Ugotovili smo, da se nahaja na tamkajšnjem terenu še precej orožja, čeprav so ga del že izročili borcem z Dolenjske, ki so se borili na Tisju. Dogovorili smo se, naj čim prej zberejo orožje, ki ga imajo prebivalci, spravijo v suha skladišča ali skrivališča, očistijo in namažejo, prav tako pa tudi municijo in drugo opremo. Predvidevali smo, da nam bo to orožje kmalu potrebno. Na tem sestanku je bila tudi utrjena narodna zaščita

za Litijo in okolico, za njenega poveljnika pa imenovan Franc Poglajen-Kranjc. Po sestanku sva se z Lojzetom odpravila proti Spodnjemu Logu in čez savski most na Golče. Zadovoljna sva bila z opravljenim delom, zlasti pa z revolucionarnim razpoloženjem tovarišev, s katerimi sva se sestala.

Z Golč sva šla k Dolinarjevim. Prek tovarišev iz odbora OF za Podgoro, zlasti pa prek Gustlja Dolinarja, Albina Sušnika in Ivana Grma sva iskala zveze z novimi simpatizerji in sodelavci. Na novo sva se povezala z bratoma Jernejem in Jožetom Videgarjem v Kosezah.

Nekega večera sva se tja napotila na sestanek. Noč je bila temna, nama pa se je mudilo, da ne bi zamudila določene ure, saj je bila točnost pri ilegalnem delu in v partizanih sploh zelo važna. Hodila sva hitro. Na poljski poti pod vasjo Goričane je Polde padel. Ker je hitro hodil, je udaril z nogo ob nizek kamen in si jo zlomil v gležnju. Ni mi ostalo nič drugega, kot da sem ga naložil na hrbet in nesel nazaj proti Dolini. Ves preznojen sem ga po dobri uri prinesel do Judeževega mlina, ga odnesel na skedenj, položil v seno in ga z njim pokril, saj je bilo precej mrzlo, ker je bilo še nekaj snega. Šel sem iskat tovariše, ki bi mi ga pomagali odnesti do Dolinarjevih, kjer bi mu nudili prvo pomoč. Po kratkem iskanju mi je uspelo dobiti ljudi, ki so mi bili pripravljeni pomagati. Naložili smo ga na nosila in ga odnesli k Dolinarjevim. Spominjam se, kako potrpežljivo je prenašal bolečine, ki so morale biti še hujše, ker ga je med našo hojo precej treslo. Toda, kje dobiti zdravnika? Takrat še nismo z nobenim imeli zveze. Ker pa je bilo treba hitro nekaj ukreniti, smo ga zaupali sosedovemu fantu Albinu Sušniku, ki je bil domači »živinozdravnik« za tamkajšnjo okolico. Ta je Poldetu naravnal nogo in mu nadel oblogo, ki jo je naredil iz navadnega cementa, ker mavca ni imel. Albinovo delo je bilo tako strokovno, da Polde ni imel nobenih težav in noga se je dobro zdravila. Zdravil se je pri Dolinarjevih več kot mesec dni, za njegovo nego pa sta skrbela gospodar Gustelj in njegova sestra Angela. Ko pa je malo okrevaj, smo ga prenesli z Doline na območje Selc. Najprej se je zdravil v zasilno urejenih skrivališčih, deloma v hribu Draga nad Roviščami, deloma pa v okolici Selc. Zadrževal pa se je večkrat tudi v naravni skalnati jami v hribu Reber pod Selcami. Od tod izhaja tudi njegovo drugo ilegalno ime — Jamski. Za njegovo nego in hrano pa so tu skrbela dekleta iz Selc, Peterlinova, Cesarjeva ter Boštetova in Milan Garantini. Ta je z ženo in družino že delal z nami. Tudi sam sem imel z njim nekaj razgovorov.

Približno sredi marca se je zbral prvi štajerski bataljon — njegove čete so operirale po različnih predelih Štajerske — na okoli 850 metrov visoki planoti Pleše, ki leži nad Zagorjem med vasema Jablana in Golče. Komandant je bil Rudi Knez-Silas iz Trbovelj, komisar pa Boris Čizmek-Bor. Bataljon se je zbral, da bi izvršil prostovoljno mobilizacijo v Revirjih, ki jo je pripravil revirski okrožni komite s sodelovanjem organizacij na terenu. Pleše so bile izbrane, ker so imele najprimernejšo lego in organizirano zaledje, saj medtem bataljon ni smel biti v akciji v bližnji okolici. Vsak večer so šle patrolje na določena zbirališča, posebej za Zagorje, za Trbovlje in za Hrastnik, proti jutru pa so se vračale s prostovoljci. Akcija ni povsem uspela, saj so pričakovali, da bo prišlo precej več fantov v partizane, kot jih je.

Politični delavci in organizacije v litjskem okrožju pa smo imeli polne roke dela s preskrbo in oboroževanjem novih prostovoljcev. Gospodarsko

pasivna okolica, predvsem Golče, Rovišče, Tirna, Selce, Šentlambert in Sava, je več kot mesec dni s hrano preskrbovala bataljon, ki je pred mobilizacijo štel okrog sto mož. Zbirale so jo krajevne organizacije OF. Prvega vola za bataljon je dal na potrdilo posestnik Alojz Ocep, po domače Špan z Rovišč. Za oborožitev borcev iz Revirjev pa so predvsem poskrbele organizacije na litijskem območju. Zbrale so zlasti puške, municijo in ročne bombe, nabralo pa se je tudi precej druge vojaške opreme, pasov, vojaških kotlov in drugega.

Orožje in oprema, ki so jo zbrali tovariši iz organizacije OF in narodne zaščite v Litiji, Šmartnem, Bregu in Spodnjem Logu, je bila spravljena pri Bradaču na Okrogah. Od tam smo jo odnesli v bataljon. Orožje in vojaška oprema, ki jo je zbrala organizacija iz Prekra, Ribč, Laz, Dešna in sosednjih vasi, pa je bila spravljena pri Lazovškem Pepetu, od koder so jo odnesli v bataljon organizirani fantje s Tirne in Selc. Dogovorili smo se, da se neke nedelje popoldan pripeljejo z vlakom do Litije ter od tam krenejo čez Zgornji Log in Jesenje do Zgornjega Prekra. Sam sem odšel že prejšnji večer čez hribe in sem jih že čakal v Zgornjem Prekru. Da ne bi bili sumljivi, so po vaseh, skozi katere so šli, spraševali, če imajo kaj živine na prodaj. Med Prekrom in Lazami smo izročili orožje. Domačini pa so fantom pripravili prigrizek. Ponoči so krenili peš čez hribe nazaj proti domu. Tako nam je uspelo dobro oborožiti nove borce prvega štajerskega bataljona, ki je po mobilizaciji štel okrog sto petdeset borcev. Lojze je s ponosom in skrbjo pazil, da je bil bataljon dobro preskrbljen in čim bolj oborožen. V bataljonu sva se zadrževala, kolikor sva se največ mogla. S štabom bataljona je Lojze delal načrte in jim svetoval, za borce pa imel več političnih ur.

Marca 1942. smo organizirali širše politično posvetovanje za aktive OF za območje Tirne in Senožeti. Udeležili so se ga odborniki Tirne, Rovišč, Golč, Selc, Šentlamberta in Senožeti. To posvetovanje je bilo v Ramšeljnovi koči pod Golčami. Vodil ga je že Polde, ki je tudi govoril o politični situaciji in položaju na frontah. Glavni namen zborovanja pa je bila obravnava nalog odborov OF, pridobivanje novih sodelavcev, metode ilegalnega dela, organizacijski prijem in konspiracija. Še določeneje pa smo govorili o zbiranju sredstev za partizane, hrane, sanitetnega materiala in orožja. V tem času so se že začele množiti partizanske vrste, računali pa smo tudi, da jih bo vedno več. Zato je bilo treba pričakovati tudi večje spopade z okupatorjem in njegov o maščevanje in znašanje nad civilnim prebivalstvom. Na vse to smo opozarjali odbornike in jim svetovali, naj bodo previdni pri delu, če pa bodo v nevarnosti, naj se pravi čas umaknejo ter pridružijo partizanom. Govorili smo tudi o pridobivanju novih borcev, zlasti iz vrst tistih fantov, ki bodo dobili vpoklice za nemško vojsko ali za prisilno delo v Nemčiji.

Na litijskem območju je bilo do takrat že več partizanskih vojaških spopadov z Nemci.

Prva vojaška akcija na tem območju je bila borba drugega štajerskega bataljona na Tisju.

Drugo akcijo je izvršila kamniška četa pod vodstvom komandirja Matije Blejca-Matevža in komisarja Jakoba Molka-Mohorja. To je bil napad na žandarmerijsko postajo Vače v noči od 14.—15. aprila 1942. Partizanska enota je hotela žandarjem dokazati, da niso več varni niti v svojih utrjenih postojankah.

Naslednjega dne sva s Sterlekarjem obiskala kamniško četo, ki je taborila v Lesu. Štela je takrat okoli dvajset mož. Poleg pušk so imeli borci en puško-mitraljez, komandir Matevž pa parabelo. Ko sva prišla v četo, sem opazil, da je vladalo med borci pravo tovarištvo. Ker nisem nikogar poznal, nihče pa ni imel položajnih oznak, nisem mogel ugotoviti, kdo je komandir in kdo komisar. Pripravljali so kosilo, se živahno pogovarjali in pripovedovali šaljive zgodbe. Poslušal sem jih, a tudi zdaj nisem mogel opaziti razlike med njimi. Prav tako ne pri kosilu. Čeprav nerad sem v zadregi vprašal nekega borca, kdo vodi njihovo četo in kdo je komisar. Borec mi je zelo vljudno pokazal oba funkcionarja. Taka kot tovarištvo je bila tudi njihova morala. Vsi so delali načrte, kje in kako jo bodo zagodli Švabom. Opazil sem veliko odgovornosti in pobud pri vsakem borcu. Taki tovariški odnosi predvsem med borci naših prvih enot niso bili slučajni, saj so enote sestavljali sami prostovoljci, prežeti z brezmejnimi idealizmom in domoljubnostjo, z neomajno vero v pravično stvar svoje borbe.

Tretja akcija je bila napad na mlekarno v Moravčah. S tovariši iz Moravč, organiziranimi v odboru OF, sem se domenil zanjo. Izvedli naj bi jo borci prvega štajerskega bataljona. Najprej smo z Moravčani izdelali podroben načrt ter določili približen datum. Pri izdelavi načrta so sodelovali Tone Cerar, vodja mlekarne, njegov brat Ciril, Renato Jerič-Ambrož, Vojka Napokoj in brata Gustelj in Rudi Klopčič. Po načrtu naj bi postavili zasedi na obe glavni cesti, eno proti Domžalam in drugo proti Lukovici. Del bataljona bi obkolil žandarmerijsko postajo, drugi del pa naj bi izvedel akcijo v mlekarni. Predlog in načrt sem sporočil poveljstvu bataljona. Strinjalo se je z njim in sporočilo, kdaj bo prišel bataljon v neposredno bližino. Napad je bil določen za 19. april.

Bataljon se je že eno noč pred napadom primaknil na vznožje hriba Murovica. Ko se je zmračilo, sem ga vodil v bližino Moravč, da bi večerjal pred akcijo. Bataljon sem pripeljal na dokaj zaprt kraj, na majhno ravnico ob potoku pod vasjo Tušanj. Ob prihodu je bila večerja, ki so jo pripravili Miha in Jože Pirnat, Peter Kokolj in še nekateri drugi, že pripravljena. Sem so prišli tudi že prej omenjeni organizatorji napada iz Moravč, tokrat kot vodiči, razen enega, ki je opazoval žandarmerijo. Ko je bilo vse pripravljeno in bataljon razporejen, sta dva vodiča vodila borce v zasede na cesti, tretji je vodil vod, da bi obkolil žandarmerijo, četrti pa ostali del bataljona v mlekarno. Za dober uspeh akcije je poskrbel Tone Cerar s tem, da je bila mlekarna dobro založena. Vrata mlekarne so bila le napol zaklenjena, kajti moralo se je poznati, kot da je bilo vlomljeno, da bi tako odvrnili sum o sodelovanju upravnika v akciji. Pripravljene smo imeli prazne nahrbtnike. Odnegli smo, kolikor smo mogli sira, sladkorja, masla, testenin in moke za prehrano borcev. Česar nismo mogli odnesti, smo uničili, stroje in naprave pa poškodovali tako, da mlekarna ni mogla več obratovati. Akcija je uspela in imela na tamkajšnjem območju velik moralen in političen uspeh. Pri akciji nas žandarji niso niti poskušali motiti. Vendar pa so se kmalu nato začele v Moravčah prve aretacije. Aretirani so hoteli Ambroža, pa je pobegnil. Aretirali pa so Toneta Cerarja in njegovega brata Cirila. Toneta so surovo zasliševali in pretepali. Ker se je dobro zadržal in ker niso imeli dovolj dokazov, se je vrnil iz Begunj. Njegovega brata pa so gestapovci v Kamniku zverinsko mučili. Aretirali so še več Mo-

ravčanov, ki so se prav tako dobro zadržali in niso ničesar razkrili ali priznali. Ker Nemci niso imeli dokazov, so jih spustili domov.

Aprila sva krenila s Poldetom proti Cirkušam, da bi tudi tu navezala stike z našimi ljudmi. Že prej so naju najavili organizirani domačini iz Podbukovja. Na tej poti sva se najprej oglasila pri Ulafkovih v Cirkušah in ostala pri njih prek dneva. O sodelovanju z narodnoosvobodilnim gibanjem sva se pogovarjala z Ulafkovimi fanti pa tudi s Piškovim Ivanom iz Cirkuš. Vsi so bili pripravljeni sodelovati, zato sva jim dala prve naloge. Zvečer sva krenila v Ržiše in se oglasila pri Požarškovih. Pogovarjala sva se s Francem Požarškom, ki je bil tudi pripravljen sodelovati in pridobivati nove simpatizerje. Naslednjega dne sva se zadržala v gozdu blizu Ržiš. Na večer, ko se je stemnilo, pa sva odrinila na Konj. Oglasila sva se pri Batisu in se z njim pogovorila o novicah, o nalogah in o možnosti, da bi sklicali sestanek. Nato sva šla do Pavlihe v Spodnjem Hotiču in pri njem ostala dva ali tri dni. Medtem sva s Tonetom in člani krajevnega odbora OF pripravila večji sestanek za vasi Spodnji in Zgornji Hotič, Konj in Bitiče. Člani odbora so šli na delo in obvestili vse prebivalce navedenih vasi. Za sestanek smo izbrali gozdiček Grivec pri Spodnjem Hotiču. Na tem nočnem zborovanju pod milim nebom je govoril Polde. Zborovalci, skoraj vsi prebivalci iz teh vasi, so ga poslušali z veliko pozornostjo. Po zborovanju so se udeleženci v majhnih skupinah neopazno razšli. Odbornike sva s Poldetom opozorila, naj bodo previdni, če bi slučajno kdo prijavil zborovanje policiji, čeprav je govornik zahteval, da tega ne sme nihče storiti. Vendar je bil ves strah odveč. Zborovanje je ostalo v tajnosti. Imelo pa je velik političen vpliv. Od takrat so si prebivalci navedenih vasi več zaupali, kar je bilo zelo важно za ilegalno delo.

V drugi polovici maja 1942. je prišla z Dolenjske četa, ki jo je vodil Franc Mazovec-Risto, komisar pa je bil Jože Babič-Vojteh. Četa je bila poslana kot predhodnica druge grupe odredov z nalogo, naj skupaj z drugimi enotami pripravi prehod grupe odredov na levi breg Save. Ta četa pa se je že prvi dan spopadla z nemško žandarmerijsko patruljo z Vač nad vasjo Cvetež. Do napada na četo je prišlo zaradi izdajstva kmeta Rosinčka. V spopadu je četa pognala v beg nemško patruljo in zaplenila puškomitraljez. Risto je pognal v beg nemškega mitraljezca, ki ni imel časa, da bi odnesel zbrojevko, zato jo je pustil na položaju. Risto je zgrabil za cev in se opekel, ker je bila tako močno razgreta. Ta borba je bila za nas znamenje, da je prišla na naš teren neka nova enota, s katero smo se povezali že naslednjo noč.

Sledila je borba druge grupe odredov na Jančah. Opazoval sem jo s hriba pod Miklavžem. Z menoj je bil tudi komandant prvega štajerskega bataljona Silas, ki je prišel sem s patruljo, da bi sprejel grupo po prehodu čez Savo in jo vodil dalje na Štajersko.

Svoj ognjeni krst pa sem doživel pri naslednjem žalostnem dogodku.

Dogovorjen je bil sestanek med štajerskim in gorenjskim političnim vodstvom 29. maja ob tretji uri zjutraj pri tuštanjski graščini. Pri nas v okrožnem odboru se je prav takrat nahajal Sergej Kraigher-Rudi, sekretar pokrajinskega komiteja za Štajersko. Vsi takratni ilegalni politični delavci litijskega okrožja, Hohkraut, Eberle, Vili Vresk-Urban, ki je prišel na naš teren iz Revirjev marca 1942., in jaz pa smo se nahajali v Ristovi četi. Po Sergejevem prihodu

smo imeli posvetovanje o političnem položaju v okrožju. Še isti večer smo Sergej, Lojze in jaz krenili na pot. Noč je bila zelo temna in močno je deževalo. Ko smo prišli iz gozda na pot, ki vodi proti Vačam, sem oba opozoril, da je najkrajša pot skozi vas, nad katero se je pred dnevi borila Ristova četa in kjer sta prejšnji večer padla v zasedo dva kurirja. Ker tovariša nista nič pripomnila, smo šli naprej. Ko smo prišli pred Cvetež, sem se ustavil in ju opozoril, da smo tik pred vasjo. Domenili smo se, da krenemo namesto na desno skozi vas raje malo levo pod vasjo. Šli smo po visoki mokri travi tesno drug za drugim, ker je bila trda tema. Naenkrat je počilo več strelav iz neposredne bližine. Vsi trije smo se vrgli na tla, toda brž sem opazil, da sta oba tovariša vstala in da bežita. Tudi jaz sem vstal in tekel proti gozdu. Zopet je počilo iz iste smeri. Spet sem se vrgel na tla in se nekaj časa plazil po mokri travi. Zdelo se mi je, da je eden tovarišev v moji bližini. Čul sem neko premikanje, vendar se zaradi bližine nemške zasede ni nihče oglašal. Ko sem se nekaj časa plazil, sem zopet vstal in tekel proti gozdu, kjer sem se ustavil in čakal, da prideta za menoj. Vendar zaman. Medtem ko sem čakal, se je močno zablistalo in še dvakrat ustrelilo. Nemška zaseda je ob močnem blisku zagledala Hohkrauta, ki je še vedno čisto blizu nje iskal, kam bi se umaknil, ustrelila vanj in ga zadela v koleno. Pozneje smo ugotovili, da se je tako ranjen plazil po mokri travi kakih petdeset metrov do njive, na kateri je rasel krompir. V zemljo je zakopal vse svoje stvari, dokumente in beležke, ter se nato ustrelil v glavo. Zjutraj okoli sedme ure so našli Nemci njegovo truplo na njivi in ga s kmečkim vozom odpeljali na Vače. Ker po svojih dokumentih niso mogli ugotoviti, kdo je, so ga dvakrat odkopali in slikali ter ga končno pokopali za pokopališčem.

Tega takrat seveda še nisem vedel. Sam sem se vračal po hribu proti Lazam in Podbukovju nazaj v Vrhe, kjer je taborila Ristova četa. Obvestil sem komandanta, da smo padli v zasedo ter da ne vem, kaj je z Lojzetom in Rudijem. Takoj sem se napotil naprej na Rovišče, misleč, da bom našel koga od obeh v vasi in da bi opozoril nekatere vaščane na nevarnost, da so v bližini Nemci. Z bratom, ki je bil takrat še doma, sem se dogovoril, da mora priti takoj zjutraj v četno taborišče, če ga bomo kaj potrebovali. Želel sem o tem obvestiti tudi Lojzeta Ocepka. Bilo je ob prvem jutranjem svitu, ko sem se približeval njegovi hiši. Že od daleč sem zagledal nekoga, ki je metal pesek v okno in klical domače. Približal sem se in videl, da je Rudi. Ves presenečen me je vprašal še po Lojzetu. Povedal sem, da o njem nič ne vem in da sem ostal sam že takrat, ko so počili prvi streli. Skupaj sva se napotila v taborišče Ristove čete.

Takoj zjutraj so določili enega partizana v civilu in mojega brata Franceta, naj poiščeta Lojzeta. Vrnila sta se okoli enajste ure s sporočilom, da so ga našli Nemci zjutraj mrtvega na prej opisanem kraju.

Še isti dan je imel tovariš Kraigher sestanek z nami političnimi delavci, s Poldetom, Urbanom in menoj. Dal nam je napotke za bodoče delo, nas postavil za odgovorne za litijsko okrožje in Poldeta določil za sekretarja. Ta dan me je Sergej sprejel za kandidata Partije in Urbana ponovno za člana. Naslednjo noč je Sergej odšel z Ristovo četo proti Štajerski. Čez nekaj dni je Polde prejel njegovo pismo, v katerem je določil, naj ostane Polde na območju Tirne in se v delu povezuje z Litijo, Urban naj gre v Zasavje, predel od Konja

do Spodnjega Prekra, jaz pa v Moravško dolino. Šli smo vsak na svoje delovno področje.

Že naslednji dan sem krenil na Moravško ter začel skupaj z že organiziranimi sodelavci širiti narodnoosvobodilno gibanje. Prišel pa sem tudi do zaključka, da bi bilo za osvobodilno gibanje zelo potrebno in koristno, če bi bila na terenu kakšna majhna vojaška enota. Poslal sem predlog štabu prvega štajerskega bataljona, naj pošlje na to področje eno svojih čet, ki bi se kasneje z mobilizacijo prostovoljcev razvila v bataljon. Približno čez teden dni je poveljstvo bataljona poslalo četo, ki je štela okoli dvajset borcev s komandirjem Lovcem in komisarjem Gustljem. Oba sta bila doma iz Savinjske doline. Ta četa se je imenovala moravska četa.

Dne 17. junija 1942. je bila naslednja borba z Nemci. Noč prej sem odšel iz Moravske doline poročat in na posvet k sekretarju Poldetu. Bil je v Selcah nad Savo. Isto noč pa je prišel z revirske strani en del štajerskega bataljona in Ristova četa. Za taborjenje so si izbrali gozd Vrhe. Kot vedno, če mi je dopuščal čas, sem se tudi tokrat zadrževal v bataljonu. Čez noč smo z organizacijo OF v vaseh Rovišče, Tirna, Kalce in Podbukovje uredili prehrano za bataljon. Za obveščanje pa je skrbel moj brat France. Že v jutranji uri nas je obvestil, da prihaja proti vasi Rovišče patrulja vermanov iz postojanke Šentlambert.⁶ Ta patrulja je prosjачila po vasi za pijačo in nato odšla nazaj proti svoji postojanki. Okoli dvanajste ure je prišla v Rovišče druga močnejša patrulja policistov in vermanov od Svete gore. Ta pa je prišla aretirat mojega očeta Jožeta in brata Ivana.

Najprej jo je opazil brat France, ko se je opoldan vračal s polja domov. Takoj se je obrnil in stekel neopazno ob živi meji čez polje v gozd, da bi obvestil poveljstvo našega bataljona. Mimogrede je opozarjal tudi sosede, ki so delali na njivah, da so Nemci v vasi. Ko je obvestil bataljon, se je vrnil do njive, na kateri je delal brat Ivan. Stopil je za grm in opazoval, kaj bo z njim. Medtem so Nemci doma že aretirali očeta in ga imeli pod stražo. Mama pa je morala iti z vermanom pokazat, kje je Ivan. V primerni razdalji je šel za njima gestapovec in na koncu vasi stopil za drevo, očitno zato, da ga Ivan ne bi opazil. Mama je vermanu od daleč pokazala sina, se obrnila in odšla nazaj. Verman je odšel naprej, poklical brata in ga pozval, naj pride k njemu. Na vprašanje, kaj želi, mu je odgovoril: »Nič hudega, le nekaj bi se rad pogovoril z vami.« Ivan je šel proti vermanu. Takrat pa je stopil izza grma France, zažvižgal ter mu dal znamenje, naj zbeži. Zdaj se je Ivan zavedel revarnosti. Rekel je vermanu: »Kliče me brat, ne vem, kaj želi,« se obrnil in stekel v nasprotno smer. Verman in gestapovec sta začela takoj kričati »Stoj«, ter teči za njim in streljati. Vsi trije so tekli proti gozdu, kjer je bil bataljon. Zaseda na robu gozda je začela streljati na Nemca in ju zelo iznenadila, da sta nehala teči za bratom. Iz vasi je pritekel še ostali del njihove patrulje in se pognal proti našim položajem. Borbo smo sprejeli. Trajala je pol ure. Nato so se Nemci umaknili v vas, zbrali vse dosegljive moške ter jih kot živ zid gnali pred sabo proti nam. Ko so prišli domačini pred naše položaje, se je ponovno vnela borba, ki je trajala kako uro. V tej borbi sta padla dva naša

⁶ V vseh izpostavljenih postojankah na tem območju so bili Slovenci — vermani pod nemškim poveljstvom.

tovariša, eden doma iz Hrastnika, drugi pa nekje iz Savinjske doline. Padel pa je tudi domačin, posestnik Jože Ocepek-Bren, ki so ga Nemci med drugimi gnali pred sabo proti našim položajem, čeprav je bil že starček pri sedemdesetih letih.

Nemce smo tudi tokrat odbili, da so se umaknili z izgubami. Bataljon se je takoj po tem spopadu umaknil na nov položaj. Postavili smo zasedo enega voda z mitraljezcem Robinom iz Zagorja na cestnem križišču pri hribu Gradišče, pri tako imenovanem Kapeljskem križu. Predvidevali smo, da se bo nemška patrulja po tej poti vračala z mojim aretiranim očetom, ki smo ga nameravali rešiti. Drugi del bataljona sem vodil kot domačin v poraščeni gozd Podroje. Preden pa smo prišli z Gradišča na cesto, ki vodi proti Vačam, smo zagledali prihajati drugo kolono Nemcev. V vojnem razporedu je hitela na pomoč tistim, ki so se spopadli z nami. Ob kraju ceste sta šla v predhodnici policist in verman. Ko sta zaslišala našo hojo, sta se ustavila. Ustavila sta tudi kolono. Eden je vprašal slovensko: »Kdo je gori?« Ker nismo odgovorili, sta se oba zagnala v hrib proti nam. Komandant Silas je takoj podrl enega s parabelo, drugega pa komandir prve čete Aleks, doma iz Podlipovca pri Izlakah. Borba je trajala nekaj ur. Partizani nismo imeli izgub, Nemci pa dva mrtva in nekaj ranjenih. Nemci in vermani so bili po tej borbi zelo prestrašeni, saj so se razbežali na vse strani. Neki verman je pritekel na Sveto goro v planinsko kočo in prosil oskrbnika Obidiča, naj ga skrije. Ni ga hotel. Bataljon pa se je po tej borbi premaknil v Les nad Slivno.

Očeta je odgnala nemška patrulja po drugi poti proti Ravnam in Mlinšam v trboveljske zapore. Tam so ga zasliševali in mučili, nato pa 23. junija 1942. ustrelili obenem z večjo skupino talcev v Starem piskru v Celju. Bratje Ivan, Ciril in France so po očetovi aretaciji odšli v partizane. Mati se je morala nekaj časa javljati Nemcem. Ker pa so doma vse pobrali, je odšla k sinu v Kranj in se vrnila šele po osvoboditvi. V jeseni 1944. so Nemci požgali tudi našo domačijo in ob tej priložnosti vrgli v ogenj tri ustreljene partizane kamniško-zasavskega odreda.

Po borbi na Roviščah sem se z bataljonom, ki se je premaknil v gozd nad Slivno, vrnil na moravško področje. Od takrat pa do odhoda iz litijskega okrožja v začetku marca 1944. sem se pretežno zadrževal in delal v Moravški dolini.

Moravče s svojo okolico so bile že pred vojno politično zelo razgibane. Ostra borba se je razvijala med klerikalci in naprednimi privrženci Sokola, čigar jedro je sestavljala mlajša generacija. Borili so se za vpliv med prebivalstvom, predvsem pa med mladino, za čim večji vpliv v raznih društvih, zato je bilo v Moravčah že pred vojno zelo razvito kulturno in športno življenje. Po okupaciji pa se je prebivalstvo Moravske doline strnilo. Takoj so si nehalo nasprotovati in postali enotni kot nikoli poprej. Eni in drugi so spoznali nevarnost, ki jo je prinesel okupator slovenskemu narodu. Zato se je prebivalstvo Moravske doline že v začetku okupacije zavestno in enotno, ne glede na prejšnje politično prepričanje, vključilo v narodnoosvobodilno gibanje.

Zanimivo vlogo je med narodnoosvobodilno borbo v Moravčah odigral tamkajšnji župnik Hafner. Imel je namreč neko Hitlerjevo odlikovanje, ki ga je dobil še pred vojno, ko je vodil v Nemčijo večjo skupino izletnikov. Zato ga

tudi po okupaciji niso izselili kakor drugo duhovščino. Takoj v začetku narodnoosvobodilnega gibanja so mu domačini zaupali in ga pritegnili k sodelovanju, zato je OF od samega začetka moralno in materialno podpiral. Za moralno podporo je izkoristil vsako priložnost, osebne razgovore s farani, prižnico in spovednico. To njegovo sodelovanje gestapu ni ostalo prikrito, zato so ga kasneje še dvakrat poizkusili izseliti; ko pa jim je vselej pokazal Hitlerjevo odlikovanje, so ga obakrat pustili. Župnik je prišel tudi k meni na pogovore in mi na široko razlagal o svojem delu in o tem, da se strinja s partizansko borbo proti okupatorju. Bil je tudi proti dejavnosti bele garde na Dolenjskem. Vendar pa so bile značilne njegove posamezne izjave, npr. »za sedaj so nam partizani potrebni« in podobno. Še bolj odkrit pa je bil Hafner pred nekim domačinom, ki ga je takoj po mojem prihodu v Moravško dolino vprašal za nasvet, ali naj sodeluje s komunisti ali ne. Župnik mu je odgovoril: »Sedaj nič ne glejte na barvo, sodelujte tudi s komunisti, proti koncu borbe pa bo komunistov dvajset, nas pa osemdeset odstotkov, zato jih bomo lahko odstranili, oblast pa bo naša.« Toda župnik se je v svojih računih uštel. Ni namreč predvideval, da se bodo naši borci in organizirani sodelavci narodnoosvobodilnega gibanja tudi politično izobraževali.

Z že organiziranimi sodelavci v Moravški dolini in po njeni hriboviti okolici sem dalje širil osvobodilno gibanje. S pomočjo tovarišev iz organizacij Podgora, Seliše, Dol, zlasti pa Gustlja Dolinarja in Albina Sušnika sem dobil zveze na Slivni s Kimovcem in na Gori z Gorškom.

V sodelovanju s temi tovariši sem v navedenih vaseh postavil nove odbore OF. Tovariši iz prve organizacije na območju Moravč, zlasti Renato Jerič, so mi omogočili nadaljnje zveze v Kraščah s Stanetom Cerarjem, na Katariji z Luko Šušterjem, Jožetom Brvarjem, v Miklavžu pa z Zgornjim Mežnarjem in Grilovim, s Pelkovimi na Hlevah, Kokolovimi na Dobravi, Vojskovimi na Drtiji, Jurjevčevimi na Limbarski gori, Štrukljevim v Hrastniku, Gregovimi v Pečah, Osoletom nad Grmačami, s Pavletom v Štebaliji, z Bregarjevimi v graščini Zalog, v Goričanah z Jurijem in Tinco. Vse te družine in seveda še mnoge druge na Moravškem so bile vedno na voljo in v pomoč narodnoosvobodilnemu gibanju vse od začetka do osvoboditve. Ker so bile pripravljene za delo, sem postavil samostojne organizacije OF v omenjenih vaseh že do jeseni 1942. Takrat smo začeli organizirati tudi samostojne mladinske odbore in odbore žena po istih vaseh kot odbore OF, vključevale pa so tudi bližnje zaselke. Prek Ivana Grma z Vač sem dobil zvezo z drugimi sodelavci iz vasi in okolice, z Izo in njenim možem Jožetom Barletom, ki je bil orožnik, Filipom Juvanom, Hedo Slekovec, Hemico Rogelj, Ano Mrva, Martinom Krhlikarjem iz Hrastja, Francem Dolinarjem in Martinom Brvarjem. Že od vsega začetka je sodelovala v OF tudi Mlekarjeva družina iz Kandrš in Petkova iz Peških Kandrš. Na Vačah in v nekaterih drugih okoliških vaseh smo imeli v začetku samo posamezne sodelavce. Odbore smo sestavili nekoliko pozneje. Imeli so že od kraja polne roke dela. Na terenu se je že nahajala stalna terenska enota — moravska četa, za katero je bilo treba skrbeti. Četa je potrebovala dobro obveščevalno službo, ki so jo prevzeli odbori OF. Ti so morali preskrbeti četi tudi hrano, sanitetni material in drugo. Treba je bilo pripravljati zaklonišča za ranjence. Med važnejšimi nalogami je bilo tudi prepričevanje domačih fantov, naj gredo v partizane.

Na celotnem območju Moravč in Vač smo imeli le nekaj družin, ki so bile navdušene za okupatorja, točneje, le nekaj posameznikov, žal, tudi nekaj izdajalcev. Ti so bili velika ovira za razvijanje osvobodilnega gibanja v okoliških vaseh. Zaslužen smrtno kazen je prejel najprej Franc Dolinar iz Peč. Zaseda ga je počakala blizu Mošenika, ko je nesel na gestapo v Moravče seznam približno dvajset družin, ki naj bi jih okupator izselil ali jih poslal v taborišča, češ da sodelujejo z banditi. Seznam je zaseda dobila pri njem.

Julija 1942. smo se dogovorili s poveljstvom moravške čete in vaško organizacijo OF Hrastnik na Limbarski gori, da organiziramo v Hrastniku miting. Izbrali smo nedeljo, ker smo hoteli, da se pokažejo partizani tudi podnevi. V prvih popoldanskih urah smo zastražili dohode v vas in nismo nikogar pustili iz vasi. Zbrali smo vse vaščane in jim govorili o ciljih naše borbe, nato pa je bila zabava ter pogovori borcev z vaščani. Ti so borce tudi pogostili.

Organizacijo OF sem opozoril, naj bo odslej še bolj previdna, zlasti še ponoči, da jih ne bi Nemci iznenadili. Zato so bili fantje izmenoma na straži vsako noč, da bi se pred prihodom Nemcev moški lahko pravi čas umaknili. Nekega večera pa je deževalo, zato so straže opustili. To je bilo usodno. Prav tisto noč so Nemci že ob prvem svitu obkolili vso vas. To noč sem bil po opravih v Kandršah. Z mano je bil komandir Risto. Želel je namreč iti na teren in bolj spoznati politično delo in razpoloženje prebivalstva. Pozno ponoči sva se vračala skozi Dol. Ob svitu naju je prebudil rafal ter nato še strel iz puške. Streljali so nedaleč od naju, na nasprotnem hribu v smeri Limbarske gore. Takoj sva zlezla s kozolca, precej časa stala in opazovala, kaj in kje naj bi bilo, vendar nisva mogla ugotoviti nič točnega. Tudi streljanja ni bilo več. To pa se nama je zdelo sumljivo. Risto je šel takoj v svojo enoto, ki je taborila v gozdu nad Florjanom. Domenila sva se, da ga bom takoj obvestil, čim bom ugotovil, kaj je bilo. Poiskal sem našega obveščevalca na Slivni ter ga napotil proti kraju, odkoder je bilo prej slišati strele. Že zjutraj sem dobil obvestilo, da Nemci selijo vas Hrastnik, polno vojaštva pa da je tudi v Kosezah. To sem sporočil Ristu in dodal, naj sam oceni položaj in stori, kar misli, da bo prav. Mnenja sem namreč bil, da bi bilo dobro, če bi partizani počakali Nemce kje v zasedi, seveda pa ne za vsako ceno. Risto pa se je odločil, da jih ne bo napadel, ker je bila okupatorjeva moč le prevelika. Dne 19. julija 1942. okoli desete ali enajste ure dopoldan se je začel valiti gost dim nad Hrastnikom. Zvedeli smo, da so Nemci z enotami, v katerih so bili večidel vermani — prostovoljci s Štajerske, storili nezaslišan zločin. Izropali so vse domačije, pokradli premičnine in živino, izselili žene in otroke in požgali vso vas. Pa jim še ni bilo dovolj. Vse moške so zvezali ter jih privezali k mlatilnici na nekem skednju. Grmovškov oče, ki je imel že čez osemdeset let, je vermanu dejal: »Nikamor ne grem, ustrelite me kar tukaj!« Vermana pa sta ga zgrabila ter odnesla na skedenj k drugim moškim. Ko so Nemci odpeljali naropane stvari ter odgnali žene in otroke, so vrgli zažigalno bombo v skedenj, da so vsi moški, devet ali deset, živi zgoreli. Rano zjutraj pa je Nemec z rafalom ustrelil Štrukljevega fanta, ko je hotel pobegniti s kozolca, kjer je spal iz strahu pred Nemci. Te strele sva slišala midva z Ristom.

Nemci so mislili, da bodo s tem svojim zločinom prestrašili prebivalstvo, pa so dosegli prav nasprotno. Po tem dogodku je prihajalo v partizane vse več novih prostovoljnih borcev iz Moravške doline. V partizane so prihajali

fantje, ki so bili vpoklicani v nemško vojsko ali na prisilno delo. Prihajali so organizirani sodelavci, ki jim je pretela aretacija, pa niso hoteli priti Nemcem v roke. Prostovoljci so prihajali tudi iz drugih krajev litijskega okrožja. Tako se je moravska četa že do jeseni 1942. več kot podvojila. Septembra je bila reorganizirana v zasavski bataljon. Njegov komandant je postal Franc Pogljajen-Kranjc, domačin iz Litiije, komisar pa Josip Berkopec-Mišelj. Bataljon so sestavljali v pretežni večini domačini. To dejstvo je imelo velik vpliv na politično razpoloženje prebivalstva. Ljudje so bili ponosni na svoj bataljon, prek njega pa na vse partizane. Jasno jim je bilo, da so v partizanskih enotah poštenei domoljubi. Zato so se samo norčevali iz nemške propagande o banditih, delomrznežih in ubijalcih. Prebivalci litijskega okrožja so se tako povezali s svojim bataljonom, da so z njim sestavljali tako rekoč enotno odporniško celoto v boju proti okupatorju. Ta enotnost se je pokazala v skrbi ljudstva za bataljon, za njegovo prehrano, obleko, sanitetni material in vojaško opremo. Prebivalstvo je skrbelo tudi za njegovo varnost, zato sta dobro delovali obveščevalna in kurirska služba, ki so jo opravljale tudi izredno požrtvovalne, smele ter iznajdljive mladinke in žene.

Zelo pridni in iznajdljivi so bili tudi pionirji. Ti so skrbeli za obveščevalno in kurirsko delo, pa tudi sicer so pomagali partizanom. Na Vačah so morali nekoč na zahtevo gestapa pripeljati iz šole vse otroke na žandarmerijo. Tam so jih zaslíševali in hoteli od njih zvedeti za partizane. Mlajši učenci so pričeli jokati, starejši pa so odločno trdili, da niso še nikoli videli partizanov, čeprav so mnogi večkrat pasli živino v bližini partizanskega taborišča ali pa so jih videli doma pri svojih starših. Spominjam se tudi tega, kako so se nekega dne leta 1943. pionirji igrali pred vasjo Spodnji Prekar, ko so naenkrat zagledali prihajati iz doline večjo kolono nemškega vojaštva. Vedeli so, da se nahaja pri Miklavžu neka naša enota, zato jih je nekaj steklo obvestit domače, drugi pa so pohiteli naravnost k Miklavžu k naši enoti, ki se je zato lahko pravočasno pripravila na srečanje z Nemci in na borbo.

Med najbolj aktivnimi organiziranimi mladinkami so bile že leta 1942 Vojka Napokoj, študentka iz Moravč,⁷ Ivica Pestotnik in Slavica-Marta, po domače Blaževa iz Češnjic, pozneje vse partizanke. Zelo aktivne so bile še Gregove iz Peč, Tinca Rebolj iz Goričan, Jurjevčeve sestre, po domače Gabrove z Limbarske gore, Pelkove s Hlev, Vojskove z Drtije, Kavkova hčerka iz Moravč, sestre iz Šimnovega mlina, Vida Šuster s Katarije, Kimovčeva dekleta s Slivne, Poldka in Tinca Cerar iz Krašč, Pavla in Tinca Brodar iz Seliš, Krečanove sestre iz Strnce, Hemica Rogelj z Vač, dekleta s Tlačnice in Gorškova dekleta pri Florjanu. Do odhoda v partizane so bili zelo aktivni tudi Kavkovi in Bontemčevi fantje iz Krašč ter Bregarjevi fantje iz Zaloga; njihov starejši brat je bil ustrelen kot talec, drugi pa so šli v partizane. Vse te mladinke in mladinci in še mnogo drugih, katerih imen pa se ne spominjam več, so bili jedro mladinske organizacije v krajih, ki jih navajam. Zlasti pa so bile te mladinke in mladinci vedno pripravljeni pomagati partizanom, obveščevalcem in političnim delavcem.

Med najbolj aktivnimi organizatorkami v Antifašistični fronti žena so bile Iza Barle z Vač, Tončka Kos in žena Ivana Pestotnika iz Češnjic. Žene so

⁷ Padla 1. maja 1944. kot sekretarka okrožnega komiteja SKOJ za Revirje.

predvsem skrbele za hrano partizanov, zlasti pa za razne patrolje kurirjev in obveščevalcev, ki so vedno prihajali na ta teren. Pozimi so dekleta in žene pletle za borce nogavice in jopice. Posebna naloga žena pa je bila skrb in nega ranjencev in bolnih partizanov. Najprej so bila pri mnogih hišah narejena zanje skrivališča, v katera pa so se v sili zatekali tudi aktivisti, kasneje pa so zgradili tudi posebne bunkerje v okoliških gozdovih. Tak bunker je bil npr. v gozdu nad hišo Tončke in Maksa Kosa v Češnjicah, ki je imel dvaintrideset ležišč. Partizanski zdravniki pa so hodili od enega bunkerja do drugega ter dajali zdravniško pomoč. V letu 1942 je pomagal ranjenim in bolnim partizanom, raztresenim po Moravški dolini, zdravstveni referent zasavskega bataljona Jaka Kompan-Kladvo.

Ljudje so skrbeli za borce. Posebno dobro so jim postregli ob praznikih. Kadar pa so taborili na Tlačnici, kjer je bilo težko za vodo, so jim jo kmetje vozili z Doline.

Ne smem pozabiti tudi tistih družin v Moravški dolini, ki so nam — političnim delavcem nudile od samega začetka našega dela zavetje in vso oskrbo, člani njihovih družin pa so nam bili vedno pripravljeni pomagati. To so bile družine Janeza Brodarja iz Seliš, Dolinarjeva z Doline pod Goro, Pirnatova iz graščine Tuštanj, Pestotnikova in Blaževa iz Češnjic, Cerarjeva iz Krašč, družina Bizzil, po domače Kokolova iz Dobrave, Grmoškova iz Hrastnika, Jurjevčeva, po domače Gabrova z Limbarske gore, Pekova, po domače Matjaževa s Hlev, Jurjeva iz Goričan, Gregova iz Peč, Mlekarjeva iz Kandrš, Šnajderjeva iz Tuštanj, Šušterjeva s Katarije, Krečanova iz Strmca, Dolarjeva na Dolu, Mežnarjeva pri Miklavžu, Gorškova iz Florjana, sestra partizana Omahneta iz Kosez, Vojskova družina z Drtije in družina Tončke in Maksa Kosa iz Češnjic. Tem družinam gre še prav posebno priznanje; bile so od začetka vstaje do osvoboditve za narodnoosvobodilno gibanje, dajale so tudi svoje prostore za razne sestanke, važne konference in pozneje za delo funkcionarjem ilegalnega oblastnega vodstva za Štajersko.

Vsaj mimogrede naj omenim tudi zadržanje naših sodelavcev v litijemskem okrožju v gestapovskih zaporih. Zaslužijo vse spoštovanje. Že v letu 1942 je gestapo aretiral okrog sto naših organiziranih sodelavcev. Aretiral je na podlagi zelo pomankljivih informacij ali samo sumničenj. Z mučenjem aretiranih pa je želel odkriti in uničiti organizacijo osvobodilnega gibanja ter preprečiti partizanski razvoj na tem območju. Prav to pa okupatorju v litijemskem okrožju ni nikoli uspelo. S še tako zverinskim mučenjem jih gestapo ni mogel prisiliti, da bi govorili. Rajši so podlegli mukam, mnogi pa nosijo posledice še danes ali pa so zaradi njih že odšli v prerani grob. Še posebno junaško pa je bilo zadržanje nekaterih naših najaktivnejših sodelavcev: Jožeta Golobarja z Golč, najaktivnejšega legalnega organizatorja v svoji okolici, katerega usodo sem že opisal. Pri ilegalnem političnem vodstvu je užival vse zaupanje ter imel širok vpogled v organizacijo osvobodilnega gibanja, čeprav smo stremeli za tem, da bi posamezniki čim manj vedeli. To zaupanje je Jože v zaporu res upravičil, saj je po njegovi aretaciji vsa organizacija mirno nadaljevala z delom.

Junaško se je zadržal pred gestapom Ciril Cerar iz Moravč. Pri zasliševanju v Kamniku se je kar na začetku pognal v gestapovca in ga zbil na tla, zato so gestapovci navalili nanj in ga mučili, dokler Ciril ni izdihnil.

Gustelj Dolinar z Doline je bil aretiran aprila 1942., najbrž zaradi izjav partizana in izdajalca, ki je pobegnil s stražarskega mesta v gozdu nad Florjanom nedaleč od Dolinarjeve domačije. Bilo je drugi dan po akciji na mlekarno v Moravčah. Po kraju taborišča je gestapo prav lahko sklepal, da nas bližnji kmetje podpirajo, zato so takrat aretirali več tamkajšnjih domačinov. Tudi Gustelj je bil med našimi najbolj aktivnimi legalci, zato mu je bila na široko znana organizacija in mnogo sodelavcev. Gestapo je imel Gustlja za »kolo-vodjo« in ga je na vsak način hotel pripraviti, da bi spregovoril. Po obvestilih, ki smo jih takrat dobili, je k temu pripomogel tudi njegov brat Franc, trgovec iz Peč, ki je predlagal gestapu, naj poizkusi vse, da bi Gustelj spregovoril, ker mora dosti vedeti. Ko sta Franceta, kot sem že opisal, pričakala dva naša partizana, da bi mu dala plačilo za izdajalsko delo, je hinavsko rekel: »Grem reševat brata v Begunje«, čeprav je vedel, da je bil Gustelj že ustreljen. Kljub strahotnemu mučenju, — Gustlja so čisto iznakazili, da so ga sojetniki domačini komaj prepoznali — niso pri njem ničesar dosegli. Vse tamkajšnje organizacije in sodelavci so nemoteno nadaljevali njegovo delo.

Mladinska aktivistka Pavla Čebela iz Dešna je enemu med gestapovci, ki so jo začeli zasliševati, primazala klofuto češ, kaj me izsiljujete, saj ničesar ne vem. Potem so jo seveda morali odnesti z zasliševanja, ker je med mučenjem padla v nezavest, toda gestapo cilja ni dosegel; drugih dokazov pa tudi niso imeli, zato so jo morali izpustiti.

Sličen je bil primer Ivana Grma z Vač, kjer je bil naš prvi sodelavec. Že leta 1942 ga je gestapo, osumljenega, da dela z nami, aretiral. V litijskih zaporih so ga gestapovci tako pretepali, da je bila na njem ena sama rana, iz katere je tekla sprva kri in kasneje gnoj. Pretepali pa so ga tudi še po tako razbitem telesu. Po mučenju so ga vrgli zvezanega v bunker na beton, toda od Ivana niso zvedeli ničesar. Tako je ostal Ivan pred gestapom zmagovalec kot stotine drugih, vendar pa kljub močni naravi s posledicami za vse življenje.

To je le nekaj primerov junaštva že v letu 1942. Z njim so goloroki prebivalci Zasavja že dosegli moralno zmago nad do zob oboroženim okupatorjem, čeprav so se nemočni nahajali v njegovih rokah. Zavedali so se, da okupatorju niso dolžni nobenega odgovora.

V celem litijskem okrožju poznam samo enega, ki je klonil pred gestapom. Ivana Peterlina iz Selc so aretirali skupno z drugimi sodelavci. Pred aretacijo je bil naš aktivni sodelavec, vendar se je pred gestapom v Litiji takoj vdal in priznal svoje sodelovanje. Poleg tega je izdajal še druge. Z mnogimi so ga pri zaslišanju soočili. Nagovarjal jih je, naj povedo resnico, zato je imel na vesti več žrtev. Ko so gestapovci iz njega izvlekli vse, obenem pa že začeli dvomiti v resničnost njegovih trditev predvsem zato, ker so tisti, s katerimi so ga soočili, vse zanikali, so ga izpustili iz zaporu. Kasneje je prejel zaslužen kaznen. Nič krivi pa niso za to drugi člani Peterlinove družine. Vse njegove sestre so bile zelo aktivne v narodnoosvobodilnem gibanju od začetka do osvoboditve in so se dobro zadržale tudi v zaporu.

Žal je bilo na območju Vač in Moravč še nekaj izdajalcev. Na Vačah sta zvesto hlapčevala okupatorju domačina Babčenk in Vrbkov France. Oba so Nemci uporabljali tudi kot raztrganca, ki sta vohunila za partizani. V taki vlogi sta nekoč jeseni 1942. krenila na svojo vohunsko pot, ki ju je

vodila v gozd na Slivno, kjer je taboril zasavski bataljon. Poveljstvo bataljona je bilo pravočasno obveščeno o njunem prihodu, zato so jima poslali nasproti partizansko patruljo. Kmalu se je srečala z njima. Na vprašanje, kam sta namenjena, sta odgovorila, da gresta kupovat hruške v Štance Laze. Pripeljali so ju v bataljonsko taborišče. Preiskali so ju in našli pri vsakem po eno ročno bombo. Pošalili so se z njima, da bi za bombi dobila le malo hrušk. Pri zasliševanju sta povedala, da nas iščeta še dva vohuna, eden med njima gestapovec. Ta dva, sta rekla ujetnika, sta se odpravila z Vač proti Všenišču in Zapodju. Komandant Kranjc je takoj poslal patruljo v to smer, a jima je uspelo pobegniti. Oba, ki sta bila ujeta, pa sta prejela zaslužen kaznen. Po odstranitvi teh izdajalcev so se prebivalci Vač in Peč mnogo sproščeneje vključevali v organizacije narodnoosvobodilne borbe.

V izdajalskem delu je ostala aktivna samo še družina Janeza Grila, po domače Boštajnko iz Češnjice pri Moravčah. Oče Janez in trije sinovi so bili oboroženi z okupatorjevim orožjem. Vohunili so za partizani in aktivisti, propagirali za Nemčijo, zmerjali partizane, vaščanom pa grozili s posledicami, ker jih podpirajo. Od izdajstva jih niso mogle odvrniti niti žena oziroma mati in sestre. Zaslužen kaznen so oče in dva sinova prejeli septembra 1942. v domači hiši. Hčerke niso bile poškodovane, le mati je bila hudo ranjena, pa je ozdravela. Mati in dve hčerki so pozneje podpirale narodnoosvobodilno gibanje. Kazni se je izognil le starejši sin, ki se je takrat po naključju nahajal na žandarmeriji v Moravčah. Po tem dogodku v družini se je odločil, da bo delal še z večjo verno za okupatorja. Takoj se je preselil v Moravče. Bil je vodja raztrgancev, udeleževal pa se je skupno z Nemci tudi hajk proti partizanom vse dotlej, dokler ga niso partizani poiskali v samih Moravčah. Z namestnikom komandanta zasavskega bataljona Lovcem sta se srečala v nekem hlevu, kjer je izdajalec kuhal žganje. Lovce ga osebno ni poznal, zato ga je pozval: »Roke kvišku!« Ta pa je, namesto da bi dvignil roke, bliskovito potegnil pištolo in ustrelil. Ustrelila sta oba hkrati in oba strela sta bila smrtna. Lovce je dobil strel v glavo, da je po nekaj minutah umrl. Z njim je zasavski bataljon izgubil hrabrega borca in dobrega tovariša. Padel pa je tudi zadnji zagrizen izdajalec. Odslej so bile nemške postojanke v Moravčah, Pečah in na Vačah popolnoma izolirane ter brez moči. Čuvali so le same sebe. Celotno območje Moravč in Vač pa je bilo tako rekoč osvobojeno ozemlje. Nemci so tod samo še hajkali in za hajke navlekli vojaštvo od drugod. Moravško območje so imenovali »Mala Rusija«.

Že v drugi polovici 1942. je bila na Moravškem oblast dejansko v naših rokah. Bila je nekaka država v državi. Ljudje so se ravnali predvsem po navodilih svojih krajevnih odborov OF. Slovenski uslužbenci na občini v Moravčah in na Vačah so mnoge stvari reševali po naših napotkih. Vplivali smo na razdeljevanje živilskih nakaznic, da smo jih dobivali tudi za tiste, ki jih ni bilo več doma in podobno. S temi nakaznicami smo nabavljali hrano in druge potrebščine za partizane. Prek teh uslužbencev, ki so bili naši sodelavci, smo vplivali na zmanjšanje davkov našim ljudem, pritiskali na nemčurje in podobno. Okupator je bil tod skoraj brez moči. Tudi žandarmeriji in gestapu je odpovedala vsa obveščevalna služba na terenu. Ni jim uspelo dobivati obvestil o gibanju partizanov in zadrževanju političnih delavcev na tamkajšnjem območju, če pa so jih že dobili, so bila lažna in podtahnjena. Naša

obveščevalna služba pa je delovala zelo dobro. Spremljali smo vsak korak žandarmerije in že prej zvedeli za večji del njihovih načrtov.

Dne 22. avgusta 1942. so Nemci pripravili obsežno hajko, da bi uničili kamniški bataljon in moravško četo. V hajki je sodelovalo kakih deset tisoč mož. Obe enoti sta tega dne taborili na Limbarski gori, kamniški bataljon na jugozahodnem, moravska četa pa na severovzhodnem delu hriba. Tudi tokrat smo se politični delavci nahajali v moravški četi. S štabom smo imeli nujne razgovore, z moštvom pa politične ure. Okoli enajste ure dopoldan sem se nič hudega sluteč odpravil v tabor kamniškega bataljona. Spremljal me je Ambrož. V tabor sva prispela po kosilu. Borci, ki niso imeli dolžnosti, so ob lepem vremenu sedeli v senci in se urejali, šivali, prali, uničevali mrčes in podobno. V bataljonu so bili tudi štirje starejši ljudje, stari nad šestdeset let, med njimi dve ženski. Doma so bili s Korenovega nad Kamnikom. Pobegnili so, ko so prišli Nemci selit in požigat njihovo vas. Ko sva se z Ambrožem pogovarjala z borci, sva opazila, da so naglo začeli pospravljati in se pripravljati za premik. Vprašal sem komisarja Mohorja, zakaj taka naglica. Odgovoril mi je, da je njihova izvidnica ugotovila, da se po cesti iz Moravč proti Pečam pomikata dve koloni vojaških kamionov polnih vojakov, vsaka kolona pa šteje po šestdeset kamionov. Sočasno so tudi ugotovili, da je glavna cesta iz Ljubljane v Celje polna vojaštva in da po njej patroljirajo blindirana vozila. Torej smo bili v kleščah. Brez besed se je bataljon postavil v vrsto. Komandir 1. čete Franc Per-Vid, mlad visok fant s Korenovega, je bojno razporedil kolono. Krenili smo po severozahodni strani Limbarske gore, ki je tod poraščena z gozdom. Pod najvišjim vrhom se je kolona ustavila. Komandant Matevž je postavil stražo na rob gozda v smeri proti vrhu hriba in razposlal patrolje, drugi del bataljona pa se je usedel na majhen hribček, približno sto metrov pod vrhom. Sedeli smo brez besed in razmišljali. Vedeli smo, da nas bo rešilo samo to, če nas bodo odkrili čim pozneje, ko bi nas kmalu nato zavarovala noč in bi skušali prebiti obroč. Čez kako uro ali kaj je naša patrolja sporočila, da so prve nemške patrolje že prispele do vrha hriba, da preiskujejo po hišah, pa tudi cerkev, da ljudi, ki delajo po njivah, sprašujejo, kje imajo bandite. Ko so preiskali vrh, so se v gosti strelski vrsti obrnili proti nam. Naša patrolja se je vrnila, komandant je poklical še zasedo in ukazal, naj se premaknemo.

Krenili smo lahko samo po strmini proti glavni cesti Ljubljana—Celje. Seveda ni bilo dolgo, ko so nas Nemci opazili, tisti, ki so šli za nami v strelcih, in tudi tisti, ki so držali zasedo na glavni cesti. Sredi hriba smo zavili na desno, da bi pobegnili Nemcem iz obroča, ki se je vedno bolj zoževal okoli nas. Toda Nemci so že zasedli greben na naši desni strani. Umaknili smo se nazaj v jarek. Za seboj smo zaslišali nemško povelje: »Dritte Kompanie vorwärts«. Vnela se je borba. Kmalu smo imeli enega mrtvega, en ranjeni borec pa se je sam ustrelil. Ko je prišla naša predhodnica v vznožju hriba do čistine, so jo presenetili rafali nemških zased, ki so bile ob glavni cesti. Zopet smo se obrnili in krenili navzgor na levi del hriba. Začelo se je mračiti. To nas je rešilo. Porazgubili smo se že v prvem mraku. Ostal sem sam z dvema borcema. Od naporov in tekanja smo bili preznojeni in čisto izmučeni. Sedli smo, da bi se odpočili in precenili položaj. Medtem se je stemnilo. Odločili smo se, da bomo krenili proti Mohorju. Na prevalu nad vasjo Negastrn je gozdno kri-

žišče. Mislili smo, da bo tu nemška zaseda. Poslušali smo nekaj časa, nato pa vrgli nekaj kamnov, da bi jo izzvali. Imeli smo srečo. Ni je bilo. Nadaljevali smo pot proti Mohorju.

Ob glavni cesti pa se je nadaljevala borba pozno v noč. Slišali smo dolge rafale mitraljezov in pikanje pušk ter ročnih bomb. Ponoči se je namreč del kamniškega bataljona s komandirjem Vidom prebijal čez glavno cesto. Uspelo jim je. Drugi del bataljona pa se je moral vrniti, ker je naletel na drugo črto nemških zased na drugi strani ceste. Pri preboju čez cesto je bilo ranjenih nekaj naših tovarišev, med njimi tudi Ambrož iz Moravč. Izgube pa je imel tudi okupator.

Ta nemška hajka je bila pripravljena v veliki tajnosti. Divizijo vojaštva so pripeljali od nekod z Gorenjske in jo poslali takoj v hajko, zato je tudi naša obveščevalna služba ni mogla odkriti. In zato so presenetili tudi moravško četo, ki je taborila blizu Tlačnice in je dobila okoli dvanajste ure obvestilo, da gre iz doline manjša nemška patrulja. Zato se je odločila, da bo postavila Nemcem zasedo. Šele ko so v zasedi ugotovili, da prihajajo Nemci z vseh strani, so izbrali svojo taktiko. Neopazno so se umaknili na boljši položaj, sprejeli borbo in vzdržali do mraka. V mraku so začeli jurišati, da bi prebili nemški obroč, ki je bil že zelo stisnjen okrog njih. V jurišu je padel zelo hraber mitraljezec Jazbec. Ko so prebijali obroč, so borci dvakrat naleteli na telefonsko žico. Prerezali so jo in tako pretrgali zveze med nemškimi poveljstvi. Borcem moravske čete je uspelo ponoči prebiti več nemških obročev in se izmuzniti iz njih. V borbi so imeli Nemci precejšnje izgube, četa pa enega mrtvega in dva ranjena.

Četa je imela tudi okrog dvajset neoboroženih borcev, ki so kot prostovoljci prišli vanjo pred hajko. Ko je oborožen del čete šel v zasedo, je za neoborožene prevzel odgovornost Eberle, ki je bil slučajno v četi. Z dvema oboroženima borcema je vodil neoborožene po zahodni strani hriba proti Dolgemu brdu. Na srečo jih je pripeljal iz nemške hajke brez strela in brez žrtev.

Čeprav tako široko zasnovana se je hajka končala za okupatorja brez vsakega vojaškega uspeha, imeli pa so tudi precejšnje izgube. Že naslednje jutro se je nemško vojaštvo, ki ga je bilo za celo divizijo, odpeljalo s kamioni proti vzhodni fronti.

Pozno v jeseni 1942. je prišel z Dolenjske Dušan Kraigher-Jug, ki se je nato v zimi 1942—1943 zadrževal pretežno pri nas v Moravški dolini, kjer je bil često tudi oblastni komite KPS za Štajersko in njegov takratni sekretar Peter Stante-Skala. Teren je bil namreč že na zimo 1942. dobro organiziran, tod je bil zasavski bataljon in bila je dobro organizirana obveščevalna služba, zato je oblastno politično vodstvo lahko precej v miru opravljalo svoje politične naloge.

Z vodstvi osnovnih organizacij OF po moravških vaseh sem bil pogosto v osebnih stikih. Dajal sem jim navodila in naloge. Organizacije OF so že pridobile za sodelovanje vse družine v svoji okolici. Če pa si odbori iz kakršnihkoli razlogov posameznih družin niso upali pritegniti, smo jih najprej obiskali ilegalni delavci ali pa partizanske patrulje. Prepovedali smo jim, da bi naše obiske prijavili žandarmeriji. Tako ni mogla nobena družina stati ob strani, še manj pa, da bi nam bila nevarna. Odbori OF so kar najbolj skrbeli za varnost

prebivalcev v svoji okolici. Če so posamezne partizanske patrulje neprevidno hodile po terenu in se oglašale pri družinah v takem času, da bi lahko bilo zanje nevarno, so me o tem takoj obvestili. Vse take primere sem sproti urejeval s štabi njihovih enot. Ko se je pri nas nahajal Jug, je šel večkrat z mano na sestanke odborov OF, ki so me tudi sami večkrat klicali na razgovore ali me obveščali o novicah. Posebno zanimive so bile takrat vesti o gibanju vzhodne fronte, zlasti proti koncu leta 1942., ko se je bila odločilna bitka za Stalingrad. Organizirali smo si namreč poslušanje zavezniških radijskih postaj. Z našimi sodelavci smo takrat zelo kritizirali in zamerili zahodnim zaveznikom, da so tako odlašali z začetkom druge fronte v Evropi.

Najvažnejša naloga organizacij OF pa je takrat bila pridobivanje prostovoljcev za partizane. Predvsem so odhajali v partizane naši sodelavci, ki so se z delom že preveč razkrili in jim je grozila aretacija. Med temi je bil prvi partizan domačin iz Moravske doline Renato Jerič-Ambrož.⁸ Prav tako so odhajali v partizane fantje, ki so jih vpoklicali v nemško vojsko. Vse več mlajših odbornikov OF je odhajalo v partizane. Zato smo morali večkrat obnavljati krajevne odbore in vključevati vanje vse več žena. Prek organizacij v Moravški dolini ter znancev in sorodnikov njihovih članov so prihajali v zasavski bataljon tudi prostovoljci iz raznih drugih krajev. Navadno smo domačine-prostovoljce navidezno nasilno mobilizirali. Svojci so to lahko prijavili nemškim oblastem. S tem smo jih vsaj za nekaj časa zavarovali pred okupatorjevim nasiljem. V začetku 1943. je prihajalo vse več prostovoljcev tudi iz drugih predelov litijskega okrožja. Januarja 1943. je prišla večja skupina iz Litije in okolice. Ker se je število borcev povečalo, je začelo primanjkovati orožja. Zato je začel zasavski bataljon pošiljati prostovoljce na Dolenjsko. Okrepili so druge partizanske enote. Mnogi od njih so postali zelo sposobni komandirji in komandanti partizanske vojske.

V Česnjicah pri Moravčah sta bili naši stalni postojanki Pestotnikova družina v graščini in Blaževa v njeni bližini. Z Jugom sva zvedela, da se bo v češnjiško graščino vselila policija in jo spremenila v svojo postojanko. Zato sem šel nekega večera v začetku januarja 1943. k Blaževim, da bi odnesel naše stvari, ker bi potem, ko bi bila tam postojanka, ne mogel več h graščini. Jug pa je šel po opravih v Dešen. Ko sem prišel k Blaževim, je prišla pome sosedova hčerka Ivica Pestotnik, naj grem z njo. Pri Pestotnikovih smo se pogovarjali do okoli enajste ure zvečer, nato sem šel nazaj k Blaževim. Takoj sem se pripravil za odhod in si že oprtal nahrbtnik, ko je začel močno lajati domači pes, pred hišo pa smo zaslišali korake. Domača hčerka je takoj odvila petrolejko. Že je nekdo močno potrkal na vežna vrata in osorno ukazal: »Aufmachen!« Vse je bilo jasno. Nemec je že pritisnil na kljuko; ker vrata niso bila zaklenjena, jih je takoj odprl. Žandar je začel v veži kričati in klicati domače. V eni roki je držal brzostrelko, v drugi pa žepno svetilko. Z domačo hčerko Slavico sva skočila v sosednjo kamro. Rekel sem ji, naj hitro odpre okno. Zagledala sva kolono Nemcev; oblečeni v bele halje so stali ob ograji. Za premišljevanje ni bilo več časa. Pognal sem se skozi okno. Razdalja med menoj in žandarji je bila zelo majhna, niti deset metrov. Ko sem naredil nekaj

⁸ Pozneje je postal komandir čete v zasavskem bataljonu, nato pa kot invalid član okrožnega komiteja za Litijo.

korakov stran od njih, je zakričalo: »Stoj!« Ker se nisem ustavil, so začeli streljati za menoj. Tekel sem po visokem snegu navzdol proti majhnemu potoku. Med tekom sem padel. Kmalu mi je uspelo priti v mrtev kot. Nisem jim bil več tako na muhi. Sreča je bila, da je bila oblačna noč, pa tudi mitraljezec je bil obrnjen proti gozdu. Po mojem pobegu so takoj navalili na ženske. Blaževo mater in hčerko so začeli pretepati in zahtevati, naj jim pove, kje imata partizane. Mater so vrgli ven na sneg in streljali nanjo. V temi pa so streljali mimo in je niso zadeli. Rešila se je s svojo hladnokrvnostjo, kajti obležala je mirno, kot bi bila mrtva. Misleč, da so mater ustrelili, so vdrl v hišo in jo začeli preiskovati. Medtem pa so vse tri, Blaževa mati s hčerko in sosedova hčerka neopazno pobegnile. V hiši so Nemci našli moj nahrbtnik, ga vzeli in jo odkurili proti Moravčam.

Po srečnem pobegu sem odšel proti Grmačam. Že blizu vasi sem se srečal z Jugom in mu povedal, kaj se mi je primerilo. Ker nisem vedel, kaj je bilo z Blaževimi ženskami, sva nameravala k Šušterjevim na Katarijo, da bi že zjutraj zvedeli za njihovo usodo. Preden pa sva prišla do njihove hiše, sva zagledala prihajati z Doline nekaj ljudi. Ustavila sva se in opazovala. Ko so prišli bliže, sva videla, da so tri ženske. Zavile so v hišo. Takoj sva šla za njimi. Prvi je vstopil Jug. Notri sta bili obe Blaževi in Pestotnikova, ki so Jugu brž začele praviti o napadu in da je padel Metod. Medtem pa sem stopil v hišo. Kakšno presenečenje zanje! Razpoloženi, da smo jo vsi tako poceni odnesli, smo se še dolgo smejali na okupatorjev račun.

Sredi februarja 1943. je bila pri Osoletu nad Dešnom partijska konferenca za politični aktiv litijskega ter revirskega okrožja. Vodil jo je sekretar oblastnega komiteja za Štajersko. Referate so pripravili Jug, Stane, Tomaž, Skala in Lojzka. Podrobno so obrazložili vojaški in politični položaj ter kritično ocenili politično delo na terenu. Konferenca je trajala dva ali tri dni. Delala je samo ponoči. Po temeljiti razpravi so bile jasno pred nami bodoče naloge. Med najvažnejšimi je bila okrepiti partizanske vrste z novimi prostovoljci in s tem stopnjevat partizansko borbo proti okupatorju, ki je že doživljal poraze na vzhodni fronti. Pripraviti je bilo treba prebivalstvo na hujše borbe in tudi na še večje žrtve. S te konference smo šli z velikim zanosom in voljo spet na delo.

Kmalu po konferenci mi je Polde dejal, da gre z Jugom na Štajersko, ker je tam velika potreba po političnih delavcih. Ob slovesu mi je nekoliko zaskrbljeno rekel: »Metod, ne vem, če se bova še kdaj videla.« Že 1943. so ga zastrupili z medom nekje pod Uršljo goro ali pri Kotljah na Koroškem. Tako se res nisva videla nikoli več.

Poldeta je najprej zamenjal Mitja Ribičič-Ciril, ki pa je opravljal to dolžnost le malo časa. Za njim je prišel za sekretarja litijskega okrožja Nace Sterlekar-Jože.

Naše delo se je nadaljevalo in rodilo še mnogo uspehov.

GESTAPO STREŽE PO ORGANIZACIJI OSVOBODILNE FRONTE V ŠMARTNEM IN OKOLICI

V Šmartno je šele nekaj dni po okupaciji prišla prva nemška patrolja redne vojske. Bilo je menda 6 oboroženih vojakov, ki so se pripeljali s kamionom, se oglasili na občini in se zanimali predvsem za orožje, ki je ostalo po naših vaseh za bivšo jugoslovansko vojsko. Nato so se spet odpeljali. Čez nekaj dni pa so prišli graničarji, ki so tu ostali, da bi varovali novo mejo med Nemčijo in Italijo.

Iste dni, 18. ali 19. aprila, so prišli v Litijo in večje okoliške kraje oddelki žandarmerije, ki so varovali nemško okupacijsko oblast, na skrbi pa so imeli tudi zbiranje orožja bivše jugoslovanske vojske, ki je ležalo ob cestah in ob javnih zgradbah. Precej so ga ljudje poskrili že prej. Z razglasom so Nemci pozivali prebivalce, naj ga oddajo, a vsi tega niso storili, čeprav so oblasti zagrozele tudi s smrtjo vsakomur, ki se ne bi ravnal po razglasu.

Žandarmerijske postojanke so bile v Litiji, Šmartnem, Kresnicah in na Vačah. V bivši hiši Hinka Lebingerja je imela svojo pisarno izpostava gestapa iz Kamnika. V začetku so si dali v glavnem opravkov s prijavi, ki so jih dobivali od svojih simpatizerjev. Ti so se Nemcem prikupovali tako, da so prijavljali ljudi, za katere so vedeli, da imajo skrit material bivše jugoslovanske vojske.

Prva in že tudi velika akcija, v kateri je sodeloval tudi gestapo, je bila maja 1941. selitev politično osumljenih in posebej evidentiranih intelektualcev v Srbijo. Kmalu potem se je pod varstvom gestapa in posebne komisije začela tako imenovana klasifikacija prebivalcev, s katero so hoteli ugotoviti, kdo je arijskega rodu. V občini Šmartno so poslali pozive, naj se prebivalci ob določenih dneh zgledajo v občinskem uradu. Tu je skrbel za red gestapo. Posebna komisija 3 do 5 članov je nato za vsakega prebivalca posebej po obliki glave, ličnic in drugih »rasnih« znamenj ugotavljala, kakšnega rodu je. Ob teh prvih akcijah so gestapovci z ljudmi precej naduto in osorno ravnali.

Ob napadu nemške vojske na Sovjetsko zvezo se je aktivnost in previdnost vseh varuhov nemškega reda močno povečala. Začeli so pogostejše patroljirati in prepovedovati zbiranje ljudi v večjih skupinah, ker se jim je zdelo nevarno. Na sam dan napada na Sovjetsko zvezo so aretirali tudi sedem politično osumljenih delavcev in mojstrov iz predilnice, ki so bili člani predvojnih »rdečih« in »plavih« strokovnih zvez, obenem pa člani in funkcionarji litijske »Svobode«. Aretirali so Ignaca Nadižarja, Filipa Vidmarja, Filipa Slugo, Eda Hiršla, Franca Podlipnika, Viktorja Vuka in Andreja Birjukova. (Že 10 ali 14 dni prej pa so aretirali Franca Žužka). Naslednji dan so izpustili vse razen Birjukova, Vuka in Žužka, ki so jih odpeljali v begunjske zapore.

Kmalu po prvih uspehih nemške vojske v Sovjetski zvezi so v takratni nemški upravi za Štajersko pripravili načrt za izselitev kmečkega prebivalstva iz pasu ob takratni nemško-italijanski meji. Množično so izseljevali v novembru in decembru 1941. Pri naših vaščanih je nastal splošen preplah, ker so se bali, da bo ista usoda doletela vse, ki so prišli pod Nemce.

V to moreče vzdušje pa je tudi v Šmartnem posvetil žarek upanja, da bo izid te vojne drugačen. Takrat so k nam že prihajale prve novice o partizanih, ki so se že nekajkrat spopadli z Italijani na Dolenjskem. Prinašali so jih popotniki, ki so prihajali ali se vračali z onstran nemško-italijanske meje, ki še ni bila čisto zaprta, ali pa so nastajale kar na naši strani, kjer smo večkrat slišali streljanje od Primskovega in drugih krajev onstran meje. Svoj vpliv je že imela tudi — sicer še ne redna — ustna in pisana propaganda, da je bila v Ljubljani ustanovljena Osvobodilna fronta; prvi znanilci te organizacije so bili na delu tudi že v naših krajih.

Na področju litijskega gestapa ni prišlo do izseljevanja, ker je bilo to ozemlje pod drugo nemško upravo. Prebivalstvo pa je bilo vseeno razburjeno, zato je gestapo budno spremljal njegovo razpoloženje. Tedaj je že imel več organiziranih sodelavcev. Pri graščini Slatina je Puschmann zaposlil več logarjev in gozdarjev, ki so bili za nemško oblast. Ene smo poznali kar po njihovem vedenju do Nemcev, druge smo razkrili, ko smo po naših važnejših akcijah opazovali, ali bo šel kdo o tem poročat na gestapo. Med temi sta bila Franc Gorše in Alojz Koprivnikar.

Kakšnih posebnih izdaj ali aretacij takrat še ni bilo. Do teh je prišlo šele po borbi drugega štajerskega bataljona na Tisju, ki je bila za Nemce precejšnje presenečenje; bila je čisto blizu Litije. Drugi dan po borbi so Nemci z večjimi vojaškimi in policijskimi motoriziranimi silami ponovno pridrli na Tisje in se, ker niso našli ne partizanov ne sledi za njimi, znesli nad prebivalci. Vse vasi okrog Tisja so temeljito preiskali, nato pa aretirali in odpeljali Marijo Zaman, Ani Pevc, Alojzijo Pevc, Franca Pevca, Franca Medveda, Jožeta Fortuno starejšega, Antona Potiska, Martina Medveda in Martina Fortuno. Vse aretirane so v Litiji le nekaj malega zaslišali, nato pa jih odpeljali naravnost v begunjske zapore. Skoraj vsi, ki so jih aretirali, so bili že tedaj bolj ali manj povezani s partizani, ki so pri njih iskali in dobivali hrano in orožje. Štirje pa so bili celo s Tisja, kjer je bataljon taboril in se nato boril.

Zaprti so bili po bunkerjih begunjskih zaporov, kjer so jih skoraj mesec dni zasliševali. Čeprav so jih mučili, jim je uspelo odvrniti nemška sumničenja. Gestapo ni od njih dobil nobenih podatkov, ki bi bili nevarni za tiste zunaj in za same pripornike. Ker niso imeli dovolj dokazov, so jih Nemci čez mesec dni izpustili iz zaporov.

Po borbi na Tisju so Nemci poostri nadzor. V Šmartno so dali policijsko kompanijo, ki je imela posebno nalogo: zalezovati posamezne kurirje in patrolje, ki so prihajale sem čez mejo in čez Savo. Nemci niso imeli kakšnih posebnih uspehov, ker je bila pri nas »konspiracija« že dobro vpeljana.

Vsi tisti, ki smo bili že 1941. in 1942. organizirani in povezani v OF, smo bili posebno zadovoljni, ker v Litiji ni bilo močnejše gestapovske izpostave, za kamniško pa smo upali, da ne bo posegala na naš teren. Bolj nevaren se nam je zdel trboveljski gestapo, ki je s svojo obveščevalno taktiko že omreževal naše kraje, posebno okolico Save. Tudi izkazal se je že z vso svojo okrutnostjo, ko je iskal organizatorje in simpatizerje odporniškega gibanja, ki se je porajalo v Zasavju. O tem smo v Litiji in okolici zvedeli od delavcev in rudarjev, ki so od nas hodili tja na delo.

Kmalu smo spoznali, kako smo se motili. Gestapo v Kamniku je že prej vestno zbiral sodelavce na našem območju, v glavnem s pomočjo tistih ljudi nemškega in slovenskega rodu, ki so bili kakorkoli blizu okupacijski oblasti. Žal pa tedaj nismo vsega tega razkrili, ker smo imeli za tako delo še premalo izkušenj.

Kmalu po znani borbi druge grupe odredov na Jančah smo zvedeli, da nameravajo v Litiji v kratkem okrepiti izpostavo gestapa. Do tega je, kot se spominjam, prišlo nekako v začetku junija 1942. To nam je naredilo precej skrbi. Ugibali smo, kam se bodo usmerili. Po našem mnenju sta bili dve možnosti: da bodo ali skušali odkrivati organizacijo OF na levem bregu Save proti Štajerski ali pa na desnem bregu do meje in še dalje do Primskovega, kjer je takrat bilo manjše svobodno ozemlje.

Ob takih ugibanjih in domnevah smo se na desnem bregu od Spodnjega Loga do Kostrevnice in v okolici lotili nekaterih varnostnih ukrepov. V vaški zaščiti smo se dogovorili, kako bi pravi čas zvedeli, če komu pri nas grozi nevarnost, kako bi ga nanjo opozorili in preprečili aretacijo. Predvsem pa smo se dogovorili za večjo previdnost. To smo sicer, tudi iz previdnosti, storili bolj v ozkem krogu, čeprav zaradi neizkušenosti še nismo mislili na dobro prikrite znake, ki nam jih je nastavljal gestapo.

Takratno organizacijo OF in vaško zaščito na območju Kostrevnice je sestavljala predvsem mladinska skupina, ki je bila zaradi nekaterih akcij že znana na terenu. Povezana je bila takrat s Primskovim, kjer so bila od časa do časa razna posvetovanja, zborovanja in mitingi.

Svobodno ozemlje okrog Primskovega in tedanjega Svetega Križa je bilo za Kostrevnico in Šmartno zelo pomembno. Naši ljudje so lahko že na lastne oči videli kos svobodnega sveta, kjer so bili partizani gospodarji položaj. Zato je bilo politično delo pri nas v silnem razmahu. Na to so precej vplivali tudi nedeljski mitingi na Kopačiji in neke junijske nedelje 1942. večje politično zborovanje, združeno s partizansko prisego vseh zborovalcev, ki so prišli celo iz Ljubljane. Na taka srečanja smo z naše strani hodili vsi, ki smo aktivno delali na terenu. V naši skupini smo bili Jože Berčon, Franci Jurič in jaz ter Tine Poglajen, ki pa je že maja 1942. ostal na svobodnem ozemlju in se vključil v dolenski bataljon. Kot terenci pa so šli na Primskovo še naši fantje iz Šmartna: Mirko Pestotnik-Jurij, Janez Meke in Bogo Rainer.

Prav na ta dogajanja onstran meje in na razgibanost na naši strani je postal pozoren litijski gestapo. Na oglede in po podatke je na Primskovo poslal Mino Boštjančič, Plankarjevo, poročeno Marinčič iz Šmartna. Z njo smo se srečali na dveh zaporednih nedeljskih mitingih. S Tinetom sva postala že prvo nedeljo pozorna nanjo, ker je bila na precej slabem glasu. Na najino vprašanje, po kaj je prišla, je odgovorila, da k maši. Takrat je bilo res v navadi, da so ljudje iz okolice Šmartna hodili k maši na Primskovo, ker v Šmartnem ni bilo duhovnika, meja pa še ni bila čisto zaprta. Njen odgovor pa se nama ni zdel nič kaj prepričljiv, ker sva vedela, da ni bila nikdar tako pobožna, da bi hodila tako daleč v cerkev. Ko sva jo opazovala, sva opazila, da ni šla nikoli plesat s civilistom, ampak vedno s kakšnim partizanom. Med plesom, je bila ves čas zelo zgovorna. O najinih sumih sva povedala komandirju čete. Ta je začel poizvedovati in kmalu dobil pri borcih podatke, da se je zanimala za številčno stanje enot, za oborožitev in odkod je kdo doma. Prve ugotovitve

so torej že dale slutiti, da je bil sum upravičen, toda ostati je moralo pri tem. Jožeta, Tineta in mene pa je le skrbelo, kaj bo čez teden. Ženska je poznala precej ljudi, ki so bili iz naše okolice na mitingu. Gestapo pa ni ukrenil ničesar. Najbrž je hotel poseči bolj na široko.

Naslednjo nedeljo se je Mina spet pojavila na Kopačiji in se prosto-dušno kot drugi vključila v veselo razpoloženje. Svojo radovednost je spet pasla s podobnimi vprašanji kakor prejšnjo nedeljo. To pa je naš sum, da vohuni, samo potrdilo, zato so jo prijeli in zaslišali. Priznala je, kdo jo je poslal in s kakšno nalogo, pa tudi, koliko ji plačujejo za to umazano delo. Pri sebi je imela tudi izkaznico, ki je to potrjevala. Bila je obsojena na smrt. — Radovedni, kaj bo storil gestapo, ker se ni vrnila, smo dali opazovati njeno stanovanje na Ustju in tako zvedeli, da je čez dva dni prišel pogledat, kaj je z njo.

To je bila naša prva zmaga nad gestapom. Vsi smo si oddahnili, ker smo vedeli, da bi ta gestapovska zanka zelo verjetno postala usodna za naše organizatorje in borce.

Prvega maja 1942. pa je udaril po našem delu na terenu in kurirski javki trboveljski gestapo, ki je zaradi izdajstva v Revirjih aretiral Viktorja Potokarja-Bradača. Odpeljali so ga v trboveljske zapore, kjer so ga na vse mogoče načine zasliševali, da bi zvedeli kaj več o aktivistih, kurirjih in revirski četi v Zasavju. Ker so imeli o njegovem delu precej podatkov, je slabo kazalo zanj. Vendar je prelisičil gestapovce in na videz sprejel njihovo ponudbo za sodelovanje, samo da bi prišel na prostost. Po šestih tednih so ga izpustili s pogojem, da v treh tednih zbere podatke o zvezah in organizaciji OF na desnem in levem bregu Save.

Ko je prišel 14. junija iz zapora, se je že drugi dan oglasil pri meni v Jelši in mi razložil, kako so ga izpustili. Po krajšem posvetu sva se zedinila, da je zanj edina rešitev, če se z vso družino umakne na svobodno ozemlje v Gobnik pri Moravčah na Dolenjskem. Ker sem bil vodja vaške zaščite, sem poskrbel za to selitev. Bradača sta poleg mene spremljala še Jože Berčon s puško in mitraljezom in Matjažev Lojze iz Selška.¹ Vsa Potokarjeva družina s tremi majhnimi otroki je v deževni junijski noči na lojterskem vozu, ki ga je vlekel konj, zapustila svojo domačijo in šla skozi Breg in Jablaniško dolino na Jelšo, od tod pa na Presko in čez mejo na Grmadi na svobodno ozemlje.

Za preživljanje so imeli na vozu le nekaj vreč žita, mast in še nekaj drugih drobnarij. Za voz pa je bila privezana tudi telica, ki nam je delala na poti največ preglavic. Kaj več ni bilo mogoče naložiti na voz, ker smo peljali po slabih gozdnih poteh in bi lahko kje obtičali. Mejo smo prešli ob menjavi graničarskih patrolj, zato smo morali hiteti, kar pa ni bilo tako lahko, saj smo si zaradi večje varnosti izbrali res prav slabo pot.

Ker je pobeg Potokarjeve družine na svobodno ozemlje uspel brez posebnih težav, smo bili zelo zadovoljni. Posebno zmagoslavje pa nas je navdajalo, ker smo ugnali trboveljski gestapo in rešili iz njegovih krempljev Bradača, ki je bil eden prvih organizatorjev osvobodilnega gibanja v srednjem Zasavju.

To je bil že drugi neuspešen poskus gestapa, da bi prodrli v naše vrste, zato smo si lahkoverno predstavljali, da je glavna nevarnost že za nami in

⁹ Leta 1945 je šel med domobrance.

Viktor Potokar-Bradač

da smo sposobni pravočasno odkriti vse nakane, ki bi jih pripravljali, da bi uničili naše delo na terenu. Po teh prvih neuspehih je pri gestapu res zavladalo nekakšno zatišje, ki je trajalo skoraj mesec dni. Medtem pa je vneto iskal nove sodelavce med domačini in jih kmalu dobil s pomočjo župana Puschmanna. Ti so odločilneje posegli v odkrivanje in razbijanje organizacije OF na našem terenu.

Najprej je postal žrtev gestapovskega provokatorja Franc Grum iz Osredka. Ortzgruppenführer, krajevni vodja Koroške ljudske zveze Ivan Motoz mu je ponudil puškomitraljez za partizanske enote. Žena Marija je Gruma opozorila, naj se ne dogovarja z Motozom, češ da je povezan z gestapom, vendar je mož ni poslušal. Šel je v Kot pri Vintarjevcu, kot se je dogovoril, in prevzel ponujeno orožje. Prinesel ga je domov, naslednji dan pa odnesel čez mejo. Čez dva dni, 13. julija 1942., pa sta gestapo in policija obkolila njegovo in sosedovo — Femčevo — hišo, domače izgnala iz hiše, domačiji pa požgala. Femca, ki je bil že starejši, so pred hišo privezali k drevesu, ustrelili in nato vrgli v ogenj. Gruma pa so zvezanega odpeljali v policijske zapore v Litijo, kjer so ga zelo pretepali, čez nekaj časa premestili v Begunje in nato v Mauthausen, kjer je 1943. umrl. Izdal ni ničesar. Ostale člane obeh družin pa so preselili v nemško taborišče, odkoder so se vrnili šele po osvoboditvi.

Čisto nepričakovano so udarili v Preski nad Kostrevnico pri Turkovih. Vročega popoldneva 22. julija 1942. je gestapo s sodelovanjem policije in žandarmerije obkolil Poglajenovo kmetijo, po domače Turkovo, ki je bila

blizu meje, popolnoma na samem in od vseh strani obdana z gozdom. Po močnem navzkrižnem streljanju po njivah in poslopjih so polovili skoraj vso družino, tri brate (Jožeta, Johana in Filipa) ter štiri sestre (Ano, Francko, Tino in Lojzko). Vsi so bili tega usodnega dne ravno pri žetvi.

Turkova domačija je bila že od borbe na Tisju nenaseljena, ker se je iz strahu pred Nemci vsa družina umaknila čez mejo na Poljane pri Primskovem. Domačija je blizu Tisja. Ob prihodu drugega štajerskega bataljona so vsi sodelovali z njim; ženske so pekle kruh za bataljon, fantje pa so mu oddali precej orožja in municije in se tudi pripravili, da bi šli z bataljonom v napad na Šmartno in Litijo. Ko so se Turkovi umaknili, so spravili na Poljane skoraj vse, kar so potrebovali za preživljanje. Spomladi 1942. pa so se vračali čez mejo, da so vsaj za silo obdelali zapuščeno kmetijo. Tega dne so prišli na žetev. Ker so hoteli delo čim prej opraviti, so prišli žet vsi bratje in sestre. Nemci, ki so jih njihovi ogleduhi o tem obveščali, so čakali prav na tako priložnost, da bo prišla na delo vsa družina. To jim je uspelo zvedeti od Turkovih sosedov Alojza Medveda in njegovega popoli brata Jake Poglajena, po domače Triglarjevih fantov. Policisti so še požgali Turkovo domačijo, hkrati pa aretirali tudi Tilija in požgali njegovo hišo, ki je bila med vinogradi. Tudi Tili se je po borbi na Tisju umaknil na Dolenjsko in prihajal nazaj delat na domačijo.

Zaradi izdajstva sta nastali dve pogorišči, osem ljudi pa je bilo aretiranih ter odpeljanih v zapor. Ti zaporniki so bili gestapu potrebni tudi zato, da bi od njih dobil podatke o kurirskih zvezah in o organizatorjih OF na naši strani.

To gestapovsko nasilje je precej preplašilo naše sodelavce, pa tudi druge ljudi. Najbolj zaskrbljena pa sva bila midva z Bučarjevim Jožetom, ker sva imela na skrbi dosti nalog ter vsakovrstnega dela za OF in so naju povsod že dobro poznali. Zelo naju je skrbelo, kako se bodo Poglajenovi zagovarjali, ker so naju tudi oni dobro poznali in vedeli za najine odgovornosti. Kakšen teden ali deset dni sva bila še posebno previdna in pripravljena na prese-nečenja. Imela sva vse pripravljeno, da se umakneva z domačega terena na svobodno ozemlje, kjer sva bila itak skoraj vsako noč. Prenašala sva tja zbrano orožje in druge stvari, udeleževala pa sva se tudi raznih posvetov in sestankov. Ker pa se v tem času ni nič posebnega zgodilo, sva bila prepričana, da je najhujše že za nama.

Najino lahkovernost in odlašanje z odhodom v partizane sva pozneje drago plačala. Poglajenovi bratje so se sicer kljub mučenju dobro držali in niso povedali nič pomembnega. Toda, ko so na litjskem gestapu sprevideali, da tako ne bodo prišli stvari do kraja, so ubrali drugo taktiko. Kot mi je pozneje, še v zaporu, povedal Filip, so v njegovo celico zaprli gestapovca Franca Tomažiča, trgovskega pomočnika iz Kresnic. Ta se je izdajal za zapornika in govoril, da je bil ujet na meji. Tolažil je pretepenega in izmučenega Filipa, obenem pa mu spretno zastavljal vprašanja, če je poznal kakšne fante, ki so hodili na svobodno ozemlje. Filip mu je v svoji preproščini povedal, kar je videl ali slišal, ker je menil, da ima pred seboj sotrpina. Med drugim mu je povedal tudi marsikaj o Jožetu in meni. Ko so naslednjega dne najprej poklicali na zaslišanje Tomažiča, za njim pa takoj še Filipa in

ga spraševali prav o stvareh, ki mu jih je povedal, je Filip posumil, da se je ujel. In ko po vrnitvi z zaslišanja v celici ni več našel »sotrpina«, je bil do kraja prepričan, da so mu ga gestapovci poslali, da bi čim več izvlekel iz njega.

Gestapo je zdaj lahko pripravil načrt za najino aretacijo. Ko sva se ponoči med 7. in 8. avgustom vrnila s Primskovega v Jelšo, sva nič hudega sluteč kot navadno skrila najino orožje, puško in pištolo, v živo mejo blizu najinih domov. Partizanske triglavke pa sva skrivala za streho. Vsak na svoji strani vasi sva komaj dobro zaspala, že je ob svitu, ki ga je gostila še megla, zaropotalo po vratih. Hiši sta bili obkoljeni in tako so naju ujeli še napol v spanju. Čeprav so temeljito premetali hiši, niso našli nobenih obremenilnih stvari, ker sva imela vse skrbno skrito v gozdu.

Obema so trdno zvezali roke in naju ločeno odpeljali v litijske zapore, kjer so naju postavili vsakega v svoj kot z obrazoma proti zidu; nisva se smela gledati. Tako sva zvezana stala dve uri, potem pa so Jožeta odpeljali v bunker, mene pa so začeli zasliševati. Že po prvih vprašanjih sem spoznal, da mi hočejo naprtiti glavno vlogo v gibanju, zato so vihteli tudi s palico in bikovko po meni. Prvo zasliševanje sem kar dobro prestal, ker sem svoje poti čez mejo razložil kot ljubezenske poti na Klanec pri Svetem Križu. Posrečilo se mi je vse tako spretno povezovati, da so mi večidel verjeli. Ko pa je prišel na zaslišanje Jože, so ga spraševali zelo mirno in mu zastavili le nekaj vprašanj. Celo namignili so mu, da bo čez nekaj dni izpuščen. Nato so naju dali čez noč v bunker, ločeno seveda. Drugi dan so naju spet zasliševali predvsem, če pozna Poglajenove fante z Grbina in če veva, kje so v partizanih. Spraševali so tudi po Mirku Pestotniku, Bogu Rainerju, Janezu Meketu, Slavku Židaneku, Jožetu Merzelju in Albinu Rozini z Ustja. V ta poizvedovanja so vpletali tudi sestanek² v Potokarjevi gostilni na Bregu in seveda tudi Bradača. Po teh vprašanjih sem sodil, da imajo nekaj kar točnih podatkov. Ker sem odločno zanikal, da bi poznal te ljudi in se delal sila nevednega, so me krepko pretepli, prav tako pa tudi Jožeta. Zasliševali so naju enega dopoldne in drugega popoldne. Pozneje, ko so se zasliševanja stopnjevala, pa so imeli z vsakim opravka po ves dan, kar je bila pravzaprav sreča za naju.

Ko so naju iz bunkerjev premestili v celici, sva šele prav zvedela, česa naju dolžijo in kako je prišlo do aretacije. Prvi val zasliševanj in pretepanja sva še kar zvozila, ker sva govorila enako. Nekako čez teden dni pa so nama pripravili novo presenečenje. Zdelo se nama je že, da za naju ni več nobene rešitve. Soočili so naju namreč z bivšim borcem drugega štajerskega bataljona oziroma poznejše druge grupe odredov s partizanskim imenom Vinko, ki je bil nazadnje v Kranjčevem bataljonu. Kot sem zvedel kasneje, je bil ujet nekje nad Poljansko dolino, ko je bila druga grupa na pohodu čez Gorenjsko na Štajersko. Doma je bil nekje od Škofje Loke in se je boril kot mitraljezec že v borbi na Tisju. Po borbi je s patruljo prišel v Jelšo k Bučarjevim po municijo, ki sva jo dala bataljonu iz Jožetovega skladišča. Bataljon sva nato tudi vodila po Kostrevniški dolini in čez mejo na Dolenjsko.

² Sestanek 14. februarja 1942. Primerjaj spomine Franca Poglajena in Francija Gorenca.

Zdaj je bil ta partizan pred nama in naju najprej vprašal, če ga pozna. Seveda sva takoj rekla ne, ker ga tudi res nisva več poznala in si nisva mogla misliti, odkod naju on pozna. Toda prav kmalu je pokazal svoje karte in vpricho vse gestapovske bratovščine po vrsti povedal vse, kar je vedel o najinem delu, z vsemi podrobnostmi vred. Soočenje sva z Jožetom imela kar za slovo od sveta. To je bil najtežji dan v najinem življenju. Vso noč nisem zatislil očesa. Premišljeval sem, kako bi zbral toliko moči, da bi se vse pri naju začelo in tudi končalo. Zgodaj zjutraj sem potrkal na steno, pri oknu narahlo poklical Jožeta in mu rekel: »Z nama je tako ali tako konec, zato prevzemiva vso odgovornost na sebe, da ne bo prišel še kdo za nama v zapor!«

Z novim dnem se je začela nova trnova pot. Kmalu po osmi uri so poklicali na zaslišanje Jožeta in ga mrevarili ves dan. Meni se je medtem posvetilo, da moreva obvarovati organizacijo na terenu le, če na zaslišanju govoriva čim bolj enako in čim bolj verjetno. To pa lahko narediva le, če se pismeno obveščava in dogovarjava. Samo kako? Ko sem o tem premišljal in gledal po celici, sem zagledal pri pogradu na kraju naklano desko. Domislil sem se, da bi jo lahko odklal in zvezal z držajem metle ter dobil tako nekakšen podajalnik za pošto do okna sosedne celice, kjer je bil Jože. Takoj sem začel delati in do večera že imel podajalnik. Ko je prišel Jože z zaslišanja, sem ga po zidnem telefonu obvestil, kaj sem pripravil in mu rekel, naj takoj napiše na listek, kaj so ga zasliševali in kako se je zagovarjal.

Ko je nastopila noč, je najina pošta že delala, čeprav je bilo nasproti okno gestapovske skupinske spalnice. Po Jožetovem sporočilu sem za drugi dan imel pripravljene za Nemce kar verjetne odgovore. S takim podajanjem pošte v nočnem času sva si pomagala skozi štiri dni. Srečo sva imela tudi, da so naju zasliševali drugega za drugim, v pozno popoldne, da sva se lahko še pravi čas obveščala.

Uspelo nama je, da sva tako speljavala gestapo na slepi tir.

Ko pa sem bil nekega dne na zaslišanju, sem skozi priprta vrata v sosedni sobi zagledal na mizi partizansko uniformo in triglavko. Takoj sem pomislil, da bo »partizan Vinko« šel za gestapovce v tej uniformi okrog naših sodelavcev in odkrival njihovo delo ali jih lovil v svojo mrežo.

Po vrnitvi z zaslišanja sem napeto premišljal, kako bi naše sodelavce OF opozoril na nevarnost. Rešitve nisem našel, ker v taki živčni napetosti in že precejšnji izčrpanosti nisem prišel do nobene pametne misli. Priložnost pa se mi je ponudila sama od sebe. Pozno zvečer so mi v celico pahnili Antona Potiska z Liberge, Mežnarjevega Toneta. Ko je vstopil, se mi je dobrohotno nasmehnil in rekel: »Zdaj sem pa tukaj.« Povedal mi je, da so ga zaprli, ker je po policijski uri nesel iz mlina. Na cesti ga je srečal avtomobil, v katerem so bili gestapovci, ki so ustavili avto, Toneta z vrečo vred pahnili vanj in ga odpeljali v Litijo. Sklepal sem, da bo pri meni najbrž samo čez noč in da ga bodo drugi dan že izpustili. Prišel je k meni torej kot po naročilu! Kar nenadoma se mi je posvetilo, kako bom preprečil nevarnost. Zgodaj zjutraj sem na listek napisal, da se bo najbrž v kratkem pojavil na terenu lažen partizan-gestapovec. Nato sem raztrgal podlogo v pasu Tonetovih hlač, vanjo skril listek ter mu naročil, naj ga takoj odnese k stricu Francetu v Jelšo.

Ko je bilo vse nared, sem v mislih že videl obvestilo v Jelši. Nestrpno sem čakal, kdaj se bodo odprla vrata in bodo poklicali: »Potisek, poberi

svoje stvari, greš domov!» To sem težko dočakal okrog desete ure. Paznik je prišel po Toneta in ga z mojim listom vred izpustil na prostost. Meni se je odvalil težak kamen od srca, ker sem bil prepričan, da sem opravil poslednjo nalogo in preprečil veliko gorja in trpljenja. Prepričan sem bil tudi, da bodo naši terenci, ko bodo zvedeli za nove nakane litijskega gestapa, pravilno ravnali.

Kot sem zvedel kasneje, je Tone srečno prinesel obvestilo v Jelšo. Naši ljudje so bili opozorjeni. Vsi pa so v skrbih čakali, kaj bo.

Vinko se je najprej oglasil v civilni obleki pri Bučarjevih. Ravno so mlatili. Najprej je govoril z očetom in ga spraševal, kje sva midva z Jožetom. Ko je »zvedel«, je dejal, da naju bo šel obiskat. Nato je dal v hišo poklicati Vido, Jožetovo sestro. Ni dovolil, da bi bil še kdo zraven. Takoj je navezal pogovor na boje druge grupe na Jančah in na znane fante, ki so bili v tej grupi. Pogovor je speljal tako, da bi Vida rekla kaj neprevidnega. Ker je vedel ne samo za najino ampak za sodelovanje obeh najinih družin s partizani, je najbrž računal, da se bo Vida ujela v njegovo past.

Čez dan ali dva se je spet oglasil. To pot ni prišel sam, z njim je bil še neki Matevž. Vinko je zahteval, naj ga povežejo s terenci. Najprvo je hotel, naj gre na Primskovo Vidin sedemnajstletni brat Tone, ki ga pa mati ni pustila, češ da je dovolj že eden v zaporu. Nato je nagovarjal Vido na to pot. Nista se pa do kraja dogovorila o tem, ker ni vztrajal, najbrž zaradi odpora, ki ga je čutil v družini.

Spet se je zgledil 21. avgusta proti večeru, ravno v času, ko je umrl Vidin stric. Tokrat je odločno zahteval, da mora Vida drugi dan čez mejo na Primskovo. Posebno se je zanimal za Pestotnika. Vida se je izgovarjala, da se sama ne upa na pot. Pristal je, da jo bo spremljal do meje. Vida je še hotela, naj ji da nekaj lir, da bi jih nesla za mašo za pokojnega strica, sicer je domači najbrž ne bodo pustili na Primskovo. Vinko ji je takoj dal sto lir.

Drugi dan, ko so ljudje odhajali na stričev pogreb, je šla Vida z Vinkom po skrivni poti proti meji. Ko sta prišla blizu liberške cerkve, je v gozdu nekaj zašumelo. Vinko je skočil v gozd in se skril, Vida pa je šla dalje. Kmalu ji je začel požvižgavati, toda ni se hotela odzvati, ker so po cesti hodili ljudje. Sama je šla naprej na svobodno ozemlje. Ko je opravila v župnišču, je poiskala terence. Dobila je Marka, Vida in Janeza Meketa iz Šmartna, Mirko Pestotnik in Bogo Rainer pa sta bila na terenu pri popisu škode po bombardiranju.

Vida jim je razložila, v kakšno stisko je zašla. Presenečeni so ji povedali, da tako slabe novice niso pričakovali. Presenečenje pa je bilo za vse še večje, ker je bil Vinko nekaj dni prej sam na Primskovem; terenci so mu dali celo prepustnico za gibanje, po svobodnem ozemlju. Ko se jim je predstavil, jim je natvezel, da so ga Nemci ujeli in da mu je uspelo pobegniti, sedaj pa hoče poiskati svojo enoto, ki se je vrnila z Gorenjskega.

Vsi so se zavedali velike nevarnosti in posledic, ki bi nastale, če bi gestapo s tem človekom vdrl v naše vrste. Zato je bilo treba hitro nekaj storiti. Vidi so naročili, naj ga takoj pošlje čez mejo na »zvezo in razgovor«. Zagotovili so ji, da ga bodo čakali v zasedi na vseh znanih prehodih tik za mejo.

S to nalogo, ki ni bila ravno lahka, se je Vida na večer vračala v Jelšo. Ko je prišla pozno zvečer domov, jo je Vinko že nestrpno čakal. Vida ga je najprej oštela, ker jo je pustil na cedilu in zbežal, in mu očitala, da bi lahko šel sam na Primskovo, ker ima prepustnico, kot je zvedela od terencev. Vinko je to potrdil. Dalje mu je povedala, da so ji naročili, naj čim prej pride na zvezo, kjer ga bo čakal tudi Pestotnik.

Kazalo je, da je bil Vinko zadovoljen. Odšel je iz hiše.

Medtem ko bi mu Vida morala pomagati do povezave in vpogleda v narodno-osvobodilno gibanje na obeh straneh meje, je skrbno iskal podatke in poizvedoval

tudi okrog ljudi. Večkrat so ga gestapovci pripeljali z avtomobilom ponoči na samotne kraje, da je vohunil okrog kot lažni partizan. Vsa njegova vnema pa ni rodila nobenega uspeha, ker mu ljudje niso zaupali.

Gestapo v Litiji je najbrž hotel pospešiti svojo akcijo z Vinkom. Njega in Matevža so že po dveh ali treh dneh, ko se je Vida vrnila s Primskovega, poslali čez mejo na svobodno ozemlje. Pripeljali so ju skoraj do meje, ki sta jo prestopila med Višnjim grmom in Razburom. Vinka so naši takoj ujeli, Matevž pa je pobegnil, ker je verjetno šel nekoliko za njim. Vinko je imel takrat pri sebi neke podatke o ljudeh iz naše okolice. Sledila je nagla sodba.

Matevž je čez nekaj časa prišel v Jelšo do Bučarja in sam povedal, kaj se je zgodilo z Vinkom. Sodil pa je, da je bil gotovo izdan in da »ni bil ustreljen po partizanskih pravilih«. Rekel je tudi: »Sedaj se ga ne bo treba več bati.« Od tega časa tudi Matevža ni bilo več v Jelšo. Po nekih govoricah je nato vohunil okrog Svete gore in Tirne.

Midva z Jožetom sva že po devetih dneh v zaporu zvedela, da je Vinko dobil plačilo. Za naju je bil prava nesreča, saj sva vsak dan pričakovala, da bo zgrmelo na naju najhujše. Pa nama niti ni bilo toliko za naju, saj sva vedela, kaj naju čaka. Bala sva se za druge, da jih ne bi doletela podobna usoda. Ni jih, kar je bil še en uspeh v naši borbi z gestapom.

Kmalu po prvih septembrskih dneh smo v zaporih začutili odmeve roške ofenzive, ko smo se srečali z novimi znanimi in neznanimi zaporniki. S svobodnega ozemlja tik za mejo so se vračali nekateri, ki so se pred nemško izselitvijo umaknili čez mejo, sedaj pa so zbežali pred Italijani in se prijavili Nemcem. Zaprti so bili le malo časa, nato so jih izpustili domov. Poleg teh je bilo tudi nekaj partizanov, ki so jih ujeli pri meji. Nemci so namreč takrat z močnimi oddelki policije in vojaštva mejo trdno zaprli in čakali v zasedah, če bodo večje skupine partizanov, ki so se umikali pred Italijani, pribežale na njihovo ozemlje.

Med domačini, ki so se vrnili nazaj, so bili Martin Planinšek in Avgust Poglajen iz Preske ter Franc Vozelj iz Šmartna. Gestapo jih je obdržal v zaporu samo toliko časa, da jih je temeljito zaslišal, ker je zbiral in dopolnjeval svoje podatke. Med zasliševanjem so še pri vsakem posebej s posebnim zanimanjem spraševali po naju, ker s preiskavo proti nama niso bili zadovoljni; niso dobili podatkov za likvidacijo terenske organizacije in za nadaljnje aretacije.

Ti domačini so se na zaslišanju dobro držali. Uspelo jim je zamolčati vse, kar bi pokopalo naju in druge, ki so bili še na svobodi.

Ko so konec septembra 1942. pripeljali v zapor Toneta Janšo in njegovo mater z Ustja, so tudi ta dva spraševali, če me poznata in če vesta, da sem bil še pred vojno komunist. To so ju verjetno spraševali zato, ker sem se učil na Ustju pri Jožetu Benegaliji kovaške obrti. Janševa mati me je kot soseda dobro poznala. Prignali so me pred njo in jo vpričo mene vprašali, če me pozna. Seveda je pritrdila. Nato so jo temeljito zaslišali. Ženska ni vedela o mojem delu, povedala pa je, da sem meseca maja 1941. pri njej v vrtu pobral ročno bombo in nekaj nabojev. Vse to je v resnici sama našla, mene pa je prišla v kovačnico prosit, naj jih odnesem. Za to novo »odkritje« sem bil spet zaslišan. Hitro sem se znašel in povedal, da sem res pobral municijo

in jo takoj odnesel na občino. Verjeli so mi. V resnici pa sem vse odnesel v Jelšo v naše skladišče.

To je bilo tudi zadnje zaslišanje v tem mojem preiskovalnem postopku. Povedati pa moram, da sem si s svojo trmo še ob zaključku glavnega zaslišanja »zaslužil« lepo bero udarcev, ker nisem hotel podpisati zapisnika, dokler mi ga ne prevedejo, ker nisem verjel, da je pravilno sestavljen. Ko so se dodobra znesli nad menoj, sem ga podpisal, ne da bi mi ga tedaj ali kdaj pozneje raztolmačili.

V dveh mesecih preiskave, ki je bila zelo temeljita in obširna in ki nama je prinesla marsikatero težko uro in presenečenje, nama je z Jožetom uspelo preprečiti njihove nakane, na terenu pa ohraniti zaupanje v naju.

V hladnem jesenskem jutru 13. oktobra 1942. so naju odpeljali iz litijskih zaporov v Begunje, kjer sva doživela in videla spet marsikaj hudega. Pričakovala sva, da bova umrla privezana na kol pod salvami fašističnih pušk. Ker pa je bila sreča še naprej na najini strani, sva oba dočkala zaželeno svobodo. Jožeta so sicer odpeljali v Dachau, od koder se je vrnil po osvoboditvi, mene pa so iz Begunj izpustili 28. avgusta 1943. po nekaj več kot enim letu zapora.

FRANTA KOMEL

DRUGA GRUPA ODREDOV

Ustanovitev

Glavni štab Slovenije je že januarja 1942. imenoval pokrajinska vojaška vodstva, ki naj bi vodila narodnoosvobodilno borbo na posameznih področjih Slovenije. To je storil po ugotovitvi, da je potrebno v vseh predelih Slovenije močnejše razviti boj proti okupatorju. Glavni štab je menil, da bodo taka vodstva mnogo lažje mobilizirala in vodila množice. Za Štajersko je bil imenovan pokrajinski štab s komandantom Francem Rozmanom-Stanetom, politkomisarjem Dušanom Kvedrom-Tomažem in namestnikom Petrom Stantetom-Skalo. Pod to poveljstvo sta spadala prvi in drugi štajerski bataljon. Ob imenovanju so člani pokrajinskega štaba za Štajersko opravljali naloge članov štaba drugega štajerskega bataljona, kar pa ni motilo, ker je bil ta predviden za kadrovske enote, iz katere naj bi nastajale nove enote.

Dotok borcev v drugi štajerski bataljon je bil vedno večji, tako da je bataljon štel konec marca že šest čet. Taki enoti je bilo precej težko poveljevati, posebno še, ker je bil previden njen prehod prek Save na Štajersko. Nujno je bilo sestaviti še en bataljon. Odločitve o tem pa ni bilo mogoče takoj uresničiti, ker je prišlo 23. marca do borbe na Pugledu. Pokrajinski štab se je odločil, da bo ustanovil partizansko brigado kot vojaško enoto višje vrste. Odločitev je bila zasnovana na podlagi povelja glavnega štaba Slovenije z dne 12. marca 1942., v katerem je beseda o pripravi za preureditev partizanskih sil in o nalogah, ki so čakale enoto na Štajerskem. Dne 29. marca 1942. je bila z dnevnim poveljem številka 2 pokrajinskega štaba za Štajersko ustanovljena

prva štajerska partizanska brigada.¹ Vlogo štaba brigade je prevzel dotedanji pokrajinski štab. Brigada je bila sestavljena iz prvega bataljona, ki se je nahajal na Štajerskem, ter drugega in tretjega štajerskega bataljona. Zadnja dva sta nastala iz dotedanjega drugega štajerskega bataljona, ki je štel že več kot tristo borcev. Vsak bataljon je imel po en težki mitralješki vod, drugi bataljon pa poleg tega še konjeniški vod. Pri štabu brigade je bil kot posebna štabna enota še radiotelefonski vod. Štab brigade je imel urejeno obveščevalno in protiobveščevalno, intendantsko, sanitetno in propagandno službo ter službo za zvezo.

Brigada je bila sestavljena 5. aprila 1942. na Kremenjeku.

S posebnim poveljem je štab brigade ukazal prvemu štajerskemu bataljonu, naj se zbere in preuredi ter začne z delovanjem. Za bataljonskega komandanta je bil postavljen Rudi Knez-Silas, za politkomisarja pa Boris Čižmek-Bor.

Nova brigada je nastala na pobudo pokrajinskega štaba, ki takrat ni imel dobrih zvez z glavnim štabom, pa je zato ukrepal samostojno. Izbira brigade kot oblike večje vojaške enote pa je bila plod sodelovanja komandanta in politkomisarja v španski državljanski vojni, kjer je bila taka oblika ustaljena.

Tovariš Kardelj je 29. marca 1942. v svojem pismu tovarišu Titu pisal: »... Naši imajo namen ta odred vzeti kot jedro udarne proletarske brigade...«,² ne da bi vedel, da je bila brigada že ustanovljena.

Ustanovljena je bila v času, ko se je narodnoosvobodilna vojna v Ljubljanski pokrajini bolj in bolj širila in je že prerasla v splošno ljudsko vstajo. Aprila 1942. je bila brigada glavna udarna sila glavnega štaba Slovenije.

Naloga brigade je še nadalje bila priprava za odhod na Štajersko. S to namero so tudi izbirali borce. V brigado so vključevali predvsem delavce in prostovoljce. Prav tako so posvetili posebno pozornost zdravstvenemu stanju borcev, ker je bilo jasno, da bo brigada na svoji poti imela dosti težav in naporov in je zato morala imeti zdravo moštvo.

Konec aprila je prišlo do preureditve brigade v grupo odredov, ker je glavni štab menil, da je to boljša organizacijska oblika.³

Štab brigade je takoj po prejemu povelja iz glavnega štaba začel reorganizirati brigado v drugo grupo odredov. Preosnoval jo je na svečan način na Orlaki pod Kremenjekom 1. maja 1942. Ob tej svečanosti je bila brigada oziroma druga grupa odredov pohvaljena za uspehe v bojih.⁴ Prejela je tudi zastavo. Ustanovljen je bil še IV. bataljon.

Druga grupa odredov se je razlikovala od drugih tedanjih grup. Bila je nekoliko drugače organizirana, njena glavna značilnost pa je bila v tem, da ni imela svojega ozemlja; bila je štajerska grupa, nahajala pa se je na Dolenjskem. Zato je bila strnjena vojaška organizacija z izbranimi ljudmi, dobro organizirano vojaško in politično vzgojo in centraliziranim vodenjem.

V njeni sestavi sta bila savinjski in pohorski odred. Predvideno je bilo, da bi odreda delovala šele po prihodu na Štajersko, ko bi vsak začel z borbami na svojem terenu. Od štaba savinjskega odreda je bil navzoč samo komandant

¹ Zbornik 6/2 dokument št. 35

² Zbornik 6/2, dokument št. 39.

³ Zbornik 6/2, dokument št. 51.

⁴ Zbornik 6/2, dokument št. 61.

Alojz Kolman-Marok, ki je praktično opravljal naloge pomočnika komandanta grupe. Za štab pohorskega odreda je bil predviden štab četrtega bataljona oziroma drugega bataljona pohorskega odreda.

Dne 23. aprila 1942. je tovariš Kardelj pisal tovarišu Titu: »... Savinjski odred, ki operira na področju med Litijo in Stično, je v raznih borbah ubil v zadnjem času (dva meseca) prek 120 Italijanov in imel mnogo drugih uspehov. To je najboljši slovenski odred in kandidat za proletarsko brigado (86% delavcev), šteje 350 do 400 ljudi...«.⁵

Prvi boji druge grupe

Grupa je s svojimi akcijami povzročala Italijanom precej skrbi. Dne 11. aprila so črnosrajčniki na Blatnem klancu presenetili tretjo četo drugega bataljona. Padlo je deset partizanov in 18 črnosrajčnikov.

Italijani so 18. aprila od dezerterja iz grupe zvedeli za točen kraj, kjer je grupa imela taborišče. Takoj so dvignili svoje sile, 98. legijo črnosrajčnikov in dele divizije »Isonzo«, ki so se nemudoma začele zbirati v okolici Stične. Grupa je poslala na cesto pri Medvedjeku eno četo, ki je v zasedi počakala kolono avtomobilov in uničila kamion, poln vojakov. Četa je imela enega mrtvega in dva ranjena, Italijani pa deset mrtvih in devet ranjenih.⁶

Istega dne so Italijani napadli taborišče grupe. Ta pa jih je pričakala na položajih v Bojanskem borštu s koto 382 in jih pognala nazaj proti Stični. V boju so imeli Italijani dvanajst ranjenih.⁷

Z nenehnimi nočnimi napadi na vojaške transporte na progi med Ljubljano in Novim mestom je grupa dosegla, da je promet potekal samo podnevi.

Pohod druge grupe

Sredi maja se je druga grupa odredov napotila čez Polzevo proti Polici, kjer naj bi prešla nemško-italijansko mejno črto, prebredla Savo in se prebila na Štajersko.

Povelje glavnega štaba Slovenije za ta pohod se je glasilo:

»1. S celotnim odredom preiti na levo obalo Save in zasedi položaje, ki so vam bili odrejeni v prejšnjih navodilih, to je na prelazih, ki vežejo Gorenjsko in Štajersko.

2. Na prelazih postaviti močne zasede, preprečiti prehod sovražnika na Gorenjsko in uničevati ves promet, ki bi se ta čas razvijal na teh cestah.

3. Z ostalimi enotami čistiti teren v smeri proti rudarskim revirjem in Savinjski dolini z ene in v smeri Kamnika in Moravč z druge strani.

4. Vse te naloge se morajo izvršiti v petnajstih dneh.

Za konkretizacijo zgoraj omenjenih nalog dodajamo:

⁵ Zbornik 6/2, dokument št. 56.

⁶ Zbornik 6/2, dokument št. 52, 53 in 59.

⁷ Zbornik 6/2, dokument št. 53. Italijanska poročila v arhivu vojno zgodovinskega inštituta navajajo 10 mrtvih in 9 ranjenih.

Pod 1. Prehod po možnosti izvršite v največji tišini. Omenjene prelaze je treba zasesti takoj po prehodu Save in to, če je le mogoče, v največji tišini.

Pod 2. Zasede postavite v globini na tak način, da spustite sovražnika v svojo sredino in ga potem uničite z ognjem z vseh strani. Zasede naj bodo med seboj v najtesnejši zvezi z vsemi potrebnimi bočnimi zavarovanji. Da bi bile zasede čim bolj učinkovite, naj izkoristijo vse mogoče zapreke na prelazih (razkopavanje cest, rušenje dreves, dviganje kamnitih barikad).

Pod 3. Štab grupe naj teži k temu:

1. da poveže posamezne partizanske enote pod svojim vodstvom in jim odredi naloge;

2. da mobilizira čim več novih borcev in s svojim vojaškim in političnim delovanjem dvigne ljudstvo v vstajo proti okupatorju.

Največ pozornosti posvetite mobilizaciji v rudarskih revirjih. Z vsemi silami je potrebno začeti sistematično čistiti teren v okolici s pomočjo zased, katere je treba postopoma pomikati naprej. Izza teh zased uničite vso sovražno oboroženo silo, državni aparat, izdajalce in petokolonaše in na terenu razvijte politično delo. Ako se bodo te operacije razvijale pozitivno, je treba skupaj s prvo grupo odredov preiti na čiščenje vsega terena Gorenjske skupaj z mesti. V zvezi s tem vas obveščamo, da prva grupa odredov (Gorenjska) začenja operacije sočasno z vami in tako:

1. postavlja zasede na prelazih s Koroške in Gorenjske,

2. ofenzivno čisti teren od desne obale Save v prvi etapi,

3. zavzame mesta na levi obali Save v kombinaciji z vašo grupo odredov v drugi etapi borbe. Na pomoč vam bo prišel bataljon dolenskega odreda, ki bo v slučaju, da pride do težkih borb na Štajerskem, napadel na področju Litije na nemški strani in v slučaju, da bo dovoljen razvoj borb na terenu leve obale Save, bo zavzel nemški teren na desni obali Save od Litije do Radeč. S tem bataljonom je treba postaviti dobre zveze;

Pod 4. Nujno potrebno je, da se dosledno držite roka, ki smo vam ga postavili, ker je ta rok važen za operacije prve in tretje grupe odredov na Gorenjskem in v Ljubljanski pokrajini. O izvršitvi nalog in o vaših potrebah nas brez odloga obvestite...⁸

Naloge, ki jih je dobila druga grupa, so bile zelo obsežne in so bile posledica ocene razvoja borb partizanskih enot na ozemlju, ki so ga okupirali Italijani.

V bližini Police na Kuclju s koto 748 so bile izvršene zadnje priprave za prehod na ozemlje, ki so ga okupirali Nemci. Po navodilih glavnega štaba in zato, ker je bila grupa kadrovska enota, je bil 19. maja sestavljen peti bataljon s štirimi četami oziroma 3. bataljon savinjskega odreda. Tako je grupa imela pet bataljonov; eden, prvi štajerski bataljon, je bil že na Štajerskem.

Borci so vedeli, da bodo šli na Štajersko. Dobili so suho hrano, konserve in municijo, nato pa je bil še podroben pregled orožja in vse opreme. Prav pred odhodom je bil zbor celotne grupe, na katerem je govoril politkomisar Tomaž. Orisal je položaj in naloge, ki so čakale grupo na Štajerskem. Govoril je o težavah, ki čakajo borce, in kako naj jih premagujejo. Povedal je, da so Nemci v borbi povsem drugačni od Italijanov; borci morajo biti na to pri-

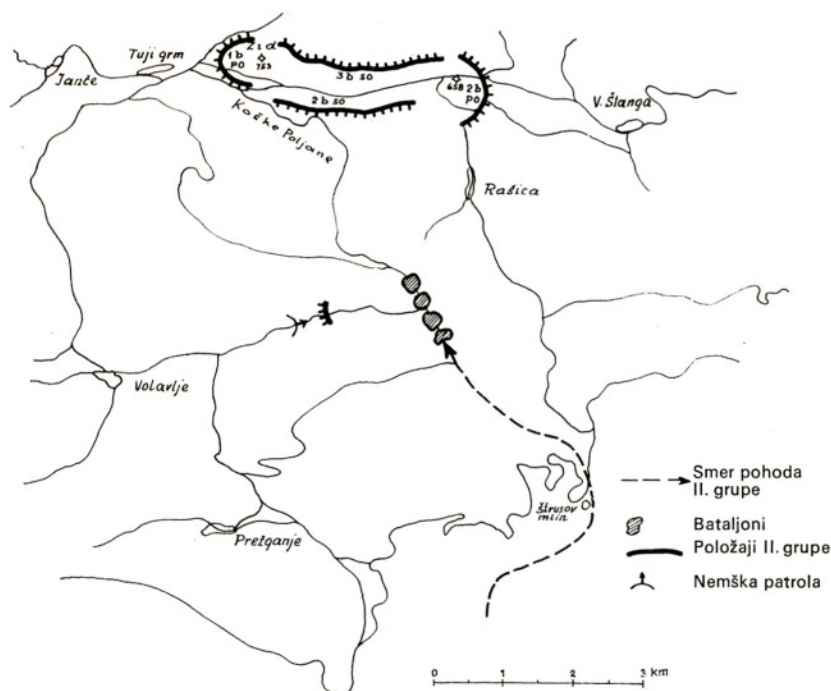
⁸ Zbornik 6/2, dokument št. 65.

pravljene, zato je nujno, da se prilagodijo drugačnemu načinu boja. Grupa je bila dobro opremljena in tudi borbenost je bila na zelo visoki stopnji. Dne 19. maja 1942. je 513 borcev v štirih bataljoni, ki so sestavljali drugo grupo, pri vasi Veliko Trebeljevo prešlo razmejitveno linijo med Italijo in Nemčijo. Enota je hodila v eni sami koloni in je zato le počasi napredovala. Vila se je skozi Gozd-Reko in pri Štrusovem mlinu prešla cesto, ki vodi po dolini Be-snice iz Ljubljane v Litijo.

Nemci so bili že obveščeni o pohodu grupe in njeni moči. Izdajalka iz Gozda—Reke je po prehodu kolone skozi vas odhitela povedat Nemcem vse, kar je videla.

BORBA NA JANČAH

Situacija 20. V. 1942

V dolini med Rečico in Volavljem je kolona prvič počivala. Bataljon, ki je bil v predhodnici, je poslal proti Volavljju patroljo za bočno zavarovanje, da Nemci ne bi presenetili počivajočih borcev (glej skico 1). Zaseda je bila na grebenu ob robu gozda, pred njo je bila majhna čistina in z grmičevjem obrasel kolovoz. Tam je prišlo do prvega spopada z Nemci, v katerem je bil en Nemec ubit, eden ujet, drugi pa so zbežali. Borci so zaplenili njihovo orožje in opremo. V tem spopadu je padel tudi pomočnik mitraljezca, mitralje-zec pa je bil ranjen. To sta bili naši prvi žrtvi pohoda.

Borba na Jančah

Po tem spopadu so bataljoni pohiteli proti Rečici, da bi tam zasedli boljše položaje za primer, če bi Nemci napadli z večjimi silami. Ker so ogledniške patrulje prinesle vesti o gibanju Nemcev na več straneh, je štab grupe sklenil zasesti robove hribov na črti od Koških Poljan do Tujega grma. Okrog poldneva so se naše enote začele pomikati v to smer. Po prihodu na omenjeno črto so borci zavzeli položaje in se dobro zamaskirali. Prvi bataljon pohorskega odreda je zasedel položaje na koti 753 z imenom Zid tako, da je bil obrnjen proti nemškim položajem na Jančah. Drugi bataljon pohorskega odreda je na koti 658 varoval glavnino v smeri Velika in Mala Štanga. Ostala dva bataljona pa sta zasedla položaje južno in severno od grebena, ki je povezoval omenjeni dve koti. Taka razmestitev je bila potrebna, da bi lahko druga grupa sprejela boj, čeprav bi sovražnik napadel s katerekoli strani (glej skico 2).

Še med zavzemanjem položajev se je v zraku pokazalo letalo štokrlja, ki je imelo nalogo opazovati partizanske premike in odkrivati njihove položaje. To je bilo prvič, da je sovražnik uporabil letalstvo v boju proti partizanskim enotam v Sloveniji.

Ogledniške patrulje so ugotovile, da se zbirajo precej močne nemške sile po hribih in vaseh okoli partizanskih položajev. Na cesti med Litijo in Prežganjem so naštele kar sto dvajset tovornjakov, ki so vozili Nemcem okrepitve iz Gradca, Maribora in Celovca. Z Gorenjske se je pripeljalo prek Ljubljane v dolino Besnice petdeset vozil polnih vojaštva. Nemci so svoje sile pripeljali tudi v dolino Save. Štab brigade ni vedel natanko, kolikšne sile so zbrali Nemci za napad, sklepal pa je po premikih, da so precejšnje in da stiskajo obroč okoli grupe. Menil je, da je v taki situaciji najbolje, da se grupa prebije čez Savo, kakor se je glasil ukaz glavnega štaba.

Zvečer okrog desete ure so bataljoni zapustili položaje in se zbrali na Koških Poljanah ter spet oblikovali kolono, ki se je napotila proti Jevnici mimo Male Dolge noge. Kolona se je zelo počasi pomikala naprej. V globeli pod Malo Dolgo nogo se je ustavila, ker je bilo treba izbrati skupino prostovoljcev, ki naj bi preplavali Savo in s silo zavzeli brod. Z njim naj bi se prepeljale čez Savo vse enote pod zaščito omenjenih prostovoljcev.

Čas je naglo mineval. Začelo se je že daniti. Grupa se je predolgo mudila na nočnem pohodu, ker vodiči niso bili kos svoji nalogi. Štab grupe je zato spremenil svojo namero in odločil, naj se bataljoni vrnejo na prejšnje položaje okrog Zida in Koških Poljan, kjer bo grupa sprejela borbo z močnejšim sovražnikom, naslednjo noč pa znova poizkusila priti čez Savo.

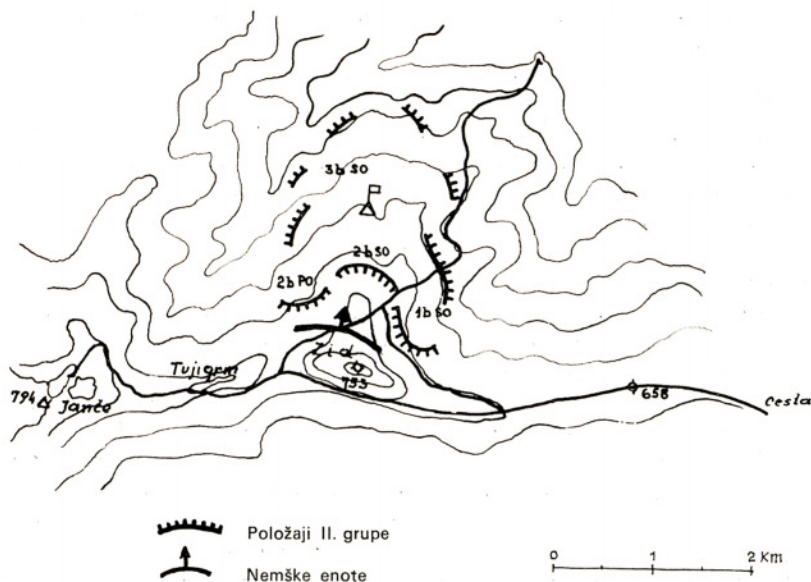
Po tretji uri zjutraj so se enote začele vračati na položaje, ki so jih zapustile prejšnji večer.

Nemci so izrabili 20. maj, to je bil dan po prejemu obvestila o pohodu druge grupe, za zbiranje sil, ki naj bi jo uničile. Ker v okoliških postojankah niso imeli dovolj vojaštva in so ga morali voziti od drugod, jim je zato šele okrog petih popoldne uspelo prepeljati in razporediti svoje sile na izhodiščne položaje, od koder so se začeli koncentrično premikati proti položajem druge grupe. V mraku so zasedli položaje na Veliki in Mali Štangi, Širmanskem hribu, Golišču, Kresniškem vrhu, na levem bregu Save od Litije do Dola, od Podgrada do Tomaževe kmetije na Murjevki, na Vnajnarjih, Gabrijah, Jančah,

Volavljem in Prežganju. V dolini Besnice so imeli tudi dva blindirana avtomobila. Tako na široko so obkolili, ker niso imeli natančnih podatkov o namerah grupe. Predvidevali pa so, da se hočejo partizani prebiti čez Savo ali pa napasti Litijo. To so hoteli preprečiti, hkrati pa partizanom onemogočiti preboj iz obroča in jih do kraja uničiti.

BORBA NA JANČAH

21. V. 1942

Tudi Italijani so se pripravljali, da bi lahko, če bi bilo treba, sodelovali z Nemci pri uničevanju druge grupe. Zbrali so dele svojih obmejnih enot (GAF), dele divizije »Isonzo« in divizije »Granatieri di Sardegna« in jih usmerili proti razmejitveni črti od Pečarja do Javora.

Ko so se partizanske enote vračale na položaje prejšnjega dne, je dobil tretji bataljon savinjskega odreda nalogo, naj hitro pošlje posebno močnejšo patroljo, ki naj zasede greben Zid in počaka, da pridejo na položaje še druge enote. Bataljoni so medtem zasedli položaje nekoliko nižje na robu, ki se od grebena Zid spušča proti severu in večidel ni bil pogozden. 21. maja okrog sedmih zjutraj se je patrolja na vrhu grebena Zid srečala z Nemci in v kratkem spopadu ubila pet sovražnikov. Po boju se je vrnila k enotam. Te so medtem nekoliko spremenile svojo razmestitev, ker na to, da bi zasedle greben Zid, ni bilo mogoče računati, saj so ga že zasedli Nemci. Enote so bile razporejene, kakor je razvidno iz skice 3.

Začelo se je mučno čakanje, da bi sovražnik prvi pokazal svoje namere. Štab grupe je odločil, naj enote ostanejo na svojih položajih do večera in potem vsa grupa ponovno poizkusi prehod čez Savo. Do boja z Nemci naj bi prišlo, samo če bi Nemci napadli ali poskušali grupi preprečiti prehod.

Ta mir pred viharjem je trajal samo do pol dvanajstih. Takrat se je na poti, ki vodi proti Veliki Štangi, na samem robu planjave prikazala skupina nemških vojakov. Obstali so in opazovali gozd na nasprotni strani ter skušali ugotoviti, ali tičijo tam partizani ali ne. Potem so se napotili prek planjave. Sprva so hodili oprezno v bojnem razporedu, ko pa so se približali gozdu, je njihova opreznost popustila. Verjetno so mislili, da bi jih partizani, če bi bili v gozdu, že napadli. Na čelu skupine 31 mož je šel oficir. Ko je bil že prav pri gozdu, je drugi bataljon savinjskega odreda začel streljati z vsem orožjem in vsa skupina Nemcev je obležala na planjavi. Nobeden ni imel časa sprožiti en sam strel.

Tako se je začela velika bitka na obronkih hriba Zid.

Druge nemške enote so poskušale jurišati prek planjave in zavzeti rob gozda, da bi tako potisnile drugo grupo odredov v dolino. Vsi njihovi napor pa so bili zaman. Juriš za jurišem se je razbil ob odločnem odporu partizanskih borcev. Nemci so poizkušali s trombloni. Toda spet niso imeli uspeha. Tudi zažigalne bombe jim niso pomagale. Začelo je goreti grmičevje, ogenj pa partizanov ni pregal s položajem. Z mokrimi robci na ustih so menjaje se streljali po sovražnikih in gasili požar.

Pozno popoldne so Nemci poizkušali priti bliže partizanskim položajem pod zavetjem umetne megle, ki naj bi jih zavarovala med jurišem. To pa jih je stalo dosti novih žrtev. Celo z blindiranim avtomobilom, ki se je prebil po težavnem terenu do planjave, kjer je bila borba, si niso mogli pomagati. Partizani so uporabili prebojno municijo in blindar je ostala na robu gozda, še preden je sploh lahko posegla v boj. Tam je ostala, dokler je ni zakril mrak.

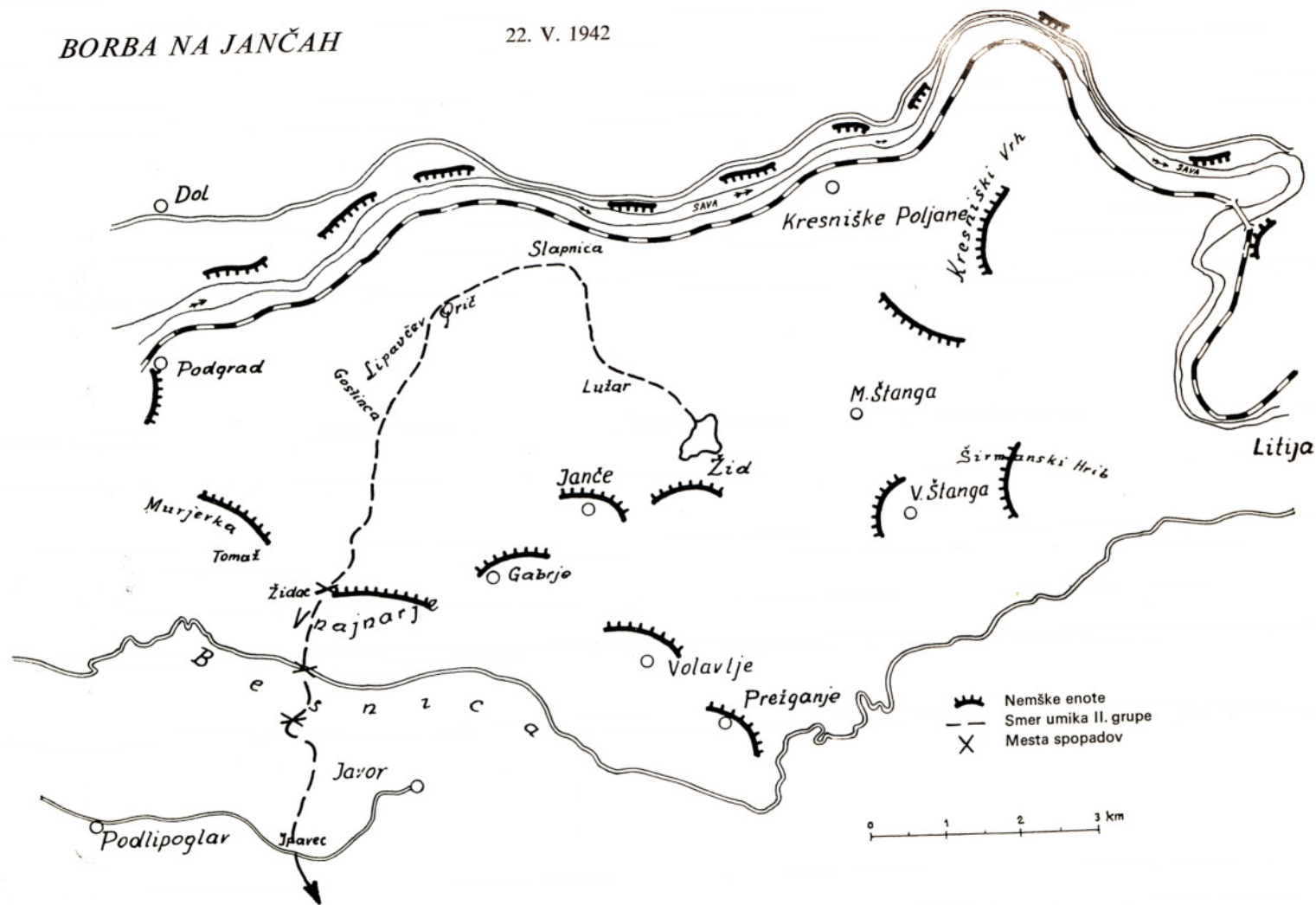
V številnih juriših, ki so jih odbile enote druge grupe odredov, čeprav so bile že drugi dan brez hrane, se je kalila partizanska zavest. To je še okrepilo spoznanje, da so tudi Nemci ranljivi in da ne morejo uresničiti vsega, kar bi hoteli. Bolj ko se je približeval mrak in bolj ko so bili borci utrujeni, bolj so se zavedali, da je to njihova zmaga, da so uspeli zadati Nemcem hud udarec, čeprav so prav v tistem času gospodarili nad vso Evropo in še niso okusili grenkobe poraza.

Še pred mrakom je štab druge grupe začel pripravljati umik svojih enot s področja bojev. Pri tem si je lahko mnogo pomagal s podatki, ki so jih partizani zaplenili pri padlem oficirju. Našli so zemljevid celotnega področja južno od Save z včrtanimi podatki o nemških enotah in njihovih premikih. Med drugimi dokumenti je bil tudi ukaz o delovanju enote, ki jo je vodil padli oficir. Iz tega ukaza je bilo razvidno, kako so Nemci zvedeli za gibanje druge grupe odredov in kdo je bil izdajalec.

Zaplenjeni podatki so dalje odkrili, da so Nemci postavili ob Savi zelo močne sile in sklenili za vsako ceno preprečiti prehod grupe. Zato se je štab odločil popeljati bataljone čez razmejitveno linijo nazaj na izhodiščno točko pri Polici.

Okrog osmih zvečer je tretji bataljon savinjskega odreda iz rezerv druge grupe zamenjal na položajih drugi bataljon istega odreda, ki je bil že ves dan v boju.

Že popoldan je štab druge grupe odredov poslal na greben, ki se spušča od Janč proti Jevnici, močnejše enote drugega bataljona pohorskega odreda.

Iz zaplenjenih dokumentov je bilo videti, da tam Nemci niso predvideli svojih zased, vendar so enote drugega bataljona imele nalogo, naj med borbo ščitijo hrbet drugim bataljonom in omogočijo glavnini umik, če bi to bilo treba. Enote so odbile vse poskuse nemških vojakov, da bi prek tega grebena prodrli naši glavnini za hrbet. Pognale so sovražnika tako uspešno, da kasneje ni več poskušal resneje napadati.

Sovražnik je na mestu, kjer so potekali glavni boji, zažgal skladovalnico drv in na ta način osvetljeval bojišče na poljani, da se partizani ne bi mogli približati padlim Nemcem in jih razorožiti. Vsak poizkus partizanov, da bi prišli do orožja, je sprožil strahovit ogenj na nemški strani.

Bataljoni so se s temo potegnili s položajev, kjer so ostale samo še patrulje, da bi preprečile vsakršno presenečenje. Zbrali so se malo niže pod robom, na katerem so ves dan divjali boji. Kolona je krenila proti kmetu Lužarju na grebenu, kjer se je držal drugi bataljon pohorskega odreda. Od tam se je napotila v dolino potoka Slapnica zahodno od omenjenega grebena. Po dolini je šla proti severu v bližino Save. Tam se je obrnila proti zahodu in prek Lipavčevega griča in prišla v dolino potoka Gostinca. Ko se je premikala po dolini, se je že začelo svitati. To je bilo 22. maja 1942. leta.

Na čelu kolone je šel tretji bataljon savinjskega odreda, ki je bil prejšnji dan deloma v rezervi in je zato imel najmanjše izgube. Dobil je nalogo zaščititi prehod čez dolino Besnice, po kateri vodi cesta iz Ljubljene v Litijo, ter omogočiti enotam druge grupe, da se prebijejo do razmejitvene črte med Nemčijo in Italijo v bližini Javora.

Predhodnica je uspešno pognala s položajev nemške zasede, ki so bile na grebenu, kjer leži Vnajnarje. Tako je bila odprta pot v dolino. Dolga kolona se je iz doline Gostince pomikala mimo hriba Dolgoritnika proti zahodnemu delu Vnajnarja, tam pa se je v bližini kmeta Zidana spustila v dolino Besnice in prešla cesto. Od tod naprej je bil na čelu kolone drugi bataljon savinjskega odreda z nalogo pregnati Nemce in Italijane na razmejitveni liniji. Tako je tudi storil. Nemške zasede na Žagarskem vrhu s koto 627 so se po kratkem spopadu hitro umaknile. Italijani pa niso niti počakali, da bi se prikazali partizani, temveč so jo urno pobrali proti Podlipoglavu.

Medtem ko so enote druge grupe prehajale prek ceste, je tretji bataljon savinjskega odreda, ki je ščitil prehod, nekajkrat zelo uspešno posredoval. Uničil je dve motorni kolesi, tri avtomobile in en voz in pobil sedem Nemcev, med njimi dva oficirja. Pri njiju so spet našli važne dokumente, ki so pojasnjevali nemške namene. Zaplenil je tudi orožje vseh padlih Nemcev. Ko so še zadnji borci grupe prešli cesto, se je umaknil tudi ta bataljon.

Enote druge grupe so se od razmejitvene linije dalje pomikale mimo kmeta Ipavca proti Selam pri Pancah, Troščinam in Polici v taborišče pod Kucijem, od koder so odšle 19. maja na pohod. Italijani pa vso pot niso vznemirjali partizanskih enot.

Pohod druge grupe odredov prek Save ni uspel in grupa ni izvršila naloge, ki jo je dobila od glavnega štaba, vendar je njen boj odjeknil po vsej Sloveniji. Za boji, ki so jih bojevali gorenjski partizani v Dražgošah januarja, je bil to največji boj v začetku 1942. leta. Ni imel političnih uspehov samo pri naših ljudeh, temveč tudi pri Nemcih samih, saj so o tem pisali:

»... Uspeh udeleženih sil in bojnih dejstev je bil na žalost popolnoma nezadosten in sedaj lahko ugotovimo, kot pri vseh dosedanjih banditskih napadih, da je sovražnik pokazal odlično taktično vodstvo...«

»... V vsakem primeru akcija ni uspela, kar bo sovražna propaganda izkoristila v odgovarjajoči smeri. Prebivalci obmejnega ozemlja imajo občutek, da jim nemške bojne sile ne morejo nuditi uspešne zaščite pred banditskimi napadi, s čimer je pokvarjeno umirjanje, ki je nastopilo zadnji čas. Daljnosežnost posledic tega neuspeha se danes po svoji teži še ne more videti v celoti.«⁹

Taktika nemških enot v bojih na Jančah je bila zasnovana na boju regularne vojske, v katerem se je vse moralo razvijati po vnaprej predvidenem načrtu. To potrjuje enajst jurišev, ki so jih odbile enote druge grupe. Nemci so hoteli z direktnim jurišem na vsak način prisiliti grupo k umiku; drugih bojnih možnosti sploh niso iskali. Kasnejši boji, ki so jih imele partizanske enote na ozemlju pod nemško okupacijo, kažejo, da so se Nemci pri Jančah naučili, kako ne smejo delovati. To so partizani zelo občutili.

Priprave za drugi pohod in aktivnost druge grupe na Dolenjskem

Že 23. maja takoj po prihodu na Kucelj je bila prek Save poslana ena četa, pri kateri je bil bataljonski štab. Imela je nalogo organizirano pripraviti teren za prihod grupe na Štajersko.

Štab grupe je namreč odločil, da ponovno poskuša priti čez Savo, toda sedaj v smeri Bogenšperka in železniške postaje Sava. Prehod naj bi organizirali prek mosta pri postaji. Četa, ki je šla prek reke, naj bi na levem bregu skupaj s prvim štajerskim bataljonom uničila vse nemške sile, ki so čuvale most. Datum in čas prehoda še ni bil določen. Četa se je brez težav prebila v bližini Ljubljane čez Savo in razmejitveno linijo tam, kjer je sovražnik to najmanj pričakoval.

Grupa odredov je 23. maja s Kuclja odšla na območje med reko Krko in železniško progo iz Ljubljane v Novo mesto in začela osvobajati to ozemlje. Tu naj bi bila dotlej, dokler se situacija v okolici Litije ne bi umirila in ne bi bilo pogojev za ponoven poskus prehoda.

Takoj po prihodu na Kremenjek je štab grupe ukrenil vse, da bi osvobodil čim več ozemlja. Izkoristil je vse sile, ki so bile na voljo. Odločil se je za blokado sovražne postojanke v Žužemberku in za rušenje cest med Stično in Krko, Grosupljem in Krko, Žužemberkom in Trebnjem, med Žužemberkom in Novim mestom, in, če bi bilo mogoče, tudi med Dvorom in Kočevjem; s tem bi bilo osvobojeno precej veliko ozemlje, na katerem bi se takoj osnovala ljudska oblast.

25. maja je štab grupe izdal odlok, na podlagi katerega so pod vodstvom narodne zaščite mobilizirali prebivalstvo za rušenje cest. Odlok so izvedli pod zaščito partizanskih enot druge grupe in že 26. maja je bila postavljena meja svobodnega ozemlja, prek katere Italijani niso smeli. Dan pozneje je izšel odlok o prepovedi popravljanja objektov, ki so jih porušile partizanske sile. Ob ovirah so bile partizanske enote, ki so nadzirale sovražnikovo gibanje

⁹ Zbornik 6/2, dokument št. 186.

in imele nalogo odbiti ga, če bi se poskušal prebiti na svobodno ozemlje.¹⁰ Italijani so bili presenečeni zaradi tako hitrih in energičnih akcij in se niso čutili dovolj pripravljene, da bi kakorkoli ukrepali. Iz poročila grupe odredov z dne 28. maja je razvidno, da je bilo osvobojeno vse ozemlje med železniško progo iz Grosupljega v Novo mesto in reko Krko razen samega Žužemberka, ki pa je bil blokiran. Omenjena železniška proga je bila uničena, na osvobojenem ozemlju pa so bili postavljeni organi ljudske oblasti.

Glavni štab Slovenije pa je že 26. maja 1942. dal drugi grupi odredov nove naloge:

- »1. Vsa druga grupa odredov naj takoj odide na nove položaje in to na železniško progo med Postojno in Rakekom z naslednjimi nalogami:
 - a) na več mestih popolnoma uničiti progo, da ne bodo Italijani mogli prevažati svojih čet,
 - b) uničevati živo silo ob progi,
 - c) držati progo v svojih rokah, dokler ne pride zamenjava iz tretje grupe odredov,
 - č) na progi med Postojno in Rakekom postaviti zasede. Ako bi Italijani prevažali svoje čete po cestah, tudi tam uničevati sovražnikovo živo silo. Dvigniti vstajo na oni strani proge.
2. Ako bi tretja grupa odredov poslala svoje čete na to progo, da bi vas zamenjala, potem:
 - a) takoj krenite prek železnice po italijanskem ozemlju nad Vrhniko in Polhovim Gradcem na Gorenjsko, dvigajte ljudsko vstajo in uničujte nemško živo silo,
 - b) krenite prek Save na Štajersko na določene vam položaje in tam izvršujte naloge, ki ste jih že prejeli.
3. Na vsak način mora biti vaš cilj Štajerska. Obveščeni smo, da so v Trbovljah in Hrastniku partizani uničili glavne šahte v rudniku in je delo ustavljeno. Izvršujejo mobilizacijo, a nimajo vodstva.«

Italijanom nikakor ni bilo po volji osvobojeno ozemlje, ki se je prek Krke širilo proti Notranjski, kjer je operirala tretja grupa odredov. Italijanski general Robotti je v svojem poročilu Superslodi 22. maja 1942. podrobno opisal položaj v Sloveniji in sklenil, da je na vsak način potrebno vzeti pobudo v svoje roke. Za to je zahteval dodatne čete, oziroma da se njegove čete rešijo drugih nalog, ki jih imajo. Hkrati je zahteval, naj se neha mešanje civilne oblasti v vojno aktivnost.¹¹ Še istega dne je izdal povelje o zavarovanju posameznih garnizij, v katerem je pisal tudi o novem načinu bojevanja, med drugim npr.: »... način, ki vse bolj izgublja karakter navadne gverilske borbe in dobiva podobo prave resnične vojne, vsiljuje komandantom divizij potrebo, da primerno ukrepajo s ciljem, da bi se lahko uspešno upirali daljšemu obsejanju...«¹²

Tri dni kasneje je svojim predpostavljenim poslal načrt aktivnosti XI. korpusa, katerega je vodil. Iz načrta se vidi, da je nameraval internirati okrog deset do dvajset tisoč prebivalcev, predvsem z Notranjske, in začeti z opera-

¹⁰ Zbornik 6/2, dokument št. 107 in 111.

¹¹ Zbornik 6/2, dokument št. 182.

¹² Zbornik 6/2, dokument št. 185.

cijami južno od Ljubljane, 25. maja je dal komandantom navodilo, kaj naj ukrenejo za izseljevanje prebivalstva in jim poslal tudi prepis programa vojaških operacij.¹³ Istega dne je izdal tudi posebno povelje za interniranje jumljivih oseb, za zaščito posameznih izpostavljenih točk, za okrepljeno stražarsko službo in podobno.¹⁴

Druga grupa odredov je prejela povelje glavnega štaba Slovenije, v katerem je bila natančneje določena pot prek Gorenjske na Štajersko. Takoj je začela s potrebnimi pripravami in še tistega dne naročila štabom bataljonov, naj takoj pošljejo poročila o številčnem stanju, opravijo izbiro borcev v vseh enotah in naj za tako pot odberejo predvsem telesno zdrave in pa hrabre borce. Zaradi konspiracije je grupa tudi dobila začasno ime leteča grupa. Politkomisariji so dobili nalogo, naj med novimi borci poglobljeno politično delujejo.¹⁵

Reorganizacija je potekala v najlepšem redu. Sestavljen je bil tudi nov bataljon. Grupa jih je sedaj imela pet na Dolenjskem in enega na Štajerskem. Štela je okrog 600 borcev, ker so vsi ostali bili poslani v druge enote. Kvaliteta grupe se lahko ceni tudi po tem, da je bilo konec junija v njej 117 članov Partije in 110 skojevcev, kar je bilo skoraj dve petini vseh borcev. Pri štabu grupe je bila ustanovljena tudi varnostna obveščevalna služba.

Grupa je bila pripravljena na odhod. Ko pa so enote tretje grupe odredov hotele prevzeti njene položaje in so Italijani začeli z ofenzivo proti osvobodjenemu ozemlju, se je štab grupe odločil, da bo najprej odbil italijanske napade in šele potem začel s pohodom na Gorenjsko in Štajersko.

Italijani so hoteli z napadi močnejših sil z železniške proge med Grosupljem in Novim mestom in sočasnimi izpadi iz okrožnih garnizij potisniti enote druge in tretje grupe odredov proti vasi Dobrepolje, kjer bi jih uničili. Operacije naj bi izvajale enote divizije »Granatieri di Sardegna«, 3. planinski bataljon črnosrajčnikov, 239. teritorialno mobilni bataljon in manjše enote obmejne straže (GAF), podprlo pa naj bi jih letalstvo in oklepne enote.

Ker je bila proga med Ljubljano in Novim mestom porušena, so se operacije iz Stične proti Krki začele z enodnevno zamudo.

Italijani so začeli 6. junija 1942. z napadom motorizirane kolone, ki je s pomočjo tankov in oklepnih avtomobilov prebila zasedo pri Valični vasi in se napotila proti Stični.

Na sedlu v bližini Znojil je tretji bataljon savinjskega odreda ustavil kolono in jo razbil. Ponoči je obkoljenim ostankom Italijanov uspelo s pomočjo oklepnih avtomobilov in tankov prebiti se nazaj v Žužemberk. Na bojišču je ostalo trideset ubitih vojakov in en oficir. Zažgani so bili trije tovorni avtomobili in en avtobus, poškodovan pa je bil tudi en tank. Zaplenjenega je bilo precej orožja in municije, med njimi tudi prvi minometalec, ki so ga zaplenile slovenske partizanske enote.

Prav tisti dan je druga četa drugega bataljona pohorskega odreda na železniški progi med vasmi Vrhpolje, Artiža vas in Velike Pece začela šestdnevno borbo proti italijanskim enotam, ki so hotele popraviti progo od Grosupljega do Novega mesta.

¹³ Zbornik 6/2, dokument št. 187, 188.

¹⁴ Zbornik 6/2, dokument št. 189.

¹⁵ Zbornik 6/2, dokument št. 118.

Italijanske sile so se 7. junija zjutraj ponovno poskušale prebiti iz Žužemberka. Kljub pomoči treh oklepni avtomobilov so bile odbite. Enote druge grupe so uspešno odbile tudi manjši napad iz Stične proti Muljavi. Okrog poldneva so Italijani tu začeli z večjim napadom. Štab grupe je svoje sile nekoliko pregrupiral. V dolini rečice Višnjice so ostale samo manjše sile, dočim je na obronkih na levem krilu zasedel položaje prvi bataljon savinjskega odreda, na desnem pa drugi bataljon pohorskega odreda. Na ta način so bile partizanske sile razporejene v obliki globokega žepa. Kljub velikim silam je Italijanom uspelo priti samo do Gorenje vasi. Letalstvo je bombardiralo vasi Muljava in Znojile.

Naslednji dan so se borbe nadaljevale. Druga grupa je začela z drugačno taktiko. Iz dotedanjega frontalnega zadrževanja Italijanov je prešla v manevrsko borbo: obdržala je svoje glavne sile na robovih doline in od tam nepričakovano napadala sovražnika v bok ali hrbet. Dne 9. junija so borbe dosegle svoj vrhunec. Močnejši koloni Italijanov iz Ribnice je prek Zdenske vasi uspelo prebiti partizansko zasedo nad Vidmoim in nadaljevati predor proti Muljavi, kjer se je združila z enotami, ki so prodirale od Stične. Poskus Italijanov, da bi se prebili iz Žužemberka, pa je bil ponovno odbit.

Enote grupe so neprestano napadale italijanske čete tako, da so se te začele vkopavati. Naslednja dva dni, 10. in 11. junija, so Italijani prebili v rovih in odbijali partizane, ki so jih z vseh strani napadali in jurišali nanje.

Ponoči med 11. in 12. junijem so se italijanske enote umaknile z osvobojenega ozemlja. Žužemberk je bil ponovno blokiran.

Italijanski poraz je imel velik političen odmev, saj so partizani uničili mnogo vojaškega materiala in žive sile.¹⁶

Pred samo italijansko ofenzivo je grupa prejela od glavnega štaba podrobna navodila za svojo pot in naloge. Predvideno je bilo, naj bi na progi med Ljubljano in Trstom pri Borovnici ustavila vlak, ki bi ga bilo treba spustiti po strmini na borovniški viadukt; ta je bil le zasilno obnovljen. Vlak, ki bi s hitrostjo pripeljal na viadukt, grajen v loku, bi porušil provizorično zgrajeno konstrukcijo.

Naslednja naloga je bila dvigniti ljudsko vstajo med to progo in nemško-italijansko razmejitveno črto. Po prihodu na Gorenjsko naj bi tudi tamkaj skupaj s prvo grupo odredov dvignila ljudsko vstajo in se potem prebila na Štajersko, kjer bi morala osvoboditi čim večje ozemlje in ga povezati prek Brežic z osvobojenim ozemljem na Dolenjskem. Na koncu navodil je glavni štab dodal, da je treba pohiteti, ker se sovražnik pripravlja na ofenzivo na vzhodni fronti, pa nima pri nas na razpolago dovolj četi.¹⁷

Tako po italijanski ofenzivi je grupa nadaljevala s pripravami na pohod. Da bi svojo pot prikrla, je demonstrativno napadla Šentvid pri Stični, na Primskovem razorožila petnajst belogardistov in napadla stražo pri predoru na Peščenjeku. Pri železniški postaji Stična je bila 17. junija minirana proga, iztirjen in napaden je bil vojaški transport in tako je večje število Italijanov bilo izločenih iz bojnih vrst.

¹⁶ Zbornik 6/3, dokument št. 27, 145 in 146.

¹⁷ Zbornik 6/3, dokument št. 5.

Pohod druge grupe odredov prek Gorenjske

Grupo sta pred odhodom sestavljala dva odreda, savinjski in pohorski. Vsak je imel po tri bataljone, od teh je bil tretji bataljon pohorskega odreda na Štajerskem; to je bil drugi štajerski bataljon. Odločeno je bilo, naj na Dolenjskem ostane prvi bataljon pohorskega odreda, ki je bil podrejen tretji grupi odredov. Enote te grupe so zamenjale bataljone druge grupe med 17. in 19. junijem 1942. leta.

Leteča grupa, kakor se je sedaj imenovala druga grupa odredov, je 20. junija 1942. začela s pohodom proti Gorenjski. Imela je 541 partizanov, 431 pušk, 2 brzostrelki, 25 puškomitraljezov, 2 težka mitraljeza, en minometalec, 49 pištol, 354 bomb in 88.000 kosov municije. Hodila je v štirih bataljonskih kolonah v smeri Muljava, Krška vas, Velike Lipljene, Turjak, Krvava peč in Sv. Vid,¹⁸ kamor je prispela 26. junija.

Pri Sv. Vidu je za grupo prispel tudi en vod čete, ki je bila s Kuclja poslana na Štajersko, da bi grupi pripravila teren. Ta vod je ob nekem nemškem napadu na četo samovoljno zapustil Štajersko že teden dni po prihodu. Štab leteče grupe je borce tega voda imel za dezertarje in je iz njih sestavil kazenski vod. Kasneje je prav ta postal ena najhrabrejših enot grupe.

Prvi poizkus prehoda prek proge zvečer 27. junija ni uspel. Samo drugemu bataljonu savinjskega odreda je uspelo prebiti se v Dolomite, druga dva, prvi in tretji bataljon, pa sta se prebila naslednjo noč. Bataljoni so se v redu zbrali na Žažarju.

Posebno nalogo pa sta imela drugi bataljon pohorskega odreda in kazenski vod. Skupaj s prvim bataljonom notranjskega odreda naj bi napadli vlak. Sam vlak naj bi napadel drugi bataljon, kazenski vod barake ob progi, kjer so se nahajali italijanski stražarji, prvi bataljon notranjskega odreda pa naj bi demonstrativno napadel Borovnico in postojanke v njeni bližini. Akcija naj bi bila ponoči med 28. in 29. junijem. Tako je tudi bilo. Vse se je razvijalo po načrtu. Važna sprememba pa je nastala, ko so v zaustavljenem vlaku našli namesto tovora transport internirancev, ki so jih Italijani peljali v italijansko taborišče. Takoj je bilo treba osvoboditi v živinske vagone zaprte ljudi in uničiti italijansko stražo, ki je transport spremljala v oklepem vagonu. Osvobojenih je bilo tristo deset internirancev. Druge enote so tudi izvršile svoje naloge, vendar vlaka ni bilo mogoče spustiti na provizorično postavljen borovniški viadukt, ker je strojevodja v splošni zmed, ki je nastala pri reševanju internirancev, odpel lokomotivo in z njo pobegnil. Osvobojeni interniranci so ostali pri notranjskem odredu, drugi bataljon in kazenski vod pa sta se priključila svoji grupi, ki je bila na področju Gradišča s koto 547 in Korena s koto 720 nad vasjo Žažar.¹⁹

Italijani so opazili premike in delovanje leteče grupe in so v boj z njo takoj vključili mobilno grupo XI. GAF in bataljon 52. pešadijskega polka. Te enote so se 1. julija spopadle s silami grupe v bližini Sv. Jošta, kjer je padlo 32 Italijanov.²⁰

¹⁸ Zbornik 6/3, dokument št. 135 in Zbornik 6/4, dokument št. 26.

¹⁹ Zbornik 6/4, dokumenta št. 11 in 26; Zbornik 6/3, dokument št. 157.

²⁰ Zbornik 6/3, dokumenti št. 157, 158 in 166; Zbornik 6/4, dokumenta št. 11 in 26.

Grupa ni imela namena ostati v Dolomitih. Že ponoči med 2. in 3. julijem je poskušala preiti razmejitveno črto med Italijo in Nemčijo, ki je potekala nekoliko severneje od področja, kjer se je nahajala. Nemce so že Italijani obvestili o gibanju leteče grupe, zato so z vsemi silami poskušali preprečiti predor na svoje ozemlje. Ob razmejitveni črti so postavili močne zasede z okrog dva tisoč vojaki in policisti. Prebil se je samo prvi bataljon savinjskega odreda, ki je prek Pasje ravni šel na Žirovski vrh, drugi trije bataljoni pa so se morali vrniti na položaje nad vasjo Žažar.

Ponoči med 4. in 5. julijem je štabu leteče grupe z drugim bataljonom savinjskega odreda in drugim bataljonom pohorskega odreda uspelo priti na nemško ozemlje prek Maškovega grebena, Sušnika, Pustega vrha, Pasje ravni in Gabrške gore s koto 963, kjer se je sestal s poljanskim bataljonom in prek njega s prvo grupo odredov. Zaradi samovolje komandanta se je tretji bataljon savinjskega odreda v bližini Polhovega Gradca zapletel v boj z Italijani in od tam odšel na Krim, kjer se je spet zapletel v boje s sovražnimi enotami, ki so sodelovale v tretji ofenzivi. Tako sploh ni prišel na Gorenjsko, temveč se je med boji znašel celo na Gorjancih.²¹

Enote prve grupe odredov so v tem času po navodilih glavnega štaba napadle Črni vrh, cesto od Škofje Loke do Poljan in vojaško cesto na Blegoš. Zelo uspešno so se tudi pripravile na prihod leteče grupe, kar je tej precej olajšalo položaj, ko se je znašla na nepoznanem terenu.²²

Takoj po prihodu na Gabrško goro je bil izdelan načrt za akcije, ki so imele za cilj osvoboditi ozemlje na Gorenjskem. Akcije naj bi osredotočili na policijske sile, ki so jih Nemci uporabljali za boj proti partizanom. Izgubljenih pa je bilo nekaj dni zaradi usklajanja načrta med enotami prve in leteče grupe, kar je imelo zelo neprijetne posledice za nadaljnji pohod grupe. Operativni načrt je predvideval napad na nemško postojanko v Lučinah, ki bi ga izvršil prvi bataljon savinjskega odreda, druge enote pa bi pri Škofji Loki zaprle Poljansko dolino in uničile vojaško silo, ki bi prihajala Lučinam na pomoč. Naslednja akcija bi bila uničenje sovražne postojanke v Poljanah; s tem bi bila osvobojena vsa Poljanska dolina. Za začetek operacij je bil odrejen 13. julij 1942.²³

Nemci pa so sočasno imeli v načrtu uničenje partizanskih enot v zapadnem delu Gorenjske, zato so 13. julija zbrali svoje sile na cesti iz Škofje Loke do Poljan in iz Škofje Loke na Blegoš. Nameravali so napasti partizane na Gabrški gori. Začeli so napredovati proti Gabrški gori in proti Javorju, Gaberku in Poljanam. Do prvih spopadov je prišlo že okrog petih popoldne. Iz teh spopadov se je razvil boj, ki je trajal vso noč. Šele proti jutru je pritisk Nemcev nekoliko popustil, ker so del svojih sil poslali na pomoč napadeni postojanki v Lučinah, kjer je po načrtu začel napadati prvi bataljon savinjskega odreda. Enote na Gabrški gori so se prebile skozi nemške obročje in se zbrale na Mladem vrhu s koto 1370 in pod Blegošem.²⁴

²¹ Zbornik 6/3, dokument št. 171; Zbornik 6/4, dokument št. 26.

²² Zbornik 6/2, dokument št. 105, Zbornik 6/3, dokumenti št. 32, 33, 38 in 40, Zbornik 6/4, dokument št. 26.

²³ Zbornik 6/3, dokument št. 59, 60 in 62; Zbornik 6/4, dokument št. 26.

²⁴ Zbornik 6/3, dokumenta št. 95 in 169, Zbornik 6/4, dokumenta št. 11 in 26.

Prvi bataljon savinjskega odreda je 14. julija ob pol treh zjutraj napadel nemško postojanko v Lučinah, v kateri so bili policisti, graničarji in financarji, ki so se ogorčeno branili. Okrog enajste ure dopoldne se je skozi partizanske zasede prebilo nekaj oklepnih avtomobilov na pomoč obkoljeni posadki. Bataljon je moral ob pol dvanajstih prenehati napadati, ker so mu prek Zadobja prišle za hrbet nemške policijske sile, in se je umaknil na Ovčji hrib, zvečer pa na Žirovski vrh. Od bataljona se je že pri umiku iz Lučin oddaljila prva četa, ki je odšla na pobočje Pasje ravni.²⁵

Nemško delovanje, ki je bilo sestavni del tretje sovražne ofenzive proti narodnoosvobodilnim enotam v vsej Jugoslaviji, je vplivalo na izvajanje nalog, ki jih je dal glavni štab, ni pa preprečilo napadalnosti partizanskih enot, ki so nadaljevale z izvajanjem načrta v nekoliko spremenjeni obliki. Prvotnega načrta, da osvobode Poljansko dolino, ni bilo mogoče izvesti, ker so bile tam precej velike nemške sile.

Sovražnik je spremenil tudi svojo taktiko. Nič več ni napadal frontalno, temveč je posamezne predele obkolil z večjimi silami, sam teren pa je česal z manjšimi enotami, ki so se prilagodile partizanskemu bojevanju; bile so zelo gibčne, gibale so se po stranpotih, po gozdovih, postavljale zasede na važnejših točkah, povezane med seboj z dobro radijsko zvezo, tako da so bile vse enote dobro obveščene o gibanju partizanskih čet. Hkrati pa so povečali posadke v postojankah in jih začeli utrjevati.

Nemci so po napadu na Gabrško goro med 15. in 17. julijem preusmerili svojo dejavnost na področje med Škofjo Loko in vasmí Poljane, Gorenja vas in Žiri ter razmejitevno črto med Italijo in Nemčijo do Medvod. 15. julija se je na Žirovskem vrhu spopadel s sovražnikom prvi bataljon savinjskega odreda, toda uspelo mu je, da se je prebil zapadno od Gorenje vasi pod Blegoš na Pasjo ravan s koto 1205, kjer se je sestal z drugimi enotami grupe. Njegova prva četa, ki je po napadu na Lučine odšla proti Pasji ravni, pa je bila 16. julija tam obkoljena in skoraj popolnoma razbita.²⁶

Štab letече grupe je bil z drugim bataljonom savinjskega odreda na Črnem kalu s koto 1107, drugi bataljon pohorskega odreda na vzhodnem pobočju Blegoša in prvi bataljon savinjskega odreda na Pasji ravni. S teh položajev so enote delovale proti Poljanski in Selški dolini.

Zaradi vse večje aktivnosti grupe in zaradi izgub, ki so jih imeli, so Nemci 26. julija organizirali veliko čiščenje terena med Kranjem, Škofjo Loko, Selcami in Kropo, vendar brez uspeha. Enote grupe so namreč 17. in 22. julija razkopale in uničile cesto iz Škofje Loke na Blegoš, 18. in 19. julija so napadle žandarmerijske postaje v Gaberku, 20. julija patroljo pri Poljanah, 21. julija so porušile most pri Praprotnem, uničile motocikel in ujele dva Nemca. Istega dne so v zasedi pri Lukovici uničile dva kamiona s policijo. 22. julija so skupaj z enotami prve grupe uničile progo pri postaji Podnart, da se je lokomotiva s šestnajst vagoni prevrnila v Savo. Ponoči 25. julija so napadle nemško postojanko v Poljanah, kjer je bilo ubitih pet sovražnikovih vojakov, 26. julija pa je v zasedi med Škofjo Loko in Poljanami padlo devet Nemcev.

²⁵ Zbornik 6/3, dokument št. 88.

²⁶ Zbornik 6/3, dokumenta št. 95 in 175.

Nemci so začeli pripravljati obsežnejšo akcijo na Blegoš. Enote letече grupe so se ponoči med 26. in 27. julijem z Blegoša premaknile prek Ratitovca na Jelovico, tam pa so pustile samo prvo četo drugega bataljona pohorskega odreda. Ta se je že 27. julija spopadla s sovražnikom in dva ubila. Ko so nemške sile 3. avgusta začele s svojimi operacijami na Blegošu, sta se tam nahajali samo omenjena četa iz letече grupe in ena četa iz prve grupe odredov. Obe sta se umaknili prek bivše jugoslovansko-italijanske meje proti Cerknemu, dokler niso 5. avgusta Nemci nehali hajkati po Blegošu. Enoti sta se takoj vrnili, že 6. avgusta pri Gaberku postavili zasedo in uničili kamion in motocikel; ubitih je bilo enaintrideset sovražnih vojakov.

V tej akciji je prva četa drugega bataljona pohorskega odreda samovoljno odšla v Podlipoglav, ki so ga okupirali Italijani.

Medtem ko so nemške čete čistile Blegoš, so enote grupe pri Selcah postavile zasedo in 4. avgusta na kamionih pobile petnajst sovražnih vojakov. 5. avgusta je bila uničena patrulja štirih financarjev pri Zalem logu, a 6. avgusta med Selcami in Dolenjo vasjo popolnoma potolčena kolesarska patrulja enega oficirja in osmih policistov.²⁷

Štab letече grupe se je po končani nemški hajki na Blegošu odločil preurediti svoje bataljone. Na Jelovici so se tedaj nahajali prvi in drugi bataljon savinjskega in drugi bataljon pohorskega odreda. Vsi bataljoni so imeli samo po dve četi, ker so druge bile razbite ali pa so odšle na Dolenjsko. Dne 8. avgusta sta bila sestavljena dva bataljona savinjskega odreda, prvi pod poveljstvom Franca Poglajena-Kranjca in drugi pod poveljstvom Janka Sekirnika-Simona. Od bivšega drugega bataljona pohorskega odreda je ostal samo štab s prištabnimi enotami. Reorganizacija je bila potrebna zaradi velikih izgub in pa zato, ker je bilo moštvo od prestanih napadov zelo utrujeno. Oslabele in bolne borce so poslali na Dolenjsko.

Grupa na Koroškem in Štajerskem

Štab grupe je ugotovil, da bi nadaljnje delovanje na Gorenjskem v razmerah, kakršne so bile, preprečilo grupi izvršiti osnovno nalogo — prebiti se na Štajersko, zato se je odločil, da bo grupa nadaljevala svoj pohod. Hodili naj bi v dveh bataljonskih kolonah, odhod kolon pa je bil predviden v predledku dveh dni.

Ker so vse očiščevalne operacije na Gorenjskem doživele neuspeh, so se Nemci odločili, da očistijo planote Jelovice. Računali so, da bodo s tem popolnoma uničili partizansko gibanje na Gorenjskem in vzpostavili red in mir. To je bila hkrati tudi največja nemška akcija v okviru tretje sovražne ofenzive.

Operacija se je začela 10. avgusta. Nemške enote so zasedle črto Selška dolina, Dražgoše, Rudno, Raztoke in Soteska z nalogo preprečiti preboj partizanov z Jelovice na Ratitovec. Zatem so začele prihajati glavne kolone

²⁷ Zbornik 6/3, dokumenti št. 111, 128, 134, 181 in 195, Zbornik 6/4, dokument št. 11.

iz Škofje Loke, Radovljice, Bleda in Bohinjske Bele, da bi popolnoma obkolile Jelovico in jo temeljito preiskale.

Istega dne pa je štab letече grupe skupaj z drugim bataljonom zapustil vzhodni del Jelovice in se napotil proti Savi. Pri prehodu čez cesto med Kranjem in Podnartom je zaseda ujela nemškega policista, ki je povedal, da se je začelo čiščenje Jelovice. Naslednji dan je kolona predanila na pobočju Ravnika. Zvečer je prebredla Savo pri Zgornji Besnici in predanila v Udnem Borštu, da bi z mrakom nadaljevala pot prek Kranjskega polja proti Krvavcu. Dopoldne 13. avgusta je kolona na pobočju Krvavca nad Davorškom padla v zasedo v civilne obleke preoblečenih Nemcev in izgubila 20 mož. Kljub velikim izgubam je nadaljevala pot proti Svetemu Ambrožu, Krvavcu in Kopišču v Kamniški Bistrici. Tam se je 15. avgusta spopadla z nemškimi enotami, ki so imele sedem mrtvih. Iz Kamniške Bistrice je odšla neovirano prek Velike Planine na Menino planino.²⁸

Štab grupe je po prihodu na Menino odšel na moravško področje, kjer je bila četa, ki je že 23. maja odšla s Kuclja pri Polici na Štajersko, da bi pripravila vse za prihod grupe. Čez nekaj dni je štab krenil na Dobrovlje, od koder je vodil operacije na Štajerskem.

Prvi bataljon je na Jelovici zajelo nemško čiščenje. Po prvem spopadu pri Mošenjski planini je bil obkoljen v bližini sedla Raztoke. Dne 11. avgusta se je poskušal prebiti, toda brez uspeha. Šele 12. avgusta zjutraj se je v silnem naletu prebil in ob tej priložnosti pobil nekaj Nemcev in pri njih zaplenil specialko, v katero so bili včrtani vsi nemški položaji. S pomočjo tega zemljevida je uspešno manevriral skozi sovražno ofenzivo. Pri preboju pa je izgubil 17 borcev.

Po končanih akcijah nemških enot se je 14. avgusta štab prvega bataljona odločil, da bo bataljon takoj nadaljeval pot na Štajersko. Pri prvem poizkusu je padel v zasedo in šele 19. avgusta je prek Jamnika, Češnjice in Prezrenja prišel do Save, jo prebredel pri Ljubnem in se prek Brda in Brezij povzpел na Dobrčo planino s koto 1520, od tam pa na Begunjščico. Kljub veliki utrujenosti je nadaljeval pot in 20. avgusta zvečer prebil zasedo pri Sv. Ani nad Trzičem na cesti iz Trziča na Ljubelj ter se povzpел na pobočje Košute. Ker je bila pot proti vzhodu prek Dolgih njiv zaprta, se je čez prelaz Škrbina spustil na Koroško. Zvečer 22. avgusta je prispel v Srednji kot, kjer so ga domačini sprejeli z nepopisnim veseljem govoreč, da je prišla Matjaževa vojska. Naslednji dan je bil bataljon nad vasjo Sela, kjer so ga Nemci obstrlejevali z minami, 24. avgusta se je povzpел na Žetičo planino, od koder se je spustil proti Dravi. V Rohežu nad Apačami so ga zvečer napadle močnejše nemške sile, ki pa so jih borci pogнали v beg. V boju je bilo zaplenjenih sedem pušk, en puškomitraljez, ena brzostrelka, municija in oprema. Medtem se je od glavnine izgubila skupina 18 tovarišev. Številčno stanje bataljona se je občutno zmanjšalo.²⁹

²⁸ Zbornik 6/3, dokumenta št. 128 in 200; Zbornik 6/4, dokumenta št. 11 in 21.

²⁹ Zbornik 6/3, dokument št. 128, 211 in 213, Zbornik 6/4, dokumenta št. 11 in 21.

Spopad v Rohežu je bila prva partizanska borba na Koroškem in glas o njej je daleč odjeknil. Poleg tega je bil bataljon prva večja enota, ki se je pojavila onkraj jugoslovansko-avstrijske meje.

Ponoči je bataljon nadaljeval pot prek Reberce in se 26. avgusta povzpел na planino Ojstro, od tam pa prek Koprivne in Luž do Podpece. Med potjo je prišlo do manjšega spopada z nemško zasedo pri Lužah in Koprivni. Naslednji dan je prek doline pri Sv. Jakobu došel na Travniki, kjer je nekaj dni zatem dobil zvezo s prvim štajerskim bataljonom.³⁰

Po prihodu drugega bataljona savinjskega odreda na Dobrovlje 10. septembra 1942. so bile partizanske enote znova preurejene. Iz prvega štajerskega bataljona, ki je bil ves čas na Štajerskem, in drugega bataljona savinjskega odreda sta bila ustanovljena savinjski bataljon in prvi bataljon kozjanskega odreda. Prvi bataljon savinjskega odreda je že s Travnika odšel na Pohorje in dobil ime pohorski bataljon. Četa, ki je bila na področju Moravč, je ostala tam in je kmalu prerasla v bataljon.³¹

Savinjski bataljon je deloval na področju Savinjske doline, pohorski na področju Pohorja, kozjanski na ozemlju jugovzhodno od Celja med Savinjo in Savo do hrvatske meje, moravška četa pa na moravško litijskem področju in v Revirjih. Partizanske enote so takoj po reorganizaciji nadaljevale z dejavnostjo, vendar so bili uspehi manjši, kot pa so jih imele na področju pod italijansko okupacijo.

Druga grupa je dosegla cilj, ki ji ga je postavil glavni štab Slovenije. Na svojem pohodu je imela velike izgube, vendar se je glavnina prebila čez vse ovire in prišla na svoje novo operativno področje. Čeprav njene enote niso mogle izvršiti druge naloge glavnega štaba, osvobajanje ozemlja, so vendar predstavljale občutno pomoč enotam, ki so se do tedaj borile na Štajerskem in v Zasavju. To so bili v borbah prekaljeni partizani in so predstavljali kadrovsko osnovo za razvoj narodnoosvobodilnega gibanja v kasnejšem obdobju.

FRANC POGLAJEN-KRANJC

generalpolkovnik

ZASAVSKI BATALJON ALOJZA HOHKRAUTA

V prvotnem načrtu štaba druge grupe odredov, ki je bil podrobno izdelan še na Dolenjskem, ko so se njene enote pripravljale za pohod na Štajersko, zasavskega bataljona še ni bilo. Od štirih bataljonov, ki so bili odrejeni za pohod na Štajersko, so bili trije bataljoni določeni v savinjski, četrti pa v pohorski odred. Vsi bataljoni so nosili imena po svojem odredu, zraven pa so bili še posebej označeni z zaporednimi številkami. Vsakemu bataljonu je bilo še na Dolenjskem odrejeno ožje operativno področje, na katerem naj bi po prihodu na Štajersko izvajal svoje borbene naloge. Tako je bilo 1. savinjskemu bataljonu dodeljeno področje Revirjev, to je ozemlje med Savo, Savinjo in

³⁰ Zbornik 6/4, dokument št. 21.

³¹ Zbornik 6/4, dokument št. 19.

Menino planino do deželne meje z Gorenjsko. Področje občin Litija in Moravče pa ni bilo dodeljeno nobeni od takratnih enot druge grupe odredov; nahajalo se je med operativnim področjem prve in druge grupe odredov ter je tako predstavljalo njuno skupno mejno in vezno cono.

Med pohodom druge grupe odredov na Štajersko pa je prišlo do precejšnjih sprememb. Na Štajersko sta se prebila le 1. in 2. savinjski bataljon. Zaradi tega, posebej pa še zaradi izredno težke vojaške in politične situacije na Štajerskem in zaradi slabih zvez z Dolenjsko je štab druge grupe odredov bistveno spremenil svoj prvotni načrt o organizaciji štajerskih partizanskih enot in razdelitvi borbenih področij.

Po tej spremembi je 1. savinjski bataljon takoj po prihodu na Štajersko odšel na področje Pohorja, 2. savinjskemu bataljonu pa je bilo dodeljeno operativno področje širše Savinjske doline. Znova sta bila ustanovljena kozjanski in zasavski bataljon, prvi za širše Kozjansko, zasavski pa za področje Zagorja, Litije in Moravč. Med najpomembnejšimi razlogi za ustanovitev zasavskega bataljona je bila nujna potreba, da se Zasavje čim prej politično in vojaško organizira kot povezovalno ozemlje med Dolenjsko in Štajersko. V štabu grupe so tedaj ocenili, da litijski in moravški sektor temu posebno ustrežata ne samo zaradi prikladnosti terena, krajših poti na Dolenjsko in lažjih prehodov čez Savo, pač pa še zlasti zaradi pozitivnega razpoloženja prebivalstva do OF, zaradi možnosti, da se teren hitro organizira in okrepi in zaradi zelo dobrih pogojev, da se mladina prostovoljno vključi v partizanske vrste.

Ustanovitev bataljona

Ko so se 17. septembra 1942. leta zbrale na Dobrovljah vse štajerske partizanske enote razen pohorskega bataljona, je bilo objavljeno povelje štaba druge grupe, da se ustanove nove enote, med njimi tudi zasavski bataljon. Z istim poveljem je bila za jedro novega bataljona odrejena moravska četa¹ in imenovan nov štab bataljona. Znani španski borec Josip Berkopec-Mišelj je postal politični komisar, meni pa je bila zaupana dolžnost komandanta. Kakor sem se še niti pet dni prej težko poslovil od svojih borcev in tovarišev pohorskega bataljona, s katerimi sem delil vse težave na napornem pohodu pa tudi dosti radosti spričo mnogih blestečih zmag naše grupe, posebno na Jančah, Jelovici, Ljubelju, pod Obirjem na Koroškem in drugod, tako sem se zdaj razveselil novega imenovanja, ki me je spet privedlo v domače kraje. Upal sem, da so se organizacije OF v Zasavju pomnožile in okrepile ter da bo imel novi bataljon vso podporo domačega prebivalstva.

Po objavi dnevnega povelja sva bila z Mišljem poklicana v štab grupe na razgovor. Tu so nama dali še podrobna navodila za nadaljnje delo. Temeljne naloge so bile:

¹ Moravska četa je bila ustanovljena poleti 1942. iz dela 1. štajerskega bataljona, posebne patrulje II. grupe odredov, ki jo je na to področje pripeljal z Dolenjskega Franc Mazovec-Risto, in iz prostovoljcev z Moravškega.

— neprestano napadati okupatorja na celotnem področju, predvsem pa na prometnih žilah; bistveni smoter teh akcij naj bi bil prevzem iniciative v naše roke;

— pomagati aktivistom pri širjenju in krepitvi OF, pri političnem delu med prebivalstvom in pri propagandnih akcijah;

— nenehno krepiti partizanske vrste z novimi prostovoljci, obenem pa zbirati orožje, ki so ga nekateri prebivalci še vedno hranili;

— čimprej prenesti vojaško in politično dejavnost na litijsko področje na desni breg Save in ustvariti enotno povezano ozemlje med Štajersko in Dolenjsko pod nadzorom naših enot, kar bi omogočilo tudi čim hitrejšo organizacijo kurirskih zvez med vodstvi Partije, Fronte in štaba druge grupe na Štajerskem z vodstvi na Dolenjskem.

Ko sva z Mišljem dobila te naloge in še druga navodila za novo delo, sva se še isti dan poslovila od štaba grupe in se zvečer odpravila na pot. Po skritih kurirskih stezah naju je z Dobrovelj vodil štabni kurir Ciril Remic-Borut, brat Lovca, komandirja moravške čete. Kar hitro smo prišli na Menino, od tod pa prek ceste iz Motnika v Kamnik na Šipek in čez Črni graben na Limbarsko goro, kjer naj bi našli moravško četo. Na javki pa smo zvedeli, da se je pred enim ali dvema dnevnoma premaknila na zasavski greben Lesa, kjer je imela ugodno taborišče. Zaradi tega smo se podnevi zadržali na Limbarski gori blizu vasi Tlačnice, pot pa smo nadaljevali naslednjo noč. V zgodnjih jutranjih urah smo se oglasili na javki v Zapodju pri Zupančiču, ki nas je peljal v četno taborišče.

Srečanje z novo četo in novimi tovariši je bilo prav pristrčno. Četudi se od prej nismo poznali, nas je prav hitro zbližalo skupno življenje, iste razmere in isti smoti. Ko smo se malo odpočili in okrepčali, sva z Mišljem seznanila vse tovariše v četi z novim poveljem o ustanovitvi zasavskega bataljona. Res, bataljon je imel le dve četi s komaj 55 partizani, a še od teh samo 35 oboroženih. Imeli so le puške raznih vrst in eno samo zbrojevko. Najbolj občutno pa je bilo pomanjkanje municije, kajti na vsakega borca je prišlo le po 10 do 15 nabojev. Na prvi mah bi kdo mislil, da bataljon s tako majhnim številom borcev in tako slabo oborožitvijo ne bo mogel biti kaj prida borbena enota. To pa ni bilo res. Med partizani je bilo nekaj izvrstnih borcev iz 1. štajerskega bataljona, ki so imeli za seboj že mnogo hudih borb in izkušenj, med njimi takšni predani in borbeni tovariši, kot so bili Lovec, Mijo, Matjaž in drugi. Večina drugih borcev v četi pa so bili mladi partizani, prostovoljci iz bližnjih vasi Moravske doline in Zasavja, ki so bili pripravljeni na borbe in obetali, da bodo prav kmalu postali čvrsto jedro novega bataljona.

Borce sva razvrstila v dve četi in imenovala nova komandirja in politična komisarja. Ivan Remic-Lovec, dotedanji komandir moravške čete, je postal komandir 1. čete, Gustelj njen politični komisar; za komandirja 2. čete je bil imenovan Renato Jerič-Ambrož, za političnega komisarja pa Feliks Pečar-Mijo.

Bataljon je dobil tudi svoje ime po padlem sekretarju revirskega okrožnega partijskega komiteja Alojzu Hohkrautu.

Čez nekaj dni se nam je pridružila skupinica tovarišev iz I. savinjskega bataljona, ki se je v borbi na Ljubelju v temni noči zgubila od bataljona.

Nekateri med njimi so se sami odločili, da pod vodstvom Jožeta Humarja Lipaha nadaljujejo pot na Štajersko in so po dveh mesecih poti in iskanja zvez srečno naleteli na zasavski bataljon. V skupini so bili razen Lipaha še Janez Artač-Jan, Slavka Poglavec-Tončka in Lidija Dobrovoljc-Lajdi. Lipah je bil takoj imenovan za bataljonskega intendanta, obe borki pa za bolničarki. Ko se je čez teden dni, ko si je pozdravil rano, pridružil še Ivan Tlaker-Luka in bil postavljen za bataljonskega obveščevalca in člana varnostne obveščevalne službe, je bila organizacijska stran bataljona že kar trdna.

Dejstvo, da se je na zasavskem območju ustanavljal bataljon in da je postajal nov borbeni element druge grupe odredov, je dvigalo politično zavest in borbeno moralo vseh v bataljonu. Nastali so prvi bistveni pogoji, da se bataljon čimprej loti nalog, ki jih je dobil.

Vojaška in politična situacija na operativnem področju zasavskega bataljona

Bataljonovo operativno področje je v glavnem obsegalo ozemlje med okupacijsko italijansko-nemško mejo na jugu in cesto iz Domžal čez Trojane proti Celju na severu. Na vzhodu je segalo do črte od Motnika do Trbovelj, na zahodu pa do zadnjih pobočij Limbarske gore in Ciclja.

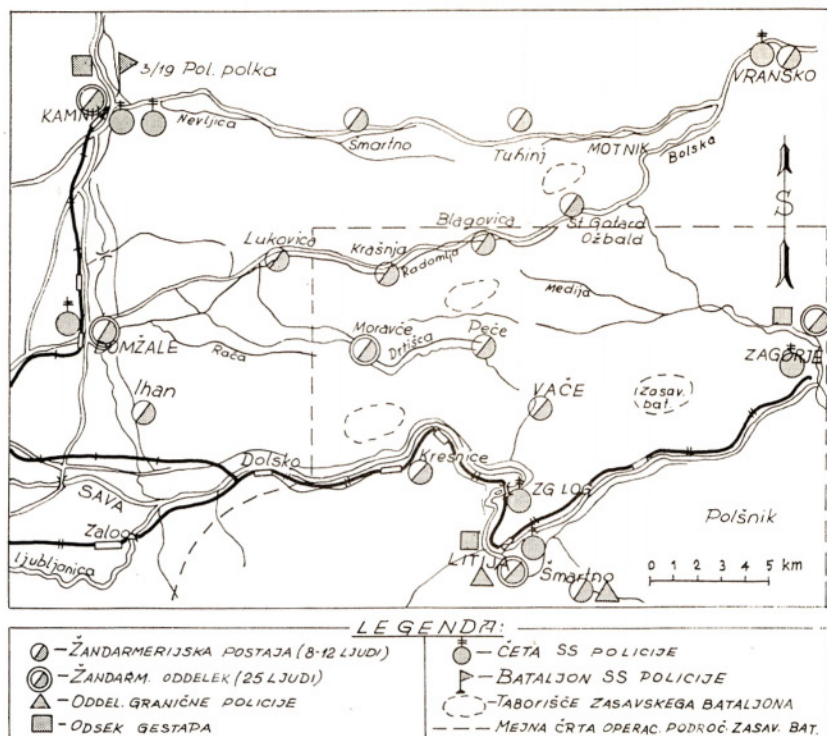
Glavne značilnosti in posebnosti, ki so seveda vplivale na vojaško dejavnost, so bile: ozemlje je bilo blizu glavnega mesta in glavnega prometnega vozlišča Slovenije; na vsem ozemlju, ki ni obsegalo več kot 450 km², je bilo skupno kar 90 km cest, po njih pa je bil možen tudi avtomobilski promet. Na tem ozemlju so bili sorazmerno nizki hribi in bregovi, saj ni bil nobeden višji od 900 m. Povrh vsega pa je še Sava delila področje in nenehno povzročala dokajšnje težave vsakemu partizanskemu premiku ob njej.

Celotno naše področje vključno z delom kamniškega je bilo v letih 1942 in 1943 posejano s sovražnimi vojaškimi teritorialnimi postojankami in vojaškimi enotami (skica št. 1). Teh je bilo 17 s skupaj približno 2000 nemškimi vojaki. Največje sovražne garnizije so bile v Trbovljah, Zagorju, Litiji in Kamniku, v katerih je bilo redno poprečno 200 do 500 sovražnikov. Po številu in razporeditvi nemške vojske je videti, da okupacijska oblast ni prav nič zaupala zasavskemu prebivalstvu, saj je lahko vsak čas nadzirala vsak njegov korak.

Toliko okupatorjevih postojank in zanj ugodno cestno omrežje sta mu omogočala, da je lahko kaj hitro vojaško ukrepal v kateremkoli kraju Zasavja, če se je tam karkoli zgodilo ali če je ugotovil, da so tam partizanske enote. In ne samo to! Večje sovražnikove garnizije, ne preveč oddaljene od Zasavja, kot so bile v Celju, Kranju, Kamniku, na Bledu in drugod, so spričo dobrih prometnih zvez z Zasavjem in znotraj tega področja še povečale že itak precejšnje prednosti sovražnika; motorizirane kolone so lahko bile v akciji proti partizanom v zelo kratkem času, včasih že v eni sami uri po sporočilu o partizanskih enotah. To se je tudi dogajalo, na primer: 24. decembra 1941. pred borbo na Tisju, maja 1942. pred borbo na Jančah, 14. februarja in 18. avgusta 1943. na področju Vač in Svete gore in še v mnogih drugih primerih.

PREGLED

sovražnih postojank na zasavskem in deloma kamniškem področju

Takšnim akcijam so bile v prid tudi dobre telefonske in radijske zveze, s katerimi so bile vse postojanke in garnizije med seboj povezane. Treba pa je še dodati, da je imel sovražnik tudi organizirano obveščevalno službo, v kateri se je na široko posluževal tudi pomoči izdajalcev iz vrst domačega prebivalstva. Dasi so bili to le posamezniki, je bilo njihovo delo včasih zanj zelo dragoceno, našim enotam in organizacijam OF pa v veliko škodo.

Lahko bi trdili, da so vse do sedaj naštetе značilnosti zasavskega ozemlja šle v prid sovražniku, njegovim načrtom in akcijam, ki jih je izvajal posebno v začetku narodnoosvobodilne borbe. Če bi mu bilo vsaj kolikor toliko naklonjeno še zasavsko prebivalstvo, bi imel sovražnik zelo trdno oporo in vse možnosti, da bi že v kali zatrl vsako osvobodilno gibanje v Zasavju. Toda, zasavsko prebivalstvo je bilo od samega začetka okupacije na strani Osvobodilne fronte in njene idejne in politične voditeljice Komunistične partije Slovenije. Takoj se je odločilo zoper nasilje osovraženih fašistov in hrabro stopilo v boj proti njim. Organiziralo se je v OF, vstopalo je v partizanske enote in na ta ali oni način podpiralo razvoj osvobodilnega gibanja. Ta organiziranost je dobila temelje že v letu 1941, konec leta 1942 in v začetku

1943 pa je bila že dokaj trdna. OF je prišla že v slednjo zasavsko vas in povežala prebivalstvo v svoje organizacije z izbranimi vaškimi, krajevnimi, mestnimi in okrožnimi odbori. Prek njih so partizanske enote organizirale in izvajale razne politične, gospodarske in druge naloge. Prek njih je bila organizirana tudi obveščevalna služba, ki se je takoj spoprijela s težko nalogo boriti se proti daleč močnejšim fašističnim obveščevalnim organizacijam.

Zasavski prebivalci in njihova pomoč so bili naša prednost. Tako je bilo tudi na takem področju, kot je bilo naše, mogoče ustvariti najbolj osnovne pogoje za razvoj partizanskih enot in njihovo vse večjo vojaško aktivnost.

Vendar so bile to le prednosti in objektivni pogoji, v katerih so delovale partizanske enote. Nujno je bilo še našo vojaško dejavnost razvijati tako, da je njen način kar najbolje ustrežal našim enotam, sovražniku pa povzročal dan za dnevno, vedno hujše probleme. Bistveno za to taktiko je bilo nenehno manevriranje z napadi in obrambo. Glavni cilji naših udarcev so bile tiste točke, kjer smo sovražnika presenečali, mu nastavljali zasede in ga napadali ob prometnih žilah. Če pa nas je on napadal z velikimi silami ali začel s svojimi očiščevalnimi akcijami, smo se mu izmikali; to je naše enote izvleklo iz obkoljevalnih obročev, sovražnik pa je napadal v prazno. Da bi uresničili te cilje, so bili potrebni zelo pogosti premiki naših enot; ti so morali biti nagli in tajni. Zelo važno je bilo tudi, da sovražniku pri njegovih večjih akcijah (hajkah) nismo dopustili, da bi potiskal naše enote k Savi, saj bi mu takšen manever kar najbolje ustrežal, nam pa povzročil hude izgube in poraze. Najbolj nam je ustrezalo izmikanje v notranjost zasavskega področja h Kamniškemu pogorju, Šipku ali Menini planini. Dogodki sovražnih ofenziv februarja in decembra 1943. leta, ko so se v precej zapletenem položaju naše enote zelo uspešno izmaknile iz obkoljenega sektorja med Sveto goro in Moravčami k Šipku in Kamniškemu pogorju, so bili najboljše potrdilo, kako pravilno je bilo gornje ravnanje.

Močna naslonitev na domače prebivalstvo, čvrsto organizirano v OF, pogumnost zasavskih partizanov in najbolj ustrezna taktika so bili trdni temelji, na katerih so rastle in se razvijale naše enote v Zasavju. Vse to jim je tudi omogočilo, da so kljub prej omenjenim prednostim, ki jih je imel sovražnik, in kljub njegovi veliki številčni in tehnični premoči odločno stopile z njim v boj in mu prizadejale velike izgube.

Izvajanje borbenih nalog

Po ustanovitvi bataljona smo kar kmalu začeli s posameznimi akcijami. V začetku, a zgolj zaradi slabe oborožitve in pomanjkanja municije, so bile bolj previdne, manjše in usmerjene predvsem na zasede ob cestah in na posamezne sovražne patrulje. Prvi in glavni cilj takšnih akcij je bil dobiti orožje za nove in še vedno neoborožene prostovoljce, drugi pa ustvarjati negotovost pri sovražniku v manjših postojankah, kot so bile v Moravčah, na Vačah, v Pečah, kar naj bi partizanskim enotam tudi razširilo manevrski prostor in jim omogočilo intenzivnejše vojaške in politične akcije na vsem ozemlju. Že proti koncu leta 1942 je bil ves zasavski teritorij čvrsto organiziran in pod

nadzorom našega bataljona. Prav zaradi tega se je tudi OF v Zasavju še razširila in utrdila.

Zasavski partizani smo se borili tudi proti izdajalcem. V tem času je sovražnik organiziral za izdajalsko obveščevalno službo več svojih simpatizerjev, domačinov iz posameznih vasi Zasavja. Ti naj bi ga redno obveščali o partizanih, premikih posameznih enot, partizanskih taboriščih in še posebej o odnosu prebivalcev do partizanov in OF. Na osnovi takih poročil je sovražnik izvajal represalije. Nemci so te ovaduhe že leta 1942 vzgajali na posebnih tečajih, jih organizirali v izvidniško obveščevalne patrulje in jih za akcije celo oblačili v partizanske uniforme ali pa v civilne obleke. Prebivalstvo je te ovaduhe prav kmalu spoznalo in jim v zasmeh vzdelo ime raztrganci. Našim enotam niso prizadejale posebne škode, saj so se, strahopetni kot so bili, omejevali bolj na »delo« med neoboroženim prebivalstvom. Zaradi tega pa so jih partizanske enote in patrulje nenehno preganjale.²

V eni takšnih akcij na raztrgance je padel komandir naše 1. čete Lovec. Naša patrulja je vdrla v Moravče, da bi likvidirala nekega gestapovskega agenta. Lovec je vdrl v gospodarsko poslopje, kjer je bil gestapovec, in ga ubil, pri tem pa je tudi sam padel zadet od gestapovske krogle.

Po takšni vojaški in politični dejavnosti je zasavski bataljon jeseni leta 1942 hitel novim nalogam naproti. Spričo vsestranske aktivnosti enot druge grupe odredov je pričel okupator organizirati vojaške protiakcije, da bi te enote uničil, še preden bi se številčno pomnožile in organizacijsko utrdile. Svoje očiščevalne akcije je začel v Savinjski dolini, kjer je deloval savinjski bataljon. Dne 7. novembra so ga napadle premočne sovražne sile³ z deli 1., 19. in 24. policijskega polka in drugimi enotami žandarmerije in vermanskega na območju Dobrovelj in ga razbile. Prizadejale so mu občutne izgube. Ker je bilo med borci tudi precej ranjencev, se je preostali del bataljona moral umakniti iz Savinjske doline; pri tej priložnosti se je razformiral. Okrog 15 partizanov je bilo z Borisom Čizmekom-Borom in Antonom Okrogarjem-Nestlom poslanih na Koroško, drugi pa so se umaknili v Zasavje. Ranjence in oslabele borce so poslali na Dolenjsko, a kakih 25 do 30 za borbo sposobnih partizanov smo pridružili zasavskemu bataljonu. Iz njih smo sestavili 3. četo. Bataljon je zdaj imel kakih 100 ljudi, oborožen pa je bil s puškami in tremi puško-mitraljezi.

Napadi okupatorjevih enot so se v jesenskih dneh 1942. nadaljevali in stopnjevali zdaj na tem, zdaj na onem področju. Očitno je bilo, da je nemško vodstvo v tem delu Slovenije hitelo z akcijami, saj je bilo jesensko in zimsko okolje v nekem smislu prirodni zaveznik okupatorja, našim enotam pa je z dneva v dan prizadevalo nove, včasih težko rešljive probleme.

Tako je prišlo do novega nemškega napada 24. decembra 1942. na Kostanjski planini nad Tuhinjem, kjer sta se dan prej zbrala kamniški in zasavski

² Nemci so za kamniško okrožje ustanovili »protibando« imenovano »Martin«. Raztrganci so se urili v opuščenem samostanu na Brezjah. Ob koncu septembra 1942. so prišli tudi v Moravško dolino in se izdajali za borce Stanetove grupe. Dne 29. novembra 1942. se je z njimi prvič spopadel kamniški bataljon na Murovici.

³ Zbornik dokumentov NOB, 6/4, dokument št. 180.

bataljon.⁴ Nemci so prek svoje obveščevalne službe pravi čas ugotovili, kje tabori kamniški bataljon, neopaženi obkolili ožje območje Kostanjske planine in nato s koncentričnimi premiki naglo napadli bataljon v samem taborišču. V ostri borbi je Nemcem uspelo prizadeti nam hude izgube. Padlo je 10 borcev iz kamniškega in 6 iz zasavskega bataljona⁵, med njimi tudi komandant kamniško-kokrškega odreda Matija Blejec-Matevž, komandant kamniškega bataljona Franc Per-Vido in komandirja čet Tine Pestotnik in Peter Podbevšek.

Oba bataljona sta se sicer v borbi s premočnim sovražnikom odlično izkazala posebno s svojo borbeno vztrajnostjo in pogumom vseh borcev in komandirjev, toda končni neuspeh je treba pripisati težavnemu vojaškemu položaju, v katerem sta se znašla, težkemu terenu in neugodnim zimskim razmeram, ki so zlasti ovirale premike naših enot. Če bi bila bataljona hitreje manevrirala in se premaknila na druge položaje še pred napadom ali vsaj ob njegovem začetku, bi se borba za naše enote vsekakor ugodneje iztekla.

Ta borba je nedvoumno pokazala: sovražniku ne smemo dopustiti, da bi izvajal načrte, ki jih temeljito pripravi in zanje uporabi nekajkrat močnejše sile. Prav v zvezi s tem je glavni štab Slovenije 26. decembra 1942. štabu druge grupe odredov svetoval, naj bodo v večjih sovražnih ofenzivah bataljoni gibljivejši in naj pogosteje menjavajo svoje položaje⁶. Takšna taktika je bila toliko potrebnejša, kadar je sovražnik napadal na širšem območju ter dalj časa in je imel pobudo v svojih rokah.

Nenehna ofenzivnost sovražnih sil v novembru in decembru nam je narekovala veliko previdnost, zato pa nič manjšo vojaško aktivnost na čisto partizanski način. Priznati moram, da nas je zima s snegom precej ovirala, saj nismo bili zanjo niti oblečeni niti opremljeni. Večina tovarišev je bila skoraj bosa, brez toplih zimskih sukenj in druge za zimo potrebne opreme. Pri tem nam je spet pomagalo prebivalstvo v Zasavju, predvsem pa v Litiji. Aktivisti OF so organizirali nabiralno akcijo in v bataljon kmalu poslali zadosti potrebne obutve, oblek, plaščev in drugega. Sneg, ki je zapadel konec decembra, nas zdaj ni niti presenetil niti preveč oviral.

Po borbi na Kostanjski planini je bilo januarja 1943. v Zasavju relativno zatišje. Sovražnik je bil tu pasiven, ofenzivnejši pa, kar smo šele kasneje zvedeli, na Pohorju. Našemu bataljonu je sovražnikova pasivnost kar odgovarjala, saj smo pripravljali večjo mobilizacijo zasavskih fantov, ki bi bili sicer prisilno mobilizirani v nemško vojsko. Ta je zaradi velikih porazov na vzhodni fronti, posebno pri Stalingradu, potrebovala nove vojake, da bi izpopolnila razbite divizije. Zato je okupatorska oblast izdala odlok o vpoklicu slovenskih fantov z okupiranega ozemlja. Prvi mobiliziranci iz Zasavja naj bi po tem odloku odšli v nemško vojsko med 10. in 15. januarjem 1943.

Odločili smo se, da nemški mobilizacijski načrt o naših fantih temeljito spremenimo. Posebnih težav za to sicer nismo imeli, saj so bili fantje že vnaprej

⁴ Iz zasavskega bataljona je noč pred napadom odšla 1. četa s komandantom bataljona na Moravsko, da bi organizirala in opravila mobilizacijo.

⁵ Iz poročila štaba kamniško-kokrškega odreda, Zbornik dokumentov NOV, 6/5, stran 27.

⁶ Navodilo glavnega štaba slovenske partizanske vojske 26. decembra 1942. Zbornik dokumentov NOV, 6/4, stran 413.

trdno odločeni, da gredo raje k nam kot k Nemcem. Odbori OF v Litiji, Moravčah, Bregu, Kostrevnici, Ribčah, Jevnici in drugih krajih so tiste dni imeli polno dela, saj so aktivisti povsod hoteli organizirati odhod fantov v partizane. Pri tem delu sta se predvsem izkazala tudi neposredna sodelavca bataljona Slavko Pungerčar in moj brat Drago. Ponoči 10. januarja so v Litijo in druge vasi prišle patrulje našega bataljona, ki sta jih vodila Luka in Mijo, se povezale z aktivisti in začele uresničevati načrt. Zjutraj 12. januarja so bile že vse patrulje z okrog 50 novimi partizani v bataljonskem taborišču. Mnogi od njih so s seboj prinesli tudi orožje, ki so ga do tedaj še skrivali na svojih domovih. Tega dne se je naš bataljon pomnožil na 180 partizanov ter postal najmočnejša borbena enota druge grupe odredov.

Žal pa je bil tiste dni ne samo najmočnejši, ampak tudi edini bataljon druge grupe; pohorskega bataljona namreč ni bilo več, česar pa tedaj še nismo vedeli.

Prva množična mobilizacija zasavske mladine v naše enote je zelo pozitivno odmevala po vsej dolini in spodbudno vplivala na nadaljnji razvoj OF in partizanskih enot v Zasavju.

Reorganizacija druge grupe odredov

Dne 14. januarja je bilo v taborišču na Lesu zelo živahno. V bataljonu so bili vsi vodilni tovariši iz štaba grupe s komandantom Francem Rozmanom-Stanetom na čelu. Glavni štab je namreč izdal odredbo o reorganizaciji partizanskih enot v Sloveniji. Po tej odredbi⁷ je na Štajerskem iz druge grupe odredov nastala IV. operativna cona, v njej pa naj bi bili kamniški, moravški⁸, kozjanski, savinjski in pohorski bataljon. V navodilu, ki je prišlo obenem z odredbo, je bilo rečeno, naj bi bili bataljoni podrejeni štabu IV. operativne cone zaradi neposredne zveze in poveljevanja. Poglavitni razlog reorganizacije, kot je navajala odredba, pa je bil v tem: gibljivejše enote naj bi omogočile kar največji ofenzivni polet v akcijah proti okupatorju.

Vendar je zaradi posebnih okoliščin na Štajerskem, predvsem zaradi težje vojaške situacije, štab cone še zadržal štab odreda; to odločitev je kasneje potrdil tudi glavni štab.

Tega dne se je torej ves naš bataljon razvrstil v taborišču. Tedaj je bila objavljena odredba o preoblikovanju enot. V novi odred so bili vključeni naslednji bataljoni: kamniški, ki je s tem prešel iz prve grupe odredov v IV. operativno cono, zasavski bataljon Alojza Hohkrauta in savinjski, ki smo ga ob tej priložnosti znova ustanovili. Jedro tega bataljona je bila Aleksandrova četa, ki je bila na pohodu druge grupe odredov prek Gorenjske zadržana onstran nemško-italijanske meje in je prispela na Moravsko šele v drugi polovici decembra.⁹ Razen te čete, ki je štela okrog 30 partizanov, je bilo za ta

⁷ Odredba št. 138 glavnega štaba z dne 26. decembra 1942. — Zbornik dokumentov NOB, 4/4, str. 415.

⁸ Zasavski bataljon so imenovali tudi moravški, vendar je bilo njegovo pravo ime le zasavski bataljon Alojza Hohkrauta.

⁹ Aleksandrova četa je bila v I. bataljonu pohorskega odreda, ki pa je bil razbit na Blegošu julija 1942. Od tedaj je delovala sama na področju Dolomitov, v Zasavje pa je prišla decembra 1942.

bataljon odrejenih še okrog 60 borcev iz zasavskega bataljona, med njimi tudi vsi, ki so bili v prejšnjem savinjskem bataljonu in so prišli k nam novembra po porazu Savinjanov na Dobrovljah. Razumljivo je, da je bilo novo formiranemu savinjskemu bataljonu dodeljenih tudi nekaj odličnih vodilnih borcev iz zasavskega bataljona. Tako je novi odred imel tri bataljone in v vsakem kakih 100 ljudi.

Za komandanta odreda je bil imenovan Alojz Kolman-Marok, za političnega komisarja pa Stane Bizjak-Kostja, ki pa je bil le malo časa na tem položaju; zamenjal ga je Mitja Ribičič-Ciril.

Zasavski bataljon so odslej sestavljale tri čete. Štab bataljona je ostal nespremenjen, v četah pa so bili na vodilna mesta postavljeni naslednji tovariši:

- v 1. četi za komandirja Ivan Beja-Bela in za političnega komisarja Ciril Gričar-Emil;
- v 2. četi za komandirja Renato Jerič-Ambrož in za političnega komisarja Feliks Pečar-Mijo;
- v 3. četi za komandirja Peter Kos-Petruška in za političnega komisarja Rudi Čemažar-Stane.

V bataljonu so bili po odhodu Savinjanov večinoma domačini iz Zasavja in Moravske doline, zato je bil bataljon tudi kadrovsko res zasavski.

Aktivnost bataljona po reorganizaciji

Okupatorjeva vojska in vermani so pozimi 1942—1943 z nezmanjšano silo nadaljevali ofenzivne in očiščevalne akcije. Po svojem neuspehu na Kostanjski planini, kjer so nam prizadeli le hude izgube v poveljniškem kadru, niso pa nas uspeli razbiti, a še manj uničiti, so težo svojih akcij prenesli na Pohorje. Nemški poveljnik vermanšafta za Štajersko Steindl si je zastavil za svojo glavno nalogo čimprej uničiti pohorski bataljon, ki je v novembru in decembru zelo uspešno operiral na Pohorju. V borbah prekaljeni bataljon je v decembru v odprtih bojih dvakrat kar pošteno porazil Nemce in jih pognal v paničen beg s Pohorja. Steindl je nato zbral premočne enote Nemcev in vermanov in aktiviral tudi druge izdajalske sile z nalogo, naj zasledujejo naše enote po Pohorju in tako pomagajo nemški vojski.

Dne 8. januarja so po hudi in izredno krvavi borbi vsi borci ter vojaški in politični voditelji bataljona junaško žrtvovali svoja življenja. Premoč je bila tolikšna in sklenjeni obroči tako trdni, da niso našli druge rešitve.

O tragediji na Pohorju smo zvedeli šele čez kakšnih 14 dni. Ne morem popisati, kako nam je bilo ob tem težkem udarcu, ki nas je vnovič zadel na Štajerskem. In kako je prizadelo šele mene, saj sem bil v pohodu prek Gorenjske in Koroške komandant enote, ki je kasneje postala jedro pohorskega bataljona!

Prav tiste dni pa so nam naše terenske obveščevalne organizacije sporočale, da se pripravlja nova nemška ofenziva, tokrat v Zasavju. Menili smo, da bi poročila res lahko bila resnična, prvič zato, ker so prihajala iz različnih virov,

in drugič, ker je bilo stvarno tudi predvidevanje, da se bodo Nemci po uspehu na Pohorju še z večjo vnetostjo vrgli na druge enote. Nemci so na zasavski bataljon prav gotovo gledali z nekim spoštovanjem, posebno še, ker so občutili, kako je usmerjeno vse prebivalstvo in kako naglo naraščajo partizanske sile, ki so jim ob glavnih prometnih žilah ustvarile celo osvobojeno ozemlje, »Rdečo republiko«, kot so jo Nemci sami imenovali. Resnično, »Moravska republika« je postala trn v peti okupatorju v tem delu Slovenije, saj je bilo pravzaprav to v tistem času edino osvobojeno ozemlje severno od Save.

Poročila o bližnji ofenzivi v Zasavju smo obravnavali z vso pozornostjo. Vsem našim obveščevalcem smo takoj naročili, naj nenehno spremljajo vsak premik nemške vojske, poizvedujejo o nemških zaupnikih, o njihovih nakanah ter takoj sporočajo bataljonu, kar bi zvedeli o ofenzivi. V bataljonu smo bili prav tako zelo previdni. Podvojili smo izvidniške in patroljne službe in pripravljali načrte za naše akcije v najrazličnejših variantah.

Ko smo 25. januarja taborili na Sveti gori, je prispel kurir iz štaba cone in nam prinesel Skalino povelje, naj se bataljon takoj naslednji večer premakne na greben Lesa, kjer bo dobil novo nalogo. Storili smo, kakor je velelo povelje. Po triurnem nočnem pohodu smo v največji tajnosti prišli na odrejeni kraj. Tu nas je že čakal Skala in nam podrobno razložil, da so poročila o večji nemški ofenzivni akciji v Zasavju preverjena in da je treba začetek akcij pričakovati že v naslednjih dneh.

Da ne bi večja ofenziva zajela naš bataljon v Zasavju v nič kaj ugodnem položaju, je Skala odločil, naj se začasno umakne čez Savo na Dolenjsko. Tako bi švabi udarili v prazno, ko pa bi se razmere izboljšale, bi se bataljon takoj vrnil in nadaljeval z borbenimi nalogami.

Priznati moram, da nova naloga ni bila niti lahka a še manj prijetna. Kljub mnogim težavam in izrednim naporom, ki smo jih neprestano prenašali, smo vseeno bili močno navezani na Zasavje. Zato nam ne bi bilo nič kaj po volji, če bi se zaradi kakršnihkoli dogodkov med našo potjo razmere tako spremenile, da se ne bi mogli več vrniti na svoje področje. Poleg tega pa je bila tudi sama naloga dokaj tvegana, saj smo imeli pred seboj dve veliki oviri, Savo in nemško-italijansko mejo, ki bi ju morali premagati isto noč, a obe so na posameznih prehodih dobro varovale sovražne zasede.

Dne 27. januarja se je bataljon spustil z Lesa prek Zgornjega Prekra v Senožeti, kjer je bilo že vse pripravljeno za prevoz čez reko. Franc Udovič-Florjan, naš tedanji brodar, je zelo urno opravil svoje delo in ves bataljon je bil v dveh urah čez Savo. Tudi meja ni predstavljala večje ovire. Naš premik je bil hiter. Švabi niso imeli časa za protiakcije. V jutranjih urah naslednjega dne smo se že znašli na Dolenjskem v nekdanjem taborišču druge grupe na Pugledu. Borce smo hitro seznanili z novim terenom in vojaškim položajem in krenili na nove akcije, tokrat proti beli gardi, ki se je precej razpasla zlasti v okolici Ljubljane in Grosupljega. Naše patrolje so prodrle v Sostro, Dobrunje in druge vasi blizu Ljubljane, kjer so prav tedaj gospodarili belogardistični krvoloki z Urha in Ljubljane.

Na Dolenjskem pa nismo bili dolgo. Že po er em tednu je v naš štab prišel sam Skala s poveljem, naj se takoj vrnemo nazaj. Nemške ofenzive v Zasavju namreč ni bilo, zato tudi ni bilo več razlogov, da bi se še nadalje mudili na Dolenjskem.

Načrt za vrnitev na Štajersko je bil hitro narejen. Potovali smo v pohodni koloni prek Janč k Jevnici. Mimogrede smo tu vzeli s seboj tudi vaškega učitelja-Nemca, ki je ves čas vestno opravljal svoje delo za Nemce. Dobil je zaslužen plačilo. Ker v Jevnici ni bilo brodarja, je morala naša izvidnica najprej čez Savo, tam vzeti brod in prepeljati ves bataljon po četah na levi breg. Dan je že bil, ko se je prepeljala še zadnja enota. Glavna pot je bila za nami. Desetega februarja zjutraj smo že vsi prišli v Veliko vas, kjer sta nas čakala zaslužen počitek in hrana, ki so jo na pobudo Naceta Sterlekarja-Jožeta pripravili terenci.

Naslednji teden je štab odreda zbral kamniški in zasavski bataljon na Ciclju, da bi z obema prodrl v zasavske vasi Dolsko, Dol in Ihan in na ceste, ki vodijo iz Ljubljane v Zasavje in Domžale. Cilj prodora na območje tako blizu Ljubljane je bil predvsem napraviti čim uspešnejšo vojaško-politično manifestacijo med prebivalstvom, zraven pa napasti sovražnika na cestah, opraviti nekaj sabotažnih akcij v uradih, ki so jih vodili okupatorski uradniki, in kaznovati nekaj izdajalcev v omenjenih vaseh.

Akcija 16. februarja 1943., čeprav vojaško ne velika, je naredila močan vtis med tamkajšnjim prebivalstvom. Trajala je vso noč, pred samimi vrati Ljubljane in blizu močnih nemških posadk v Domžalah in Kamniku. Nemci se niso odločili, da bi vsaj demonstrativno priskočili na pomoč napadenim postojankam. Nekaj manjših nemških skupin, ki so bile v patroljah po cestah, so naše enote napadle, nekaj sovražnikov pobile, druge pa pognale v beg.

Tiste dni je bil v Zasavju tudi zelo važen dogodek, ki je imel velik pomen za nadaljnji razvoj OF v teh krajih in na Štajerskem. To je bila pokrajinska partijska konferenca v Dešnu, na kateri so bili skoraj vsi vodilni partijski, frontni in vojaški funkcionarji pokrajinskega komiteja za Štajersko, štaba IV. operativne cone, nekaterih okrožnih komitejev, organizacij Osvobodilne fronte in drugi. Predvsem so razpravljali o problemih nadaljnjega razvoja narodnoosvobodilne borbe na Štajerskem in o nalogah ter taktiki vojaških enot, da bi dosegle večjo aktivnost in boljše uspehe. Na konferenci so razpravljali tudi o nekaterih napakah in slabostih, ki so se dogajale v tej ali oni vojaški enoti. Zasavski bataljon pri tem ni bil izjema. Sklepi konference so narekovali še večjo aktivnost odreda kot celote in posameznih bataljonov. Razpravljali so tudi o drugih političnih problemih in nadaljnjih nalogah. Na njej je prišlo tudi do nekaterih kadrovskih sprememb. Partijski sekretar za litijsko okrožje je postal znani ilegalni partijski funkcionar Nace Sterlekar-Jože.

Takoj po konferenci je prišel v naš štab v Lesu Franc Rozman-Stane in nam sporočil sklepe konference. Zraven nam je dal še podrobna navodila za našo nadaljno dejavnost.

Premaknili smo se na Sveto goro, da bi odtod pripravili večjo diverzijo v zagorskem rudniku, nato pa se preusmerili na akcije na cesti iz Zagorja proti Trojanam in Moravčam. Predvidevali smo namreč, da bodo Nemci po naši akciji v rudniku poskušali zasledovati našo enoto in da bodo okrepili svoje patroljiranje po teh cestah kjer bi jih mi lahko nenadoma napadli iz zased.

Komaj pa smo začeli izvajati načrt in je ena naših čet uspešno opravila diverzijo v rudniku Kisovec, smo dobili nujna sporočila o večjih koncentracijah

nemške vojske od Kamnika do Domžal ter o večjih premikih po cestah iz Domžal proti Trojanam, Moravčam in po zasavski cesti. Po kratkem posveto- vanju štaba z Dušanom Kvedrom-Tomažem, političnim komisarjem cone, smo se odločili, da bomo predvidene akcije za nekaj časa odložili, medtem pa naj bodo bolj aktivne naše izvidnice ter naj natančneje poizvedo o namerah sovražnih premikov in koncentracij. Vendar smo si bili že tedaj na jasnem, da bo to večja hajka, najbrž odgovor nemškega poveljstva na naš napad na Dol ali pa šele sedaj uresničena očiščevalna akcija, ki smo jo pričakovali že januarja. Podvojili smo torej našo previdnost in poslali kurirje k četam, ki so bile v akcijah v Kisovcu in v Moravški dolini, naj se čim hitreje vrnejo v ba- taljon, nato pa smo v pričakovanju novih poročil razpravljali o manevriranju bataljona v novi situaciji.

Že v zgodnjih jutranjih urah 26. februarja smo dobili nova poročila, ki so potrdila, da je hajka številne nemške vojske v polnem teku, da so nekatere enote prodrle od Domžal do Moravč, da nekatere od njih čistijo greben Lesa in Limbarske gore ter da so tudi na drugi strani od Zagorja proti Sveti gori opazili prav tako močne sovražnikove kolone. Čeprav smo imeli na voljo le površne podatke o številu sovražnikove vojske in skoraj nič o njenih pravih načrtih, nam je bilo jasno predvsem naslednje:

- da je to večja hajka proti našemu bataljonu na ožjem območju Zasavja ter da nameravajo Nemci obkoliti celo območje in nato napasti sam bataljon in
- da se ne smemo zadrževati na Sveti gori in s tem zmanjševati svoj mane- vrski prostor, ampak da moramo takoj kreniti v notranjost območja na položaje, ki bodo odgovarjali novim razmeram.

Še pred premikom se je v bataljon vrnila 3. četa iz Kisovca, o četi na Moravškem pa ni bilo nobenega glasu.

Medtem ko se je naša kolona pomikala s Svete gore proti Mlinšam, so Nemci nadaljevali s svojimi napadalnimi akcijami, ki so se pravzaprav začele že prejšnji dan.

Nemški načrt za čiščenje Zasavja¹⁰ je bil v glavnem takle:

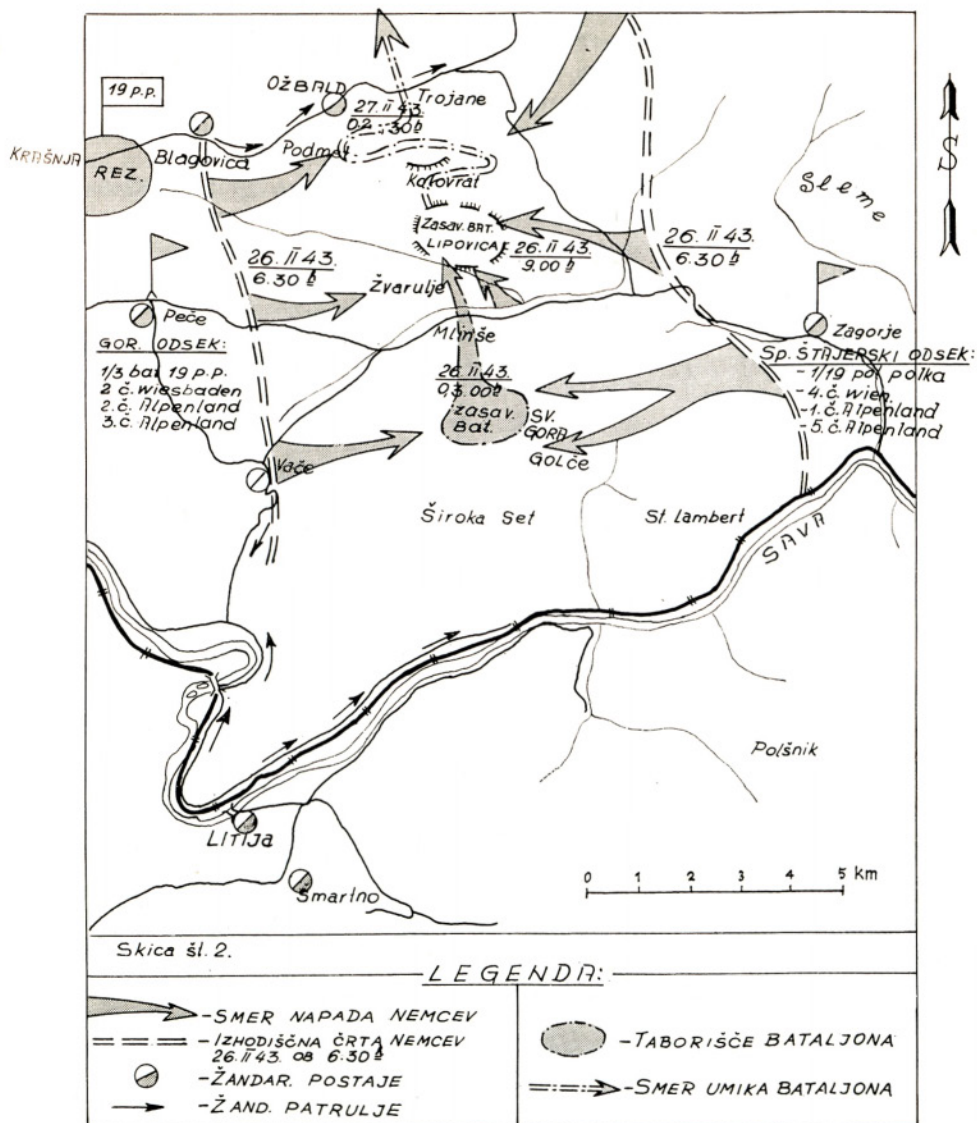
1. z močnimi kolonami vojske prodirati iz izhodiščnih črt na vzhodu med Lokami, Jančjim in Trbovljami in na zahodu med Veliko vasjo, Moravčami in Krašnjo in prečistiti ozemlje med tema črtama ter med cesto iz Lukovice do Blagovice in Trojan na severu in Savo na jugu;

2. blokirati in kontrolirati cesto iz Krašnje do Trojan ter zasavsko cesto na važnih prehodih (v Blagovici, Ločici, Hotiču in Zagorju) in postaviti zasede;

3. za akcije uporabiti enote 19. SS policijskega polka, 4. četo policijskega bataljona Wien, 5. četo policijskega bataljona Alpenland, 2. četo policijskega bataljona Wesbaden, 1., 2. in 3. motorizirano žandarmerijsko četo Alpen- land ter žandarmerijske posadke v Lukovici, Krašnji, Blagovici, Šentožboldu, Vranskem, Šent Pavlu, Preboldu, Dolu pri Ljubljani, Kresnicah, Litiji, Za- gorju in Trbovljah.

¹⁰ Podroben načrt za nemški napad je razviden iz povelja št. 3/43 z dne 23. febru- arja 1943 štaba 19. policijskega polka, glej Zbornik dokumentov NOB, 6/5, doku- ment št. 159.

PLAN
 19. policijskega polka za »očiščevalno« akcijo
 26. II. 1943

V akciji je sodelovalo prek 3000 sovražnih vojakov in žandarjev. Bilo jih je nekajkrat več kot nas. Poleg tega so uporabili specialno izurjeno enoto raztrgancev, imenovano protibanda Ludwig, (število ni bilo znano), z nalogo, naj kontrolira ozemlje severno od ceste med Krašnjo in Blagovico.

Akciji je poveljeval komandant 19. SS policijskega polka, ki je imel svoj štab in rezervno enoto v Krašnji.

Obrisi akcije so bili povsem jasni. Nemci so nameravali obkoliti ožje Zasavje, nato pa napasti bataljon, ga razbiti in po možnosti uničiti (glej skico št. 2).

Lahko bi rekli, da je bil njihov načrt glede odnosov sil, ugodnosti položaja, iniciative enot in razpolaganja z motoriziranimi, torej z zelo gibljivimi enotami, realen.

Toda, čim smo odkrili sovražnikove nakane, smo nasproti nemškemu napravili svoj načrt, ki je bil predvsem v tem: bataljon se spričo takšne premoči ne sme zaplesti v defenzivne statične borbe, z neprestanimi premiki in manevriranjem pa ne sme dovoliti sovražniku, da bi na določeni točki zbral večje enote in izvedel taktično obkolitev.

Že dopoldne okrog desetih smo se spoprijeli z eno sovražnih enot na nič kaj primernem položaju vrh grebena nad Lipovico. Borba ni trajala več kot pol ure, ker smo se, zvesti svoji taktiki, umaknili s položaja, kajti nemška kolona je pritiskala še z druge strani. V tej borbi je bil hudo ranjen komandir 1. čete Bela prav v trenutku, ko smo hoteli z izvidnicami pregledati položaj in pritisk Nemcev na 1. vod njegove čete, ki mu je poveljeval moj brat Tine-Blisk. Že med borbo so naši izvidniki opazili sovražne premike od Dolgega brda in motorizirane kolone po dolini, zato smo krenili proti Kolovratu, da bi se prebili prek ceste iz Blagovice proti Trojanam na pogorje Šipka. Vendar, kamorkoli smo se namerili, povsod so nemške enote že zasedle posamezne položaje in prehodne točke. Postajalo je kar neprijetno predvsem zato, ker na tem terenu ni bilo takih mest. odkoder bi se lahko, če bi nas Nemci obkolili, upirali do noči, ko bi bilo dokaj lažje najti rešitev. Ker Nemci v teh akcijah niso bili odločni in hitri, jim je spodletel vsak poizkus ob našem dinamičnem manevru. Ko se je zmračilo, smo se blizu Trojan izlekli iz obkoljenega območja in se umaknili čez cesto na Šipek.

Nemci so še naslednji dan hajkali ves obkoljeni teren, toda vedno so zadeli v prazno. Skrbno pripravljena in dalj časa napovedovana očiščevalna akcija se je končala brez uspeha za nemško poveljstvo na Bledu, mi pa smo bili seveda nadvse zadovoljni. Imeli smo sicer hudo ranjenega komandirja Belo, borca Sedmaka pa so Nemci ujeli. Nemških izgub nismo mogli ugotoviti, ocenjevali pa smo, da so bile vsekakor večje od naših.

Dober manever je vlil našim borcem novo zaupanje vase, borbena morala se je še dvignila. Na Šipku smo se zadržali le malo časa, se odpočili in okrepčali, nato pa se zopet premaknili na svoje ozemlje. Naslednje dni in noči so bile enote zopet v akcijah in napadih: v zasedi pri Zgornjem Logu pri Litiji, rušile so železniško progo med Litijo in Zagorjem in drugje.

Tiste dni je štab cone na Štajerskem prejel direktivo glavnega štaba Slovenije,¹¹ ki je kritično ocenil vojaško aktivnost štajerskih partizanskih enot in

¹¹ Zbornik dokumentov NOB, 6/5, dokument št. 61, direktiva glavnega štaba NOV in PO Slovenije z dne 18. februarja.

zahteval, naj se začnejo odločnejše ofenzivne akcije tudi z večjimi zbranimi enotami. Opozarjal je, naj bi se frontalnih borb in hajk izogibali, akcije pa uravnavali tako, da bi sovražnika napadali neprestano in vsepovsod, kar bi ga primoralo k defenzivnosti.

Z direktivo so štab cone prav tako opozorili, da se skuša belogardizem z Dolenjskega vtihotapiti na Štajersko, predvsem prek litijskega področja. Glavni štab je zvezi s tem naročil previdnost.

Po tej direktivi je štab odreda že 5. marca zopet zbral kamniški in zasavski bataljon in z njima vdrl v Moravče. Četudi je bila akcija zamišljena le kot demonstrativen napad na nemško posadko, je bil njen poseben pomen v tem, da so naše enote vso noč gospodarile v vasi, likvidirale nemške uradnike in učitelje, ki so bili v službi gestapa, in nato opravile še potrebne prehranjevalne rekvizicije. Štab je predvideval, da bodo Nemci prihiteli napadeni postojanki na pomoč še to noč, zato je na več krajih postavil zasede. Toda pomoči ni bilo do naslednjega jutra, ko so se naše enote že umaknile.

Hkrati z omenjenimi akcijami smo tudi mobilizirali nekaj domačinov, ki so se prostovoljno odločili za naše enote, a komisarji bataljonov in čet so organizirali politične sestanke s skupinami prebivalcev. Bila je prav prijetna noč, ko smo se še bolj spoznali z vaščani, saj so bili prav Moravčani med našimi najtrdnjšimi stebri.

Naš bataljon se je umaknil na Cicelj, kjer smo naslednje dneve delali načrte za nove akcije. Osrednja naša misel je bila nenehno in po možnosti vsako noč pripraviti sovražniku presenečenja, mu povzročati izgube in škodo in ga s tem spravljati v negotovost. Izvajati tak načrt je pomenilo, da so naše čete delovale zdaj vsaka zase na raznih krajih našega območja, zdaj zopet vse skupaj pri objektih večjega obsega in vrednosti.

Načrt smo takoj pričeli izvajati.

Čete so zaporedoma odhajale iz taborišča na svoje borbene naloge. Postavljale so zasede zdaj na eni, zdaj na drugi cesti, napadale patrulje ali izvrševale sabotažne akcije. Žandarmerijskim posadkam je kmalu postalo prevroče, zato so se postopoma omejile le na dnevne patrulje, ponoči pa ostajale skrbno zabite v utrjenih postojankah. Vendar je bilo za postojanko v Pečah še to prenevarno. Raje so jo izpraznili, žandarje pa potegnili v Moravče, kjer naj bi vsi skupaj bili bolj varni, obenem pa večja ovira za nas. Tako se je naše osvobodeno ozemlje na Moravškem širilo, a z njim se je razmahnilo tudi politično delo na terenu.

Ves marec in april smo bili tako aktivni. Znova smo izvršili sabotažno akcijo v rudniku Zagorje, nekajkrat minirali železniško progo med Litijo in Zagorjem, več vlakov je bilo poškodovanih, a nekoč je celo nekaj vagonov z lokomotivo vred zdrselo v deročo Savo.

Dne 2. aprila je bataljon napadel gestapovsko šolo v Ponovičah, ubil tri gestapovske janičarje,¹² nato se je zopet boril na Ciclju in na cesti s Trojan v Zagorje in povsod prizadejal okupatorju izgube in materialno škodo.

Še enkrat so Nemci aprila poslali v napad svoje enote na Sveto goro, toda bataljon je že menjal svoje taborišče in udarec je zopet zadel v prazno.

¹² Imenovali smo jih tako, ker so vsi bili domačini in izdajalci.

Približal se je 1. maj, delavski praznik. Štab odreda je zahteval za ta dan od vseh svojih enot kar največjo vojaško in politično dejavnost. Zato smo se v našem bataljonu odločili, da bomo izvršili ponoči pred 1. majem večjo sabotažno akcijo na železniški progi in postaji Sava pri Litiji. Namenili smo se postajo uničiti in zažgati, železniško progo pa razrušiti na več odsekih ter tako začasno prekiniti promet na njej. Ob prvem mraku smo se naglo spustili s Tirne proti vasi in postaji. Eden naših vodov je blokiral žandarmerijsko postajo, druga enota je odhitela v zasedo proti Litiji, a ostala četa je vdrla na postajo. Toda, čim smo pričeli demolirati železniške naprave, je na naše presenečenje iz Litije pripeljal vlak in se ustavil na postaji. To je bil pogled! Kompozicija je bila vojaška, natovorjena z dragocenim vojnim materialom. Zažgali smo jo in uničili 25 kamionov, 36 vagonov in lokomotivo ter veliko drugega vojaškega materiala.

Medtem ko je bila akcija v polnem teku, so posamezne naše patrulje prižigale kresove na vseh večjih hribih in bregovih Zasavja in oznanile prebivalstvu praznik, Nemcem pa prisotnost partizanskih enot na vsakem kraju.

Naš bataljon je imel 1. maja popoldne pri planinski koči na Sveti gori skupaj z mnogimi izletniki iz Zagorja slovesnost: prisegli so novi prostovoljci, podelili so čine in bataljon je prejel novo zastavo, ki mu jo je podarila frontna organizacija iz Litije. Po svečanosti pa je bila ljudska in partizanska veselica s plesom in petjem.

S Svete gore se je bataljon premaknil na Limbarsko goro, od tod pa na Šipek. Po nalogu štaba zone naj bi se tja premaknil tudi kamniški bataljon, da bi napravila skupno akcijo v Tuhinjski dolini. Zato sta se 5. maja v našem bataljonu nahajala štaba cone in odreda. Taborili smo sredi Šipka in čakali na noč in odhod v dolino. Toda tokrat smo imeli smolo. Nemci so namreč za isti dan pripravili hajko na kamniški bataljon, ki se je tedaj mudil na Šipku in Ratitovcu in jih ponoči motil v dolini. Zbrane nemške enote z nad 2000 vojaki so križarile v začetku po ozemlju med cesto iz Lukovice v Krašnjo in tuhinjsko cesto, nato pa so začele prodirati z več strani proti Šipku. Nekako ob desetih dopoldne se je prva kolona iz Špitaliča znašla pred našim taboriščem. Prvi jo je opazil stražar Anton Bric in s streljanjem dal znamenje za alarm. Vnela se je ostra borba v gozdu; en vod naše 2. čete je udaril Nemcem v bok, 1. četa pa je jurišala nanj in sovražnik je pobegnil nazaj v Špitalič. Naši borci so ga preganjali prav do tja.

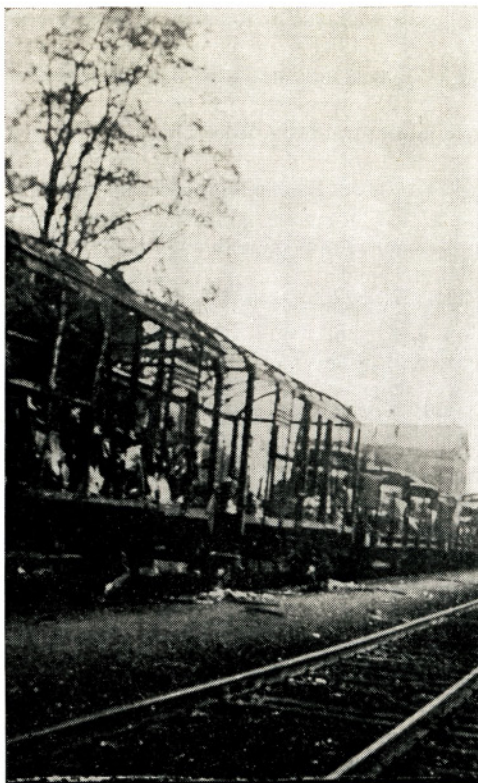
Še preden pa je naša četa jurišala, je druga kolona Nemcev, ki je prodirala z Rakitovca, udarila bataljonu v hrbet. Toda tu jo je dočakal vod 2. čete in jo pri prič prikoval k tlom.

Ko so nam naši obveščevalci in izvidniki sporočili, da se pomika proti položajem na Šipku še ena nemška kolona iz tretje smeri, smo se odločili, da se z manevrom izvijemo iz polagoma se sklepajočega obroča na Šipku čez cesto med Tuhinjem in Špitaličem na Menino planino. To nam je v naslednjih urah tudi uspelo, Nemci pa so ostali na Šipku in iskali bataljon, ki ga tam ni bilo več.

Tega dne so Nemci imeli 20 mrtvih, naš bataljon pa ni imel nobenih izgub.

V majskih dneh se je štab bataljona odločil, da bo razširil področje svojega delovanja na ozemlje med Savo in nemško-italijansko mejo. Tja smo poslali

Takšna je bila kompozicija vojaškega vlaka po napadu zasavskega bataljona 30. 4. 1943. na Savi pri Litiji.

patruljo petih borcev domačinov, ki naj bi tam čim aktivneje delovala. Njena glavna naloga pa je bila mobilizacija in pomoč terenskim odborom. Prav tako je patrolja morala izvesti več sabotažnih akcij in napadov na manjše sovražne skupine. Ta patrolja je na tem področju zelo uspešno delovala vse do konca avgusta.

Po manjših akcijah v zadnjih dneh maja in prvih dneh junija ter po že kar množični mobilizaciji na celotnem območju je štab IV. operativne cone zopet pripravljaval novo večjo akcijo, tokrat v Savinjski dolini. Nameraval je prodreti v Savinjsko dolino z močnejšimi silami, začeti z obsežnejšimi napadalnimi akcijami in razširiti svoje območje v notranjost Štajerske. Zato je ukazal, naj se do 14. junija zberejo vse enote odreda, kamniški, zasavski in savinjski bataljon, na Dobrovljah, kjer se je nahajal štab cone in že tedaj savinjski bataljon.

Kamniški in zasavski bataljon sta krenila s Šipka skupaj s štabom odreda ter prišla na Dobrovlje popoldne 14. junija. Obema bataljonom so takoj odredili položaje za taborjenje in zavarovalne naloge in sicer kamniškemu jugozahodno, zasavskemu pa vzhodno od štaba cone. Savinjski bataljon, ki je bil v akciji v dolini, pa bi se moral vrniti ponoči in se razporediti vzhodno od štaba.

Ko smo izvršili naložene nam naloge, smo bili bataljonski in odredni voditelji poklicani na posvetovanje v štab cone. Tu smo se zadržali kasno v noč, nakar smo se vrnili v svoje enote.

Naslednjega dne nas je zgodaj zjutraj zbudil peklenski ogenj iz brzostrelk in mitraljezov nedaleč od nas prav v smeri, kjer je bil štab cone. Naglo smo dali enotam povelje za borbeni razpored, a prvi četi zasavskega bataljona nalogo, da takoj z jurišem pomaga štabu, če je napaden. Četa je sunkovito planila po bregu navzdol, toda bilo je prepozno. Štab cone se je že umikal proti nam s huje ranjenim komandantom Rozmanom, a po njegovem taborišču so Nemci vlačili mrtva Dušana Kraigherja-Juga, namestnika komisarja IV. operativne cone, in Vero Šlander-Lojzko. Kratek juriš naše čete je bil dovolj, da se je nemška policijska enota pognala v beg in pustila na položaju tri mrtve policiste.

Kasneje smo zvedeli, kako je potekal nemški napad. Nemci so previdno sledili kurirju savinjskega bataljona iz doline na Dobrovlje in naleteli v taborišču na štab cone, ki je bil še pri nočnem počitku. Edini stražar štaba je, kakor vse kaže, tudi sam dremal. Zato Švabi niso imeli nobenih težav in so takoj začeli močno streljati po članih štaba in njihovi zaščitni patrulji.

Ko smo pokopali mrtve tovariše nedaleč od kraja, kjer so padli, so se bataljoni znova razšli. Savinjski bataljon se je pomaknil na nove položaje, kamniški in zasavski pa sta krenila nazaj proti Menini planini in Šipku. S seboj sta nosila ranjenega komandanta Staneta. Na sedlu Menine planine smo naleteli na močnejšo nemško zasedo in jo z jurišem razbili, nato pa nadaljevali pot v taborišče na Šipku.

Razumljivo je, da je bila nameravana akcija v Savinjski dolini odložena na poznejši čas.

Zaradi izgube Juga in prenosa Staneta v bolnišnico na Dolenjsko je koncem junija prišlo do precejšnjih sprememb vodilnega kadra na Štajerskem. Imenovani so bili:

v štab operativne cone:¹³

- za komandanta Alojz Kolman-Marok,
- za političnega komisarja Peter Stante-Skala,
- za namestnika političnega komisarja Mitja Ribičič-Ciril;

v štab kamniško-savinjskega odreda:

- za komandanta Franc Poglajen-Kranjc,
- za političnega komisarja Josip Berkopec-Mišelj;

v štab zasavskega bataljona:

- za komandanta Peter Kos-Petruška,
- za političnega komisarja Jože Babič-Vojteh,
- za namestnika komandanta Lovrenc Tič-Matjaž.

Štaba kamniškega in savinjskega bataljona nista bila spremenjena.

Zasavski bataljon je v juliju deloval predvsem po ožjem območju Moravske doline in Zasavja. Svoje delovanje je usmerjal zlasti na komunikacije,

¹³ Odredba glavnega štaba, Zbornik dokumentov NOB, 6/6, str. 72, dokument št. 26.

Zastava kamniško-zasavskega odreda, ki sta jo naredili in 1. maja 1943. izročili odredu Babi Lindner in Mila Petje (na sliki).

posebno na železniško progo, po kateri so skoraj vsak dan drveli vojaški transporti z enotami in vojnim materialom proti Italiji, kjer se je približevala kriza italijansko-nemške osi.

Prav tiste dni smo dobili poročila, da Nemci pripravljajo nove večje akcije proti našim enotam v Zasavju in okoli Kamnika. Naši terenski obveščevalci so tudi poročali, da se Nemci pripravljajo na selitev močnejših enot v garnizije v Kamniku, Domžalah in Litiji in da nameravajo postaviti nove postojanke po graščinah na Moravškem in v Lukovici. Okrepitev jim je bila potrebna, saj v zadnjih mesecih niso imeli v borbah z našimi enotami prav nobenih uspehov in niso bili sposobni zavarovati komunikacij.

Nam pa njihov namen ni bil prav nič všeč, zlasti ne naseljevanje njihove vojske v posamezne graščine, ki so bile prav v osrednjem delu našega osvojenega ozemlja in so bile obenem tudi res solidne utrdbe. Zato smo se brž odločili, da graščine Zalog pri Moravčah, Drtijo in Lukovico takoj požgemo in tako onemogočimo Nemcem, da bi se v njih naselili. Povelje smo hitro izvršili.

Poročila naših obveščevalcev o prihodu novih nemških enot na naše področje so bila zelo točna. Že 10. julija je komandant žandarmerijske skupine Kranj s svojo odredbo¹⁴ sporočil vsem žandarmerijskim postojankam okraja Kamnik, da prihaja v zvezi s poveljem komandanta policije na Gorenjsko

¹⁴ Odredba žandarmerijskega okrožja Kranj, Zbornik dokumentov NOV, 6/6, str. 365, dokument št. 140.

14. SS policijski polk za borbo proti »bandam«. Po tej odredbi pa bi se polk razvrstil tako, da bi bil njegov

I. bataljon na območju Kranja,

II. bataljon v garnizijah Domžale, Moravče — in sicer v graščini Zalog —, Litija in Šmartno pri Litiji in

III. bataljon v garnizijah Kamnik, Trojane, Lukovica, Tuhinj, v graščini Križ in 4. vod 13. čete težkih tankov z delavniškim vodom v Litiji.

V odredbi je bilo prav tako poudarjeno, da bo s prihodom nove policije prišlo do reorganizacije žandarmerije. Značilno je bilo, da so bile ukinjene manjše žandarmerijske postojanke v Krašnji in Tuhinju, nekatere na važnih mestih pa so se številčno okrepile. Komanda žandarmerijskega oddelka v Moravčah je bila prestavljena na Vače. Omenjena odredba pa ni bila takoj izvršena. Določena policijska enota se je zakasnila, ker se je zadržala v borbah na nekem drugem terenu.

Ne oziraje se na alarmantne novice o nemški koncentraciji je zasavski bataljon nadaljeval s svojimi akcijami, predvsem z akcijami na ceste. Poleg tega smo se tiste dni odločili, da bomo končno obračunali z žandarji na Vačah, ki so nam zelo pogosto delali sitnosti; postojanka se je nahajala prav na važnem prehodu z Lesa na pogorje Svete gore in nam tu postavljala zasede. Zato smo zopet premaknili kamniški bataljon na Les in se pripravljali na akcijo. Toda za bataljonom so se že naslednji dan pomikali k Lesu tudi Nemci. V začetku smo mislili, da so le sledili Kamničanom, toda pozneje smo zvedeli, da je bil pravi vzrok njihovega napada na Les, ker so nas hoteli »kaznovati« zaradi uspeha zasede zasavskega bataljona na cesti dne 14. julija. Nemcev tokrat ni bilo več kot 1000 vojakov. K Lesu so se pomikali v dveh kolonah iz Drtije prek Kovačije in iz Poljan prek Sv. Florjana.

Borba se je vnela že ob 10. uri dopoldan. Nemci so srdito napadali položaje, ki jih je branil zasavski bataljon. Nam namreč še ni bilo čisto jasno, kaj hočejo, zato smo kamniški bataljon zadržali v rezervi, če bi nove kolone Nemcev napadle naše položaje tudi z Vač ali Grmač. Borba je trajala do poznega popoldneva, ko smo poslali večji del kamniškega bataljona v bočni napad na sovražnika. Čim pa so Nemci opazili premikanje te naše enote, so se naglo umaknili v dolino. Zamudili smo in že obetajoč se dober plen se nam je izmuznil. Nemci so v tej borbi imeli več mrtvih, a naši bataljoni samo enega lažjega ranjenca.

Vključitev v brigado Slavka Šlandra

Obstoj zasavskega bataljona Alojza Hohkrauta v kamniško-savinjskem odredu se je bližal koncu. V glavnem štabu so namreč izdali novo povelje o reorganizaciji vse partizanske vojske na Slovenskem. Potreb po reorganizaciji je bilo več, zlasti pa jo je zahtevala nova vojaška situacija po zavezniški invaziji na Siciliji, ki bi se lahko močneje vojaško odražala tudi na ozemlju Slovenije. Zato je glavni štab ukazal, naj se na Štajerskem formira brigada iz dotedanjega kamniško-savinjskega odreda. Po tej odredbi¹⁵ naj bi se bri-

¹⁵ Odredba glavnega štaba, Zbornik dokumentov NOV, 6/6, dokument 40 na strani 113.

gada vključila v XV. divizijo in takoj odšla na Dolenjsko, kjer je glavni štab zbiral glavnino slovenske partizanske vojske.

Na Štajerskem pa bi se po isti odredbi glavnega štaba moral formirati odred s petimi četami, ki bi delovale posamezno na področjih Zasavja, Kamnika, Pohorja, Kozjanskega in na Koroškem. V odredu naj bi bilo do 160 borcev. Poleg tega bi bili v odredu še trije minerski vodi, ki bi delovali na železniških progah Litija—Zidani most, Zidani most—Zagreb in Celje—Maribor.

Imenovani so bili novi štabi enot in sicer:

v štabu odreda:

- za komandanta Franc Poglajen-Kranjc in
- za političnega komisarja Boris Čižmek-Bor;

v štabu brigade:

- za komandanta Janko Sekirnik-Simon,
- za političnega komisarja Mitja Ribičič-Ciril.

Brigada se je formirala že 6. avgusta in imela tri bataljone: 1. bataljon — dotedanji savinjski, 2. bataljon — dotedanji zasavski in 3. bataljon — dotedanji kamniški. Hkrati smo skrbno pripravljali pohod na Dolenjsko, vendar smo ga morali odložiti, kajti prav tiste dni so bile vse prometne poti zasedene, saj so se po njih premikale večje nemške operativne enote prek Štajerske k Ljubljani in naprej na bojišča v Italiji. Šele 14. avgusta se je brigada primaknila k Savi, ki pa so jo na vseh prehodih varovale nemške zasede, zato se je brigada premaknila na Sveto goro v upanju, da bo tu lahko počakala na boljši položaj in nato šla čez reko.

Ko je brigada čakala na ugoden trenutek za pohod na Dolenjsko, je nemško poveljstvo na Bledu že začelo izvajati tajni in skrbno pripravljeni načrt za napad na brigado. Tokrat naj bi se napad pričel na območju Svete gore, nato pa nadaljeval na zahod proti Lesu, Ciclju in Moravčam (skica št. 3).

Brigada se je znašla v precej težkem položaju, ne toliko zaradi nemške koncentracije kot zaradi tega, ker je poleg 350 oboroženih borcev imela še 400 neoboroženih, ki so se odzvali prostovoljni mobilizaciji. To je bila poglavitna težava, zaradi katere se ni smela zaplesti v hujše boje, saj je bilo resnično nevarno, da pretrpi občutne izgube neoboroženih. Zato smo se spet odločili za izmikalni maneuver, ki se je že tolikokrat prej dobro obnesel.

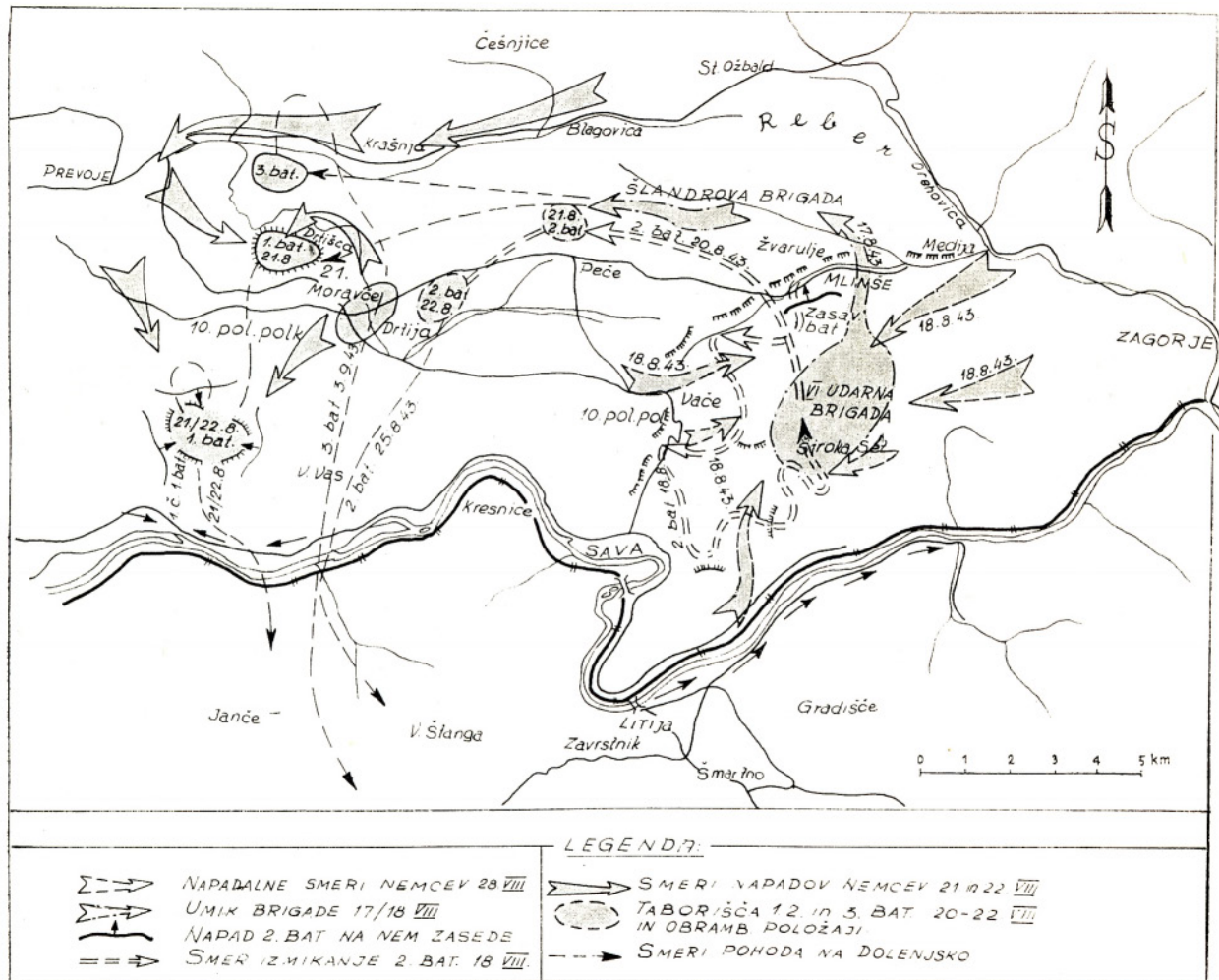
Krenili smo 17. avgusta zvečer s Svete gore k vasi Mlinše, da bi se nato pomaknili h Kolovratu, a od tod dalje bi se premikali, kot bi nam narekovale taktične okoliščine. Vendar je bil naš maneuver malo prepozen, saj so Nemci že ta dan popolnoma blokirali dolino in cesto, ki obkroža pogorje Svete gore od Zagorja prek Vač do Hotiča. Zasavski bataljon je kot predhodnica brigade v Mlinšah naletel na Nemce, ki so tu branili cesto in dolino. Vnela se je srdita nočna borba. Z Mišljem sva pohitela iz kolone k najinemu nekdanjemu bataljonu, da bi mu pomagala razbiti Nemce in omogočila brigadi nadaljnji

umik iz pretečega obroča. Toda nismo uspeli, ker so Nemcem prihitele na pomoč druge enote z bližnjih odsekov. Seveda je bataljon kljub temu odprl pot brigadi z dvema bataljonoma, ki sta prešla cesto prav tam, od koder so Nemci pohiteli na pomoč svojim pri Mlinšah. Zasavski bataljon z dvema četama pa se je tako znašel znotraj že obkoljenega svetogorskega sektorja in bil odrezan od brigade. Umaknili smo se nazaj na zahodni greben Svete gore ter še to noč poskusili z novim prebojem, najprej pri vasi Razpotje, nato pa še na cesti med Vačami in Hotičem. Naši poskusi so bili zopet zaman. Nemci so krepko zasedli cesto, tako da so bile naše možnosti za umik iz obroča izredno majhne. Hoteli smo se umakniti v notranjost svetogorskega pobočja, a Nemci so v jutranjih urah krenili z več strani na vsa pobočja Svete gore, vrhove, ceste in prehode pa so zasedli z močnimi zasedami. Takoj zjutraj smo se že spopadli blizu Krljičja, nato pod Cirkušami pri Široki seti, pa zopet pri Zahribu. To je trajalo ves dan do prvega mraka. Premoč je bila očitna, saj je v nemškem napadu sodelovalo¹⁶ prek 4000 policistov iz 10. SS policijskega polka, policijske čete planinskih lovcev Alpenland, 2. čete policijskega bataljona Wesbaden, 2. in 3. čete žandarmerijske motorizirane čete Alpenland, policijske čete za notranjo uporabo Alpenland ter drugih enot vojske in žandarmerije. S težavami sicer, a vendar uspešno smo se rešili obkoljevanja, čeprav smo praktično bili ves dan v neprijetnem kotlu.

Z mrakom so napadi prenehali. Nemci so po svojem načrtu premikali svoje enote k Moravški dolini, kjer jim je bilo ukazano hajkati naslednji dan. Oddahnili smo se. Drugi dan smo se zbrali nad Rovišami in počivali do večera, nato pa smo se odpravili na pot, da poiščemo brigado. V celodnevni hudi borbi smo imeli 3 mrtve in 10 pogrešanih, ki so jih Nemci ujeli. Večinoma so bili to na novo mobilizirani in še brez orožja. Med padlimi pa sta bila tudi junaški moravški borec in namestnik komandanta bataljona Matjaž ter brat komandirja čete Gagoviča.

Medtem ko se je večji del zasavskega bataljona krčevito boril na Sveti gori, se je ostali del brigade uspešno premaknil najprej na Limbarsko goro in nato k Svetemu Mohorju. Misleč, da bodo Nemci hajkali samo po svetogorskem področju, se je štab brigade odločil, da se naslednje dni zadrži na Moravškem, kjer bi pričakal zasavski bataljon, nato pa nadaljeval z brigado pot na Dolenjsko. Štab pa ni vedel, da je bil napad na Sveto goro le prva etapa hajke ter da se bo nadaljevala še naslednje dni. Zato je razporedil svoja dva bataljona na položaj Svetega Mohorja in Svinjskega hriba. Toda Nemci so v drugi etapi hajke prodrli do Svetega Mohorja in z vso silo napadli 1. bataljon. Savinjšani so se dobro izkazali, prebili so sovražne vrste in se umaknili čez cesto na Murovico ne vedoč, da se nemške kolone že pomikajo tudi tja in na Cicelj. Usodna napaka in bataljon je tisto popoldne, ponoči in naslednji dan preživel izredno hude težave. Razbit na dva dela se je poskušal prebiti iz krepko stisnjene obroča, toda to je uspelo le eni polovici, ki jo je vodil Marok. Ta se je odločil prebiti se ponoči k Savi, jo prebresti in se umakniti na Dolenjsko. Drugi del bataljona je naslednji dan nadaljeval borbo in se spet poskušal prebiti, toda to mu je le delno uspelo. Imel je dosti

¹⁶ Poročilo poveljnika policije Bleda z dne 22. 8. 1943. Zbornik dokumentov NOV, 6/6, str. 464, dokument št. 180.

hudih izgub: ubitih je bilo okrog 30 partizanov, a prav toliko ujetih. Mnogi od njih niso imeli nobenega orožja.

Kamniški bataljon se je spretno izmaknil in z njim tudi brigadni štab. Zasavski bataljon je prišel z dvema četama 20. avgusta na Limbarsko goro. Od tod se je pomaknil v gozd pri Dobravi v samo Moravško dolino, kjer je naslednji dan dobil zvezo s štabom brigade.

Po končani nemški akciji se je brigada zopet zbrala na Moravškem in se pripravila za odhod na Dolenjsko. Bilo je odločeno, da bo šla v dveh skupinah. Prvo, ki jo je sestavljalo 250 borcev iz zasavskega in preostalega dela savinjskega bataljona, naj bi po ukazu Skale vodil jaz, drugo pa brigadni komandant Simon. Povelje sem izvršil 25. avgusta in skupino pripeljal prek Save in meje na Dolenjsko v XV. divizijo.

S tem je bila borbena pot zasavskega bataljona Alojza Hohkrauta končana. Po italijanski kapitulaciji pa je v Zasavju zrastel spet nov bataljon.

Rezultati vojaške in politične dejavnosti zasavskega bataljona so bili veliki. V času njegovega delovanja je bilo v bojih ubito večje število sovražnih vojakov in njihovih pomagačev,¹⁷ zaplenjeno dosti orožja in vojaške opreme in sovražniku prizadeta ogromna materialna škoda. Ne manj kot 20 železniških kompozicij je bilo miniranih in nešteto krat je bila poškodovana železniška proga, tako da je bila ta izredno važna prometna žila pogostokrat prekinjena.

Bataljon je v letu 1943 imel 8 večjih izredno ostrih bojov s premočnimi sovražnimi enotami, vsepovsod je napadal njihove kolone in patrulje, jim nastavljal neštete zasede ob cestah in prehodih in prisiljeval sovražnika k obrambi.

Proti bataljonu je v istem letu sovražnik organiziral 5 večjih očiščevalnih akcij, da bi ga uničil in s tem pokoril tudi zasavsko prebivalstvo, toda vsa prizadevanja okupatorja so bila zaman, zakaj žilavost in odpornost naših enot in naših ljudi sta bili neuničljivi.

Končno je bil zasavski bataljon ves čas svoje borbe neprestano na straži proti raznim izdajalcem. Podprl je številne akcije varnostne obveščevalne službe za preganjanje in uničevanje raznih kolaboracionistov, bele garde in raznih drugih hlapcev nemške soldateske. Vsi poskusi bele garde, da bi se z Dolenjskega pretihotapila v Zasavje, so bili brezuspešni.

Ob tolikšni vojaški in politični dejavnosti bataljona so se pojavljale tudi trenutne slabosti in napake. Do njih je pogosto prihajalo zaradi težavnih situacij, ob silnih naporih ali ostrih reakcijah sovražnika v tem delu Slovenije, včasih pa so bile tudi posledica subjektivističnih mnenj in volje posameznikov. Nenehna aktivnost je bila življenjska zahteva in pogoj za obstanek in napredovanje, toda prav tako sta bili nujni previdnost in stvarnost; le z obojim je bilo mogoče dosežati nenehen vzpon in razvoj.

Ustanovitev zasavskega bataljona Alojza Hohkrauta in njegova borbena pot od prihoda druge grupe odredov do nastanka brigade sta imeli izreden vojaški in politični pomen ne samo za razvoj narodnoosvobodilne borbe na njegovem ožjem področju, pač pa tudi za razvoj in krepitev partizanskih sil na Štajerskem.

¹⁷ Točnega števila nemških izgub ni mogoče navesti, ker se je mnogo verodostojnih dokumentov med narodnoosvobodilno borbo izgubilo.

Zaradi velike premoči nemške vojske in zaradi izredno neugodnih razmer so druge enote druge grupe odredov preživele konec leta 1942 in v začetku 1943 nekaj hujših udarcev in izgub. Tako je postalo Zasavje s svojim bataljonom središče naših bojov in aktivnosti, ki se je po priključitvi kamniškega bataljona razširilo še na kamniško področje. Ti dve enoti sta predstavljali glavnino partizanske vojske na Štajerskem vse do ustanovitve brigade avgusta 1943. leta.

MITJA RIBIČIČ-CIRIL

MORAVŠKA REPUBLIKA

Partizanska zima na Štajerskem 1942

Pri brskanju po svojih spominih tako daleč nazaj sem naletel na mnoge težave. Zob časa je napravil svoje, zabrisal je mnoge dogodke, datume, imena ljudi in krajev. Časi so se spremenili in mi smo se spremenili z njimi. Današnja spoznanja in gledanja so se kot pesek v zrnje pomešala v izvirno partizansko izročilo. Kronista in zgodovinarja, ki stvarno in suho presoja in vrednoti dogodke iz ljudske revolucije, ne zanimajo drobne človeške usode in na videz nepomembne dogodbe. V zgodovinopisju osvobodilnega boja so v ospredju velike bitke, frontalne borbe in osvobodilne operacije jugoslovanske vojske, pa važne konference in zasedanja. Zato v šolah danes učenci spoznavajo veličino osvobodilnega gibanja jugoslovanskih narodov večkrat tako, da se učijo letnice naših in sovražnih ofenziv. Pregledujoč svoje zapiske, ki sem jih zbral ob dvajsetletnici Šlandrove brigade, sem našel poročilo komisije za ugotavljanje zločinov z naslednjimi številkami za štiri leta vojne na Štajerskem:

67.885 izseljenih,
21.579 odvedenih na prisilno delo,
10.575 zaprtih,
5.111 interniranih v nemških taboriščih smrti,
2.860 za žicami v Strnišču in na Borlu,
3.600 ustreljenih talcev,
217 obešenih in 103 zaklani,
358 pa jih je umrlo zaradi mučenja v gestapovskih zaporih.

Kako strahotne, grozo vzbujajoče, brezimne številke! Ali bomo kdaj ugotovili, zvedeli in zapisali imena vseh teh padlih in mučenih, njihovo življenje in delo? Med njimi so bili preprosti delavci, kmetje, žene, starci in otroci. Zagrešili so samo to, da so ostali zvesti svojemu narodu. Med njimi so bili politični delavci Osvobodilne fronte in komunisti, ki so ustvarjali novo družbo tako rekoč iz nič, z golimi rokami, verujoč v človeka in svobodo. Razmišljal sem ob teh številkah, med katerimi ni padlih in ranjenih partizanov, kako bi lahko samo delček

tega življenja in trpljenja, naporov in žrtvovanja prenesli v današnje čase, med mladi rod, ki sam ni doživel niti strahot vojne niti lepote partizanstva. Sledeč tej misli sem sklenil, da v tem svojem prispevku za Litijski zbornik ne bom uporabil uradne dokumentacije, temveč bom zapisal samo to, kar leži kot partizansko izročilo v meni samem, mogoče pa tudi v tistih tisočih, s katerimi sem se skupaj boril proti zlu in uničenju okrog novega leta 1942.

Mrzle jesenske noči leta 1942 sem prvič prišel v Moravško dolino. S kurirjem sva premrla in slabe volje zaradi prvih nič dobrega obetajočih snežink čakala pri majhni cerkvi blizu Peč na zvezo s partizanskim bataljonom in litijskim partijskim komitejem. Tisto noč nisem slutil, da bom odslej dve leti partizani v tej lepi zeleni dolini, povezan z njenimi preprostimi, kmečkimi, narodno zavednimi prebivalci.

Moj prihod na Moravško ni povsem ustrezal mojim željam. Maja meseca me je poslal na Štajersko centralni komite KPS z nalogo, naj bi pomagal organizirati partijsko tehniko. Tehnika je v času borbe pomenila skrite tiskarne ali ciklostilne razmnoževalnice za Poročevalca, za brošure in letake, pomenila je poslušanje radijskih vesti, ki jih je bilo treba sporočati prebivalstvu in partizanom; k tehniki so sodila tudi skladišča potrebnega materiala ter organiziranje partizanske pošte, kurirskih vez. Čeprav sem odšel rad iz Ljubljane, ker mi je že močno gorelo pod petami, pa me ni posebno veselilo, da bi se tudi zunaj na terenu ukvarjal s tehniko. Kot vsi, ki so prihajali iz mesta, sem tudi sam na tihem želel čimprej v partizansko enoto, med borce. Po bitki na Jančah sem se priključil drugi grupi odredov. Komandant Stane in komisar Tomaž sta že poznala mojo nalogo na Štajerskem. Priključiti sem se moral vodu za tehniko, ki je bil takrat že organiziran pri štabu druge grupe. Na celotnem pohodu druge grupe odredov sem pomagal organizirati partizansko tehniko. Nekaj časa sem delal tudi v gorenjskem štabu na Jelovici, nato pa sem se priključil pohorskemu bataljonu. Takrat smo izdajali glasilo grupe »Naša pest«. Na pohodu s Kranjčevim bataljonom prek Košute na Koroško sva s slikarjem Lakovičem natisnila brošuro »Prek krvi v novo življenje«. Lakovičeva izvirna, umetniško doživeta partizanska grafika, ustvarjena v najtežjih razmerah z enostavnimi risarskimi pripomočki, in moj prvi partizanski »literarni« prispevek — besedilo pod slikami — je bilo sploh prvo ilegalno osvobodilno čtivo med koroškimi Slovenci ob Dravi onstran jugoslovanske meje. Žal je bilo to moje sodelovanje s slikarjem na mah prekinjeno v bitki pri Selah, ko so neoboroženega Lakoviča pod Košuto zatekli Nemci in odpeljali v internacijo.

Prav dobro se spominjam tistih časov, prvih dni svojega partizanskega življenja. Sedel sem pred Tomaževim štabnim šotorom na kakem štoru ali podrti smreki ter tolkel po tipkah majhnega pisalnega stroja s tako naglico, da so mi hodili borci gledat pod prste, če je resnično kaj nastalo na papirju ali matrici. Zdelo se mi je, da me gledajo pomilovalno in da jih tudi pištolica za pasom, ki mi jo je ob prihodu dal tovariš Skala, ne more prepričati o potrebnosti take tlake v boju proti okupatorju.

Vendar so partizani radi čitali vojaška poročila in članke v »Naši pesti«. Kulturne skupine in pevske zборе v bataljonih druge grupe odredov pa so

zlasti zanimale revolucionarne pesmi, ki sem jih pretipkaval v odmorih med pohodi. Razmnoževal sem Prešernove, Župančičeve, Klopčičeve in Kosovelove pesmi. Znal sem na pamet pesmi Mateja Bora, ki so izšle v posebnem zborniku, natisnjenem v ilegalni ljubljanski tiskarni. Kako svojevrstno, prvinško je odmevala Župančičeva »Veš, poet, svoj dolg« (izšla je v »Delu« jeseni 1941. pod naslovom »Pojte za menoj«) v partizanskem taborišču pod vrhom Blegoša, na Peci, na Raduhi, na pohorskem Črnem vrhu! Partizani so radi peli narodne ali pa stare puntarske, pa tudi ruske in španske revolucionarne pesmi. Besedila narodnih pesmi so spreminjali v partizanske motive. Tudi v najtežjih okoliščinah je bila pesem stalni spremljevalec partizanov. V hajkah smo morali peti tiho, mrmraje, zbrani okrog tabornega ognja, ki smo ga znali kuriti, da ni dajal dima. Motilo me je, da smo peli tudi besedila, ki jih niso razumeli niti partizani niti prebivalci po gorskih vaseh. Začel sem prevajati, ali bolje, po partizansko prirejati besedila za znane, najbolj priljubljene melodije. Mariborski študent Ilih je na primer zapisal na špansko pesem besedilo »Črno laske«. Ta motiv se mi je zdel preveč ljubljanski in sem poizkusil s svojim besedilom »Na oknu, glej, obrazek bled«. Vsem je bila pesem všeč in izredno hitro se je uveljavila in razširila po Koroški, Pohorju in Gorenjski. Srečal sem jo pozneje tudi na Hrvaškem in celo v Bariju med prekomorci. Komisar Tomaž je imel lep glas in okrog njega so se vedno zbirali dobri pevci. Zanj sem priredil po ruski melodiji besedilo »Iz krvi rdeče mladih partizanov«. Tomaž je pel naprej, zbor pa mu je odgovarjal. Večkrat se je komisar pošalil pred borci: »Zapojmo Cirilovo Na oknu, pa nam bo partizanska mama spekla palačinke!« To je dalo korajžo moji »pesniški« žilici in sestavil sem še več partizanskih pesmi. Peli smo jih ob posebnih priložnostih, na proslavah, na mitingih ali na pogrebih padlih partizanov. Nekatere so danes že povsem pozabljene ali spremenjene. Zadnje pesmi sem zložil na Moravškem. V zaloškem bunkerju je nastala »Pikapolonica«. Marokova marsejska popevka mi je dala navdih za pesem »Ob tabornem ognju«, na obletnico smrti pohorskega bataljona sem zložil po ukrajinski narodni žalostinko »Kukavica v lesu«. S partizanko Jano iz Cerovca sva priredila »Počiva jezero v tihoti«, za obletnico Lojzkine smrti smo prvič zapeli »Skojevsko«. Te pesmice in še stotine drugih pesmi, ki smo jih peli v partizanih, se danes zdijo okorne, naivno čustvene in žalostne; nekaj petošolskega je v njih. Toda, bile so odsev tistih časov in razmer. Bile so kratek odmik od vojne in sovraštva, strelav in trpljenja, bile so odraz ljubezni do slovenskega naroda in tovariška vez ob tabornem ognju.

Po partizanski bitki na Koroškem je bilo moje delo za partizansko tehniko za mesec dni prekinjeno. Po nekem spopadu z nemškimi žandarji nad Belimi vodami sem se v krajih, ki jih nobeden od nas ni poznal, izkazal z nekim posebnim čutom za smer in orientacijo; preril sem se na čelo kolone in jo varno vodil skozi grmičevje in redek gozd mimo vasi in postojank, dokler nismo spet vzpostavili zveze. Priznali so moj »vojaški talent« in me postavili za komandirja čete v pohorskem bataljonu. V tej partizanski enoti sem doživel mnogo borb, zased, napadov na postojanke, rekvizicijskih akcij v trgovinah. Pripravljali smo se na prezimovanje na Mozirskih planinah. V kamnitih globačah smo napravili skrivališča za krompir in posode z mastjo ter suhim mesom. To so bila naša rezervna skladišča, če bi zaradi sovražnikovega

pritiska morali zapustiti pohorske gozdove. Naš načrt je bil prebiti zimo na Pohorju. Sklenili smo požgati planinske koč, ki so jih Nemci uporabljali kot izhodišča proti partizanom. Opolnoči 8. ali 9. oktobra je pogorelo osem planinskih koč. Sodeloval sem pri požigu Senjorjevega doma in Huterjeve vile. Noč, ki so jo razsvetlili visoki plameni, streljanje in rakete sovražnika, ki se je skušal prebiti do partizanov iz Ribnice in Maribora, so se mi nezbrisljivo vtisnile v spomin. V vili tekstilnega magnata sem v kleti opazil miniaturno tkalnico. Številni radijski sprejemniki so v meni prebudili čut »tehnika« in s precejšnjo težavo sem preprečil, da partizani, vneti za rušenje in uničevanje, niso razbili dragocenih aparatov. Potem smo jih nosili dolge ure, da smo jih spravili na suho in varno.

S prvo zvezo in štabnim kurirjem druge grupe odredov je prišel ukaz, da se moram napatiti v pokrajinski komite in štab grupe, ki je takrat deloval na Dobrovljah nad Savinjsko dolino. Šel sem na pot s kurirjem in politično delavko Ateno, preklinjajoč smolo in nemško margarino, edino hrano na naporni poti skozi zasede in nemško ofenzivo. V primerjavi s Pohorjem so se mi zdele Dobrovlje slabo partizansko zavetje. Pohorje s svojim mogočnim hrbtom, nepreglednimi gozdovi, pravo džunglo, kamor pred partizani skoraj ni stopil človek, je imelo mnogo naravne vode, veliko možnosti za manevriranje in umik v širogo gorsko zaledje Koroških planin. Na Pohorju smo glasno peli partizanske pesmi, zakurili smo taborni ogenj, partizansko taborišče pa je bilo organizirano kakor kje na Pugledu ali Muljavi. Dobrovlje so bile s svojimi izsekanimi grebeni sicer obširne, vendar pa neprimerne za manevriranje večje skupine partizanov, z ozkim grlom proti Menini planini, kjer si na Slapeh skoraj gotovo padel v nemško zasedo. V partizanskem taborišču na Dobrovljah je bila tišina, več nas je stalo ponoči na stražah, kot pa počivalo na smrečju pod šotori. Spali smo vedno obuti in s pripravljenimi puškami in nahrbtniki. Prinesti vodo od najbližnjega kmeta je bilo prav tako nevarno kakor izprazniti trgovine v dolini. Nemci so vedeli, da je na Dobrovljah štab grupe in pokrajinski komite Partije, da so Dobrovlje izhodišče za prodiranje partizanstva in Osvobodilne fronte proti severu, proti Celju, Mariboru in Koroški. Fašisti so kot pajki razpredali nevidne mreže okrog in okrog planine, zastrupljali so vodnjake in posipali pesek na gozdna križišča. Ko je zaškripal pod gojzaticami partizanskega kurirja ali patrolje, je zasikal rafal skozi temo. Mogoče je primerjava pohorskih razmer z dobroveljskimi nepravilna, enostranska, posledica izjemnih, težkih oktobrskih okoliščin v Savinjski dolini. Dobrovlje me spominjajo tudi na smrt partizanov 7. novembra 1942., na smrt Juga in Lojzke 15. julija 1943., na težko ranjenega komandanta Staneta. In vendar me je prihod na to planino rešil skupne smrti, ki je dober mesec kasneje zadela pohorski bataljon, izdan in trikrat obkoljen v snegu.

Na Čreti sem ponovno začel organizirati partijsko tehniko. Poleg pisalnega strojčka sem si na hrbet naložil še neroden ciklostilni zaboj in na premikih je samo še kuhar bil videti bolj klavern od mene. Ta zaboj sem odložil, kadar sem se udeleževal partizanskih napadov v dolini. To so bile velike borbe in zmage Simonovega bataljona. Vermani so takrat doživeli nekaj odločilnih porazov. Partizanstvo je po enoletnem zastoju začelo dobivati globlje korenine. V borbi v Šmartnem ob Dreti sem si »prislužil« parabolo, ki me je spremljala do konca partizanstva.

Šestega novembra, na predvečer obletnice oktobrske revolucije, sem na partizanskem zboru govoril o pomenu oktobra za svet, za delavce in kmete, za našo revolucijo. Na koncu sem prebral ukaz Stalina rdeči armadi, ki sem ga zapisal po radijskem poročilu. Za menoj je govoril komisar Tomaž. Malokdo je znal tako navdušiti borce kot on. Bil je odličen govornik, imel je močan glas, le »r« je pojedel po koroško. Svoj govor je zaključil: »Nemci niso več tako močni, da bi nas spravili z Dobrovelj.« Na vprašanje nekega partizana: »Kaj pa, če bo sneg?« je Tomaž odrezal: »To zimo ne bo snega!« Zasmejali smo se in dvom je bil odstranjen s tistim nedoumljivim partizanskim optimizmom, brez katerega ne bi mogli zmagati v neenaki borbi. Tak optimizem je bil potreben kakor sol v hrani, kadar pa ga je bilo preveč, kadar je zaradi njega otopela partizanska čuječnost in previdnost, smo ga plačali tudi z življenji. Dolgo nisem mogel v sebi razvozlati skrivnosti pohorskega bataljona. Kako je mogel ostati toliko časa v enem taborišču, na enem kraju? Poznal sem Grogovo preudarnost in iznajdljivost, Rajkovo mladostno živahnost in nestrpnost, Gustlovo proletarsko izkušnost. Kako so mogli računati, da bodo vzdržali frontalno borbo z Nemci ves dan, nato pa se v mraku z jurišem prebili? Ali niso preveč zaupali vase, v svojo moč, v moč revolucije in zmage? Mogoče pa je prav v tej nerazumljivi, strašni poslednji borbi pohorskega bataljona, iz katere ni bilo živega ali samo ranjenega partizana, v kateri so bili ti možje, fantje, žene in dekleta stokrat ubiti in še po smrti mučeni, odgovor na naše dvome o smotnem ravnanju teh mrtvih partizanov. Odgovor namreč, da je pohorska četa komunistov in skojevcev ravnala podobno, kot je ravnal mali slovenski narod, poleg poljskega ljudstva edini narod v Evropi, obsojen na smrt na svoji zemlji. Tudi pohorska smrt je bila upor proti smrti in uničenju, zato je postala legenda, razširjala se je kot vir novih moči. Leto dni po bitki na Pohorju, v kateri je skoraj ves bataljon omahnil v smrt, sem stal pred zborom Zidanškove brigade. Bila je formirana 8. januarja 1944. Govoril sem kot politični komisar cone novi brigadi, ki je zrasla v enem letu na Pohorju. Rekel sem, da je brigada dedič pohorskega bataljona, pa me je stisnilo v grlu; spomnil sem se Groge in Katarine, Gustla in zdravnika Mroža, borcev in tovarišev, pokopanih nekje pri Gradcu. Pomislil sem v tistem trenutku, da so se poslednji preživeli ustrelili sami, da ne bi padli v roke sovražniku. Pogledal sem po treh dolgih vrstah mladih fantov, zavrnanjih, v različnih uniformah in z različnim orožjem, s titovkami, in zdelo se mi je, da smo se razumeli brez besed. Prevezli smo veliko odgovornost. Zavezali smo se mrtvim partizanom, da bomo uresničili smotre, za katere so dali domovini in narodu svojo kri in življenje.

Pri napadu na Šmartno smo ujeli mladega vermana. Vzeli smo ga s seboj in komisar Tomaž si je naložil, da mu bo razložil pomen in vrednost naše borbe. Zdel se nam je vrtoglave narave, vendar je hitro kazal znamenja preobrazbe iz vermana v partizana. Tomaž mu je dal ime Tiger in je mnogo časa porabil zanj. Ko mu je dal še puško in je Tiger prvič odšel v patroljo, ga ni bilo nazaj. Mnogo je govoril, da bo pripeljal vermane v partizane in to je tudi izpolnil dva dni kasneje, 7. novembra 1942.

Tisto jutro so nas napadli Nemci in vermani nad Vranskim. Poizkušali smo se prebiti zjutraj proti Menini, vendar nam to ni uspelo, ker so bile Dobrovlje povsem blokirane. Zakopali smo se na najvišjem vrhu na Šentjanžu

in čakali. Z vseh strani so prihajali Nemci proti nam. Slišali smo nemška povelja, medsebojno klicanje po imenih, rakete in brnenje tovarnjakov v dolini. Nato je zaropotalo tako peklensko, z vseh strani hkrati, iz mitraljezov in minometalcev, da smo spoznali, da je frontalna obramba nemogoča in brez smisla. Štab je ukazal za vsako ceno prodreti skozi nemško obkolitev. To je bil hkrati juriš za življenje in beg pred smrtjo. Vsak posamični partizan in celotna skupina stotih borcev se je v tistem trenutku spremenila v nekaj prvobitnega, prvinekega; posameznik in skupina sta delovala bolj nagonsko kot zavestno; vendar to ni bilo neko negotovo beganje in iskanje, pač pa strahovit juriš s kriki in strelji v eno samo smer. Po osvoboditvi sem si ogledal to pot. Spoznal sem, da tudi najboljši poznavalec planine, gozdov in grebenov, tudi domačin ali gozdar ne bi mogel najti boljše smeri za naš preboj, za kritje in umik. Tudi cesto smo prečkali na najprimernejšem kraju. Do konca življenja mi bo ostal v spominu ta strahotni juriš in beg. Tekli smo mimo padlih partizanov, pa tudi mrtvih Nemcev. Tekli smo včasih skozi nemške obročke tako, da nismo vedeli, kdo je partizan, kdo esesovec. V začetku smo tekli strnjeno, cik-cak, a v eno smer. Naenkrat me je spreletelo, da sem na koncu vedno bolj razvlečene partizanske vrste. Bil sem mlad, zdrav in športno utrjen, toda zlasti pri preskakovanju planinskih pregrad me je oviral razmnoževalni zaboj na hrbtu. Nerazumljivo mi je, da ga nisem odvrzel s pisalnim strojem vred. Takrat pa je sodil k meni kakor puška ali čutarica. Zdelo se mi je tudi, da me skriva pred rafali, ki so z vseh strani drdrali iz lahkih brzostrelk. Pri prehodu čez cesto blizu Vranskega — cesta se mi je zdela rešitev, življenjska črta, ki jo je bilo treba prekoračiti — sem bil že daleč zadaj za drugimi, skupaj z zdravnikom Cedrikom, ki mu je nagajalo srce. Prek ceste sva se bolj vlekla kot tekla, sklonjena, podpirajoč drug drugega. S poslednjimi močmi sva se zagnala v nasprotni hrib po kmečki obvozni poti. To je bilo sto zadnjih čistih metrov, izpostavljenih udarcem nemških krogel. Nedaleč od nas je bila nemška zaseda. Kazali so z rokami na nas in se smejali. Streljali so proti nam, toda njihovi strelji so kot nalašč udarjali pod noge in metali zemljo proti nam. Mislili smo takrat, ko smo izginili v gozdu utrujeni do smrti — niti eden ni padel na prehodu prek ceste — da nas je rešil čudež. Pozneje smo se večkrat pogovarjali o tem dogodku. Eni so trdili, da so nas hoteli Nemci ujeti žive, drugi pa, da so sabotirali. Mogoče je bilo tudi to, kajti večkrat smo še doživeli, da so odpovedale sovražnikove zasede, da niso streljali na partizane. Dalj ko je trajala vojna, bolj je rasel odpor proti njej, bolj naveščenost in sabotaža zlasti med mobiliziranci nenemških narodnosti.

V gozdu na drugi strani ceste smo se uredili in organizirali partizansko kolono z zaščitnico in predhodnico. Mnogo jih je manjkalo, mnogo padlih partizanov. Ujete ranjene partizane so Nemci drugi dan po celjskih ulicah izpostavljali z napisi »Ich bin Bandit« pljuvanju svojih plačancev. Utrujena partizanska kolona z velikim razmikom med borci se je vlekla proti Menini planini. Takrat je Tomaž opazil zaboj na mojem hrbtu in dejal, naj ga deponiram. Po osvoboditvi so me dražili, da bi ga nosil še danes, če ga takrat ne bi zakopal v zemljo. Po tej bitki sem odšel na Moravško.

Prvo noč na Moravškem nisem dobil zveze z zasavskim bataljonom in njegovim komandantom Kranjcem. Bataljon se je umaknil z Limbarske gore prek doline nekam pod Sveto goro: V štabu druge grupe odredov na Dobrov-

*Mitja Ribičič-Ciril novembra
1942. na Moravškem.*

ljah smo se večkrat pogovarjali o spretni partizanski taktiki zasavskega in kamniškega bataljona, ki sta rastla iz dneva v dan in postala kmalu osnova za ustanovitev odreda in prve brigade na Štajerskem. Nemci so v drugem letu partizanstva spremenili svojo taktiko proti osvobodilnemu gibanju. V prvem letu so napadali — lahko bi rekli — naravnost. Kjer so začutili navzočnost partizanske enote, so izredno hitro zbrali proti njej policijo, žandarje in vermane, prečesali gozdove in poskušali s hitrim napadom uničiti partizane. Podcenjujoč partizane in zavračajoč vsakršno možnost, da bi se mogel tako majhen narod upreti nemški sili, ki je zmagovala na svetovnih frontah, je nemška policija nastopala zelo samozvestno. V prvih partizanskih bitkah so nacistični esesovci in vermani prodirali naravnost, niso kaj dosti iskali kritja ter so zato imeli v teh spopadih mnogo mrtvih in ranjenih. Pozneje so morali spremeniti taktiko. Spoznali so, da partizanstva ni moč uničiti prek noči. Na posamične prijave ali partizanske akcije so začeli odgovarjati pametneje, bolj sistematično. Okrepili so delo agentov, uvajati so začeli lažne partizane-raztrgance, vojaške hajke pa so preračunali na večji učinek in daljši rok. Osnovna taktika je postala: obkoliti širše območje in blokirati tisti gozdni ali planinski predel, kjer se je po nemških podatkih zadrževala partizanska enota. Predel so blokirali tako, da so ob cestah postavili močne zasede. To so delali ponoči. Zgodaj zjutraj so na obkoljeno območje krenile manjše izvidniške enote. Vsak spopad teh enot s partizani je bil znamenje za nemške sile ob cesti, v kakšno smer je treba voditi očiščevalno akcijo. To je bila nevarna taktika, ker so Nemci izkoristili še svoje prednosti motorizacije, prednost hitrega premikanja po cestah, zlasti v snežnih razmerah. Ta taktika pa je imela za njih tudi svojo slabost. Če je namreč partizanom uspelo že pred obkolitvijo

izmakniti se iz nemškega obročja, so lahko na varnem opazovali, kako Nemci lovijo v prazno v sosednem gozdu onstran ceste. Nemška doslednost, preračunljivost in nadutost, da jim bo uspelo uresničiti zamisel, kot jo je načrtal v pisarni napravljen načrt, so bile nehote zaveznice partizanov. Partizani so bili namreč brez predsodkov in vnaprej pripravljenih zamisli. Manevrirali so gibčno in svobodno, izkoriščajoč do kraja terenske razmere in druge pogoje. Komandant Kranjc je nemško taktiko proučil do podrobnosti in izdelal proti njej svojo taktiko, ki je mesece in mesece spravljala okupatorja v zelo smešen in brezploeden položaj. Kadar so bili nemški policisti na Limbarski gori, je bil Kranjčev bataljon na Lesu, kadar so Nemci česali Les, se je Kranjc spustil v partizansko akcijo s Šipka in ko so Nemci obkoljevali območje med Tuhinjsko dolino in Črnim grabnom, so imeli partizani skupaj s prebivalci Zasavja svoje slavje na Sveti gori. Kratki nočni pohodi niso utrjujali partizanov. Ivan Tlaker, ki se ga je prijelo ime Enooki Luka, ker mu je mina na nemško-italijanski meji razlila oko, je organiziral razvejano obveščevalno mrežo mladih fantov in deklet po zasavskih vaseh in zaselkih. Hkrati ko so krenile nemške patrulje na pohod, ali ko so zaropotali vojaški kamioni po cestah, so krenili po obveščevalnih kanalih do partizanskega bataljona tudi podatki o Nemcih. Ta nevidni, široko razpredeni ustni telefon obveščevalcev je bil vedno hitrejši od sovražnika. Ponoči so partizanski obveščevalci šteli vojaške tovornjake, čim so zabrnili po moravskih cestah. Šteli so jih po žarometih ali pa po ropotu, ko so kamioni drveli prek lesenega mostu. Ko so v štabu bataljona zbrali vse podatke, so sklenili premakniti se iz obročja. Frontalnim bitkam so se partizani izmikali. Majhne patrulje, ki so iz številnih postojank v Moravški dolini hodile kontrolirat teren, pa so napadali in uničevali. Nemci so bili prisiljeni opuščati oddaljene, majhne posadke in zbirati večje sile v Domžalah, Litiji, Zagorju, Kamniku in Moravčah. V drugem partizanskem letu je Moravska dolina že postala »Bandengebiet«, prvo ozemlje severno od Save, ki so ga partizani tudi podnevi kontrolirali. Seveda, vse ni šlo tako lahko, kakor se zdi danes po spominski partizanski literaturi. Za vsako ped zemlje se je bilo treba boriti. Padali so mnogi borci in politični delavci. Mnogi prvi organizatorji Osvobodilne fronte in partizanstva na Štajerskem niso doživeli svobodne Moravske republike, od koder sta osvobodilna misel in akcija širili svoj vpliv daleč na sever, prav na Koroško in prek Drave in prebujali tudi v avstrijskem ljudstvu iskre odpora proti Hitlerju in okupaciji.

Novembra 1942. Moravska dolina še ni dihala svobodno. Bila je stisnjena v klešče številnih okupatorskih postaj, ljudje so bili zaradi terorja in požigov še močno preplašeni, a vsi na strani partizanov. Vendar je revolucionarna moč, nakopičena v rudarskih revirjih, v okoliških gospodarskih središčih, v Kamniku, Domžalah in Litiji že dobila zamah na Moravškem. Kmetije in vasi, raztresene po obronkih nad delavskimi središči, kmečke družine, katerih člani so delali v rudnikih in tovarnah, so postajali trdna opora partizanskemu gibanju, Osvobodilni fronti in njenim organizacijam. Požrtvovalno delo komunistov je začinjalo rojevati lepe sadove. Dva partizanska bataljona — zasavski in kamniški, številni odbori Osvobodilne fronte, široka mreža za zbiranje zdravil in hrane, kurirske zveze, ilegalne tiskarne, prve partizanske bolnišnice in vedno večje število domačih političnih aktivistov, popolna

izolacija posamičnih izdajalcev in narodnih izkoreninjencev — je bilo nekaj moravških značilnosti v pozni jeseni leta 1942. Vse to so ustvarili požrtvovalni organizatorji v Zasavju.

Kako veliko delo je bilo opravljeno v enem letu, od prve partizanske jeseni do oktobra 1942, ko je prišel za sekretarja pokrajinskega komiteja Dušan Kraigher-Jug! Nad Savo na Okrogah je živel Viktor Potokar-Bradač, kmet samotar, tršat dolgin z veliko delavsko roko in odprtim srcem za vse, ki so kakor on razmišljali o novi, pravični družbi. Pri njem so bili sestanki in razgovori štajerskega prvoborca Borisa Čižmeka-Bora z Lojzetom Hohkrautom, sekretarjem litijskega partijskega okrožnega komiteja. Široko zasnovano Lojzetovo delo je bilo tragično končano 29. maja 1942. leta, ko si je od nemške zasede ranjen v koleno pognal kroglo v glavo, potem ko je zakopal svoje zapiske in gesla v krompirjevo njivo. Polde Eberle, ki smo ga imenovali Jamski, ker je z zlomljeno nogo v cementnem mavcu, ki mu ga je napravil kmečki fant, prebival v skalnati jami Reber pod Selcami ter so ga gestapovci zastrupili z medom pod Uršljo goro na Koroškem leta 1943., je prevzel Lojzetovo dediščino in še utrdil in razširil organizacijo OF v Zasavju. Organizatorka mladine, sekretarka SKOJ za Štajersko Šlandrova Vera-Lojzka je padla za binkošti 1943. na Dobrovljah, mladinsko aktivistko Napokojevo Vojko pa so ustrelili prvega maja v Revirjih. Ti in še mnogi drugi padli so bili med prvimi organizatorji osvobodilnega boja v Zasavju. Skupaj z njimi so delali v najtežjih razmerah tudi drugi politični delavci: Jože Gričar-Metod, požrtvovalni tekstilni delavec in najbolj znan moravški terenski politični aktivist; trije njegovi bratje so bili v partizanih, očeta so mu ustrelili kot talca, domačijo pa požgali; Nace Sterlekar, zveznik med zasavskim in kamniškim področjem, Franc Zupančič-Marjan, Jože Kladivar-Leon pa Ambrož, Marko in dolga vrsta predanih domačih kadrov.

V Zasavju so delali najvidnejši organizatorji revolucije in vstaje na Slovenskem: Sergej Kraigher-Rudi, velika, takrat nerazdružljiva trojica Stane, Tomaž in Skala, poznejši komandanti in politični komisarji v revoluciji organizirane slovenske vojske.

V Moravški dolini sem se povezal s komandantom Kranjcem, starimi partizanskimi znanci in s političnimi delavci. Z velikim optimizmom sem se lotil političnega dela v slutnji, da sem naletel na razmere podobne onim v okupirani Ljubljani. Predvsem pa sem posvetil vse sile osnovni nalogi, organiziranju partijske tehnike. Zaradi boljših zvez sem hotel priti čim bliže samih Moravč. Krog Moravč sem organiziral točke in javke za zvezo, za prenašanje pošte in radijskih vesti. Delal sem skupaj s Petrom, neverjetno spretnim radijskim tehnikom, ki je znal sestaviti radijski oddajnik iz zelo enostavnih delov. S tem oddajnikom sva vzpostavila zveze, poslušala radijske vesti s front in razmnoževala kratke biltene za partizanske in terenske organizacije. Imela sva za tiste razmere kar udoben bunker v zaloški graščini, nekaj sto metrov nad Moravčami, pri Bregarjevih. Te graščine ni več, ker je bila pozneje požgana, da se ne bi vanjo vselili Nemci. Imela sva bunker v velikem seniku. Skozi desetmeterski predor sva po kolenih prilezla v razširjen prostor. Vanj sva napeljala električno. Napravila sva tudi zasilen izhod, luknjo v strehi proti gozdu in imela — za nevarnost — pripravljeno vrv za pobeg. Zveze nama je vzdrževala Ivanka, starejše dekle, zelo bolna, težka invalidka, a neverjetno

predana in drzna. Pošiljal sem jo v Ljubljano, v Celje, Maribor in celo v Celovec. Vzpostavila mi je tudi prvo zvezo z domačimi v Ljubljani. Prek dneva sva s Petrom delala v bunkerju. Ponoči, ko je vsa Moravska dolina oživila od skrivnih sestankov, šepetajočih pogovorov, partizanskih gesel in značilnih trkanj na okna, sva s Petrom krenila na delo. Da sva lahko obiskala vse zveze, sva se navadno ločila in hodila vsak zase. Običajno sem šel od zaloške graščine do graščine v Češnjicah, kjer je pri Pestotnikovih in Blaževih imel javko Metod, od tod pa mimo Podkrajja (mimogrede sem potrkal in pozdravil pri Šnajderjevih) do tuštanjske graščine. V tem značilnem baročnem kmečkem gradu so živeli narodno zavedni Pirnatovi, zlata partizanska Pirnatova mama s kopico otrok, med katerimi je bil prvi organiziran sin Miha, ki je pozneje padel. Pirnatovi so bili sorodniki slikarja Nikolaja Pirnata. V njegovem stanovanju v Ljubljani sem imel ilegalno javko za partijsko tehniko. Tudi tuštanjska graščina je postala važna točka v organizaciji Partije in OF na Moravškem. Na podstrešju sem si organiziral bunker pod starimi preperelimi lesenimi stopnicami. Kadar koli pa je bilo v hiši preveč nevarno, sem se lahko zatekel tudi v zemljanko, ki sta jo imela Miha in Metod v hosti nad graščino.

Nočna pota po Moravškem so mi ostala v živem spominu. Hodil sem sam skozi temo, mimo hiš in kozolcev, po poteh in mostičih; sleherni živec je bil v meni napet kot struna, vsak šum, luč ali vžig cigarete pred menoj me je opozarjal na navzočnost sovražne zasede in patrolje; lajež psov, ki so se trgali z verig, me je izdajal, pa tudi opozarjal na tuje prišlece. Tako življenje mi je izostrilo čute. Naučil sem se neke posebne hoje, tipanja z nogami v temi; le redko sem zadel ob kamen ali se spotaknil ob korenino. V črni temi, dežju, viharju in megli sem se počutil varnejšega, v mirni, tihi, z luno osvetljeni noči pa izpostavljenega tisočerim nevarnostim. Dobil sem poseben občutek za smer in redko sem zgrešil kraj ali hišo, v katero sem se prvič namenil. Te nočne samotne hoje skozi temo so me naučile pravilno vrednotiti delo terenskih delavcev, kurirjev, intendantov, bolničarjev, aktivistov. Delali so v prav takšnih ali pa še v težjih razmerah kot borci v bataljonu in brigadi.

Od tiskarne v Zalogu do javke v Tuštanju nisem šel vedno po isti poti. Običajno sem šel prek Drtije, Češnjic in Podkrajja; druge kratki sem se napotil skoraj skozi Moravče nato pa prek njih in Klopce, ali pa sem zavil za Moravčami mimo pokopališča in Krašč. Vsako noč sem se nameraval oglasiti pri kaki novi hiši, da bi razširil zveze in znanstva. Prvič so mi neradi odprli, po nekaj obiskih pa so me že spraševali, zakaj se večkrat ne oglasim. Dali so mi podatke o premikih Nemcev. Govorili smo o razmerah v vasi in pri sosedih. Imel sem posebno navado, da sem se oglašal tudi pri tistih, za katere so mi govorili, da niso »naši«. Tu je šlo nekoliko težje. Bile so med njimi trmaste kmečke grče, ki niso verjele vsaki besedi. Ko pa so se otajali, sem se lahko nanje zanesel kakor na samega sebe. Vsako noč sem bil med preprostimi, kmečkimi, delovnimi ljudmi sam ali pa skupaj s Petrom, mnogokrat sva morala prenočiti na njihovem kozolcu ali izbi, če je imela okno na zadnjo plat hiše. Nikoli me v Moravški dolini ni nihče izdal. Morali smo mnogo razlagati, potrpežljivo pojasnjevati smisel in smotre boja proti fašizmu, govoriti o Sovjetski zvezi in rdeči armadi, o revoluciji, o Partiji, veri in cerkvi, o svobodi, ker ne bo svoboda, če ne bo tudi življenje delavca in kmeta drugačno, lepše. Ko so

spoznali, da se dogaja nekaj velikega, prelomnega, zgodovinskega, so bili pripravljeni veliko žrtvovati. Tudi pozneje, po osvoboditvi, ko se moravški kmetje z mnogimi ukrepi ljudske oblasti niso strinjali, so ohranili čustveno povezanost s to veliko stvarjo verujoč vanjo in v njene smotre.

Bila sva tako s Petrom nekega večera v Češnjicah, v kmečki hiši na začetku vasi ob razsvetljeni kapelici. Še preden sva se zavedela, so zabrnili po vasi vojaški tovornjaki in motorji. V trenutku je bila vas preplavljena z nemškimi policisti. S Petrom sva komaj utegnili splezati pod tesno ostrešje majhnega svinjaka pri hiši. Vso noč je ropotalo po vasi in izgubila sva vsako upanje, da bi se lahko ponoči izmuznila do gozda. Domača hčerka nama je čez nekaj časa pod pretvezo, da hrani prašiče, prišla povedat, da je v hiši polno Nemcev in da bodo prenočevali v vasi. Vprašala sva jo, kako brat in mama. »Mama molijo«, je odgovorila. Zjutraj se Nemci niso hoteli spraviti iz vasi. Gledala sva jih skozi špranje tenke svinjakove strehe, kako so se motovili po vasi. Takrat se je zgodilo nekaj, česar ne bom nikoli pozabil. Nemški vojak si je prinesel k svinjaku vodo, pritrdil na rob strehe majhno ogledalce in se začel briti komaj pol metra od naju. Videla sva njegov obraz, ki se je pačil med britjem, ter imela občutek, da naju gleda naravnost v oči. Držal sem v rokah parabelo, Peter pa bombo. Čutila sva, kako nama drgetata telesi od napetosti. Nato so Nemci odšli. S Petrom sva se spustila v svinjak. Vse telo nama je otrdelo od mraza, nepremičnosti in strahu. Ivana nama je prinesla skledo fižola in kruha. Bila je prepadena in bleda od prečute noči. Če bi Nemci našli partizane, bi zažgali hišo in pobili domače. Policisti so preiskali vse koticke v vasi. V najin svinjak niso pogledali. Bil je preveč postavljen na začetku vasi. To naju je rešilo. »Prinesi še malo potuhe« — tako smo rekli po partizansko žganju, — se je zasmel Peter, »za najin rojstni dan!« Samo tisti, ki je to doživel, lahko razume, kako globoka povezanost in zaupanje sta se spletli v taki noči med nami vsemi. Vedela sva, da tega zaupanja ne smeva zlorabljati. Zahvalila sva se in v prvem mraku krenila naprej prebujat novo vero v preplašeni, prehajkani Moravški dolini.

Hajka je za nekaj časa pretrgala »normalno« življenje in delo političnega delavca na terenu. Na nočno trkanje je navadno odgovoril prestrašen, proseč glas: »Ciril, beži, Nemci...!« Mnogokrat niso hoteli odpreti niti v hiši, kjer sem bil stalen gost. Nad dolino je visel neviden, moreč strah. Krvavo rdeči plakati z imeni ustreljenih talcev; črna pogorišča požganih vasi; plameni gorečega Hrastnika in kriki privezanih vaščanov, ki so jih Nemci zažgali v seniku; usoda aktivista Jožeta Golobarja z Golč, ki so ga Nemci zamotali v mrežo, obesili na drevo in mlatili s puškinimi kopiti vpričo staršev, sester in sosedov; smrt Cirila Cerarja, ki so mu fašistične zveri predrle prsni koš in groza, ogenj in kri, divjanje in psovke zelene, rmene in črne soldateske pred farovško drvarnico v Moravčah, in desetih, ki so jim v Polšnikovem dolu pred pokolom zavezali oči; ustreljeni Rovšek pri požigu Globočice; izdani kurir v Drtiji; otrok iz Krašnje, ki ga je ubila mina. Povsod sama smrt in groza, ogenj in kri, divjanje in psovke zelene, rumene in črne soldateske z mrtvaškimi glavami. Kako malo je bil vreden v takem dnevu človek, njegovo dostojanstvo in njegov ponos, njegovo z znojem ustvarjeno imetje! Vojna je prebudila zver v človeku. Ustreljenega mladega kurirja je moral kmet, privezanega za noge, z lojtrskim vozom vleči na pokopališče.

Po hajki se je ranjena in ponižana Moravška dolina zaprla vase kot školjka, kadar začuti nevarnost. Nato so se zagnali med ljudi raztrganci in gestapovski vohuni, pokvarjenci in plačanci. Čeprav niso mogli prevarati domačinov, ki so si izostrili čut za »pravega« partizana, so vendar še povečali negotovost, strah in stisko. Do vrnitve večje partizanske enote, ki se je navadno pred hajko umaknila, je vsa teža političnega dela ležala na posamičnih terencih. Ti so s pomočjo najbolj zavednih domačinov poskušali zaceliti rane, ki jih je zadalo okupatorjevo nasilje. To so bili Bregarjevi, Vojskovi, Pirnatovi, Šnajderjevi, Pestotnikovi, Gabrovi izpod Limbarske gore, Gorškovi pri Florjanu in mnogi drugi. V vsakem zaselku, v vsaki vasi je bil kak posameznik ali družina, ki ga okupator ni mogel zlomiti. S pomočjo teh sijajnih ljudi smo spet povezali potrgane niti ljudskega gibanja in obnovili zaupanje v nepremagljivost ljudstva, zaupanje v moč majhnega naroda in vero v človeka.

Mnogim teh naših ljudi tudi danes po več kot dvajsetih letih nismo priznali lastnosti borca. V občinskih odločbah je zapisano, da niso bili organizirani, ker niso nosili puške. Prečital sem razlago, ki poučuje kmečko ženico, da je bila pomoč partizanom v tistih časih sveta narodna dolžnost poštenega Slovence. Slišal sem tudi besede, da bi se laže borili in hitreje osvobodili, če bi se vsi tisti, ki danes želijo, da bi jim priznali dvojna leta in priznali dobo narodnoosvobodilne borbe, takrat tudi resnično borili. Resnica je drugačna. Nikoli ne bomo mogli vsem, ki so se borili, tvegali, žrtvovali in pomagali, tudi formalno priznati njihovega deleža in pomoči, ki je bila lahko majhen, toda pomemben delček v veličastnem mozaiku revolucije. Saj je bil košček črnega kruha partizanske mame, prepojen z ljubeznijo, prav toliko vreden kot partizanski strel in juriš. Resnica je, da nikoli ne bi zmagali, če ne bi borbe vodilo vse ljudstvo, vsaka vas in vsaka še tako odmaknjena kmečka hiša.

Vse to se je dogajalo koncem 1942. v Moravški dolini. Kaj vse se je takrat zgodilo v enem samem mesecu! Koliko dogodkov, srečanj, spopadov z nemškimi patruljami, koliko novih znancev! Mnogo bo ostalo nezapisanega, izgubljenega. Veliko bo šlo v pozabo, ker so ljudje padli ali umrli po osvoboditvi. Kako rad bi danes v pogovoru s Petrom preskusil svojo misel in spomin na tiste čase. Toda Petra je za Savo raztrgala sovražnikova bomba in ostal sem edina priča najinega skupnega dela v partijski in radijski tehniki. Njegov sproščeni smeh odmeva še danes v meni, njegov lep, pravilni obraz s slušalkami na ušesih, sklonjen nad radijski oddajnik, ki ga je sam sestavil in zlotal, je danes pred menoj kot takrat, ko sva delala skupaj, zakopana v slami.

Nekega večera proti koncu 1942. leta je prilezel po štirih v najino skrivališče v zaloški graščini Dušan Kraigher-Jug. Prišel je tiste dni na Štajersko, ker ga je centralni komite imenoval za sekretarja Štajerske in Gorenjske. Čistil si je senene bilke za obleke in svetlih, že redkih las, pogledal po najini kar prostorni sobici in se nasmehnil ponujajoč roko: »Pozdravljen, Ščuka! To si pa nisi slabo uredil!« Nagovoril me je z imenom iz časov skupnega ilegalnega dela za partijsko tehniko v Ljubljani. Razveselil sem se Juga kot otrok. Prinesel je s seboj košček našega glavnega mesta. Povedal mi je, kaj je novega v njem, na osvobojenem ozemlju, v centralnem komiteju in glavnem štabu. Na Štajerskem smo bili mnogokrat odrezani od vodilnih organov revolucije. Ukrepiti smo morali po lastni presoji in mnogokrat v najboljši

veri nismo znali ravnati najbolje. Razgovor z Jugom je prinesel jasnost, samozavest in gotovost. Čutil si se spet del velikega gibanja. Jug je prinesel velike novice o Titu, o novih slovenskih udarnih brigadah, o začetkih širšega partizanstva na Primorskem, o akcijah in napadih, o političnih in vojaških nalogah. Ob vsem tem so se mi zdeli lastni uspehi na Moravškem premalo pomembni, da bi mu jih na dolgo razlagal. Toda Jug je hotel vedeti vse podrobnosti. Iz njegovih vprašanj sem takoj uganil, kje vse so še naše slabosti in v kateri smeri bo treba delati naprej. Bil je zadovoljen z razvojem osvobodilnega gibanja na Moravškem in v Zasavju, menil pa je, da prepočasi organiziramo nove partijske organizacije, da prepočasi prenašamo odgovornost za gibanje na domače kadre. »Ne smemo se vrteti preveč na enem mestu, krog Moravč; s tem izpostavljamo vse na enem mestu udarcu sovražnika; hitreje moramo prodirati proti severu«, je razlagal ter pripomnil, da so v pokrajinskem komiteju in štabu grupe mnogo razpravljali o pomenu tega dela Štajerske. Nato mi je povedal, da bom moral prevzeti mesto sekretarja litijskega partijskega okrožnega komiteja. Sklenili so, da bodo najbolj izkušene organizatorje litijskega področja, dotedanjega sekretarja Jamskega in druge, poslali naprej proti Štajerski in Koroški. Takega zaupanja sem se ustrašil. Ker pa sem poznal Partijo in Juga, sem vedel, da partijskega sklepa ne bom mogel premakniti niti za las. Pripomnil sem bolj zaradi lepšega: »Ali ne bi več koristil, če bi šel v vojsko? Na Pohorju...« Jug pa me je presekalo z značilnim zamahom roke in že sva bila pri moji novi nalogi. Pojasnjeval mi je razmere v Litiji in okoliškem Zasavju, spoznaval me je z organizacijami Partije in Osvobodilne fronte, mnogo mi je pripovedoval o dotedanjem delu političnih delavcev, Jamskega, Metoda, Lojzke. Dal mi je javke in gesla. Vso noč sva načrtovala. Ob zori je prišel ponj kurir in ga odpeljal naprej, na drugo zvezo in druge naloge.

Malo časa sem delal v okrožnem komiteju litijskega območja, toliko, da sem spoznal organizacijo in takrat že močno razširjen politični aktiv. Moja pota so se premaknila iz Moravske doline. Prek Grmač sem se spuščal proti Senožetim, proti Jevnici, proti Šmartnemu in Litiji, proti vasem pod Sveto goro in proti Savi, kjer se je začelo osvobodilno gibanje v Zasavju. Moral sem imeti sestanke blizu ceste in proge, močno zavarovane s stražami in patroljami. Večkrat je bilo treba bresti Savo. Nemirna, vrtinčasta reka, včasih nizka, ker jo je stisnil mraz, da smo jo lahko prebredli na nekaterih krajih nad Litijo, včasih rjava, široka in deroča, da je vrtelo leseni čoln brodnika Florjana ali Miklavža. Na obeh straneh Save so po cesti brneli vojaški tovornjaki ali pa policijske motorizirane patrolje. Po progi, zvezi med nemškim rajhom in Italijo, so neprestano topotali vojaški transporti, ki so jih spremljali oklopniki, ob progi pa čuvale straže in betonska mitralješka gnezda. Presekati to progo, vsaj za nekaj ur prekiniti to dinamično komunikacijo, to je bil veliki cilj partizanov. Za to nalogo se je usposobil poseben minerski vod, ki ga je vodil miner Ivan. Kadar ga ni bilo v bataljonu, smo vedeli: to noč bo eksplozija vrgla v zrak mostič ali tračnice, vagoni bodo zgrmeli na kup ali v Savo, potem pa bodo rakete in žarometi oklopnega vlaka razsvetljevali obsavske bregove toliko časa, da bodo lahko spet krenili naprej vlaki, zatrpali v Zidanem mostu, Trbovljah in Litiji. Kadar so bili minerji na delu, takrat je bilo najtežje vzdrževati zvezo prek proge. Kljub temu je

vsako noč čez progo, cesto in Savo hitel partizanski kurir s težkim nahrbtnikom pošte. Na vsaki strani Save je bila kurirska postaja, ki je morala vsako noč premagati naravno in umetno oviro, reko in progo. Na eni strani je bila Dolenjska in svobodno ozemlje, središče narodnoosvobodilne borbe z glavnim štabom in izvršnim odborom Osvobodilne fronte, nosilec nove slovenske suverenosti. Na drugi strani je ležala od Nemcev okupirana Štajerska, še neosvojenjena, od terorja izmučena dežela, kjer je partizanstvo potrebovalo pomoč v orožju in kadrih. Dve cesti, Sava in še meja med nemškim okupacijskim ozemljem in italijansko Ljubljansko provinco, zaminirana in z žico zavarovana, so bile velika ovira stalnim zvezam. Zveze pa so bile prvi pogoj za uspešno in celovito vseljudsko gibanje in organizacijo. Partizanska iznajdljivost je premagala vse te ovire. Vsako noč so junaški kurirji-brodniki nosili pošto, material ali vodili ljudi prek reke. Če ni šlo drugače, so čez reko plavali ali pa so se peljali v vagončku kresniške žičnice. Navadno so se prevažali s posebnim čolnom. V mraku so se skozi vrbje in goščavo pri Ribčah prebijali ljudje s težkimi nahrbtniki in orožjem. Na javko je prihajal po ljudi ali pošto brodnik Florjan, kmečki fant iz Senožeti, ki je bil zaradi prikrivanja, če bi ga legitimirala nemška policija, napravljen, kot bi se odpravljal klat prašiča, s klobukom in »satanom«.¹ Nato je neslišno pripeljal svoj čoln z ravnim dnom, ki ga je skrival čez dan v trnju in gošči. Še bolj kot širokopleči Florjan mi je ostal neizbrisno v spominu mali brodnik Miklavž. Zaradi presekanke kite na vratu je držal glavo postrani. Stoje na koncu čolna v svoji značilni drži je potiskal dolgo težko palico v peščeno dno Save, izkoriščal tok vode in poznal vsako kotlo, kamnito čer, vrtinec in nasprotni breg, kjer bi ga lahko namesto kurirja čakala nemška zaseda. Zdelo se je, kakor da se je partizanski brodnik, obvladujoč vodno stihijo in fašistično blokado, počutil bolj varnega in bolj gotovega na vodi kakor na suhem, da so ga čuvale meglice nad gladino, šumenje vode, vrbje in trnje neprehodnega savskega obrežja. Tovor in ljudje na čolnu so se iz noči v noč menjavali. Večine Miklavž v temi ni prepoznal. Po spoštljivem vedenju kurirjev in spremljevalcev je včasih sklepal, da gre za »visokega« gosta. Komandanti, sekretarji, organizatorji, zdravniki in ranjenci, angleški in ruski oficirji, zasilno pristajajoči ameriški piloti, starčki in otroci, posamični partizani pa tudi cele brigade so se vrstile v njegovem čolnu. Ljudje so se menjali, brodnik pa je ostal vedno isti, brez čina in brez reda za hrabrost. S svojo krjaveljsko podobo in šegavo besedo je vzbujal utrujenim partizanskim nočnim potnikom zaupanje v svoj čoln, v svoje znanje, spretnost in zvitost. Vedno je ukanil Nemce. Če so mu odkrili čoln, je vzpostavil zvezo z rezervnim. Če so mu postavili na pot zasedo, se je spustil kilometer niže ali višje. Ne spominjam se, da bi kdo padel na prehodu čez Savo, kadar je krmaril Miklavž. Vsako noč, zdrav ali vročičen, ker je bil premočen, v dežju in visokem snegu, čez naraslo Savo, ob hajkah in okrepljenih stražah na cestah in železniški progi je uspel vzpostaviti zvezo čez reko. Bil je nepogrešljiv člen v organizaciji slovenske revolucije.

Decembra je začel pritiskati mraz. Bili smo na pragu nove zime, najtežje partizanske zime na Štajerskem. Nemci so pripravljali nove ofenzivne akcije proti partizanom. Hiteli smo utrjevati terenske organizacije Osvobodilne

¹ Jerbas za meso.

fronte, zavedajoč se njihovega pomena za partizane pozimi. Organiziral sem redno zvezo z Litijo, z odborom OF, s partijsko organizacijo in delavci v predilnici. Karlo Okoren, Franc Gorenc in Jože Planinšek so bili zvezniki, ki sem jih prevzel od Lojzke in Jamskega in jih pozneje predal Nacetu Sterlekarju. Spoznal sem takrat mnogo Litijanov, partizanov, borcev, aktivistov. S pogumnimi, neučakanimi, iznajdljivimi mladinci me je povezala Lojzka, največ pa mi je o Litiji vedel povedati komandant Kranjc, vedno zavzet za svoj rojstni kraj, prežet z ljubeznijo in zaupanjem v svoje domače znance, prijatelje in sodelavce. Vsak dan so iz Litije in okolice prihajali mladi fantje in dekleta v partizane. Za vse je bila značilna zavzetost in ljubezen do domače zemlje. Bili so odlični borci in borke, čeprav so Kranjcu povzročili tudi nekaj težav, ker niso radi zapuščali krajev okrog svoje Litije. Skušal sem razumeti te mlade borce, študente ali delavce iz litijske in šmarske tovarne, še bolj pa kmečke fante, ker so hoteli ostati povezani s svojo domačijo in svojim mestom. Tudi sam sem v svojem partizanju po Štajerskem poznal vse tiste razgledne točke, od koder se je videla Ljubljana, srce naše revolucije. Pri cerkvi na Miklavžu, z vrha Šipka ali z Menine planine sem gledal utripajoče luči obkoljenega mesta. Ljubezen do domače grude, povezanost s svojimi kraji in ljudmi, njihova stiska in trpljenje so bili odločilni vzgoni za vsakega partizana. Večkrat se je dogajalo, da so se posamezniki vračali nazaj prek Save v mnogo težje razmere, kot so bile na Dolenjskem. Ščasoma, z izkušnjami daljšega partizanstva, s poznavanjem strateških ciljev osvobodilnega boja je »lokalizem« plahnel, zrasla pa je zavest solidarnosti, pripadanja skupnemu cilju in skupnim smotrom borbe.

Proti koncu drugega partizanskega leta je bilo jasno, da je osvobodilno gibanje na Štajerskem v najtežjih okoliščinah prebrodilo krizo in poglavo take korenine, ki jih ni bilo več mogoče izrjaviti. Partizanov je bilo že prek petsto. Nastalo je mnogo središč osvobodilnega boja, med njimi tri najpomembnejša: eno daleč na širokem Pohorju, drugo v Zgornji Savinjski dolini proti Koroški do Drave in tretje, najširše in najboljše organizirano, v Zasavju, okrog Litije, v Revirjih in okrog Kamnika. Zlasti v tem žarišču je partizanstvo dobilo nov zamah. Navadno je pomlad pomenila začetek partizanskega poleta, v teh krajih pa smo pozno jeseni in na zimo organizirali nove odbore Osvobodilne fronte, ki so vedno širše zajemali hribovske predele ob zasavski dolini, Ljubljanskem polju in Črnem grabnu do Tuhinjske doline, od Črničva do Vranskega. Pa tudi v partizane so v tem času prihajali novi borci. Nemškim mobilizacijam so se začeli upirati, slovenski fantje, mobilizirani v nemško vojsko, se z vojaškega dopusta niso več vračali vanjo, vermanstvo je pričelo razpadati, okupatorski stroj za podrejanje premaganega ljudstva je začel škripati na vseh koncih.

Pred božičem me je Jug poslal proti Kamniku. Nad Stranjami bi moral dobiti zvezo z meščanskim politikom, ki je hotel sodelovati v odboru OF. Razgovor me je malce razočaral, ker je naprednjak več govoril o tem, kako bo po zmagi in v svobodi, kot o tem, kaj bi se dalo v dolini napraviti že sedaj, ko je bila dvanajsta ura. Ko sem se vračal proti Moravčam, so po cesti brneli kamioni. Povsod sem se moral umikati nemškim patruljam in zasedam. Prebijal sem se skozi pripravljajočo se nemško ofenzivo. Zaskrbelo me je, kaj bo s partizani, kajti kamniški in zasavski bataljon sta se skupaj zadrževala

blizu Kamnika. Tudi v osamljenih kmečkih hišah so začutili nevarnost. Čeprav so pripravili v pričakovanju partizanskih gostov za božič suho meso, potico in tolkovec, neznanцу niso hoteli odpreti. Slabe volje, lačen in truden sem kolovratil skozi noč, izogibajoč se doline, cest in večjih vasi. Nekje pri Lukovici sem hitel prek glavne ceste. Bil sem prepričan, da bo cesta zastražena, ker sem že od daleč slišal govorjenje, okrepljen promet in videl premikajoče se luči, vendar sem prišel srečno čez. Za seboj sem zaslišal hitre korake, nato pa: »Halt, Halt!« in že mi je prek glave zdrdral rafal nemške brzostrelke. To pa je bilo tudi znamenje za start, ki bi mi ga danes zavidal vsak športnik. Ko sem v bližnjem gozdu začel urejati svoje misli, sem se šele zavedel, kakšni nevarnosti sem ušel. Šel sem čez cesto skozi nemško zasedo. Sovražnik je menil, da sem v predhodnici neke večje partizanske enote in me je spustil skozi zasedo brez strela. Ko pa so se policisti prepričali, da za menoj ni drugih partizanov, so jo ubrali za menoj. Večkrat se je dogajalo, da Nemci niso napadali prednjih patrolj, da bi razbili glavnino.

Sovražnikove zasede! Nevidna, v črni noči skrita nevarnost, prežeča ob prehodu čez cesto ali železniško progo, sredi vasi in zaselka, pa tudi pri kmetu samotarju, v senci kozolca, za kapelico ali ob kužnem znamenju. Koliko je v zasedah padlo in koliko je bilo ranjenih partizanov, kurirjev, političnih delavcev! Zasede so bile odraz nemoči okupatorja, ki ni uspeval s svojimi dnevnimi očiščevalnimi akcijami uničiti osvobodilnega gibanja. Okupator se je bal vsake partizanske noči. Ponoči je oživela slovenska zemlja. Ponoči so tisočere kurirske steze povezale srca in hotenja svobodoljubnih ljudi s puntarsko vojsko. Sovražnik ni mogel temu silnemu, nočnemu pretakanju kurirjev, terencev in partizanskih enot postaviti zoper drugega kakor skrita, potuhnjena mitralješka gnezda. Postavljal je zasede bolj po nekem verjetnostnem računu kot po točnih obveščevalnih podatkih. Vendar so bile zasede tisto orožje okupatorja, ki se ga je vsak partizan in kurir najbolj bal, proti kateremu je bil, zlasti če je potoval sam ali v majhni skupini, najbolj nemočen, kajti premoč okupatorskega orožja in presenečenja je bila tako očitna.

Pospešek pri Lukovici je pomagal, da sem izredno hitro prišel do Moravč. Dobil sem zvezo z Metodom in drugi dan sva preživela skupaj. V daljavi so se slišali strelj partizanske bitke na Kostanjski planini. Partizani so sprejeli frontalno borbo. To je ustrezalo nemški taktiki. Padlo je mnogo borcev. Poraz na Kostanjski planini je povzročil gibanju veliko škode zlasti na kamniškem področju; zavrl je uspešno začeto mobilizacijo za partizane. Politični delavec Nace se je zelo trudil, da bi premagal trenutni zastoj, do katerega je prišlo zaradi strahu pred Nemci in zimo. Nekaj tednov kasneje sem bral navodilo glavnega štaba, ki je opozarjalo štab druge grupe odredov, da je treba uporabljati gibčnejšo partizansko taktiko in hitrejše premike.

Tiste dni sva imela z Jugom v Kokaljevem bunkerju pri Veliki vasi mnogo sestankov, mnogo skupnega dela, pa tudi razgovorov o revoluciji, o razrednih ciljih borbe proti fašizmu, o današnjem in jutrišnjem dnevu. Bil je izkušen učitelj in tovariš, ki je vedel več od nas mladih političnih delavcev. Znal je usmerjati našo nestrpnost in mladostno prenačljivenost, kadar smo polni zagona mislili, da je zmaga že pred durmi, in spodbujati in krepiti zaupanje, ko se je vse zdelo izgubljeno. Učil nas je zaupanja v človeka, v ljudstvo, v narod, ki ni hotel več živeti po starem. Spoznaval sem vsak dan

bolj, kako ni moč Partije v poveljevanju, ampak v ustvarjanju pogojev, v katerih bodo ljudje sami razvili svoje sposobnosti, uresničili svoje želje in zanimanje. Spoznaval sem, da je treba spoštovati tradicije, način dela in življenja, da moramo vzljubiti domače ljudi, ki žive od trdega dela svojih rok, vzljubiti zemljo in gozd, da moramo govoriti o boju in bodočnosti v jeziku, ki ga razumejo, če hočemo, da nam bodo zaupali in verjeli, da gre za njihov boj in njihovo bodočnost.

26. decembra 1942. je bila s poveljem glavnega štaba Slovenije organizirana četrta operativna cona s kamniškim, moravškim, kozjanskim, savinjskim in pohorskim bataljonom. Grupe odredov so bile formirane konec marca 1942. V desetih mesecih je osvobodilni boj dosegel tako raven, da je bilo treba omogočiti ofenzivnejši razmah narodne vojske ter večjo samostojnost pri odločanju o vojaških operacijah. To smo zvedeli šele po novem letu. Novo organizirani štab štajerske cone je smatral, da je potrebno tudi na Štajerskem organizirati odrede kakor v dolenski, notranjski in alpski operativni coni. Iz teh bataljonov je bil ustanovljen kamniško-savinjski odred. Imel je vse pogoje, da bi se nato na Štajerskem razvil v brigado. Poleg te partizanske reorganizacije pa smo hiteli v novem letu pripravljati partijsko konferenco v Dežnu. Sredi priprav na to važno posvetovanje komunistov za Štajersko in Gorenjsko me je poklical Jug: »Dejal si v svojem slamnatem bunkerju, da bi šel rad v vojsko.« »Takrat si to preslišal,« sem odgovoril in takoj uganil, da gre za neko spremembo. Bil sem postavljen za političnega komisarja kamniško-savinjskega odreda. Večino borcev in oficirjev sem takrat že poznal, ker sem se mnogo zadrževal v vseh treh bataljonihi. Tudi celotno operativno področje odreda sem že prehodil po dolgem in počez.

Od tega razgovora naprej je bilo moje delo povezano predvsem s partizani, z odredom, s Šlandrovo brigado, s štabom cone in koroško grupo odredov. Ilegalno delo v Ljubljani, politično delo na terenu in partizanstvo — to so tri značilnosti razgibanega štiriletnega osvobodilnega dela, vsaka drugačna, vse pa velika šola življenja. Med partizani na Štajerskem in Koroškem sem spoznal spet tisoče novih ljudi, delavce in kmete, ki so včeraj še stali pri stružnici ali z motiko drobili zemljo, študente in intelektualce, pesnike in zdravnike, ki jih je borba za svobodo prekalila v čudovite borce, komandante in oficirje prve ljudske vojske v zgodovini slovenskega naroda.

Nekega večera, ko sem imel v načrtu, da prek noči prehodim pot od Prekra nad Savo do Črničva nad Kamnikom, kjer bi me čakal kurir, me je sredi Moravške doline začelo boleti koleno. Ustrašil sem se, kajti doslej sem v partizanih hodil brez težav in žuljev. Celo hitronogi kurirji so se mnogokrat pritoževali, da jo prehitro ubiram v hrib in po snegu. To pot pa sem vedno teže vlekel nogo za seboj. Zatekel sem se k Breznarju nad Moravčami. Koleno je oteklo in postalo rdeče. Prenočil sem v kmetovem kozolcu in drugi dan poslal mladinko Mihelo z Drtije do Podkrajja, da bi poiskala »zdravnika« Kladva.

V štajerskem osvobodilnem gibanju je delalo mnogo zdravnikov. V Zassavu se je zdravstvena služba razmahnila zlasti, ko je prišel v partizane dolgi Mitja. Ta neutrudljivi doktor Kac, doma iz Maribora, je bil organizator prve večje partizanske bolnišnice. Njegova nenadna smrt je bila posledica tenkočutne odgovornosti zdravnika do bolnika, do človeka, do poklica. V bolnišnici je namreč prišlo do nekaj primerov gazgangrene. Misleč, da ni

dovolj učinkovito ukrepal, da bi rešil življenja svojih ranjencev, si je doktor Mitja sam vzel življenje. Zdravnik Beniger je kasneje ugotovil, da je bila ta smrt tragična in nesmiselna, ker je bila okužba povsem slučajna in se je po dveh primerih tudi zaustavila. Tako smo izgubili odličnega organizatorja. S XIV. divizijo je prišla ekipa petih odličnih zdravnikov. Poleg teh sta delala na kamniškem področju tudi dr. Milan Cunder-Miha in dr. Jože Dolanc-Boštjan. Pred temi zdravniki in po tragični smrti pohorskega doktorja Mroža ter po odhodu dr. Cedrika na Dolenjsko pa so organizirali zdravstvo na levem bregu Save v glavnem nestrokovnjaki, v tečajih Rdečega križa priučeni bolničarji. Tak zdravstveni delavec je bil na primer mizar Luka, znan v vsakem zaselku okrog in okrog Kamika. V Moravški dolini pa se je uveljavil Kladvo.

Kladvo-Jaka Kompan² je bil takrat partizanski in terenski zdravnik Moravske doline. Pred vojno je v Šlajmerjevi kirurški bolnišnici pripravljaj instrumente za operacije, brusil nože in škarje in pospravljaj krvave operacijske sobe. Bil je bister opazovalec težkih operacij, ki so jih opravljali naši najboljši kirurgi, med njimi tudi dr. Lavrič, kot je Kladvo zatrjeval ne brez ponosa. Tako si je zapomnil osnovna pravila zdravstvene nege in ranocelstva. To mu je pomagalo, da je postal med revolucijo, v nuji in stiski zdravnik in organizator partizanskega zdravstva v Moravški dolini. Nudil je zdravstveno pomoč in organiziral priložnostne majhne bolnišnice, kakor je pač vedel in znal. Prijelo se ga je ime »doktor Kladvo«. Bil je izvirna podoba, eden mnogih posebnostev, zraslih v slovenski revoluciji. Srednje velik, plečat, s širokim obrazom, z debelimi rokami, ki so znale izredno spretno ustaviti krvavitev ali obvezati rano. Loteval se je tudi težkih operacij. Zgodilo se je, da je moral zaradi nenadne zastrupitve odrezati nogo ali od rafala zmrcvarjeno roko. Te operacije je opravil s primitivnimi sredstvi, v kmečki izbi, ob petrolejki, pritrjujoč ranjence kar z mizarskimi primoži. Toda čudo, operacije so uspemale; kljub primitivnim razkuževalnim sredstvom ni bilo okužb, spretno zašite strahotne rane (Nemci so uporabljali proti partizanom krogle dum-dumke, ki so se ob dotiku razletele), pa so se celile v Kladvovi zemljanki, na kmečkem podstrešju ali pa v partizanskem taborišču bolje kot v sobanah ljubljanskega sanatorija. Kladvo ni bil le partizanski bataljonski zdravnik. Hkrati je zdravil skorajda po vsej Moravški dolini. Kmečke ženske so ga klicale zaradi vodenice, izdiral in popravljaj zobe, pomagal v porodništvu, svetoval je in tolažil. Izdajal je recepte za domžalsko, litijsko in kamniško lekarno. Bil je neutrudljiv mož izrednih moči in volje. Ni imel še 30 let, a zdel se je mnogo starejši. Kmečki ljudje so mu neomajno zaupali. Nosil je veliko usnjeno torbo, polno instrumentov in zdravil, ter velik nahrbtnik, v katerega mu je ob odhodu gospodinja potisnila hlebec ajdovega kruha ali kos prekajenega suhega mesa. Kladvo ni bil vojak. Ne spominjam se, če je bil sploh oborožen. Če je frčalo nad glavo, se je sklonil niže, kot je bilo treba. Toda, če je bilo treba pomagati ranjencu v bitki ali po njej, če je bilo treba reševati ranjence iz obkoljene partizanske bolnišnice ali skrbeti med hajko in sovražno ofenzivo za bolnike, ki so raztreseni po dolini čakali na njegove injekcije in pomoč, takrat je delal pogumno in brez omahovanja. Kladvo je v najtežjih razmerah podrejal svojo lastno varnost in svoje življenje

² Sedaj živi v Mariboru.

izvrševanju svojega poslanstva — zdravljenju, pomoči v stiskah in težavah. — V mraku je prihitel Kladvo pogledat moje koleno. Zmajeval je z glavo in zamrmral: »Forunkelj...« Nato mi je pretipal bezgavke in pojasnil, da ne bo nič hudega, da je le globok podkožni gnojni tvor, ki mora najprej dozoreti, nato pa ga bo prerezal in očistil koleno. Čez tri dni je opravil to majhno operacijo, nato pa sva jo skupaj mahnila prek Grmač v Veliko vas do pokrajinskega komiteja Partije. V nizki kmečki izbi sem našel Skalo. Kmalu sva bila, sklonjena nad papirji in zemljevidi, sredi razgovorov o akcijah, borbah, o stališčih glavnega štaba, »ki ne upošteva dovolj naših prilik in pogojev boja.« Skala je bil v svojih ocenah vedno oster kot britev, obenem pa šegav in precej zasmehljiv. Ko sva tiščala glavi skupaj, mu je leščerba razsvetljevala oster, razpotegnjen, močno naguban obraz, ki ga je značilno premikal, hoteč s tem dati pomen svojim besedam. Takrat sem opazil, da se mu je bradavica, ki mu je sicer visela pod obrvjo levega očesa, izredno povečala, podaljšala, visela mu je skoraj čez oko in sila neprijetno učinkovala, zlasti ker je Skala precej pomežikoval. Domača hčerka je prinesla steklenico jabolčnika — tolkovca. Skala je dvignil glavo in se hotel — kot običajno — pošaliti z dekletom. Ko pa je deklica videla njegov obraz, osvetljen z lučjo, ostre črno-bele sence in veliko bradavico nad levim očesom, se je prestrašila in zbežala iz sobe. Takrat se je oglasil s peči Kladvo:

»Skala, jaz bi ti operiral ta papilom.«

»Kaj praviš?« se je obrnil Skala h Kladvu.

»Bradavico bi ti operacijsko odstranil,« je ponovil Kladvo.

Skala ni odgovoril, ampak nadaljeval najin razgovor. Toda opazil sem, da ga je Kladvo vznemiril.

»Pa bi znal tole odrezati?« se je naenkrat spet obrnil h Kladvu na peči.

»Seveda! Prerežeš, izluščiš kot fižol in zašiješ. Pol ure, pa bo vse proč!«

Meni se je zdela operacija potrebna. Spremljevalec Tesar, odgovoren za varnost in zdravje svojega poveljnika, pa je v značilni dolenjščini zlobno pripomnil, da bi lahko Kladvo pomotoma »adrejzov« tudi kaj drugega. To krivično, čisto osebno nezaupanje je nosil Tesar v sebi od dne, ko mu je Kladvo menda izpulil napačen zob.

Vendar smo sklenili, da bomo drugi večer pri kmetu Lipetu v Senožetih (tam so imeli elektriko) napravili prvo partizansko lepotno operacijo. Skala je hotel, naj bi bila vsa stvar čim bolj konspirativna in »mimogrede, ker ni vredno govorjenja.« Poleg bolnika in zdravnika bi bil pri operaciji jaz kot anesteziist in pa Tesar, tudi sicer neločljiva Skalova senca.

Drugi dan smo preživel v gozdu nad Senožetmi. Kladvo in Tesar sta v mraku odšla naprej, da bi pripravila operacijsko sobo, midva s Skalo pa sva ta čas porabila za razgovor z domačimi aktivisti, zbranimi pri Marku. Zdelo se mi je, da je Skala nervozen. Da bi ga spravil v dobro voljo, sem mu hitreje natakala »potuhe« v majhen kozarec. Nekaj globokih požirkov sadnega žganja je prebudilo staro Skalovo duhovitost in kmalu je izba oživila od smeha in šal. Ta Skalova »psihološka priprava« s potuho pa je bila prva napaka pred operacijo.

Ko sva s Skalo prišla v zgornjo sobo Lipetove hiše, je bilo vse pripravljeno za zdravniški poseg. Miza je bila pogrnjena s čisto, belo rjuho. Skala se je ulegel na mizo. Kladvo je z vrvjo za perilo krepko povezal bolnika za noge

in čez prsi, da se ne bi po nepotrebnem premikal. Tesar je stal z brzostrelko pri oknu in pazil na cesto, ki je tekla nedaleč od hiše, da ne bi Nemci prišli na nenapovedan obisk. Meni je dajal Kladvo zadnja navodila, kako naj ravnam z uspavalnim sredstvom — steklenico etra, obenem pa je skrbno pripravljaj prekuhane instrumente. Resnobno vedenje doktorja Kladva, duh po etru, noži in škarje na belem prtiču na krušni mizici, vse te obširne začetne priprave so ustvarile svečano vzdušje in spoštljivo podrejanje ukazom partizanskega zdravnika. Tako zapletene priprave za enostavno operacijo — Kladvova želja, da bi se postavil pred partizanskim komandantom — pa je bila verjetno druga napaka.

Kladvo je pritrdil Skali na obraz masko, ki jo je sam naredil iz gaze. Pričel sem anestezirati. »Vsako sekundo kapljico etra,« je naročal Kladvo. Previdno sem kapljal eter, Skala pa je z globokim glasom momljal: deset, enajst, dvanajst in tako naprej. Doktor je držal bolnikovo roko in kontroliral utrip srca. Toda pacient ni hotel zaspati. Prišel je do petdeset, osemdeset in daleč čez. Zdelo se je, da je še vedno buden in svež. Kladvo je postajal živčen.

»Preveč previdno spuščaš eter, daj močnejšo dozo, kapljaj hitreje,« je veleval. Začel sem krepkeje nagibati stekleničico, da je kar lilo na gazo, ki je pokrivala bolnikov nos in usta. Porabil sem že skoraj vse uspavalno sredstvo, majhna steklenica je bila skoraj prazna, ko je Skala globoko zasmrčal. Kladvo se je oddahnil. »Krepko primi glavo, da se ne premakne,« je dejal in z vato, namočeno v alkohol, razkužil okolico levega očesa. Potem je raztegnil s prsti ene roke bradavico, z drugo roko pa je z ostrim nožem zarezal dolgo črto od očesa do konca bradavice. Ranjeno mesto je zakrvavelo. Takrat pa je Skala premaknil glavo, začel je odpirati oči, izgovarjati nerazumljive besede in se zvijati. Operacije ni bilo več mogoče nadaljevati, ker se je Skala začel prebujati. Postal je tako nemiren, da Kladvo ni mogel napraviti drugega kakor na ranjeno oko nalepiti velik obliž. Toda prezgodnje prebujanje bolnika ni bilo tako preprosto. Skala je postajal nemirnejši, blebel je ter od časa do časa hotel skočiti pokonci; kričal je in se grabil za pas, kjer bi moral imeti pištolo. Zdelo se je, da je v svojem prebujanju doživljal mnoge borbe in juriše od prvih partizanskih dni do lepotne operacije v Senožetih. Tudi Tesar pri oknu je postajal nemiren, ker se komandant ni in ni hotel zares zbuditi.

»Kakšnega strupa si dal Skali?« se je razburjal in nevarno mahal s svojo brzostrelko proti Kladvu.

Ura je bila skoraj polnoč, ko se je Skala zavedel, pogledal po nas in vprašal Kladva:

»Prekleto se slabo počutim. No, kako je stvar uspela?«

Kladvo se ni upal bolniku v takem stanju povedati resnico.

»Bil si precej nemiren, mogoče bomo morali še kaj popraviti,« se je izgovoril.

»Za partizane bom že dober!« se je zasmejal Skala. Nato smo krenili v hrib.

Pri Mežnarju na Miklavžu je Kladvo čez nekaj dni odstranil obvezo. Skala se je pogledal v ogledalo in zatulil od jeze. Čez oko mu je visela močno povečana, otekla, krvava, po sredini prerezana bradavica. Kladvo mu je hitel pojasnjevati:

»Tebe ni moč operirati, ker te ni mogoče uspavati. Tudi v Ljubljani so bili taki primeri. Na primer pri alkoholikih.«

Vendar ta Kladvova anamneza ni niti pomirila niti prepričala Skale in je robantil kar naprej. S prsti je otipaval ranjeno oko, se gledal v ogledalce in sikal skozi zobe:

»Če pomislim, da je bilo oko prej zdravo!«

»Za partizane je vse 'duobru', dokler si živ!« je bleknil Tesar, ki je rad ponavljal Skalove besede ob nepravem času.

Takrat sem pripomnil, da je bilo mogoče narobe, ker smo pili žganje tik pred operacijo in Kladvo je hvaležno zagrabil za to rešilno misel.

»Se mi je zdelo, da ste pili žganje in s tem vse pokvarili. Ne bi vas smel pred operacijo pustiti brez nadzorstva. Kako naj deluje eter, če je telo nasičeno z alkoholom! Še dobro, da se je vse srečno končalo, lahko bi odpovedalo srce. Potuha je strup.«

Skala se je spričo tako tehtnih dokazov kmalu pomiril, le od časa do časa je stresel kako pikro na račun Kladva. Z ubogim doktorjem pa se je usekal Tesar, ki ni mogel požreti, da bi nekdo tako bogokletno grdo govoril o »potuhi«, ki je partizanom storila več »dobrega« kot vsi »dohtarji«.

»Če bi dau Skali še malo potuhe, bi mirnu zaspau in ne bi taku grdu sajnov. Adrejzou bi lahku tvuj papilom in še kej več.«

Ko je družba postajala boljše volje, se je opogumil Kladvo:

»Kaj ko bi te še enkrat operiral, pa brez uspavanja?«

Toda Skala ga je samo pogledal s krvavim očesom in Kladvo je takoj utihnil. Nato je naš partizanski doktor pritrdil na ranjeno oko nov, lep, manjši obliž.

Nekaj tednov kasneje mu ga je odstranil dr. Bogdan Brecelj na Dolenjskem. Z lokalno injekcijo je omrtvičil kožo okrog očesa in v nekaj minutah »izluščil bradavico kot fižol«, vse skupaj pa zašil in poravnal tako lepo in brez sledu, da smo do danes poleg Skale samo še Tesar, Kladvo in jaz vedeli, kakšen je bil slavn komandant v partizanski zimi 1943.

Zapisal sem to zgodbico, ki mi je še danes živo pred očmi, da bi jo rešil pozabe in da bi se malo oddahnili od vojne in grozot. Razen tega sem hotel s tem drobnim človeškim dogodkom iz partizanskega življenja čim bolj nazorno prikazati lik doktorja Kladva, ki je v najtežjih okoliščinah desetim in stotim ranjenim partizanom rešil življenje. Njegovo delo je bilo velikega pomena, kajti prepričani, da niso sami v borbi, ampak da je za njimi organizirano zaledje z bolnišnicami, so borci v bitkah pokazali vse prednosti vojske, ki ve, kaj hoče in za koga se bori.

Seveda bi o Skali, Petru Stantetu, organizatorju osvobodilnega boja na Štajerskem, morali zapisati kaj značilnejšega, večjega, saj predstavlja senoženska operacija le neznatno epizodo v pomembnem deležu tega znanega revolucionarja, čigar delo je bilo močno povezano z Zasavjem, z Litijo, z Moravško republiko. Sicer pa je prav, če po načelu »zob za zob«, ki je veljalo v tistih časih, tudi Skalo malo zbudemo na rovaš mnogih pikrih, ki jih je tako rad stresal okrog sebe.

Sredi januarja 1943. je bila v taborišču na Lesu izvršena reorganizacija partizanske vojske. Za komandanta kamniško-savinjskega odreda je bil ime-

novan Marok. Poznal sem ga dobro s pohoda druge grupe odredov in akcij v Savinjski dolini. Marok je bil med najbolj izvirnimi vojaškimi osebnostmi slovenske vojske in revolucije. Mesece in mesece sva hodila skupaj, spala na smrečju zavita v odejo in šotorko do vratu, se pogovarjala na dolgih marših in se udeleževala partizanskih napadov in borb. Postala sva neločljiva tovariša in prijatelja. Ker sam nisem imel vojaških izkušenj, sem se ga pri vojaških nalogah držal kakor klešč, občudujoč njegov velik vojaški talent in izkušnost; on pa je v meni iskal opore pri »političnih« vprašanjih. Zaupala sva drug drugemu tudi drobne, osebne težave in skrivnosti. V Maroku je bilo nekaj robinhudovskega. Nemogoče je povsem opisati njegovo podobo v partizanskem taborišču, na pohodu ali v akciji. V gozdu se je gibal tako naravno, kakor da bi vse življenje živel in delal po partizansko. Če je bila noč temna in viharna, vodiči pa v megli in dežju negotovi, je bil Marok takoj na čelu kolone. Vodil je tako varno, da se je zdelo, da je stokrat prehodil strme planinske globače in jarke. Videl je ponoči in nevarnost je vedno začutil prvi. Če smo po hajki ali borbi zašli, je splezal na visoko drevo, gibčno in hitro kot čokat majhen medved, si z enim pogledom zapomnil kraje in višinske točke ter se spustil med nas. »V tej smeri pridemo na stezo,« je pokazal in vedeli smo, da bomo res prišli. Če smo bili obkoljeni, je čutil tako točno, kje je nemški obroč najtanjši, kje so pogoji za naš preboj najboljši, kakor bi si bil malo prej ogledal nemške načrte uničevalnega pohoda. Ni nosil mnogo orožja. Bombo za pasom, lahko brzostrelko, vedno pa precizno nemško pištolo. Nahrbtnika ni imel, pač pa majhno komandantsko usnjeno torbo, v kateri ni bilo dokumentov, busole in zemljevidov, pač pa tobak, sladkarije in še kaj za borce in kmečke otroke. Nikogar nisem poznal v partizanih, ki bi znal tako streljati, tako zadeti s pištolo kakor Marok. Rad si je privoščil klobuk partizanskega kurirja (klobukov in dežnikov ni trpel v partizanih) ter ga preluknjaj, ko ga je zagnal visoko v zrak. Streljal je izredno hitro in redkokdaj zgrešil. V borbah je uporabljal orožje drugih. Bil je navadno tam, kjer je bilo hudo, splazil se je do mitraljezca, sam vzel v roke orožje in sejal. Poznal je vse vrste orožja. Najbolj nemogočo, obupno situacijo je znal obrniti nam v prid. Imel je navado, da je s kričanjem in pozivi opozarjal Nemce nase. »Tu je Marok! Pridite sem!« Ko smo napadali postojanko v Tuhinju, sva ždela v mrtvem kotu blizu postojanke. Marok je ukazal, naj za trenutek ustavimo ogenj. Stopil je pred postojanko in začel v nemškem jeziku pozivati Nemce, naj se predajo. »Tu je Marok. Obkoljeni ste od brigad. Predajte se! Zahtevam odgovor!« Odgovor je bil rafal in bomba, ki se je razpočila prav pred Marokovimi nogami. Odskočil je za zid k meni. »Prekleti norci,« je godrnjal, »vsi hočejo v smrt.« Znal je govoriti mnogo jezikov, vendar vsakega samo malo, toliko, da se je sporazumeval. To se je naučil na svojih potovanjih po svetu. Znal je celo nekaj kitajsko in rad je pripovedoval o običajih in šegah z Daljnega vzhoda. Ko smo prvič napadali Moravče, smo s seboj odpeljali nemško učiteljico. Moravški mladinci so ji ostrigli glavo. Bila je majhna, debelušasta. Vodili smo jo proti Grmači v taborišče. Marok je hodil z njo in jo hotel prepričati o neizbežnosti partizanske zmage. Hodil sem z njima in lomil mé je smeh, ko sem poslušal ta nočni pogovor našega komandanta s »kulturonosno« Nemko. V strašni nemščini ji je Marok razlagal našo borbo, ona pa ga je hotela prepričati o Hitlerjevi nezmotljivosti in po-

Alojz Kolman-Marok

sebnem poslanstvu velikega Reicha. Nato je obupal nad trdoglavostjo nemške učiteljice in jo predal partizanski straži.

Poznal sem Maroka in vendar me je vedno znova presenečal s kakšno novo zamisljo. Našel je vedno najprimernejši odgovor na nastalo situacijo in razmere. Zgodilo se je, da je zahteval tišino in previdnost, jezil se je, če si udaril ob kamen ali če je zazvenelo orožje. Kot panter se je bližal sovražniku, da bi izkoristil prednost presenečenja. Drugikrat pa se je zgodilo, da je ravnal proti vsem pravilom »konspiracije«. Za malo časa smo se ustavili v Krajnem brdu pri Johanci, nato pa smo se spustili proti Krašnji. Bližali smo se cesti in predhodnica je ukazala »smrtno tišino«. Od ust do ust se je povelje bližalo sredini kolone, štabu in Maroku. Tedaj se je Marok obrnil nazaj in glasno zavpil: »Smrtna tišina, tovariš, pri cesti smo!« Borci so se zasmejali, namesto tesnobnega strahu in skrbi pa je zavladalo sproščeno vzdušje. Potem je Marok šel naprej in postavil zasede, da smo lahko stekli prek ceste. Sam pa je potrkal na okno prve velike kmečke hiše, zbudil gospodarja in mu naročil: »Pojdi v Kamnik in povej švabom, da je prišel Marok!« Pri nekom drugem bi tako ravnanje bilo bahaško, Maroku pa je pristajalo. Nekaj posebnega je predstavljalo Marokovo vedenje v kmečkih hišah. Ustvaril je prijetno, šegavo razpoloženje. Njegova samozavest in vedrina sta prešli na domačo družino; kjer je bil Marok, so se radi zbrali vaščani in sosedji. Zabaval jih je s svojimi partizanskimi dogodivščinami. Bolj ko so bili zabeljeni žganci na mizi, bolj je zabelil svoje zgodbe z raznimi neverjetnimi dodatki, za katere sem sumil, da si jih je

sproti izmišljal. Pogledal sem po obrazih v izbah in opazil, da ga vsi poslušajo resno in pazljivo, otroci izza kmečke peči pa so ga gledali s široko odprtimi očmi. Ko je prišel v kmečko hišo, se je razkoračil sredi sobe, se predstavil, nato pa nagovoril gospodarja: »Oča, imate kaj za kadi, tako sem lačen, da ne vem, kam bi šel spat.« Tako je v enem stavku povedal cel seznam partizanskih želja.

Posebna Marokova ljubezen so bili konji. Bil je odličen jahač in izreden poznavalec konj. Naučil se ni samo jahanja pač pa tudi, kako je treba skrbeti za konja. Jezil se je na tiste partizanske jezdece, ki so ožulili žival. Mnogo konj, ki jih je izbral, je poslal v glavni štab na Dolenjsko. Bil je med prvimi partizani na Štajerskem, ki so jahali konja na še neosvobojenem ozemlju. Navadno je jezdil majhnega konja, podobnega bosančku, primerne za hribe, gozdove in tudi visoke planine. Na konju je počenjal prave vragolije. Iz partizanskega taborišča na Šipku je neko jutro naglo odjezdil, takoj nato pa je zunaj počilo nekaj strelav in konj je pritekel nazaj sam, brez jezdeca. Konj je tekkel ob gornjem robu taborišča, razburjen je stresal z glavo in stekli smo proti njemu, da bi ga prijeli. Prepričani smo bili, da se je Maroku kaj zgodilo. Naenkrat pa se je na konju prikazal Marok. Jahal je po arabsko, pritisnjen ob njegov bok in trebuh. Kadar je bil v bataljonskem taborišču Marok, je bilo veselo. Organiziral je razne igre, premetaval se je z najmočnejšimi kmečkimi fanti, za stavo plezal na drevesa. Partizanske dolžnosti je znal napraviti prijetne. Bil je vedno med borci. Stalno je nekaj »trampal« z njimi. Rad se je preoblačil, »da ga Nemci ne bi spoznali«. Po partizanskem običaju smo po vsaki akciji delili uplenjeno blago, orožje, vojaške obleke, gojzarice, škornje in perilo. To je bilo delo političnega komisarja. Vedel sem, da moram to nalogo zaupati Maroku. Opravil jo je mojstrsko, s šalami in mnogimi zamenjavami. Marok ni poznal strahu, zdelo se je, da bolj ko rasteta nevarnost in napetost, bolj je sproščen in veder. To vzdusje je prenašal na partizane. Počutili so se varno, če je bil z njimi Marok. Krogla se ga ni hotela prijeti.

Vendar se je Marok nekoga bal. To je bila Partija. Bal se je in jo spoštoval. Partija je bila zanj tista nerazumljiva, nevidna sila, ki je vedela naprej, kaj se bo zgodilo in ki je ustvarila čudež — partizansko vojsko in silno ljudsko gibanje. Partijo je Marok priznaval in cenil kot svojega voditelja in gospodarja. Kadar je napravil predebelo neumnost, sem vedel, da bom nanj vplival samo, če ga bom opozoril, da se Partija ne strinja s takim vedenjem. To je zaleglo. Marok je bil pred revolucijo delavec, mornar, klatil se je po tujih lukah za kruhom, uporabljali so ga v najemniških vojskah, bil je nič; po revoluciji pa je Marok postal vse: partizan, komandant, slaven oficir, borci so ga ljubili, dekleta so zardevala, če se je pošalil z njimi, na kmetijah so mu postregli z najboljšim, s kmečkim gospodarjem je modroval kot enak z enakim, predvojni komunisti so ga spraševali za svet. Osvobajal je slovensko zemljo, vlivl strah v kosti okupatorju, bil je med organizatorji ljudske vstaje, z njegovim prispevkom se je ustvarjala nova skupnost in oblast; postal je član Partije, komunist. Poslali so ga v partijsko šolo v Kočevski Rog in ko se je vrnil, je rad uporabljal marksistične izraze in tujke, včasih tudi na napačnem mestu. Komandant Stane ga je obdržal pri sebi v zaščitnem bataljonu glavnega štaba. Na osvobojenem ozemlju se Marok ni dobro počutil, vedno je hotel

nazaj na Štajersko. Bil je borec, ki se je znašel tam, kjer so se borili po partizansko, po gozdovih, planinah, ponoči, iznenada, gverilsko. Iztrgan iz te okolice se ni najbolje znašel. Umrli je partizansko, od stotine Nemcev obkoljen skupaj s svojim malim kurirjem Johanom. Ustrelil se je v čelo. Kurirček Johan je obležal ob njem šestnajstkrat ranjen. Nemci so malega kurirja, misleč, da je mrtev, pobesneli zaradi odpora in žrtev, žalili in močili s človeško vodo, dokler ni pridrvela v partizanskem jurišu brigada po truplo svojega komandanta.

Bil sem v osvobojenem Beogradu, ko mi je Vera pisala o Marokovi smrti. Pisala je, da komandant Stane ni mogel za pogrebom, ker mu je bilo prehudo. Nekaj dni kasneje smo izgubili še komandanta Staneta — raztrgala ga je mina angleškega minometalca.

Mnogokaj bi še sodilo v Litijski zbornik. V tem članku sem hotel oživeti le nekaj spominov na partizansko zimo 1942, na dogodke v teh zimskih mesecih in na ljudi, ki sem jih takrat srečaval pri svojem delu. Če sem posegel nazaj ali naprej, sem storil zato, da bo jasnejša podoba tistih časov, veličina naporov in žrtev v tem delu naše zemlje, kjer so bile okoliščine boja za svobodo najtežje in teror sovražnika najbolj nečloveški.

V takem spominskem zapisu je mogoče zajeti le majhen del osvobodilnih naporov Zasavja.

Spomin na partizansko Moravško republiko blede iz leta v leto. Borci se vse manj vračajo v odročne partizanske hribovske zaselke. Partizanska taborišča na Lesu, na Limbarski gori in Šipku, neštete kurirske steze je pre-rastlo novo življenje. Novi rod ima nove naloge, gledati mora naprej, upravljati mora in razvijati gospodarstvo, skrbeti za šolo in učenje. Mi, stari borci, bi se radi včasih za hip vrnili v tiste razmere in čase, v tiste odnose med ljudmi, ki so bili značilni za partizane. Posebno kadar se ne najdemo v svetu, ki smo ga sami pomagali ustvariti, ali ko si želimo dvojnih moči, da bi lahko prispevali svoj delež v novi družbi, ki vedno bolj napreduje, osvobaja človeka in njegovo delo, a se časovno vedno bolj odmika od velikih časov naše revolucije. Hoteli bi samo, da bi vse novo gradili na tradicijah te revolucije, da bi pravilno vrednotili žrtve in delo ustvarjalcev narodne in socialne svobode.

IGNAC STERLEKAR-JOŽE

KONFERENCA PARTIJSKIH AKTIVISTOV V DEŠNU

Na litijskem območju ni bilo celice KPS ne pred vojno ne prvi leti okupacije. To pa ne pomeni, da se pod vplivom odločnega stališča KPJ, da je samo z oboroženim bojem mogoče pregnati okupatorja iz dežele, ne bi tudi v Litiji in okolici razvijalo narodnoosvobodilno gibanje. Pod vplivom in ob prizadevnosti komunistov v Zasavju, zlasti pa komunistov iz rudarskih središč, so se Litijani vse bolj množično vključevali v organizacijo OF, mladina pa vse bolj množično odhajala v partizanske enote.

Komunistična partija Slovenije je Litiji in njenim prebivalcem ves čas vojne posvečala posebno pozornost, saj je bilo to območje teritorialno, stra-

teško in politično zelo pomembno. Zato je sem pošiljala svoje najsposobnejše organizatorje in instruktorje. Med prvimi je bil Lojze Hohkraud, instruktor CK KPS za Revirje, ki se je že decembra 1941. povezal s prvimi organizatorji OF in narodnoosvobodilnega boja v Litiji. Sem je CK poslal izredno sposobno in delovno članico in kasneje sekretarko PK SKOJ za Štajersko Vero Šlander-Lojzko, ki je opravila veliko delo med zasavsko mladino in ženami. Že v prvem letu okupacije je Sergej Kraigher-Rudi tudi na tem območju prenašal bogate izkušnje svojega partijskega dela na organizatorje osvobodilnega boja in v prvi polovici 1942. leta mnogo pripomogel k njegovemu razmahu. Dopolnjeval in razvijal ga je nato Dušan Kraigher-Jug. Pri razvoju osvobodilnega gibanja v Zasavju pa so pomagali tudi drugi člani CK KPS in PK KPS za Štajersko pa tudi za Gorenjsko. To so bili znani politični delavci in vojaški organizatorji, npr. Tomo Brejc, Lojze Kebe, Dušan Kveder-Tomaž, Franc Rozman-Stane, Peter Stante-Skala pa tudi drugi.

Litija je bila po nemški upravni razdelitvi pod gorenjsko civilno upravo. Toda narodnoosvobodilni boj ni priznaval okupatorskih meja. Čez noč je podrl vse prepreke in mejnike, ki so jih trije okupatorji postavili, da bi zasušili in uničili slovenski narod. Litija z okolico je bila izredno pomembna vezna točka slovenskega osvobodilnega gibanja. Po tem ozemlju ob Savi so vodile partizanske poti z Dolenjske, kjer so gospodarili Italijani, na Gorenjsko in Štajersko, ki so si ju prilastili Nemci, na Koroško, ki so jo že po prvi vojski odtrgali od narodnega telesa, kasneje pa tudi v Prekmurje, kjer so se šopirili Madžari. Zato je bilo narodnoosvobodilno gibanje v Litiji tesno povezano s političnimi in vojaškimi vodstvi Gorenjske, Štajerske in Dolenjske, Partijsko je bila Litija najprej povezana s PK KPS za Gorenjsko in Severno Slovenijo. Bolj pa ko se je širilo gibanje odpora tudi na Štajerskem, tesnejše so bile zveze s štajerskim pokrajinskim komitejem, ki je vedno bolj neposredno sodeloval in vodil osvobodilni boj v tem delu Zasavja.

Po znanih aretacijah litijskih in okoliških aktivistov spomladi in poleti 1942. je osvobodilno gibanje na Litijskem utrpelo hudo škodo. Proti koncu 1942. in v začetku 1943. leta pa se je tako v litijskem okrožju kot v okrožjih, ki sta mejili nanj — zlasti kamniškem pa tudi revirskem — spet zelo razmahnilo. Po znanih vojaških operacijah, kot so bile pohod II. grupe odredov na Štajersko, tragedija na Kostanjski planini in še nekatere druge, ki so močno prizadele naše enote na teh območjih, se je narodnoosvobodilna vojska na Štajerskem spet okrepila. Ustanovljene so bile nove enote, vanje je prihajalo vse več novih borcev, prišli so tudi tisti, ki so jih organizacije OF na Moravškem in v Litiji odtegnile nemški mobilizaciji, odbori OF so se krepili, nenehno so nastajali novi, prebivalci pa so množično sodelovali z osvobodilnim gibanjem. Temu razvoju pa je bilo treba dati še večji razmah, predvsem pa je bilo treba tudi na litijskem in moravškem območju okrepiti Komunistično partijo, da bi vodila vstajo na tem delu slovenske zemlje. Zato je bila na pobudo štajerskega političnega in vojaškega vodstva organizirana partijska konferenca za to območje.

Pokrajinski komite za Štajersko in vodstvo druge grupe odredov oziroma po reorganizaciji IV. operativne cone sta se mnogokrat nahajala blizu ali pa prav na zasavskem območju. Tako je bilo tudi pozimi 1942—1943, po borbi na Kostanjski planini, na kamniškem, moravškem in litijskem terenu

več članov štajerskega političnega in vojaškega vodstva. Neposredno so sodelovali in nam aktivistom pomagali odpravljati posledice naših vojaških porazov, a moralnih zmag.

Zato smo tudi skupaj pripravili in organizirali konferenco partijskih aktivistov, izbrali kraj in čas, se dogovorili za referate in referente, za delegate, za njihovo varnost, prehrano in bivanje.

Konferenca je bila 18. in 19. februarja 1943. leta pri Osoletu v Dešnu. Osoletova kmetija je približno 50 m nad vasjo Dešen pod Miklavžem, kjer so imeli komunisti sestanke že v stari Jugoslaviji. Osoletova družina, oče, mati in mladoletni sin so bili že povezani z osvobodilno borbo. Že 1941. so vzdrževali zveze z Matevževo četo, nato pa skozi in vsak po svojih močeh sodelovali v Osvobodilni fronti. Celo desetletni sin je bil že obveščevalec.

Kraj, partizanski Dešen, smo dobro zavarovali obveščevalno in vojaško. Revirčani so organizirali obveščevalno službo od Revirjev prek Vač in Moravč v Dešen, Litijani so vzdrževali zveze ob zasavski cesti do Dolskega in odtod v Dešen, po grebenu nad Štancimi Lazi in pred nevarnostmi z domžalske smeri nas je varovalo partizansko taborišče v Lesu, na zasavski in moravški cesti in na vseh prehodnih krajih pa je bil na zavarovanju novi kamniško-savinjski odred.

Delegati so prihajali na določena zbirna mesta v Dešnu že pod večer 18. februarja. Prihajali so zelo točno in tako previdno, kot da bi bili vsi iz vojaških enot. Iz vasi so jih posebej izbrani kurirji in zaščitne patrulje, povečini sami domačini, vodili k Osoletu. Med potjo zato delegati niso imeli nobenih težav s sovražniki ali domačimi izdajalci. Prišli so dobro razpoloženi; dobro voljo je še povečala lepa februarska noč in že skoraj spomladansko vreme. Bili so navdušeni nad izbranim krajem in organizacijo konference. Čeprav je trajala celo noč, delegati pa so bili utrujeni še od naporne poti, so vendar zbrano in z velikim zanimanjem poslušali vse poročevalce. Sami so predlagali, naj bi konferenco nadaljevali še naslednjo noč, prek dneva pa s poveljstvi partizanskih enot in člani oziroma predstavniki okrožnih komitejev prediskutirali in praktično preverili nekatere probleme in stališča.

Konferenco je vodil pokrajinski komite KPS za Štajersko, udeležili pa smo se je: dr. Dušan Kraigher-Jug, sekretar PK KPS, člani štaba IV. operativne cone Franc Rozman-Stane, Dušan Kveder-Tomaž, in Peter Stante-Skala, za kamniško-savinjski odred komandant Lojze Kolman-Marok in politični komisar Mitja Ribičič-Ciril, Jaka Molek-Mohor za bivši kamniški odred, Vera Šlander-Lojzka, sekretarka PK SKOJ za Štajersko, Peter Zupančič-Stojan za SKOJ okrožja Kamnik, Polde Eberle-Jamski, Jože Gričar-Metod in Stane Kokalj za okrožje Litija, Tone Ribič-Ribca za okrožje Revirji, Franc Pasternak-Lenart in Kosta za novo koroško četo ter Viktor Stražišar-Silvester in jaz kot instruktorja PK KPS za Gorenjsko. Posamezne referate pa so poslušali in sodelovali v diskusiji o njih tudi drugi, predvsem nekateri partizani iz bližnjih enot in politični aktivisti s tega območja.

Konferenco je začel in vodil sekretar Jug. Kot se spominjam, je uvodoma povedal, zakaj je bilo treba sklicati ta sestanek. Razložil je, da je bil potreben zaradi položaja, ki je nastal po težavni poti druge grupe odredov na Štajersko, zaradi reorganizacije partizanskih enot na Štajerskem in njihovih uspehov na tem območju, dalje zaradi nove etape bojov z Nemci, ki so že doživljali

poraz za porazom tudi na vzhodni fronti. Zato je tudi pri nas treba organizirati elastične vojaške enote in elastična vodstva, ki bodo sposobna izvajati take akcije, da bo sovražnik nenehno pod našim pritiskom. Razložil je, da je na terenu potrebno čim bolj razširiti narodnoosvobodilno gibanje in organizirati ne le odbore OF, ampak tudi forume, ki bodo predstavljali ljudsko oblast. V vseh pa se mora čutiti avantgardna vloga Partije. Poudaril je, da bo treba razširiti partijske vrste in sprejemati v KP tiste, ki so aktivni v narodnoosvobodilni borbi. Aktivne mladince pa bo treba sprejemati v SKOJ. Menil je, da pri uresničevanju teh nalog tudi Litija ne sme zaostajati za Kamnikom in Revirji.

Prvi poročevalec je bil komandant Stane. Spregovoril je o oboroženi borbi proti fašističnim silam ne le na frontah, temveč tudi že v okupiranih deželah, zlasti seveda v Jugoslaviji. Govoril je o porazu Nemcev pri Stalingradu in o težavah z zahodno fronto. Podrobno je orisal uspehe in neuspehe partizanske borbe v Jugoslaviji, zmage in poraze v borbah s sovražniki in domačimi izdajalci v Sloveniji in zlasti v zadnjem času na Gorenjskem in Štajerskem. — Staneta smo delegati že na začetku viharno pozdravili, ob koncu pa smo se mu prav tako navdušeno zahvalili za govor.

Za njim je govoril Skala. Stanetov referat je dopolnil še z zgodovinskimi podrobnostmi. Govoril je o zgodovinski vlogi Partije kot avantgarde delavskega gibanja, o nastanku, razvoju in vlogi KPJ, o formiranju naše lastne vojske — partizanskih enot v Jugoslaviji, o nujnosti sprejemanja v KP in SKOJ v vojski in na terenu. — Tudi njegov referat smo poslušalci zelo toplo sprejeli.

Naslednji poročevalec je bil Tomaž. Ko smo pripravljali konferenco, nanj nismo računali. Decembra 1942. je bil ranjen pri Josip dolu, ko je jurišal na sovražnika. V času priprav na konferenco se je zdravil na Štajerskem. Zato sva referat o OF pripravljala midva z Jugom. Toda Tomaž se je tako zavedal pomena te konference, da je, čeprav ga nismo pričakovali, prišel nanjo in govoril, ne da bi se bil na to pripravil. Govoril je o OF in njenih nalogah, o potrebi, da se formirajo ne samo vaški, ampak tudi sektorski, okrajni in okrožni odbori OF, da je treba vanje vključevati tudi mladino in žene, da morajo biti odbori povezani z vojaškimi enotami, te pa z njimi. Dalje je govoril, da morajo vojaške enote organizirati in izvrševati vojaške akcije, skupaj z odbori pripravljati politične akcije, odbori OF pa naj opravljajo funkcijo oblasti. — Tomaža smo že vsi poznali kot dobrega voditelja in odličnega govornika, zato ni čudno, če so ga hoteli slišati tudi drugi. Hiša se je ob njegovem referatu naenkrat napolnila, celo gospodinja je prišla iz kuhinje in ga poslušala. Njegov referat je bil tako popolen, da je bilo o njem največ diskusije in da je bil tudi osnova za mnogo konkretnih sklepov.

Tudi Lojzkin referat smo poslušalci zelo dobro sprejeli. Govorila je, da je treba mladince, ki so predani narodnoosvobodilni borbi in ki so že sodelovali v različnih akcijah, sprejeti v SKOJ, da je ženam, ki so že toliko dale in storile za našo borbo, treba dati samostojno organizacijo, v kateri bo še bolj prišla do izraza njihova pripravljenost za delo.

Po končanih referatih se je začela diskusija. Delegati iz posameznih okrožij in enot smo govorili o izkušnjah in rezultatih dela na svojih področjih.

Problemov pa je bilo preveč, zato smo sklenili, da jo bomo nadaljevali drug večer.

V bližnjem taborišču smo se najprej malo odpočili, nato pa govorili o konkretnih in praktičnih problemih v vojaških enotah in na terenu. Zvečer smo med drugim sprejeli tudi sklepe konference. Ti so nam dali konkretne napotke za naše delo.

Treba je bilo nenehno širiti narodnoosvobodilno borbo in organizirati OF v sleherni vasi ter pridobiti zanjo vedno več sodelavcev in simpatizerjev.

Povečati je bilo treba število in udarno moč partizanskih enot. Zaradi velike aktivnosti gestapa in domačih izdajalcev so morale biti čim bolj elastične in vedno sposobne premikati se iz kraja v kraj. Poveljstva so morala organizirati stalno, dobro in zanesljivo kurirsko službo, ki jim je omogočala hitre premike.

Okrepiti je bilo treba obveščevalno službo, ki je morala prodreti v same okupatorjeve vrste, okupatorjeve sodelavce in izdajalce pa kaznovati.

Dogovorili smo se, da bomo sprejemali v KP vse zavedne in predane partizane in aktiviste, formirali celice in sektorske ter okrajne komiteje, vzporedno pa organizirali SKOJ in utrdili odbore OF, ki bodo do volitev predstavljali ljudsko oblast.

Sestavili smo tudi okrožni komite KPS za Kamnik in za sekretarja izbrali Viktorja Stražišarja-Silvestra.

Organizirali smo okrožni komite KPS za Litijo, za sekretarja so izbrali mene, za člane pa Slavka Kokalja-Staneta in Jožeta Gričarja-Metoda.

Formirali smo koroško četo, ki sta jo vodila komandir Franc Pasternak-Lenart in komisar Kosta. Četa je štela 12 borcev, ki smo jih izbrali na konferenci. Pod političnim vodstvom Jamskega naj bi širili osvobodilno gibanje na Koroškem.

Po konferenci se je naš, litijski okrožni komite takoj sestal in skupaj z vodstvom PK KPS za Štajersko sprejel še nekatere sklepe za konkretno delo v litijemskem okrožju.

Poiskati je bilo treba čim prej kadre za našo organizacijo in jo razširiti. Dogovorili smo se, da jih bomo poiskali med aktivisti OF in med tistimi, ki so bili že pred vojno člani KP, a iz najrazličnejših razlogov niso bili organizirani v celicah, osvobodilnemu gibanju pa so se takoj pridružili in aktivno delali v njem. Partijskim vodstvom v vojaških enotah pa bomo svetovali, naj sprejmejo v KP tiste, ki so že prej aktivno delali na terenu.

Naši vojski smo morali čim bolj pomagati, da bi lahko čim uspešneje uničevala sovražnika. Vaški, sektorski, okrajni in okrožni odbori OF so morali zbirati orožje, municijo, hrano, obleko, obutev, opremo, zdravila in denar ter vse shranjevati na varnih krajih.

Sovražnika smo morali tudi bolje spoznavati. Proučevati je bilo treba tista, zanj strateško in ekonomsko važna in občutljiva mesta, kjer bi mu lahko z majhnimi silami prizadejali čim več škode. Spoznati in poznati je bilo treba tudi organizacijske sheme njegovih enot, število in oborožitev, vlogo in medsebojno povezanost.

¹ Polde Eberle-Jamski je bil premeščen za sekretarja okrožnega komiteja KPS Mežica.

Organizirati pa je bilo treba tudi zanesljivo in dobro organizirano obveščevalno službo in zveze, da bi preprečevali nove žrtve med aktivisti.

Da bi bilo lažje organizirati delo, smo si člani okrožnega komiteja razdelili področja. Vsak član je postal odgovoren za svoj sektor. Dogovorili smo se, da bo Metod še naprej delal v Moravški dolini, Stane, ko se bo pozdravil, v Zasavju skupaj z Jevnico in Kresnicami, jaz pa v Litiji in Šmartnem.

Konferenca je bila končana. Delegati smo se razhajali. Tudi mi iz litijskega okrožja smo odšli novemu delu in novim uspehom naproti.

JOŽE ŠTOK-KOROTAN USAHLE DOMAČIJE

Zasavje je bilo prekrito z deviško belo odejo. Leden veter je divje razsajal po gozdovih, požvižgaval čez poljane in silil v vaše domačije. Potoki so šumeli in zamrzovali ob kristalnih skalah, ivje se je lesketalo po vejevju, drevje pa je pokalo v strupenem mrazu... Bila je tako huda zima, da si še hudič ni mogel nabrusiti svojih parkljev.

Nikogar ni bilo videti na planem. Vse je zamrlo. Nobenega veselja in mladostne razigranosti, nobene pesmi in nekdanjega življenja ni bilo več v zaslužjenih vaseh. Toda ne zaradi hude zime, pač pa zavoljo pruskega škornja, ki je čedalje bolj tlačil tudi Zasavce. Razmere v Litiji in njeni okolici so bile takrat že zelo napete.

Nemci so pač tistikrat že sprevideli, da s svojimi krvavimi ukrepi ne morejo zatreti osvobodilnega gibanja. Čeprav so vedeli za uporniško delovanje nekaterih mladeničev, so to s posebnim namenom začasno spregledali. Zavedali so se namreč, da jim že primanjkuje vojakov na frontah, pa so se kljub vsem mednarodnim pravilom pripravljali na vojaško mobilizacijo tudi na zaslužjenem Gorenjskem in Štajerskem.

Fantje v Zasavju so prišli z osvobodilnim gibanjem že tako daleč, da so spet lahko pripravili novo skupino, ki naj bi odšla v oboroženo enoto. Z litijskega območja so namreč že prej odšli v partizane Mirko Pestotnik, brata Franci in Tine Poglajen ter Tone Premk in še sedem drugih. To je bil seveda šele začetek.

Tisto zimo je bilo na litijskem območju veliko fantov, ki so komaj čakali, da bi odšli v partizane. Še več pa je bilo tistih, ki bi sicer odšli v gozdove, vendar so oklevali, ker so se bali, da bi jim Nemci po njihovem odhodu v partizane odvedli starše v izgnanstvo. Zato so mnogi razmišljali, kako vendarle oditi v boj, ne da bi spravili svoje v družinsko nesrečo.

Toda vojna je vedno kruta in krvava, boleča in ubijajoča, pa tudi taka, ki neusmiljeno ruši in uničuje vse, kar je ustvarilo človeštvo. In tisti, ki so sprevideli, da za Slovence ni več varno pod tujim jarmom in da v suženjstvu ni mogoče sanjati o sreči in lepem življenju, so se odločili za odhod k partizanom ne glede na hudo zimo in vse posledice, ki bi jih ta življenjski korak povzročil njihovim domačijam.

Prišel je težko pričakovani januarski dan, dan, ki je bil določen za organiziran odhod v partizane. Dogovor med voditelji Osvobodilne fronte

Litije in poveljstvom zasavskega bataljona je bil tak, da se partizani zglase na domovih. To pa zato, da bi starši odhod fantov lahko potem prijavili nemškim oblastem, da se ne bi maščevale nad svojci.

Še isti dan so organizatorji osvobodilnega gibanja obvestili najbolj zaupne fante v okolici Litije, naj se pripravijo za odhod.

Bilo jih je skoraj poldrugi ducat, ki so vso noč bedeli in pripravljeni čakali partizansko patroljo na svojih domovih. Toda čakali so zaman. Šele zjutraj so na javki pri Poglajenu zvedeli, da partizani niso mogli čez Savo, ker je Kovačev čoln izginil, zato se borci niso mogli prepeljati iz Ponovič na Breg, na vseh mostovih pa so bile itak stalne nemške straže.

Zato so litijski aktivisti naslednji dan organizirali drzen prehod patrolje čez litijski most na Grbin, kjer so se partizani Mijo, Miha in Rajko ter vodniki razšli na določene smeri.

Drago Poglajen je vodil Mija na Grbin in Breg, Adi Slabe pa Rajka v Kostrevnico, medtem ko sta šla Tine, ki je bil tam na partizanskem zdravljenju, in Slavko Poglajen z Miho v Jablaniško dolino. Partizana Luka in Iztok pa sta ostala na delu v Gradcu.

Dogovorjeno znamenje za spoznavanje med skupinami je bilo žvižganje pesmi »Na planincah...«

Po dolinah se je razlegel zamolkel lajež vaških psov, ki je paral zimsko tišino in se odbijal od zasavskih hribov. In kdo se ne spominja trkanja partizanov na zaledenela okna in odpiranja škripajočih vrat, pa slovesov od dragih domačih in toplih domov? Da, kdo se ne spominja ponosnih pogledov sinov, ko so stiskali desnice sestram, bratom in očetom, pa objemali matere in že odhajali z rodni domov v zasnežene gozdove? Eh, to so neminljivi trenutki življenja, ki še vedno živo bedijo v notranjosti ljudi kot nepozabni veliki dogodki!

Kako pa je uspevala akcija?

Vodnik Drago in Mijo sta hitro obredla nekaj hiš na Grbinu in zbrala štiri fante. Odzvali so se Janez Konjar, Anton Bric in Karlo Kink z Grbina ter Dušan Dovjak iz Litije. Z njimi sta odšla proti Jablanški, kjer je bilo dogovorjeno zbirališče.

Tedaj se je izpod Medvedovega kozolca zaslišalo žvižganje dogovorjene pesmice. Jablaniška skupina se je namreč že vrnila, a praznih rok. Fantov ni bilo doma. Slavko in Tine sta nato odšla na prežo proti Litiji, Miha pa je ostal na zvezi pri Grbinčanih.

Potem sta Drago in Mijo odhitela v Tenetiše in na Breg. Tam sta bila Ivan Ponebšek in Jože Štok takoj nared, nato pa še Tone Koprivnikar. Zatem so vsi skupaj odšli k vaškemu kovaču, da bi jih prepeljal čez reko. Ker pa je bil mož bolan in je trdil, da nima čolna in ker kostrevniških fantov še ni bilo, sta vodnik in komisar odločila, da še predane na tej strani, čeprav je bilo precej tvegano.

Odšli so na javko k potoku Jablanški, kjer so čakali Grbinčani. Vsi skupaj so nadaljevali pot v Zagorico k Slančevi žagi. Tam bi že morali biti fantje iz Kostrevnice. Ker jih tudi po polurnem čakanju ni bilo, se je vodič Drago odločil, da zbrani pohite na Širmanski hrib, češ da bivanje v zasneženem gozdu ni primerno za novince.

Bližalo se je jutro, zato so naglo odrinili na pot.

Na Dobravi so pred cesto, ki pelje iz Šmartnega v Litijo, vsi naglo obstali in se, najprej Drago, za njim pa vsi drugi, potuhnili v globok sneg. Tamkaj so namreč ljudje, zlasti rudarji, že hiteli na delo po stranski cesti proti Sitarjercu. Očitno je bilo, da se morajo izdati, če se hočejo prebiti čez obe cesti.

Tedaj je komisar Mijo malce zarentačil nad vodnikom Dragom in zahteval od njega, naj jih vendar brž nekam vtakne.

Drago pa se je že odločil in pokazal nazaj, na hlev litijskega župana Ernesta Puschmanna. Začuden nad predrzno zahtevo so se vsi spogledali in se uprli, češ da ne gredo že prvi dan v smrt. Toda Drago jim je prepričljivo dokazal, da je taka rešitev pač najboljša, kajti nihče se ne bo nadejal, da bi partizani predanili v poslopju največjega nacističnega. In uspel je!

Po snegu so vsi ritensko prigazili na Mahovno do hleva, se skobacali nanj in se pod ostrejšem zarili globoko v slamo. Toda ne prav vsi. Drago ni ostal pri njih, temveč je odšel domov, da bi že podnevi pripravil vse potrebno za prehod partizanov čez Savo v bataljon ter se povezal z Rajkom in s Kostrevniki.

Priznati je treba, da je bilo vzdušje na Mahovni sila mučno. Ne toliko zavrlo hudega mraza, da so fantje drgetali ko šibe na vodi in šklepetali z zobmi, temveč zaradi skrbi, če bi Nemci zvedeli za njih. Partizan Mijo jih je sicer skušal zamotiti s pripovedovanjem o svojih bojnih doživljajih, toda, ko jim je razlagal, kako je prišel čez Savo, mu je hripav glas skoraj zmrznil v grlu.

Pa tudi partizanu Rajku in Abiju ni šlo vse po sreči. Res da ni bilo težav pri zbiranju fantov, saj so bili Jože Sirk, Franci Jurič, Jože Dobravec, France Kotar in Jože Repina hitro pripravljeni za odhod, toda skrivne in dolge poti po zasneženih gozdovih so jim vzele preveč časa. V jutranjem svitu so prišli šele na Cvingar. Tam so imeli majhno nezgodo. Kotar je tako nerodno stopil, da si je zvinil nogo. Zato so mu pomagali do Kokalj, odkoder so ga spravili domov, drugi fantje pa so ostali čez dan v gozdu in vztrajno premagovali mraz.

Končno je prišla težko pričakovana noč. Na pol okameneli so se fantje z Mahovne zatekli v Mrzlov konjski hlev, kjer jim je gospodar Jože povedal nekaj novic iz doline, njegova žena Julka pa jim je postregla s čajem in jedjo. Ko so si ogreli kri in podprli želodce, so bili spet pripravljeni na nočni pohod.

Ob nenadnem udarcu na zapahnjena vrata so se zdrznili. Vstopila pa sta Rajko in Tine, za njima pa kostrevniki fantje. Trenutek za njimi sta prišla še Drago in Bizjakov Ludvik iz Ponovič. Stane je namreč podnevi organiziral njegov odhod od doma do javke na litijskem polju.

Naprej!

Vodnik Drago je z dolgimi koraki že meril pot proti Sitarjercu. Za njim so se vsi drug za drugim luščili iz hleva in izginjali v temo. Prečkali so obe cesti in se povzpeli do Arha, od tam pa odšli čez Malo Štango v Jevnico. Nato jih je zaupnik Bosanec prepeljal po skrivni poti do Save, od tam pa brodar Florjan čez deročo reko.

Iz Senožeti so odrinili v Dešen. Ko so zjutraj hiteli od tam v partizansko taborišče zasavskega bataljona na Lesu, sta se jim pridružila še partizana

Luka in Iztok ter Vrhovčev Lojze iz Gradca, v taborišču pa še Kosov Franci s Stavb.

Odhod štirinajsterice v partizane je bil dobro organiziran ter je v političnem in moralnem pogledu pomenil drzno akcijo v Zasavju. Ljudje so stikali glave, s ponosom govorili o svojih fantih — partizanih, vendar z neko zaskrbljenostjo v srcih čakali, kaj jim bo prinesel naslednji dan.

Šef gestapovskega gnezda v Litiji Reinhold Gerlach je razjarjen kot obstreljen volk takoj odhitel na poročanje in posvet v višje poveljstvo na Bled. Tam so bili Nemci zelo nasajeni zaradi tega škandala in so se hitro dogovorili za nov zločin.

Hkrati so po okolici Litije krožile nemške patrulje, iskale sledi za partizani ter strogo nadzorovale vse premike prebivalcev. Na Zasavje je legla težka mora. Ljudje so v strahu pričakovali, kako bodo Nemci zavihteli svoj maščevalni krvavi bič.

Tistega dne, bilo je 13. januarja, je bilo v Litiji sila napeto. Najprej so Nemci pomnožili patrulje in okrepili straže pri čolnih, mostovih in drugih prehodih čez Savo, nato pa so po Kostrevnici začeli pobirati osebne dokumente fantov, ki so odšli k partizanom... Po Grbinu so popisovali imetje. Na Bregu so še vedno iskali sledi po snegu in poizvedovali za partizanskimi potmi. Na oglasnih deskah in hišah pa so se pojavili nemški plakati, ki so med drugim tudi grozili, da bo firerjeva kazen zadela vse starše, če se sinovi ne vrnejo iz gozdov.

Prvi neposredni udarec je občutil Stane Pungerčar. Komaj je po dogovoru s sodelavko Justo Kos pomagal njenemu bratu Franciju v partizane, že ga je neki vohun izdal. Gestapovci so ga aretirali in vtaknili v celico litijskih zaporov. Potem so zaprli tudi njegovo mater, nato pa še Justo in njeno mater.

Po teh dogodkih so bili Litijani še bolj prepričani, da Nemci ne bodo prizanesli partizanskim družinam. Nekateri so menili, da jih bo zasedbena oblast poslala na prisilno delo v tujino, drugi, da jih bodo izselili, tretji pa so se bali, da jim bodo gestapovske hijene požgale domačije.

V Lindnerjevi gostilni v Litiji je tisti večer nemški šofer Nanger, ki je bil sicer zaposlen pri trgovcu Vebru, čekal, da bodo Nemci najbrž drugi dan selili partizanske družine. Tudi gostilničarka Pepca in njena hčerka Babi sta nekaj takega zaslutili. Dogovarjali sta se, da bi o tem obvestili prizadete družine, toda bilo je že pozno ponoči in bila je policijska ura.

In potem se je zgodilo tisto, česar so se ljudje najbolj bali. Začelo se je 14. januarja 1943. ob pol petih zjutraj.

Medtem ko so se nacistični veljaki iz Litije zbrali v gestapovski postojanki, da bi začeli dosledno izvrševati sklep zasedbenih oblasti na Bledu, je šofer Nanger potrkal na Lindnerjeva vrata. Zahteval je dvojno šilce žganja, da bi si v tej hudi zimi vsaj malce privezal dušo. Ni moč ugotoviti, ali je res simpatiziral z osvobodilnim gibanjem ali pa je samo vohljajal za gestapo, ko je izustil, da gredo selit partizanske družine.

Vtem so se gestapovci, policisti, orožniki in njihovi najbolj zvesti opričniki razdelili v štiri skupine in se po natančno izdelanem načrtu razšli po vaseh. S svojimi ukazi in početjem so storili veliko hudega. Zato prisluhnimo vsaj nekaterim drobnim spominom, ki so še ohranjeni v prizadetih srcih!

Najhitreje je odšla na zločinsko pot prva skupina, ki jo je vodil šef litijskega gestapa Gerlach. Zavila je po grbinskem klancu navzdol in mimo zamrznjenega mlina zarezala korake v zasneženo cesto proti Bregu. Vaški psi so v zli slutnji zavijajoče zatulili.

Tedaj je iz stare Mežnarčkove hiše že svetila bleščeča luč. Petnajstletno dekle Marini je namreč sedela na zapečku in pletla nogavice. Nenavadni pasji lajež jo je tako preplašil, da je ko začarana obsedela za pečjo. Vojaški škorenj pa je že udaril ob kamnitni prag, hkrati pa je tuja roka močno potrkala na vhodna vrata.

Oče Tone je naglo skočil s postelje ter iztrgan iz celonočnega razmišljanja o preteči usodi kakor v snu vzdihnil:

»Na, so že tukaj!... Nemci!«

Čeprav so bile očetove besede izgovorjene tiho, ko da govori le samemu sebi, je bil to klic vsej družini, naj vstane.

Težka dvokrilna obrabljena vrata so zaječala na tečajih. In že so se pojavile na pragu štiri čokate vojaške postave z namerjenim orožjem v rokah. Dva gestapovca in dva policista! Po nadutem hitlerjevskem pozdravu je prvi, šef, gestapovec koščenega obraza, pogledal na seznam stanovalcev, ki je moral biti po nemških predpisih pritrjen na notranji strani vhodnih vrat. Potem je na videz neprizadeto vprašal, kje je sin Jože in, ne da bi čakal na odgovor, surovo ukazal:

»Vsi greste z nami!... Trideset minut imate časa!... Nihče ne sme samovoljno ven!«

Takšen je torej odgovor na pravico, da se Slovenec bori na svoji zemlji za svojo svobodo, je preblisnilo prebledelega kmeta Mežnarčka. In pride okupator v mojo rojstno hišo, ga je prebodlo, in mi da pol ure časa, da se izselim z domačije, ki so jo ustvarili moji pradedje!

Vodja nemške odprave je ukazal priletnemu gestapovcu, naj straži domače v veži, policista pa je napotil na prežo pred hišo. Nato je z drugimi gestapovci in policisti odšel naprej v vas.

»Kam pa bomo šli?« je v trenutni zmedenosti vprašala starejša hči Anica enega od policistov.

»Na sodnijo!« je neprizadeto odvrnil Nemec.

Če bi bilo to res, bi pomenilo, da jih bodo vtaknili v zapore, ki so bili v litijski sodnijski stavbi.

Kaj sedaj? Le kako naj se človek zbere v takih trenutkih in stori tisto, kar bi bilo treba storiti? Se morda upreti tujcu, tujcu po jeziku, narodnosti in političnem prepričanju, tujcu, ki preganja starce, žene in otroke z njihovih domačij? Morda pobegniti po skrivnih poteh? Se vdati v usodo?

In ponavadi človek v težkih trenutkih pač nekaj podzavestno stori, nekaj, česar se tedaj ne zaveda.

»Hitro, hitro! ... Raja!« je zakričal Nemec. »Kaj se obirate?«

In tako je oče v naglici slekel prešito odejo, nato pa je mati v njeno prevleko nametala nekaj posteljnine, perila in drugih stvari, ki jih je imela pri roki. Magdi je šla v klet po jabolka in jajca, Marini je vrgla skozi okno sosedi Špaji likalnik, najmlajša, dvanajstletna Mili, pa je nekaj brkljala po šolski torbi. Oče je zatem vtaknil v žep steklenico žganja, nato pa zaklical skozi okno sovaščanu Jugu, ki je hitel na delo v Litijo:

»Lojze, sporoči mamini sestri Ivi, kaj se dogaja z nami!«

Dekleta so prosile policista, naj jim dovoli na kaščo po zimske plašče, vendar jih Nemec ni pustil iz hiše. Ko pa si je policist nabasal v torbo jabolk, v žep pa nekaj jajc, se mu je malce otajala nacistična osornost. In tako so dekleta razen plaščev skrivaj vzele tudi nekaj perila.

Vsa družina se še ni niti dobro oblekla in obula, že jo je Nemec izganjal iz hiše na plan. Mati Ana se je uprla, pa jo je surovež sunil s puškinim kopitom v rebra, da ji je kar sapo zaprlo.

»Hajdi, gremo!« se je zadržal policist in nagnal iz hiše očeta, mater in štiri dekleta na vrt, od tam pa hitro proti Humanu, kjer naj bi bilo zbirališče za izgnance.

Nihče ni imel časa, da bi se za trenutek umiril, se prisebno zazrl v domačijo in vsaj v naglici preletel najlepše trenutke življenja v domači, rojstni hiši. Ne, tega časa jim nemški sadisti niso dali. Mati je z zadnjim pogledom ujela le policista, ki je zaklenil hišna vrata in kaščo ter ju zapečatil.

Sprva so se vsi zadržali, čeprav so stiskali zobe in komaj krotili prekipajoč gnev do nacistov, gestapovcev, Nemcev... Ko pa je pes Hari začel zavijajoče tuliti, je očetu Tonetu ušel jok.

In izginili so v mrko jutro.

Pri Šrangarju sta bila tisto jutro oče Franc in mati Ivana Koprivnikar že pokonci, ko so gestapovci potrkali na okno.

»Ste vsi doma?« je vprašal črnogled uniformiranec, ko mu je mati odprla vrata, »Kje je sin Anton?« se je še hinavsko zanimal.

Oba sta molčala.

»V pol ure bodite pripravljeni za odhod!« je ukazal gestapovski oholež in še dodal: »Vzemite hrane za en dan!«

Preseljenci iz Litije in okolice pred taboriščem Neuhaus v Nemčiji spomladi 1943. leta.

Mati je bila še najbolj zbrana in je začela hitro nositi na kup odeje blazine, obleke in perilo. Oče je pomislil na hrano, pa je naročil ženi, naj gre tudi kravo pomolst. Vendar za to ni bilo ne časa ne smisla. Sin Lojze je zdrsnil v shrambo po jabolka. Ko jih je prinesel v vežo, mu je gestapovec iztrgal košaro iz rok in raztresel sadje po tleh, nato pa se smejal. Jože je poskrbel za dobro obutev, nato pa je hotel nazaj v spalnico po uro, toda Nemec ga je odrinil nazaj v vežo in mu poslej ni dovolil nikamor.

V tej naglici so vsi pozabili na devetletnega Emila, ki je nekaj bolan ležal v postelji. Nanj so se spomnili šele, ko jih je Nemec že naganjal iz hiše. Oče je predlagal ženi, naj se tudi ona naredi bolno in s sinom ostane doma. Toda ona ni bila za delitev družine, saj je bil že itak Tone v partizanih, starejši sin Franci pa na prisilnem delu na železnici.

»Zdaj gremo vsi skupaj!« je odločila mati, zavila Emila v odejo in ga odnesla s seboj.

Kruha tedaj ni bilo pri hiši, pa je oče vtaknil vsakemu članu družine v vsak žep po eno suho klobaso.

Potem so zložili vse svoje stvari na dvokolnico. Gestapovec se je namrdnil in vprašal, kdo jo bo pripeljal nazaj.

»Če nas ni škoda, tudi šajtrge ni!« je v jezi zabrusil oče.

Takrat je drugi Nemec, policist iz Prusije, že zaklenil vrata in po rabeljsko obesil ključ za pas, zapečatil vhod ter ukazal petčlanski družini, naj gre proti Humanu.

Ob pol šesti uri so gestapovci potrkali na vrata tudi v sosednjih Tenetišah pri Selanu, kjer sta stanovali dve družini bratov Jančeta in Toneta Ponebška. Ker je bil Tone gospodar, je on odprl vrata. Ko je nadut črnih prebrskal seznam stanovalcev, je divjaško vdrl v Jančetovo spalnico in rezko ukazal:

»Popokajte svojo beračijo, greste z nami!«

V eni teh gestapovskih besed je bilo resda nekaj resnice. Očetov zaslužek v kolarski delavnici je bil premajhen za preživljanje žene Martine ter otrok Marinke, Julči, Metode, Tončke ter Tineta in Jurija. Vsi niso imeli zimskih plaščev, obleke in obutve. Pa tudi hrane so imeli pri hiši komaj od jutra do večera, le za največje praznike je bilo v hiši kaj boljšega.

Pa so se kljub temu pripravili. S seboj so lahko vzeli tako rekoč vse, kar so imeli. Od hrane so imeli doma le nekaj jabolk.

Gospodar Tone se je po prihodu Nemcev umaknil v svojo sobo. Ni mu še uspelo razmisliti, kako bi pomagal bratovi družini, že je vdrl v njegovo stanovanje gestapovec in ukazal, naj se tudi on s svojo družino pripravi za odhod.

Tone mu je skušal v polomljeni nemščini dopovedati, da je odšel v gozdove le bratov sin in da on pri tem pač nima ničesar. Toda gestapovec ni požrl svoje odločitve, še bolj je zarjovel in pokazal na svojo brzostrelko. Pruska trma ni popustila niti ob pogledu na dvajsetmesečno Marto in tri mesece starega Tončka.

»Hitro, hitro! ... Gremo!« je priganjal Nemec.

Poskušali so se napraviti, poskušali, kar se je v naglici pač dalo. Žena Tinka ni imela zimskih čevljev, pa je obula moževe, čeprav so bili za nekaj številčk večji. Bila je tudi brez nogavic, ker jih je prej posodila Jančetovi ženi. Namesto hrane jim je uspelo vzeti s seboj le tri žlice. Ko je šel Tone

na podstrežje po vrečo, da bi vanjo stlačil posteljnino in perilo, ga je nezaupljivi Nemec spremljal za petami z vanj namerjeno brzostrelko.

Ko sta se obe družini pripravljali za odhod, je iz podstrešne sobice pri-jokala dvainsedemdeset let stara bolehnata mati. V strašni boleti in zmede-nosti je pokleknila sredi sobe pred šefa gestapa Gerlacha in ga prosila:

»Zaradi mene in nedolžnih otrok, v imenu Kristusa jih pustite doma!
... Prosim vas kot Boga, usmilite se nas! ...«

Zaman, vse zaman!

Gestapovec se je našopiril kot petelin med svojimi kokošmi na gnoju in namignil svojima pajdašema, naj bi vzeli tudi njo. Vtem pa se je stara mati v obupu sesedla na tla, se prevrnila na hrbet in začela moliti. Nato je Nemec vprašal Toneta, v kakšnem sorodstvu je s to starko. Ko mu je pojasnil, da je to njegova mati, je odvrnil:

»Ne, ne bo šla z vami! Naj ostane sama doma, da bo postala še bolj prismojena, kot je!«

Tej odločitvi se ni dalo ugovarjati!

In že so jim ukazali, naj zapuste hišo in staro mater.

Ob odhodu obeh Selanovih družin je bila stara mati tako slabotna, da se domači tudi posloviti niso mogli od nje. Odšli so. Ne, niso odšli! Nemci so jih odgnali kot čredo ovac na pašo, kot govedo na semenj ali kot ženejo gonjači teleta v klavnico.

V središču vasi pri Humanu je bilo zbirališče za vse štiri družine. Tam so nemški policisti dobro zastražili bližnjo okolico, da ne bi morda kdo pobegnil ali pa jih kdorkoli motil. Zakaj so se tam zbrali in kaj so čakali, ni nihče vedel.

V tistem jutranjem svitu je pritisnil strašen mraz: škripajoč sneg, ivje, ledene rože na oknih in sveče na strehah pa oster zasavski zrak. Toda Nemci niso pustili nikogar s ceste niti da bi se jim kdo od vaščanov približal in kaj pomagal. Vztrajali so pri svojem, dokler ni tudi njih začela krivenčiti zima.

Ko so zato stražarji malce popustili, so se že večkrat odgnani vaščani le približali izgnancem. Jugovi so prinesli dva hlebca koruznega kruha in nekaj klobas. Humovi so dali veliko skledo zabele in hlebec kruha. Berni-kovka je prinesla vročega čaja in ruma, Petričevi pa so dali kruh in povabili v toplo kuhinjo Tince s trimesečnim sinkom, da ga je podojila in previla.

Vtem je prišel v vas Španov Matija s Spodnjega Loga, ker so mu vaški furmani povedali, kaj se dogaja na Bregu. Ko je sestri Martini pomolil v roko nekaj denarja, ga je gestapovec surovo kot psa nagnal domov.

Tedaj je jokaje pricapljala na Breg Selanova mama. Ko jo je zagledal tisti črnogledi sadistični gestapovec, se je strašno razburil nanjo in z njo vred nagnal proč vse vaščane, ki so kakorkoli pomagali pregnancem.

Šrangarjev Jože in Selanov Tine sta se tedaj izmuznila iz obroča in se skrila v Humanov stelnik. Toda gestapovsko oko tega ni prezrlo in mla-deniča sta morala spet na plan.

Nekako ob deveti uri je prihrumel iz Litije vojaški kamion in se ustavil pred Humanovo hišo. Ko je tam obračal, je popustila ledena skorja pred govejim hlevom in se je udrl v gnojišče. Ni in ni šlo, dokler niso gestapovci nagnali vseh moških, da so pomagali vozilu na cesto.

»Na kamion!« je ukazal vodja nemške odprave.

Pregnanci so zmetali svoje cule na vozilo, nato pa skobacali še sami pod platneno ponjavo. Ob tem slovesu so matere in očetje naročali sovaščanom, naj poberejo z njihovih domov, kar pač morejo, naj jim poskrijejo vrednejše imetje, prevzamejo v oskrbo živino, krmijo prašiče in pokoljejo perutnino, odvežejo pse in sploh skrbe za vse.

Motor je hrustajoče zarohnel in potegnil vozilo iz vasi proti Litiji. Šrangar je pomolil desnico izpod platnene strehe in pokazal vaščanom moč partizanskih pesti, Mežnarčkov oče pa je v strašni bolesti glasno zavriskal, nato pa žalostno zajokal in prosil Petriča, naj mu krmi vsaj konje. Tudi Janče ni vzdržal, zajokal je in objel svoje otročičke.

Stara Selanova mama je tedaj planila izza vogala Humanove hiše, z razprtimi rokami nekaj časa tekla za kamionom, nato pa padla na obraz na poledenem cestišču.

Otroci se vsega tega sploh niso povsem zavedali. Jokali so in tarnali predvsem zato, ker jih je zeblo, ker so bili lačni in ker jih je bilo strah v zatemnjenem avtomobilu. Še najmanj sta to hudo čutila mala Marta in dojenček Tonček.

Materam in očetom pa so se odpirale v notranjosti velike rane. Čutili so hude bolečine, ko da jim jastrebi trgajo srca. In žgalo jih je v prsih, ko da jih rablji kujejo v žareče okove, ko da jim hudiči izžigajo duše. Nekatere je slovo od domače vasi tako potrla, da jih je že zapuščala tista moč, ki daje človeku vsebino življenja, moč, ki daje upanje, da bo nekoč spet lepo!

V Kostrevnici je paševala druga nemška skupina pod vodstvom gestapovca Heinza.

Anton Jurič, gospodar na Perovškovi domačiji, tiste noči ni spal. Ko se je namreč zvečer vrnil od Strmana, kjer je klal prašiča, se ni mogel znebiti zle slutnje, da jim Nemci kujejo zaroto. Nekaj ur čez polnoč je celo zdramil ženo Terezijo, rekoč:

»Mama, najbrž bomo seljeni! Daj, popokaj, kar je kaj vrednega in spravi k sorodniku Prasku!«

Čez pol ure je že nekdo potrkal na vrata, nato pa še močneje na okno. Oče je miroval in molčal. Ni se oglasil niti odprl, da ne bi Nemci menili, da kar tako hitro odpira partizanom.

»Kdo je vendar?« je naposled vprašal.

»Orožniki!« se je glasil odgovor neznancev.

»Kdo je, vprašam?« je ponovil mož, na videz zelo hladnokrvno.

»Pecheim!« je odvrnil Nemec, komandir orožniške postaje iz Šmartnega pri Litiji, »Odprite takoj!« je še zahteval.

Perovšek ga je seveda dobro poznal, zlasti po slabi strani, in mu je odprl vrata. Toda prvi je vstopil gestapovec Vili Šišek iz Litije, za njim pa še dva gestapovca.

»Vsi v sobo!« se je zadrl prvi po stari kmečki hiši.

Brž ko so bili zbrani vsi okoli kmečke peči, je vodja gestapovske odprave položil na mizo odlok o izselitvi družine z imeni staršev in devetih otrok: Tončke, Toneta, Fani, Ani, Pavle, Janeza, Vina, Marjana in Marije. Ko jih je preštel in ugotovil, da so vsi, jim je ukazal, naj se napravijo, pustil tam dva Nemca za nadzorstvo, sam pa odšel dalje po vasi.

Ko so začeli otroci iskati obleko in obutev in se napravljati, je oče vprašal Nemca, če lahko mimogrede nekaj skuha, pa mu je Prus kar dovolil. Toda, čeprav je bilo kuhano vino in klobasa vedno zelo vabljivo, tokrat ni mogel nihče jesti ne piti. Jedla in pila sta le Nemca, ko da bi bilo to pripravljeno za njiju.

Številna družina se je medtem že pripravila za odhod. Ko so se zvrstili s svojimi nahrbtniki, vrečami, torbami in culami, so bili videti kot cigani, ki so se včasih potikali po vasi.

Na Pilpohovo domačijo je prvi vdrl gestapovec Šišek v spremstvu dveh pomagačev. Micka, ki se je prva zbudila in se jim ni upala odpreti, je najprej poklicala brata Pavleta. Ker si je pred dnevi zlomil nogo in jo je imel v mavcu, je mislil, da mu pač nič ne morejo in je v spremstvu popoli brata Toneta odprl vrata.

»Na zaslišanje morate v Litijo!« je ukazal gestapovec. »Hitro, v pol ure je odhod!« je še dodal s sadistično nadutostjo.

»Ali si tu doma?« je vprašal nemčur Šišek Toneta Potiska, ki je prejšnji dan prišel na dopust iz Hrastnika, kjer je delal.

Tone se je začudil, zakaj ga gestapovec tako vprašuje, ko vendar ve, da ga je nemška oblast poslala na delo v steklaro. Zato se je vedel, kot da se to njega nič ne tiče.

»Obleci se, tudi ti greš z nami!« je ukazal gestapovec.

Oblačenje, obuvanje in druge priprave za odhod so bile hitro opravljene, saj so domači, oče Tone Sirk, mati Marija ter otroci Tine, Pavle, Micka, Lojze, Tončka in Tone vzeli malo stvari s seboj, ker so menili, da bodo prišli že drugi dan domov.

Brž ko so Nemci zapečatili oboja vrata, so jih odgnali v sredo vasi proti gasilnemu domu.

Zla slutnja ni dala spati tudi Repinovim, po domače Tesakovim, ki so vstali že ob štirih zjutraj, posedli okoli kmečke peči in se pogovarjali, kaj bo, če jih Nemci v tej peklenski zimi preženejo z doma.

Ko je nato puškino kopito udarilo po vhodnih vratih, so se domači nemo spogledali. Na surov nemški klic je Katarina seveda odprla vrata in že so trije vdrli v hišo.

»Je prišel Jože domov?« je zaničljivo vprašal gestapovec, nato pa že ukazal, da morajo biti v dvajsetih minutah pripravljeni za odhod.

»Vzemite zlatino s seboj!« je hinavsko opozoril gestapovec Šišek »pa še nekaj toplega perila in hrane!«

Začuden nad takim ukazom, zmedeni in vsi iz sebe, kaj bo z bolnim sedeminsdesetletnim očetom Francetom, so brezglavo tekali po hiši in se pripravljali za odhod. Vzeli so s seboj, kar so pač koristnega imeli pri roki, tudi nekaj suhega mesa. Toda kruha ni bilo tisti dan pri hiši, pa jim ga je sosedu Krančenova Lojza dala pet hlebcev.

Radi bi ostali, a morali so od doma. Razen očeta je šla še hči Katarina ter sinova France in Tine. Oče je na poti proti gasilnemu domu pešal. Pa je sadistični Nemec brcnil s škornjem v sneg in ga poškopil ter surovo vpil nanj.

H Kajetu, kjer so živeli Dobravčevi, so gestapovci prišli nazadnje. Lahko pa bi rekli, da so bili tam najprej. Že ob štirih zjutraj so namreč potrkali na njihova vrata graničarji in prosili, naj jim odpro, da bi se malce pogreli.

Čeprav so bili videti res premraženi in lačni, le niso mogli skriti neke zahrbtnosti, ki je vznemirjala domače. Sedli so za peč, zahtevali toplega čaja in se niso skidali ven.

Ob šestih zjutraj je prišel v spremstvu dveh orožnikov nadut gestapovec, graničarji, ki so menda svoje opravili, pa so odšli. Črnuh je najprej pogledal na seznam hišnih stanovalcev. Ko ga je primerjal s prisotnimi, je ugotovil, da so doma oče Anton, mati Frančiška ter otroci Tone, Micka, Lojza, Janez, Francka, Tončka in Pepca, medtem ko Ane in Cirile ni bilo.

Oče Kaje je pojasnjeval, da sta hčeri pri teti in starih starših pri Rosinu. Vendar gestapovci temu niso verjeli. Šele ko so jim sosedge potrdili očetovo izjavo, so ju pustili tam in ju črtali s seznama.

»Če boš skušal pobegniti, ti bomo postrelili starše!« je zagrozil vodja nemške skupine starejšemu sinu Tonetu, ko se je za vogalom skrivaj pogovarjal s sosedom fantom.

»Gremo, hajdi, gremo! ...« so vpili Nemci in priganjali domače, ko so se oblačili in pripravljali svojo kramo za potovanje.

Sredi vasi so se tedaj že zbirale izgnane družine. Po dolini se je razlegal jok. Jokali so tudi moški.

Otroci so se krmežljili tudi zavoljo mraza. Zato so jih Nemci nagnali skupaj z materami na toplo k sosedom. Starega Kajeta je vse to tako grizlo in stiskalo v grlu, da je v gnevu in bolečini našel začasno tolažbo le v pesmi in zato je pel:

»Oj, zdaj gremo, oj, zdaj gremo, nazaj še pridemo ...«

To je Nemca tako razsrdilo, da je zatulil nad očetom kot lev in brcnil vanj sneg, Kajetovko, ki je hotela po slovo k očetovi materi, pa je nekajkrat brcnil. Medtem je Tonetu uspelo, da je sosedu, bratrancu Andrlovcu, izročil ključke od zidanice ter ga prosil, naj ponoči odpelje na varno žito in živino.

Ob pol osmih so bile vse tri družine že zbrane pri gasilnem domu, kjer jih je čakal kamion. Nemci so jih po živinsko naložili in odpeljali po dolini. Med hribovje se je razlegel obupen jok, kriki, tarnanje.

Pri Perovšku v Mali Kostrevnici se je kamion ustavil. Ko so grobo stlačili pod ponjavo še četrto, enajstčlansko družino, je mati Terezija strašno vpila. Nemci so namreč z njo tako zelo grdo ravnali, da so drugi dvignili svoj glas. Gestapovci so se temu smejali in bili še bolj sadistični, žena pa je bila vsa zmedena, saj je bila že v šestem mesecu nosečnosti.

Vojaško vozilo je spet potegnilo in se v Šmartnem spet ustavilo. Tam so Tesakovi pustili bolnega očeta pri njegovi sestri.

V Litiji so vse Kostrevničane nagnali v sodnijo kot divjad v ogrado, s kamionom pa odhiteli drugam.

Na Grbin se je zapodila tretja skupina pod vodstvom gestapovca Gerlija.

Prav tedaj ko se je Kinkov Feliks odpravljal, da bi šel v službo, je nateletel na nemško trojko. Stražar ga je zadržal pred hišo, gestapovca pa sta stopila v kuhinjo.

»Tu ni več vaš dom!« je vzvišeno izustil črni vrug in ukazal: »Poberite svojo kramo in pojdite z nami! Hitro!«

Ni bilo časa za razmišljanje. Sedemdesetletni oče Janez ter sinovi Johan, Gustl, Slavko in Feliks ter hčerka Ančka so se morali mimogrede pripraviti.

Svojo skromno prtljago so naložili na ročni voziček in jo pred nemškimi puškami odpeljali proti cesti.

In Konjarjevi? Bili so med redkimi, ki so zjutraj ob šesti uri še spali. Tedaj je trdo potrkala na okno gestapovska roka.

»Ker je šel sin k banditom, boste seljeni!« je z užitkom treščil Gerli med domače, ko so zlezli s postelj.

»Kaj pa mislite? ... Ali ste ponoreli? Iz moje hiše da me boste preganjali? ... Ne, za hudiča ne!« se je uprl oče Jakob in še huje zmerjal gestapovce in policiste.

»V pol ure bodite pripravljeni!« je ukazal gestapovec. »S seboj lahko vzamete nekaj obleke, perila, denarja in okrasje!«

Konjar je močno nagnil steklenico z žganjem, se oddahnil od dolgega požirka in spet zmerjal gestapovce, tokrat v nemškem jeziku. Rekel jim je menda vse, samo tega ne, da so ljudje. Vendar črnuhi niso storili ničesar, temveč le zahtevali, naj stori, kot mu je ukazano.

Zatem se je Jakob pognal iz hiše proti sosеду Bokalu po ženo. Nemci so menili, da namerava pobegniti, pa so namerili orožje za njim, da bi ga ubili. Takrat je prišel sin Stanko z litijske železniške postaje, kjer je odmetaval sneg s tirnic. Prisebno je skočil vmes ter zadržal očeta.

»Kje je gospodinja?« je vprašal Nemec.

»Pri Bokalu, pri bolnem očetu!« je zabrusil Konjar.

»Selili bomo samo vas!« je ukazal gestapovec, »ona pa naj ostane tam. Domov ne sme več! Ste razumeli?« je oblastveno odločal.

»Barabe ... cigani ... hudiči!« se je pridušal Jakob, vendar ni nič pomagalo.

Možje in fantje iz Litije in okolice pred taboriščem Neuhaus v Nemčiji spomladi 1943. leta. Večina fantov je še tisto jesen pobegnila v partizane.

Oče je pozval sina Stanka ter obe hčerki, Micko in Angelco, naj se prijavijo. Sam je zmašil nekaj stvari v nahrbtnik, sin je napolnil vojaško torbo in culo, hčerki pa sta zmetali v dva kovčka nekaj perila, oblek in drugih stvari.

Medtem je Jakob še nekajkrat nagnil zelenko, da se je že jel malo opotekati. Menil je, da bo tako laže šel iz hiše, ki jo je zgradil z lastnimi žulji.

»Živijo, Drejče! ... Še se bomo vrnili!« je zavpil Konjar sosedu Gorencu, ki je ob slovesu stal pred hišo in jokal.

»O, seveda boste prišli domov!« se je vmešal gestapovec. »Prav gotovo, samo če se sin vrne od banditov!« je še dodal in se odpeljal proti Litiji.

Na križišču pri Pestotniku sta se Kinkova in Konjarjeva družina sešli in skupaj odcapljali v Litijo. Policisti so jih seveda priganjali.

Pri Bricu pa se je malce zavleklo.

Na predvečer selitve se je na Ježi pri mami zglašil bratranec Karel Robenik, upokojenec in priložnostni delavec, ter ji zaupal, da je v Litiji v Lindnerjevi gostilni ujel na uho nekakšno šušljanje o selitvi partizanskih družin.

Ta novica mame Justine ni zmedla. Čeprav ni temu povsem verjela, je vseeno skrila nekaj dragocenih stvari in se odpravila k sorodnikom v Litijo. Pri Lindnerju niso vedeli nič zanesljivega o teh vesteh. In ker je bila že pozna ura, je Justina ostala tam s pripravljenim izgovorom, če bi jo namreč kdo vprašal, da gre zgodaj zjutraj na vlak in obiskat svojega sina Milana, ki je bil tedaj na zdravljenju v Topolščici.

Briceva mama je tam počakala jutra, nato pa odhitela domov, kjer so jo že čakali štirje policisti. Ukaz: selitev!

Čeprav je bila Justina prisebna ženska in že malo pripravljena na tako povelje, se sprva ni mogla povsem zbrati. Sin Janez je namreč že dve uri ždel v strahu za prihodnost, stari oče, imel je že osemnosedeset let, pa ni bil za potovanje. Zato so Nemci odločili, naj gresta mati in sin z njimi, starec pa k sosedom ali sorodnikom.

Vsa Litija, Kostrevnica in Jablaniška dolina so bile tedaj na nogah in so po svojih močeh skušale pomagati izgnancem. In tako je prišel z vozom na Bricevino sorodnik Erno Sodnik, naložil na voz nekaj oblačil, perila in hrane, nato pa še starega očeta in ga odpeljal na svoj dom v Litijo. Justina je medtem ponudila stražarjem jesti in piti, s čimer jih je toliko zamotila, da je skrivaj potisnila skozi okno nekaj drugih vrednosti sosedi Dušakovki.

Sredi dopoldneva, ko se je vrnil gestapovec iz Litije, so odgnali Justino in sina Janeza v Litijo.

Selitev četrte skupine Litijanov je vodil zlobni gestapovec Müller.

Ko so bili zvečer pri Klincu, kjer so živeli Vrhovčevi, neki znanci na obisku, sta nenadoma vstopila dva gestapovca in želela popisati ljudi, živino, pridelek in druge vrednosti, celo za zemljo sta se zanimala.

»Kaj to pomeni?« je vprašal gospodar France. »Je kaj nevarnega?«

»Ne, to delamo povsod!« je odvrnil Nemec prav malomarno.

Mladega gospodarja je to malo zaskrbelo, pa je vseeno pripravil vse potrebno, da bi drugo jutro zaklal najtežjega prašiča.

Nekaj po peti uri je gospodinja Fani hotela v drvarnico po drva, pa je na pragu naletela na Nemca, ki je ni pustil ven. Poklicala je seveda Franceta.

Bil je malce zmeden ter je na vsak način hotel na plano, da bi videl, kaj se dogaja zunaj. Toda Nemec je grobo zavrnil tudi njega. Poskusil je še pri zadnjih vratih. Tudi tam nemški stražar!

Nemški orožniki niso ne vstopili v hišo niti ničesar ukrenili. To je bilo še bolj mučno, kakor če bi takoj udarilo. Končno je gospodar skozi stransko okno spoznal nekega orožnika iz Litije in ga vprašal, kaj hočejo. Nemec mu ni odgovoril, temveč ga je prosil za hrano. Ko mu je France dal kruha, ga je spet vprašal, kaj nameravajo storiti.

»Ne vem!« je odgovoril Nemec. »Mi smo morali vsi hkrati ven na več strani, zakaj, ne vem,« je zatrjeval lačni mož postave.

Šele z dnem, nekako uro po svitanju, so prišli v hišo trije Nemci in razkrili svojo zločinsko odločitev.

»V imenu postave se morate pripraviti za selitev!« je ukazal njihov vodja. »Vzemite za tri dni hrane in devetdeset kilogramov blaga!«

Gospodar France in sestra Pavla s hčerko Vero ter mačeha Fani in njena hčerka Marinka so začeli nositi na kup razne stvari kakor mravlje razno igličevje. Razen obleke, odej in perila so pomislili tudi na kruh, marga-rino, domačo salamo in drugo.

Čez pol ure so bila hišna vrata že zapečateni, dom prazen in onemel, domači pa so v spremstvu gestapovca in treh orožnikov capljali proti sodnijskim zaporom.

Tudi Dovjakova mama Justina tisto noč ni spala, ker je v zli slutnji premišljevala, kaj se bo zgodilo z njimi. Bila je tudi osamljena, kajti mož Janko je bil takrat v službi v Kamniku.

Nenadoma se je pred hišo ustavil avtomobil. Materi še ni uspelo prebuditi oba otroka, ko je že zaropotalo po vratih. Komaj jih je odprla, že je gestapovski črnih vpil nad njo, češ da je njen sin bandit in da bo plačala njegov dolg, ker je bil soudeležen pri organiziranju, da so fantje odšli k upornikom.

»Moj sin je v službi na finančnem uradu v Kamniku, sicer pa sploh ne odgovarjam več zanj,« je odvrnila Justina, kajti sin Dušan je bil do odhoda v partizane res zaposlen v Kamniku.

»Vi ste ga vzgajali in od vas je pobegnil k partizanom!« je zakričal Müller in ukazal: »Pol ure imate časa za pripravo!«

V zmedenosti, šlo je zares, niso vedeli, kaj bi storili. Iz zadrege so jih potegnili sami policisti. Otroka sta se oblačila, mati pa je pograbila nekaj perila, ki je bilo pri roki, ter ga začela basati v pernico. Toda gestapovec Müller ji je vse skupaj iztrgal iz rok in zalučal v kot. Pa je napravila drugo, manjšo culo ter vanjo zbasala nekaj oblek, klobase in budilko! Kdo ve, zakaj ji je bila ura tako pri srcu?

Ko je bilo vse nared, ni bilo povelja za odhod. Dovjakovi so nestrpno čakali v tihem upanju, da jih bodo morda le pustili doma. Toda kmalu so jih surovo odgnali.

K trinajstim izseljenim družinam, katerih sinovi so odšli k partizanom, so gestapovci pridali še dve, toda brez očetov. Alojz Kralj in Franc Pungerčar sta bila namreč že v nemških zaporih v Begunjah na Gorenjskem, ker sta zapornikom v Litiji dajala naskrivaj hrano in druge stvari, ki so jim jih pri-našali svojci. Zdaj pa so hitlerjevci še izgnali njune najdražje, Kraljevo Ano s sinovoma Vojkom in Andrejem ter Pungerčarjevo Marijo in njeno hčer Nado.

Žalostni prizori krute vojne vihre, ki je izpraznila petnajst domov, so se zdaj nadaljevali v Litiji, kjer so se zbirale izgnane družine druga za drugo, vse polne enakih bolečin in trpljenja.

Brežani in Kostrevničani so se pripeljali s kamioni, drugi so prihajali peš, nekateri so pripeljali svoje stvari za vsakdanjo rabo na ročnih vozičkih ali pa so jih prinesli v nahrbtnikih in vrečah, culah in kovčkih, torbah in bisagah ali pa kar v naročju, kjer so nosili tudi dojenčke in otroke.

Pogled na prihajajoče izgnance, ki so se zbirali pred sodnijo, je bil žalosten in je spominjal na ciganske selitve, na brezdomce, na nebogljene in ponižane tlačane. Nemci pa so se obnašali kot zverine, ki čuvajo svojo čredo le toliko časa, dokler je ne raztrgajo in požro.

Sprva so gestapovci, policisti in orožniki tlačili pregnance v hodnike litijskih zaporov, kajti celice so bile polne zapornikov. Potem pa so jih začeli razvrščati po skupinah in jih pripravljati za nadaljnji prevoz v izgnanstvo.

Ko so si posamezne družine začele pripovedovati preživete razburljive dogodke, je ob ugibanju, kaj jim bo prinesel naslednji dan, nastala strašna negotovost in zmeda. Gestapovci, policisti in orožniki, ki so vdiral v njihove domove, so dajali tako različne ukaze, naročila in pojasnila, da se niti dve izjavi nista ujemali. To je pomenilo, da so lagali drug čez drugega in s tem namerno zavajali ljudi.

Gestapovci so bili videti sila nasajeni, pa se zato Litijani niso upali blizu, da bi se poslovili od znancev in jim rekli kakšno bodrilno besedo v pozdrav. Nekateri pa so le zbrali toliko poguma, da so se približali sodnji ter prinašali izgnancem toplo mleko, čaj, juho, golaž in druga jedila. Med njimi so bili najbolj prizadevni Lindnerca, Sodnikovka, Kunstlerjevi fantje, Vido-vička, Štokov Franci in še nekateri drugi.

Medtem, bilo je nekako ob enajstih dopoldne, so Nemci napolnili dva avtomobila z izgnanci. Na kamionu so bili vsi Brežani, na avtobusu pa predvsem ženske in otroci.

Potem sta se povzpela na vsak avto po en gestapovec in pregledala, če so ljudje pravilno razporejeni po vozilu. Na eni strani so se namreč stiskali pregnanci, nasproti njih pa so sedeli nemški policisti s pokonci postavljenimi puškami pred seboj.

Prvi dve vozili sta bili nared!

Avtomobilska motorja sta zarohnela in potegnila vozili po litijem trgu. Naši ljudje, zavedni Slovenci, so mahali izgnancem v pozdrav in jim želeli čim prejšnjo vrnitev, drugi, zagrizeni nacisti in nemčurji pa so pljuvali proti preseljencem in jih zmerjali z banditi, komunisti in raznimi grdimi psovskami. Ko so se prepeljali čez litijski most, je Šranger zažugal nemškemu podrepniku Ulagi in zakričal:

»Le zijaj, svinja nemčurska, boš že še občutil naše pesti, ko se vrnemo!«

In potem sta obe vozili zavili po levem bregu Save proti Hotiču in dalje proti Gorenjski. Kam, tega ni nihče vedel.

Šrangerjev Emil je imel še vedno vročico. Jokal je in šklepetal z zobmi, bil je bled in utrujen. Eden nemških policistov ga je hotel malce potolažiti, toda deček ga je jezno in odločno zavrnil in ni maral za njegovo hinavsko sočutje. To je policista, priletnega Avstrijca, po vsej verjetnosti tudi očeta, tako ganilo, da so mu ušle debele solze po licih.

V Verneku se je kamion naglo ustavil. Kaj neki se je zgodilo? Nič drugega kakor tesno srečanje z nasproti vozečim avtomobilom. Lindnerjeva Babi iz Litije se je namreč že vračala s partizanske javke v Senožetih, kamor je zjutraj nesla novico o izseljevanju.

Vozili z izgnanci sta spet brzeli po zasneženi savski soteski proti Gorenjskemu. Marsikdo od izgnancev je na tihem upal, da bodo partizani napadli avtomobila in rešili pregnance iz nemških krempljev. Toda, tedaj žal ni bilo nobene partizanske enote v bližini.

Po dveh urah vožnje sta se avtomobila ustavila pred gradom Goričane pri Medvodah.

Ukazano je bilo, naj izpraznijo vozili. Starejši so se sklonjenih postav in s premrlimi udi komaj skobacali iz avtomobilov in se poskušali vzravnati. Otroci so laže poskakali ven, policisti pa so za njimi zmetali njihovo kramo v sneg.

Bolnik Emil se je zadnji pripravil, da bi izstopil. Nemški policist mu je pokazal, naj nalahno skoči, češ da ga bo prestregel in ujel v roke. Ko pa je deček počepnil in skočil, se mu je Nemec nalašč umaknil, da je padel z obrazom na tla.

»Hudobec!« je otrok jokaje izustil in se pobral.

Pregnanci so morali v grad, avtomobila pa sta se vrnila v Litijo še po druge. Med potjo pa se je kamion pokvaril, tako da je tisti večer odpeljal v Goričane samo avtobus in sicer vse žene in otroke, ki so čakali v sodnji.

Štirinajst moških, ki so še ostali tam, je kamion odpeljal šele drugi dan. V Ribčah se je kamion ustavil. Kolesa so bila brez verig, pa ni šlo po gladki in poledeneli cesti. Vsi moški so morali s kamiona in porivati avto. Konjar se je temu uprl, češ da ne bo sebe porival v izgnanstvo, pa čeprav ga takoj ubijejo. Nemec se mu ni upal nič žalega storiti. Ker samo z moškimi le niso spravili vozila na klanec, so policisti prisilili nekega vaščana, da je s konji pomagal potegniti vozilo na vrh.

V Črnučah se je spet nekaj zataknilo na kamionu. Pa so Nemci nagnali može na vlak in jih odpeljali v Medvode.

V Goričanah so Hitlerjevi podaniki nagnali vse izseljence v stari grad. Brž ko so se za njimi zaprla težka grajska vrata, je marsikdo pomislil, ali se bo še kdaj vrnil izza temnih kamnitih zidov ali pa bo tam končal svoje borno življenje.

Toda za razmišljanje ni bilo dosti časa. Nemški upravnik je razdelil vse pregnance na dve skupini in vsaki dodelil po eno razsežno grajsko sobo. To sta bili nezakurjeni, temni in vlažni sobani, v katerih so bile razmetane po tleh umazane in oguljene slamnjače.

Tedaj so se vsi šele dobro pogledali in prešteli. Bilo jih je devetinsedemdeset, mladih in starih, zdravih in bolnih, od dojenčka in otrok ter fantov in deklet do bolnih mater in nosečih žena, krepkih mož in zgaranih starčkov.

Ko je človek pogledal to številno družino, ni mogel verjeti, da lahko živi v eni sobi devetintrideset ljudi obeh spolov in vseh starosti. Toda, če to zmorejo Gorenjci, ki so bili tam zaprti že nekaj dni, bomo vzdržali tudi Zasavci, so menili starejši može, ki so kot stari avstrijski vojaki že poskusili, kaj je vojna.

Za hrano, ki so jo dobivali zaporniki, so poznali samo bledo in grenko črno kavo ter rdeč, napol kostanjev kruh in enolončnico ali bolje rečeno korenjevo, kolerabično in repno juho. Ob taki hrani dva dni sicer ni bilo tako hudo, ker so imeli nekateri nekaj hrane s seboj, čeprav s tistim kruhom, ki so ga Brežani dobili od vaščanov, ni bilo malodane nič. Na culah, v katerih so imeli kruh, so namreč med vožnjo sedeli nemški stražarji, pa se je zdrobil. Ostale so samo drobtine, vendar so jih otroci slastno pozobali kot piščeta proseno zrnje.

Obiski v grajskih zaporih v Goričanah niso bili dovoljeni. Toda Babi iz Litije je z zvijačo le uspelo priti v stik z zaporniki, ki so jo obdali s kopico vprašanj in ji naložili mnogo naročil za sorodnike in prijatelje. Odšla je nazaj v Zasavje in obljubila, da jih bo še obiskala in storila zanje, kar bo mogla. Držala je besedo. Že čez tri dni je prinesla dva kovčka obleke, perila, hrane in drugih potrebnih stvari.

Življenje v zaporu je bilo zelo težko. Vendar pošten človek tudi v težavah najde smisel za življenje, zlasti če upa, da bo kdaj bolje. V notranjem urejanju tega življenja so najbolj dvignili moralo fantje iz Kostrevnice, ki so se tajno povezali z zaprtimi Gorenjci. In kmalu je zaorila pesem preganjanih in zasužnjenih Slovencev, pesem borbe in svobode, pesem ponosnih in neuklonljivih src.

Točno čez sedem dni životarjenja v Goričanah je prišlo gestapovsko povelje, da se je treba pripraviti za odhod, za premestitev v drug kraj. Uro potem so zaporniki že lezli v avtobus, ki jih je postopoma prepeljal na železniško postajo v Medvode, kjer so se skobacali v železniški vagon. Med prevozom po vasi so fantje glasno in ponosno zapeli:

»Na svobodi je živeti lepo...«

Lokomotiva je kmalu potegnila verigo vagonov in odpeljala Zasavce proti Jesenicam. Tam se vlak ni ustavil, temveč je skozi predor Podrošca odpuhal na Koroško in dalje proti...?

Za nekatere, zlasti starejše ljudi, je bilo slovo od slovenske zemlje, ki jih je rodila in živela, še težje kakor slovo od doma, pač zato, ker se je bolečina v prsih še bolj razbolela. Mnogi so se v mislih s solznimi očmi trgali od doma, poljubljali rodno grudo, pomilovali zapuščeno živino in s skrbjo za svoje letne pridelke še težje odganjali iz sebe lakoto in žejo. Bolj ko so premišljali o domu, bolj jih je žgalo v notranjosti.

Pot izgnancev skozi neznano mrzlo tujino je postajala pot groze in trpljenja, pot brez miru in sreče. Včasih se je potovanje za malo časa ustavilo, največkrat zaradi križanja z vojaškimi transporti, enkrat pa tudi zaradi čorbe, ki jo je dala neka organizacija Rdečega križa.

Pot jih je še vedno vodila naprej, od Spittala skozi Salzburg do Scherdinga in šele v Neuchausu so se ustavili v poslopju nekdanjega samostana.

Tu naj bi bilo prvo taborišče.

Nemci so nagnali številno pisano družino na samostansko dvorišče, kamor so prišli okoliški kmetje in obrtniki ter izbirali med taboriščniki najboljše za delovno silo. Vse je bilo zelo ponižujoče, kakor prodajanje sužnjev ali kot na sejmu, ko pridejo kmetje kupovat živino.

In tako so zdravi in za delo sposobni ljudje šli garat na kmetije, v delavnice in drugam, kjer so jih rabili, bolniki, matere in otroci pa so ostali

v samostanu in živeli taboriščno življenje. Ko pa so si za silo uredili prebivanje, so jih preselili v drug kraj, kjer je bilo življenje še slabše.

In tako so tekli dnevi, tedni in meseci ... in vojna leta. Pregnanci so životarili po taboriščih in na delu in z nadčloveško potrpežljivostjo prenašali breme krutega zločina, ki ga je storil nad njimi hitlerizem. Starši, zlasti pa še matere, so z odprtimi ranami v srcu trepetali za svoje sinove, v duhu skrbeli zanje in jih v mislih spremljali po partizanskih poteh, čeprav dolgo dolgo niso ničesar vedeli o njih.

Ko so začele prodirati vesti o partizanih v njihovo taborišče, so mladi fantje čedalje težje prenašali breme nacizma. In nedolgo za tem so začeli organizirati pobeg v domovino — v partizane. Ker je bilo iz Nemčije skoraj nemogoče priti ilegalno v druge okupirane dežele, so si preskrbeli lažna potna dovoljenja. Pri tem sta jim pomagali zlasti Ani Štok in Vera Dovjak, ki sta jim napravili ponarejene legitimacije in dovolilnice za nekajdnevni dopust.

Pobegi v partizane so se hitro vrstili. V avgustu je zmanjkalo Jožeta Koprivnikarja, potem pa so v septembru odšli Pavle Sirk in Tone Dobravec, Slavko in Feliks Kink pa Tine Repina, potem pa še Franc Vrhovec in Tone Potisek.

Drugi so ostali v Nemčiji. K njim so Nemci pripeljali iz zaporov še Janka Dovjaka in Alojza Kralja. Dve družini pa sta dobili celo naraščaj. Tri mesece po izselitvi je bila namreč rojena Olga Jurič, nato pa še Ani Ponebšek.

Prešibko je moje pero, da bi moglo opisati vse bolečine in trpljenja izgnancev, vse skrbi očetov za zapuščene domačije in zaobljube mater, ki so neskončno želele zdravja in sreče svojim sinovom v partizanih. Vojni čas se je vlekel po polževo in z vsakim dnem so tudi Zasavci v daljnji tujini čutili več gorja te strašne bitke in si še bolj kot borci v domačih gozdovih želeli konca vojne, konca ubijanja in razdejanja.

Naposled so po dveh letih in pol to tudi dočakali. Toda niso mogli takoj domov, v osvobojeno domovino. Sprva namreč niso imeli uradnih dovoljenj zavezniških oblasti, drugič ni bilo potrebnih prevoznih sredstev, tretjič so jim to preprečevali porušeni mostovi, razbite proge, razkopane ceste... Ko so vse to premagali, pa so morali še skozi razne karantene in preglede.

Končno so se 24. julija 1945. vrnili v svoje rodne kraje, v zapuščene domove, na svojo zemljo.

In usahle domačije so spet oživele!

ANTON GODEC-TOMAŽ
PARTIZANSKO CIVILNO TABORIŠČE

Rojstvo

Jevnica je prikupna vasica z dobrimi in prijaznimi ljudmi. Okolica je prijazna in tiha, polna gozdov in ozkih dolin ter planot, ustvarjena kot nalašč za delovanje partizanskih enot.

V prvih dneh okupacije je večkrat menjala oblastnika. Najprej so jo zasedli Nemci, nato so jo čez nekaj dni okupirali Italijani, a kmalu so spet prišli Nemci in — ostali.

Čeprav majhno naselje, je Jevnica med narodnoosvobodilno borbo veliko prispevala k pravičnemu boju. Z vasicami in zaselki v okolici, Malo Dolgo nogo, Goliščami, Malo Štango, delom Janč in Kresniškimi poljanami se je vključila v narodnoosvobodilno gibanje že konec 1942. leta, podobno tudi sosednje Kresnice in Kresniški vrh. Gibanje pa sprva, razen v Jevnici, ni bilo organizirano. Vsa navodila za delo OF so prihajala iz Senožeti, od nas pa so se širila po okoliških vaseh.

Prve vesti o nastanku narodnoosvobodilne vojske in njenih borbah smo dobivali od domačih železničarjev, ki so hodili v službo v Zalog in Ljubljano. Drugi, vsaj v začetku manj obsežen, vir novic pa so bili kurirji, ki so tod hodili že 1941. leta, 1942. pa kar redno prehajali nemško-italijansko mejo in Savo. Vaščani so se tako začeli vključevati v narodnoosvobodilni boj, sprva nekateri, nato pa vse več.

Tudi sam sem se kmalu opredelil, čeravno nisem delal organizirano vse do začetka 1942. leta. Ko sem že opravil nalogo, ki mi jo je dal kurir, in odnesel Florjanu v Senožeti nek zavitek — najbrž je bila to preizkušnja — me je čez nekaj dni Florjan vprašal, če sem pripravljen sodelovati. Seveda sem pristal. Izbral mi je partizansko ime — Tomaž. To je bilo konec februarja 1942. leta.

Sprva smo bolj skromno delali. Zbirali smo orožje, hrano in sanitetni material za borce v gozdovih. Bili smo kurirji, vzdrževali smo zveze in opravljali obveščevalne naloge. Po borbi na Jančah smo morali pregledati teren, kjer je potekala borba. Pregledovali smo v skupinah. V naši skupini smo bili Ivan Radman-Bosanec, Franc Šuštar iz Jevnice,¹ moj svak Ivan Rus in moja brata Ivan in Štefan.² Našli smo nekaj čelad in nabojev. Našli pa smo nad Slapnico tudi borca, ki je bil hudo ranjen, mi pa mu nismo mogli pomagati. Umrl nam je v rokah. Pokopali smo ga.

Borba druge grupe odredov na Jančah je bila odločilna za razvoj osvobodilnega gibanja v jevniškem predelu. Ljudje so po borbi še bolj zaupali v Osvobodilno fronto. To razpoloženje smo prvi jevniški organizatorji še utrjevali in krepili, tako da so do septembra 1942. dozoreli pogoji za ustanovitev terenskega odbora Osvobodilne fronte v Jevnici. V njem smo bili Ivan Radman-Bosanec, Jože Benčič starejši in mlajši, moj brat Ivan in jaz. Proti koncu 1942. leta smo delo tega odbora razširili še na Kresnice.

¹ Kasneje je bil ustreljen kot talec v Mengšu.

² Oba sta padla v partizanih.

Nemci so konec 1942. leta začeli novačiti za svojo vojsko vse za vojsko sposobne fante, mi pa smo hoteli še pred njimi izpeljati svojo partizansko mobilizacijo. Ne rečem, da je bila to lahka naloga, uspela pa je, saj je šla v partizane večina, okrog 40 fantov in mož s tega območja, v nemško vojsko pa le dva ali trije. Ta uspeh smo dosegli po nekaj mesecih trdega, odločnega in načrtnega dela. Zanj je bilo treba neštetokrat obiskati in se pogovoriti z vsakim, ki bi ga lahko zadela nemška mobilizacija. Postopoma pa smo jim dajali sprva drobne, kasneje pa odgovornejše naloge za osvobodilno gibanje. Pri tem nam je mnogo pomagala Vera Šlander-Lojzka, ki je od časa do časa prihajala na naš teren že od jeseni 1942. Dne 5. januarja 1943. so ti fantje odšli v gozdove.

Nemci so spoznali, da jim je njihova mobilizacija spodletela, zato so se hoteli znesti nad družinami tistih, ki so odšli v partizane. Toda pri nas se jim niti to ni posrečilo. Naredili so »taktično napako«, ker so se s pobiranjem družin zaleteli najprej na vzhodno stran Litije, mi pa smo za njihove ukrepe zvedeli, še preden so prišli v naš okoliš. Nove partizane smo aktivisti že prej pripravili na to, da se bodo morda Nemci maščevali njihovim družinam. Te pa so tudi vedele, kaj je njihova dolžnost in svojim niso branile iti v partizane. Mislile so že prej nekaj tudi na to, da bi se še same pred Nemci umaknile v gozdove. Zdaj pa so se res morale odločiti. Eno noč so imele za premislek in izbiro, ali naj Nemce počakajo doma in se puste odpeljati v taborišča ali pa se umaknejo v zavetje domačih gozdov. Vse so se odločile, da ostanejo v domačem kraju, čeprav v težavah, zimskem vremenu in nevarnostih.

Ko so sredi dopoldneva 15. januarja gestapovci prišli v Jevnico selit, so slabo naleteli. Prišli so najprej k meni in me spraševali, če sem jaz — moj oče. Ker to nisem bil, so odšli, da bi ga poiskali na njegovem domu. Sam pa sem bil hitrejši od njih. Še preden so prišli v Malo Dolgo nogo in druge vasi, kamor so bili namenjeni, je moje sporočilo in opozorilo že opravilo svoje. Vse družine, ki so jih nameravali seliti, so hitro pobrale najnujnejše in kar je bilo najbolj pri roki ter pobegnile v najbližje gozdove.

Tako se je rodilo naše partizansko civilno taborišče.

Nemci so bili spet praznih rok. Pobrali pa so po teh praznih domačijah, kar so mogli. Posebno jim je dišala pijača iz kleti mojega očeta. Naložili so jo in odpeljali. Toda ta dan jim ni in ni šlo od rok. Na poti so naleteli na partizansko patroljo, ki jih je napadla in prestrelila sode. Mošt in slivovka sta stekla po tleh.

Življenje

Prve dni družine še niso živele skupaj. Šla je vsaka zase ali še s katero drugo v gozd, ki si ga je sama izbrala in ki je bil zanjo najbolj primeren, najbližji njeni vasi. Nekatere so se umaknile čisto blizu doma, druge so šle tudi uro daleč. Nekateri so vse, kar so rešili, prinesli na hrbtih in rokah, drugi pa so si to kar pripeljali v gozd. Zato so bile nekatere družine bolj »bogate«; premogle so šotorska krila in več odeje. Vse pa so bile goloroke in brez moči pred sovražnikom. Zato so si nekatere začele graditi svoje bunkerje po okoliških hribih. Naša družina si je prva zgradila bunker v gozdu na Vnajnarjih. Vanj so se vselili oče, mati, odrasla hči in še štirje mlajši otroci.

Kmalu nato so začeli graditi svoj bunker Jerantovi (oče, mati, njena sestra in dva otroka), pozneje pa tudi Rokavčevi (oče, mati in trije otroci).

Moj oče pa ni dolgo užival tega zavetja. Šel je domov v Malo Dolgo nogo po hrano. Ko je prišel tja, so bili na domu kurirji. Že nekaj trenutkov za njim so prišli tudi Nemci. Oče je bežal in bežal, dokler ni prišel pod Janče k Lužarjevim. Ker je bil ves truden in preznoben, so mu ponudili nekaj za pod zob in mrzlega mošta. Močno se je prehladil in zbolel za pljučnico. V bunkerju je 27. februarja umrl. Prijatelji so mu naredili krsto in ga sklenili pokopati čim bolj naskrivaj, kajti iskali so ga raztrganci. Zato so ga pokopali ponoči. Izkopali so jamo na pokopališču na Jančah. Kljub temu pa so raztrganci le izvedeli, da so očeta tam pokopali. Prišli so in razkopali več grobov, toda očetovega niso našli. Prijatelji so ga namreč pokopali tako, da groba sploh ni bilo opaziti. Tudi kakega znamenja, kje je pokopan, niso pustili. In prav temu se je treba zahvaliti, da očetovega trupla niso oskrunili.

Mene ni bilo na očetovem pogrebu. Bil sem v krempljih gestapa. Ko pa se mi je posrečilo pobegniti, sem tudi sam prišel v partizansko civilno taborišče. Žalostno je bilo moje prvo srečanje z materjo. Dejala mi je: »Zakaj si pa prišel? Tu je tako hudo! Težko je! In najbrž ne veš: oče je umrl in Štefan je padel!« Tako sem zvedel za očetovo in bratovo smrt. Skušal sem mater potolažiti, kar se je le dalo, a vem, da mi tedaj ni uspelo.

Toda družine se niso mogle dolgo same in vsaka zase potikati po gozdovih. Zanje je zvedel tudi štab IV. operativne cone, ki je dal pobudo, da se ustanovi organizirano taborišče za vse, ki so takrat pobegnili z doma. Predvsem naj bi tem ljudem pomagali z organiziranim vodstvom, organizirano prehrano in vsaj z najnujnejšo zaščito. Še ne dva tedna potem, ko so te družine pobegnile, je štab IV. operativne cone 28. januarja 1943. ustanovil partizansko civilno taborišče.

Franc Poglajen-Kranjc je iz svoje enote dal 6 borcev za organizacijo taboriščnega življenja in za zaščito. Med njimi je bil tudi Ivan Radman-Bosanec, ki je postal prvi komandir taborišča. Patrolje so hodile po okoliških gozdovih, sporočale družinam, da je organizirano enotno taborišče zanje in jih vabile, naj se mu pridružijo. To so prav rade storile, saj je bilo življenje težko, predvsem pa jih je pestil strah pred Nemci. Vse so se postopoma vključile v taboriščno življenje, tudi tiste, ki so si že zgradile bunkerje.

Sam sem prišel v taborišče šele v začetku marca. Konec januarja sem namreč padel v gestapovsko zasedo, ko sem se vračal z javke v Senožetih. Zaprli so me v Litiji, me 17. februarja prepeljali v Goričane, od tam pa v Šentvid. Najbrž bi končal v Begunjah, če ne bi 10. marca ušel in se še istega dne javil štabu IV. operativne cone v Senožetih. Komandant Stane me je še tisto noč poslal v taborišče za komandirja.

V partizanskem civilnem taborišču so bile tele družine: Jerantova, oče Janez, mati Alojzija, njena sestra Vera Zavrl in otroka Ivan ter takrat, ko je moral bežati z doma, dva dni star Tonček; Godčeva, oče (do smrti), mati Marija ter otroci Marija, ki je bila že odrasla, Gustelj, France, Zofka in Geni; Rokavčeva, oče Franc, mati Marija ter tri hčerke, Pavla in Minka, imena tretje pa se ne spominjam več. Od Cimermanovih so bili v taborišču dve hčerki, Jožefa in Zinka, mati Marija ter sinova Ivan in Lojze; od Arbitrovih oče Martin in mati Marjeta ter štirje otroci, Ančka, Pavla, Fani in Ivan.

Z nami je bil tudi Kalan, ki smo mu rekli Jaka, z ženo. Benčičeva družina je štela šest ljudi; Benčičevega očeta so Nemci prijeli doma še tisto jutro po umiku z doma, ko se je vrnil še po nekaj reči, v taborišče pa je prišla sestra pokojne matere Frančiška Parkelj z Benčičevimi štirimi otroki, Dragom, Marico, Lado in Evo in še z Jožetom Škrlijem, ki je bil žagar pri Benčičevih. Od Pintarjevih, ki so se pisali Hvala, sta bila hči Alenka in sin Jože. Bili sta še dve ženski iz Litije in petdesetletni France, ki smo mu pravili Primorec. Tega so brigade ranjenega pustile na našem območju in v naši oskrbi. Bilo je osem družin in štirinštirideset stalnih članov, med njimi dvaindvajset otrok, štirinajst žensk in osem za borbo nesposobnih moških.

Taborišče pa je imelo še manjšo patroljo, v začetku vsega 6 oboroženih borcev. Orožje so si preskrbeli sami. Patrolja je imela predvsem terenske naloge, zraven pa je še skrbela za zavarovanje taborišča, za premike, bila je pa tudi vez med taboriščem in zunanjim svetom. Taborišče je imelo svojega stalnega obveščevalca Miho Rusa iz Jevnice, ki je sicer živel doma, a je ves svoj čas posvečal skrbi za nas. Ob vsakem času je vedel, kje smo, da nas je lahko obveščal o nevarnostih in hajkah. Pomagala mu je tudi uslužbenka železniške postaje v Lazah Julka Lukič.

Partizansko civilno taborišče se je nahajalo predvsem v gozdovih na območju Jevnice, Kresniških poljan, Golišč, Male Štange, Male Dolge noge, Rašice, Koških poljan, Janč, Tujega grma, Gaberja in Vnajnarjev, včasih pa tudi onkraj hribov in celo onkraj nemško-italijanske meje. Kaj dlje pa se tam ni dalo zadrževati, ker je na Dolenjskem sitnarila bela garda.

»Naš« gozd je bil npr. Perjasec blizu Jevnice. To je bila gosto zaraščena hosta. Tu smo taborili predvsem zaradi tega, ker ni bilo daleč do vode, v bližini pa tudi ni bilo pomembnejših in prehodnih poti. Če smo bili izdani ali drugače v nevarnosti, smo se lahko umaknili, ker je povezan s sosednimi gozdovi. Razen tega pa je bil sila pripraven tudi za otroke, na katere smo morali še posebej paziti in jim dati vsaj nekaj prostora za igro.

Zelo pripraven je bil tudi Perlezov gozd v Slapniškem grabnu. To je bil mlad smrekov gozd, kamor smo se zatekali v deževju, da smo imeli vsaj nekaj strehe nad glavo. Tudi dim ni prišel skozi veje in gozd je dušil zvok.

V gozdu na Kosivni ravni pod Jančami na gaberški strani smo se čutili precej varne. Tam smo se zadrževali predvsem zato, ker ni bilo treba predaleč hoditi po hrano in druge potrebščine.

V Dolgi nogi nam je dajal zavetje smrekov gozd pod Pintarjem, kjer je bila tudi javka. Tu smo se počutili kot doma. Pintarjeva mati nas je o vsem obveščala, zlasti pa o nevarnosti, ki nam je pretila. Z njo smo bili domenjeni tudi za posebna znamenja. Če je bilo nevarno, ali če je dišalo po hajki, je Pintarjeva mati spustila po hribu navzdol star lonec. To je pomenilo: »Fantje, nebo ni čisto!«

Najbolj varno pa smo se počutili v Pudgarjevem gozdu. To je bilo brezje z redko podrastjo in hkrati največji gozd daleč naokoli, posebej pa v tem delu Zasavja.

Bolj poredkoma smo taborili blizu vasi Golišče. Gozd je bil bolj redek, pa tudi sama Litija s sovražnimi postojankami je bila preblizu.

Kadar pa nam je najbolj gorelo pod nogami, smo se umaknili v gozd na Medvehki, na pobočje med Lazami in Jevnico. Tu je bilo veliko velikega

robidja; težko je bilo verjeti, da bi raztrgance in Nemce zaneslo semkaj. Uporabljali smo tudi taborišče v gozdu med Jančami in Hribovcem.

Slabe spomine imamo na gozd in taborišče Pod Solcem. Tam smo taborili, zdi se mi, le dvakrat, a vedno so nas pregnali raztrganci. Bili smo izdani.

Gozda na Balantinovem vrhu nismo mnogo uporabljali. Tam je bil izkopan tudi podzemni bunker, za katerega pa so vedeli le najbolj zanesljivi. Največ so ga uporabljali prehodni gostje.

Imeli smo še eno vmesno taborišče na Dolgi nogi, kjer se je po domače reklo Nad Povlovicvim mlinom.

Življenje v partizanskem civilnem taborišču je bilo skromno in polno nevarnosti, toda kljub vsemu po svoje lepo. Zato ga bom po lastnih in po spominih drugih opisal.

Taborišče je bilo predvsem zelo premično. Premikali smo se sleherno noč, včasih tudi po dvakrat, seveda pa tudi podnevi. Morali smo tako delati, da bi zabrisali sledi za seboj ali, kakor se je temu po partizansko reklo, da se ne bi dekonspirirali.

Premiki so bili redni, načrtni, in izredni. Za redne smo že vnaprej izbrali nov kraj. Navadno sem ga izbral sam, si ga prej ogledal in dobro premislil, če ustreza našim potrebam. Te pa so bile drugačne kot pri operativnih enotah. Predvsem sem moral misliti, če je blizu vode, če se lahko neopazno in, če je bilo treba, tudi hitro umaknemo, če je prostor primeren za naše kratko prebivanje. Na marsikak kraj smo se tudi vračali, če ni bil izdan. Imeli pa smo včasih posebno smolo. Nekoč smo prišli v novo taborišče ob 6 jutraj, ob 9 pa smo bili že izdani. Ljudje pa so bili v taborišču vendar zato, da bi bili na varnem. Kakšna odgovornost!

Na rednih premikih je vsakdo vedel, kaj mora delati in kako hoditi. Primorec je moral poskrbeti, da za taboriščem ni ostalo nobenega sledu, Pogasiti je moral ogenj in razkopati ognjišče, zakopati ostanke hrane, smeti, stranišče, pregledati, če ni kdo česa pozabil in podobno. Posodo in živež so nosili moški, pa tudi nekatere močnejše ženske, vsak, tudi otroci, pa še svoje osebne reči. Patrulja je bila v izvidnici in zaščitnici, za bočno patruljo in zvezo v koloni. Pomagala pa je tudi nositi otroke in bolnike. Vsakdo je vedel, kje je njegov prostor. Če je bila svetla noč, smo hodili v večjih presledkih med seboj, če tema ko v rogu, tesno drug za drugim. Hodili smo včasih celo noč, včasih manj. Če smo mogli, smo počivali, če je bilo preveč nevarno, smo držali vso pot, pozimi ali poleti, v snegu in dežju, disciplinirano, tiho, brez tožba; celo otroci niso jokali. Ko smo prišli na izbrani kraj, pa smo si najprej uredili novo taborišče. Za take premike je bilo med nami vedno premalo dovolj močnih ljudi. Od vseh, zlasti od žena in otrok, pa tudi od drugih je terjalo mnogo truda in naporov in narekovalo taborišču poseben način življenja in reda. Predvsem je moralo biti vse urejeno tako, da se je bilo mogoče hitro preseliti, hitro pospraviti za seboj, a vendar biti »doma« v novem taborišču prav tako kot v starem še pred nekaj urami. Zato naše taborišče ni nikoli imelo kakšnih trdnejših bivališč. Bilo je pod milim nebom. Nekaj šotorov, ki so jih nekateri prinesli s seboj, ter odeje in veje so varovale taboriščnike pred mrazom in močo. Nikoli nismo taborili na kupu, ampak v primernih presledkih, da nas ne bi moglo kar vse naenkrat pokositi. Kuhinja

je bila navadno tudi do petdeset metrov stran in niže od bivališč. Če bi s svojimi dišavami že privabila sovražnika, je bilo še vedno nekaj možnosti, da bi drugi taboriščniki zbežali pred njim.

V taborišču je bil strog red. Skupno življenje je zahtevalo tudi skupno delo in skupno skrb. Vsak taboriščnik, ki je bil sposoben, je imel svoje določene naloge in opravila, ki so se tikala vseh in vsakega posebej. Pri delu so se menjavali — dežurali, za posamezna opravila pa so bili določeni še posamezni vodje. Tako je npr. Martin Arbiter skrbel za drva, Jaka za red, Primorec za higieno v taborišču in podobno. Moški so napravljali predvsem drva za kuhinjo. Čeprav smo bili v gozdovih, je bilo z njimi dosti dela. Poiskati in nabrati je bilo treba taka, da se niso kadila in nas z dimom izdajala. Zato so morali drva lupiti. Pomagali so jim tudi otroci. Moški so bili seveda tudi na opazovalnicah. Večji otroci so bili opazovalci in izvidniki podnevi, pazili pa so tudi na mlajše, da ne bi jokali. Žene so kuhale, kadar pa jim je tu zmanjkalo dela, so še pletle za partizane. Nihče ni bil brez dela. Počitka je bilo malo, saj smo se ponoči premikali, ob svitu pa, ko smo navadno prišli v nov kraj, so morali dežurni takoj na delo in poskrbeti za ves dan, ki je bil pred nami.

Svoje prtljage ljudje niso imeli veliko, v glavnem le tisto, kar so imeli na sebi in odeje. In seveda vsak svojo porcijo in žlico, tudi otroci. Od teh reči se zlepa ni kdo ločil, saj so mu bile več kot potrebne. Drugo je bilo skupno, taboriščno. Ljudem od tistega, kar so vzeli s seboj, ni dosti ostalo, da bi delili z drugimi, toda, če so komu sorodniki ali znanci poslali kak priboljšek, ga je delil s tovariši. Kdor je imel šotor, ga je razpel med veje, pod njim pa so se stiskali tudi drugi, ne samo člani njegove družine. Morda si je kdo skril steklenico žganja za hudo uro, a če je bila sila, jo je privlekel na dan in odmašil.

Kuhinja je bila skupna, taboriščna. Bila je skromna. Petindvajsetlitrski »kazan«, trije ali štirje malo večji lonci, dve kuhalnici, zajemalka in morda še kakšna drobnarija so bili vsa naša posoda, toda v njej sta naši kuharici Arbitrova Marjeta in Cimermanova Jožefa (dokler ni zbolela) dobro in dosti nakuhali. Hrana je bila za tiste razmere dovolj kalorična in pestra. Kuhali sta nam golaže, juhe, obare, žgance, krompir, fižol, pekli svinjsko pečenko, včasih pa tudi kurjo, delali solate in podobno. Vedno smo imeli dovolj zelenjave, otroci tudi mleka. Žeje nismo trpeli, saj smo bili v gozdu, če pa nas je le prijala, smo imeli na voljo črno kavo — iz nadomestkov seveda — ali mošt. Pri kuhinji se ni smel zadrževati nihče, ki tam ni imel opravkov. Hrano je prinašala v taborišče zaščitna patrulja. Dobila jo je nekaj pri okoliških organizacijah in sodelovalcih OF, nekaj z rekvizicijami, meso pa je večkrat odkupovala pri kmetih, ki so klali na »črno«. Dlje ko je obstajalo taborišče, bolj je bila urejena in organizirana njegova prehrana.

V taborišču smo skrbeli tudi za najbolj osnovno higieno. V vsakem taborišču smo si takoj uredili sanitarije. Umivat so se taboriščniki hodili k studentem, ki so bili v bližini, vedno organizirano in v manjših skupinah. (Sploh smo v taborišču pazili, da se ljudje ne bi držali preveč skupaj.) Prala je vsaka družina za sebe, za patruljo pa so skrbele žene in dekleta po vaseh. Tudi topla voda je bila na voljo, v kuhinjo so jo nanosili v kotlih. Perilo se je sušilo po vejah, vendar obešeno tako, da ga ni bilo videti ne iz zrakla ne iz okolice taborišča.

Več skrbi s perilom pa je imela Jerantova družina. Za njihovega malega Tončka, najmlajšega člana taborišča, naše taboriščne razmere niso bile nič preveč primerne. Vsi smo vedeli, da bi moral imeti dojenček več nege, a kaj, ko mu je nismo mogli nuditi. Toda Tonček je kljub temu rasel in je danes že možak. Njegov oče pa je takrat zanj plenice sušil na lastnem telesu; ko jih je mati oprala, si jih je pod srajco ovil okrog života in posušil.

Za bolezen smo imeli pri sebi manjšo ročno lekarno, nekaj povojev in tablet, zdravniškega »strokovnjaka« pa nobenega. Če je bila sila, smo prek terenskih delavcev sporočali zdravniku v Litiji, kaj je komu, on pa je po isti poti sporočal, kako naj se bolnik zdravi. V taborišče ni nikoli prišel, sicer pa tudi ni bilo take sile. Prehlade in podobne bolezni smo si pozdravili z domačimi zdravili. Težjih pa ni bilo, predvsem nalezljivih ne. Le Cimermanovo mamo je zgrabil revmatizem, da smo jo morali nositi.

Z vztrajnim delom in politično vzgojo ter z občudovanja vredno potrpežljivostjo ljudi smo dosegli, da je bil v taborišču tak red in tako življenje. Ljudje so se navadili tudi na konspiracijo. Kaj vse ni bilo treba storiti zanj! Niti zvez s sorodniki in znanci ljudje niso sami vzdrževali. Če je bilo treba, je to opravila patrolja. V taborišče pa tako ali tako ni smel nihče, ki ni imel tu kaj opraviti. Za varnost prek noči so skrbele patrolje in straže. Moški so stražili na izpostavljenih točkah. V taborišču so bili ponoči le dva ali trije oboroženi ljudje, drugi so bili po opravkih na terenu. Vendar je že to bilo dovolj, da so se ljudje čutili bolj varne. Če bi bilo kaj resnejšega, se pa tudi cela četica ne bi mogla dolgo braniti.

Čez dan so moške na straži zamenjali otroci. Prav radi so opravljali to nadvse pomembno dolžnost. Veleli smo jim, naj splezajo na drevesa in pozorno opazujejo okolico. Če so kaj opazili ali videli, da se kdo bliža taborišču, so morali takoj sporočiti. Če se danes spomnim, kako so ponosno in z veliko ljubeznijo ter zavzetostjo izpolnjevali svoje naloge, jim moram še zdaj, čeprav so odrasli, iz vsega srca čestitati in povedati, da sem se nanje zelo zanesel. Skoraj bolj kot na odrasle. Bili so vestni, predvsem pa jih je bilo sovražnika strah, saj so imeli o njem še drugačne predstave kot odrasli. In zato tudi nikomur, ki ga niso poznali, niso zaupali. To se je primerilo tudi Janezu Petjetu, partizanu, ki je prišel spotoma k nam v taborišče. Ponudil se je, da bi pomagal stražiti. Šele po vojni je zvedel, da je takrat stražil in bil obenem pod stražo. Niso mu zaupali. Ko pa so se prepričali, da je »pravi«, so ga imeli radi. Celo krstili so ga, kot je treba, za Jovana.

Sicer pa moram še reči, da so bili otroci nadvse disciplinirani. Kot da bi imeli razvit poseben čut, niso nikoli jokali, ko je bila zaukazana »stroga tišina«. Niti dojenček ne! Niso se prepirali ne glasno igrali in niso kašljali, pa naj je bilo še tako hudo.

Naše varnosti seveda ne bi bilo brez javk in obveščevalne službe. Na Mali Dolgi nogi je bila naša obveščevalka Balantinova mama, ki nam je sporočala vse premike sovražnika in novice o trenutnem položaju v dolini. Na Dolgi nogi je bila javka, ki pa so jo uporabljali tudi za druge potrebe, še pri Pintarjevi mami, na Tujem grmu pa pri Hostnem Pintarju. Pri gospodarju Martinu in njegovi sestri Franciški smo predvsem dobivali hrano. Na Goliščih pri Steknetu je bilo zbirališče hrane za naše taborišče. Tam je bila tudi javka pri Mariji Kirn, po domače pri Vrbčevki, kjer smo razen hrane dobivali tudi

obvestila. Do avgusta je bila javka tudi na Jančah pri Bernardu. Pozneje pa je Bernardov Janez, ki je bil gospodarjev brat, začel delati za belogardiste. Javko smo imeli tudi pri Maroltovih na Vnajnarjih, kjer nam je pomagala vsa družina, posebno pa se je odlikovala hčerka Francka. V tej vasi je bila javka še pri Brdarju, kjer nam je predvsem pomagala Brdarjeva mati, in pri Skakavniku, v Jevnici pa pri Antonu Škodi. Na Kresniških poljanah so bile javke pri Pavli Zavrl in njeni sestri Micki, pri Francki Kovič in pri Pavli Zamanovi. Pri njih smo dobivali razne podatke o gibanju sovražnika in o njegovi moči, dobivali smo pa tudi hrano in celo denar. Razen teh pa je bila v Kresniških poljanah pomembna tudi javka pri Jožefi Kovičevi, ki je stanovala tik ob cesti in je bila povezana z drugimi v vasi.

Do javk smo prihajali ponoči, pa tudi podnevi, posebno če ni bilo nevarnosti. Nanje so nas opozarjali tudi s posebnimi znamenji. Pintarjeva mama nas je obveščala z lonci, drugi so obešali rjuhe ali krpe na okna in druga dogovorjena mesta. Imeli smo tudi natanko določene ure, ko smo se srečavali. Povsod je bilo nekoliko drugače, da nas ni bilo lahko opaziti, oziroma da nismo »bili v oči«. Na javke smo večkrat pošiljali tudi otroke, ki so poznali pota in so se znali dobro prikriti, da niso vzbujali pozornosti.

Povsod smo imeli dobre ljudi, ki so skrbeli za nas, a bilo je tudi nekaj izdajalcev. Med njimi je bil Leon Zupančič ali Krajerjev Leon, kot so mu pravili po domače. On in vsa njegova družina so nam bili sovražni. Pozneje je postal celo komandir bele garde v Kresnicah.

Albin Ostrež ali Brajdov Albin je bil sprva pri partizanih, pozneje pa je dezertiral k beli gardi. Ta se je zlasti »specializiral« za iskanje družin po bunkerjih. Tudi Breznikov Peregrin s Štangarskih poljan, ki je bil raztrganec, nas je veskozi zalezoval. Slapničar ali Bizjakov Janez s Kresniških poljan se je že od vsega začetka udingal okupatorju. Toda že dvainštiridesetega leta smo ga razkrinkali, triinštiridesetega pa si ni več upal sam naokoli, ampak vedno le v spremstvu gestapovcev in belogardistov.

Dokler so bili v postojankah na našem območju le Nemci, je bilo življenje v taborišču precej lažje kot pozneje, ko so se jim pridružili še belogardisti in tu in tam tudi partizanski dezerterji. »Kristusovi« vojaki in črnorokci so seveda dobro poznali teren in so nam lažje prišli na sled. Povzročali so nam nemalo skrbi.

Ob hajkah in izdaji so bili naši premiki drugačni kot redni. Že vnaprej smo si za take primere določili zbirališča. Ko pa smo jo morali v naglici pobrati, smo se razdelili v manjše skupine. Glavar družine je moral skrbeti za svojo družino, paziti, da se je skrbno prikrivala in da se ni z ničemer izdala pred nepoklicanimi očmi in ušesi. Taboriščniki niso ob takih priložnostih nikoli zgubili glave. Storili so, kar jim je bilo že prej ali pa takrat naročeno, brez panike, le s strahom, da jih sovražnik ne bi dobil in pobil. Zato so se tudi znali potajiti in skriti, kot bi se vse življenje pripravljali na to. Moja mati se je morala nekoč s štiriletno hčerko skriti kar v pšenico ob poti. Nemci so hodili tako blizu, da je mislila, da ju bodo zdaj zdaj zagrabili z rokami. Punčka pa ves čas ni niti zdihnila. In rešili sta se.

Spominjam se neke junijske hajke 1943. leta. Ne vem kako, toda zvečer smo dobili sto dvajset novincev, ki so prišli s Štajerskega. Treba jih je bilo

prepeljati na Dolenjsko tja do dolenjskega odreda, ki je moral poskrbeti zanje.

Prišli so k nam, vse jim je bilo novo, vse nevsakdanje. In prav takrat se je začela hajka. Ugotovili smo, da so vse ključne položaje že zasedli sovražniki in da se ne bomo kar tako izmuznili iz obroča. Nas pa je bilo le sedem oboroženih.

Z novinci sem poslal patroljo petih ljudi, med katerimi je bil tudi Frenk Mojškerc. Šli so tik ob železnici na Slapniški graben proti hribu Solcu s kmetijo Hribovec. Sam pa sem ostal z vsemi ljudmi iz taborišča med Slapnico in Jevnico. Odredil sem strogo tišino. Nihče ni smel ves čas niti pisniti, kajti Nemci so bili čisto blizu.

V tej hajki ni padel ali bil zajet noben novinec in nihče iz taborišča. Poznal sem tako dobro ves teren, da smo se lahko sovražniku spretno umikali, čeprav je bil v neposredni bližini.

Prav tako se spominjam nekega drugega napada. Premik je bil nujen. Toda — kam? V sili smo mlajše otroke in druge dobesedno stlačili v neko grmovje na parobku hriba, starejše otroke pa smo poslali na drevesa, da bi opazovali cesto, železnico in Savo. Že poprej smo jim govorili, kakšni so Nemci, kako oblečeni in opremljeni in povedali smo jim, da nas bodo pobili, če se ne bomo branili. Če verjamete ali ne, v tistem trnju, kjer smo se skrili, je bila taka tišina, da bi šivanko slišal pasti na tla. Čeprav so bili vsi lačni in žejni in čeprav so vedeli, da zlepa ne bomo imeli kaj za pod zob, so se vsi junaško držali.

Nemce smo gledali čisto od blizu. Otroci so potem pripovedovali, da so si jih drugače predstavljali. Po teh dogodkih so postali še bolj vneti za straženje. Še bolj so se hoteli izkazati. »No, če so Nemci res taki, jih bomo pa že mi ugnali v kozji rog,« so govorili, ne da bi resnično vedeli, kaj je okupator.

Večjih hajk je bilo na srečo malo. Pred njimi smo se umikali le trikrat, v aprilu, maju in juniju. Več skrbi in premikov pa smo imeli zaradi zasledovanja raztrgancev, ki so nas začeli iskati kmalu po nastanku taborišča, da pred njimi nismo bili nikoli varni. Raztrganci so se potikali po našem okolišju v manjših skupinah, največ po šest ali sedem. Neposredno so taborišče napadli le enkrat in še tedaj jih je taboriščna patrolja pognala v beg. Naša patrolja se je večkrat srečala z njimi in se z njimi tudi spoprijela, toda nikdar se ji ni posrečilo, da bi katerega ujela ali ubila.

Hajka in preganjanja niso ves čas, kar je obstajalo taborišče, zahtevala nobenih žrtev, vendar pa je taborišče izgubilo Rokavčevo družino. Ta je sicer ostala na naši skrbi, se je pa ločila od nas in si postavila bunker, ki so ga poleti odkrili Nemci in družino odpeljali v internacijo. Takrat sta bili v bunkerju tudi Cimermanova mati s hčerjo. Mati se je tja zatekla zaradi bolezni. Nemci so tudi njih zajeli. V junijski hajki sta se ločila od taborišča Jerantova oče in mati. Nemci so ju ujeli in odpeljali, mali Tonček pa je ostal v taborišču pri teti.

Praznike, kot je prvi maj, smo v partizanih vedno nadvse slovesno praznovali, navadno s kako akcijo, s katero smo dali okupatorju vedeti, da je to naš praznik.

Tudi partizansko civilno taborišče je proslavilo 1. maj 1943. leta. Po okoliških hribih so zagoreli kresovi. Tudi mi smo, čeprav smo se s tem izneverili stalni skrbi za konspirativnost, zakurili kres, seveda ne preblizu taborišča. Bili smo tedaj na Balantinovem vrhu nad Jevnico. Naša patrolja je pripravila za vse tudi priboljšek — jedli smo potico, ki so jo spekle vaščanke. Z otroki pa smo se starejši šli rokovnjače in žandarje. Toda noben otrok ni hotel biti žandar. Prav prijetno je bilo.

Drugi dan pa smo izvedeli, da je zasavski bataljon to noč zažgal vlak. Morala ljudi v partizanskem civilnem taborišču je zato bila še večja in volja zdržati do konca, do zmage, še trdnejša.

Na splošno so bili člani partizanskega civilnega taborišča vedno seznanjeni z dogodki. Redno smo dobivali partizansko literaturo, ki so jo prinašali kurirji, ali pa smo sami hodili ponjo na javke. Tudi za legendarnega komandanta Staneta so ljudje že vedeli. Zato je bil prav poseben dogodek, ko se je Stane zadržal en dan in eno noč v našem taborišču. K nam je prišel neke junijske nedelje popoldne. Dobili smo nalogo, naj gre patrolja, v kateri sem bil tudi sam, nekoga čakati na javko. Pripeljal naj bi se čez Savo od Senožeti.

Prišel je komandant Stane s svojim spremstvom.

Ko je zvedel, da je v bližini partizansko civilno taborišče, si ga je želel ogledati. Bilo mu je všeč, ostal je ter se odpočil. Ljudje so bili vsi iz sebe. Slišali so že o njem, toda, da bi ga lahko videli tako od blizu, si niso mislili. Otroci so ga vlekli za rokav, kot bi se hoteli prepričati, če je res pravi. Stane je bil ves čas med ljudmi, se pogovarjal z njimi, jim govoril o Španiji, o partizanskih borbah, jih navduševal ter tolažil govoreč, da bo vojne kmalu konec in potem tudi konec takega življenja.

Pohvalil je organizacijo in življenje v našem taborišču. Pismena pohvala, ki sem jo pozneje dobil kot komandir od njega in ki jo je sam podpisal, pa je zame še posebno dragocen spomin.

Stane je odšel od nas in šele čez nekaj dni smo izvedeli, da je postal komandant glavnega štaba narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije. Ta vest pa nas je še bolj navdala s ponosom.

Za naše taborišče so se zelo zanimali tudi drugi vojaški in politični funkcionarji, posebno pa Tomaž, Skala in Mica.

Razpust

Leta 1943, posebno pa spomladi in poleti, je tudi na litijskem območju doživelo narodnoosvobodilno gibanje širok razmah. Zaradi vztrajnega političnega dela je bilo vedno več aktivnih sodelavcev, zaupniki in odbori Osvobodilne fronte so vedno bolj stopali iz ilegale v javnost, da so vedeli zanje vsi razen vedno bolj redkih nasprotnikov. Na naš teren so pogosteje prihajali okrajni aktivisti. Število odborov Osvobodilne fronte se je povečalo in pridružili so se jim novi odbori Antifašistične fronte žena in mladinske organizacije. Ti dve sta imeli svoje naloge in sta razbremenjevali Osvobodilno fronto in pridobivali za njeno osnovno nalogo, za oborožen boj vsega ljudstva z okupatorjem, vedno več sodelavcev. Na razmah osvobodilnega gibanja je

nedvomno vplival tudi ugoden položaj protinacističnih sil v svetu. Fašisti so doživljali hujše udarce, ki so jih začeli resneje stresati.

To stanje je pomagalo tudi partizanskemu civilnemu taborišču. Hrano, ki smo si jo spočetka nabavljali še z rekvizicijo, so začeli zbirati odbori OF in AFŽ. Obveščevalna služba je delovala vedno bolje, ker se je opirala na vedno večji krog sodelavcev, in število premikov, ki so bili v taboriščnem življenju največja težava, se je vsaj toliko zmanjšalo, da je taborišče ostajalo na istem kraju tudi po nekaj dni.

Z rastjo in aktivnostjo partizanskih enot je začela upadati objestnost in podjetnost okupatorja, ki se je vse bolj zapiral v svoje utrjene postojanke in se ni več tako pogosto upal v gozdove, zlasti ne z manjšimi enotami. Tudi raztrganci so bili prisiljeni umakniti se v svoja gnezda, ker niso dosegli na našem terenu nobenega uspeha, povrhu vsega pa so bile pogostejši prihodi partizanskih enot na naš teren tudi zanje vedno večja nevarnost.

V partizanskem civilnem taborišču je bilo z ljudmi vedno manj skrbi, saj so se že navadili na tako življenje, se začeli sami preskrbovati in so vedno manj pogrešali zaščito. Zlasti starejši in bolehnější so si začeli iskati zavetje pri samotnih kmetijah ali pa so sami gradili zasilne podzemne bunkerje.

Vsi ti razlogi so vplivali, da je bilo partizansko civilno taborišče po več kot sedmih mesecih 10. septembra 1943. ukinjeno. Tudi ta odlok je izdal štab četrte operativne cone. Prej smo še poskrbeli, da so vse družine ali posameznike sprejele zanesljive hiše in da so politične organizacije prevzele skrb za njihovo prehrano.

Vsaka družina, ki je bila prej v taborišču, si je zgradila zemljanko za prenočevanje in za zavetje v hajki ali ob drugi nevarnosti. Podnevi so begunske družine pomagale pri delu in se, če je bilo zatišje, morda tudi čez noč zadržale pri svojem skrbniku. Redno pa tega še vedno niso mogle početi, ker so belogardistični izdajalci, ki so poznali ves okoliš, zasledovali poleg aktivistov tudi taboriščne družine. Te so bile odslej vsaj toliko na boljšem, da jim ni bilo treba prebivati in prenočevati pod milim nebom in ob vsakem vremenu in da je bilo konec stalnega premikanja.

Taboriščna patrulja

V začetku je štela samo 6 oboroženih borcev, samih domačinov, ki so poznali ljudi in teren. Res je nastala s taboriščem in za taborišče, vendar je imela od vsega začetka še druge naloge. Morala je:

- razkrinkavati okupatorjeve neposredne sodelavce in vse tiste, ki so si kakorkoli umazali roke z okupatorjem;

- poiskati in onemogočiti črnoroke in druge ovaduhe, zaradi katerih so trpeli in umirali naši ljudje po taboriščih in gozdovih;

- opravljati obveščevalno službo, kadar je bilo potrebno;

- organizirano politično delovati na terenu, sodelovati pri ustanavljanju odborov Osvobodilne fronte in pri organiziranju pomoči partizanom;

- skrbeti za prehrano ne le za naše taborišče, ampak tudi za druge partizanske enote, če je to mogla in če je bilo treba;

— opravljati zelo važno nalogo — vzdrževati zvezo čez Savo, saj je bila od vsega začetka to najvarnejša in najbolj stalna zveza med Dolenjsko in Štajersko.

Dosti nalog za tako malo ljudi. Vse noči je bila na delu, večkrat tudi podnevi, če je bilo varno. Vso hrano je znosila v taborišče, organizirala obveščevalno službo, varovala premike, nosila otroke in bolnike, če je bilo treba, prenašala literaturo, hodila na javke sprejemati nove partizane, ki so z onstran Save odhajali na Dolenjsko, jih vodila do najbližje dolenske enote, organizirala za novince prenočevanje blizu našega taborišča (nikoli novinci niso bivali v samem taborišču), sprejemala na eni in spremljala na drugo javko vojaške in politične funkcionarje, ki so potovali čez naš teren in še in še. Predvsem pa je v našem okolišu pridobivala nove sodelavce in zaupnike OF. Res se je patrolja sčasoma številčno okrepila, vse več pa je bilo tudi nalog, ki jih je morala opravljati. Odgovornost za taborišče je postajala spričo novih nalog vse manjša.

Medtem pa smo z vztrajnim političnim delom v samem taborišču politično in organizacijsko tako napredovali, da so taboriščniki postali aktivisti OF. Mnogi so s patroljo ali sami začeli hoditi po vaseh, razbremenjevali patroljo pri delu za taborišče, organizirali sestanke, mitinge, pridobivali ljudi za OF in sploh vplivali na politično življenje bližnjih vasi. Tako je nekatere vask in terenske odbore OF, AFŽ in mladine organiziralo prav taborišče. Ko po drugih vaseh naše širše okolice še ni bilo trdnih organizacij, so že bili naši poverjeniki na Vnajarjih in na Kresniških poljanah. V Jevnici je bila predsednica AFŽ Leopoldina Kovičeva. Pri njej se je zbiral sanitetni material, denar in hrana za taborišče in za operativne enote, ki so prihajale mimo. Poverjenica je bila tudi Franciška Mali iz Jevnice.

Mnogo našega dela je bilo v tem, ne naključnega, ampak organiziranega, vztrajnega. In ko so ljudje pri nas vse pogostejše videvali na svoje oči čete in brigade partizanov, ne pa samo slišali o njih pripovedovati — Cankarjeva in Šerčerjeva brigada sta se 2 dni zadrževali na tem območju, avgusta pa smo morali Šlandrovi brigadi, ki je šla na Dolenjsko, omogočiti varen prehod, — so čedalje bolj verjeli v zmago in imeli vse več upanja, da jo bodo dočakali.

Zato je bilo tudi mogoče razpustiti partizansko civilno taborišče, saj spričo takih razmer ni bilo več nujno potrebno.

Taboriščno patroljo, ki je ob razpustu taborišča štela že 20 mož, pa je štab IV. operativne cone zadržal in ji pod novim imenom zaupal nekatere nove naloge. Postala je specialna četa.

Partizansko civilno taborišče je živ primer partizanske skrbi za družine borcev. Narodnoosvobodilno gibanje jih je podprlo in poskrbelo zanje, ki so se na svoj način uprli okupatorju in se umaknili v zavetje slovenskih gozdov. Taborišče pa je hkrati olajšalo življenje borcem, saj so vedeli, da so njihovi svojci na varnem.

Bilo je seveda še veliko drugih družin, ki so bile tudi v nevarnosti, a vseh nismo mogli sprejeti medse. Morali smo skrbeti za najbolj potrebne, teren pa je bil težak, majhen in zelo hribovit. Za več ljudi, kot smo, bi še teže skrbeli in jih še teže varovali. Tudi tem, ki so bili z nami, bi bili radi še z marsičem prizanesli, a nismo mogli. Tolaži me le, da nihče, dokler je bil z nami, ni prišel sovražniku v roke.

NEKATERE AKCIJE ŠLANDROVE BRIGADE NA LITIJSKO-MORAVŠKEM OBMOČJU

Na položajih okrog Litije se je od vseh brigad največ zadrževala VI. slovenska narodnoosvobodilna udarna brigada Slavka Šlandra. Ustanovljena je bila 6. avgusta 1943. na grebenu Šipka nad Blagovico. Ime je dobila po znanem predvojnem revolucionarju in komunistu Slavku Šlandru. Doma je bil iz Prebolda v Savinjski dolini. Zaradi svoje aktivnosti in požrtvovalnosti ter globoke vere v zmago delavskega razreda je postal partijski funkcionar. Najprej je bil član, potem pa sekretar partijskega okrožja Celje, takoj po okupaciji pa sekretar novo ustanovljenega pokrajinskega komiteja za Štajersko in član centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije. Pri organiziranju Osvobodilne fronte in oboroženega boja proti okupatorju v Mariboru je padel v roke gestapu. Po strahovitem mučenju v gestapovskih zaporih je bil 24. avgusta 1941. ustreljen v Mariboru. Zaradi velikih zaslug za razvoj delavskega gibanja in narodnoosvobodilnega boja na Štajerskem je bil 25. oktobra 1943. razglašen za narodnega heroja.

Komaj štirinajst dni po ustanovitvi je brigada doživela svoj ognjeni krst prav na ozemlju litijsko-moravškega okrožja. Bila je na poti proti Dolenjski, kamor jo je pozval glavni štab Slovenije. Štela je komaj 350 oboroženih in kakih 400 neoboroženih borcev, ki so bili mobilizirani ali pa so sami prišli v partizane. Tedaj jo je napadel številčno in tehnično mnogo močnejši sovražnik. V tej borbi, ki se je bila v glavnem na levem bregu Save od Svete gore do Murovice, je padlo precej borcev, veliko pa jih je sovražnik tudi ujel. Toda kljub močnim sovražnikovim zasledam je brigada po delih, v glavnem po bataljonih, z večino borcev prebredla Savo pri Jevnici in prek Janč odšla na Dolenjsko v XV. divizijo.

Ob kapitulaciji Italije je brigada zavzela Novo mesto in nato kontrolirala osvobojeno ozemlje v dolini Krke in ozemlje od Novega mesta do nemško-italijanske razmejne črte. V prvih dneh po kapitulaciji je ujela okrog 150 belih, okrog 200 pa se jih ji je samih prijavilo. Skoraj vse smo vključili v našo vojsko, prej pa smo jim še razložili smisel naše borbe. Skoraj vsem je bilo žal, da so bili belogardisti, saj so bili večinoma mobilizirani. Kmalu so postali prav dobri partizani.

Ker je tako naša brigada precej narasla, je bila iz dela naših borcev, med njimi tudi prej omenjenih bivših belogardistov, ustanovljena nova, XII. slovenska udarna brigada, ki je kot sestavni del XV. divizije vse do osvoboditve izvrševala težke borbene naloge. Tudi v tej brigadi se je borilo precej borcev z litijskega območja.

Okrog 140 borcev Šlandrove brigade pa se je po nalogu glavnega štaba Slovenije vrnilo nazaj na Štajersko, kamor smo tedaj prištevali tudi litijsko in moravško območje. Tudi nazaj grede proti Savi si je morala brigada z orožjem utirati pot. Toda, sedaj je bila dobro oborožena, saj so borci nosili po dvoje orožij, s katerim so pozneje oborožili nove borce. Ker jih je prišlo precej, je bila 29. septembra 1943., tri dni po vrnitvi z Dolenjskega, na Limbarski gori na novo formirana.

Sodelovanje Šlandrovcev z Moravčani in Zasavci

Na litjskem in moravškem območju je brigada največkrat taborila na grebenu Limbarske gore na Tlačnici, Pšenku in Parku, na obronkih zasavskih grebenov pa na Murovici, Ciclju, Lesu in Roviškovcu. Taborila je tudi po vaseh na Limbarski gori, Negastrnu, Vrhju, Peških in Vaških Kandršah, Šmiklavžu, Štancih Lazih, Klancu in Vačah. Seveda se je ustavljala in zadrževala tudi v drugih vaseh in zaselkih, čeprav ne tako pogosto. Od 7. do 12. decembra 1943. so se brigadni bataljoni izmenično nahajali na obronkih grebenov nad Moravško dolino, predvsem prvi in drugi bataljon, tretji pa okrog Kamnika in Tuhinja. S teh svojih položajev je odhajala na razne borbene, diverzantske, prehranjevalne, mobilizacijske in propagandne akcije.

Mnogo dela pa je bilo tudi v sami brigadi. Treba je bilo veliko politično delati, še posebno, ker so stalno prihajali novi borci, ki jih je bilo treba politično izobraževati.

Vodstva brigade, bataljonov in čet pa so skrbela tudi za stalno povezavo s terenskimi političnimi organizacijami Osvobodilne fronte, mladine in žena. Večkrat so bili organizirani skupni sestanki, da bi se pogovorili o političnem delu na terenu, o pripravljanju fantov in mož za partizane, o listkovnih in napisnih akcijah, o organiziranju mitingov in o izvajanju skupnih nalog brigade in prebivalcev.

Za Miklavževo so terenski odbori mladine in žena iz Moravske doline in Zasavja obdarili borce. Za to priložnost so organizirali široko akcijo in zbirali obleko, toplo perilo, nogavice, rokavice in obutev. Nabrali so kar precej, da so bili obdarovani večinoma vsi borci. Med drobnimi darili pa je bilo tudi precej sladkarij, ki so jih bili borci še posebej veseli, precej daril pa so odstopili ranjenim tovarišem v bolnišnicah in skritih bunkerjih.

Pevski zbor v I. bataljonu Šlandrove brigade

Prvi bataljon se je tedaj nahajal na Štancih Lazih, drugi pa na Zgornji Javorščici. Mladinci so darila prinesli v bataljonska taborišča kar v koših in sami sodelovali pri razdeljevanju. V zahvalo za prejete dobrrote pa so borci mladincem poklonili svoje spominke. Na Štancih Lazih je bataljon priredil mladincem v zahvalo skromen paradni zbor.

Šlandrovci so bili s političnimi delavci na terenu in s prebivalci vedno v dobrih odnosih. Borci so spoštovali prebivalce in jim bili hvaležni za vsako pomoč, ki so jo dobili. Zato so povsod, kjer so bili, utrjevali vezi med prebivalstvom in partizani in si pridobivali nove prijatelje in sodelavce.

Take zaupne in prijateljske odnose ni utrjevalo samo politično delo in prepričevanje, kot smo ga včasih imenovali, pač pa tudi vedno veselo razpoloženje borcev, pa naj so bili še tako utrujeni, lačni ali prezeblji. Kamor koli smo prišli, čeprav utrujeni od borbe ali od dolgega pohoda, se je kmalu zaslišala pesem, tiha ali bučno vesela. Pesem je bila tista sila, ki je marsikdaj pritegnila še tako nezaupljivega človeka. »Počiva jezero v tihoti« je predvsem raznežila kmečke matere in dekleta in v njihovih očeh se je marsikdaj zalesketala solza. Ob »Nebo žari« so utihnili še tako robati in nič kaj prijazni gospodarji, ki so partizane postrani gledali in o njih slabo sodili. Partizanske pesmi so bolj kot besede izžarevale misli in željo po svobodi, sreči in kruhu. Prav te pesmi so mnogokrat združevale borce in prebivalce v skupno borbo za svobodo. Šlandrova brigada je imela precej dobrih pevcev, kot so bili npr. Franc Jurič-Zavedni, Anton Bokal-David, Jože Hojnik-Luka, Franc Prislan-Zdravko, Avgust Bric-Boris, Vinko Medved, Vinko Krafogel in še mnogi drugi. Njihova pesem, glasna ali tiho ubrana, je odmevala od Zasavja do Koroškega ali zamirala po vrhovih zasavskih hribov, temnega Šipka, Menine planine, Dobrovelj in po Savinjski dolini. Marsikateri borec je izpel svojo poslednjo pesem v teh črnih grapah, globokih prepadih, na zelenih ravnica, ob deroči Savi ali ob mrzli Savinji. Toda njihovo pesem so povzemali vedno novi borci, ki so se vključevali v brigado.

Osvoboditev Moravske doline

Dne 19. marca 1944. ob devetih zvečer je brigada Toneta Tomšiča napadla utrjeno sovražno postojanko v Moravčah. Šlandrova brigada je pri samem napadu na postojanko pomagala z eno četo in z vodiči, ki so bili domačini in so dobro poznali razmere v samih Moravčah. Drugi del brigade je zavaroval dohode iz Domžal, Kamnika, Lukovice in Krašnje. Sovražnik — okrog 35 orožnikov — je bil v kaplaniji in v prosvetnem domu. Borba je trajala vso noč do sedmih zjutraj. Minirali in zažgali so obe zgradbi. Nemci so se zagrizeno branili. Našim je manjkalo razstreliva, zato tudi niso mogli porušiti bunkerjev in kleti, kamor so se zatekli Nemci, ko sta bili poslopji požgani in porušeni. V borbi sta bila ubita dva nemška orožnika, več je bilo huje in laže ranjenih, dva pa so ujeli. Med ubitima orožnikoma je bil komandir postojanke, ujetnika pa sta bila Slovenca. Naše enote, ki so napadale, so imele

tri mrtve in tri ranjene borce; med temi sta bila vođa domačina Dore Pirnat iz Tuštanja in Lipe Cerar iz Moravč. Orožja, razen dveh pištol in ene puške, niso dobili.

To akcijo je pomagal zavarovati tudi kamniško-zasavski odred, ki je ta večer porušil štiri mostove in na več krajih z drevjem zaprl cesto iz Zagorja proti Moravčam. Šele pozno popoldne je sovražnik hitel svojim na pomoč. Drugi bataljon Šlandrove brigade, ki je bil v zasedi na glavni cesti pri Trnjava, je sovražnikovo kolono napadel in uničil en kamion in en avtobus, en kamion pa je pobegnil. Borba je trajala pol ure, ujetih je bilo osemnajst sovražnih vojakov. Bataljon je zaplenil en puškomitraljez ter nekaj okvirov z municijo, eno brzostrelko, dvanajst pušk, dve pištoli, več bomb, municije, obleke in čevljev. Bataljon je imel enega huje in dva laže ranjena borca.

Poročilo krajevnega nacističnega vodje dne 21. marca 1944. okrožnemu vodstvu in deželnemu svetniku v Kamniku med drugim pravi o napadu enot četrte operativne cone na Moravče:

»Orožniška postaja in akcijski oddelek. Osemnajst orožnikov je bilo nastanjenih v župnišču, dvanajst mož akcijskega oddelka pa v prosvetnem domu. Zažgana in razstreljena sta bila župnišče in prosvetni dom, požgana je tudi šola in poslopje rajfajznovke. Na pošti so poškodovana vsa okna. Poškodovani so bili tudi prostori občine, ki so bili v drugem nadstropju župnišča. Akti in arhivi razmetani, odnešen denar, živilske nakaznice in nakaznice za železo, trije občinski pečati, drugi, tretji in četrti, in pečat za izdajanje živilskih nakaznic, dva pisalna stroja, eden poškodovan, zgorelo pa je 5000 RM...«

Z uničenjem sovražne postojanke v Moravčah smo dobili prvo strnjeno osvobojeno ozemlje na Štajerskem, zato se je tu razvilo dobro organizirano zaledje partizanskih enot, izvoljeni pa so bili tudi prvi narodnoosvobodilni odbori na Štajerskem.

Brigada na železniški progi

V sestavu brigade je bil tudi vod minercev, ustanovljen sredi oktobra 1943., ki je bodisi sam, bodisi skupaj z bataljoni ali celotrio brigado rušil in miniral objekte in prometne poti, ki jih je uporabljal okupator. Stalni objekti, ki jih je bilo treba rušiti, so bili železniška proga od Laz do Zagorja, mostovi na cestah in telefonski drogovi, poleg teh pa so minerci napadali tudi tovarniške in rudniške naprave in transformatorje.

Delo minercev, tudi tistih iz Šlandrove brigade, in njihovi vojni uspehi so opisani sicer v posebnem sestavku, v temle pa vendarle navajam nekatere njihove akcije, ki so jih opravili sami ali skupaj z drugimi enotami.

Dne 24. oktobra 1943. je drugi bataljon pod vodstvom komandanta in političnega komisarja Draga Poglajena in Ludvika Bizjaka-Smrekarja, oba sta bila iz Litije, izvedel sabotažno akcijo na železniški progi na Mačkovni pri Ponovičah. Minirali so manjši železniški most in odvili tračnice, tako da se je lokomotiva prevrnila, več vagonov pa je iztirilo.

Dne 13. decembra 1943. je prvi bataljon pod vodstvom komandanta Mirka Črnigoja-Grče in političnega komisarja Toneta Grošlja-Jesena zaminiral železniško progo v Mošeniku pri Savi. Minerci so mino vžgali šele,

ko je pripeljal vlak. Lokomotiva je takoj iztirila. Bil je tovorni vlak in borci so dobili bogat plen. Odnegli so prek tristo odej in mnogo sanitetnega materiala. Vse to je bilo namenjeno nemškim vojakom na fronti, prišlo pa je v roke partizanom in večidel tega so dobile partizanske bolnišnice.

Pred odhodom na to akcijo je bila v taborišču bataljona na Roviškovcu pri Sveti gori bataljonska partijska konferenca, ki jo je vodil sekretar bataljonskega partijskega biroja Janez Petje-Jovan. Udeležil se je tudi sekretar partijskega komiteja litijskega okrožja Nace Sterlekar-Jože, ki je opisal politično situacijo in razložil nekatere probleme političnega dela v oboroženih enotah in na terenu.

V mesecu septembru 1944. je brigada s svojimi minerci in enotami kamniško-zasavskega odreda več dni zaporedoma rušila železniško progo. Tiste dni so med železniškima postajama Sava in Zagorje ponoči in celo podnevi grmele in odmevale močne eksplozije. Tračnice in kamenje je letelo v zrak in frfotalo kot močni ptiči z jeklenimi perutmi. Lokomotive in cele kompozicije vlakov so se prevračale. Več let po vojni so še štrlela kolesa prevrnjenih lokomotiv in vagonov iz Save. — Porušena je bila nosilna škarpa pod progo in poškodovana sama proga, da več mesecev ni bila sposobna za vožnjo, ne da bi bilo treba prestopati in pretovarjati. Partizani so znesli na svojih plečih in z mulami sto in sto kilogramov eksploziva na progo. Uničili so tudi sovražne bunkerje, iz katerih so štrlele sovražne puške in mitraljezi, ki so marsikdaj peli smrtonosno pesem. Borci brigade in kamniško-zasavskega odreda so nekajkrat zajeli cele sovražne posadke v bunkerjih, precej pa so jih tudi pobili. Zaradi uničene proge je sovražnik imel hude izgube, ker ni mogel pravočasno dovažati vojaštva in vojnega materiala z vzhodne fronte na zahodno in nasprotno ali pa na fronto na Balkanu.

Skupna akcija Šlandrove in Zidanškove brigade z letalstvom

Sredi leta 1944 je druga fronta, ki so jo 6. junija začeli zahodni zavezniki z izkrcanjem na zahodni evropski obali, Nemce zadela v živo. Primanjkovalo jim je vojakov, orožja in drugega vojnega materiala. Da bi zaustavil to fronto, je Hitler premeščal vojsko in orožje z vzhoda na zahod. Za to pa je moral imeti prosto pot po cestah in železnicah. Z vsemi silami si je prizadeval obdržati nadzorstvo nad prometnimi žilami, med katerimi sta bili tudi železniška proga iz Ljubljane prek Zidanega mostu v Celje in cesta iz Ljubljane čez Trojane v Celje. Branil ju je z močnimi in dobro oboroženimi silami. Šlandrova brigada je operirala tudi po ozemlju, prek katerega sta tekli ti dve prometni žili. Vodstvo in vsi borci v brigadi smo se dobro zavedali, kako važni sta ti dve komunikaciji. S tesnim srcem so obveščevalci preštevali vlake, natovorjene z vojnim materialom, ki so drveli proti jugovzhodu ali proti zahodu; sovražnik je pripravljaval nove ofenzive proti osvobojenim partizanskim ozemljem. Zato smo mu z vso silo in iznajdljivostjo preprečevali, da bi uporabljal ti komunikaciji.

Meseca septembra je glavni štab Slovenije odločil, da mora železniški promet na progi med Ljubljano in Zidanim mostom sploh prenehati. Petnajsta divizija in Šlandrova ter Zidanškova brigada so dobile nalogo porušiti

železniški most in predor v Pogoniku pri Litiji in uničiti sovražno posadko, ki je varovala ta dva objekta. Da bi akcija resnično uspela, se je naš glavni štab prek vrhovnega štaba Jugoslavije dogovoril za pomoč zavezniškega letalstva. Določeno je bilo, da bo akcija 19. septembra 1944. leta ob 16. uri.

Šlandrovo in Zidanškovo brigado je tedaj vodil skupni operativni štab. Komandant je bil Jože Lepin-Ris, komisar pa Jože Babič-Vojteh. Brigadi sta se nahajali v Savinjski dolini, kjer je Šlandrova 12. septembra napadla in zavzela močno utrjeno in zavarovano sovražno postojanko v Mozirju. Nato je krenila prek Slapov, Motnika in Trojan ter se utaborila v Vaških Kandršah in v sosednjih vaseh. Štabi bataljonov tedaj še niso vedeli, kakšna bo naslednja akcija, toda vse je bilo v znamenju temeljitih priprav. Povsod so čistili, urejali in mazali orožje.¹ Medtem pa so komisarji pripravljali sestanke z borci, skojevci in komunisti. Kulturniki so poskrbeli tudi za razvedrilo. Organizirali so miting za borce in domače prebivalstvo. Za govorom so bile na vrsti recitacije, zabavni prizori in pesmi. Seveda ni manjkalo harmonikaša, ki je bil nasploh važna in priljubljena osebnost v partizanih.

Štab brigade se je medtem živahno pripravljal. Obveščevalci so bili nenehno na lovu za podatki o stanju v bližnjih sovražnih postojankah v Litiji, Šmartnem, Kresnicah, Zagorju, Domžalah, Kamniku, Krašnji in Blagovici, ki so obkrožale partizansko ozemlje svobodne Moravške doline. Vezisti so

¹ V partizanih smo po končani akciji ali borbi najprej uredili orožje. Dobro in zanesljivo orožje je bilo še kako važno za uspeh v akciji.

Nemška posadka ob enem od dvanajstih nemških 20 mm topov na položaju pred napadom partizanskih enot na Pogonik 1944. leta. V ozadju grad Pogonik. (To in naslednji fotografiji je objavil ameriški reporter John Phillips v reviji »Life« 6. novembra 1944.)

bili radijsko v stjeni zvezi s VII. korpusom, tako da so se komandanti lahko temeljito pripravljali na predvideno združeno akcijo.

Končno je štab brigade sklical sestanek vseh bataljonskih komandantov in komisarjev. Seznanil jih je s pripravami na akcijo v Pogoniku in jim določil borbene položaje in naloge. Razpored za akcijo je bil takle:

Vsa Šlandrova brigada krene na položaje na Vače, kjer se utabori. Tu ostanejo brigadni in bataljonski pratež, borbeni deli bataljonov pa odidejo na položaje in sicer: prvi bataljon zasede položaje nad vasjo Spodnji Hotič in akcijo zavaruje pred prihodom in napadom sovražnika z zahoda po cesti iz Kamnika, Domžal in Dolskega v Hotič; drugi bataljon sodeluje v neposrednem napadu in uniči sovražno posadko protiletalske obrambe, ki je bila v bunkerju pri železniškem mostu v Zgornjem Logu v neposredni bližini Pogonika na levem bregu Save; tretji bataljon ostane v rezervi na položajih na Vačah. Brigadni minerci so bili večinoma priključeni drugemu bataljonu, da bi minirali bunker protiletalske posadke in sam železniški most.

Po tem razporedu so se bataljoni premaknili na odrejene položaje in jih zasedli točno ob dveh popoldne. Štab brigade in operativni štab obeh brigad sta imela svoj sedež v vasi Konj pri kmetu Batisu. Tu je bila tudi radijska postaja, ki je vzdrževala zvezo s VII. korpusom vsake pol ure. (To je bila postaja na ročni pogon, zato sta morala biti stalno ob njej dva močna borca in jo z rokama izmenično poganjati.) Poleg radijske zveze je bila še telefonska zveza. Povezovala je operativni štab Šlandrove in Zidanškove brigade na Konju z vodstvom akcije dolenskih brigad, ki so bile določene za napad na sovražne postojanke v Pogoniku, Kresnicah in Jevnici. Telefonska žica je bila speljana po poraslem zemljišču s Konja do reke Save in po njenem dnu na desni breg do kmeta Kokalja na Goličah. To zvezo so napeljali telefonisti kamniško-zasavskega odreda.

Poveljstvo akcije je napovedalo, da se bo napad začel točno ob štirih popoldne. Takrat bi se morali bataljoni, ki bi napadali, pomakniti na neposredne borbene položaje, od koder bi takoj po bombardiranju zavezniške aviacije krenili v napad.

Bolj ko se je bližal čas napada, bolj je rasla napetost borcev. Težko je opisati, kako je bilo borcu v tako napetem položaju. Vzne-mirjen in negotov je bil, ker ni vedel, kje bo najprej počilo. Pričakoval je izredno hude, dolge in tvegane boje. Natihoma se je marsikdo vprašal, kdo bo to pot na vrsti, kdo bo mrtev, kdo samo ranjen. Toda, čim je počilo, da se je vedelo, kje je sovražnik, je bil borec že ves v borbi z enim samim ciljem pred seboj — uničiti sovražnika. Uničiti sovražnika pred seboj, ostati živ sam in ohraniti življenje borcu, ki se na desni ali na levi prav tako bori za življenje, za svobodo. Med borbo pa je prišlo včasih do izrednih občutkov. Zlasti v izredno kritičnih situacijah jih je včasih prevzelo silno in sproščujoče navdušenje. Ne meneč se za nevarnosti, ki so pretile od mnogokrat močnejšega in tehnično bolje opremljenega sovražnika, so pojoč jurišali nanj ali pa odbijali njegove naskoke. Ob takih priložnostih so se navadno zdramili tudi tisti posamezni malodušneži, ki se v borbi niso najbolje počutili. Te občutke je težko opisati in še težje

Pri napadu na Pogonik se je pri štabu VII. korpusa NOV nahajala tudi zavezniška vojna misija. Partizanski zdravnik dr. Jože Tivadar obvezuje ranjenega zavezniškega kapetana Goodwina v hiši Martina Okorna v Dolgi nogi

THE WOUNDED ARE TAKEN TO SAFETY

razumeti. Poznajo jih lahko le tisti, ki so jih sami doživeli. Včasih so borce do takega razpoloženja pripravili posamezni soborci, včasih vodniki, komandirji, komandanti ali komisarji, ki so hodili po položajih od borca do borca, mnogokrat pod hudim ognjem pušk in mitraljezov, ter tovariško in prijateljsko kazali na sovražne položaje ali se menili z borci o najbolj vsakdanjih stvareh. Včasih so navdušili mitraljezci ali bombaši, mladi skojevci ali komunisti, ki so pojoč prvi naskakovali sovražnikove bunkerje, ne meneč se za svoja življenja. In, žal, so jih mnogi tudi res izgubili.

Končno je prišla ura, ko bi se moral pričeti že res težko pričakovani napad aviacije. Ozirali smo se proti jasnemu modremu nebu in napenjali oči in ušesa, kje bomo zagledali ali zaslišali hrumenje letalskih motorjev. Toda čakali smo zastonj. Pač pa je glavno poveljstvo poslalo našemu operativnemu štabu radiogram, da je napad preložen na naslednji dan ob istem času, ker zavezniški avioni niso mogli vzleteti zaradi slabega vremena v Italiji.

Sporočilo, da ne bo avionov in da se zaradi tega akcija odloži za en dan, na borce ni dobro vplivalo. Porušilo je ustvarjeno bojno razpoloženje, ki smo ga v partizanih imenovali borbena morala. Toda odločitev štabov, da ostanemo na svojih položajih, je borce pomirila. Čakali smo do naslednjega dne.

Ko smo čakali, se na naših položajih ni nič zgodilo. To je kazalo, da smo položaje zasedli, ne da bi nas sovražnik opazil. Toda naslednji dan kmalu popoldne so obveščevalci sporočili, da gre avtomobilska kolona z vojaštvom iz Domžal proti Zasavju. Takoj smo uganili, da je sovražnik le zvedel za nas,

čepprav ni mogel vedeti za celoten načrt. Prvi bataljon je že moral v akcijo. Še pred četrto uro so bataljonske izvidniške patrulje javile, da se sovražnikova kolona počasi in previdno približuje Zgornjemu Hotiču. K bataljonu je prišel tedaj tudi namestnik komandanta brigade Franc Zavasnik-Božič, ki je z vodstvom bataljona in komandirji čet pregledal položaje, kjer so bili borci prav pod robom gozda tik nad Spodnjim Hotičem. Imeli so sijajen pregled nad cesto vse do gozda nad vasjo do levega brega Save. Mitrалjezci, metalci min in puškarji so že jemali na muho vsak svoj kamion. Ko se je sprednji del kolone približal gasilnemu domu, prvi stavbi v vasi, je zaropotalo. Borci so vžgali z vsem orožjem. Silovita ognjena ploha je zaustavila avtomobile, da jih je nekaj kar zaneslo s ceste na polje. Sovražnik je začel skakati z vozil in iskal za njimi ali na polju kritje pred partizanskimi krogami. Ker se ni upal umikati proti gozdu, je poskusil bežati proti Savi, toda le tistim, ki so bili na čelu kolone, je uspelo priti do grmovja ob reki. Zadnji del kolone pa se je zbral in pričel silovito streljati proti položajem našega bataljona, najprej kar na slepo, toda kmalu so zaslišali eksplozije prav po naših položajih, kot da so jih napadli za hrbtom. Borci so prisluhnili. Da bi jih zmedel, je sovražnik pričel uporabljati eksplozivne naboje, dumdum krogle.² V tej borbi je bil huje ranjen neki borec iz druge čete. Dumdumka mu je prebila nogo v kolenu. Drugi pa je bil ranjen mitraljezec in vodnik Rafko Zavasnik-Tarzan; zadel ga je drobec mine, ki se je razletela za njegovim položajem. Obema ranjencema je dala prvo pomoč bataljonska bolničarka Slavka. Borci so ju nato odnesli v brigadno previjališče, ki je bilo na Konju. Brigadni zdravnik Ivan Vanek-Taras jima je očistil rani in ju obvezal ter odredil, naj ju prepeljemo v partizansko bolnišnico v Tuhinjsko dolino.³

Bataljon je zadržal sovražnika, da mu ni uspelo nadaljevati pot proti Zgornjemu Logu in pomagati posadki v Pogoniku.

Borci drugega bataljona so medtem v gostem grmovju tik nad cesto pri Zgornjem Logu čakali na prihod avionov. Začetek bombardiranja naj bi bil obenem tudi znamenje za njihov napad, za juriš na flakove, kot smo imenovali sovražne vojske pri protiletalskih topovih, ki so bili v bunkerjih pri železniškem mostu. Ker je že drugič minila napovedana ura, so bili borci res upravičeno nestrpni. Kleli so zaveznike in mislili, da se norčujejo iz naše vojske. Takrat pa smo zaslišali od juga zateglo brnenje letalskih motorjev. Vsi smo se dvignili. Kmalu smo zagledali osem avionov, ki so leteli proti severu, kot da se za nas ne menijo. Že smo mislili, da ne bo nič, ko so se razdelili.

Dva lovca sta zakrožila visoko pod nebom, iznad Slivne pa se je v nizkem letu spustilo šest bombnikov in odvrгло vsak svojo bombo, ki so padle v koleno savske struge pri Pogoniku. In že so odleteli nazaj, z njimi tudi oba lovca, ki sta jih varovala. Flakovci so z vsemi topovi nabijali za že umikajočimi se bombniki. Videli smo izstrelke protiletalskih topov, ki so se razletavali v zraku za avioni, toda nobeden ni zadel. Bombe, ki so padle v rečno strugo, so pustile le globoke lijakaste luknje, druge škode pa niso napravile. Borci

² Take naboje je uporabljal skoraj vedno, kadar nas je napadal, ko smo bili skriti v gozdu. Te krogle so bile zelo nevarne. Če je katera zadela, je rano hudo razmesarila.

³ To bolnišnico so v zadnji zimski ofenzivi Nemci odkrili. Tarzana, ki je bil že skoraj zdrav, so ubili skupaj z drugimi ranjenci.

*Partizanski zdravnik dr. Tivadar
pomaga ranjenemu Nemcu*

so bili silno razočarani. Le ena bomba je porušila in zažgala Kresov kozolec, ki je stal najbližje pri mostu. Flakovci so nabijali s topovi še potem, ko bombnikov ni bilo več videti. Borci na levem bregu Save so že drugi dan zaman čakali na juriš na flakovce. Niso ga mogli izvesti, ker ni uspel bombni napad. Mitraljezec Pubi je s svojim šarcem sicer spuščal dolge rafale proti flakovskim gnezdrom, toda njihove obrambe ni mogel razbiti. Zaradi prehudega zapornega ognja in miniranega polja pa se bunkerjem sami niso mogli približati, jih minirati in uničiti. Žalostno smo opazovali dolenjske brigade, ki so zavzele grad Pogonik; v njem je bila sovražna postojanka, ki je branila železniški predor. Vso posadko so brigade zajele, zaplenile vse orožje in opremo, grad pa zažgale. Šele proti jutru smo se vsi umaknili s svojih položajev in se vrnili na Vače.

Kljub temu da ta akcija ni povsem uspela, smo sovražniku prizadeli hude izgube. Zaseda prvega bataljona v Hotiču in drugi bataljon na cesti pred Logom sta pobila precej sovražnih vojakov in onesposobila več vozil. Zidanškova brigada, ki je iz Svibna demonstrativno napadala Litijo, je Nemcem preprečila, da bi prišli na pomoč napadeni posadki v Pogoniku. Čeprav borci niso mogli odpustiti zavezniškimi letalcem, da bombardiranje ni uspelo, pa je ta prva skupna akcija napravila nanje vendarle močan vtis. Dobili so potrditev, da nismo več sami in da so zavezniki na naši strani. Ta akcija pa je bila seveda hud moralni udarec za Rupnikove domobrance, ki so tedaj pričeli prodirati proti Moravški dolini in iskati sodelavce.

Brigada je še ves naslednji dan ostala na Vačah. Sovražnik ni ničesar ukrenil, da bi se približal našim položajem. Le iz Litije je vrgel s težkimi metalci nekaj min, toda daleč prek naših položajev. Ena je padla tik pod

vasjo Konj. Tam je stala gruča domačinov, ki so opazovali sovražnikov promet na cesti. Nemci so mislili, da so partizani, pa so vrgli mino. Zadel je v polno. Ubila je Pivčeva otroka s Konja, sedemletno Ivanko in trinajstletnega Milana, in mater dveh otrok Ano Zahornik iz Zagorja, ki je prišla sem na obisk, hudo pa je ranila Ano Komotar s Konja.

Ker je bila ta dan nedelja, je prišlo na Vače precej ljudi tudi iz okoliških vasi. Brigadni kulturniki so pripravili za njih in za borce miting. Po programu pa so se skupaj zavrteli ob veselih zvokih brigadnega »šramla«. Proti večeru se je brigada odpravila na pot proti Savinjski dolini.

Šlandrovci na pohodu

Po prihodu v Savinjsko dolino je brigada nekaj dni počivala v priljubljeni Zadrecki dolini. Prvi bataljon je bil v Šmartnem ob Dreti, drugi s štabom brigade v Bočni, tretji pa je bil v zavarovanju brigade. Borci so počitek izkoristili za osebno urejanje ter čiščenje orožja. Imeli so tudi vojaška strokovna in politična predavanja. Skupaj z vaškimi mladinskimi aktivni so priredili tudi miting. Brigadni štab pa je snoval nove akcije.

Po nekaj dneh počitka je brigada krenila proti Kamniku. Operativni štab Šlandrove in Zidanškove brigade ji je naložil, naj likvidira posadko Nemcev in domobrancev v Lahovčah in na Brniku pri Cerkljah. Drugi bataljon je napadel posadko v Lahovčah in jo uničil. Prvi bataljon, ki bi moral napasti sovražnika v Brniku, pa je spotoma v Zgornjem Zalogu naletel na črnorokce, ki so bili v gostilni. Komandant bataljona Juda in namestnik komisarja brigade Matija Knap sta stopila v gostilno in mislila, da sta prišla med terenske politične delavce, ker so bili podobno oblečeni. Toda kmalu se je izkazalo, da so to najbolj osovraženi izdajalci, ki so vohunili za partizani in njihovimi sodelavci. Juda je hotel razorožiti vodjo črnorokcev. Ta pa je nenadoma ustrelil in Juda se je smrtno zadet zgrudil na tla, Matija pa se je še pravi čas umaknil iz gostilne. Ko pa je komandantu Judi priskočil na pomoč komandir čete Jože Petje-Danilo, ga je črnorokec težko ranil s brzostrelko. Tudi Danilo je kmalu podlegel ranam. Potem so borci naglo obkolili gostilno in pozvali črnorokce, naj se predajo. Ker so odklonili, so minerci, ko so iz hiše umaknili domače, poslopje z eksplozivom porušili. Od črnorokcev se je rešil le Križnar,⁴ ki se je skril v podcestni kanal. Po odhodu bataljona so ga domači skrivaj na vozu odpeljali in ga skrili pred partizani.

Po tej le delno uspeli akciji je odšla brigada v zavarovanje akcije Zidanškove brigade, ki je napadala sovražno postojanko v Blagovici.

Šlandrovci gredo že drugič na Dolenjsko

Že med akcijo v Blagovici je operativni štab Šlandrove in Zidanškove brigade prejel od glavnega štaba Slovenije ukaz, naj prideta obe brigadi na Dolenjsko v sestavo VII. korpusa. Brigadna štaba sta takoj usmerila brigadi

⁴ Križnar, ki je bil tedaj kaplan, doma iz Mlake pri Komendi, je aktivno sodeloval pri črni roki. Tik pred koncem vojne je zbežal čez mejo v tujino, ker bi drugače odgovarjal za svoje zločine.

proti Savi. Tako se je Šlandrova po dobrih štirinajstih dnevih spet vrnila na litijski teren. V Litiji, Šmartnem in Kresnicah so bile tedaj številčno močne posadke. Obe brigadi pa sta šteli okoli 1000 borcev s precej močnim pratežem, zato sta se štaba odločila kar za prehod čez most v vasi Sava. To je bilo ponoči med 11. in 12. oktobrom 1944. leta.

Ta most je tedaj varovalo okrog petdeset sovražnih vojakov, ki so bili razmeščeni na obeh straneh. Poleg teh pa je bilo še več vojakov v bunkerju ob železniški progi v bližini mosta in v hišah v vasi. Operativni štab je določil Zidanškovo brigado, naj napade posadko pri mostu in pripravi varen prehod čez most. Šlandrova pa je dobila nalogo, naj zavaruje sam prehod, če bi prišel sovražnik iz Zagorja ali Litije.

Za akcijo je Zidanškova brigada določila prvi bataljon, ki ga je vodil komandant Boris Vinter.⁵ Borci so iznenada s hudim strojničnim ognjem ter bombami napadli in zavzeli sovražnikove položaje na levem bregu Save in po hitrem preletu čez most še na drugem bregu. Most je bil za obe brigadi odprt. Pri tem napadu je imel bataljon več mrtvih in ranjenih. Po prehodu brigad na drugo stran jezanje poskrbel kamniško-zasavski odred in jih pokopal oziroma jih spravil v bolnišnico.

Šlandrova brigada, ki je bila v zasedi proti Litiji in Zagorju, nekaj časa ni imela opravka, predvsem ne na litijski strani. Minerici so pod vodstvom komandirja Jožeta Kobilška podminirali železniško progo iz Zagorja. Toda, čeprav so imeli že toliko uspešnih akcij za seboj, so imeli včasih tudi smolo. In to pot se jih je prav pošteno držala. Ko je glavnina brigad šla čez most, je iz Zagorja pripeljal oklopni vlak. Minerici so v zasedi napeto čakali, kdaj bodo eksplodirale mine, položene pod tračnice. Eksplozije pa ni in ni bilo. Na njihovo veliko presenečenje in razočaranje je oklopni vlak peljal čez podstavljene mine in kmalu začel sipati krogle proti mostu. Toda tedaj je bil prehod v glavnem že pri kraju. Brigadi sta se hitro oddaljevali od Save in šli čez Čebeljnik, Jablaniške laze in Pustov mlin proti bivši nemško-italijanski meji in dalje proti Gabrovki. Medtem so tudi minerici uvideli, da jim je mina zatajila. To bi lahko temeljito spremenilo pohod, če bi oklopni vlak pripeljal tedaj, ko je bila glavnina brigad še na mostu.

Po tritedenskih borbah na Dolenjskem se je Šlandrova skupno z Zidanškovo vrnila na litijski teren. Dne 2. novembra 1944. sta obe prekoračili mejo pri Zavrhu blizu Grmade in šli mimo Šmartna, Šlandrova na Širmanski hrib, Zidanškova pa na Štango. Operativni štab obeh brigad je pripravljal napad na Šmartno in Litijo. Do tega pa ni prišlo, ker je bilo v obeh postojankah veliko vojaštva, nam pa je primanjkovalo težko orožje. Pač pa je v tem času Šlandrova napadla na cesti med Litijo in Prežganjem na Štucarjevini pri Štrusu nemško kolono, ki je peljala živež v postojanko na Prežganju. Nemci, ki so zašli v križni ogenj borcev v zasedi, so imeli hude izgube. Naši so jim zaplenili tudi vso hrano, namenjeno njihovi posadki.

V noči med 6. in 7. novembrom je naša brigada napadla sovražno posadko v Kresnicah, kjer so bili Nemci in nekaj domobrancev, med katerimi je bilo

⁵ Boris Vinter, doma iz Oplotnice, je bil kasneje komandant Šlandrove brigade in je dne 21. 2. 1945. padel pri Lazah v Tuhinjski dolini.

celo nekaj bivših partizanov, ki so pobegnili ali so se predali okupatorju in mu sedaj služili, da bi si rešili življenje. Bili so v močno utrjenem in z bunkerji varovanim župnišču in šoli. Vseh je bilo okoli štirideset mož, dobro oboroženih z lahkim avtomatskim orožjem, težkimi mitraljezi in metalci min.

Čeprav smo Šlandrovci silovito napadli, nam ni uspelo, da bi zavzeli vso postojanko. Zavzeli smo le tri bunkerje. Za druge močno utrjene bunkerje in samo postojanko bi morali imeti odgovarjajoče težko orožje, vsaj top, s katerim bi si utrli pot. Ker tega nismo imeli, minerci niso mogli priti tako blizu, da bi postojanko lahko podminirali. Posadka sama pa se je zelo močno upirala. Zaradi tega sta padla dva naša borca, več pa je bilo ranjenih. Imeli smo tudi smolo, ker je razneslo partop.⁶ Pri napadu na postojanko je padel tudi Justin,⁷ ki je bil brigadni skojevski sekretar in med najhrabrejšimi borci v brigadi ter vedno z njimi.

Po tej akciji sta obe brigadi ponovno odšli čez okupacijsko mejo. V borbah z domobranci in Nemci na Dolenjskem, predvsem pa pri napadu na postojanki v Šentvidu pri Stični in v Kočevju, je brigada izgubila precej starih borcev in vodilnega kadra. Veliko jih je padlo, precej je bilo ranjenih in nekaj tudi ujetih.

Tako okrnjena in izčrpana se je brigada skupno z Zidanškovo po nalogu glavnega štaba Slovenije vrnila z Dolenjskega na Štajersko. Dne 21. decembra je pri Razborah prešla nemško mejo in šla mimo Šmartna na Kresniški vrh. V noči med 23. in 24. decembrom so se borci med Litijo in Kresnicami s čolni prepeljali na levi breg. Kamniško-zasavski odred je bil tedaj v zasedah in varoval prevoz Šlandrovcev čez Savo. Tako se je brigada že drugič vrnila na Štajersko, kjer se je rodila in odkoder je bila doma večina njenih borcev. Žal se jih to pot mnogo ni vrnilo. Ostali so pokopani na brigadnih položajih od Save do Kočevja, dosti jih je ostalo v partizanskih bolnišnicah na Dolenjskem, nekaj pa je bilo premeščenih v druge enote. Med padlimi in ranjenimi je bilo tudi nekaj borcev z litijsko-moravškega območja.

Brigada se je vrnila, prav ko je najhuje divjala okupatorjeva zimska ofenziva po celi Štajerski od Save do Drave. Tako so se močno izčrpani borci, slabo oboroženi in opremljeni, poleg tega pa še v hudi zimi, znašli v silno težkem položaju. Še isti dan, ko je prišla čez Savo na Miklavža, Štance Laze in Grmače, se je spopadla s sovražnimi oddelki, ki so hajkali po tamkajšnjem terenu.

Tudi na Štajerskem je brigada imela hude izgube ne samo zaradi ne-
nehnih borb, temveč tudi zaradi izredno hude zime. Toda ne glede na vse te težave je brigada ostala. Ko je minila najhujša zima, se je začela ponovno krepiti. Vračali so se mnogi borci, ki so ostali, ranjeni ali izčrpani, zunaj

⁶ Partop je okrajšava za partizanski top, podoben metalcu min. Imel je sorazmerno kratko in ozko cev, v katero se je vstavilo le nastavek mine, mina, polnjena z zavezniškim razstrelivom 808 ali nobel v obliki krogle, pa je stala vrh nastavka in na koncu cevi. Zaradi take konstrukcije je imel partop krajši domet, toda strahovit rušilni učinek.

⁷ Rafko Vaniček-Justin je bil doma nekje blizu Šentjurja pod Kumom. Leta 1941 je bil s svojimi starši izseljen v Nemčijo, od koder je pobegnil in prišel avgusta 1943. v Šlandrovo brigado.

brigade na terenu, ali pa so se izgubili v nenehnih borbah. Prihajali so tudi novi fantje in moške, ki so pričakovali skorajšen konec vojne. Tako se je brigada pripravljala na končni obračun z okupatorjem. Svojo borbena pot je zaključila 5. maja 1945., ko je osvobodila Zagorje in po tej akciji odšla v Savinjsko dolino in sodelovala pri osvobajanju Celja. V Celju je 9. maja priredila miting, na katerem je komandant brigade predal raport Francu Leskošku-Luki. Pozdravljena od množice Celjanov in Savinjčanov je brigada hitela proti Koroški uničevat in razoroževat bežečega okupatorja in njegove hlapce.

Že ob ustanovitvi je bilo v brigado vključenih mnogo borcev, ki so bili doma z Litijskega in Moravskega in ki so do tedaj sestavljali večji del zasavskega bataljona Lojzeta Hohkrauta. Mnogi so postali vojaški poveljniki ali politični komisarji ne samo v Šlandrovi, temveč tudi v mnogih drugih brigadah in odredih. Znani Šlandrovci, domačini, so bili Franc Poglajen-Kranjc, ob ustanovitvi brigade načelnik štaba, kasneje komandant četrte operativne cone; Lovrenc Tič-Matjaž, ob ustanovitvi brigade namestnik komandanta drugega bataljona — v borbi pod Cirkušami se je obkoljen od Nemcev in težko ranjen sam ustrelil; Ludvik Bizjak-Smrekar, doma iz Ponovič, je bil bataljonski in nekaj časa tudi brigadni komisar; Janez Petje-Jovan, doma iz Zavrstnika, bil namestnik komisarja bataljona, nato namestnik komisarja brigade in kasneje komisar 13. Bračičeve brigade; Drago Poglajen z Grbina je bil bataljonski komandant in pozneje namestnik komandanta pohorske brigade, kjer so ga hudo ranjenega ujeli Nemci ter ustrelili v Mariboru; Mirko Črnigoj-Grča iz Litije je bil bataljonski komandant in Tone Grošelj-Jesen iz Litije, bataljonski politični komisar; Štefan Gaberšek-Peter iz Kresnic je padel 8. februarja 1944. kot politični komisar bataljona na Menini planini; Tone Koprivnikar-Gorki je bil politični komisar bataljona; Jože Vesel-Viktor, doma iz Česnjic pri Moravčah, bataljonski komandant, je padel na Katarini nad Trbovljami avgusta 1944; med drugimi so bili še Dušan Dovjak-Savo iz Litije, Franc Jurič-Zavedni iz Kostrevnice, padel 23. marca 1944. na Rakitovcu, Jože Štok-Korotan z Brega pri Litiji, Avgust Šmejc-Medved iz Litije, ki je padel 27. januarja 1944. na Tomanovi planini, in drugi.

Mnogi teh tovarišev so bili pogumni mitraljezci in bombaši. Zlasti se spominjam Toneta Premka-Sineta, enega prvih partizanov iz Litije in borca druge grupe odredov, ki je potem padel kot kuhar in mitraljezec drugega bataljona Šlandrove brigade v hudi borbi z nemško vojsko in policijo na Rakitovcu 23. marca 1944. Dalje se spominjam mitraljezca Franka iz Velike vasi, ki je bil kasneje komandir čete in nato komisar 3. bataljona Šlandrove brigade, Pavleta Bokala-Mihe s Kresniških poljan, ki je padel 1944. nekje na Dobrovljah, Olge Bedenikovič iz Litije, ki je padla 1. decembra 1943. v borbi brigade z nemško policijo na Pšajnovici nad Krašnjo, Feliksa Kinka-Dugega iz Litije, ki je padel 26. oktobra 1944. v Šentvidu pri Stični v borbi z domobranci, Gozdane Učakar iz Litije, ki je padla 20. maja 1944. v Jakov dolu pri Vranskem, mitraljezca Kosa s Kresniškega vrha, Antona Bokala-Davida s Kresniških poljan, ki je padel 8. februarja 1944. na Menini planini, Jožeta Hojnika-Luke in Urha Groznika-Gorenca, doma s Tujega grma pri Jančah

(Gorenc je padel kot mitraljezec 23. marca 1944. na Rakitovcu), in mnogo drugih.

Slava njihovemu spominu!

Viri:

Ivo Lipar-Iztok: Šlandrovci, Ljubljana, 1963.

Institut za zgodovino delavskega gibanja, fascikel 3372-a.

Osební spomini.

IVAN BELEC-BELI

OBNOVLJENI KAMNIŠKO-ZASAVSKI ODRED

Po ustanovitvi Šlandrove brigade (6. avgusta 1943.) je kamniško-zasavski odred prenehal obstajati, ker so bili njegovi borci vključeni vanjo.

Ker brigada ni imela omejenega področja, ni na litijsko-moravškem terenu ostala nobena vojaška enota. Bila pa je potrebna predvsem zaradi mobilizacije. Tedaj so namreč začeli prihajati na dopust iz nemške vojske vojaki tistih letnikov, ki so bili vpoklicani v začetku 1943. leta. Precej jih je iz nje tudi dezertiralo. Osvobodilna fronta in druge njene organizacije po terenu pa so se že tako razvile in aktivirale, da so za borbo sposobni moški vse bolj množično odhajali v partizane.

Vse te nove borce je morala sprejemati vojaška enota. Ker za vse na tem območju ni bilo dovolj orožja, jih je bilo treba spremljati prek Save na Dolenjsko, kjer so bili razporejeni v brigade in odrede.

Potreba po vojaški enoti je torej bila velika. Zato je konec decembra 1943. komandant četrte operativne cone Franc Poglajen-Kranjc na Javorščici pri Moravčah izločil iz Šlandrove brigade trideset borcev in ustanovil terensko četo. Za komandirja je določil mene, za političnega komisarja pa Simona Slaparja-Borisa.

Na desnem bregu Save je taka četa že bila; njen komandir je bil Anton Godec-Tomaž, politični komisar pa njegov brat Ciril. Delovala je na območju Janč, Prežganja in Besnice.

Glavna naloga naše čete je bila sprejemati nove borce in jih varno spravljati prek Save in nemško-italijanske meje na Dolenjsko. Morali smo tudi rušiti sovražnikove prometne poti, napadati sovražnikove patrulje ter stalno vzdrževati zvezo s Tomaževo četo.

Naša četa se je takoj lotila dela. Požagala je telefonske drogove ob cesti iz Hotiča do Vač in Moravč. Na Vrhpolju pri Moravčah se je spopadla z nemško patruljo. V tem spopadu so bili ranjeni trije Nemci, na naši strani pa namestnik komandirja Janez Brlec-Nace. Obenem smo opravljali tudi našo glavno nalogo: sprejemali in mobilizirali smo nove borce. Toda z brodom v Senožetih smo prepeljali čez Savo samo okoli trideset borcev, potem pa so nam Nemci brod zažgali.

Bili smo pred težko nalogo, kako sedaj prehajati čez reko, kajti mobilizacija se ni smela ustaviti. Našli smo prehod, kjer se je dalo Savo bresti. Borci so se pozimi prijeli za roke in bredli reko. Na drugi strani Save pa jih je mogle

in prezeble prevzela Tomaževa četa; če je le mogla, je poskrbela, da so se pri naših ljudeh osušili, nato pa jih je odpeljala čez mejo na Dolenjsko. Ker je bila meja prepletena z bodečo žico in tudi minirana, je bilo treba najprej pripraviti varen prehod. Za to delo posebej izurjeni borci so mejo hitro očistili: poiskali in odstranili so mine ter prestrigli žico. Pri prehodih na sami meji največkrat nismo imeli borb, ker so Tomaževi borci dobro poznali teren in so se lahko izogibali nemškim obmejnim patroljam in zasedam.

Že v nekaj tednih je naša četa narasla na kakih sto borcev.

Ker so bile tudi na desnem bregu Save podobne razmere, se je štab četrte operativne zone odločil, da ponovno ustanovi kamniško-zasavski odred. Dne 17. februarja 1944. sva bila z Nacetom poklicana v štab cone, kjer je naju že čakal Anton Grošelj-Jesen. Sprejela sta naju komandant cone Kranjc in komisar Mitja Ribičič-Ciril. Na kratko sta nama razložila, da se s tem dnevno obnavlja kamniško-zasavski odred in nama dala nove naloge.

Za komandanta odreda sta imenovala mene, za političnega komisarja Jesena, do tedaj komisarja 1. bataljona Šlandrove, in za namestnika komandanta Naceta. Določena sta bila tudi komandanta in politična komisarja bataljonov. V prvem, ki je bil na desnem bregu Save, je bil imenovan za komandanta Franc Jemc-Krpan, za komisarja pa Nada Zirkelbah-Nataša, za komandanta drugega bataljona pa Ivan Hočevnar in za komisarja Ante Fiamengo, ki je bil doma z otoka Visa. Ker pa je bil ta kmalu premeščen na drugo politično dolžnost, se je vodstvo drugega bataljona v celoti menjalo. Za komandanta je bil določen Marjan Jager-Ris, za komisarja pa Stanko Šolman-Volt. Odredni skojevski sekretar je postal Cveto Vidovič-Gorski.

Da bi borcem olajšal prehod prek Save, je štab odreda organiziral odredovo prevozno postajo, ki je pripravila tri prehode čez reko. Prvi je bil na Mačkovni med Savo in Litijo, drugi pri Hotiču med Litijo in Kresnicami, tretji pa med Kresnicami in Jevnico. Za tri prehode smo se odločili zato, ker smo predvidevali, da nam bodo Nemci stalno nastavljali zasede, saj so lahko sumili, da se partizani vozimo ali pa bredemo Savo. Mi pa smo upali, da nam bo, čeprav nam bodo nastavili dve zasedi, še vedno ostal tretji prehod, kjer bomo lahko prišli čez. Pri osrednjem prehodu med Litijo in Kresnicami smo si celo napeljali telefonsko zvezo od Strmce pod Vačami do Kresniškega vrha. Zanj smo uporabljali poljske telefone na baterije, ki smo jih dobili iz Litije. Največ zaslug za to zvezo je imel Maks Kunstler.

Čez Savo smo se prevažali s čolni, ki pa so nam jih Nemci večkrat odkrili in uničili. Zato smo organizirali tudi izdelovanje čolnov. Na Spodnjem Logu pri Savi jih je izdeloval Jože Drnovšek; delal je v gozdu, pred presenečenji pa so ga varovali naši borci. Do osvoboditve je sam naredil osem čolnov. Les zanje mu je preskrboval Gusti Kunstler, okovje pa je izdeloval kovaški mojster Gojko Vidovič, oba doma iz Litije. V Hotiču sta čolne izdelovala Franc Osolnik in Franc Južnik.

Po vsakem prevozu čez Savo smo čolne skrbno skrili v protju ob reki, toda Nemci so jih kljub temu precej odkrili. To pa nam ni delalo preveč preglavic, saj smo imeli v rezervi že druge.

Nemci so nam tudi na vse mogoče druge načine oteževali prehode čez Savo. Nastavljali so nam celo mine, ki pa so jih naši minerci spretno in skrbno odstranjevali ter jih s pridom uporabljali v borbi proti sovražniku samemu.

Prehajanja čez Savo nam niso mogli preprečiti. Samo neke noči smo npr. prepeljali čez okoli šeststo novincev, ki smo jih mobilizirali na našem terenu in jih oddali dolenjskim brigadam. Skupno pa se je prek Save na teh treh krajih do osvoboditve prepeljalo okoli petnajst tisoč partizanov v obe smeri.

Poleg tega smo prevažali tudi veliko materiala, od orožja in municije do živil. S Štajerske smo prepeljali na Dolenjsko veliko soli, ki jo je tam v tistem času zelo primanjkovalo. Prevažali smo tudi živino. Julija 1944. smo prepeljali z Dolenjske na Štajersko prvi top, ki ga je potem odpeljal kmet Jože Smrekar iz Ribč proti Miklavžu. Ta top je prvič uporabila Šlandrova brigada pri napadu na sovražno postojanko v Ljubnem v Zgornji Savinjski dolini.

Na naših prehodih so hodili prek Save tudi naši znani voditelji, npr. Franc Leskošek-Luka, Boris in Sergej Kraigher, Zoran Polič, dr. Aleš Bebler in mnogi drugi.

Dne 23. decembra 1944. sta se prek osrednjega prehoda pri Hotiču vrnili z Dolenjskega Šlandrova in Zidanškova brigada. Prevoz čez Savo je trajal vso noč do devete ure zjutraj. Na obeh bregovih je kamniško-zasavski odred postavil zasede ter miniral cesto in železnico, tako da sovražnik nikakor ne bi mogel iznenaditi brigad pri prevozu.

Ker so bili naši prehodi prek Save že tako množični, da so postali kar očitni, so Nemci v njihovi bližini okrepili patroljiranje. Seveda pa tudi odred ni držal križem rok. Stalno je krepil svoje vrste ter prizadeval okupatorju vedno bolj občutne izgube.

Da je naša prevozna postaja lahko tako dobro delovala, so veliko pripomogli tudi prebivalci na obeh bregovih Save, ki so partizane nenehno obveščali o nevarnostih in premikih sovražnika. Tudi nahranili in oblekli so mnogo borcev in jim dali streho, dokler jih nismo spravili na drugo stran.

Velika zasluga gre tudi našim partizanskim brodarjem, kot smo imenovali čolnarje, ki so nesebično in hrabro izvrševali svoje naloge. Ti sodelavci res zaslužijo, da jih navedem po imenu; s tem naj dobe vsaj skromno priznanje. Bili so: Franc Peterka-Miško, Jože Kosmač-Blisk ter Tone in Matija Smuk s Spodnjega Loga, Franc Južnik, Jože Zupančič in Silvo Kastelic iz Hotiča ter Cene iz Senožeti.

Odred je bil aktiven tudi na drugih področjih. Da bi kar najbolje in hitro seznanjali borce in prebivalstvo z borbami naših partizanskih enot in z najnovejšimi dogodki z vseh bojišč v Evropi, smo ustanovili svojo tehniko in tiskarno, ki je bila v bližini Cirkuš pri Vačah.

Odred je imel tudi dve bolnišnici, ki sta bili v bunkerjih pod zemljo. Prva je bila v bližini Peč pri Moravčah, druga pa v Krašcah. Bolnišnici sta bili tako dobro skriti, da ju Nemci niso mogli odkriti, čeravno so sumili, da se nahajata nekje v bližini. Bolnišnici sta bili pod neposrednim nadzorstvom štaba odreda, zdravljenje ranjencev in bolnikov pa je imel na skrbi zdravnik Hakim, ki je deloval na tem terenu kot partizanski zdravnik.

V teh bolnišnicah je dobilo zdravniško pomoč mnogo borcev. Nudili sta jim vse, kar je bilo v tistih časih in razmerah sploh mogoče. V obeh se je pozdravilo okoli sto dvajset ranjenih partizanov.

Za potrebe borcev je bilo potrebno urediti tudi čevljarsko in krojaško delavnico. Čevljarska je bila v vasi Štance Laze, krojaška pa na Slivni. Po-

trebno blago smo v glavnem zaplenili okupatorju, veliko pa so ga zbrale tudi gospodarske komisije.

Od februarja 1944. do osvoboditve je odred opravil mnogo akcij na sovražnikova prometna pota in industrijske naprave, ki so bile na odredovem operativnem območju. Imel je tudi več hudih borb. Kmalu po obnovitvi odreda je drugo četo drugega bataljona doletela huda nesreča v Oklem. Do nje je prišlo nekaj zaradi izdajstva, nekaj pa tudi zaradi neprevidnosti četnega poveljstva. Nemci so četo ponoči 24. februarja 1944. obkolili, jo ob jutranjem svitu napadli in ji prizadeli hude izgube. Borci, ki so bili nastanjeni v treh hišah, so se obkoljeni borili na življenje in smrt. Ker pa je bil položaj za četo izredno neugoden in sovražnika mnogo več, je padlo 55 starih borcev, okrog 25 novincev pa so Nemci ujeli.

V začetku marca 1944. je drugi bataljon uničil pošto v Mediji — Izlakah pri Zagorju in zaplenil več živil in drugega materiala v trgovini v sami vasi. Ob tej priložnosti je bataljon mobiliziral tudi več kot štirideset rudarjev, ki so se prav takrat vračali z dela v rudniku.

Dne 14. marca je prva četa prvega bataljona pri Šentjurju pri Litiji iz zasede napadla štiri Nemce, ki so se peljali z motorjem s prikolico. Trije Nemci so bili ubiti; zaplenili so eno brzostrelko in dve pištoli, motor s prikolico pa zažgali.

V začetku aprila je ista četa pri ponoviških zapornicah pri Litiji ponoči iz zasede napadla nemško patruljo na železniški progi. Štirje Nemci so bili ubiti, ostali pa so zbežali. Pri padlih Nemcih je patrulja dobila štiri puške.

Prvega maja, na dan delavskega praznika, je prvi bataljon napadel pripadnike bančne policije na železniški postaji Jevnica in jih pregnal, poslopje, v katerem so stanovali, pa zažgal. Na železniški postaji Laze pa je zažgal lesene barake. Akciji sta bili dobro organizirani; imeli nismo nobenih izgub.

Teden dni kasneje pa so Nemci iznenadili prvi bataljon v taborišču pri Manožniku v Mali Dolgi nogi nad Jevnico. Padlo je nekaj naših borcev, med njimi tudi komisarka bataljona Nataša, ki je junaško krila umik borcev iz poslopja. Zadel jo je rafal v prsi. Po pripovedovanju domačinov so Nemci občudovali njeno hrabrost.

Namesto nje je bil imenovan za komisarja bataljona Gorski.

V drugi polovici maja je trideset prostovoljcev iz drugega bataljona postavilo zasedo pri ponoviških zapornicah, da bi napadli Nemce, ki so se vsak dan vozili s tovornim avtomobilom iz Ponovič po hrano v Litijo. Zasedo so naši postavili tik pred zapornicami. Ko je kamion pripeljal, so bile spuščene, zato se je ustavil nekaj metrov pred zasedo. Na znamenje komandirja zasede so vsi borci hkrati z vsem orožjem vžgali po Nemcih na kamionu. V hipu so pobili vse štiri Nemce, kamion pa zažgali. Zaplenili so eno brzostrelko, eno pištolo in tri puške.

Sočasno je s Svibna desetina odredovih borcev z metalcem min demonstrativno napadla Nemce v Litiji na desnem bregu Save. Ta napad je povzročil med sovražnimi vojaki v Litiji pravi preplah. Zaradi tega so Nemci takoj zaminirali vse dohode iz gozda k Litiji. Toda tudi minska polja niso preprečila, da naši borci ne bi vdirali v Litijo.

V tem času je imel naš prvi bataljon hude borbe z belogardisti na Jančah in Prežganju. V teh borbah so bile izgube na obeh straneh.

Sredi aprila ob treh zjutraj je Litijane prebudilo iz sna osem močnih eksplozij. Borci našega odreda so namreč po tehtno pripravljenem načrtu porušili industrijske naprave predilnice ter železniške kretnice na postaji v Litiji. Postavili smo tri močne zasede. Prva je bila komaj sto metrov od železniške postaje, druga pri Turku, tretja pa za predilnico. Tako smo omogočili minercem, da so lahko minirali tudi transformator, ki je dajal predilnici električno energijo, vodovodni črpalki in vodovodne cevi, postavljalnico kretnic in vse kretnice na železniški postaji. Ko so eksplodirale mine, so se iz nemške postojanke oglasili težki mitraljezi, ki so žgali v smeri eksplozij. Po akciji, v kateri nismo imeli nobenih izgub, smo se vsi urejeno umaknili proti Svibnu. Zaradi te naše akcije v centru Litije so zamenjali poveljstvo železniške policije. Novo se je zavarovalo s tem, da je začelo graditi betonske bunkerje okoli tovarne in v Litiji. Kljub temu pa jim nismo dali miru.

Ob koncu maja so prišli Nemci v Leše blizu Save, kjer so začeli ropati živino in hrano. Ker je bil takrat naš drugi bataljon na položajih v Lazah pri Vačah, so nas ljudje obvestili, kaj počenjajo. Bataljon je takoj krenil proti Lešam in napadel Nemce v gozdu, ko so se vračali z naropanim blagom. Po kratki, toda hudi borbi so Nemci panično zbežali proti svoji postojanki. Na bojišču so pustili pet mrtvih, borci pa so pobrali eno brzostrelko in štiri puške. Nemci so pustili tudi ukradeno živino in živež; vse smo vrnili kmetom.

Ko sta Šlandrova in Zidanškova brigada 31. julija 1944. napadali postojanke v Zgornji Savinjski dolini, je odred dobil od štaba četrte operativne cone nalogo, naj demonstrativno napade Litijo ter s tem zadrži nemško vojsko in policijo, da ne bi odšli na pomoč napadenim postojankam.

Napadli smo po načrtu na obeh bregovih. Prvi bataljon je napadel na desnem bregu z vsem orožjem, težkimi in lahкими mitraljezi ter metalci min. Z jugozahodne strani je vdrl v samo predmestje Litije. Ob tej priložnosti je opravil tudi rekvizicijo v trgovini Dolšek na Frtici. Drugi bataljon je napadal na levem bregu ter se čisto približal hišam v Gradcu pri Litiji. Odred je nalogo izpolnil.

Kasneje smo izvedeli, da so bili Nemci ob tem našem napadu prepričani, da smo nameravali zasesti Litijo. Zato so zahtevali od svojega poveljstva, naj okrepi posadko v Litiji.

Žandarmerijska postojanka na Vačah nam je stalno povzročala težave. Štela je sicer le dvanajst žandarjev, ki pa so nam stalno postavljali zasede. Odločili smo se likvidirati postojanko. Ker pa je bila posadka dobro oborožena in postojanka dobro zavarovana, jo je bilo težko zavzeti. Razmišljali smo, kako bi jo likvidirali z zvijačo.

Z Jesenom sva se domislila in pripravila takle načrt:

Vedeli smo, da njihova patrulja redno hodi v Litijo na pošto po pakete in pošto. Imeli smo še natančne podatke naših obveščevalcev, da komandant postojanke redno prejema od svoje družine iz Nemčije pakete s hrano. Zato smo se s komandirjem odredovih minercev dogovorili, naj komandantu žandarjev na Vačah podtakne mino. Komandir Ivan Okrajšek je v ta namen pripravil paket, v katerem je bila tempirana mina. Napravljen in opremljen je bil tako strokovnjaško, da komandant ni mogel podvomiti v njegovo izvirnost. Ta paket smo dali poštarju Ježu z Vač, ko se je vračal s pošte iz Litije. Skupaj z drugo pošto ga je izročil žandarjem v postojanki. Mina je bila na-

stavljena tako, da je šele pri odpiranju paketa eksplodirala in razrušila postojanko. Ko je paket izročil, je Jež odšel v partizane.

Ta akcija nam je uspela bolj, kot smo sami pričakovali. Ivan je v paket dal toliko razstreliva, da je prvo nadstropje postojanke popolnoma porušilo, vsi Nemci, ki so tedaj bili v tem nadstropju, pa so bili mrtvi. Drugi, ki so bili tedaj v spodnjih prostorih, se prvi hip niso znašli, čez nekaj časa pa so pričeli divje streljati. Proti večeru so s strahom zapustili postojanko in odšli v Litijo. Šele kasneje smo zvedeli, da so bili 4 Nemci ubiti in več ranjenih.

Nemci niso več obnovili te postojanke. To pa je omogočilo, da so se partizanske enote in politični aktivisti svobodneje gibali na tem območju.

Čisto zadovoljni pa s svojo akcijo le nismo bili. Ko smo kasneje o njej razmišljali, smi si priznali, da je sicer dobro uspela, saj smo zasedli Vače in imeli še isti večer miting z vaščani, a ugotovili smo, da bi lahko zajeli vse Nemce v postojanki, če bi jih napadli takoj po eksploziji mine.

V začetku avgusta je drugi bataljon pod vodstvom minercev bratov Gašperja in Čička Obreze miniral vodne črpalke v rudniku Kotredež v Zagorju. Po miniranju je rudnik zalila voda, da vse do osvoboditve ni mogel več obratovati.

Ker na Vačah ni bilo več postojanke, so prihajali sem Nemci z močnimi patroljami iz Litije. Tem je odred nekajkrat nastavil zasede in jim preprečil prihajanje na osvobojeno ozemlje. Ker so naši obveščevalci zvedeli, da bo dne 21. avgusta krenila močna kolona Nemcev iz Litije mimo Hotiča proti Vačam, jim je drugi bataljon v vasi pod Selami postavil močno zasedo. Ko so se ji Nemci približali, se je vnela dveurna borba. Nemci so imeli šest mrtvih in več ranjenih, mi pa smo izgubili enega borca. Do Vač pa Nemci tedaj niso prišli.

Poleg opisanih akcij je odred izvršil tudi mnogo drugih. Na tem ozemlju je miniral in zrušil več cestnih mostov, postavljaj zasede nemškim patroljam, rušil telefonske naprave, nastavljal mine na cestah in preprečeval sovražniku, da bi prihajal z motoriziranimi enotami na naše območje.

V sestavi odreda je bila tudi močna minerska četa, ki jo je z velikim uspehom nekaj časa vodil Ivan Okrajšek. Ivan je bil sila prikupen fant, zelo priljubljen med borci in neustrašen v akcijah. S svojo duhovitostjo je znal v najtežjih trenutkih ustvariti veselo in razigrano razpoloženje in dvigati moralo, zato smo ga imeli zelo radi in ga spoštovali. Večkrat se ga še sedaj radi spominjamo. Njegova junaška dejanja pri miniranju železniške proge od Zidanega mosta pa do Laz bodo ostala vsem borcem kamniško-zasavskega odreda za vedno v spominu.

Železnico na omenjenem odseku so minirali vsaj dvakrat ali trikrat na teden, tako da Nemci niso mogli po več dni in tudi tednov voziti svojih transportov po njej. Večje Transporte so morali celo preusmeriti na progo Zidani most—Maribor.

Hoteli pa so na vsak način obnoviti to strateško važno prometno žilo. Začeli so graditi močne postojanke in bunkerje ob progi, da bi jo zavarovali in ponovno vzpostavili reden promet, ki jim je bil silno potreben za umikanje enot z balkanske fronte.

Ker se je približeval razpad te fronte in ker je bilo treba uničevati okupatorja in njegove hlapce na umiku prek slovenskega ozemlja, je štab četrte

operativne cone dal kamniško-zasavskemu odredu novo nalogo nenehno uničevati sovražnika in ne mu dovoliti, da bi nekaznovan odšel z naše zemlje, kjer je počel svoja krvava dejanja. Tudi to nalogo so borci kamniško-zasavskega odreda izvršili in prispevali svoj delež težko priborjeni svobodi. Mnogo borcev kamniško-zasavskega odreda je obležalo na položajih v Zasavju, Črnem grabnu, v Tuhinjski in Savinjski dolini.

Svojo borbena pot je kamniško-zasavski odred zaključil, ko je 9. maja 1945. zjutraj vdrl v Laško.

Od obnovitve kamniško-zasavskega odreda 17. februarja 1944. do konca vojne so se trikrat menjali komandanti in komisariji odreda. Mene je meseca avgusta zamenjal Anton Poljanšek-Branko, ki je bil do tedaj komandant prvega bataljona. Marca 1945. ga je zamenjal Ivan Zore-Jernej in ostal na tem položaju do konca vojne.

Prvega političnega komisarja obnovljenega odreda Jesena je julija zamenjal Stanislav Karo-Simo, za njim pa je postal politični komisar Marko Štuhec-Rok, ki je prav tako ostal na tem položaju do konca vojne.

ALOJZ ŽUŽEK-TARZAN

MINERCI NA ŽELEZNIŠKI PROGI V ZASAVJU

Južna železnica je bila zgrajena že pred skoraj 120 leti. Od Zidanega mosta do Ljubljane je peljal prvi vlak 16. septembra 1849. leta. Pred tem je bila glavna prometna zveza za prevoz tovora in ljudi reka Sava, po kateri so v obe smeri vozili čolnarji. Ob Savi so zgradili še zasilno cesto, ki so jo uporabljali za cestni prevoz. Kjer se rečna struga zelo zoži, je bila na desnem bregu vsekana v živo skalo ozka pot, po kateri so ljudje in vprežna živina vlekli splave s tovorom proti rečnemu toku. Sledovi teh poti se še danes vidijo, predvsem med Renkami in Zagorjem.

Med vasjo Sava in Zagorjem je struga zelo ozka. Ceste tod ni bilo. Če so ljudje hoteli prek reke, so morali uporabljati splave in čolne, tako imenovane pruke. Šele po drugi svetovni vojni so v Renkah zgradili viseč most, cesto iz Zagorja pa grade šele sedaj; povezovala bo glavno mesto Slovenije z Revirji.

Eno najpomembnejših železniških križišč v Zasavju je prav gotovo ob izlivu Savinje v Savo v Zidanem mostu. Od tod se vije železna kača v tri smeri in povezuje našo ožjo domovino z ostalo Jugoslavijo in z drugimi deželami Evrope. Važnosti tega kraja se je zavedal tudi okupator. Takoj po vdoru v našo domovino ga je močno zavaroval. Tudi njemu je bila železnica najcenejše in najenostavnejše prometno sredstvo. Vzdolž proge je nameščal postojanke svojih oboroženih enot. Ob železnici je sezidal močne bunkerje, v katerih so bedeli oboroženi sovražniki. Posebno dobro so zavarovali železniško progo od Zidanega mostu do Laz. V Zidanem mostu je bila od 1941. posebna vojaška enota protiletalske obrambe, ki je varovala mostove. Tudi pri železniškem predoru v Pogoniku so od 1942. imeli postojanko s protiletalskimi topovi in čuvali železniški most čez Savo. Železniške postaje in tudi odprto progo med njimi so varovali z močnimi utrdbami, iz

njihovih lin pa so prežali šarci. Poleg vsega tega so Nemci progo zavarovali še s stalnimi obhodi patrulj. Po tej progi je namreč dnevno vozilo okrog 100 vlakov v obe smeri, od tega več kot polovica za prevoz težkega orožja.

Pomena te proge za okupatorja se je zavedalo tudi vodstvo narodno-osvobodilne vojske, ki je že leta 1941 organiziralo sabotažne akcije na železnici in drugih prometnih poteh. Namen teh sabotaž je bil onemogočiti in uničiti vse, kar bi koristilo okupatorju, narodnoosvobodilni borbi pa škodovalo. Čeprav je bilo na tako zavarovano progo težko priti, so že 1941. prve skupine partizanov, rudarjev-komunistov v Zasavju, ovirale železniški promet. Prve akcije so bile še preproste, toda učinkovite. Razstreliva še ni bilo dovolj razen nekaj trotila, ki je ostal v skladišču za bivšo jugoslovansko vojsko. Na tako preprost način so progo rušili le nekaj časa. Že 1942. so skupine minercev dobivale razstrelivo v rudnikih. Bilo je sicer manj učinkovito, na primer ekrazit ali kamniktit, toda laže je bilo priti do njega. Uporabljali so tudi razstrelivo iz neeksplodiranih letalskih bomb, največ za razne sabotaže.

Akcije niso prenehale do konca vojne, stopnjevale pa so se zlasti v drugi polovici 1943. leta iz dneva v dan tako naglo, da je bila proga v Zasavju resno ogrožena, partizanske enote pa so potrebovale posebno izurjene borce-minerce. Že sredi 1942. leta je bila organizirana minerska skupina, ki jo je vodil moj brat Franc Žužek-Jovo. Disciplinsko je spadala pod zasavski bataljon, v akcijah pa je bila samostojna skupina. Konec 1943. pa je štab IV. operativne cone formiral dva minerska voda, ki sta sestavljala minersko četo s komandirjem Ivanom Okrajškom. Prišel je z Dolenjskega, ko je dokončal minersko šolo. Avgusta 1944. leta pa sem za njim jaz prevzel četo, ki je bila tedaj v sestavu kamniško-zasavskega odreda.

Skupina zasavskih minercev in obveščevalcev. Od leve proti desni stoje: Milan Garantini, Franc Žužek-Jovo, obveščevalec v KZO, peti je obveščevalec Gričar, šesti je minerec Branko Čebela, sedmi Lojze Obreza-Čičko, osmi Ciril Žužek-Don. Sedita obveščevalca KZO. Fotografija je nastala maja 1944. v bližini Šentlamberta.

Jovo je bil rudar v Zagorju. Že kmalu po okupaciji je postal sodelavec Osvobodilne fronte. Bil je povezan s Tončko Čečevo in Sergejem Kraigherjem. Že leta 1941 je izvedel minersko akcijo na železniški progi pri Zagorju.

Sredi aprila 1942. leta je iz Zagorja odšlo v NOV več rudarjev, med njimi Janez Bregar-Don, Peter Kos-Petruška, Lojze Eberle-Muri, Karlo Krautberger-Gagovič, Viktor Kovač-Matevž, Ivan Uranič-Drago, Jovo in še nekateri drugi.¹

Jovo je prišel v drugo grupo odredov na Dolenjsko in se v tej enoti udeležil borb na Jančah in pozneje njenega pohoda čez Gorenjsko in Koroško na Štajersko. Komandant Stane ga je s Koroškega poslal z nekaj borci proti Revirjem, da bi začel z minerskimi akcijami na železniški progi in industrijskih napravah v Revirjih in Zasavju. Jovo se je priključil moravški četi, ustanovljeni 9. julija 1942. in postal pozneje komandir drugega voda minerske čete v zasavskem bataljonu.

Operativno področje minerskega voda in poznejše minerske čete je segalo od Celja do Litije. Tu so minerci uničevali predvsem progo, vlakovne kompozicije in mostove, zraven pa tudi električne, telefonske in telegrafске naprave. Delovali so predvsem samoiniciativno. Brž ko se je pokazala potreba ali pa možnost za uspešno akcijo, so pripravili načrt in ga uresničili. V večjih akcijah je sodelovala tudi operativna enota, ki je bila tedaj v bližini, največkrat zasavski bataljon in kasneje kamniško-zasavski odred.

Minerci so morali izbirati primerne kraje za miniranje in uničevanje komunikacij, ki so morali biti dostopni, po akciji pa primerni za hiter umik pred sovražnikom. Pri izbiri so minercem zelo pomagali njihovi sodelavci, bodisi železničarji, ki so jih obveščali o voznem redu, bodisi naši obveščevalci, ki so zbirali podatke o razmerah kraja, kjer naj bi bila sabotažna akcija.

Jovo in njegovi minerci so bili znani v vsaki vasi od Moravč prek zasavskih hribov nad Revirji do Rečice nad Laškim. Bil je zelo priljubljen pri borcih in prebivalcih. Zahteval je red, disciplino in brezpogojno izpolnjevanje ukazov, bil pa je svojim borcem v vsem tem sam najboljši zgled. Postaven in hraber, hkrati pa skromen in zelo skrben, za borce je bil pravi vojaški voditelj.

Umrli je zaradi izdaje 12. julija 1944. leta skupaj z bratom Donom pod Šavno pečjo med Hrastnikom in Zidanim mostom. Jovova skupina je prispela z Moravškega v Šavno peč že prejšnji večer. V vasi so mobilizirali kmečkega fanta, v gozdu nad vasjo pa pripravili mine za miniranje. Štab kamniško-zasavskega odreda jim je namreč ukazal, naj čimprej onesposobijo železniško progo in onemogočijo prevoz nemškega vojaškega transporta na italijansko fronto. Nalogo so izpolnili ob pol enih popoldne. Nato so se umaknili proti Šavni peči po jarku od železniške proge proti hribu Gore. Kot je kasneje povedal preživel bореc Miha Ravnikar-Hace s Slivne, so bili zaradi uspeha nepopisno veseli, vendar le za malo časa. Niso slutili, da je neki izdajalec že

¹ Žal se teh ne spominjam več niti nisem mogel ugotoviti njihovih imen.

prejšnji večer javil žandarjem v Zidanem mostu, da so prišli v bližino proge in kaj nameravajo. Žandarji so drugega dne prišli v Šavno peč, a minercev niso več dobili v vasi. Zato so se razdelili v skupine in odšli v zasede. Ena zaseda je zlezla na češnje v jarku blizu vasi. Ko so minerci prišli nekaj sto metrov stran od porušene proge, je kot strela z jasnega udarilo po njih. Iz krošnje košate češnje se je usul rafal nemških svinčenk. Padla sta oba brata. Jovo je dobil rafal v trebuh in obe nogi, zato se je še sam ustrelil s pištolo. Dona pa so zadeli streli istega rafala v prsi. Tedaj je bil v roko ranjen tudi Hace, ki pa se je vseeno lahko umaknil. Tudi drugi minerci so se po napadu razbežali in se rešili.

Tako je prenehalo življenje prvega minerca v Zasavju. Svoj delež v uporu proti okupatorju je začel in končal pri miniranju in uničevanju nemškega vojaškega stroja, ki ga je tako sovražil.

Ivan Okrajšek, prvi komandir minerske čete

Svoje akcije in doživetja v četi je Okrajšek takole opisal:

»Na Dolenjskem sem bil minerec v Gubčevi brigadi. Tam smo za miniranje uporabljali največ eksploziv, ki smo ga jemali iz neaktiviranih sovražnikovih granat in min, pobranih po sovražnikovih minskih poljih. Ko pa so pod konec 1943. leta začeli na Dolenjsko pošiljati pomoč zavezniki, smo imeli za diverzantske akcije dosti razstreliva in drugih pripomočkov. Takrat je naše vojaško vodstvo pripravilo v Semiču tečaj za minerce. Tudi jaz sem se ga udeležil. Učili smo se, kako je treba uporabljati to zavezniško razstrelivo. Po končanem tečaju so poslali druge minerce nazaj v enote, mene pa so pridržali in mi povedali, da bom dobil druge naloge.

Predstavili so me komandantu Stanetu, ki mi je povedal, da bom šel na Štajersko za minerskega instruktorja ter mi dal navodila, kaj in kako naj tam delam. Rekel mi je, da je predvsem treba rušiti vse, kar koristi okupatorju. Na Štajersko sem šel rad, saj sem poznal vse kraje v Zasavju, vendar sem se bal Save, ki je v novembru že kar mrzla, mene pa je takrat mučil revmatizem. Komandant Stane me je prepričal, da imajo kurirji na Savi čolne in da partizane prevažajo čez vodo. Vendar s čolnom ni bilo nič in prva neprijetnost je bila, ko me je brodnik Miklavž pri Jevnici nagnal bosega v Savo do vratu.

Skupina, s katero sem potoval z Dolenjskega, se je ustavila v partizanski vasi Dešen, kjer smo se dobro odpočili in najedli.

Naš cilj pa je bil Šipek, kjer je taborila Šlandrova brigada in njen minerski vod pod Jovovim vodstvom. Tja sem prišel 15. novembra 1943. leta.

V brigadi smo izbrali prostovoljce za minersko četo, ki jih je bilo skupaj s starimi Jovovimi minerci okrog petindvajset. Postal sem komandir te enote v Šlandrovi brigadi in instruktor tečaja, ki sem ga začel voditi v začetku decembra. Z Dolenjskega sem prinesel s seboj vse potrebno minersko gradivo angleškega izvora, na primer eksploziv 808, poživilne naboje, razne sprožilce za mine, več vrst vžigalnih vrvic in vse drugo, kar sem potreboval, da sem lahko seznanjal minerce, kako naj vse to uporabljajo za diverzantske akcije.

Že med tečajem smo imeli tudi praktične akcije. Prvo smo naredili s tečajniki v tekstilni tovarni v Jaršah. Minirali smo parni kotel in transformator. V decembru 1943. leta smo dvakrat minirali progo med Zagorjem in Litijo. Naša četa se je udeležila tudi boja na Pšajnovici; tam je padel naš prvi četni komisar Peter.

Konec januarja 1944. smo končali minerski tečaj. Odšli smo v litijski okrožje in se po formiranju kamniško-zasavskega odreda organizirali kot samostojna četa. Z Dolenjskega smo redno dobivali precej minerskega gradiva, zato smo zgradili zanj bunker v Lesu pri Slivni nad Vačami. Po odredbi kamniško-zasavskega odreda se je naša četa razdelila. Po trije stari minerci so bili poslani na Kozjansko, Koroško in na prometno žilo med Celjem in Zidanim mostom organizirati minerske vode in delat na teh področjih. V Šlandrovo brigado pa je odšel izkušen minerec Jože Kobilšek in v njej osnoval novo četo, ki jo je tudi uspešno vodil.

Na litijemskem območju pa smo ostali Štefan, Zorko, Ladko, Milan, Branko, Ludvik, Hace, Lenart, Tarzan in Boris, vsi doma iz Zasavja in Moravskega, ter še Vinko in Martin, ki sta bila doma iz Rogaške Slatine.² Vsi so bili hrabri in dobri fantje in na vse me vežejo najlepši spomini.

O razmerah na železnici so nas obveščali terenci, največ pa železniški prometnik Mirko Prijatelj iz Kresnic. Vsak teden je poslal v našo četo zelo natančno poročilo o prometu na južni železnici in o vseh sovražnikovih ukrepih za zavarovanje proge. Če smo hoteli imeti uspehe v akcijah, smo morali poznati vozni red vlakov ter obhode sovražnih patrolj.

Februarja 1944. smo šli skupaj z enim bataljonom kamniško-zasavskega odreda na progo k Mošeniku pri Savi. Bataljon je bil v zasedi, minerci pa smo položili mine pod tračnice, jih dobro zamaskirali ter jih priredili na električni vžig. Morali smo minirati čisto določen tovorni vlak, zato smo spustili naprej dva potniška vlaka. Tri ure smo čakali v mrazu in medtem so tri sovražne patrolje šle po progi, pa niso opazile min. Potem je pripeljal »naš« vlak iz ljubljanske smeri. Ko je lokomotiva zapeljala na mino, smo jo vžgali. Iztila je lokomotiva in šest vagonov. Bataljon je jurišal na vlak. Nihče se ni branil. Vlak je bil prazen, le v enem vagonu je bil sanitetni material. Dobili pa smo enega neoboroženega Nemca. Minerci smo zaminirali še parni kotel na lokomotivi in zažgali vagone. Nato smo še progo minirali na več krajih, tako da je tovorni promet stal več dni.

Dne 19. februarja 1944. sem šel v bližino Litije z minercem Tončkovim Borisom iz Ržiš. Boris mi je od daleč pokazal transformator, ki je bil razsvetljen. Splazil sem se do njega ter obesil na rešetko dvokilsko mino in jo tempiral na tri minute. Ko sem se umikal, me je napadel velik ovčarski pes, ki sem se ga otepal s puško, streljati pa se nisem upal. Na srečo se je vžgala mina in tako prestrašila psa, da je zbežal. Ko so ta transformator popravljali, je šel mimo kmet iz Hotiča ter dejal delavcem, da je njihovo delo zaman, ker bodo prišli partizani ter ga spet podrli. In res smo ga še isti večer. Kmet se je potem bal, da ga bodo zaprli, čeprav prej sploh ni vedel za našo nameravano akcijo.

² Pozneje sta se vrnila v domače kraje in tam je Vinko padel kot terenec.

*Ivan Okrajšek, prvi komandir
minerske čete, si je privoščil
zasluženi počitek*

Aprila 1944. smo se domenili s komandantom kamniško-zasavskega odreda Belijem za akcijo na litijsko predilnico in litijsko železniško postajo. Kot Litijan je dobro poznal krajevne razmere, zato je razmestil bataljon v zasede, da smo minerci lahko opravili vse delo. Minirali smo tri angleške kretnice in postavljalnico na postaji ter dve vodni črpalki in transformator tekstilne tovarne. Ko smo vse zaminirali, sem dal znamenje s piščalko; bataljon se je umaknil iz zasede, minerci pa so prižgali vrvice. Ko so zaslišali detonacije naših min, so začeli Nemci vse vprek streljati iz vseh bunkerjev v Litiji, in ko smo bili že eno uro daleč, so še vedno streljali.

Maja 1944. smo porušili v Zapodju transformator, ki je dajal električni tok industriji apna v Kresnicah; vse delo v kamnolomu in apnenicah je prenehalo. Vzeli smo vse transformatorsko olje, ki je bilo zelo primerno za mazanje orožja, ker ni zmrzovalo.

Julija 1944. smo se lotili miniranja železniškega mostu v Mošeniku pri Savi, zgrajenega iz obklesanega kamna. Ponoči je most vedno varovala zaseda, zato se mu ni bilo mogoče približati, podnevi pa so se vsakih pet minut vrstile ob njem patrolje. Že precej prej sem šel s Tarzanom, ki je poznal teren, v skalovje nad mostom ter z daljnogledom opazoval most in njegovo okolico. Takrat je bila tam še zaseda. Ko pa se je dvignila jutranja megla ter je posijalo

sonce, je zaseda odšla in vrstile so se patrolje točno vsakih pet minut. Naredil sem skico mostu in na njej označil, kako ga bomo zaminirali. Odločili smo se, da ga bomo minirali podnevi, med dvema obhodoma patrolj. Če bi se dela lotili ponoči, bi morali pregnati ali uničiti zasedo, streljanje pa bi priklicalo pomoč, ki bi lahko preprečila akcijo. Miniranje podnevi pa je moralo biti opravljeno vsega v nekaj minutah in vsi minerci v akciji so morali delati natančno, hitro in brez najmanjše napake in zamude. V Tirni smo nato pripravili vse, kar smo potrebovali za to akcijo. V dvanajst vreč eksploziva po dvajset kilogramov, vse trdno zavite, smo vstavili poživilne naboje in posebej še hitro gorečo vrvico z že vstavljenimi detonatorji. V akcijo smo odšli vsi minerci in vsak je do podrobnosti vedel za svojo nalogo. Ob devetih dopoldne smo se priplazili v bližino mostu in ko je patrolja izginila za ovinkom, smo stekli pod most. Sedel sem za vrat velikemu minercu in potem so mi podajali v roke eno vrečo z eksplozivom za drugo. Nalagal sem jih na polico, kjer se začne most obokati, jih pritrdil in podprl s palicami, ki smo si jih že prej pripravili in ki mi jih je podajal drugi minerec. Za menoj je minerec, ki je prav tako sedel za vratom soborca, vtikal v mine zažigalne vrvce z vžigalniki ter jih spajal med seboj. Ko smo razmestili vse razstrelivo, smo eno vrečo eksploziva položili še na progo ter jo zažgali. S tem sem dal tudi znamenje, naj že prej določeni minerec prižge vrvico za miniranje mostu, mi pa smo stekli stran. Komaj smo prišli z nevarnega območja, že je strašno zagrmelo, dolino pa je pokril dim. Nemci so nas opazili in začeli streljati za nami, mi pa smo bili veseli, da je šlo vse po načrtu in da smo zrušili tri četrtnine mostu. Nemci so potem pripeljali veliko železniških pragov, jih zvezali, z njimi zapolnili veliko luknjo, nanje položili tračnice in si tako naredili zasilen most. Ta les pa je pozneje železničar-terenec, preden je odšel v partizane, polil z bencinom in zažgal. Tedaj Nemci precej časa niso mogli zraven, ker je bila vročina prehuda. Za promet so most spet popravili tako, da so čezenj položili močne traverze.

V tistem času sem se po posvetu s člani odrednega štaba, še posebej pa z oficirjem za zvezo, lotil izdelovanja peklenskih strojev, ki smo jih namenili posameznim nemškimi sodelavcem in vojaškim vodjem. Mizar Močilnikar iz Moravč mi je naredil dve lepo politirani orehovi škatli, ki sta se zapirali tako kot šolske peresnice.

Prva je bila namenjena nemškemu sodelavcu v Litiji. Pripravljal sem jo tako, da sem razstrelivo 808 raztopil, ga vlil v škatlo ter obenem zalil v njej poživilni naboj ter deset detonatorjev, nato pa položil vanjo še razbremenilni sprožilec. Najnevarnejše pa je bilo zapiranje škatle s pokrovom, ker bi lahko že najmanjša napaka povzročila detonacijo. To mino sem oddal terencem okrožnega odbora OF. Po nesrečnem naključju pa je prišla v roke desetletnemu Majerjevemu Stanku iz Ušenišč in ga, ko je odpiral škatlo, ubila, pogorel pa je tudi hlev. Mina je bila težka kakih trideset dekagramov.

Drugi peklenski stroj sem izdelal 6. julija 1944. za nemško orožniško postojanko na Vačah. Zanj sem porabil štiri in pol kilograma razstreliva 808. Raztopljeno razstrelivo sem prav tako vlil v škatlo in z njim zalil pet poživilnih nabojev ter dvajset detonatorjev, na vse to pa položil močan karton ter vrsto navadnih raznobarnih šolskih svinčnikov, da bi se pri odpiranju ne pokazala umazano siva gmota razstreliva in takoj postala sumljiva. Razbremenilni

sprožilec sem očistil, da se je svetil. To škatlo sem večkrat zaprl za vajo. Ko sem položil vanjo še sprožilec, sem odšel ponoči daleč iz vasi, da sem vso napravo dogotovil in jo zaprl. Pod Vačami smo jo izročili terencem, ki so poskrbeli, da je prišla v roke nemškemu žandarjem. Ko so jo odpirali, je eksplodirala in ubila štiri žandarje, šest pa je bilo hudo ranjenih. Porušen je bil tudi del njihove postojanke. Preostali Nemci so še isti dan odšli z Vač.

Tako smo delali akcije v Zasavju. Včasih je bila z nami za zavarovanje vsa naša četa, včasih pa še druge enote, ki so bile v bližini. Najbolj pogosto pa smo hodili minirat v skupinah po dva ali trije, ker se je bilo tako najlažje neopazno približati progi. Vsak teden in včasih tudi po večkrat smo razdrli progo od Kresnic proti Zidanemu mostu. Mine smo polagali ob stiku dveh tračnic. Tako je bil uspeh večji in srečni smo bili, če je promet stal vsaj dve uri.

Avgusta 1944. so me poklicali na drugo dolžnost v četrto operativno cono. Še so v Zasavju delali uspešne akcije, vendar v težjih razmerah. Nemški fronti na Balkanu in v Italiji sta se vedno bolj približevali našim krajem in Nemčiji sami, Nemci pa so ju zagrizeno branili, zato jim je bila južna železnica za prevoze čet in frontne opreme vedno bolj potrebna in vedno bolj so jo varovali.«

Miniranje 1944. in 1945. leta

Ko sem prišel 25. decembra 1943. leta z dvema bratoma in svakinjo v partizane v Dešen, so me pri Čebelovih že poznali s prejšnjih obiskov. Miner-ska četa je bila tedaj na območju Štancih Laz. Bilo je precej snega. Ko smo stopili v kmečko kuhinjo, je brat Jovo kuhal kar v krušni peči ajdove žgance za svoje fante. Komandir Ivan je bil na lovu, ali kakor nam je rekel, v patrolji. V kmečki sobi so počivali minerci Boštjan, Zorko, Milan, Lado, Tone, Cveto, Štefan, Branko, Lenart, Boris in drugi. Boštjan je ležal ob kmečki mizi in si s puškino šibo drgnil v rjav škorenj obuto nogo, ki mu je visela čez klop. Jahalne hlače je imel iz vojaške odeje. Tuhtal sem, kaj za vraga se ta velikan drgne po nogi. Ko pa sem vprašal Jova, me je potolažil, da bom tudi sam kmalu občutil to partizansko dobroto. Nalezal se je nadležnih drobnih živalic, ki jih v partizanih ni nikjer primanjkovalo. In res, v nekaj dneh sem jih že čutil in se jih nisem znebil vse do osvoboditve. Prvi dan po prihodu v partizane smo dobili vsi trije bratje ilegalna imena. Meni so dali ime Tarzan, brat Ciril je postal Don, tretji brat pa Peter. Jovova žena Ivanka pa je obdržala svoje ime, ker ni bila določena za operativno enoto. Po že ustaljeni navadi smo morali oddati vse listine in fotografije, ki smo jih prinesli s seboj. Vsak dokument, po katerem bi lahko ugotavljali istovetnost, je romal v peč in postali smo partizani. Ko je bilo to opravljeno in smo bili sprejeti v enoto, so nas minerci povabili k mizi. Prilegli so se nam ajdovi žganci z ocvirki in zaliti s toplim mlekom.

Prve dni smo bili še brez orožja, ker ga takrat ni bilo na pretek, posebno ne na tem terenu. Jovo je dejal, da si mora vsak partizan sam priboriti orožje. Kje in kdaj naj ga dobim, pa še nisem vedel. Nekateri borci so bili oboroženi z lovskimi puškami, drugi z mavzericami in nekateri z avstrijskimi manlihericami, le Ivan kot komandir čete je imel italijansko brzostrelko, ki jo je ponosno nosil na prsih.

Tri dni je minilo, pa še vedno nisem imel orožja. Priložnost zanj se mi je ponudila, ko je Jovo nas nove partizane peljal v štab četrte operativne cone, ki je bil v bližini Moravč, menda v vasi Češnjice. Ravno tedaj so Nemci napadli štab in njegovo zaščitno četo. Tam sem doživel svoj ognjeni krst. S partizanom, ki je imel na puški tromblon, sva z bombo uničila sovražnikov cilj. V naskoku sem uplenil mavzerico, ki sem jo pozneje moral pustiti starejšemu partizanu, v zameno pa sem dobil avstrijsko manliherico s šestimi naboji. Sedaj sem bil pravi partizan.

Prva minerska akcija, ki sem se je udeležil, je bila 5. januarja 1944. pod vodstvom komandirja voda Jova na progi med Zagorjem in Savo v Renkah. Minirali smo progo s sprožilcem na obremenitev. Progi smo se približali ponoči in počakali, da je nemška patrulja odšla mimo nas. Vsak minerec je imel točno določeno delo. Dodeljen sem bil na stražo z nalogo, da, če bi prišla nevarnost, pravi čas obvestim tiste, ki so polagali mine, naj se umaknejo. Ko so bile mine nastavljene, smo se vsi umaknili v gozd nad železniško progo in čakali na vlak. Ko je zapeljal na mino, je postalo tako svetlo kot ob julijskem soncu, takoj nato pa je zagrmelo. Potem se je grom, pomešan z ropotom na kup grmečega vlaka in piskanjem pare iz parnega stroja počasi zgubljal med hribi. Akcija je uspela. Ne morem opisati, kako vesel sem bil, ko smo se vračali proti Čolnišam in se že na varnem pogovarjali o njej. Težko smo pričakali naslednji dan, ko so nam obveščevalci javili podrobnosti o posledicah akcije. Zvedeli smo, da je bilo uničenih več vagonov vojaškega tovora, da je bila parna lokomotiva poškodovana in da je bil promet zaradi poškodovane proge ustavljen za nekaj dni. Ta akcija je name tako vplivala, da sem težko čakal na naslednjo. Ponosen sem bil, da sem v skupini partizanov, ki po mojem trdnem prepričanju niso prispevali prav nič manj k uničevanju sovražnika kot druge partizanske enote, čeprav so se le redkokdaj spoprijeli z njim iz oči v oči.

Akcije so se vrstile iz dneva v dan. Razstreliva nam ni manjkalo, saj so nam ga nosili z Dolenjskega in Štajerskega, kamor so ga po naročilu štaba četrte operativne cone prinašali zavezniki z avioni. Litijsko okrožje pa je bilo zelo prikladno za minerske akcije.

Vse do 2. maja 1944. sem bil v Jovovem vodu. Tega dne pa je prinesel kurir sporočilo, da mora nekdo iz naše čete v oficirsko šolo. Ta čast je doletela mene. Prej smo še za 1. maj 1944. minirali progo med Savo in Litijo, potem pa zakurili kres na vrhu Slivne in izzivali kresniške orožnike, ki so z mitraljezi streljali iz bunkerja. Tudi mi smo izstrelili nekaj rafalov v čast praznika.

Po končanem šolanju so me poslali nazaj v kamniško-zasavski odred. Po naporni poti iz vasi Geršiči v Beli Krajini se mi je prav prileglo, ko sem se vrnil v Dešen med stare znance. Javil sem se komandirju Ivanu. Bil je zelo presenečen, ko me je zagledal. Po Moravškem se je namreč govorilo, da sem padel v borbi v Beli Krajini. Naslednji dan sem se javil v štabu odreda pri takratnem komandantu Beliju. Tega dne sem bil imenovan za komandirja minerske čete kamniško-zasavskega odreda.

Minersko četo mi je Ivan predal v Dešnu. Izročil mi je spiske minercev in mi povedal, kje so minerska skladišča. Bilu jih je več in zanje sta vedela le še komandirja vodov, Lojze Obreza-Čiček in Zorko. Prvi vod je deloval na

območju od Celja do Zidanega mostu, drugi pa zlasti med Zagorjem in Litijo in pri tem sem se tudi sam največ zadrževal.

Spominjam se, da nam je štab odreda ukazal: »Minerci naj za ceno življenja uničijo progo med Litijo in Renkami« in določil tudi datum. Kaj smo mogli? Skrbno smo pripravili načrt in nalogo izvršili. Še večkrat kot na tak ukaz pa smo iz svoje pobude odhajali na progo. Štab četrte cone nam je dal samo splošen ukaz, da moramo uničevati vsa prometna pota, ki služijo sovražniku, in mu na vsakem koraku onemogočati gibanje, mi pa smo hodili uničevati progo, ceste, mostove in druge prometne naprave.³

Ker je bilo naših sabotažnih akcij na železnici vedno več, so bili Nemci prisiljeni nadzirati jo podnevi in ponoči z močnimi patroljami, oboroženimi z avtomatskim orožjem. Patrolje so navadno štele tudi do dvanajst vojakov, če pa so pričakovali nevarnost, so bile še močnejše. To nas je prisililo, da smo tudi mi spremenili svojo taktiko. Previdno smo se približali progi in čakali, da je patrolja odšla mimo nas. Nato smo hitro planili s pripravljenimi minami na progo in jih položili na že vnaprej določena mesta. Komandir čete ali voda je nastavljal sprožilec pod tračnico in zvezal mine. Nato smo se umaknili v gozd in počakali na vlak. Večkrat se je zgodilo, da ni pripeljal ob določenem času, zato je bilo nevarno, da bi sovražna patrolja odkrila mine, čeravno so bile skrbno prikrite. Ne spominjam pa se, da bi se mi kdaj to zgodilo.

Največji uspeh sabotažnih akcij na železnici je bilo uničenje ali hudo poškodovanje lokomotive. To so skušali Nemci, potem ko smo vedno pogosteje minirali njihove vlake, preprečevati tako, da so pred lokomotivo pripeli nekaj tovornih vagonov, naloženih s kamenjem, peskom ali podobnim tovorom, da bi ti sprožili mino in da bi tako bila škoda manjša. Menda je Nemcem res dvakrat uspelo, da so na tak način preprečili, da bi jim uničili ali vsaj poškodovali lokomotivo. Toda minerci smo jih spet kmalu ukanili. Na začetku smo dodali toliko vžigalne vrvice od sprožilca na pritisk do glavne mine, da sta jo prevozila dva ali trije vagoni; ko pa je pripeljala nanjo lokomotiva, je mina eksplodirala in jo poškodovala. Največkrat je bil poškodovan prednji tender ali pa parni kotel. Še bolje smo dosegli svoj namen z električnim vžiganjem, proti kateremu ni pomagalo nobeno zavarovanje lokomotive, saj smo sprožili mino po naši volji tedaj, ko je bilo to najbolj učinkovito, prav ko je stroj pripeljal na mino. Tako pa smo minirali seveda lahko le tam, kjer smo imeli primeren teren za umik. Za take akcije pa je bila okolica proge med Zagorjem in Litijo s strmim skalnatim pobočjem, poraslim z gozdom in grmovjem in z ozkimi dolinami ali grapami kar najbolj primerna. Tudi prebivalci teh krajev so bili skoraj vsi za naše gibanje. Tod so bili zelo dobri aktivisti, ki so nam dajali potrebne podatke o premikih sovražnikovih enot. Vasi Šentlambert, Senožeti, Jablana, Jarše, Karbule, Špital, Tirna, Podbukovje, Ržišče in druge so bile naše najpogostejše zatočišče. Ne smem pa pozabiti tudi drugih okoliških vasi, Slivne, po uničenju postojanke tudi Vač, Prekra, Dešna, Dolge vasi, Ribč in še drugih, kjer so nam dajali hrano in zavetišče, čeravno smo morali tod marsikdaj prebiti tudi po več noči v gozdu.

Minerci smo se zelo lahko gibali po terenu, ker smo bili majhna enota, brez težkega orožja, prateža in druge opreme, ki ovira enote pri hitrih pre-

³ Odredba IV. operativne cone štev. 1179 z dne 26. sept. 1944.

mikih. Oboroženi smo bili s puškami in nekaj brzostrelkami, le komandir čete in komandirja vodov smo imeli tudi lahko avtomatsko orožje in proti koncu 1944. leta tudi že pištole. Naše glavno orožje je bilo razstrelivo, plastik in nobel 808, detonatorji raznih vrst, navadni in električni, počasi ali hitro goreča vžigalna vrstica, poživilni naboji in razni sprožilci ter tako imenovani tempirni svinčniki, ki so delali Nemcem največ preglavic. Vsak minerec je nosil v nahrbtniku poleg opreme še po več kilogramov razstreliva.

Razstrelivo 808 je imelo poseben duh; po njem je bolela glava. Težko se je bilo privaditi na to nadlogo. V hudem mrazu pa nam je pomagal, da smo se ob njem nekoliko ogreli. Eksploziv je namreč zelo hitro gorel in njegov svetložareč plamen je imel veliko toplotno moč. Že čisto malo ga je zadostovalo, da smo si ogreli premražene ude.

Razstrelivo 808 je imelo veliko rušilno moč. Kos tega razstreliva, zgneten v paličico, dolgo in malo debelejšo od cigare, je bil že dovolj, da je raztrgal tračnico železniške proge, če smo ga podnjno ali ob njej položili skupaj z detonatorjem in sprožilcem ter z vžigalno vrstico. Že sama vrstica je imela tako rušilno moč, da je dobesedno odrezala npr. drevo, telefonski ali električni drog, če smo jo ovili okoli njega tolikokrat, kolikor centimetrov je meril drog v premeru. Sleherni minerec je moral poznati vse posebnosti in učinek vseh minerskih pripomočkov, če je hotel uspešno opravljati svoje delo. Zato smo tudi izbirali minerce predvsem med rudarji in tistimi partizani, ki so bili že nekoliko vajeni nevarne snovi za miniranje. Predvsem pa smo se morali nenehno učiti, vaditi in spopolnjevati svojo tehniko. Temu smo posvetili ves prosti čas.

Ko smo 17. oktobra med Renkami in Savo minirali oba tira, sem preizkusil nov način, kako povezovati mine, da ena sama detonacija uniči več sto metrov proge. Na to nalogo smo se pripravljali več dni. V vasi Jarše pri Šentlambertu smo sestavili natančen načrt, koliko min potrebujemo, koliko težke in kakšna naj bo povezava med njimi. Določili smo tudi kraj za akcijo. To je bilo zahtevno delo, zato smo zaprosili štab kamniško-zasavskega odreda za pomoč. Dodelili so nam četo z avtomatskim orožjem za močno stransko zasedo, ki naj bi odbila nepričakovan napad kakšne nemške patrulje. Vse je bilo pripravljeno po načrtu. Odšli smo na pot. Minerici so nosili po dva kilograma težke mine z eksplozivom 808, midva s komandirjem voda sva imela okoli sebe navite kolobarje eksplozivne vrvice s poživilnimi naboji, minerec Cene, ki je bil pri delu zelo iznajdljiv, pa je nosil na vreteno navitih približno devetsto metrov eksplozivne vrvice, ki jo je nato na progi v teku odmotaval po tirih, medtem ko sta mu dva minerca nosila vreteno na palici. Drugi minerici so pripravljali na že vnaprej določenih mestih prostor za mine. Položili smo jih po obeh tirih na vsak drugi stik tirnic 900 m na dolgo. Vse mine smo povezali med seboj in jim dodali še poživilne naboji, v katere sem vložil po en električni detonator in jih povezali z glavno žico, ki je bila napeljana do električnega vžigalnega stroja. Tega smo postavili v zaklon sto metrov stran. Miniranje je trajalo največ četrte ure in je bilo za tako dolžino opravljeno v rekordnem času. Dal sem znamenje za umik iz zased. Ko so bili borci in minerici na varnem, sem glasno zavpil: »Ogenj!« Priključil sem glavne električne žice na strojček in sprožil. To je bil nepozaben prizor! Levi in desni tir v dolžini devetsto metrov sta bila kot kozolec, ki se podira. Tračnice so se dvignile in

pragovi so frčali po zraku. Eksplozija je bila tako silovita, kot bi naenkrat ustrelil iz petdeset topov ali kot bi bil močan potres. Zemlja se je dobesedno stresla.

Minerci smo bili uspeha na moč veseli. Veselju so se pridružili še borci, ki so bili v zasedi. Po uspešni akciji smo se ustavili v Špitalu in si privoščili dobrega žganja. Organiziral ga je naš muzikant Oto Peterlin, ki sam ni rad hodil z nami na progo. Od 1942. leta je bil v Auschwitzu v taboriščih, zato je bil ves plašen, živčen in izčrpan. Imenitno pa je znal po hudih in napornih akcijah razvedriti naše minerce in jim pripraviti dobro kačjo slino ali kaj dobrega za pod zob.

Zelo pomembna akcija je bila v prvi polovici marca, ko bi morala štirinajsta udarna divizija iti čez Savo s Štajerskega na Dolenjsko. Takrat me je poklical v štab divizije komandant Efenka in mi naročil, naj še isti večer porušimo progo v Renkah, da bo divizija nemoteno šla čez Savo. Istega večera so zavezniki pripeljali z avioni pošiljko gumastih čolnov in jih nad vasjo Ravne pod Sveto goro spustili s padali. Minerci smo takoj krenili v akcijo. Progo smo porušili na dveh krajih, oddaljenih poldrugi kilometer. Ko smo se vrnili v Karbule nad progo, so bile enote štirinajste divizije že pripravljene za pohod. Borci so bili otovorjeni z deskami, lestvami, zavezniškimi čolni in drugimi pripravami za zgraditev zasilnega mostu čez Savo. V hiši pri Janezu Bašu sem komandantu poročal o akciji. Pohvalil nas je. Takoj nato se je spustila v dolino reka oboroženih partizanov. Toda zaman! Nemci so nekaj zaslutili in pričeli nabijati z minometi iz Zagorja prav v neposredno bližino kraja, koder so se pripravljali borci za prehod. Enote so se morale vrniti in ostati na Štajerskem.

Od takrat so Nemci zavarovali progo še bolj kot prej. V neposredni bližini železnice so v Renkah zgradili močan betonski bunker, iz katerega so obstreljevali bližnjo okolico.

Minerci smo se še večkrat priplazili na progo in jo zaminirali, čeravno je bil dostop zelo nevaren. V zgodnji pomladi zadnjega vojnega leta so nam učinkovito pomagali pri uničevanju prometnih komunikacij »titovci«, letalci, ki so napadali iz zraka. Po vsaki akciji, ki smo jo izvedli v letu 1945, smo takoj obvestili naš štab, ta pa je poslal obvestilo na pristojno mesto s točnimi podatki, kje je bila proga zaminirana. Naslednji dan, ko so Nemci pripeljali delavce, da bi popravljali poškodovano progo, so se iznenada pojavila naša letala — titovci — in zelo uspešno mitraljirala po tej skupini. Večkrat so napadali tudi vlakovne kompozicije in nam tako olajšali delo.

Pregled minerskih akcij od spomladi 1942. do 1945. leta⁴

1942. leto

27. aprila je skupina minercev druge grupe odredov minirala rudniške naprave v Trbovljah. Ubit je bil obratovodja, poškodovanih je bilo več strojev.

⁴ Datume sem zbral v arhivu inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, delno sem uporabil tudi njegove Zbornike o narodnoosvobodilni vojski do enajste številke in knjigo Šlandrovci ter lastne spomine.

9. maja so minirali progo med Savo in Zagorjem. Isto noč so minerci druge grupe odredov poškodovali rudniške naprave in žičnico z nosilnimi stebri na Cigelnici nad Zagorjem.

Od 1. aprila do 5. septembra 1942. so partizani druge grupe odredov izvršili devet akcij, med drugimi že opisano na Cigelnici nad Zagorjem, v rudniku boksita Vranja peč pri Velenju, v smodnišnici rudnika v Hrastniku, dvakrat so minirali železniško progo med Savo in Zagorjem in trikrat razstrelili železniško progo med Zidanim mostom in Celjem. V tem času je bilo požganih tudi devet planinskih koč, ki bi lahko služile okupatorju za postojanke.⁵

18. septembra je bila minirana železniška proga pri Litiji.

19. septembra so minerci uničili en kilometer telefonskega voda od Vač proti Moravčam.

28. oktobra so uničili dvajset telefonskih drogov ter odnesli več sto metrov žice z voda od Vač do Moravč. Ob tej priložnosti so partizani napadli kamion, ki je pripeljal delavce in policiste popravljat vod. Dva policista sta bila pogrešana.

1943. leto

1. maja je zasavski bataljon napadel vojaški transport na železniški postaji Sava.

18. avgusta ob dveh zjutraj je minerska skupina, vodil jo je Jovo, izvršila sabotažno akcijo na železniški progi med Grobelnim in Celjem. Lokomotiva je bila poškodovana in se je skupaj z osmimi vagoni prevrnila. Po nemških poročilih je bil zaradi tega promet ustavljen za petnajst ur.

3. oktobra je bila minirana proga med Lazami in Šentvidom—Vižmarji. Isto noč je bila požgana železniška postaja v Jevnici. En nemški vojak je bil ubit.

17. oktobra so minerci Šlandrove brigade naredili sabotažo v rudniku svinca in barita pri Litiji. Uničene so bile vse rudniške naprave, zato so v rudniku začasno ustavili delo.

23. oktobra so minerci iste brigade minirali progo med Litijo in Zagorjem.

24. oktobra pa so izvedli sabotažno akcijo na progi pri Litiji. Prevrnil se je tovorni vlak, lokomotiva je bila precej poškodovana, več vagonov pa je bilo popolnoma uničenih.⁶

30. oktobra je Jovova skupina minirala progo med Celjem in Zidanim mostom. Tovorni vlak z živili je bil poškodovan, promet pa je stal dva dni.

31. oktobra ob 3,40 uri je bila sabotažna akcija pri železniški postaji Laško. Uničen je bil vojaški vlak. Parna lokomotiva, težka 120 ton, se je prevrnila, sprevodnik pa je bil mrtev. Promet je bil ustavljen za več ur.

V noči med 2. in 3. novembrom je Jovova skupina minirala progo pri vasi Suhadol med Hrastnikom in Zidanim mostom. Iz nemških poročil se vidi, da so minerci odvili vijake na obeh tirih in jih premaknili za 63 milimetrov proti reki Savi. Ko je pripeljal potniški vlak, je iztiril. Ista poročila še dodajajo, da so minerci že v noči med 7. in 8. junijem 1943. prav tu poskušali poškodovati progo, vendar so bili pregnani.

⁵ Zbornik št. 4, str. 32.

⁶ Primerjaj članek Mirka Jermana.

11. novembra je bil iztirjen vojaški vlak med Zidanim mostom in Hrastnikom. Lokomotiva je bila močno poškodovana, število žrtev pa ni znano.

16. novembra je bila Jovova skupina z zasavskim bataljonom v akciji v Dolu pri Ljubljani. Minirali so tovarno barv.

27. novembra je Šlandrova brigada minirala progo pri Zagorju. Iztiril je brzi vlak. Vsa kompozicija s težko lokomotivo vred je bila uničena. V tej akciji je bilo ubitih nad 50 Nemcev, med njimi več višjih in nižjih oficirjev. Promet je bil ustavljen za dva dni.

13. decembra je prvi bataljon Šlandrove brigade miniral progo med Lazami in Zidanim mostom pri kilometrskem kamnu 392,3. Tovorni vlak je iztiril, lokomotiva je bila poškodovana in osem vagonov uničenih.⁷

14. decembra so minerci Šlandrove brigade pri Litiji porušili progo.

16. decembra so isti minerci ponovno zaminirali progo med Litijo in Zagorjem.

26. decembra je minerska skupina pod vodstvom Jova ob 15,45 uri minirala progo dva kilometra od železniške postaje Zagorje proti Savi. Lokomotiva je bila poškodovana, uničenih pa več tovornih vagonov.

26. decembra je druga skupina minercev minirala progo pri kilometrskem kamnu 387 blizu železniške postaje Zagorje. Lokomotiva je bila poškodovana.

1944. leto

5. januarja so minerci zaminirali železniški most pri postaji Sava. Parna lokomotiva je bila poškodovana in uničenih je bilo deset vagonov.

17. januarja je Jovo z minerci miniral progo med Litijo in Savo. Močno poškodovana je bila parna lokomotiva, strojevodja pa je bil mrtev.

17. januarja je bila minirana proga med Trbovljami in Zidanim mostom. Dve lokomotivi sta bili hudo poškodovani, promet pa je bil prekinjen za ves dan.

17. januarja je bila minirana proga med Litijo in Zagorjem. Uničili smo sto metrov proge. Požagali smo tudi več telefonskih drogov v bližini železniške postaje Sava.

19. januarja, pol ure pred polnočjo, je bila minirana proga med Hrastnikom in Zidanim mostom. Na mino je pripeljal vlak z vojaško posadko, ki je spremljala vagon, poln sodov bencina. Dve lokomotivi in več vagonov je zgrmel s proge. Več ljudi je bilo ranjenih ali ubitih. Ker se je vlak prevrnil na cesto, je bil za dalj časa ustavljen promet na železniški progi in cesti. Poškodovana je bila tudi telefonska zveza med Hrastnikom in Zidanim mostom.

21. januarja je skupina minercev ob devetnajsti uri med Celjem in Laškim zaminirala progo. Ko je pripeljal tovorni vlak na mino, je iztirila lokomotiva. Uničenih je bilo več polnih tovornih vagonov, porušeni pa je bilo tudi sedemdeset metrov dvotirne proge. Promet je bil prekinjen za več kot dvajset ur. Tovorni vlak je prevažal živila, ki so jih bližnji kmetje še naslednji dan pridno pobirali. Kot smo zvedeli pozneje, je bil ta tovor namenjen vojaštvu na fronti.

21. januarja je bila minirana proga med Savo in Litijo in isto noč tudi med Litijo in Kresnicami. V obeh akcijah sta bili poškodovani parni lokomotivi in več tovornih vagonov.

⁷ Primerjaj članek Mirka Jermana.

23. januarja je minerska četa minirala železnico pri Rimskih Toplicah. Lokomotiva je bila močno poškodovana. Sedem vagonov premoga je zasulo cesto proti Celju in tako zaprlo cestni in železniški promet za več ur.

1. februarja so minerci sodelovali pri napadu na postojanko Motnik. Minirali so nemške bunkerje in druge utrdbe.

4. februarja je minerska skupina minirala v bližini železniške postaje Sava nad progo visečo skalo in jo zrušila na progo. Po vrvi se je spustil do skale Jovo in položil mino pod njo, komandir Ivan pa je zažgal vrvico. Cela gora kamenja se je zvalila na progo in poškodovala oba tira. Promet je stal več ur.

Ponoči med 8. in 9. februarjem so borci dolenskega odreda pod vodstvom komandanta Jožeta Logarja in politkomisarja Dušana Rebolja uničili rudnik svinca pri Litiji. Minerci so uničili vse stroje, črpalke in vzpenjačo. Rudnik je zalila voda in delo v njem so morali ustaviti. Druge enote tega odreda so isto noč uničile dva vlaka na progi med Lazami in Zalogom. Pri tej akciji je bilo ubitih petindvajset Rupnikovih domobrancev in izdajalcev, več Nemcev ter domobrancev pa je bilo ranjenih. Vojaški transport je bil namenjen v pomoč Nemcem v Rajhenburgu. Enote dolenskega odreda so dobile za to akcijo priznanje in pohvalo glavnega štaba Slovenije.

10. februarja je bila minirana proga med Savo in Litijo, promet je stal vso noč in drugi dan do enajstih.

18. februarja smo minirali progo med Litijo in Kresnicami nekaj sto metrov od železniškega mostu in predora v Pogoniku. Tam je bila močna nemška straža, ki je ovirala miniranje. Vse partizanske enote na tem območju so si živo želele uničiti ta most in predor, toda to se ni nikoli posrečilo. Progo blizu mostu smo večkrat minirali, čeravno je bil dostop do nje precej težaven.

19. februarja je en vod minercev KZO spet porušil progo blizu tega kraja, vendar bliže železniške postaje Litija. Promet je stal že od prejšnjega dne, s to akcijo pa smo podaljšali prekinitev še za dvanajst ur. Druga skupina minercev je isto noč podminirala transformator. To akcijo je vodil komandir Ivan. Tako so ostali v Litiji, Šmartnem, Savi ter Kresnicah v temi. Obratovanje litijske predilnice so morali začasno ustaviti.

24. februarja sta bili izvršeni dve akciji, ena na progi med Savo in Zagorjem, zaradi katere je bil promet prekinjen za deset ur, druga na progi med Litijo in Savo, kjer je bil promet prekinjen za dvanajst ur. Uničenih je bilo dvanajst tračnic.

28. februarja je bila minirana proga med Savo in Zagorjem. Hudo je bila poškodovana parna lokomotiva, več vagonov pa popolnoma uničenih. Promet so morali ustaviti za vso noč in naslednji dan.

1. marca je bila minirana proga med Litijo in Kresnicami. Uničenih je bilo dvanajst tračnic, zato je bil promet prekinjen za šestnajst ur.

7. marca je bila ponovno minirana proga med Kresnicami in Litijo, da je promet stal enajst ur. V isti noči je bilo požaganih sedemdeset telefonskih drogov med Litijo in Vačami. Sodelovali so še borci KZO.

11. marca je bil zaminiran vlak med Savo in Zagorjem. Parna lokomotiva in več vagonov je bilo poškodovanih, promet pa je bil prekinjen za sedem ur.

17. marca je skupina minercev pod vodstvom komandirja Ivana odšla v rudnik Kisovec pri Zagorju in zaminirala v jašku obrata Kisovec dve vodni in štiri motorne črpalke. To akcijo je pripravil rudar Čiček. Pri tej res veliki in smeli akciji so bili poleg komandirja Ivana še Ciril Klopčič-Ladko, Franc Leben-Zorko, oba iz Moravč in Ludvik Gril s Kolovrata. Za ta uspeh je prejela minerska skupina pismeno pohvalo štaba četrte operativne cone. Vzpodbudno je vplivala na vse minerce v četi kamniško-zasavskega odreda. Pohvalo so prebrali pred vsemi enotami četrte operativne cone.

19. marca je Tomšičeva brigada napadla in uničila sovražno postojanko v Moravčah. Istega dne so minerci porušili štiri mostove na cesti med Mlinšami in Vidrgo, hkrati pa so cesto do Moravč zasuli s smrekami in drugim drevjem. S temi ovirami so preprečili Nemcem, da bi iz Zagorja poslali pomoč napadeni moravški postojanki.⁸

20. marca je bila minirana proga med Hrastnikom in Zidanim mostom. Lokomotiva je bila poškodovana in štirje vagoni uničeni. Promet je stal deset ur.

21. marca je bila minirana proga med Litijo in Zagorjem. Proga je bila poškodovana, prav tako tudi lokomotiva, uničenih je bilo več vagonov. Promet je bil prekinjen za sedemnajst ur.

Istega dne je prvi vod minerske čete pod Jovovim vodstvom nastavil na progi med Savo in Litijo tako imenovano »nagazno« mino, na katero je zapeljal tovorni vlak. Poškodovana je bila lokomotiva in več vagonov. Tri ure kasneje je eksplodirala tempirana mina na isti progi in uničila oba tira. Promet je stal sedemnajst ur.

⁸ Glej tudi članek Mirka Jermana.

Sava pri Litiji, uničene vse kretnice in postavljalnica

22. marca je prvi vod minerske čete spet miniral v bližini Trbovelj nosilne stebre električnega daljnovoda, tako da je za nekaj ur ostalo v temi več okoliških krajev.

29. marca so naši minerci ponovno opravili sabotažno akcijo v rudniku Zagorje. Zaminirali so kompresorske naprave za črpanje vode iz rovov. Rudnik je imel veliko škodo. Akcijo je vodil komandir Ivan.

5. aprila je skupina minercev pod Jovovim vodstvom odšla čez Savinjo v Rimskih Toplicah in zaminirala železnico v bližini Rimskih Toplic. Na mino je pripeljal potniški vlak. Poškodovana je bila lokomotiva in pet potniških vagonov.

20. aprila je bila minirana proga med Zagorjem in Savo. Na mino je pripeljal vlak s 120-tonsko lokomotivo, ki je bila popolnoma uničena. Promet je stal osemnajst ur.

20. aprila je skupina minercev minirala progo med Litijo in Savo. Napadli so nemško patruljo in ubili enega nemškega vojaka, enega pa hudo ranili. Akcijo je vodil vodnik minerske voda Štefan iz Dešna.

21. aprila sta dva voda minerske čete izvedla akcijo na tovarniški transformator v Litiji, sočasno pa so minirali tudi dve vodni črpalki. Delo v tovarni je bilo za dalj časa ustavljeno. Isto noč so bile minirane tudi kretnice na postaji v Litiji. Akcijo je vodil komandir Ivan.⁹

1. maja je bila zaminirana proga med Litijo in Savo. Poškodovana je bila lokomotiva in osem vagonov. Promet je stal teden dni.

5. maja so minerci minirali električni transformator v Kresnicah in preprečili redno delo v kamnolomu Zapodje v bližini Kresnic, kjer so pripravljali kamen za veliko apnenico. V tem transformatorju smo večkrat vzeli strojno olje. Bilo ga je kakih dvesto litrov.

7. maja so minerci minirali progo med Kresnicami in Litijo.

8. maja ob osemnajsti uri je bila minirana proga med Savo in Zagorjem. Lokomotiva in štirje vagoni so se prevrnili v jarek.

1. junija je bila minirana proga v bližini železniške postaje Zagorje. Na mino je zavozil oklopni vlak s štirimi vagoni in dvaintrideset možmi posadke. Uničena je bila lokomotiva in vsi vagoni. Več ljudi je bilo ubitih. Promet je stal devetnajst ur.

6. junija je na progi med Zagorjem in Savo pripeljal na mino potniški vlak. Stroj je bil močno poškodovan in ni nadaljeval vožnje proti Ljubljani.

8. junija je bila minirana proga med Zagorjem in Savo. Uničeni so bili štirje vagoni z lokomotivo vred, poškodovane pa petdeset metrov proge. Promet je bil prekinjen za več ur.

21. junija je minerska desetina pod vodstvom desetarja Čička minirala progo med Savo in Zagorjem. Ko je potniški vlak zapeljal na mino, je ta poškodovala tender in šest vagonov. Prav tako je bilo uničenih sedemdeset metrov tračnic. Promet je bil ustavljen za več ur.

23. junija so minerci minirali vlak na progi med Litijo in Zidanim mostom. Sočasno sta bila porušena tudi dva mostova. Poškodovana je bila parna lokomotiva.

⁹ Primerjaj članek: Obnovljeni kamniško-zasavski odred.

23. junija pa je druga skupina naše čete minirala dva mostova na cesti od Litije do Ljubljane.

24. junija so bile minirane v litijski predilnici vodne črpalke in poškodovane druge naprave. Isto noč so porušili most na cesti iz Litije proti Vačam.

26. junija je bila minirana proga med Hrastnikom in Zidanim mostom. Lokomotiva tovornega vlaka je bila poškodovana, šest vagonov pa uničenih. Poškodovanih je bilo tudi sto metrov proge, da je bil promet ustavljen za dva dneva.

26. junija so zaminirali tudi progo med Savo, Renkami in Zagorjem. Tovorni vlak je naletel na mino, lokomotiva je bila poškodovana, uničenih je bilo sedemnajst tovornih vagonov in tristo metrov dvotirne proge. Promet je bil za več dni ustavljen.

29. junija so minerci porušili progo pri Zidanem mostu. Tovorni vlak je pripeljal na mino. Poškodovana je bila parna lokomotiva in uničenih sedem tovornih vagonov. Promet je bil ustavljen za dvajset ur.

3. julija je bila minirana proga med Savo in Zagorjem in porušene šestdeset metrov proge. Promet je stal na obeh tirih deset ur, na enem tiru pa celo trideset ur.

Iste dne je druga skupina minerskega voda minirala progo pri Savi in porušila štirideset metrov proge na obeh tirih. Na mino je zapeljal izvidniški vlak ter iztiril. Poškodovana je bila lokomotiva, promet pa je bil prekinjen za trideset ur.

6. julija je bila s peklenkim strojem uničena žandarmerijska postojanka na Vačah pri Litiji.¹⁰

8. julija je bila zaminirana proga med Litijo in Savo v dolžini šestdeset metrov. Proga je bila uničena, promet pa je stal sedemnajst ur.

11. julija je bil uničen železniški most pri Ponovičah.

12. julija je komandir voda Jovo pognal v zrak štiriintrideseti in svoj zadnji vlak na progi med Hrastnikom in Zidanim mostom.

17. julija je bil miniran kamniti most v Mošeniku pri Savi. Ta železniški most je bil dolg štiriindvajset metrov in je stal na treh močnih obokih.

20. julija so minerci sodelovali s Šlandrovo brigado pri napadu na Vestnovo tovarno v Zagorju. Zaplenili so dvajset tisoč nemških uniform. Škoda za Nemce je bila ogromna. Od tedaj je bilo več minercev oblečenih v nemške obleke, ki so bile delno predelane.

28. julija je bila zaminirana proga med Savo in Zagorjem. Na mino je pripeljal potniški vlak. Lokomotiva je bila poškodovana in uničenih je bilo pet potniških vagonov, v katerih je bilo šest ljudi ranjenih, strojevodja pa je bil mrtev. Obenem je bilo uničenih sto dvajset metrov železniške proge. Promet je bil prekinjen za nekaj dni. To akcijo je vodil komandir minerskega voda Zorko.

1. avgusta je naletel na mino med Laškim in Celjem vojaški transport. Parna lokomotiva se je prevrnila in bila uničena. Tokrat sta bila ranjena dva minerca, Čiček in Jovo, doma iz Šentlamberta, mrtvih in ranjenih pa precej nemških vojakov, ki so jih odpeljali proti Celju.

¹⁰ Primerjaj še opis v članku Obnovljeni kamniško-zasavski odred.

Istega dne je druga skupina minercev ponovno zažgala železniški most pri Mošeniku. Poškodovana je bila tudi železniška proga in promet prekinjen za več dni.

3. avgusta je bila minirana proga med Savo in Zagorjem. Uničenih je bilo dvesto metrov proge. Minirali so tudi dva prazna okupatorjeva bunkerja. Akcijo je izvedel vodnik Zorko.

V začetku avgusta so bile zaminirane vodne črpalke v rudniku Kotredež v Zagorju.¹¹

11. avgusta je bila minirana proga med Savo in Litijo. Uničen je bil tender lokomotive. Popolnoma je bilo uničenih šest vagonov in sedemdeset metrov dvotirne proge. Promet je stal ves dan. Hkrati je bila minirana in uničena tudi čuvajnica med Zagorjem in Savo. Poškodovane so bile telefonske naprave. Odnegli so 120 metrov telefonske žice.

12. avgusta so minerci zaminirali železniški most med Lazami in Zalogom in uničili petdeset metrov proge. Promet je stal več dni. Akcijo je izvršil dolenski odred.

17. avgusta je bila minirana proga med Savo in Zagorjem. Lokomotiva je bila poškodovana, uničenih pa je bilo osem vagonov. Poškodovane je bilo petdeset metrov proge, promet pa prekinjen za osemnajst ur. Isto noč je bila nastavljena tempirana mina, ki je eksplodirala tedaj, ko so prilšli delavci popravljat porušeno progo. Ubit je bil en delavec.

3. septembra je minerska skupina minirala progo med Zagorjem in Renkami v dolžini tisoč metrov. Porušeni so bili tudi most, bunker in podporni zid. Minerce je zavarovala četa kamniško-zasavskega odreda. Akcija je odlično uspela. Pri akciji je sodelovala tudi Šlandrova brigada.

4. septembra je bil miniran most na železniški progi pod Knežakom. Za to akcijo so porabili sto deset kilogramov eksploziva 808.

5. septembra sta prvi in drugi bataljon kamniško-zasavskega odreda napadla Savo. Z dvema odločnima jurišema sta zavzela dobro zavarovana bunkerja. Sovražnik je imel enajst mrtvih, ujetih pa je bilo štiriindvajset Nemcev, med njimi tudi nemški major in kapetan. Naši minerci so pod vodstvom komandirja zaminirali oba bunkerja.

6. septembra so minerci kamniško-zasavskega odreda skupaj s Šlandrovo brigado minirali progo med Savo in Renkami. Uničili so tristo metrov dvotirne proge in sto metrov telefonskih drogov.

7. septembra so naši minerci skupaj s Šlandrovo brigado ponovno rušili progo na istem kraju.

8. septembra so spet minirali progo med Savo in Zagorjem.

9. septembra je naša četa prišla s Tirne na železniško postajo Sava ter minirala vse uvozne in izvozne kretnice. Prav tako smo uničili obe postavljalnici signalov in kretnic in en bunker. Promet je stal dvajset dni. Akcijo smo opravili kar podnevi med enajsto uro in poldnem. Nemci nas niso napadli, čeravno so bili v bližini.

11. in 12. septembra so naši minerci sodelovali s Šlandrovci pri napadu na postojanko Mozirje. Te akcije se je udeležila tudi brigada VDV in enote štirinajste divizije.

¹¹ Primerjaj Obnovljeni kamniško-zasavski odred.

12. septembra so minerci zažgali lesen most na cesti iz Litije v Ljubljano.

18. septembra so napadli sokolski dom v Kisovcu pri Zagorju. Zaminirali so dva bunkerja, zaplenili en telefon in precej pisalnega pribora.

20. septembra je Šlandrova brigada napadla železniški most v Pogoniku pri Litiji. Pri tej akciji so sodelovali tudi minerci kamniško-zasavskega odreda, vendar se jim ni posrečilo porušiti most.¹²

22. septembra je naša minerska četa pod zaščito druge čete drugega bataljona KZO porušila železniški most med Trbovljami in Hrastnikom. Minirali smo pod varstvom dveh zased na obeh straneh proge. Most je bil popolnoma uničen, promet na železnici pa prekinjen za sedem dni. Akcija je bila ob pol dveh zjutraj. Četo so na umiku napadli na Ojstrovem z mitraljezi in metalci min. Izgub nismo imeli.

22. septembra je Šlandrova brigada ponovno rušila progo. Sodelovala pa je tudi minerska skupina naše čete.

23. septembra je tretji bataljon z našimi minerci opravil minersko akcijo na progi med Savo in Zagorjem.

27. septembra je bila minirana proga med Hrastnikom in Zidanim mostom. Porušili smo petinštirideset metrov podpornega zidu in s tem onemogočili tudi promet po cesti med Hrastnikom in Zidanim mostom. Proga je bila uničena v dolžini šestdeset metrov, promet je stal nekaj dni. Ker sta v neposredni bližini tega kraja padla pred tremi meseci Jovo in Don, smo ob njunem grobu pod Šavno pečjo izstrelili častno salvo.

Septembra smo zaminirali medijski grad v Izlakah pri Zagorju, ki je bil v XVI. stoletju last tedanjega grofa Valvasorja. V ta grad so se hoteli vseliti Nemci, vendar smo jim to preprečili. Iz gradu smo morali izseliti nekaj družin. Zavedali smo se, da je uničenje gradu velika kulturna škoda, vendar bi bila še večja, če bi se vanj vselili Nemci. Iz tega gradu bi okupatorja zelo težko pregnali, ker je bil močna utrdba in zelo primeren za obrambo.

9. oktobra je naša četa v varstvu prve čete odredovega prvega bataljona opravila akcijo na progi med Savo in Zagorjem. Uničili smo sto metrov proge in železniški most, prav tako pa je bila uničena tudi lokomotiva tovornega vlaka, ki je pripeljal na razdrto progo. Naše zasede so napadle sovražnikovo patruljo, ki je brezglavo pobegnila. Padla sta dva sovražnikova vojaka.

13. oktobra je med deveto in trinajsto uro prvi vod miniral progo med Savo in Zagorjem. Uničene je bilo sto petdeset metrov proge med čuvajnicama 585 in 586. Porabili smo devetnajst kilogramov eksploziva 808. Drugi vod pa je sočasno med čuvajnicama 582 in 583 zaminiral večjo skalo okrog sto petdeset metrov nad progo, da se je nanjo zavalilo približno dvesto kubikov kamenja. Na tem območju sta se nahajala tudi dva sovražna bunkerja. Promet je stal menda pet dni.

17. oktobra smo izvršili akcijo med Renkami in Savo. Minirali smo 900 metrov obeh tirov.

18. oktobra je bila spet akcija v Renkah. Zaradi naših vse pogostejših akcij na železniški progi so se Nemci utrdili v čuvajnici in v kamnolomu v

¹² Primerjaj članek Nekatere akcije Šlandrove brigade na litijsko-moravškem območju.

Renkah. Od tod so patroljirali po progi. Zato smo se skupno s štabom kamniško-zasavskega odreda odločili, da jim uničimo postojanki. Po prvotnem načrtu bi morali uničiti bunker v Renkah pod kamnolomom tik ob progi, druge objekte pa samo demonstrativno napasti, da bi zadržali posadko v Renkah, oddaljenih le približno tisoč metrov. Zgodilo pa se je, da smo uničili obe postojanki, ko sem ju iz približno 15 metrov obsul z minami, ki smo jih že prej naredili iz rastreliva 808. Zaplenili smo več nemškega orožja, signalnih raket, odej in zimskih plaščev. Ubitih je bilo šestnajst nemških vojakov, drugi pa so pobegnili proti Zagorju. Bunker pri kamnolomu je bil samo delno poškodovan, čeravno so se naši borci iz odreda priplazili čisto blizu in ga obmetavali z ročnimi bombami. Ta bunker smo kasneje še večkrat napadli, toda nikoli ga nismo mogli uničiti, ker je bil le toliko nad zemljo, da so se videle stranske strelne line. V njem je bila do konca vojne nemška posadka s težkim avtomatskim orožjem. O tej akciji je štab kamniško-zasavskega odreda poslal depešo števil. 119 dne 19. oktobra 1944. ob 12. uri s tole vsebino: »Štab KZO Vovše—Cvetež 18. X. 1944. ob 16. uri likvidirani dve postojanki v Renkah in trije bunkerji. Sočasno porušeni 900 metrov tira, dva železniška mostova po 6 metrov dolga med Renkami in Mošenikom. Promet bo za 7 dni ustavljen. Sovražnikove izgube: 16 mrtvih. Zaplenjeno: 4 plašči, 5 oblek, 200 komadov municije, 8 bomb, ena raketna pištola, en pas s torbo za naboje. Lastnih izgub ni bilo. Akcijo so izvedli minerci pod vodstvom komandirja Tarzana. — Komandant Branko.«

19. oktobra smo minirali progo in železniški most med Savo in Litijo. Poleg mostu smo uničili še petdeset metrov proge. Promet prekinjen za osem dni.¹³

V oktobru 1944. so se ugnezili Nemci s petintrideset policisti in esesovci na železniški postaji v Zagorju, da so nadzirali bližnji del proge. Hoteli smo jim podkuriti, pa se nam ni posrečilo. V Jaršah na Šentlamberškem smo naredili približno dvanajst kilogramov težko mino iz razstreliva 808. Naša sodelavka iz Zagorja Vida Špelič je v košu odnesla mino na zagorsko železniško postajo, jo tam po našem navodilu tempirala ter pustila v čakalnici. Sodelavka je bila zakrinkana, da je ne bi spoznali, koš z jabolki za prikrivanje in mino pa ji je pomagal nesti naš minerec Cene. Naslednji dan je bila nedelja. Ob osmih zjutraj bi po našem računu mina morala eksplodirati. Takrat, ko bi morala biti eksplozija na železniški postaji, pa je zamolklo eksplodiralo v Savi neposredno pri postaji. Kasneje smo zvedeli, da je snažilka, ki je kurila in čistila čakalnico, našla mino, ki so jo odnesli v Savo.

Ker se je bližala zima, smo morali minerci opustiti miniranje proge in smo se preusmerili na cestne mostove. Tako smo 4. novembra z minersko desetino zaminirali mostove med Kisovcem in Zagorjem. Promet po tej cesti je bil za nekaj časa popolnoma ustavljen.

6. novembra sta bila ponovno uničena dva lesena mostova na cesti od Zagorja do Lok. Promet je bil začasno ustavljen.

¹³ Dokumenti iz tega časa navajajo, da je dobila četrta operativna cona od zaveznikov kot vojaško pomoč poleg drugega v mesecu novembru tudi 4814 kilogramov, v prvi polovici meseca decembra pa že 17815 kilogramov eksploziva 808.

13. novembra je bila zaminirana proga med Zagorjem in Savo. Uničene je bilo dvesto metrov proge. Napadeni so bili trije bunkerji, uničen pa le eden. Sovražnik je imel sedem mrtvih.

6. decembra so naši minerci zaminirali v centru Zagorja stanovanje bivšega župana Nemca Scheuchenbauerja. Bil je le ranjen. Ena mina namreč ni eksplodirala, hiša pa je bila kljub temu precej poškodovana.

1945. leto

22. januarja je bila minirana postojanka gestapa sredi Trbovelj. Ni znano, koliko gestapovcev je bilo mrtvih.

V prvi polovici marca, ko bi morala štirinajsta udarna divizija iti čez Savo s Štajerskega na Dolenjsko, smo porušili progo v Renkah, na dveh krajih, oddaljenih poldrugi kilometer.

V Renkah smo marca 1945. spet zaminirali progo. Bila je sicer že precej pred to akcijo poškodovana, pa so jo Nemci zasilno popravili. Strojevodje in vožno osebje so se branili voziti po tem delu proge. Naši obveščevalci so nam javili, da bodo Nemci preizkusili progo s 120-tonskim strojem Borsig in dvema oklopnima vagonoma. Za vodjo tega preizkusnega vlaka je bil določen Nemec Regrat, doma s Save, v oklopnih vagonih pa je bila posadka dvanajstih oboroženih Nemcev. Vlak je pripeljal z litijske smeri, v Renkah pa je zavozil na petnajst kilogramov težko mino. Lokomotiva s 120 tonami se je z vagoni vred zakotalila na sredo Save in pokazala svoje mogočno kolesje proti sinjemu nebu. Vodja tega oklopnega vlaka z vso posadko je končal za vedno v deročih valovih.¹⁴

Zgodaj spomladi leta 1945 so Nemci začeli delati strelske jarke v okolici Zagorja. Pripeljali so več starejših avstrijskih vojakov, ki so jih morali kopati. Prišli so tudi na naše osvobojeno ozemlje v vasi Kolk in Požarje. Kopali so jarke po grebenu nad železniško progo, ki so jo hoteli na vsak način zavarovati pred stalnimi sabotажami naših minercev. Nekaj dni smo opazovali njihovo početje in skrbno pripravljali načrt, kako bi jim jo zagodli, da ne bi nikoli več prišli na naš teren. Ko je sonce zašlo, so Nemci odšli v dolino. Tedaj smo prišli minerci pred njihovo barako, ki so jo imeli za garderobo, in nastavili tam tempirano mino, da je naslednji dan pognala v zrak posadko, ki je hodila nadzorovat kopanje jarkov. Nič več se tu niso pojavili. Delo so opustili. Tempirana mina je ubila tri Nemce, več pa ranila. Drugi so se umaknili.

Dne 1. aprila 1945. je Čiček nastavljal tempirano mino s sprožilcem na razbremenitev pri Tomčevem mostu ob cesti iz Izlake v Loke in Kisovec. Ko je prišla kolona Nemcev iz Zagorja, se je ustavila pri tabli, pod katero je bila zakopana mina. Na tabli so bili plakati o uspehih rdeče armade na vzhodni fronti, poleg njih pa še nekaj karikatur Hitlerja z berglami. Ko si je nemška kolona začela ogledovati plakate in karikature, je nekemu oficirju zavrela kri. Prijel je za kol ter ga hotel izrupati. Toda v tem trenutku se je zakadilo in zagrmelo. Po podatkih očitvidcev je bilo sedem oficirjev na mestu mrtvih, dva pa so hudo ranjena odpeljali v trboveljsko bolnišnico.

¹⁴ Šelc v letu 1950 so lokomotivo s sodobnimi napravami potegnili na suho in jo poslali v obnovo. Kot sem kasneje zvedel, je še služila svojemu namenu.

Skupen uspeh sabotažnih akcij v Zasavju med narodnoosvobodilno borbo pa je bil takle:

porušene je bilo okrog 9000 metrov dvotirne proge,
poškodovanih ali uničenih 42 lokomotiv,
vagonov vseh vrst je bilo uničenih 271,
železniških mostov in prepustov porušenih 21,
sovražnikovih vojakov je bilo ubitih 99,
cestnih mostov poškodovanih in porušenih 12,
sabotažnih akcij v rudnikih je bilo 5, vse v Zagorju, Trbovljah in Hrastniku,
električnih transformatorskih postaj uničenih 13,
telefonski drogovi in žice ob cestah so bili uničeni v dolžini 660 metrov,
drugih objektov, postojank, bunkerjev, vodnih črpalk in podobnih je bilo
poškodovanih ali uničenih 44,
železniški promet je bil zaradi sabotažnih akcij prekinjen 2126 ur.

Ti podatki pa se nanašajo le na 44 akcij in še pri teh samo na tiste, pri katerih so podatki navedeni. Škoda, ki je nastala pri ca 80 akcijah, ni navedena in ni podatkov, za koliko časa je bil prekinjen promet. Ve pa se, da je bil na primer prekinjen med Savo in Zagorjem od oktobra 1944. do marca 1945., ker je bil porušen železniški most v Mošeniku. Potniki so morali celih šest mesecev prestopati, če je sploh vozil kakšen vlak, večkrat pa po ves teden ni bilo nobenega iz Ljubljane proti Zidanemu mostu. Le malo vlakov je od leta 1944. do konca vojne brez ovir prevozilo progo skozi Zasavje.

Minerci v minerskih skupinah v Zasavju

Anton Baš, rudar iz Jarš pri Šentlambertu.
Viktor Baš, rudar iz Jarš pri Šentlambertu.
Tone Bokal, rudar iz Zagorja, padel leta 1944.
Boris Čebela, kmet iz Dešna pri Moravčah.
Franc Čebela, sin kmeta iz Dešna pri Moravčah.
Tone Čebela, rudar iz Dešna pri Moravčah.
Alojz Gril, kmečki sin, doma s Kolovrata, padel v NOV leta 1944.
Rudolf Hohkraut-Dolfi, rudar iz Trbovelj.
Ivan Jenko, rudar iz Izlak pri Zagorju.
Ciril Klopčič, sin trgovca iz Moravč.
Ivan Krautberger, rudar iz Zagorja.
Franc Leban, kmečki sin iz Moravč.
Ludvik Mlinarič-Ivan, politkomisar, rudar iz Hrastnika.
Alojz Obreza, rudar iz Loke — Kisovec pri Zagorju.
Pavle Obreza-Cvetko, rudar iz Izlak pri Zagorju.
Ivan Ocepek, rudar iz Šentlamberta pri Zagorju.
Viktor Ocepek, rudar iz Šentlamberta pri Zagorju.
Ivan Okrajšek, mesar iz Gabrovke pri Litiji, komandir minerske čete.
Otmár Peterlin-Oto, rudar iz Zagorja.
Vinko Polc-Cene, rudar iz Zagorja.

Miha Ravnikar-Hace, kmečki sin s Slivne pri Vačah, padel leta 1944.
Franc Remec-Julči, delavec — železničar, doma iz Litije.

Jože Renk-Jurček, rudar iz Jarš pri Šentlambertu (umrl po vojni).

Dominik Smedič-Mali, delavec iz Trbovelj.

Ivan Trdin-Štefan, železničar iz Dešna pri Moravčah, komandir voda.

Jože Vidmar-Boštjan, kmečki sin z Vač, komandir voda.

Mirko Vozelj, sin rudarja iz Loke — Kisovec pri Zagorju, padel v NOV 1944.

Ivan Železnik, kmečki sin iz Šentlamberta pri Zagorju.

Viktor Železnik, kmečki sin iz Šentlamberta pri Zagorju.

Alojz Žužek-Tarzan, rudar iz Krmelja, minerec in komandir minerske čete.

Ciril Žužek-Don, rudar iz Krmelja, padel v NOV 1944.

Franc Žužek-Jovo, rudar iz Krmelja, padel v NOV 1944, komandir voda.

Že ti skromni podatki o minercih povedo marsikaj. Večina so bili rudarji ali kmečki fantje iz zasavskih naselij, ki so zelo dobro poznali teren okoli železniške proge, kar je bilo skoro vedno prvi pogoj za uspeh v akciji. Prav tako je bilo precej minercev bratov. Skoraj vsi so imeli ilegalna imena. Komandir minerske čete je smel izbirati borce za svojo četo v partizanskih enotah, ki jim je četa pripadala. Opravili so veliko delo.

JANEZ PETJE-JOVAN

KURIRSKE ZVEZE

Ko sta si nacistična Nemčija in fašistična Italija razdelili del Slovenije in ga razmejili s tako imenovano demarkacijsko črto, se je prehajanje z enega okupiranega ozemlja na drugo zelo omejilo in postalo težavno. Mejni prehodi iz ene okupirane cone v drugo so bili zelo redki in močno zavarovani. Na litijskem območju je bil tak prehod samo v Lazah za potovanje po železnici. Za prehod na eno ali na drugo stran so bili potrebni posebni dokumenti. Za aktiviste in sodelavce OF so partizanske tehnike ponaredile zelo veliko takih dokumentov. Toda, ker se je narodnoosvobodilna borba vse bolj širila, so okupacijske oblasti tako zaostriale nadzor nad prehodi čez mejo, da so postali preveč nevarni ali pa skoraj nemogoči.

Da pa področna vodstva narodnoosvobodilnega gibanja ne bi ostala brez zvez s svojim glavnim vodstvom, so si morala organizirati kurirske zveze. Spočetka so bile bolj poredke. Vzdrževali so jih posamezni kurirji. Bolj ko se je narodnoosvobodilna borba razvijala, bolj so rasle tudi potrebe po stalnih in rednih medsebojnih zvezah. Največjo potrebo po njih je čutilo poveljstvo partizanskih enot.

Izbiri kurirjev so vsi posvečali prav posebno pozornost. Izbirali so najbolj zanesljive in predane borce, v začetku predvsem skojevce in komuniste. Biti so morali tudi hitri, vzdržljivi in iznajdljivi, da so znali ukaniti sovražnika, če so na svoji kurirski poti naleteli nanj, kar se ni tako redko dogajalo. Na svojih največkrat nočnih poteh čez hribe in doline so morali premagati nešteto

težav. To so zmogli le telesno zdravi in močni partizani. Naloge, ki so jih morali opraviti, so od njih zahtevale veliko samopremagovanja. Od sebe so morali dati vse ne glede na nevarnosti, ki so jim pretile na njihovih kurirskih poteh. Nanje so se morali podajati podnevi ali ponoči, v slabem vremenu, visokem snegu ali hudem mrazu. Kljub sovražnim ofenzivam in zasedom, minirani meji, zastraženim cestam in železnicam ter deročim rekam so morali prenašati obvestila, poročila in naloge od poveljstev do enot in nasprotno. Od pravočasno prejete naloge, obvestila ali poročila je bil dostikrat odvisen uspeh akcije, pravočasen umik pred premočnim sovražnikom, rešitev ranjencev in slično.

Pri izpolnjevanju kurirskih dolžnosti je padlo mnogo odličnih kurirjev in tovarišev. Veliko je bilo tudi zajetih, ker je sovražnik često organiziral nanje lov, zanj pa ni izbiral sredstev. Prav so mu prišli tudi domači izdajalci, ki so, zlasti konec 1944. in v začetku 1945. leta prizadejali prav kurirjem na litijem območju precej žrtev. Kljub temu pa so se kurirske zveze vse bolj širile. Iz posameznih zvez so nastajale stalne in redne kurirske linije po Dolenjskem, Primorskem, Gorenjskem, po Štajerskem in Koroškem.

Čez litijsko in moravško območje so vzhodno in zahodno od Litije potekale kurirske zveze med Štajersko in Dolenjsko in Ljubljansko pokrajino ter povezovala področna vodstva Osvobodilne fronte z njenim glavnim odborom in partizanske enote z glavnim poveljstvom. Take zveze so nastale že 1941. leta takoj po okupaciji.

Čez Savo so vodile blizu kraja Sava pri Litiji in pri Jevnici. Na Savi je bilo skraja moč čez reko kar po mostu v eno in drugo smer. Ker pa so Nemci na jesen 1941. most zastražili, se je dalo čez Savo le s čolnom ali pa jo je bilo treba prebresti. Pri Jevnici se je moglo v začetku čez Savo le z brodom, kasneje pa s čolnom ali pa jo je bilo treba bresti.

Skraja ti dve kurirski poti nista bili stalni. Manjkalo je kurirjev, bi ki poznali poti, ter javk, kjer bi se zbirala poročila o gibanju sovražnika. Potrebe po bolj stalnih in zanesljivih zvezah pa so bile vedno večje, zato so politični aktivisti kamniško-zasavskega terena jeseni 1942. izbrali nekaj zanesljivih domačinov v Senožetih in v Jevnici, da bi vzdrževali kurirsko zvezo čez Savo. Zanj so skrbeli Franc Udovič-Florjan, Valentin Jemec in Anton Jelnikar, vsi iz Senožeti, ter Miha Rus in Franc Šušter¹ iz Jevnice. Jemec, ki je bil brodnik, je z brodom vozil čez Savo. Da broda ne bi uporabljali za sumljive prevoze, so Nemci prepovedali nočno prevažanje, zato je moral biti brod ponoči priklenjen. Jemec pa je ponaredil ključ in uporabljal brod tudi ponoči.

Ker je bilo treba pričakovati, da bodo Nemci pripravili tudi kakšna presenečenja, sta Valentin in Florjan v Jelnikarjevem hlevu naredila rezervni čoln. Še preden pa sta ga skončala, so Nemci opazili, da partizani uporabljajo brod, zato so ga poleti 1943. zažgali in potopili. Tako so ostali naši aktivisti

¹ Franc Šušter je bil železničar. Na zahtevo komandanta IV. operative cone Staneta je spomladi 1943. naredil načrt železniške postaje in nemške obmejne postojanke v Lazah. Ta načrt naj bi služil za bombardiranje te postaje in postojanke. Zaradi izdajstva pa so Nemci Franceta avgusta 1943. aretirali, zaprli v Litiji, spomladi 1944. pa ustrelili v Mengšu.

nekaj časa brez prevoznega sredstva, zvezo med Dolenjsko in Štajersko pa je bilo kljub temu treba vzdrževati vsak večer. Savo so zato bredli.

Kakor hitro so Nemci zvedeli, da obstaja partizanski prehod čez reko, so poostriili nadzorno službo ob Savi in ob železniški progi. Zato so morali tudi naši aktivisti okrepiti svojo obveščevalno službo, da bi jih obveščala o razmerah na reki in železnici. Florjan se je povezal z Mihom Rusom, Maro Zupančič in Poldo Kovič iz Jevnice in jih pridobil za sodelovanje. Obveščevalna služba je sporočala svoje ugotovitve ustno ali z dogovorjenimi znamenji. Taka znamenja so npr. bila: rjuha, obešena na ali pri hiši, obešeno perilo ali pa pred vrati kak dogovorjen predmet, kar je pomenilo, da je prehod prost in da ni nevarnosti. Če pa je nevarnost bila, ni bilo na hiši ali pri hiši ničesar.

Zaradi vedno hujšega nemškega pritiska na kurirske poti in zaradi vse večjega naraščanja prometa je bilo treba urediti več prehodov prek Save. Redne zveze tako ni mogla preprečiti nobena izdaja. Posamezni prehodi pa so imeli še svojo posebno vlogo. Eni so bili namenjeni za prenašanje pošte, drugi za prevoz funkcionarjev in političnih delavcev, nekateri pa za prevoze mobilizirancev.

Januarja 1943. leta sta kurirja postaje TV-3,² ki se je tedaj nahajala na terenu okrog Stične, Edo Golc-Švigelj in Ivan Ferlež-Jelen dobila nalogo, naj vzpostavi stalno kurirsko zvezo čez demarkacijsko mejo in čez Savo na Moravsko. Povezala sta se s Francem Plankarjem-Čičkom, ki jima je pomagal čez mejo. Najprej sta si naredila prehod na meji. Odstranila sta mine in nato prerezala še bodečo žico ter tako srečno prišla na nemško stran. Na poti proti Jevnici sta se ustavila pri Hribskem Arhu na Širmanskem hribu ter pri Pintarju in Lužarju v Dolgi nogi. Savo sta preplavala pri Jevnici in poiskala zvezo s Florjanom v Senožetih. Ko sta vzpostavila to zvezo, sta se vrnila po isti poti nazaj na TV-3.

Čez dober mesec dni sta napravila isto pot Švigelj in Čičko. Iz glavnega štaba sta nesla pošto IV. operativni coni na Štajersko. Po že vzpostavljeni zvezi sta prišla v zasavski bataljon, ki je tedaj taboril na Ciclju pri Miklavžu nad Moravško dolino. Ker ju ni nihče poznal in ker sta bila zelo raztrgana, jima vodstvo bataljona ni nič kaj zaupalo. Spoznal ju je šele komandant kamniško-savinjskega odreda Alojz Kolman-Marok, ki sta mu izročila pošto. Po nekaj dneh sta se po isti poti vrnila na TV-3.

Na našem območju so bile naslednje kurirske postaje:

TV-29 S

Neposredna kurirska zveza med TV-3 in Štajersko, ki je vodila čez mejo in Savo, je bila prenaporna in prepočasna. Zato je bila na pobudo Viktorja Stoparja in Mice Šlandrove, ki sta prišla maja 1943. na Štajersko kot instruktorja centralnega komiteja KPS, ustanovljena vmesna kurirska postaja med reko Savo ter Moravško dolino. Ta postaja je dobila številko 29 S. Njena

² Vsaka kurirska postaja je imela svojo oznako: TV (terenski vod) in zaporedno številko, pokrajine (razen Dolenjske) pa so označevale še velike črke abecede. Za Štajersko je bila črka S.

naloga je bila vzdrževati zvezo med kurirji, ki so prihajali z Dolenjske, s postajami proti severovzhodni Sloveniji, pa tudi s pokrajinskim komitejem KPS za Štajersko in štabom IV. operativne cone. Nekaj časa je za to zvezo skrbel Henrik Ribič-Muk, ki je pozneje, ko se je število kurirjev te postaje povečalo, postal in ostal njen komandir do februarja 1944. leta.

Med prvimi kurirji na TV-29 S so bili: Tone Jeltnikar-Andrej, Franc Jerman-Vinko, Franc Udovič-Florjan, Jože Avsec-Hrast, pozneje pa se je okrepila še z drugimi kurirji.

Poleg osnovne naloge vzdrževati zveze, prenašati pošto in partizanski tisk ter spremljati vojaške in politične voditelje, je imela ta postaja nekaj časa tudi nalogo voditi novince s Štajerske na Dolenjsko. Velikih kolon novincev pa ni bilo mogoče vedno prepeljati čez Savo v majhnih kurirskih čolnih, zato so jo morali največkrat prebrestiti, pa naj je bilo poletje ali mrzla zima. Največkrat so to nalogo opravili kurirji Florjan, Miklavž in Andrej. Po tej kurirski poti je šlo od jeseni 1943. do spomladi 1944. blizu dva tisoč novih partizanov. Ta postaja je imela tudi kolportersko nalogo; razpečavala je tisk iz parti-zanske tehnike v Senožetih.

Postaja TV-29 S se je zadrževala večkrat v Veliki vasi pri Blažičevih, Grilovih, Dežmanovih in Jermanovih, Mihelčičevih v Zalogu, na Miklavžu, v Dešnu, v Križevski šoli, na Štebaliji, v Spodnjem Prekru pri Tomažku in Prosenčevih, na Hribu pri Uštarjevih, pri Marku Ribiču in pri Amaliji in Jakobu Jerini ter še pri nekaterih drugih hišah. Najčeste pa je seveda ta postaja bila na prostem, v gozdu. Zadnjo vojno zimo so bile v teh krajih neprestane sovražne ofenzive. Pri Nemcih je bilo tudi precej belogardistov, med njimi tudi nekaj takih, ki so dezertirali iz partizanov in jih je okupator vključil v belo gardo. Nekateri med temi so bili zelo aktivni v sovražnikovih hajkah in, ker so poznali teren in partizanske navade, zelo nevarni partizanom in njihovim sodelavcem. Zato so se morali kurirji te postaje zadnjo zimo zadrževati največ v gozdovih okrog prej navedenih vasi in v zelo težkih pogojih vzdrževati zveze s sosednjimi TV postajami. Tej TV postaji so veliko pomagali ljudje z domačij, pri katerih se je zadrževala. Kurirji so imeli tudi svoje stalne javke in obveščevalce predvsem v hišah ob cesti od Dolskega do Litije in ob Savi. Na javkah so dobivali od svojih zaupnikov obvestila o gibanju sovražnika in njegovih namelih. Po teh podatkih so potem izbirali najbolj varne prehode čez Savo.

Zelo aktivni in zanesljivi ter iznajdljivi so bili mnogi domačini, zlasti mladinci in mladinke, ki so kurirjem prav radi pomagali. Omeniti moram Kovičeva, po domače Kocijeva dekleta iz Ribč, Smrekarjeve in Lajevčeve ali Podreberska dekleta prav tako iz Ribč, v Senožetih pa Udovičeve, Jemčeve, Gradiškove, Povšetove in Rahnetove.

Okupator je vedno bolj čutil rast narodnoosvobodilnega gibanja na Štajerskem in je zato hotel na vsak način onemogočiti zvezo štajerskih enot z dolenjskimi. Hotel je doseči, da bi bile štajerske enote odtrgane od vodstva, ker je mislil, da jih bo lažje uničeval, če bodo ostale brez zveze z glavnim štabom. Da bi dosegel ta svoj namen, zanj pa mu dotedanje redne patrulje niso bile dovolj, je v šoli v Senožetih napravil prvega januarja 1945. policijsko postojanko, ki je štela okrog 40 mož. Ti policaji in orožniki niso imeli druge naloge kot preprečevati prehode čez Savo. Uspeha pri svojem delu niso imeli.

Zveza je ostala nedotaknjena, otežili pa so delo kurirjem, ki so se morali prebijati čez Savo izključno ponoči. Nekajkrat se je policajem sicer posrečilo, da so razbili čolne, toda kurirji so naredili nove in zveza je tekla dalje.

TV-21 S

Kot druga kurirska postaja na Moravškem je bila poleti 1943. ustanovljena postaja TV-21 S. Največ se je nahajala v Zg. Kosezah in na Šentflorjanu. Njen prvi komandir je bil Jernej Janež-Rajko, prvi kurirji pa Ivan Bradač-Zeta, Albin Butara-Tram in Luka.

Septembra 1943. se je ta postaja nahajala v Zg. Kosezah na komandirjevem domu. Nekega dne je v jutranjih urah od Izlak — Kandrš prišla močnejša kolona nemške policije. Obkolila je Janeževo hišo in v njej prese-netila kurirje in domače. Kurirji so se hoteli prebiti iz obroča, a vsem to ni uspelo. Padli so komandir Rajko in kurir Luka, od domačih pa Rajkova mati in njegov stric Jernej Bizjak. Ta nesreča je žalostno odjeknila med zavednimi prebivalci Moravske doline še posebno zato, ker so bili padli kurirji in Janeževa mama zelo priljubljeni.

Za Rajkom je postal komandir te postaje Martin Rebol-Jur, kurirji pa so nato bili Rudolf Prosenc-Pavle, Zeta, Tram in Bine. Ta je v zadnji vojni zimi na kurirski poti padel na Drtiji. Za Jurjem je postal komandir Flajškarjev Tine iz Gaberja pod Limbarsko goro, ki pa je proti koncu vojne začel sodelovati z belogardisti, ki so prihajali na Moravško.

TV-3 S

Ker se je promet med TV-3 in TV-29 S močno povečal in ker je bil prehod čez minirano in zastraženo demarkacijsko nemško-italijansko mejo, cesto, železnico in reko izredno težaven in nevaren, je bila novembra 1943. ustanovljena še nova vmesna postaja, TV-3 S. Njena osnovna naloga je bila prek Save prenašati pošto, ki jo je prevzemala na območju Janč in Šmartnega od TV-3. TV-3 S se je nahajala v okolici Janč, največ pa v Dolgi nogi pri Pintarju, v Golišah pri Aptarju in v Kresniškem vrhu pri Smrekarju, Končarju in Krmelju. Prva kurirja te postaje sta bila Ivan Cerar-Miklavž, ki je bil nekaj časa njen komandir, in Stane Smrekar-Kos, pozneje pa še Viktor Župančič-Čaruga in Jože Avsec-Hrast. Njen prvi komandir pa je bil Franc Plankar-Čičko. Kurirji te postaje so bili še Jože in Franc Zavrl, Edo Župančič, Bokalovi bratje Janez, Pavle in Aleš, Marjan Petje, Jože Hvala, Janez Martinšek in Ivan Cimerman-Bojan.

Ta postaja je bila na zelo izpostavljenem terenu, ki so ga pogosto kontrolirali okupatorski vojaki in tudi domobranci. Prehodi čez cesti iz Ljubljane proti Litiji na desnem in levem bregu Save, čez Savo in čez železnico so bili često zelo tvegani. Toda kurirji so jih zmogli. Večinoma so bili doma iz bližnjih vasi. Bili so mladi, veseli in pogumni fantje, zvesti ciljem osvobodilne borbe. Pri ljudeh so imeli veliko zaupanje in dobivali od njih veliko pomoč. Seveda so tudi kurirji varovali svoje sodelavce in zaščitnike. Nekajkrat so pregnali sovražne patrulje, ki so stikale za partizani po samotnih domačijah in ropale premoženje domačinov. Jeseni 1944. je nameravala nemška patrulja

požgati Pintarjevo domačijo v Dolgi nogi. Kurirji, ki so bili tam, so jim pravočasno nastavili zasedo in jih pregnali nazaj v dolino. Toda Pintarjeva domačija je čez manj kot mesec dni pogorela.³

Tudi veliko drugih domačij, kjer so imeli kurirji svoje postaje, je bilo v zadnji zimski ofenzivi požganih, saj so Nemci neprestano krožili po teh vaseh. Zažgali so v Golišah Antarjevo, na Kresniškem vrhu pa Krmeljevo domačijo, v kateri so zgorele domači hčeri Marija in Jožefa ter Frančiška Lajevic-Jančarjeva, ki je bila tedaj pri njih. Požgali so tudi Končarjevo domačijo v Kresniškem vrhu in v njej mater in 6 otrok; vsem so skozi dlani potegnili žico, jih z njo skupaj privezali na skednju k slamoreznici in tako priklenjene zažgali, da so zgoreli v silnih mukah. Gospodar je ušel grozotni smrti, ker ga po naključju ni bilo doma. Najstarejšo hčer Mici, staro okrog 20 let, pa so vzeli s seboj, jo posilili, ustrelili ter vrgli v Savo med Litijo in Kresnicami.⁴

TV-2 A

V okolici Janč, Vnajnarjev, Besnice in v bližini Sostra je delovala postaja TV-2 A. Nastala je jeseni 1943. in je delovala vse do osvoboditve.

Naloga te postaje je bila tudi pred okupatorjem kompromitirane politične delavce in člane varnostne obveščevalne službe spravljati iz Ljubljane prek bodeče žice, ki je obdajala mesto. Zaradi značaja in zaupnih nalog, ki jih je imela, je delovala v globoki tajnosti. Da je sovražnik ne bi odkril, je večkrat menjala svoj položaj. Zanj so vedeli samo kurirji, ki so delali na njej. Bili so večinoma stalni in so se le poredkoma menjavali. Njihov komandir je bil najdelj Maks Menard-Karo, eden prvih kurirjev, ki so prihajali na litijsko območje z Dolenjske, kurirja pa tudi Lado Mazovec in Franc Kajžerček, ki je padel proti koncu vojne v bližini Sostra.

TV 3

Postaja TV-3 se je nahajala na Dolenjskem v okolici Stične. Nastala je poleti 1942. in je vzdrževala zvezo čez italijansko-nemško mejo vse do Save. Zaradi vse večje aktivnosti domobrancev okrog Stične poleti 1944. se je julija preselila čez mejo na Litijsko, kjer je ostala do osvoboditve. Najprej se je zadrževala okrog Vintarjevca in v Jazbinah, nato pa na Mamolju in v okolici Spodnjega Loga. Vzdrževala je zvezo s postajami na Dolenjskem, proti koncu vojne direktno s TV-15, in na drugi strani s TV-3 S v Golišah, TV-2 A na Vnajnarjih, TV-5 S čez Savo na Tirni pod Sveto goro in TV-5 A v Jagnjenci pri Radečah. Kurirji te postaje so imeli izredno dobro organizirano zaledje zanesljivih javk, ki so jih preskrbovale s hrano in drugimi potrebščinami, pa tudi z obveščevalnimi podatki. Javke so imeli pri Polčku v Dolgem brdu pod Jančami, pri Jožmanu v Štangji, pri Maričniku, Jurju in Lesnikarju na Račici, pri Hribskem Arhu na Širmanskem hribu, Petjetu v Zavrstniku, Hostniku v Jazbinah, Pograjcu v Riharjevcu, pri Krničarju, Ko-

³ Usoda Pintarjeve domačije je podrobneje opisana v članku Partizanske javke.

⁴ Pri Pintarjevi in Končarjevi hiši so kurirji v hvaležen spomin žrtvam odkrili spominski plošči.

leši in v Mahnetovem mlinu v Vintarjevcu, v Mariji Reki pri Lindičevih, pri Janezovih dekletih Ivanki in Pepci na Zelencu, pri Oblakovih in Brletovih na Zelencu, Medvedovih v Gradišču, Brdajsovih v Spodnjem Logu in pri drugih hišah. Skoraj je ni bilo vasi, kjer kurirji ne bi imeli svojih zaupnikov.

Med prvimi kurirji TV-3 so bili: Edo Golc-Švigelj, Maks Menard-Karo, Franc Kocjančič-Rus, Franc Plankar-Čičko, Karl Prusnik-Gašper, Zdenko Roter in Vinko Žurga-Ludvik.

Po prihodu na litijsko območje so bili na tej postaji Zdenko Roter kot komandir, Vinko Žurga-Ludvik kot njegov namestnik, Branko Pečjak-Branko, Stanko Gregorič-Savo, Tone Dimnik, Avgust Bric-Boris, Ivan Hojnik-Ivček, Tone Rome-Miha, Viktor Marolt-Viki, Ivan Bric-Ivan, Franc Medved-Zvonko, Tomaž Avsec, Albin Petje-Silvo in Ivan Habič-Švabek.⁵

⁵ Kurir Švabek je bil doma iz Besnice, padel pa je 25. marca, na cvetno nedeljo, leta 1945 v Straži pri Novem mestu. S TV-3 je nesel pošto na TV-6, ki se je nahajala v Podturnu pri Dolenjskih Toplicah. Spremljal ga je kurir s TV-4. Z njima sta potovala še dva kurirja s TV-6, ki sta se vračala na svojo postajo. Prav tedaj so domobranci in Nemci močno zasedli dolino Krke od Zužemberka do Novega mesta. Na prehodu čez cesto med Sotesko in Stražo sta padla oba kurirja s TV-6. Kmalu za njima je padel tudi kurir s TV-4. Švabku je uspelo prebiti se skozi zasedo, toda domobranci so ga opazili in za njim strahovito streljali. Pritekel je do Krke in skočil v reko. Na sebi je imel torbico s pošto, ki se mu je zapletla v grmovje. Da bi rešil njo in sebe, jo je snel z ramena in se potopil v vodo. Toda domobranci so ga opazili in ga ujeli. Po pripovedovanju domačinov so ga do golega slekli in ga s puškinimi kopiti pobili. Domobranci so se nato hvalili, da je bil ta kurir več vreden, kot če bi razbili celo partizansko brigado.

Tomaž Avsec je umrl kmalu po vojni, zaradi nesreče pa je po vojni umrl tudi znani kurir in komandir Maks Menard-Karo.

Kurirji TV-3 konec aprila 1944.: Ivan Hojnik-Ivček, Anton Bokal-Miha, Viktor Marolt-Viki Štanga

Komaj mesec dni se je ta postaja nahajala okrog Vintarjevca, že so jo začutili okupatorjevi plačanci, ki so zlasti za kurirji stalno stikali. Četrtega avgusta 1944. okrog 9 ure zvečer je prišel na javko h Krničarju v Vintarjevec komandir Zdenko s kurirjema Francjem in Vikijem. Prav tedaj bi se morala vrniti z Dolenjske kurirja Ludvik in Miha. Toda sledili so ju črnorokci z Dolenskega. Ker sta to opazila, sta jim zmešala sledi in namesto v Vintarjevec odšla proti Štangi. Med črnorokci pa je bil tudi Ivan Ambrožič, ki je kot otrok več let živel pri Krničarjevih. Bil je delomrznež, zato ga ljudje niso marali. Slutil je, da Krničarjevi aktivno delajo za OF in da k hiši prihajajo partizani. Zato je ta večer vodil črnorokce prav sem. Na njihov prihod pa je domače opozoril lajež domačega psa. Ker so bili kurirji previdni, jim jih ni uspelo presenetiti. Čeprav so začeli hudo streljati na hišo, so se domači in kurirji umaknili v gozd. Zaradi teme in zbežanosti pa se je gospodinja Marička zgubila od ostalih. Da je ne bi črnorokci ujeli, se je skrila v jarek pod Mahnetovim mlinom in ostala vso noč do vratu v vodi. Zjutraj ji je mlinarica Liza, znana partizanska sodelavka, pomagala, da se je preoblekla in se sešla s svojimi. Besni, ker so se jim kurirji in domači izmuznili, so črnorokci požgali Krničarjevo domačijo, ki je zgorela z živino vred.

Iz Vintarjevca so se kurirji preselili v Jazbine čisto blizu javke pri Pavletu in Rezki Hostnik. Ker pa ni bilo varno, da bi večja skupina dalj časa ostala v tem kraju, so se že čez teden dni preselili na Mamolj. Nekaj časa so se nahajali v leseni baraki pri političnih aktivistih, ki jih je vodil tedanji sekretar odbora OF Šmartno Franc Mojšker-Frenk.

Aktivisti so imeli barako za tiste čase zelo dobro opremljeno. Imeli so celo radio in so lahko razmnoževali poročila o položaju na frontah ter jih razdeljevali med prebivalce. Električno so si naskrivaj napeljali iz samotne izseljene domačije na Mamolju. Prehrano so si organizirali po vaseh tako, da je zanje skrbela vsak dan druga vas. Politično delo je bilo dobro organizirano in aktivisti so bili vsak dan v zvezi s prebivalci. Tudi kurirji so se tu dobro počutili. Toda prišla je zima in z njo tudi huda sovražna ofenziva, ki ni prenehala do konca vojne. Ofenziva in hud okupatorjev teror sta precej ovirala prej skoraj nemoteno gibanje aktivistov po napol osvobojenem ozemlju, zato je politično delo nekoliko zastalo. Povečala pa se je aktivnost okupatorjevih plačancev in nekaterih političnih nasprotnikov OF. To je privedlo nekatere omahljivce do tega, da so se začeli izmikati Osvobodilni fronti, nekateri pa so se celo priključili domobrancem.

Razmere, ki so tedaj nastale, bi morale opozoriti aktiviste, da je treba biti bolj previden in morda tudi menjati prebivališče. Toda za to se niso zmenili, čeprav so jih kurirji na to opozorili in se sami preselili drugam. Kurirja Ludvik in Miha sta napravila leseno barako in jo za silo opremila. Za delo je vedel le še komandir Zdenko.

Čeprav je bila zadnja zima zelo mrzla in z veliko snega, so sovražne patrulje stalno križarile po vaseh in stikale za partizani in aktivisti. Dne 29. januarja 1945. se je okrog 12 ure približala baraki, v kateri so bili aktivisti, sovražna kolona približno 100 mož. V baraki so se tedaj nahajali: Tone Gradišek-Gandi iz Šmartnega pri Litiji, partijski sekretar terena Šmartno, Polde Mrzel z Ustja, terenski obveščevalec, Franc Pečnik iz Šmartna, aktivist na terenu, Franc Hribovšek iz Litije in Stane Groznik iz Šmartna, partizanska

*Kurirja Fele (doma iz Jevnice,
padel aprila 1944. pri Sv. križu)
in Zdenko Roter*

čevljarja. Prav tedaj ko so se pripravljali h kosilu, je zaropotalo z vseh strani. Sovražne krogle so rešetale leseno barako. Ranjen je bil Polde Mrzel, Groznika in Hribovska, ki sta s puškama odbijala napadalce, pa so kmalu podrli sovražnikovi rafali. Gradiška, Mrzela in Pečnika so Nemci ujeli in barako zažgali. Gradiška so imeli nekaj časa zaprtega v Litiji, nato pa so ga ustrelili. Tik pred napadom je aktiviste v baraki komandir Zdenko opozoril, da se jim približuje sovražna patrulja.

Kmalu zatem je zaropotalo tudi pri kurirjih. Tudi te so Nemci nameravali iznenaditi. Toda kurirji so bili previdnejši. Pravi čas so se umaknili. Nemci so našli le prazno barako, ki so jo prav tako zažgali. Čeprav je za to barako vedelo le nekaj kurirjev, so jo Nemci odkrili. Očitno sta bili obe izdani.

Ker so izgubili barako, so se kurirji TV-3 premaknili v bližino Spodnjega Loga. Izmenoma so prebivali v praznih domačijah, iz katerih so Nemci preselili prebivalce že leta 1941. Na pepelnično sredo 1945. so se nahajali v Trinkovi hiši nad Spodnjim Logom. Stražar, ki je stal blizu hiše, je opazil, da se vasi približuje močna sovražna kolona Nemcev, domobrancev in tudi gestapovcev. Kurirji so koloni nastavili zasedo v jarku nad Bevčevo hišo. Bili so oboroženi s puškami in brzostrelkami, komandir Zdenko pa je imel mitraljez. Sovražna kolona je zašla v hud navzrkižni ogenj. Bila je v jarku, zato ni mogla opaziti kurirjev na dobro skritem položaju. Ker so takoj padli trije Nemci, več pa je bilo ranjenih, se je kolona, čeprav je štela okrog 60 mož, kurirjev pa je bilo le okrog 10, panično umaknila nazaj v Litijo. Po obveščevalni so

kurirji kasneje zvedeli, da so ubili tudi gestapovca, vodjo administracije gestapovskega urada v Litiji.

Kmalu po prihodu na ozemlje okrog Vintarjevca so kurirji te postaje naredili preskrbovalno akcijo v Šmartnem. Od krojača Groznika so odnesli precejšnjo zalogo blaga za nemške gasilske uniforme. Iz njega so si dali narediti čedne uniforme, saj so bili radi lepo oblečeni, če so le imeli priložnost.

Kurirji navadno niso hodili v borbe, ker je bila njihova osnovna naloga vzdrževati zveze. Kljub temu so na svojo pobudo izvedli marsikatero akcijo na sovražne patrulje ali posamezne sovražne vojake. Izvedli so tudi marsikatero sabotažno akcijo na prometnih napravah ali objektih, ki jih je uporabljal sovražnik. Na nemško-italijanski meji so pobrali veliko bomb in min, namenjenih partizanom. Te bombe so kurirji oddajali partizanskim enotam, mine pa nastavljali na pota, ki jih je uporabljal sovražnik. Tako je partizanom nastavljenno orožje povzročalo škodo in žrtve sovražniku.

Ko pišemo o kurirjih, je prav, da se spomnimo še tistih, ki so opravljali prav tako važne in zaupne naloge v partizanskih enotah, četah, bataljonih, brigadah, odredih, divizijah, korpusih in pri glavnem poveljstvu. Vzdrževali so zvezo med enotami na položajih, včasih pod hudim mitralješkim ognjem in točo granat in bomb. Ti kurirji so bili navadno tudi stalni spremljevalci komandantov in komisarjev, ki so za ta opravila izbirali mlade in najbolj hrabre borce. Prav med temi kurirji je bilo precej borcev z območja Litije in Moravč.

Tudi zaledna politična vodstva so imela svoje kurirje, ki so zanje opravljali interne kurirske zveze. Ti kurirji so bili obenem tudi terenski politični aktivisti, ki niso bili sposobni za borbene enote.

Kurirji TV postaj in operativnih enot so za vzdrževanje zvez čez Savo organizirali pravo partizansko mornarico, kot smo imenovali partizanske čolne. Taka zveza, ki so jo Nemci zelo pogosto skušali onemogočiti, je bila med okupacijo prava redkost. Čeprav so večkrat odkrili prevoze, zveza ni bila nikoli pretrgana, ker je, čim je bil odkrit čoln na enem kraju, hitro stekla na drugem. Med najbolj znanimi partizanskimi čolnarji sta prav gotovo bila Florjan in Miklavž.

Kurirji so bili ne samo hrabri, ampak navadno tudi sila iznajdljivi. Marsikdaj so ukanili sovražnika ali kakšnega prehudega radovedneža, znali pa so tudi poiskati kaj za partizanske želodce.

Ker so bili vedno vedri, so si hitro pridobili naklonjenost prebivalcev. Ko so si ustvarili poznanstvo in zaupanje, so imeli pri ljudeh zanesljivo pomoč. Če jih nekaj časa ni bilo k hiši, so bili ljudje v skrbeh zanje. Poleg vedrine pa so kurirji prinašali tudi vesti iz raznih krajev, ki jih je sovražnik nasilno ločil med seboj, zelo otežil redna potovanja, če že ne popolnoma onemogočil. Kurirji so bili dostikrat pobudniki mitingov po vaseh in hribovskih zaselkih. Na mitingih so sami tudi sodelovali ali pa zanje snovali pestre programe. Mitingov so se prebivalci, zlasti pa mladina, zelo radi udeleževali. Ker so kurirji poleg osnovne kurirske naloge opravljali tudi politično in propagandno delo, so tudi s tem prispevali velik delež k zmagi nad fašističnim okupatorjem.

Precej kurirjev z naših postaj je med prvimi vkorakalo v osvobodeno Litijo.

JOŽE ŠTOK-KOROTAN
KURIRSKA TROJKA

Bila je temna in tiha, skrivnostna noč. Nad Dolenjsko so se podili črni oblaki. Ozračje je bilo tesnobno. Dišalo je po snegu.

Komandir kurirjev XV. divizije Ivan Ponebšek-Matija je zamišljen slonel ob oknu samotne domačije na Štatenberku in se ni mogel otresti živih spominov na nemško ofenzivo, ki je tiste jeseni divjala po Dolenjskem. Pred očmi so se mu vrstili grozni prizori: strašni krvavi dogodki, ko so vlasovci klali starčke, davili otroke, posiljevali, trpinčili in obešali ujete partizane, požigali domačije, skrunili kulturne spomenike.

Vtem je prišel v izbo divizijski komisar Jože Borštnar. Bil je očitno zamišljen. Nekajkrat je korakoma molče premeril izbo, nato pa se je naglo ustavil in zazrl v komandirja.

»Matija, ti si prebrisan lisjak!« je polglasno vprašal in, ne da bi čakal na odgovor, nadaljeval: »Praviš, da si doma pri Litiji in da poznaš vse skrivne prehode čez Savo?«

»Seveda!« je zatrjeval Matija in strmel v Borštnarja, kaj mu bo povedal.

»Pojdi v dolenski odred in si tam izberi še dva najboljša kurirja! Potem pa hitro v glavni štab, kjer boste dobili posebno nalogo!« je ukazal Borštnar in vprašal: »Si me razumel?«

»Razumel, tovariš komisar!«

Komandir Matija je zategnil pas, si na njem popravil bombo in pištolo, vrgel čez ramo kurirsko torbico, zgrabil za mavzerico in se zazrl v svoje tovariše. Samo nekaj kratkih navodil svojemu namestniku in že se je poslovil in izginil v noč.

Jutro na Trebelnem. Nedelja, 21. novembra 1943.

Matija se sprehaja po taborišču dolenskega odreda in pazljivo motri borce. Najti si mora dva spremljevalca, ki dobro poznata Zasavje. V odredu je sicer precej znancev, vendar...

Nenadoma je njegov pogled obstal. Zadržal je korak.

Matija se je zagledal v širokoplečega borca klene postave, ki je nekje sam zase čistil orožje. Njegov zamišljeni obraz se mu je zdel zelo znan. Seveda! To je bil vendar sovaščan Jože Vidic-Pepe. Matija si ga je izbral za prvega spremljevalca. In drugi? Pepe je predlagal črnolasega Maja, doma iz Ljubljane, ki je že dalj časa partizanal okoli Litije. V odredu je bil znan kot drzen kurir.

V štabu odreda niso ugovarjali tej izbiri. In že so vsi trije odrinili na kurirsko pot. Matija je šel prvi, sledil mu je Maj, oborožen z laško puško in pištolo, zadnji pa je škornjal Pepe z mavzerico na rami in telečnjakom na hrbtu.

Čeprav je bila pot pusta, kamnitna in blatna, so jo kurirji urnih nog ubirali čez griče in doline. Ko so zapustili mirnopaška polja, je začel naletavati sneg. Potem je zapihal jug in vmes je začelo deževati. Pot je postajala spolzka; mastno blato se je nabiralo na obutvi. V mraku so bili fantje že pošteno premočeni. Po hrbtu jim je polzela hladna deževnica, v čevljih jim je žmikala umazana brozga, povrhu vsega pa je bila temna noč, da niso videli ped pred seboj. Toda nikjer se niso ustavili.

Po polnoči je kurirska trojka prispela v Dolenjske Toplice in takoj legla k počitku. Zjutraj je Matija odšel na javko. Ko je dobil zvezo z glavnim štabom Slovenije, se je vrnil po spremljevalca in z njima odšel v Sotesko.

»To pismo moraš za vsako ceno prenesti na Štajersko, v štab IV. operativne cone!« so naročili Matiji v glavnem štabu. »Pohitite, vsaka ura je dragocena! Drugih zvez s Štajersko zdaj nimamo.«

Komandir Matija je v mislih ponovil ukaz, potipal debelo pismo in ga dvakrat obrnil. Že ga je hotel vtakniti v torbico, a se je takoj premislil. Ne, si je dejal, naj padem v zasedo, pa mi sovražni rafal odžaga torbico s pismom vred! Zato je pismo zavil v nepremočljiv papir in ga vtaknil v notranji žep suknjiča.

»Da vesta, fanta,« je opozoril svoja kurirja. »Če mi svinec prevrta življenje, je pismo, ki mora v štab cone na Štajersko, tu!« je dejal in položil desnico na srce.

Na pot, na Štajersko!

Kurirska trojka se je urnih nog zagrizla v hrib proti Ajdovcu. Vzpenjala se je na kamnitne dolenjske griče, se spuščala v dolinice, zavila na levo čez reber, na desno v grapo, obšla sumljiva križišča in neznane vasice ter brzela dalje kot leteča patrolja. Komaj so dohajali drug drugega, včasih obstali, pazljivo prisluhnili v daljavo in spet hiteli dalje. Matija je tu pa tam potrkal na znano okence in vprašal za novice.

Tam pod Čatežem, na poti proti Moravčam, so se kurirji ustavili pri starem mlinu. Maj je potrkal na polkence in poprosil za hrano. Ko je od mlinarice prejel veliko zagozdo belega kruha, je zašepetal:

»Nekaj slabega se bo zgodilo. Tu nisem dobil še nikdar belega kruha.« In smeje se je dodal: »Pa ne mislita, da bom zato kruh vrnil!«

Ko so borci pomlatili kruh, so si zaželeli toplega čaja in kmečke peči. Radi bi se pogreli in si posušili mokre obleke. Toda, za to ni bilo časa. Morali so naprej skozi dež in snežni metež.

Na Javorskem Pilu so kurirji spet pazljivo prisluhnili v noč. Vse je bilo tiho. Zdaj pa hajdi čez zaminirano in zamreženo okupacijsko mejo!

Matija je zavil v levo in kaj hitro našel kurirsko luknjo v bodeči žici. Urno se je zvrnil na tla in se, opiraje se na komolce, prevrtil na drugo stran okupirane Slovenije. Srečno sta prelezla mejno črto tudi Pepe in Maj. Zdaj pa previdno!

Pusti mlin je za njimi!

Stoj! Glej, kaj pa je to? Žarometa avtomobilskih luči tipata po Jablaniški dolini. Skeleč pramen bele svetlobe trga črno temo. Motorno brnenje moti nočno tišino.

Ej, to je nemški kamion! Je na njem policija? Kdo ve?!

Kaj sedaj? Bomo napadli? Ne! Naša naloga ni napadati sovražnika, se zapletati z njim v boj ter s svojo prisotnostjo in sledjo v snegu zbuditi pozornost. Naša naloga je vendar čimprej prenesti pošto na Štajersko; pred nami je še velika ovira — reka Sava!

Čeprav že izmučeni, so kurirji urno preskočili potok, prečkali travnik in se zagrizli v hrib. Ko so lezli proti Poglajenovi domačiji, je švignil mimo nemški kamion, poln policistov, in odbrzel proti Javorskemu Pilu.

Jablaniški lazi! V naselju je tiho ko v grobu. Polnoč je že davno odbila. Kam sedaj? Kurirji so lačni in žejni ter od dežja in snega premočeni prav do kože. Mrazi jih po vsem telesu.

»Pojdimo k Lekcu!« je predlagal vodja trojke.

Gospodar jim je sicer odprl, vendar jih je sprejel z bojznijo v srcu. Kaj, če bodo za to zvedeli Nemci, je svaril samega sebe. No, pa je vseeno ponudil kurirjem toplo peč in jim postregel, kakor se je spodobilo. Zjutraj, ko si še niti niso posušili mokrih oblek, so se kurirji umaknili iz hiše v hlev, da bi tamkaj počakali noči. Na previdnost res niso hoteli pozabiti — ta je mati modrosti, so menili.

Toda že tisti trenutek so kurirji zagledali skupino Nemcev, ki so prišli v vas napeljevat telefonsko zvezo proti Veliki Preski. Skrivaj so takoj smuknili iz hleva v gozd in odrinili na pot. Maj je kar naprej godrnjal nad Nemci; jezilo ga je, ker ni imel niti toliko časa, da bi si posušil že skoraj plesnivo, mokro obleko.

Hodili so po skrivnih gozdnih stezicah: obšli so Čebelnik in Zelenec, se izognili hribovskim planjavam Podmilja in Mamolja in za Gradiščem odrinili proti vasi Tenetiše.

Kurirji so bili tako izčrpani od dolge poti, nočnih naporov in deževja, da so se vlekli skoraj ko polži. Matija in Maj sta se povrh tega še močno prehladila; Matiji se je spet povrnil revmatizem in ga začel močno kriviti, Maja pa je dušil globok kašelj, da je sopel ko nadušljiv konj. Oh, ti prekleta nadloga, sta robantila eden bolj kakor drugi. Vendar so vsi trije vztrajali prepričani, da bodo ozdraveli kar na pohodu.

V zaraščenem gozdičku nad Korajškovim lazom se je kurirska trojka ustavila. Tovariši so se zazrli v vas, ki je v spokojnem miru ležala pred njimi. To so bile Tenetiše — rojstna vas Matije in Pepeta. Matija se je ob pogledu na dom zresnil. Grenka bolečina ga je zgrabila prav pri srcu. Pomislil je na tiste dni, ko je pomagal svojemu očetu v kolarski delavnici. Zdaj pa so njegovi domači v daljnji Nemčiji, kamor so bili izgnani po njegovem odhodu v partizane.

Da, tudi vasica Tenetiše, nekoliko odmaknjena od Save in prislonjena na Dolenjsko gričevje, je teptana od pruskega škornja čakala odrešenja — svobode. In dočakala jo bo, si je zatrjeval. Koliko mater je poslalo svoje sinove v boj, da ne bodo sužnji tujim tiranom, »višji rasi«, ki je vihtela krvav bič nad našim ljudstvom!

Glej, tam na gričku je Klemenija! Gospodinja Micka in sin Franci žagata drva. Vsa zasopla vlečeta robidnico vsak na svojo stran, kakor da bi jo hotela pretrgati: žing-žing, žing-žing je pela žaga, njen tenki glas pa se je širil proti vasi Breg.

Matija je pogledal Maja in Pepeta, nato pa se je obrnil proti Klemeniji in glasno zažvižgal. Žaga je takoj utihnila.

»Mama, ali slišiš?« je zašepetal petnajstletni Franci. »To je Matijin žvižg! Se ga spominjaš?«

»Saj res, Selanov Ivan je,« je prikimala Micka, ko se je spomnila tistih dni, ko je bil Matija kot partizan pri njih na zdravljenju zaradi revmatizma.

Franci se je z dolgimi skoki pognal proti gozdu, od koder je zaslišal žvižg. Ko pa se je znašel pred oficirsko postavo v italijanski uniformi, je skoraj

okamenel. Prestrašil se je, da je nasedel prevari. Pogledal je v tla, se obrnil v levo in hotel zbežati domov.

Matija je takoj spregledal njegove misli. Zato ga je brž pozdravil in šele tedaj se je Franci zavedel. Potem se ni mogel načuditi, kako so partizani po kapitulaciji Italije lepo oblečeni.

»Je kaj novega, Franci?« je radovedno vprašal Matija in zrl v vas. Noge so se mu začele šibiti, revmatizem ga je krepko zagrabil.

»Nič drugega kakor to, da je Sava blokirana,« je pojasnil fantič. »Nemci hajkajo!«

Kurirjev ta vest ni dosti motila. Takih novic so bili že vajeni. Tu se bomo posušili in najedli, nato pa odrinemo naprej, so menili. Vendar moramo biti budni, zelo previdni, so sklenili in se dogovorili za javko v Matjaževem laz. Pepe in Maj sta ostala v gozdu, Matija pa je s Francijem odkreval v klemenjski hlev. Tam je bilo toplo; revmatizem je malo popustil. Domači so mu takoj postregli s čajem in izdatnim kosilom.

Tudi Pepe in Maj nista bila tega popoldneva lačna. Medvedova Mera jima je prinesla tečne orehove štruklje in kuhano vino. Pepe pa je imel še eno željo, ki mu jo je dekle tudi izpolnilo: zvečer sta prišla na zvezo k potoku njegov brat Matjažev France in Kepov Korle. Tja je priškorjnal tudi Matija. France in Korle sta razen vaških novic povedala, da je Sava zelo narasla in da tudi zaradi nemške blokade ne bo mogoče priti na štajersko stran.

In zdaj, ali bo kurirska trojka odšla na pot? Matija še ni bil sposoben za pot. Revmatizem še ni popustil. Pa tudi narasla Sava, so pravili, je kalna in gosta kakor blato — neprehodna.

Pa pojdemo k Medvedu na koline, so se odločili, saj so nas povabili, čakajo nas. Fantje so se po dolgem času spet pošteno najedli. Krvavice se jim nikakor niso upirale. Mama jim je naložila na krožnike tako velike kose, da bi jih lahko zašpilili kar okrog pasu.

Po večerji Matija skoraj ni mogel vstati. Nevidna bolezen ga je malone priklenila na stol. Z muko se je dvignil in nekoliko razgibal ude, da je s kurirjema lahko zapustil hišo. Pepe in Maj sta ostala v vzhodju vasi, na odročni Medvedovi domačiji, kjer sta pod gozdnim obronkom splezala na kozolec in se zarila v seno. Matija pa se je vrnil na griček k sosedu — na Klemenijo. Zdaj ni šel v hlev, temveč v hišo na toplo kmečko peč, da bi izgnal iz sebe zavrtno bolezen.

Vendar Matiji temna slutnja ni dala miru. Kmalu se je prebudil iz omotičnega spanja, skočil od peči k oknu in buljil v noč. Po nebu so se podili črni oblaki. Vse naokrog je bilo tiho, le od Litije je odmeval žvižg lokomotive. S tankim sluhom je ujel tudi šumenje razburkanih savskih valov.

Pismo, pošta glavnega štaba, povelje, pismo — je brnelo po njegovi glavi. Kako neobglenega se je počutil, ko ni mogel iti na pot čez Savo — v štajersko operativno cono. V prsih mu je postalo tako tesno, da se je zaklel, da bo odrinil na pot, pa čeprav bi moral kobacati po vseh štirih.

»Prekleti revmatizem... in narasla Sava... in Švabi in vojna!« je robantil, znova skočil proti peči, tam pa je od bolečine klecnil.

Tema se je začela redčiti, v Jablaniško dolino se je tihotapil pust jesenski dan. Matijo je stisnilo, kakor da bi bil vkovan v jeklen oklep. Nobenega

obstanka in miru ni imel. Počutil se je kakor ujeta ptica v zaprti kletki. Uh že jutro je bilo tako dolgo!

Matiji se je revmatizem razlezel po vsem telesu. Kaj sedaj? Kako naj se pozdravi, ali je kaj upanja na skorajšnje zdravje?

»Eh!« je vzklilnil Klemenijčan. »Po zdravila grem!« je še dodal in odhite! proti Šmartnemu.

Tam na Mahovni je potrkal na Mrzlova vrata. Matijeva teta Julka mu je dala stekleničko motne tekočine. To je bil cvet sadnega žganja, v katerem so bila namočena zdravilna zelišča. S tem zdravilom se je bolnik mazal skoraj ves dan. In to je pomagalo. Pod noč mu je skoraj odleglo; upal je, da bo lahko odrinil na pot.

V mraku se je Matija poslovil od dobrosrčne klemenijske družine. Gospodar mu je dal na pot steklenico domačega žganja, Matija pa ni pozabil vtakniti v torbico tudi zdravila. Potem je potpal na prsih skrito pismo in izginil v noč.

Za Medvedovim kozolcem so se kurirji sestali in posvetovali. Takoj so se zedinili, da odrinejo na pot. Zaradi narasle Save in nemške blokade se niso obotavljali; kurirske poti pač niso posute s cvetjem.

Pozor! Tišina! ... Neznani koraki!

Vsi trije so namerili puške proti Medvedovi hiši, odkoder sta se bližali dve temni postavi. So domačini? Ne! Kdo izmed vaščanov? Tudi ne. Morda Nemci? Oh, menda ne! In kdo potem?

Kurirji so kmalu povesili puške. V temi so spoznali terenska politična delavca in jima stisnili desnici. Seveda, stara znanca! Janez Konjar-Jan in Tone Koprivnikar-Gorki. Slučajno sta prišla na zvezo k Medvedu in zvedela zanje.

Njihov pogovor je tekel ko stara pesem: Sava neprehodna, Nemci preže iz mnogih zased ko mačke na miši, njihove patrolje pa križarijo po vseh dohodih k reki. Nadležni so tudi raztrganci, ki pogostokrat vohljajo tudi po Tenetišah. In gestapovski agenti, vohuni.

Te vesti niso bile nič kaj spodbudne, vendar se kurirji niso odpovedali svoji odločitvi: v vasi bodo prebili še pol noči, potem pa bodo odrinili proti cilju.

Partizanska znanca iz dolenjskega odreda Jan in Maj sta si vrnila zamjenjani pištoli, potem pa sta aktivista odšla v Jablaniške laze, kjer ju je čakalo politično delo.

Medtem je pricokljajal iz hiše oče Viktor. Še preden je fante povabil k večerji, jih je opozoril na neznanca, ki je zbežal od hleva proti Selanovi domačiji. Kurirji so se nekoliko zamislili, pa so vseeno šli v hišo, kjer so jim dekleta pripravila večerjo.

»Nikoli vas ne bomo pozabili,« so rekli kurirji, ko so odhajali v noč. »Hvala vam, Medvedova mama, hvala za vse, kar ste storili dobrega za nas, partizane. In ve, dekleta, hvala vam za topel sprejem in pristrčno gostoljubje. In oče, le kaj naj rečemo, saj ste bili vojak in veste, kaj to pomeni!«

Za hlevom so se kurirji ustavili. Kje naj počakajo tretje ure zjutraj? Namenili so se namreč, da odrinejo na pot ob treh zjutraj, ko ni več nemških straž in zased na mostovih in pomembnih križiščih, vsaj tako so govorila obveščevalna poročila.

E, pa pojdemo na konec vasi, na Medvedov kozolec!

Matija in Pepe sta v brani legla k počitku, Maj pa je bil tisto noč na vrsti za stražo. Sedel je na seno na rob kozolca, se odel čez pleča z odejo in prežal okoli sebe. Potem je pogledal na žepno uro in pomislil: deset je, še štiri ure, potem pa ju bom poklical, da se pripravimo in ...

Po polnoči se je nebo pretrgalo in za tisti dan, bilo je 25. novembra 1943. se je obetalo lepo vreme.

Tedaj se je Medvedov oče prebudil, nataknil cokle in odracal k svinjaku v stranišče. Lahko si mislite, kako je bil presenečen, ko je zagledal nemške vojake, ki so stali okoli hiše in zvedavo prežali nanj. Vendar je oče Viktor ukrotil samega sebe in ni pokazal svojih notranjih občutkov. Delal se je, kakor da ni opazil nič posebnega. Ob vrnitvi v hišo je na pragu postal, se zazrl v nebo in rekel samemu sebi: »Zjasnilo se je, jutri bomo omlatili ajdo!«

Ko se je vrnil v kamrico, ga je stisnilo v grlu. Sedel je na posteljo, se spet presedel na zapeček, se vrnil k oknu in globoko zaskrbljen premišljal, kaj naj stori. Grabil se je za lase in v negotovosti čakal, kaj se bo zgodilo. Da, kaj? Ali so prišli prekleti Švabi na njegovo domačijo, da bi jih postrelili, izselili, morda samo zaprli? Ali pa morda čakajo, da se kurirji vrnejo?

Nekako ob dveh ponoči sta se Matija in Pepe zbudila. Zazrla sta se v Maja, ki je močno zakašljala. Kazno je bilo, da je zadremal. Nato sta oba pozorno prisluhnila v noč. Nekdo je plezal po lestvi na kozolec. Matijo je spreletelo po vsem telesu. Neslišno se je stegnil čez rob brane in pogumno vprašal:

»Kdo je?«

»Tu partizani!« je odvrnil oni na lestvi z debelim glasom.

»Gorki, si ti?« je vprašal Matija izza stebra.

»Ja, ja!« je zajeceljal neznanec, skočil z lestve vstran in z gromkim glasom zakričal: »Feuer frei!«

Še preden je sovražnik dal povelje, da lahko streljajo, je Matija že usekal s pištolo vanj. V odgovor so napadalci natresli v kozolec dolge snope svinčenk iz avtomatskega orožja, ki je zalajalo z več strani. Najhuje sta zaregljala nemška šarca izza Medvedovega hleva in z griča, od klemenjske hiše sem.

V senu, kamor so sikale nemške krogle, je vreščalo kakor v čebelnem panju. Strešna opeka se je drobila in škripala, kakor da pada nanjo debela in ostra toča. Od tramov in desk so se cepile treske in frčale na tla, kamor so padali tudi zdrobljeni kosi opeke. Bilo je strašno, peklenska vihra ognja in svinca, pokanja in treskanja.

Medtem ko sta Matija in Pepe izza stebrov še nekajkrat odgovorila sovržnikom z ognjem, se je z roba kozolca, kjer je stražil Maj, slišal le nebogljen in hripav krik.

V naslednjem trenutku so nemški mitraljezi tako zarezgetali, da so preglušili vse, in tako udarjali z rafali po kozolcu, da se je kar majal v svinčeni gloriji. Tedaj je Matijo preblisnila misel na naročilo, da mora prenesti pismo glavnega štaba na Štajersko. V možganih mu je zabrnelo svarilo: Zbežite, zbežite! Rešite se!

»Prebijmo se!« je šepnil Matija. »Javka: Cvingar!«

In že je komandir Matija vžgal proti najbližjemu mitraljezcu, Pepe pa je v sovražno gnezdo zalučal laško bombo. Toda, še preden je ofenzivka eksplodirala, se je zvil za steber in zatarnal:

»Staknil sem jo!«

Na srečo ni bilo prehudo. Zaskalelo ga je le na hrbtu, kakor da bi ga kdo oplazil z bikovko. In že se je v hipu zbral in se pognal z brane na kup slame, od tam se je prevrtal skozi prečnike, spolzel navzdol po koruznici in na zunanji strani kozolca treščil na tla.

Nemške strojnice so zalajale še bolj besno. Kar naprej je vsevprek žvižgalo, prasketalo in treskalo ko na fronti.

Vtem je tudi Matija telebnil s kozolca na tla tako trdo, da se mu je pred očmi kar zablistalo. Vendar se je hkrati pobral in se pognal čez sadovnjak proti potoku. Ne da bi se oddahnil, je smuknil iz potoka navkreber ter se po grmovju in robidovju prerinil za Tombolo, kjer je za trenutek obstal in poklical svoja tovariša.

Tedaj se je tudi Pepe pobral iz trenutne nezvesti, ki ga je objela po padcu s kozolca na hrbtenico. Globoko je zajel sapo, se zbral in pognal kvišku ter zbežal po robu sadovnjaka proti potoku. Tam se je opotekel in treščil na prod žuborečega potoka kakor sestreljena divjad — brez moči in smisla za življenje.

Nemška tolpa je še vedno oblegala kozolec: del napadalcev je streljal vanj, drugi pa so se razvili v bojno črto ter usmerili svoj napad proti potoku, kamor sta zbežala Matija in Pepe.

Na Medvedovini je bilo slišati žvenket orožja, ropotanje in žvižganje svinčenk, vmes pa so se mešali rezki vzkliki nemških povelj.

Kurir Pepe je še vedno ležal v strugi. Noge mu je zalivala voda, s telesom in glavo pa je slonel na velikem kamnu. Čeprav mu je iz pleč curljala kri, ga je vseeno začelo mraziti. To ga je spravilo k zavesti. Dvignil se je na roko kakor kuščar, ki po dežju prileze iz maha na sonce, in prisluhnil nemškemu puškarjenju.

Nemško vpitje, ki ga je Pepe slišal v bližini, ga je tako pretreslo, da se je z zadnjimi močmi dvignil in sklonjen stekel po potoku proti Kavčevemu lazju. Bilo je težko, a vendar je šlo.

Tedaj se je skozi grmovje prebil do Pepeta snop svinčenk in mu raztreščil puško. Tudi desnica mu je odpovedala pokornost. In še drugi rafal, tretji, četrti ... Po vsem telesu je začutil bolečine. Bilo mu je, kakor da so ga napadli sršeni. Treščil je na tla. Nemočen je obležal v tolmunčku potoka. Ves je omrtvel, vse moči so ga zapustile. Ko mu je kri curljala iz mnogih ran, ki jih je spirala potočnica, se mu je zdelo, da sedi v topli kopeli.

Ranjenec se je trudil, da ne bi omedlel. Bal se je, da bi živ prišel v nemške kremplje. »Ne, tega ne smem doživeti,« si je v mislih prigovarjal. »Ne, ne, tega ne!«

»Toda, kaj pa se je sploh zgodilo z menoj? Ali sem res ves prestreljen ... ranjen?« je šepetaje hlipal.

Kurir Pepe se ni zavedal, ali je pri zavesti ali pa le sanja. Počasi se je ozrl okoli sebe, nato pa je stegnil zdravo levico in se začel otipavati. »Seveda sem ranjen,« je pomislil, ko je otipal razcefrano desnico in sesekljan desni kolk, obtesano stegno, prestreljena meča, hrbet in pleča. Vse same rane in kri!

Ranjenec je začel obupavati.

»Zdaj se menda še zavedam,« si je šepetal. »Zdaj si še lahko vzamem to revno prestreljeno življenje, sicer bo prepozno. Da, prepozno! Nemci so v vasi, še vedno streljajo in nas iščejo. Da, da, tudi mene iščejo! Slišim jih, vidim jih, že stegujejo roke po meni!«

Segel je z levico za pas po bombo, a je ni našel. Kdo ve, kje mu je odpadla? Ne, ni mu odpadla; s kozolca jo je zalučal med Nemce. In puška? Tudi puške ni imel. Ko mu je mitraljezni rafal razklal desnico, mu je padla iz roke.

»Joj! ... Kako in s čim naj si vzamem življenje?« je vzdihnil.

Spet so se mu približali Nemci. Podivjano so kričali drug čez drugega, naj ne streljajo.

»Ujemimo žive bandite! Klali jih bomo, rezali ... ne, zadavili jih bomo. ... Izpili jim bomo kri in jih nagačili!«

Nemška soldateska je pobesnela. Grdo je preklinjala in vsepovsod stikala za kurirji. Pepe jih je zaslutil že čisto blizu. Hotel se je dvigniti, toda zaman. Zdelo se mu je, kakor da nima ne rok ne nog. Spreletele so ga črne misli.

»Ujeli me bodo, ujeli ... Potem me bodo trpinčili ... nazadnje pa ubili, da, zverinsko ubili ...« je v krvi tarnal.

Že se je vdal v usodo nečloveškega trpljenja in smrti; ni mogel zbežati niti se ni imel s čim ubiti.

Tedaj pa, ko je Pepe zaslišal pruskega soldata, ki se je pridušal, da mora v bližini ležati ranjeni bandit, se mu je vrnila vsa življenjska moč. Srce mu je začelo močno biti, spet je začutil sebe, vse telo, čeprav večkrat prestreljeno in ...

Najprej se je strkljal iz vode, se dvignil na komolce in na levo koleno ter začel plezati iz struge proti Matjaževemu lazju. Za gozdnim kolovozom se je dvignil, napravil opletaje tri korake in spet klecnil v kolesnico. Potem je globoko zajel sapo, se oprijel bližnje bukve in se spet dvignil. Zdaj je poskakoval po levi nogi, se z muko kobacal na griček, nato se trkljal v dolino, se spet plazil po vseh štirih, počival ...

Tam za Primčevo domačijo, daleč v gozdu, se je ranjenec spet zgrudil na tla in počival. Spomnil se je Matije in ga začel nemočno klicati. Zaman. Bil je sam, ranjen in neboljen. Kaj naj stori? Naj čaka tam in izkrvavi ali pa naj se plazi dalje?

Iz Tenetiš je še vedno odmevalo nemško streljanje, po Jablaniški dolini pa se je razlegalo lajanje vaških psov. Kazalo je, da Nemci še niso zadovoljni s prelito krvjo. Vsekakor bi radi vsaj enega živega partizanskega kurirja.

»Ne, ne bodo me dobili!« si je prigovarjal Pepe in se spet zagrizel v hrib. Tam pod Gradiščem se je zvrnil v listnato globel in nezavesten obležal. Ko se je prebudil, ga je močno žejalo. Usta in grlo je imel suha kakor poper. Povlekel se je do bližnjega studenčka, se napil vode in spet nadaljeval mučno pot. Venomer ga je grabila omotica, ga podirala na tla in vlekla v dolino. Toda volja do življenja mu je dajala novih moči.

Ranjenec se je vsak trenutek bolj zavedal, da bo podlegel ranam in izdihnil v bolečinah, če ne bo čimprej prišel na varno, k znancem, ki bi mu nudili zdravniško pomoč. Toda, kje so tisti znanci?

»E, k teti v Selšek grem,« si je mislil, »tam bom na varnem!«

Volja do življenja in zavest, da je rešitev le v zdravniški pomoči, je ranjenca gnala, da je vztrajal, vztrajal, vztrajal ... Še tole pobožje, še dolinico jablaniškega potoka in tale griček, pa ono vzpetino, še mimo Oblakovega kamnoloma in še en streljaj in ...

Končno se je Pepe vendarle privlekel v gozd nad vasico Selšek. Tam se je spet sesedel na tla. Poskušal je vstati, pa ni in ni šlo.

»Za hudiča!« je zarobantil. »Ali se res ne bom priplazil do vasi, do ljudi?« Z nečloveškimi naporji je zbral še toliko moči, da se je oddričal v dolino do Hedela, do tete Terezije.

»Tončka, odpri!« je s suhim glasom zašepetal Pepe, ko je potrkal na okence drzne partizanske kurirke in obveščevalke.

»Si ti, Pepe?« je vprašala Tončka še vsa zaspana.

»Da, Tončka, pohiti!« je komaj iztisnil iz sebe.

»Se je kaj zgodilo?« je vprašalo dekle prav zaskrbljeno, tiho.

»Za arniko in povoji bi te prosil,« je zatarnal Pepe.

Tedaj je dekle skočilo iz postelje, poklicalo brata Ivana in z njim odhitelo pod okno. Oba sta se prestrašeno zdrznila, ko sta zagledala okrvavljenega fanta, ki je skrušen čepel pod oknom kot kopica krvavega mesa. Tončka in Ivan sta ga zagrabila pod pazduho in ga odvlekla v hišo, v veliko kmečko sobo, kamor je prihitel tudi oče Tone.

»Obvežite me, zdravite me!« je prosil ranjenec in se sesedel na tla. Ko je dihal, je hrkal, kakor da bi umiral. Če si ga pogledal, se ti je zdelo, da vidiš kup prestreljenega mesa v raztrganih krvavih cunjah. To ni bila več podoba človeka.

»Joj, Marija pomagaj!« je vzkliknila Hedelka, ki je medtem pricapljala v sobo. »Saj si ves razmesarjen!« je vzdihnila, se vsa zmedena opletla in se nezavestna zgrudila na tla.

Medtem ko je Tončka zatemnila okna, je Hedel spravil ženo v kamrico. Toda Terezija se je takoj vrnila v sobo in jokala.

»Ne jokajte, teta, pomagajte mi!« je zahlipal ranjenec in milo prosil: »Dajte mi piti, žejen sem, žejen ... piti ...«

Hedelova mama je bila zdaj že bolj prisebna. Ranjencu je kar urno postregla z latvico mleka. In Pepe je srknil in pil; pil je s takšnim užitkom, kakor da mu bo uspelo z mlekom nadomestiti izgubljeno kri, kakor da se bo napolnil kot ovčji meh.

Tedaj je bila tudi domača lekarna nared: oče je poiskal arniko, Ivan je šel po steklenico žganja, ki sta ga pri njih spravila Gorki in Jan, Tončka pa je s škarjami razrezala rjuho za povoje.

Mlada Tončka in Ivan sta se neverjetno znašla. Z nožem in škarjami sta razrezala in prestrigla razcefrano ranjenčevo obleko, ga sezula in položila na rjuho, ki sta jo pogrnila po tleh. Potem sta ga polila z žganjem po vsem telesu, še posebno pa po ranah. Ranjenec se je v strašnih bolečinah zvijal, žganje ga je hudo peklo. Nato je dekle razrezalo še tri rjuhe in z bratovo pomočjo povilo kurirja kakor dojenčka. Tako povitega sta ga odnesla v kamrico na posteljo.

Zdaj je kurir še bolj trpel. Vse rane so se mu razbolele. Vseposod ga je peklo in žgalo in še vedno je krvavel. Kri ni zmogla samo povojev, temveč tudi posteljo. Le od kje se je izcedilo toliko krvi? Bolnik je bil bled ko stena.

V jutranji uri je Tončka pohitela v Ulčarjev mlin ter se posvetovala z Lenčko, kaj naj stori. Ali bi poklicali zdravnika? Morda bi bilo bolje prej obvestiti terenske aktiviste? Eno in drugo! No, prav! Tončka je odšla na javko v Spodnjo Jablanico, oče Hedel pa se je odpravil v Litijo po zdravnika.

Toda možakar ni šel naravnost v Litijo. Med potjo je zavil v Tenetiše, da bi ugotovil, ali morda Nemci ne slutijo, da se je ranjeni Pepe zavlekel v

Selšek. Ali vaščani sploh vedo, da je živ? Ali mu morda sovražniki niso na sledi? Menda nimajo policijskih psov?

V vasi je Hedel najprej srečal svakinjo Matjažko, Pepetovo mater, ki ga je vsa zaskrbljena spraševala:

»Kje neki je naš fant? Sinoči so jih Nemci napadli, in ...«

»Jaz ne vem ničesar,« je hladnokrvno zatajil Hedel ranjenca, ker ni hotel povečati rane v materinem srcu niti obešati na zvon vesti, da ima v hiši težkega bolnika. Na videz brezskrbno se je napotil mimo Kavča proti Klemeniji. Nič slabega ni slutil, toda ...

Ponoči, ko so Nemci in njihovi hlapci, raztrganci, napadli kurirje, so pri Medvedu in na Klemeniji trepetali v strahu, kaj bo s kurirsko trojko. Spreletavale so jih vse mogoče skrbi, če Nemci pobijejo partizane in pri njih najdejo stvari, ki so jim jih dali na pot. Če koga ujamejo, ali bo vzdržal trpinčenje? Kaj, če ne? Kaj ...?

Sovražni streli, ki so švigali čez Klemenijo, so prisilili domače, da so poskakali s postelj in plegli po tleh. Ko pa je pokanje nekoliko ponehalo, sta Micka in France hitro pograbila sanitetni material in 40 parov nogavic, ki jih je iz Litije prinesel Jugov Tone za Gorkega, ter vse skupaj skrila na varnejši kraj.

Ko se je začelo daniti, je prišel na Klemenijo oddelek policije. Njihov vodja je zmagoslavno izjavil, da so pobili več banditov, enega pa ujeli in cinično grozil s pištolo:

»Ujetnik nam bo razkril tudi vaše zveze s komunisti!«

Tudi v Medvedovi hiši, ki so jo Nemci obkolili že ponoči, so se zjutraj pojavili napadalci. Ko je ob pol sedmih zjutraj Ivanka hotela oditi v službo v Litijo, so jo surovo nagnali nazaj.

Medtem ko so se Nemci in raztrganci od kozolca bližali hiši, da bi vdrli vanjo in jo preiskali, je sedemnajstletna Vika zagledala v roki bližajočega se podoficirja velik krajec domačega kruha. Tedaj ji je šinila v glavo pametna misel. Urno je švignila v shrambo, zgrabila preostali hlebec kruha, skočila skozi kuhinjsko okno na vrt in stekla k sosedu Benku. Ko je tam vrgla kruh v peč, v ogenj, se je nemalo zdrznila, ker je bil v kuhinji Nemcem naklonjen vaščan Brunček. Gospodinja Julka in Vika sta bili poslej silno zbegani.

Brž ko se je Vika pretihotapila nazaj v domačo kuhinjo, je z zadovoljstvom ugotovila, da Nemci zaman iščejo kruh, da bi ga primerjali s tistim, ki so ga našli na kozolcu. Zato so še bolj besneli. Brskali in razmetavali so vse in povsod, zmerjali domače z nesramnimi priimki, preklinjali in sikali ko gadje. Med njimi pa so se najbolj repenčili raztrganci Peregrin Breznik, Albin Rovnanšek in Tone Plank. V preiskavi so imeli levji delež.

Po brezuspešni hišni preiskavi so nemški policisti izgnali vse domače h kozolcu. Tam se je vpričo njih povzpel brazgotinast Nemec na kozolec, navezal mrtvega partizana Maja na vrh in ga spustil na tla. Nato so morali Medvedovi stopiti k truplu in vsak posebej izjaviti, če poznajo ubitega kurirja. Domači ga seveda niso hoteli poznati. Nihče se ni izdal! To je Nemece in raztrgance zelo razsrdilo. Ko tudi šestnajstletni Franci ni hotel poznati padlega partizana, je krvoločni raztrganec Rovnanšek siknil:

»Ti ga predobro poznaš, jesti si mu nosil. Priznaj!«

»Ne, nisem! Ne poznam ga!« mu je mladenič ponosno zabrusil v obraz in ga bojevito prebodel s pogledom. To je raztrganca tako raztogotilo, da ga je dvakrat tako krepko brcnil, da se je fantič kar skrivil. Vendar je stisnil zobe in krotil samega sebe, da se ne bi pognal v sovražnika. Francija niso jezile samo brce, pač pa tudi to, da je Rovanšek nosil njegovo žepno uro, ki jo je prejšnji večer posodil kurirju Maju, ko je bil na straži.

Medtem ko so se sovražniki obrnili proti potoku, odkoder je prihajala nemška trojka in nesla Pepetovo prestreljeno puško, se je Franci izmuznil izpod kozolca in se skril za hlev. Tam je začel kovati načrt, kako se bo maščeval sovražnikom. Žal, so ga Nemci takoj našli in pošteno premikastili.

Raztrganci so nato nagnali mater Rozo ter dekleta Mero, Ivanko in Viko v hišo, očetu Viktorju in sinu Franciju pa ukazali, naj naložita mrtvega partizana na lojtrski voz.

Prav tedaj je prispel na Medvedovino Hedelov oče. Ko so ga Nemci vprašali, kaj stika po vasi, mu je vsa kri udarila v glavo. Toda hitro si je opomogel od presenečenja in jim odvrnil, da kupuje junca. Nemci so ga nagnali iz vasi, češ naj to stori drugič.

Hedelu je bil nemški ukaz kar po volji. Takoj je odhitel v Litijo k dr. Francu Lebingerju in mu kot staremu znancu zaupal nezgodo s Pepetom. V prvem hipu se je zdravnik zamislil, potem pa se je odločil, da je pripravljen pomagati.

»Jaz bom že prišel ... toda ... eden izmed domačih naj se vleže v posteljo in vsaj dva dni igra namišljenega bolnika!«

»V redu, drži!« je pritrdil Hedelov oče in zapustil zdravniško sobo. Ko se je vračal na svoj dom, je na grbinskem klancu srečal skupino nemških policistov, raztrgance in tenetiškega Medveda, ki je na vozu peljal padlega kurirja na rob litijskega sejmišča, kjer so ga krvniki zagrebli v savsko prodišče in pokrili z rušami.

Oče Viktor se je opoldne v spremstvu dveh Nemcev vrnil na svojo domačijo. Ko je konje izpregel in jih v hlevu privezal za jaslji, sta ga tista dva Nemca aretirala in odgnala v gestapovske zapore v Litijo. Tam so ga krvavi rablji premeščali iz celice v celico, ga trpinčili in stradali, ker pa ni hotel ničesar priznati, so ga čez štirinajst dni spustili domov.

Ko se je prebil iz ognjenega vrešča, z Medvedovega kozolca, se je Matija prvič ustavil na Tomboli, kjer je napeto prisluhnil, če mu morda Pepe in Maj ne sledita. Nekaj časa ju je zaman polglasno klical iz ognja in teme, iz svinčene nevihte in kričanja napadalcev, klical in z očmi brskal za njima po sadovnjaku in gozdu.

Njegova tovariša se nista oglasila. Oglasili so se Nemci s svojimi strojnimi in usmerili nanj precej rafalov. Vsa sreča, da je bil že sklonjen za kamnito vzpetino in ga svinčenke niso dosegle. Toda samo za nekaj časa, kajti že v naslednjih minutah so mu sovražniki grozili še za hrbtom.

Matija se je znašel v ostrem precepu: ali naj skuša najti kurirja ali pa s pismom tvega pot čez Savo, kamor so mu predvsem tudi ukazali. In komandir se je odločil za drugo, še toliko prej, ker sta mu grozila smrt ali ujetništvo in ni bilo niti najmanjšega upanja, da bi se tamkaj sešel s kurirjema.

In dvignil se je s tal, preskočil kolovoz in jo v polkrogu urno ubral navkreber po bukovju. Snopi sovražnih rafalov so tako praskali okoli njega, da je

kar odskakoval med grmičevjem. Še malo, pa je bil za grebenom, na varnejšem kraju.

Izza Primčeve domačije jo je Matija ubral mimo Mavra v Loko, od tam pa se je povzpел na javko na Cvingar. Tu je pustil dogovorjeno kurirsko znamenje in odpetal proti Jančam. Pri Pemcu na Tujem grmu je zvedel, da imajo kurirji TV linije javko v Veliki Štangi pri Jožmanu. In hajdi tja! Ko je kurirjema Karu in Čičku povedal, za kaj gre, so se sporazumeli, da se dobe zvečer na javki v Jevnici.

Matija je še tisto jutro odrinil na pot.

Zvečer ob enajstih je Sava za silo toliko upadla, da je partizanski brodar Florjan iz Senožeti lahko odrinil brod od pomola in prepeljal kurirje na levi breg. Od tam je Matija urnih nog odhitel na Štance laze, kjer je bil štab IV. operative cone, končni cilj Matijeve kurirske poti.

Tu je Matija segel z desnico v notranji žep suknjiča. Zgrabil je oznojeni in oguljeni papir, v katerem je bilo zavito pismo, in ga izročil conskemu komisarju Mitji Ribičiču-Cirilu. Kurirska naloga, ki mu jo je dal poveljnik glavnega štaba NOV in PO Slovenije, je bila opravljena. Pismo je prišlo v prave roke in o pravem času! V njem so bile zaupne in odgovorne naloge za osvobodilne sile na Štajerskem in Koroškem v zvezi s šesto sovražno ofenzivo.

Kurirska pot je bila opravljena, blokada prebita, Sava premagana.

Komandirju Matiji se je tedaj odvalil od srca težak kamen. Sproščeno je zadihaval z občutkom toplega zadovoljstva. Bil je tudi že kar zdrav. Revmatizem ga ni več nadlegoval. Ko pa je pomislil na kurirja Maja in Pepeta, ga je pregrenko stisnilo v prsih. Čeprav ni vedel za njuno usodo, ga je začelo dušiti. Zamišljen se je poslovil od štajerskih partizanskih znancev in odrinil nazaj proti Dolenjski, hkrati pa poizvedoval za svojima tovarišema.

Tisto popoldne, 25. novembra 1943, sta v Selšku pri Hedelu ležala dva bolnika. V kamrici se je zvijal v hudih bolečinah ranjenec Pepe, v hiši pa je igrala bolnika štirinajstletna Zinka. Hedelka je stregla obema: Pepetu je kuhala mleko, v katero je vtepala jajca, Zinki pa je pripravljala čaje iz zdravilnih zelišč.

Nenadoma se je na Hedelovini pojavil aktivist Jan, ki je na Tončkin poziv prišel od Zajca iz Jablaniških laz. Ko je zagledal na postelji ranjenca, ni in ni mogel verjeti, da je prišel sam iz Tenetiš v Selšek. Sprva ga je spraševal o krvavi zgodbi, ko pa je uvidel, da bolnik le z muko iztiska besede iz grla, mu je stisnil levico in obljubil vso partizansko pomoč.

Ko je Hedelka pokazala Janu Pepetovo partizansko obleko, je kar obstal. To vendar ni bila obleka. Bile so krvave, razparane in kot rešeto prestreljene cunje. Jan jih je odnesel v bližnji gozd in tam zakopal. Mislil si je: ta človek ne bo dolgo živel, slej ko prej bo podlegel hudim ranam.

Pod noč je Jan odšel čez mejo v Gabrovko, da bi se povezal s terenci in dolenjskim odredom ter ugotovil, če je mogoče prepeljati ranjenca v partizansko bolnišnico.

V mraku se je ustavil pred Hedelovo hišo kolesar, bil je dr. Franci Lebinger. Mimogrede je prislonil kolo k steni in smuknil pod streho. Pri namišljenem

bolniku Zinki se je zamudil samo toliko časa, da ji je napisal recept za zdravila proti glavobolu in influenci. Nato je stopil v kamrico k ranjencu.

Celo hladnokrvni zdravnik se je zdrznil. Kurir Pepe pravzaprav ni bil več Pepe. Bil je res samo kup razmesarjenega mesa in kosti. Ko sta mu Tončka in Lenčka odvili povoje, je zdravnik presenečen ostrmel. Med vsem, kar je bilo na prvi pogled videti, je bila še najmanjša rana od strele v hrbtenico in preluknjano meso pod pleči. Desna stran kolka je bila prevrtana z gostim rafalom. Iz desnih meč je še vedno krvavel, na stegnu pa mu je zijala strašna rana — tam je manjkalo najmanj za dva kilograma mesa. Desna roka je bila takšna, kakor da bi jo vtaknil med zobovje mlatilnice!

Najprej je zdravnik vbrizgnil ranjencu močno injekcijo proti zastrupitvi, nato mu je očistil rane, odrezal viseče in odmirajoče koščke mesa, ga namazal z neko temno tekočino, nato pa obvezal. Ob odhodu mu je dal še injekcijo proti bolečinam, povedal navodila za nadaljnje zdravljenje in izginil v noč.

Ponoči sta bila pri bolniku oče in sin. Pomagala sta mu, da se je malce premikal in ga podkladala z blazinami. Ranjenec je neizrekljivo trpel. Po polnoči ga je napadla tudi vročica; začel je blesti, mrliško zavijati oči in škripati z zobmi. V omotici se je pogovarjal sam s seboj. Misli je na Matijo in Maja in na pismo, ki bi tistega dne že moralo biti na Štajerskem.

V petek popoldne je Ulčarjeva Lenčka prinesla iz Šmartnega povoje in zdravila za Pepeta in Zinko.

Popoldne sta obiskala ranjenca tudi Gorki in Jan. Medtem ko je Gorki kramljal z bolnikom, je Jan povedal Hedelki, da je bil v Gabrovki in se dogovoril s tamkajšnjimi terenci, da bodo sprejeli ranjenca. Takrat namreč ni bilo na moravškem področju odreda, ki je sicer imel nalogo odpravljati ranjence v partizanske bolnišnice.

Ko sta Hedelka in Jan razpravljala, kako bi spravila bolnika čez okupacijsko mejo, je naposled Jan predlagal:

»Mamca, vi imate nekakšno žlahto onstran meje, kajne? Pojdite tja in se dogovorite, naj sprejemo ranjenca!«

Čeprav malce zbegana, je Hedelka pristala, se nekaj zamislila, nato pa z veliko zaskrbljenostjo jadikovala:

»In kaj potem, če nas prej kdo izda? Bog nas varuj!«

»Zavoljo zdravnika si ne pulite las, mamca,« jo je tolažil Gorki, »on je naš zdravnik, drugi pa itak ne vedo za ranjenca!«

In še so se pogovarjali, ko je Tončka iznenada zavpila:

»Joj, Nemci gredo!«

Gorki in Jan sta bliskoma švignila iz hiše in se nevidno umaknila v bližnji gozd. Mama je v strahu, kaj se bo zgodilo, zakrtila z rokami, jih sklenila kakor v molitvi in nebogljeno vzdiknila:

»No, zdaj bomo pa šli! ... O mati nebeška!«

In Hedelka se je nezavestna zgrudila na štedilnik. Pepca jo je urno posadila na klop in ji dala piti vode. To je pomagalo.

Zmedo, ki je nastala v hiši, je Tončka prisebno in odločno rešila. Kakor da je gospodar na Hedelovini, je ukazovala:

»Oče naj gre pokladat živini! Mama, vi pojdite krmit prašiče. Ti, Zinka, takoj v posteljo, Ivan k svojemu delu! Pepca, midve pa bova postregle Nemcem, kolikor se bo le dalo vljudno in ljubeznivo!«

Tončko so ubogali prav vsi. Še najbolj je hitela z delom mama, ki je smuknila v svinjak in tako hitela sekljati in tolči svinjsko krmo, da je prašiči teden dni niso vse požrli. Oče je bil v hlevu pri govedu. Ivan je v hiši obdeloval toporišče za sekiro, Zinka se je bolešno premetavala po postelji, triletna Marica pa se je igrala na kmečki peči. In prav takrat, ko je Tončka opozorila Pepeta na prihod Nemcev, ga zaklenila v kamrico in spravila ključ v predpasnik, so že Nemci zavili s ceste k Hedelu. Tončka jih je nekaj poznala; bili so graničarji in policisti iz Šmartnega, ki so večkrat patroljirali po dolini proti Javor-skemu Pilu.

»Guten Tag!« so prišleci ob vstopu v hišo pozdravljali dekleti.

»Guten Tag!« sta vljudno odzdravljali Tončka in Pepca in se jima muzali kot dve zapeljivki. Nemcem je to prijalo, pa so kar posedli okrog mize in prižgali cigarete. Dim, ki se je vrtnčil po sobi, je spomnil Zinko, da je začela kašljati in zbujati pozornost, da je hudo bolna. Hudovala se je na Nemce, da ne smejo kaditi, ker ji cigaretni dim škoduje. Večina nepovabljenih gostov jo je ubogala, drugi pa so zrl v Tončko in Pepco ter žlobudrali napol po slovensko.

»Haben sie vino ... in špek und brot ...?« so spraševali.

»Če imate kaj mark, bomo že dale jesti in piti!« jih je na videz ošabno zavrnila Tončka. Nemci so se prešerno zakrohotali ter zahtevali jesti in piti, češ da nemški soldati nimajo praznih denarnic.

Medtem se je domači fant že vrnil iz kleti s štefanom vina v roki, dekleti pa sta narezali zvrhan pehar kruha in lesen krožnik slanine. Nemci so si hitro postregli s slastnim prigrizkom, zalivali žejna grla in se venomer obregali ob dekleti.

Ko jim je vino začelo siliti v glavo, so zvabili Tončko in Pepco k mizi in se z njima šalili, kdo bo katero poročil, kaj ji bo v zakonu nudil in druge prismodije.

»To pa že ne,« je užaljeno odgovorila Pepca najbolj jezikavemu graničarju. »Ko me boš pripeljal na Koroško, me bo pa tvoja baba nagnala z burkljami!« in pahnila vsiljivca proč.

V sosednji kamrici se je tedaj ranjenec komaj zadrževal. Ko mu je nemška govorica bila na uho, je kar gorel v jezi. Morda so me prav tile Švabi ranili, se je spraševal, morda je tale njihova pojedina samo priprava na krvavo rihto, ko me bodo ubili? Ali nista ta gostija in smeh podobna krvniškemu obredu pred krvavim zločinom?

Pepe bi najrajši zatulil in si v mukah vzel življenje. Vendar se je zadržal in si z levico tlačil v usta brisačo, da se ne bi slišalo njegovo hlipanje in bolešno stokanje.

Medtem se je vrnila v hišo mama. Mokre roke si je brezbrizno brisala v predpasnik. Prvi se ji je približal nemški podoficir Wasermann iz Šmartnega, ki ga je dobro poznala, in ji šepetaje rekel:

»Mati, nič se ne bojte ... mi smo stari znanci!«

Zdaj je Hedelki resnično nekaj odleglo. Nič več je ni dušilo v prsih in dobro se ji je zdelo, da ta Nemec ni pozabil tistih dni, ko se je zatekal k njim, posebno v nočeh, ko se iz strahu ni upal nadzorovati svojih patrolj in straž na meji.

Nato se je nemški poveljnik s svojim graničarskim psom približal kameradam za mizo in jim šepetaje naročil:

»Tu ne bomo preiskovali. Te ljudi dobro poznam, niso nevarni!« Potem je spil kozarec vina, pozdravil domače, se poveljujoče ozrl po svoji vojski in ji ukazal: »Pojdimo drugam!«

Nemški graničarji in policisti so nato površno preiskali vso vas. Ker niso našli nič sumljivega ali točneje povedano, prijavljenega, so zapustili Selšek in se vrnili v Šmartno, kjer so imeli svojo postojanko.

Nemci menda še niso odnesli pet, ko je stopil v hišo litijski zdravnik. Ta večer je bil zelo uren. Ko je ranjenca prevezoval, je ugotavljal, da je stanje obupno. Rane so se začele gnojiti, krvavenje pa še vedno ni povsem prenehalo. Ko je bolniku vbrizgnil še dve injekciji, se je obrnil k domačin in jim predlagal:

»Takoj ga spravite v bolnišnico, sicer bo po njem!«

Ko so domači začeli prigovarjati ranjencu Pepetu, da bo treba v bolnišnico, jih je odločno zavrnil:

»V Trbovlje ne grem za nobeno ceno. Rajši me vrzite v Janezov jez, da si bom vsaj ohladil pekoče rane!«

To je bil tako jasen odgovor, da Hedelovi niso več mislili na to, da bi ranjenca pod tujim imenom odpeljali v trboveljsko bolnišnico. Torej je rešitev le v Janovem predlogu, je menila mama in obljubila bolniku, da mu bodo pomagali na drug način.

V soboto zjutraj je Hedelka odrinila na pot. V Pustem mlinu je vprašala po Raflu. Ko ji je Štefka povedala, da ga ni doma, je začela zaskrbljeno razmišljati, kako priti čez zaminirano mejo. Na srečo je prišla mimo znanka, ki se je bavila s tihotapstvom. Hedelka se ji je pridružila in z njo prekoračila okupacijsko mejo. Na oni strani je tihotapka zavila proti Stari gori, ona pa v Cerovec. Zglasila se je pri Bajcu, kjer je nekaj časa govorila s staro ženico o življenju pod Nemci, potem pa ji je zmanjkalo besed. Ko se ni mogla več krotiti, je pritajeno izbruhnila:

»Veš, z veliko prošnjo sem prišla k tebi. Toda, če ne znaš molčati, ti sploh ne povem ... Poznaš me dobro iz otroških let sem!«

»Seveda te poznam, kar govori, Rezka!« ji je velela Bajčevka.

»Veš, v moji hiši je strašna nesreča, pa mi je neki znanec svetoval: Pojdi k Bajcu, tam bodo gotovo vzeli ranjenca pod streho za eno noč ... Dala ti bom sladkor, petrolej, sol in vse ...«

»To že,« je pristala ženica, »vendar jaz nimam postelje.«

Toda ženski sta hitro našli rešitev: Bajčevka bo hitro uredila primerno ležišče na klopi ob peči, Hedelka pa bo z ranjencem poslala blazino in potrebno odejo.

Ob treh popoldne se je Hedelova mama vrnila domov. Takoj je naročila hčerki Tončki, naj obvesti Jana in Gorkega, da bodo ponoči odpeljali ranjenca čez mejo.

Ko je Pepe zvedel, da ga bodo odpeljali v bolnišnico, mu je nekoliko odleglo in je laže prenašal bolečine. Bržkone bi že izdihnil v mukah, če ne bi imel tako trdne, jeklene volje, ki ga je držala pri življenju. Hotel je ozdraveti, želel je živeti, živeti ...

V mraku je bilo že vse nared. Jan je naročil vaškemu odboru Osvobodilne fronte, da je poslal tri fante, ki so pripeljali za Hedelovo hišo veliko ročno

dvokolnico. Vanjo je mama položila blazino, Tončka pa je prinesla odejo in rjuhe. Nato so Lojze, Janez in Jože položili ranjenca na vozilo, ga pokrili z odejo, povrh pa so položili nekaj snopov koruzne slame.

Ranjenec se je zvijal v bolečinah, škrtal z zobmi in presunljivo vzdihoval. Vsi so začeli zmajevati z glavami in menili, da ne bo preživel noči niti vožnje do Bajca.

»Hvala za vso skrb, Hedelovi!« je zahlipal Pepe, ko so fantje odrinili na pot. Jože je hodil spredaj, Hedel zadaj, Janez in Lojze pa sta se vpregla v oje in vlekla dvokolnico po dolini.

Skozi vasi je šlo vse v redu, pred Pustim mlinom pa so fantje od strahu otrpnili. Nasproti jim je prihajal policijski avto. Kaj sedaj? Zavili so s ceste vstran in se izognili srečanja z Nemci.

Po polnoči so Sevšani pripeljali ranjenca na Cerovec in ga položili na pripravljeno ležišče ob Bajčevi peči. Potem so se prevozniki vrnili domov, Pepe pa je začasno ostal v Bajčevi oskrbi.

Zjutraj je že prispel Jan iz Gabrovke in takoj organiziral nadaljnji prevoz ranjenca v bolnišnico. Sosed ga je naložil na lojtrski voz in ga v spremstvu Jana odpeljal v Tihaboj k Pepetovim sorodnikom, k Mačku, kjer naj bi počakal na sanitetno ekipo dolenskega odreda, ki je imela zvezo s partizansko bolnišnico.

Tiste noči se je tudi Matija vračal s štajerske strani na Dolenjsko. Šele v Jablanici, kjer se je srečal z Gorkim, je natančno zvedel za tragično zgodbo svojih dveh kurirjev. Ni ga prizadela samo Majeva smrt, pač pa tudi vest, da se Pepe ne bo izlizal.

Komandir Matija in politični aktivist Gorki si takrat nista bila na jasnem, kdo naj bi izdal kurirje na Medvedovem kozolcu. Bilo je malo verjetno, da so Nemci in raztrganci slučajno prišli na Medvedovino. Če sta bili vmes vohunstvo in izdajstvo, pa še danes ni ugotovljeno. Vemo le to, da so partizani pozneje aretirali Avgusta Brunčka in ga obtožili vohunstva, toda zvitorepi lisjak jim je pobegnil v Nemčijo, od tam pa po vojni čez lužo.

Medtem ko se je Matija vrnil v štab XV. divizije, je Pepe še vedno ležal pri Mačku v Tihaboju, kamor ga je hodil zdraviti neki živinozdravnik — samouk. Tisti teden namreč ni bilo v bližini nobene partizanske enote. Jan je bil cele tri dni na poti, pa ni mogel ujeti zveze z dolenskim odredom.

»Teta, prosim vas, prevežite mi desnico, če ne se bodo prsti krivo zarasli!« je nekega večera zaprosil ranjenec.

»Dragi moj fant, ne zameri mi,« je hlipala Mačkovka, »saj jih vendar nimaš ... Dva sta ti odgnila prav včeraj!«

Naslednje jutro je bolnika napadla še pljučnica. Pestila ga je huda vročica. Iz postelje, kjer je ležal ranjenec, se je kadilo kakor iz sparjenega gnoja. Trpel je za pljučnico in za ranami, vendar ni obupal. Še vedno je veroval, da bo ozdravel in dočakal svobodo, če ga bodo le prepeljali v bolnišnico.

Po enotedenskem bivanju v Tihaboju je Jan le dobil zvezo z obveščevalci, nato pa z odredom. Sanitejci so takoj dobili voznika in odpeljali ranjenca v Stražo. Odredovci so se od tam vrnili v svojo enoto, bolnika pa so prevzeli borci zaščitne čete in ga odpeljali v bolnišnico Spodnji Hrastnik v Kočevskem Rogu.

»Ta ne bo več hodil, če se bo izkopal iz ran,« so menili v bolnišnici, ko so mu odvezali rane.

»Glej!« je dejal zdravnik bolničarju in pokazal na rano v stegnu. »Za cel ducat zrezkov mu manjka mesa.«

Nato so ga položili na pograd. Brivec ga je ostrigel in obrisil, strežnik pa mu je dajal jesti; Pepe ni spravil vase niti enega žganca. Bil je brez moči.

»Fant, jej, če ne boš šel rakom žvižgat!« mu je prigovarjal strežnik in mu nasilno tlačil hrano v usta.

Naslednjega dne so ga bolničarji položili na nosila, ga pokrili z odejo čez obraz in odnesli neznanokam. Ko je po enournem pohodu nekdo ustrelil, se je ranjenec bolešno zdrznil. Menda me niso že zapisali smrti, si je mislil in nemočen čakal svojo usodo.

Toda Pepe je bil v zmoti. Strel je bil le znamenje za zvezo s sosednjo stalno bolnišnico Vinica. Ko so ondotni bolničarji prišli na zvezo, so prevzeli ranjenca, se z njim povzpeli na skalnato škrbino, od tam pa se spustili po lestvi navzdol v bolnišnico.

Ko so ranjencu naslednjega dne odstranili povoje, so ostrmeli. Iz vseh ran je tekel smrdljiv gnoj, v največji pa so se mu celo zaredili črvi. Zdravnik mu je temeljito očistil rane in pri tem ugotovil, da ima v kosti hrbtnice stlačeno puškino kroglo.

Takoj se je lotil operacije. Z nožem je nekoliko razširil rano, segel s kleščami vanjo, zgrabil stlačeno kroglo in jo izdrl. Bolnik je bolešno zastokal, a še preden je vnovič zajel sapo, je bilo nevšečno delo že opravljeno.

Po novem letu so se pokazala prva znamenja, da se rane celijo. Zdravniki so upali, da bo Pepe ozdravel, o njegovi invalidnosti oziroma o sposobnosti za delo pa niso povedali ničesar.

Vojni čas je potekal z veliko naglico. Ko so osvobodilne sile prešle v pomladansko ofenzivo, je Pepe prvič stopil na levo nogo. Tedaj se mu je zdelo, da je spet človek, ki se vrača v novo življenje. V aprilu se mu je že zacelila rana na roki, nato rana v kolku in na plečih, v jeseni pa je malone okrevale. Ker je bil težak invalid, je ostal v bolnišnici za pomožnega bolničarja.

V septembru 1944, ko je Pepe prvič pomagal nositi nekega na videz znanega ranjenca, ga je vprašal, odkod je doma.

»Tičarjev Tone iz Volčje jame sem,« je odvrnil fant.

»Potem pa poznaš Matjaževe iz Tenetiš?« se je zanimal Pepe.

»Seveda jih poznam!« je pritrdil ranjenec.

»Kako je z njimi?« ga je Pepe radovedno vprašal po svojcih.

»Ja ... Družina je pobegnila čez mejo na Moravsko, en fant pa je padel pri partizanih,« je razlagal ranjeni Tone.

»Kateri fant je padel?« je z bojaznijo v srcu vprašal.

»Pepe!«

»To pa že ni res! Pepe sem jaz!« ga je zavrnil ozdraveli kurir.

Vendar Tone ni in ni mogel verjeti, da je Pepe še živ. Trdil je, da v Jablaniški dolini govore, da je podlegel ranam. Nekateri celo vedo, kje je pokopan in kdo skrbi za njegov grob.

Resnica pa je, da je kurir Pepe ostal živ, da je dočakal svobodo. Njegova jeklena volja in želja po življenju sta zmagali nad smrtjo.

JANEZ PETJE-JOVAN
PARTIZANSKE JAVKE

Kdor ni imel priložnosti поблиže spoznati delo partizanskih javk, si bo težko predstavljal njihov pomen za razvoj narodnoosvobodilnega gibanja. Zato bom spregovoril najprej o njih splošnem namenu in vlogi.

Javke so važne zlasti pri ilegalnem delu neke organizacije, ker se njeni člani ne morejo javno sestajati in se med seboj sporazumevati. Komunistična partija je bila v bivši Jugoslaviji prepovedana, njeni člani pa nenehoma preganjani. Zato so morali delovati zelo konspirativno. Sestajali so se lahko le na skrivnih krajih ali skrivaj pri zanesljivih ljudeh. Prek teh so vzdrževali tudi medsebojne zveze, pri njih so puščali sporočila in poročila.

Zaradi bogatih organizacijskih izkušenj iz predvojnega ilegalnega dela je Komunistični partiji Jugoslavije uspelo kljub hudemu terorju tudi med okupacijo obdržati zveze z vsemi svojimi organizacijami in člani. Za vzdrževanje teh zvez pa so bile potrebne skrbno organizirane in zanesljive javke, kajti prek teh so potovali člani in funkcionarji organizacije, poročila in naročila, partijska literatura, orožje in druga vojaška oprema.

Nastanek in nenehna rast osvobodilnega gibanja sta omogočila, da se je začelo partijsko delo naglo širiti in bolj in bolj preraščati v oboroženo vstajo proti okupatorju.

Slovensko politično in vojaško vodstvo je javkam posvečalo posebno pozornost. To je bilo nujno, kajti okupator je hudo preganjal člane in simpatizerje Fronte, zato je bilo težko vzdrževati redne in stalne zveze med vodstvi organizacij in partizanskimi enotami.

Za javke so bili največkrat izbrani ljudje, ki so bili res predani osvobodilnemu gibanju. Prava vrednost javke se je namreč pokazala prav ob človeku, ob njegovi predanosti in sposobnosti, prav tako pa tudi ob zaupanju vanj in v njegovo delo. Zraven osebnih lastnosti človeka, ki smo ga izbrali za javko, pa je bil seveda važen tudi kraj, bližina ali oddaljenost od postojank, gozda, komunikacijskih objektov, od osvobodilnemu gibanju naklonjenih ali nenaklonjenih sosedov in pod. Šele izbira primerne kraja je lahko dala javki polno veljavo.

Za javke pa smo izbirali tudi samotna poslopja, drevesa, naravne jame in podobne objekte, predvsem take, ki si jih je bilo lahko zapomniti. Take javke smo imenovali »mrtve« javke.

Na javkah so se sestajali kurirji sosednih kurirskih postaj ali obveščevalci s svojimi zaupniki. Ker so na javke prihajali ljudje, ki se dotlej niso poznali, je bilo potrebno spoznavati se z geslom. Ta previdnost je bila potrebna, ker je okupator nenehno skušal vrivati svoje ljudi v naše vrste.

Svoje javke so imela tudi politična vodstva s terena in vodstva partizanskih enot. V prvih letih narodnoosvobodilne vojske so partizanske enote pred borbo določale zborna mesta, javke za borce, če so med pohodom ali borbo izgubili zvezo s svojo enoto. (Na Štajerskem smo tak način obdržali vse do leta 1944.)

Zlasti skrbno smo izbirali javke, ki so vzdrževale zveze s partizanskimi bolnišnicami. Okupator si je zelo prizadeval, da bi jih odkril in za to ni izbiral

sredstev. Zavedal se je, da bi, če bi uničil bolnišnice, ne samo onemogočil zdravljenje ranjenih partizanov in njihovo vrnitev v borbeno enoto, ampak med borci tudi povzročil zmedo in strah, kje in kako se bodo zdravili, če bodo ranjeni v borbi. Zato so bile vse bolnišnice zelo zakonspirirane. Borci največkrat niso vedeli, kje so se zdravili; navadno so jih zvezanih oči prinesli v bolnišnico, prav tako pa tudi odnesli. Za bolnišnice so vedeli le tisti, ki so bili dolžni zanje skrbeti, zveze z njimi pa so vzdrževali prek skrbno varovanih in zanesljivih javk.

Zaradi zemljepisne lege in zaradi prikladne oblikovitosti terena je bilo litijsko in moravško območje zelo pomembno za osvobodilno gibanje. Že leta 1941 so začeli tod ustanavljati prve javke, zelo pa so se razvile v drugi polovici 1942. in v prvi polovici 1943. leta. Bile so zlasti na obronkih Limbarske gore, Lesa, Šmiklavža, Velike vasi, Zgornjega in Spodnjega Prekra, Štbalije, Katarije, Dešna, Šentflorjana, Svete gore, Janč, Vnajarjev, Goliš, Kresniškega vrha, Štange, Mamolja, Spodnjega Loga, Gradišča, Zelenca in drugod. Skozi te kraje so vodile glavne partizanske poti med Dolenjsko in Štajersko. Po teh poteh so hodili partizani v eno ali drugo smer, po njih so spravljali na varno ranjence, vodili mobilizirance, prenašali vojaško opremo, pošto, literaturo in drug material. Te poti so vodile čez zasavsko cesto, železnico, čez Savo in zastraženo in zaminirano nemško-italijansko mejo. Zato so bile tod zanesljive javke zelo potrebne in koristne. Partizani so prek njih zbirali tudi podatke o gibanju in moči okupatorja in njegovih pajdašev; podatke so potrebovali, da so lažje uravnavali svoje akcije in pohode.

Prebivalci teh krajev so pomagali oskrbovati partizane in aktiviste, skrbeli za ranjence, ki so bili po zasilnih bolnišnicah in bunkerjih, pa tudi pri marsikateri hiši.

Na kratko bom skušal popisati nekaj najbolj aktivnih in pomembnih javk na našem območju. Zaradi preglednosti jih bom razdelil na tiste, ki so bile na desnem bregu Save do nemško-italijanske meje, na tiste na levem bregu do obronkov Limbarske gore ter na javke onkraj nemško-italijanske meje.

Na desnem bregu

Jeseni leta 1941 je nastala javka na Spodnjem Logu pri Viktorju Potočkarju-Bradaču. Na to javko sta prišla člana okrožnega partijskega komiteja iz Revirjev Alojz Hohkraut in Polde Eberle-Jamski. Kasneje sta prišla tudi Boris Čižmek-Bor in kurir glavnega štaba Janko Rode-Ilija, ki sta pripravljala teren za prehod drugega štajerskega bataljona z Dolenjske prek Save na Štajersko. S temi tovariši so se na tej javki sestali člani odbora OF iz Litije Franc Poglajen-Kranjc, Franc Gorenc in Bradač. — Ker so Nemci Bradaču kmalu prišli na sled, so ga aretirali in odpeljali v trboveljske zapore. Ko je bil po enem mesecu izpuščen, se je pred Nemci umaknil čez nemško-italijansko mejo v Moravče pri Gabrovki. Tam pa so ga kmalu aretirali Italijani in ga poslali v taborišče. V svoj domači kraj se je vrnil šele po osvoboditvi.

Pri Poglajenovih na Grbinu je bila javka od 1941. do 1942. leta. Na njej sta bila že decembra 1941. Peter Stante-Skala in Slavko Židanek. Pogostokrat so se tu oglašali tudi drugi partizani, posebno iz zasavskega bataljona in še

zlasti terenska patrolja tega bataljona. — Vsa Poglajenova družina je delala za OF. Prvi vodja javke Franci je bil med prvimi aktivisti in ustanovitelji odbora OF v Litiji. Maja 1942. so ga hoteli aretirati, toda prišli so pomotoma njegovega očeta. Franci je z bratom Tinetom odšel v partizane, očeta pa so prepeljali v Begunje, odkoder so ga po enem mesecu izpustili. Javko sta za Francijem vodila njegova brata Drago in Slavko. Ker pa so spomladi 1943. odšli še trije Poglajenovi fantje, Drago, Vene in Jože v partizane, so gestapovci iz Litije, med katerimi je bil tudi domačin Dolinar, julija 1943. aretirali druge člane družine in jih odpeljali v internacijo. Vrnili so se šele po osvoboditvi. — Kot partizana sta padla dva sinova: Drago, ki so ga Nemci težko ranjenega zajeli pri Ribnici na Pohorju in ubili v Mariboru, ter Tine, ki so ga 17. avgusta 1943. ubili gestapovci iz zasede na Tujem grmu pri Jančah.

Aktivisti OF iz Litije so imeli javko pri Francu Gorencu na Grbinu; delovala je od 1941. do 1943. leta. Vodja javke Franci je bil med prvimi aktivisti in ustanovitelji odbora OF v Litiji. — Spomladi 1942. so ga Nemci aretirali, zaprt je bil v Litiji in Begunjah. Ko je bil jeseni 1942. izpuščen, je nadaljeval z delom za OF. Avgusta 1943. so ga spet aretirali na Koroškem in pod stražo peljali v Litijo. Blizu Litije pa je skočil iz drvečega vlaka, preplaval Savo in se prek javke pri Arhu na Širmanskem hribu pridružil partizanom. — Javka je bila nekaj časa tudi pri njegovi materi.

V Jelši so aktivisti OF že jeseni 1941. organizirali javko pri Jesenšku in Berčonu. Ta je povezovala aktiviste OF iz Litije in Revirjev (prek javk pri Bradaču na Sp. Logu in Potokarju na Bregu) s stiško organizacijo OF onstran nemško-italijanske meje. Prek nje se je Slavko Židanek, obveščevalec drugega štajerskega bataljona, povezal z organizacijo OF v Litiji, da bi za svoj bataljon pripravil prehod čez Savo na Štajersko decembra 1941. Januarja 1942. sta čez to javko potovala Bor in Ilija z Dolenjske na Štajersko in spet pripravljala prehod za ta bataljon, ker prvi poskus zaradi znanih dogodkov ni uspel. — Zaradi provokatorskega delovanja Milutina Ludvigarja in Staneta Vovka iz Litije (kasneje sta postala črnorokca) je gestapo iz Litije aretirал vodji javke Albina Jesenška in Jožeta Berčona, ju odpeljal v begunjske zapore, od tam pa Berčona v Dachau. Po njuni aretaciji je javko vodila Jožetova sestra Vida, dokler avgusta 1943. tudi nje niso aretirali.

Na Bregu je bila javka v gostilni pri Potokarju; delovala je od začetka leta 1942. Tu so se sestajali aktivisti OF iz Litije in člani revirskega partijskega okrožja, pozneje pa tudi obveščevalci in terenska patrolja zasavskega bataljona.¹ Javko je do poletja 1943. vodila Danica Potokar, nato je odšla v partizane.

¹ Štab bataljona je na desni breg Save pošiljal močnejše patrolje, da so tam opravljale pomembne vojaške in politične naloge. Omeniti je treba predvsem dve patrolji, ki sta najdlje delovali na tem območju.

V prvi so bili: komandir patrolje Drago Poglajen, politdelegat Tone Koprivnikar-Gorki in borca Jože Vehovec-Matevž in Jože Hojnik-Luka. Delovala je marca in aprila 1943. Zbirala je orožje in pridobivala nove borce za bataljon.

Drugo patroljo so sestavljali: komandir patrolje Jože Štok-Korotan, politdelegat Janez Petje-Jovan in borci Franc Jurič-Zavedni, Jože Hojnik-Luka in Ivan Cerar-Miklavž. Imela je širša pooblastila vojaškega in političnega značaja. Izvršila je več vojaških akcij na sovražnikove patrolje, razorožila več oboroženih okupatorjevih

*Franci Gorenc, kot ga je na
Bojanjem vrhu narisal pokojni
slikar Pirnat*

Od leta 1942 je bila javka pri Lindnerju v Litiji, vodila pa jo je hčerka Babi. V hiši je bil posebno urejen prostor — bunker, kjer so se aktivisti OF lahko tajno sestajali s svojimi sodelavci. Tu je bil nekaj časa tudi sedež okrajnega odbora OF Litija. Avgusta 1943. je bila organizacija OF izdana. Gestapo je aretiral tudi Babi; zaprta je bila v Litiji in v Begunjah, od tam pa odpeljana v Auschwitz, od koder se je vrnila šele po osvoboditvi. Domači sin Tone je odšel v partizane 1943. leta; padel je v borbi z nemško policijo na Graški gori pri Slovenj Gradcu.

Na Jančah je bila Javka pri Bernardu od začetka 1943. do poletja 1944. leta. Ker je ta domačija prav na vrhu Janč, koder so vodile glavne partizanske poti na Dolenjsko ali na Štajersko, so se tu partizani in aktivisti zelo pogosto ustavljali. Spomladi 1944. leta sta se na tej javki nekaj časa skrivala tudi

sodelavcev v zaledju, zbrala je precej orožja in vojaške opreme za bataljon, oborožila več domačinov in jih vključila v svoj sestav ali pa poslala v sestav bataljona. Politično je delovala med prebivalci in pomagala ustvarjati organizacijo OF na terenu.

Delovno področje te patrulje je segalo od Pečarjevega klanca do Radeč, večkrat pa je morala zaradi nalog tudi prek meje. Na tem terenu je bila od maja 1943. do ustanovitve Šlandrove brigade. Njej se je pridružila, ko je brigada avgusta 1943. šla na Dolenjsko.

Ti dve patrulji, zlasti pa druga, sta organizirali največ javk na območju med Savo in okupacijsko mejo.

dva ameriška letalca, ki sta skočila iz bombnika, ki se je zrušil na Trojici pri Moravčah; potem sta odpotovala s kurirji na Dolenjsko in od tam v domovino. — Na Janče so pogosto prihajali Nemci iz postojank v Litiji in na Prežganju; stikali so za partizani in njihovimi sodelavci. Spomladi 1944. so se tod večkrat zadrževale enote kamniško-zasavskega in zahodnodolenjskega odreda, pa tudi brigade z Dolenjskega so prihajale na ta teren. Zato je tod večkrat prišlo do hudih borb. — Vodja javke Bernardov Janez je bil spočetka zelo aktiven in zanesljiv sodelavec OF in obveščevalec. Poleti 1944. pa je začel z raznimi nedovoljenimi akcijami na račun partizanov: prekupčeval je zlasti z živino, ki jo je prodajal domobrancem onstran nemško-italijanske meje. Ker se je s takim delom kmalu onemogočil, pa tudi odgovarjati bi moral zanj, se je nekaj časa skrival pred partizani, nato pa je pobegnil k domobrancem. Zvesti sodelavci OF pa so ostali do osvoboditve njegov brat Jože ter sestri Angela in Pavla, ki sta za partizane opravili marsikatero tvegano pot po podatke o postojankah na Prežganju in v Litiji.

Godčeva, po domače Manožnikova domačija v Mali Dolgi nogi stoji ob markirani planinski poti iz Jevnice na Janče. To pot so uporabljali partizani vsa leta okupacije. Ker je bil kraj zelo primeren — blizu sta bili železnica in Sava — so partizani pri tej hiši organizirali javko že jeseni 1942. Tu so se oglašali kurirji, partizani raznih enot, obveščevalci in aktivisti, ki so iskali zveze s sotovariši ali pa podatke o sovražniku in ugotavljali, kakšne so možnosti za prehode čez železnico in reko. — Ker so Manožnikovi sinovi Ivan, Štefan in Ciril ter drugi fantje iz bližnjih vasi odšli v začetku januarja 1943. v partizane, so se Nemci pripravljali, da bi selili njihove družine. Te so se raje umaknile v gozd. Manožnikovega Toneta pa so Nemci ujeli in ga odpeljali v taborišče v Št. Vid. Pobegnil je in odšel v partizane. Domačija je bila zapuščena, javka pa je vseeno obstajala vse do osvoboditve. — Dne 5. in 6. julija 1943. sta se pri tej hiši zadrževali Cankarjeva in Šerčerjeva brigada, ki bi se morali po nalogu glavnega štaba NOV in PO Slovenije pri Jevnici prebiti na Štajersko. Ker so Nemci močno zastražili železnico in reko, brigadama preboj ni uspel. Dne 14. maja 1944. je bila pri tej hiši sektorska mladinska konferenca litijskega okrožja, čez mesec dni pa borba prvega bataljona kamniško-zasavskega odreda z nemško policijo iz Litije in Šmartna, ki je zasledovala četo tega bataljona, ko se je vračala z nočne prehranjevalne in propagandne akcije v Zavrstniku. Ker je stražar zaspal, so bataljon iznenadili. V borbi je padlo nekaj borcev, med njimi tudi komisarka bataljona, stara in hrabra partizanka Nataša. Ob tej priložnosti je domačija pogorela, javki pa smo odslej rekli »javka na pogorišču«.

V Pustem mlinu pod Javorskim Pilom je bila javka pri Rafaelu Lindiču. Vodila jo je Štefka, gospodinjska pomočnica. Hiša je bila čisto blizu nemško-italijanske meje, zato je tam mimo vodila pot ne samo nemške patrulje, ki so hodile na mejo, ampak tudi partizane, ki so hodili čez njo. Štefka je zbirala podatke o nemških patruljah in jih dajala partizanom. Ker se k hiši ni dalo vselej priti, je sporočila puščala na dogovorjenem kraju. Ta javka je bila zelo koristna; delovala je od začetka 1943. do osvoboditve.

Proti koncu avgusta 1942. je Franc Udovič-Florjan iz Senožeti organiziral javko pri Pintarju v zaselku Dolga noga pri Jevnici. Vodil jo je domači sin Ludvik Hvala-Aleksander, po njegovem odhodu v partizane pa njegova

mati Angela. Na to javko sta zgodaj jeseni 1942. prišla Vera Šlander-Lojzka in Polde Eberle-Jamski in se tu zadržala več dni; pripravljala sta organizacijo OF na tem terenu. To jesen se je na tej javki zglasil Kranjc, tedaj komandant zasavskega bataljona; šel je na zvezo z odborom OF Litija. Ob koncu leta sta prišla na javko tudi prva kurirja z Dolenjske (Maks Menard-Karo in Franc Kocjančič-Rus), ki sta iskala zvezo s kurirji s štajerske strani. — Aleksander in drugi fantje iz sosednjih vasi so šli v partizane, Nemci so hoteli seliti tudi njihove družine. Te so se še pravi čas umaknile v gozd. Od Pintarjevih pa sta uspela pobegniti le sin Jože in hči Helena. Očeta Janeza so Nemci ujeli in odpeljali v Nemčijo, mater Angelo so dobili bolno v postelji, a so jo kljub temu izgnali z doma, hišo pa izpraznili in zapečatili. — Helena in Jože sta se pridružila družinam, ki so se umaknile v gozd. Dne 26. februarja pa so Nemci v hajki nad Zg. Prekrom Jožeta kot partizana ujeli in ga čez mesec dni ustrelili v Moravčah. — Na opuščeno Pintarjevo domačijo Nemci nekaj časa niso posebno pazili, zato so začeli semkaj vse bolj pogosto prihajati borci in aktivisti. Tudi Pintarjeva mati in hči sta se vrnili domov. Nekaj časa je bila nato pri hiši celo kurirska postaja TV-3 S. Toda Nemci so zvedeli, da se pri Pintarjevih spet zbirajo partizani, zato so hoteli v začetku novembra 1944. požgati domačijo; pregnali so jih kurirji s TV-2 A. Proti koncu novembra pa je bila v teh krajih večja hajka, v kateri so z Nemci sodelovali še vlasovci in domobranci. Takrat so požgali tudi Pintarjevo domačijo. Hči Helena je ušla, mater pa so z verigo privezali h klopi ob peči, jo polili s čistim bencinom, ki je bil v hiši pripravljen za partizansko bolnišnico, in jo zažgali. Partizanska mama, kot smo jo partizani imenovali, je zgorela.

Na Vnajarjih pod Jančami je bila javka pri Maroltovih. Konec 1942. sta jo organizirala kurirja Rus in Karo. Prek te javke so hodili partizani v smeri Janče, Besnica, Pečarjev hrib in Podgrad čez nemško-italijansko mejo v »Ljubljansko pokrajino«, ali čez Žagarjev vrh na Dolenjsko, na Štajersko pa prek Janč, Jevnice, Litije in čez Savo. Na tej javki so se največkrat ustavljali kurirji Rus, Čičko, Gašper, Karo, Ludvik, Švigelj in Zdenko, med terenskimi aktivisti pa Frenk, Janez in Francoz. Tu je bila tudi javka terenske patrulje zasavskega bataljona. — Poleg očeta in matere je bilo pri hiši še precej otrok. Starejša dekleta Micka, Francka in Lojzka so bile zelo aktivne mladinke, dobre obveščevalke in kurirke. Ker pa so Anton Marn in Ivan Črnič z Vnajarjev in Anton Novak iz Gaberij (vsi trije so aktivno sodelovali z belimi) izdali Maroltove, so začeli Nemci in domobranci v bližini postavljati zasede. Dne 6. avgusta 1944. se je tod nahajala enota kamniško-zasavskega odreda; spopadla se je s policijo in domobranci iz postojank Prežganje, Besnica in Sv. Urh. V borbi so padli trije partizani in več domobrancev. Maroltovo domačijo pa so sovražniki požgali.

Na Širmanskem hribu je bila javka pri Koprivnikarju ali Hribskem Arhu; imenovali smo jo »javka na hribu«. Že v začetku 1943. jo je organizirala patrulja zasavskega bataljona, delovala pa je vse do osvoboditve. Uporabljali so jo tudi kurirji, ki so mimo hiše hodili z Dolenjske na Štajersko in nasprotno. Za javko je odgovarjala Pepca, ki je bila zelo aktivna. Vzdrževala je zveze z javkama pri Petjetu in pri Jožmanu, skrbela za obvestila o premikih nemških patrulj in raztrgancev, ki so večkrat hodili mimo hiše proti Štangi in Jančam. — Jeseni 1943. sta prek te javke šla na Štajersko Kranjc in Alojz Kolman-Marok.

V Štangi je bila javka pri Pavletu Maroltu-Jožmanu. Hiša je bila na zelo primernem kraju; mimo je vodila skoraj redna partizanska pot med Dolenjsko in Štajersko. Tu so imeli stalno javko kurirji in borci terenske patrulje, tu je bila tudi preskrbovalna baza. — Marca 1943. so prek te javke vodili v bolnišnico na Dolenjsko težko ranjenega komandirja čete zasavskega bataljona Ivana Bejo-Belo, julija pa komandanta IV. operativne zone Franca Rozmana-Staneta. Junija 1943. je bil na javki Dušan Kveder-Tomaž, ko je šel v glavni štab NOV in POS za načelnika. Prihajali in odhajali pa so tudi mnogi drugi borci in aktivisti. — Domači so bili partizanom zelo naklonjeni, radi so jim postregli in jih tudi obveščali o dejavnosti sovražnika. Temu je hiša kmalu postala sumljiva. Litijski raztrganci so v bližini začeli naskrivaj postavljati zasede. V začetku marca 1944. so policisti s Prežganja aretirali gospodarja. Med potjo pa so na Jančah naleteli na patroljo kamniško-zasavskega odreda, ki je policiste napadla in rešila Jožmana. Še tisti večer so partizani umaknili vso njegovo družino na Dolenjsko, da ne bi prišla v roke razjarjenim policistom. Sin Viktor pa se je pridružil kurirski postaji TV 3 v Stični in bil kurir do osvoboditve. — Toda Jožmanovi so se kmalu vrnili z Dolenjske. V gozdu blizu svoje domačije so si napravili bunker in tam živeli do zadnje nemške ofenzive. Dne 28. februarja 1945. pa so domobranci iz Litije ujeli v bunkerju Jožmana, njegovo ženo in obe hčerki in jih odgnali v litijske zapore. Ženo in hčerki so po nekaj dneh izpustili, Jožmana pa odpeljali v Begunje, od koder se je vrnil šele nekaj dni pred osvoboditvijo.

Na Tujem grmu pri Jančah je bila javka pri Hojniku-Pemcu; delovala je od začetka 1943. do osvoboditve. Najprej je bil za javko odgovoren Jože-Luka. Ko pa je marca 1943. odšel skupaj z bratom Ivanom v partizane, so javko vzdrževale njuna mati Brigita ter sestri Ivana in Tina. Ker so raztrganci iz Litije vedeli, da je Jože v terenski patrolji, so večkrat prihajali k hiši in se izdajali za partizane. Najbolj podjetna sta bila znana raztrganca Peregrin Breznik in Janko Skubic, oba doma iz Štangarskih poljan. Mati jih je dobro poznala in jih je vedno nagnala, češ da ne pozna nobenih partizanov in da nič ne ve za sinova. Zato ji niso mogli do živenga. Ko pa so se 1944. v tej vasi večkrat zadrževale enote kamniško-zasavskega odreda, je prihajalo tod do hudih borb. Po eni teh borb so Nemci 29. novembra 1944. požgali vas. Zgorela je tudi Hojnikova hiša, domači pa so se umaknili.

Na Dolgem brdu pod Jančami je bila znana javka pri Dimniku. Tu so se sestajali borci terenske patrulje, kurirji TV postaj in aktivisti s terena Janče. Domači so bili zelo naklonjeni osvobodilni borbi in so aktivno sodelovali v njej vse do osvoboditve. Ker je bila javka tudi odmaknjena od poti, po katerih so hodili Nemci, smo se partizani na njej pogostoma zadrževali. Tu smo puščali vojaško opremo, ki smo jo prinašali z Dolenjske za enote na Štajerskem. Pri hiši je bila zasilna delavnica, kjer je partizan Matija delal puškina kopita. Varovali so tudi ranjenega borca iz kamniško-zasavskega odreda.

V Zavrstniku pri Litiji je bila javka pri Petjetovih; imenovali smo jo »javka v resii«, delovala pa je od začetka 1943. do februarja 1944. Tu so se oglašali zlasti kurirji Čičko, Gašper, Karo, Ludvik, Švigelj in Zdenko. Med prvimi aktivisti, ki so prišli na ta teren in se oglasili na tej javki, so bili Feliks Pečar-Mijo, Ciril Gričar-Emil in Franc Mojšker-Frenk. Junija 1943. je bil tudi na tej javki Tomaž, ko je šel v glavni štab. Ob aretacijah nekaterih sode-

lavcev OF v Litiji avgusta 1943. sta bili aretirani tudi domači dekleti Mila in Mimi, zato je javka za nekaj časa nehala delovati. Ko pa sta bili izpuščeni, je javka spet oživila. Hiša pa je postajala raztrgancem v Litiji vse bolj sumljiva, saj sta bila dva domača fant v partizanih. Zato so začeli v bližini postavljati zasede. Dne 12. februarja 1944. so v hiši presenetili aktivista Frenka in Kimovca-Francoza in domačega sina — partizana Albina. Pozvali so jih, naj odpro. Ker tega niso hoteli, so raztrganci napadli hišo. Partizani in domači so z orožjem napadli in pregnali stražo izpred vrat in se tako vsi prebili iz hiše. Francoz je bil takrat ranjen v roko. Ker so po tem napadu odšli Mila, Hela in Marjan v partizane, očeta pa so Nemci zaprli, je javka nehala delovati. Med raztrganci, ki so sodelovali v napadu, so bili tudi domačini Peregrin Breznik kot komandant, Janko Skubic kot njegov namestnik in Albin Rovnšek.

V Jazbinah blizu Šmartna je bila javka pri Pavletu Hostniku. Že 1943. jo je organizirala terenska patrulja in jo uporabljala za zveze s svojimi borci in zaupniki iz okolice Šmartna. Uporabljali pa so jo tudi kurirji med Štajersko in Dolenjsko. Gospodar Pavle in žena Rezka sta zbiralala obveščevalne podatke o moči sovražnih patrulj, ki so hodile iz Šmartna proti nemško-italijanski meji in tam postavljale zasede partizanom. Na javki je bilo moč dobiti tudi zelo koristne informacije o raztrgancih, ki so često hodili mimo hiše stikat za partizani in aktivisti. Ta javka je delovala do konca vojne.

V Jevnici je bila javka pri Mihi Rusu-Gašperju od jeseni 1942. do avgusta 1943. Namenjena je bila predvsem zvezi z brodarjem Florjanom iz Senožeti.

Člani gospodarske komisije in drugi aktivisti kresniškega okraja jeseni 1944. pred javko v Kresniškem vrhu. Na sliki so: Tine Udovič, Ivanka Arbiter, Tone Adamčič, Hela Petje-Tatjana, Dušan Gnezda, Gustelj Pleško, Francka Marolt, Franc Koprivnikar, Ludvik Hvala-Aleksander ter Franc in Lenček

Čeprav je prek te javke potovalo mnogo partizanov in aktivistov, so le redki vedeli zanj; to je bilo potrebno zaradi prav posebne previdnosti pred sovražnikom. Prek te javke je šel junija 1943. Stane s Štajerske na Dolenjsko, večkrat pa so šli prek nje Tomaž, Skala, Janko Sekirnik-Simon in drugi. — Za Gašperjevo delo za OF je zvedel gestapo v Litiji in ga aretirali avgusta 1943. z drugimi aktivisti OF. Po kratki preiskavi v Litiji so ga prepeljali v Begunje, od tam pa na prisilno delo v Nemčijo. Vrnil se je po osvoboditvi.

V Prelesju nad Jablanico je bila javka pri drvarju, ki smo mu pravili »čičo Bosanac«. Tudi to javko je ustanovila terenska patrulja. Čičo je živel v skromni leseni koči, s partizani je bil ljubezniv in rad jim je postregel, če ne z drugim, pa s pečenim krompirjem in kozjim mlekom. Predvsem pa je bil skrben in vesten partizanski zaupnik. Če so se odkod prikazali Nemci ali raztrganci, je z dogovorjenim znamenjem vedno opozoril partizane, da so se lahko še pravi čas umaknili.

Na Dolgem brdu je bila pri Mahkovcu-Dolgonjvarju javka od začetka 1943. do osvoboditve. Prek te smo zbirali obvestila o raztrgancih, ki so okoli Janč hodili za partizani in sodelavci narodnoosvobodilne borbe.

V Volavljah je bila javka pri Travnarju. Sin Pavle, krojač, je šival tudi partizanom. Delal je lepe triglavke, ki smo jih zelo radi nosili. Ker so k hiši prihajali najrazličnejši ljudje, je bila za javko zelo primerna. Tu so se zbirali podatki o sovražniku, ki je imel postojanko na Prežganju, o belogardističnih aktivistih, ki so prihajali iz postojank na Urhu in v Bizoviku pri Ljubljani ter prinašali semkaj svojo literaturo. Javka je delovala od 1943. do osvoboditve.

»Mrtvo« javko pa smo imeli npr. na Dobravi za ograjo Hutarjevega sadovnjaka med cestama iz Litije v Šmartno in iz Litije v Zavrstnik. Novembra 1942. so se tukaj sestali Lojzka, Jamski in Kranjc z aktivisti iz Litije. Ker je bil kraj zelo primeren — z več strani se je dalo priti semkaj, ne da bi kdo opazil — smo se tu večkrat sestajali. Če pa je bilo vreme slabo, smo se sešli pod bližnjim Vozlovim ali Klančarjevim kozolcem. Spoznavali smo se tako, da smo tiho požvižgali napev znane — vsakokrat druge — pesmi ali pa oponašali glasove nočnih ptic.

Na levem bregu

V Golčah pod Sveto goro je bila od decembra 1941. do spomladi 1942. javka pri Golobarjevih. Ker pa jo je izdal Ivan Jelen-Miha iz Trbovelj, kurir pokrajinskega partijskega komiteja, ki je poznal vse javke in ki je pobegnil ter se vdinjal gestapu, so vodjo javke Jožeta aretirali in odpeljali v trboveljske zapore. Tam so ga gestapovci strahovito mučili, ga nato vsega pretepenega odpeljali v zapore v Maribor in ga ustrelili 13. maja 1942. v skupini 20 talcev.

Od decembra 1941. do maja 1942. je bila javka pri Gričarjevih v Roviščah. Vsa Gričarjeva družina je aktivno delala za OF. Nemški policisti in gestapovci so v hajki za partizani 17. maja 1942. aretirali očeta Jožeta; padel jim je v roke zato, ker je kril umik svojim sinovom in še nekaterim drugim partizanom. Nemci so ga odpeljali v trboveljske zapore, ga hudo mučili, nato odpeljali v zapore v Maribor, od tam pa v Celje, kjer so ga 23. junija 1942. ustrelili kot talca.

V Roviščah je bila od začetka 1942. do osvoboditve javka tudi pri Ocep-kovih. Domače dekle Minka je bila zelo aktivna partizanska sodelavka. Opravljala je mnoge zaupne naloge, od posebnih kurirskih zvez do zbiranja obveščevalnih podatkov. Po takih opravkih je morala dostikrat potovati v razne kraje na zveze z zaupniki OF. Leta 1944. se je morala pred okupa-torjem umakniti v ilegalo.

Med prvimi pa je bila prav gotovo javka pri Hrašarju v Senožetih. Vodil jo je domači sin Franc Udovič-Florjan, sicer pa so bili vsi pri hiši aktivni sodelavci OF. Florjan pravi, da sta se pri njem doma že julija 1941. oglasila prva aktivista OF Matija Blejec-Matevž in Marjan Vajevec in ga pridobila za sodelovanje. Odtlej je bil aktivist, obveščevalec, kurir, največ partizanov pa ga pozna kot brodnika. Z brodom — zanj je imel ponarejen ključ — je prepeljal partizane in aktiviste čez Savo med Senožetmi in Jevnico. Že 1941. je prepeljal 17 borcev kamniške in radomeljske čete, ki so se po hudi borbi z Nemci morali umakniti na Dolenjsko. Florjan jih je še vodil mimo Jevnice, Janč in Prežganja čez nemško-italijansko mejo do Javorja pri Polici, kjer je partizan Čort dobil novega vodnika, Florjan pa se je po isti poti vrnil domov. Odslej skoraj ni bilo noči, naj je bila zima ali poletje, da Florjan ne bi bil pri brodu. Ker so Nemci in njihovi pomagači dostikrat pri brodu naskrivaj postavljali zasede na obeh straneh Save, je moral biti Florjan zelo previden. S svojimi zaupniki, ki jih je imel v Senožetih in Jevnici, je imel dogovorjena znamenja, po katerih je vedel, ali je prevoz čez Savo varen ali ne. Nemci Florjana niso nikoli zalotili pri delu, pač pa so julija 1943. uničili brod, ker so sumili — seveda upravičeno — da ga uporabljajo partizani. — Prek te javke je prihajal tudi partizanski tisk iz tehnik na Moravškem, pa tudi z Dolenjske, ki so ga kurirji in aktivisti širili po Zasavju in naprej po Štajerski. — Jeseni 1943. je Florjan postal kurir na TV-29 S, avgusta 1944. pa komandir TV-32 S, ki se je nahajala na Šentandražu blizu Šoštanja.

Na Zgornji Dobravi pri Moravčah je bila od maja 1942. do osvoboditve javka pri Jožetu Bizilju-Kokolju-Lojzetu, organizirali in uporabljali pa so jo predvsem partizani moravške čete, seveda pa tudi enote druge grupe odredov, zasavskega bataljona, Šlandrove brigade, kamniško-zasavskega odreda in druge enote, ki so prihajale v ta kraj. Na njej so se ustavljali tudi najvidnejši vojaški in politični voditelji, npr. Stane, Marok, Skala, Mitja Ribičič-Ciril, Dušan Kraigher-Jug, Lojzka in Mica Šlander, Kranjc, Silas in drugi. Posebno Lojzka se je tu rada zadrževala; pozimi 1942—1943. je tu organizirala seminar s skojevci tega terena. Sicer pa je javka vzdrževala zveze z javkami v Štorovju, na Dobravi in Plesu. — Hiša je bila za javko zelo primerna, ker je stala stran od prometnih poti, zato Nemci semkaj niso dosti zahajali. Vsi domači so aktivno delali za OF. Gospodar Lojze je septembra 1942. odšel v partizane, leta 1943. pa je bil poslan na teren in dodeljen gospodarski komisiji, ki je imela pri njegovi hiši tudi svojo preskrbovalno bazo in skladišče. Gospodarjevega brata Ivana so Nemci aretirali novembra 1943. in ga 8. januarja 1944. v Meng-šu ustrelil kot talca. Brat Jaka, ki je šel v partizane na Dolenjsko, pa je padel v borbi proti domobrancem.

V Veliki vasi nad Senožetmi je bila javka pri Alojzu Grilu. Ko je okupator zasedel našo domovino, je bil Lojze mlad, a napreden kmečki fant in čisto sam pri hiši. Njegova domačija je bila najvišje v vasi in tik pod Cicljem pri Šmiklav-

žu. Zato ni bilo naključje, da so se tu oglasili že zgodaj spomladi 1942. Franc Zupančič-Marjan, Stane Kokalj in Nace Sterlekar-Jože, ki so prišli v to vas organizirat OF. V Lojzetovi hiši so imeli prvi sestanek z nekaterimi vaščani, ki so se tedaj priključili osvobodilnemu gibanju, Lojzetu pa so naložili, naj vzdržuje zveze z vaškim odborom in aktivisti. Iz te zveze je kmalu nastala stalna in zanesljiva javka, s širjenjem organizacije in prihodom prvih partizanskih enot pa je dobivala vse odgovornejše naloge. Da Lojzeta ne bi dekonspirirali, so mu najprej dali ilegalno ime Albert, pozneje pa Krivec; to ime je dobil po hribu nad vasjo, ki mu domačini pravijo Krivec. — Po prihodu druge grupe odredov avgusta 1942. je bil na tej javki član štaba Skala, ki je Lojzetu poleg odgovornosti za javko naložil še obveščevalne naloge in mu naročil, naj pridobiva domače fante za partizane. Ko so v drugi polovici 1942. leta začeli na terenu ustanavljati gospodarske komisije, je začel Lojze delati v tej komisiji. Zato je pri njem bila tudi preskrbovalna baza, prek katere so gospodarske komisije odpošiljale ali prejemale vojaški material in hrano, ki so ju pošiljali z Dolenjske na Štajersko in nasprotno. Lojze je bil tudi ekonom partijske šole pokrajinskega komiteja za Štajersko in Koroško, ki je imel v tej vasi dva tečaja, februarja in marca 1944. Tudi na tej javki sta bila dva zavezniška letalca, ki sta skočila iz ameriškega bombnika, sestreljenega nad Trojico nad Moravčami.

Valentin Merela, po domače Mrejč iz Velike vasi je čevljar. Pred vojno je v svoji skromni hiši popravljajl čevlje domačinom. Bil je član vaškega gasilskega društva ter pošten in zaveden Slovenec. Ko pa so prišli v vas prvi aktivisti, so se že avgusta 1941. oglasili pri njem. Tudi partizanom je popravljajl čevlje, spočetka kar sam, kasneje pa so mu dali v pomoč še enega partizanskega čevljarja. Leta 1943 so poslali Mrejča na teren Peče pri Moravčah, kjer je vodil partizansko čevljarsko delavnico. Ker pa je bila pri njegovi hiši tudi javka terenskih političnih delavcev, so ti dosegli, da se je vrnil domov in vzdrževal zveze z aktivisti okrožnega odbora OF. — Na tej javki so se oglašali Jug, Skala, Lojzka, Mica in drugi. Proti koncu vojne so bili v bunkerju, ki je bil pri hiši, skriti dva ranjena partizana in bolničar Lado Cerar iz Moravč, Merela pa jim je preskrbel hrano in zdravila. — Avgusta 1943. so gestapovci iz Litije Merelo aretirali in odpeljali v zapor. Zaprt je bil skupaj z Jožetom Planinškom iz Litije. O njem pripoveduje, da so ga pri zasliševanjih pretepali in mučili in da so ga iz litijskih zaporov odpeljali v Begunje, kjer so ga ustrelili kot talca. Merela pa je bil po enem tednu izpuščen, ker zanj niso imeli dokazov. Po vrnitvi iz zapora je spet delal na terenu. V zadnji nemški ofenzivi pozimi 1944—1945 so hišo napadli domobranci iz Kresnic; v hiši so bili tedaj partizani, ki pa so se srečno prebili iz nje.

Na Tlačnici, grebenu Limbarske gore, je bila javka pri Gašperetovi kmetiji. Služila je aktivistom in kurirjem TV postaj, pa tudi partizanskim enotam, ki so bile v bližini, zlasti še moravški četi in zasavskemu bataljonu, ki sta tod taborila. Na javki so zbirali obveščevalne podatke, domači hčeri Francka in Milka pa sta partizanom tudi prali in šivali perilo in kuhali.

Na Štibaliji, zaselku nad vasjo Drtija pri Moravčah, je organiziral javko pri Pavletu Kosmaču obveščevalec zasavskega bataljona Ivan Tlaker-Luka. Od septembra 1942. do osvoboditve so jo uporabljali terenski politični delavci, kurirji TV postaj in obveščevalci partizanskih enot. Gospodar Pavle, vodja

javke, je bil tudi član gospodarske komisije za teren Moravče; ta je skrbela za prehrano partizanskih enot, ki so se zadrževale na Moravškem. — Kosmačevi so se morali stalno umikati pred sovražnikom, ki je hajkal proti svobodnemu moravškemu ozemlju. Poleti 1944. pa je pri hiši počivala grupa minercev, ki se je vračala z diverzantske akcije na progi med Litijo in Lazami. Nenadoma so se pojavili Nemci in partizane takoj napadli. V tem spopadu je bil ustreljen komaj 17 letni partizan Niko Ribič iz Zgornjega Prekra.

Na Grmačah, na prelazu iz Moravč proti Kresnicam, je bila javka pri kmetu Francu Vidicu, po domače pri Žerenkovcu. Že v začetku 1942. so jo organizirali partizani moravške čete, koristna pa je bila zlasti zato, ker je obveščala partizane in aktiviste o sovražnikovih zasedah na tem prelazu. — Gospodarja Franceta, ki je bil aktiven sodelavec OF, so Nemci že 1942. aretirali, ga odpeljali v Begunje, od tam pa v Mauthausen, od koder se je vrnil šele po osvoboditvi. Sin France pa je šel marca 1943. v partizane, kjer je bil do konca vojne.

Na Zoreh pod Limbarsko goro je bila javka pri kmetu Jurjevcu. Pri njem sta se že zgodaj 1942. leta zglasila aktivista OF Ivan Remic-Lovec in Gustelj, za njima pa tudi Silas in Bor. Ko je semkaj prišla druga grupa odredov, je bil na tej javki tudi Marok. Javka je imela predvsem obveščevalne naloge in je bila v stalni zvezi s sosednjo javko pri Francki na Krajnem brdu nad Krašnjo; zvezo sta vzdrževali zlasti Jurjevčevi hčeri Štefka in Angelca. — Domači so bili aktivni sodelavci OF, sin Ciril pa je maja 1942. postal partizan Gaber, zato so 11. marca 1944. policisti iz postojanke v Krašnji aretirali mater Katarino in obe hčeri, oče pa jim je ušel. Aretirali so tudi 13 let starega Karla Končarja, ki je bil pri hiši za pastirja. Ker fant ni hotel povedati, kje se skriva oče Jurjevec, so ga strašno mučili: prerezali so mu tudi kožo na vratu od enega do drugega ušesa. Vse aretirane so odpeljali v Begunje, od tam pa v taborišče v Nemčijo. Vrnili so se šele po vojni. Mladi Končar se je vrnil čisto izčrpan in živčno uničen. Vzel si je življenje. Jurjevčeve domačije pa Nemci niso požgali. Pustili so jo za vabo očetu, da bi ga ujeli, ko bi prihajal domov. Niso ga dobili, čeprav so imeli večkrat zasede pri hiši. Vselej jim je srečno ušel.

V Vinjah pri Moravčah je bila javka pri Tonetu Urbaniji, po domače pri Kroharju. Že 21. septembra 1941. se je k hiši zatekel Drenovc, borec v moravški četi in ranjen v nogo v borbi na Šmohorju, kjer se je četa spoprijela z Nemci iz postojank v Kamniku, Domžalah in Krašnji. Pri Kroharju so se med vojno zadrževali mnogi borci in aktivisti z moravškega pa tudi kamniškega terena. Skozi kraj je vodila ena glavnih partizanskih poti. Nemški policiji v Krašnji in Moravčah vse to ni ostalo skrito, zato je na sedlu nad vasjo postavljala zasede. Prav zaradi podatkov o teh zasedah in o razmerah v postojanki v Krašnji, ki jih je sporočal Kroharjev zaupnik, je bila ta javka zelo koristna. Gospodar Tone je poročila nosil partizanski obveščevalni službi. Bil je zelo prizadeven in naloge je hitro opravljal. Ker pa je na zvezo skoraj vselej pritekel, ga je sekretar KP Krašnja, teren II. Mirko Podbevšek krstil za Pritekla; to ime se ga drži še danes. Da ga partizanske patrolje ne bi ovirale, mu je štab IV. operativne zone dal prepustnico za neovirano gibanje po svobodni Moravški dolini. Na tej javki so se oglašali znani vojaški in politični voditelji OF na Štajerskem, med njimi Marok, Simon, Ciril, Jože Borštnar, Bogo Gorjan, Kranjc, Bor, Lado, Marjan, Jože in drugi. — Ko so proti

koncu vojne belogardisti iz Domžal začeli vdirati na svobodno moravsko ozemlje, so med zimsko ofenzivo 1944—45 prišli tudi v to vas. Februarja 1945. so s pomočjo nekaterih domačinov, ki so jim bili naklonjeni, presenetili doma gospodarja Toneta. Na vsak način so hoteli zvedeti, kje se skriva aktivist Jože Novak-Lončar. Tone za skrivališče — bilo je pod hlevom — ni hotel povedati, zato so ga belogardisti hudo pretepli. Poškodovali so mu glavo in roko in ga hoteli ustreliti. Toda njegova žena jim je zapretila, da bodo za njegovo smrt odgovarjali njihovi svojci v vasi, zato so belogardisti čisto izmučenega Toneta pustili in se pobrali iz vasi. Tone je kljub hudim poškodbam, ki jih je tedaj dobil, dočakal osvoboditev.

V Negastrnu nad Moravčami je bila javka pri Frančiški Vesel. Javka je bila zelo primerna za zveze z Moravškega čez glavno cesto iz Domžal proti Trojanam in naprej proti Tuhinjski dolini. Obveščevalci, kurirji in aktivisti so se tu pogostoma ustavljali. — Domači sin Viktor-Bojan je šel v začetku 1943. v partizane, kmalu pa je bil poslan na politično delo v mladinski organizaciji; postal je sekretar SKOJ na terenu. Decembra 1943. je šel na mladinski sestanek v Vošče nad Krašnjo. Ker je bil izdan, je padel v zasedo, ki so mu jo nastavili policisti iz Blagovice in ga ubili. Njegova mati pa je do osvoboditve vzdrževala zveze z našimi enotami.

Pod Cirkušami blizu Save so se na javki pri Piškovem mlinu že koncem 1941. oglasili prvi aktivisti: Hohkraut, Jamski, Kranjc, Franci Gorenc, za njimi pa kmalu še Jože Gričar, Lojzka in Milan Garantini, ki so se tu pogovorili o delu OF na terenu. Janez Prestor in žena Minka sta bila zelo zanesljiva in prizadevna sodelavca Fronte. Ker se je 1943. osvobodilno gibanje na tem terenu precej razmahnilo, so bili litijski gestapovci zelo aktivni. Hajkali so sami ali pa pošiljali v hajke raztrgance. Čevljar Blažko iz Litije je avgusta 1943. izdal gestapu nekaj sodelavcev OF. Zaradi tega so aretirali več ljudi iz Litije in okolice. Prišli so tudi po Prestorja, a jim je ušel. Čez dobra dva tedna je bila v teh krajih znana avgustovska hajka proti pravkar ustanovljeni Šlandrovi brigadi in hude borbe prav v bližini te javke. Ko je Prestor, tedaj že kot kurir, šel na zvezo na javko, je blizu doma padel v zasedo litijskih policistov in raztrgancev, ki so ga ustrelili. Ženi Minki pa je uspelo z majhnima otrokoma pobegniti pred policijo v partizane. Ker z otrokoma ni zmogla naporov in stalnih premikov v enoti, je odšla na teren in bila aktivistka do osvoboditve.

Javke okrog Gabrovke

Na Klancu pri Gabrovki je živel Marinova družina. Gospodar France je bil rudar v Trbovljah. Bil je komunist, njegova žena Pepa pa zavedna Slovenka. Ko so Nemci razbili revirsko četo, so se prvi trboveljski partizani in komunisti umaknili čez mejo na Dolenjsko in bili tudi pri Marinu. Med njimi so bili Sergej Kraigher, Alojz Hohkraut, Ciril Gornik, Franc Sotlar, Alojz Ribič, Franc Kralj-Cink, Jože Umek-Zepelj, Pavle Baloh-Peter, Polde Knez in še nekateri drugi. Jeseni 1941. je prek te javke šel Stane na Štajersko organizirat prvi štajerski bataljon. Pri Marinu je bila tudi javka za kurirje, ki so vzdrževali zvezo med štajerskim partijskim vodstvom in CK KPS. Prek te javke pa so se zbirali in organizirali Gabrovčani, ki so se prvi pridružili OF

in kmalu nato odšli v partizane. — Zaradi izdajstev v Trbovljah so Nemci Marina kmalu odkrili in ga aretirali. Že 27. decembra 1941. so ga ustrelili v Mariboru. Družina je kljub hudemu preganjanju še naprej aktivno sodelovala v osvobodilnem gibanju, sin France pa je 1943. padel v partizanih.

Na Rojah je bila javka pri Vozljevih. Prek nje so vodile kurirske poti med Štajersko, Dolenjsko in Ljubljano. Jeseni 1941. se je pri tej hiši zdravil ranjeni partizan Peter iz revirske čete. — Vozljev sin Albin je bil član odbora OF v Gabrovki. Leta 1942 je šel v partizane in v nemški ofenzivi 1943. padel na Travni gori. Hčerko Berto, aktivistko na Gabrovskem, so ujeli domobranci in jo zverinsko ubili. Vozljeva mama Antonija, partizanska mamca, je ostala sama. Vsi partizani, ki smo jo poznali, jo imamo še zdaj v najlepšem spominu.

V Gabrovki je bila javka pri trgovcu Vidmarju. Delovala je 1941. in 1942. leta. Gospodar Robert je začel med prvimi v Gabrovki delati za OF. Bil je tudi v prvem odboru, odgovoren za gospodarske zadeve. Ker so v njegovo trgovino prihajali najrazličnejši ljudje, je Vidmar lahko konspirativno vzdrževal zveze s sodelavci OF in dobival vesti o položaju na nemško-italijanski meji. Jeseni 1941. sta bila pri njem Sergej in Stane na poti z Dolenjske na Štajersko. — Ker so zlasti belogardisti iz postojank na Primskovem in Temenici sumili, da Vidmar sodeluje z OF, so ga neprestano preganjali ter nekajkrat zaprli in pretepli. Po kapitulaciji Italije je bil Vidmar nekaj časa v NOV, nato pa se je spet vrnil na gabrovski teren, družina pa se je preselila na Veliko Loko.

Žal, moj sestavek ni tak, kot bi ga bil rad napisal. Rad bi bil pisal o vseh javkah na našem območju, pa jih je še dosti, ki jih nisem niti omenil. Nisem jih mogel, ker sam zanje nisem vedel niti nisem zanje dobil potrebnih podatkov. Opisal pa sem, upam, vsaj tiste, ki so zaradi svojega dela bile posebno prizadete ali celo uničene. Vem pa, da sem izpustil še marsikaj, kar bi bilo treba omeniti.

Sestavek, nepopolen kot je, pa naj bo iskren spomin na vse tiste omenjene in neomenjene družine, pri katerih smo v hudih časih iskali in dobili zveze in tako mogli naše naloge z uspehom opraviti.

FRANCI PUNGERČAR-JANOŠ

PROPAGANDA IN TISK

Prve mesece po okupaciji so se vojni dogodki zelo naglo vrstili. Z njimi je prebivalce na litijskem območju seznanjal predvsem močan nemški propagandni aparat, ki je prek radia, časnikov in letakov poveljeval svoje zmage in grozil vsem, ki ne bi ubogali tretjega rajha. Prav tako je bil prve vojne mesece še živ vpliv predvojne močne propagande klerikalnih struj na podeželju. Nemška propaganda ga je celo izkoristila in v agitaciji zase ponavljala gesla predvojnih klerikalcev, da so v Sovjetski zvezi uničili kmete, da jih komunizem razlašča, da se v Sovjetski zvezi hranijo iz skupnih kotlov in podobno. Okupator je izkoriščal razpoloženje prebivalcev ter grozil, pa tudi veliko obljubljal.

Toda, okupatorjevi propagandi navkljub so že v začetku okupacije krožile med ljudstvom tudi drugačne vesti. Nanje so vplivali najprej nekateri narodno

zavedni domačini, ki so prikazovali okupatorja kot smrtnega sovražnika slovenskega naroda. Oživila pa so tudi gesla članov levega krila predvojnega Sokola in mladih, ki so se že pred vojno zavzemali za prijateljstvo s Sovjetsko zvezo in opozarjali na nevarnost fašizma.

Organizirane politične propagande proti nacizmu in okupaciji pa v prvih povojnih mesecih na našem območju ni bilo, ne ustne ne pisane.

Prvo spontano organizirano propagandno demonstracijo proti okupatorju je v Litiji izvedla skupina mladincev, v kateri smo bili Dušan Gregorin, Dušan Dovjak, jaz in še nekateri drugi. Za 1. december 1941. smo se na svojo pobudo dogovorili za trosilno akcijo. Na jugoslovanske in slovenske zastavice smo napisali razna narodna in protinacistična gesla. Do prave organizirane politične protinacistične propagande na območju Litije pa je prišlo pod vplivom dejavnosti organizacij Komunistične partije in Osvobodilne fronte z bližnjih, tedaj že organiziranih območij, predvsem iz Ljubljane.

Propagandno gradivo, ki so ga tiskali v ilegalnih tehnikah v Ljubljani, Trbovljah in Kamniku je sicer že kmalu po okupaciji prihajalo tudi v naše kraje, vendar le neorganizirano. Ko pa so se Franci Gorenc, Franc Poglajen in Viktor Potokar povezali z že organiziranimi območji, je to gradivo pričelo redneje prihajati na litijski teren.

Največ propagandne literature so v letu 1941 tiskali in ciklostirali v Ljubljani. Zelo pomembne za litijski okoliš pa so bile tudi manjše ciklostilne tehnike v okolici Kamnika in Trbovelj. Boris Čizmek-Bor piše v knjigi »Vstaja na Štajerskem« med drugim, da je prihajalo to gradivo v Revirje prek Sv. Križa in Trojan. Po njegovih navedbah je bila prva tehnika okrožnega pomena v Gabrskem pri Trbovljah, pozneje pa na Žrebļevem hribu pri Trbovljah. V tej tehniki so imeli pisalni stroj, ciklostil in šapirograf. Kljub majhnim nakladam je bilo to delo izrednega pomena. Tehnika je delovala do konca leta 1941. Razen letakov so v njej razmnoževali glasila Slovenski poročevalec, Naše delo in drug podoben tisk, za katerega so izvirnike pošiljali iz Ljubljane. Iz te tehnike so razpošiljali propagandno gradivo predvsem v Revirje in druge bližnje kraje, nekaj pa ga je prišlo tudi na litijsko območje. Hkrati s to je delovala tudi tehnika pri članu trboveljskega komiteja Stanku Mohorju do srede novembra 1941, ko so ga aretirali in ustrelili. Razne letake so razmnoževali na pisalnih strojih tudi v Zagorju.

Tomo Brejc piše v članku »Začetek in razvoj vstaje na Gorenjskem« med drugim: »Razen propagandnega gradiva, ki smo ga dobivali iz Ljubljane po organizacijskih kanalih, zlasti Slovenski poročevalec, razne brošure in letake, so delovale tudi naše ciklostilne tehnike; na Rašici so razmnoževali propagandno gradivo člani rašiške čete...« Tudi od tod je prihajalo gradivo na litijski teren.

Že v letu 1941 je prihajalo propagandno gradivo tudi v Moravče in v Moravško dolino. Tone Cerar iz Moravč ga je dobil prvič v avgustu 1941. leta. Bili so letaki, tiskani na belem in zelenem papirju. Opozarjali so na nevarnost nemškega fašizma, vzpodbujali k narodni zavesti in širili propagando Komunistične partije in Osvobodilne fronte. Letaki so tudi pozivali Slovence k vstaji in uporu proti okupatorju. Te letake je Cerarju dal Potočnik, ki je bil pred vojno zaposlen v Lukovici pri Prevojah. Okoli petdeset izvodov je Cerar razdelil zaupnim Moravčanom in okoliškim kmetom. Novembra 1941. je

Cerar dobil od Potočnika tudi trideset izvodov programa Osvobodilne fronte, šapirografiranega na navadnem papirju.

Na vsakem izvodu kakršnegakoli tiska je bilo navodilo: »Prečitaj in daj naprej!« Organizatorji propagande so še posebno v letu 1941 hoteli namreč doseči, da bi ga čim bolj smotno izrabili in da bi sorazmerno majhne naklade prišle v roke čim večjemu številu prebivalstva. Časopise, letake in brošure so sistematično in organizirano razpošiljali po določenem področnem omrežju — kanalih. Najprej je ta tisk prišel do aktivnih sodelavcev in zaupnih somišljenikov narodnoosvobodilnega gibanja. Tone Cerar se npr. spominja, da je najprej oddal literaturo Renatu Jeriču-Ambrožu, Lojzetu Kavki, Mihi Pirnatu-Lojzetu iz Tuštanja, Ivanu Kokalju iz Stegen in Ivanu Pestotniku iz češnjiške graščine z naročilom, naj jo nato dajo še drugim somišljenikom. Cerar je takrat prejel za Moravško dolino tudi nekaj izvodov posameznih poglavij zgodovine VKP/b in drugo literaturo o nevarnosti fašizma in nujnosti organizacije upora. Prinesel mu jo je Cveto Poljanšek, ki je bil tedaj mlekar v Dolskem pri Ljubljani. Prav tako propagandno gradivo sta iz istih virov dobivala tudi Franc Zupančič-Marjan in Slavko Dobovšek iz Dolskega, ki sta ga oddajala Franciju Gorencu za Litijo.

Zelo pomembna za razpečavanje propagandnega gradiva je bila tudi organizirana zveza Zasavja z Ljubljano in Dolenjsko. V avgustu 1941. je bila vzpostavljena kurirska zveza iz Senožeti čez Savo in mejo v Ljubljano ter druga na Dolenjsko. Prva je vodila prek Zaloga in Vevč v Ljubljano, druga pa prek Janč, Prežganja in Javorja v Stično na Dolenjskem. Vzpostavljena je bila na pobudo vodstva kamniške čete in partijske organizacije v Kamniku, ki je imela eno svojih središč za zveze v Dolskem. Zveza oziroma kurirska pot iz Senožeti prek Save in železnice v Ljubljano ter na Dolenjsko je bila izrednega pomena za razvoj narodnoosvobodilne borbe na levem bregu Save in na Štajerskem. Omogočila je redno dobivanje propagandnega gradiva.

Po zvezi so kurirji že leta 1941, kot se spominja Franc Udovič-Florjan, ki je prevzel od njih nekaj gradiva, prinesli dvakrat po dva zavoja Slovenskega poročevalca in nekaj hrvaških brošur o narodnoosvobodilni borbi. Letake pa je v dveh nahrbtnikih prinesel aktivist. Literatura, ki so jo prinašali z Dolenjske in Ljubljane, je bila namenjena za vso Štajersko. Delili so jo tudi po Celju in Mariboru. Prenašanje in razdeljevanje je bilo skrbno in zaupno organizirano, združeno pa je bilo z nemajhnimi nevarnostmi in napori.

Četudi v skromnih količinah in večkrat nesistematično zbran je ta propagandni material na litijskem območju učinkovito vplival na politično vzgojo prebivalstva, političnemu vodstvu ter aktivistom pa izredno koristil pri njihovem delu na terenu in pri širjenju idej Osvobodilne fronte. Zlasti glasila OF so postajala prebivalcem vse bolj potrebna in zanimiva, saj so poleg splošnih političnih dogajanj opisovala tudi partizanske akcije po Sloveniji. Tako je bila na primer popularizirana uspešna borba na Tisju 24. decembra 1941. leta.

Decembra 1941. je prišel na litijsko območje Lojze Hohkraut. Bil je član centralnega komiteja KPS in je pogosto odhajal na glavno poveljstvo na Dolenjsko in v centralni komite v Ljubljano, od koder je pošiljal propagandno gradivo. Sprejemal ga je Bradač z Okrogov pri Litiji, od njega pa so ga kurirji odnašali tudi na Štajersko. Lojze se je kot preprost človek znal približati kmetu in delavcu. Razumel je pomen in vlogo tiskane propagande in je prvi

dal pobudo, naj bi tudi na območju Litije ustanavljali tiskarne ali vsaj ciklostilne tehnike.

Leta 1942 je prihajalo že precej več propagandnega gradiva po že omenjenih zvezah in poteh. Krog somišljenikov in sodelavcev Osvobodilne fronte se je širil, povsod so nastajale nove organizacije, zato so naraščale tudi potrebe po vedno več časnikih, brošurah in letakih. Res pa je, da je tudi samo širjenje tega gradiva zahtevalo močnejšo organizacijo. Zato so okrepili kurirske zveze, poskrbeli pa so tudi za varna skrivališča. Na Kovačevem domu pri Podreberskih v Ribčah so zgradili v kleti dobro maskiran bunker, kjer so hranili in razdeljevali gradivo, ki so ga prinašali kurirji z Dolenjske in ki je bilo namenjeno za litijsko območje in za Štajersko. V bunkerju so imeli tudi pisalni stroj, s katerim so prepisovali in razmnoževali pomembnejše članke ter radijska poročila. To je bila prva ilegalna tehnika na tem območju litijskega terena.

Propagandnega gradiva, ki je v tem času prihajalo na teren, je bilo v glavnem dovolj za tedanje potrebe. Tudi organizacija razpošiljanja še ni bila tako čvrsta, da bi zmogla večje količine. Z razvojem osvobodilnega gibanja in po vse pogostejših akcijah partizanskih enot pa je vztrajno naraščala potreba po njem. Ljudje so hoteli podrobneje in sproti vedeti tudi za življenje in borbe zasavskih partizanov. Zato so se skojevci, ki so prišli iz Dolskega v vojaške enote, zavzeli za razmnoževanje propagandnega gradiva. To tehniko so vodili študentje Franc Zupančič-Marjan in Slavko Dobovšek-Stane ter Milan Janežič, ki je bil iz Moravč. Delovala je v kamniškem bataljonu ter pri političnem vodstvu kamniškega terena. Ti borci so skrbeli, da je tisk stalno prihajal tudi v Moravče in Zasavje.

Zamisel teh skojevcev in političnega vodstva, da bi na svojem terenu razmnoževali tisk in opisovali tudi domače politične in vojaške uspehe, je prišla do veljave zlasti po tragičnih dogodkih v kamniškem bataljonu. Ko je osvobodil dolino Stranj in Stahovice do Kamniške Bistrice, je bil čez nekaj dni zaradi izdajstva skoraj uničen. Z naglo propagandno akcijo je moralo politično vodstvo pojasniti dogodke na Kostanjski planini, kajti nemška propaganda jih je na široko izkoristila in se ustila, da je nemška vojska dokončno uničila štajerske partizane. Zaradi naših izgub in zaradi nemške propagande je precej padla morala prebivalcev na kamniškem in litijskem območju. Politično vodstvo je moralo ljudem takoj razložiti, kakšna je resnica o borbi kamniškega bataljona, katerega obkoljeni borci so se, kot so govorili sami Nemci, »borili tako, da bi vsak zaslužil naziv heroja«. Sterlekar, dr. Milan Cunder-Miha in prej omenjena skojevska skupina so ročno napravili večje in manjše lepake, s katerimi so odgovorili nemški lažnivi propagandi in opisali nove akcije partizanskih enot, ki so dokazovale, da partizani niso uničeni.

Podobno propagandno akcijo so napravili tudi, ko je bil 24. decembra 1942. v nemški ofenzivi na Kostanjski planini razbit kamniško-kokrški odred. Z veliko iznajdljivostjo in borbena vztrajnostjo so aktivisti ročno napisali letake in plakate, organizirali mitinge po Moravški dolini in pojasnjevali te dogodke, razlagali vzroke za odredove neuspehe ter opisovali moralno in vojaško rast naših enot.

Ta razmnoževalna skupina je kmalu pričela izdajati tudi tipkana poročila, ki so podrobno opisovala takratne dogodke na tem območju. Po oceni

tedanjega lokalnega političnega vodstva se je prav po zaslugi te hitre in neposredne propagande politično in borbena razpoloženje hitro dvignilo na prejšnjo raven. Prebivalci so spet zaupali v partizane.

Novembra 1942. je prišel v Moravško dolino Mitja Ribičič-Ciril, da bi organiziral ciklostilne tehnike. V sodelovanju z aktivisti iz Moravč je začel izdajati radijska poročila, bunker za ciklostilno tehniko pa si je uredil v češnjiški graščini. Ker pa so pričakovali, da se bodo v grad naselile nemške enote, je Ciril preselil ciklostilno tehniko v zaloško graščino. Pri delu je bil zelo iznajdljiv in domiselen, v bunker si je celo napeljal elektriko in s tehnikom Petrom napravil iz raznih delov radijski sprejemnik. Vendar je Ciril v začetku 1943. prevzel drugo dolžnost. Pri organizaciji tehnik potem ni več neposredno sodeloval, vendar pa je iz vojaških enot kasneje kot komisar četrte operativne cone še vedno dajal koristna navodila in smernice za razširjanje propagande in tiska.

V Moravče pa tudi v Litijo in sploh v Zasavje je v letu 1942 in 1943 prihajalo propagandno gradivo tudi iz Dolskega in Vira pri Domžalah ter seveda tudi iz drugih krajev. Tone Cerar, ki je v Moravčah prejemal to gradivo, se spominja, da mu je Cvetko Poljanšek na sestanku pri Sv. Trojici izročil radijska poročila, za katera je rekel, da so tiskana na terenu Dolsko. Miha Cerar-Martin iz Zaloga pri Moravčah pa se še dobro spominja, da so v tovarni Vata na Viru pri Domžalah pod vodstvom Mihe Beštra ilegalno tiskali, največ radijska poročila, pa tudi pesmi, brošure in drugo ter jih pošiljali tudi v Moravško dolino. Tiskali so na lepem belem in barvastem papirju.

Ker je nemška policija bolj in bolj nadzirala teren, je ilegalno delo v tovarni Vata bilo vse bolj nevarno, zato je Bešter organiziral ciklostilno tehniko na Kovačevi kmetiji v Krtini pri Dobu. Pomagal mu je tudi Karel Župančič-Žan. Bešter je risal matrice in skrbel za zunanjo podobo, Žan pa je tipkal in razmnoževal.

Od Kovačevih se je tehnika preselila v Brezje k Lenčku, kjer je delovala od začetka spomladi 1943. do konca poletja, ko se je preselila na Studenec, v hišo Johane Krušnik, po domače Grdavove. V tej hiši je tehniko pripravil Miha Cerar. Bila je pod streho zraven prekajevalnice in dimnika in tako zazidana, da ni bilo mogoče s še tako natančno preiskavo odkriti, da se tam nahaja še kakšen prostor. Vhod vanj je bil tako skrit, da bi ga odkrili le, če bi bil izdan. V tehniki so delali Lovro Cerar-Tugo, Milan Janežič, Bešter in Ela Stražar. Z aktivisti na terenu pa jih je povezovala Ivana Strvaršnik, zaposlena na kmetiji. Delovanje te tehnike niso ovirale niti pogoste patrolje niti nemška kontrola. Le zaradi nesrečnega naključja, ko so Nemci junija 1944. ujeli v bližini Krušnikove hiše nekega partizana, ki sicer ni vedel, da je v hiši tiskarna, so domnevali, da je hiša partizanska, ter jo 23. junija 1944. zažgali. Vsi, ki so bili tedaj v tehniki, so sicer pobegnili, tiskarski pripomočki in gradivo pa so zgoreli.

Kmalu potem so vsi, ki so delali v tej tehniki, prišli k Mihi Cerarju in v njegovi hiši, kar v kmečki sobi nadaljevali z delom. Vendar je bilo to skrajno nevarno za tehnike in za Cerarja, zato so dvesto metrov od hiše skopali in uredili bunker, ki je bil tako na debelo pokrit z zemljo, da ni bilo mogoče, čeprav si udaril z nogo po njej, slutiti, kaj se skriva pod njo. Kopali so ga samo ponoči. Niti najbližji sosede niso vedeli zanj. Prostora za tehniko je

bilo v njem dovolj. Bil je širok in dolg po tri in pol metra, visok pa skoro dva. Vhod je bil pokrit z majhnim zabojem, polnim zemlje. Po vsem bunkerju in po pokrovu so bile posajene smrečice. V tej tehniki so tiskali po več tisoč izvodov radijskih poročil in brošure. Razpošiljali so jih po Moravški in Tuhinjski dolini ter v Zasavje, na Štajersko, po bližnjem delu Gorenjske, v operativne enote in v štab četrte operativne cone. Za razdeljevanje je skrbel Franc Avbelj-Pajk, ki je bil tedaj terenski delavec in povezan z vodstvi terenskih organizacij in vojaških enot.

Papir so dobili v glavnem iz Količevega. Zgodaj spomladi, 14. marca 1944., ko je po obronkih ležal še sneg, je 1. bataljon Šlandrove brigade napravil akcijo v papirnici v Količevem. Miha Cerar se spominja, da so peljali mimo njegovega doma štirinajst polnih voz raznega papirja.

Bunker s tehniko pri Mihi Cerarju je bil izdan. Izdali so ga isti, ki so julija 1944. prijavili Nemcem tudi dva bunkerja gospodarske komisije in skladišče za tehniko. Tovariši, ki jim je uspelo pobegniti in se rešiti, so organizirali novo tehniko v Javorščici. Pri kmetu Tiču so zopet v kleti zgradili bunker. Toda tu tehnika ni dolgo delovala, ker se je v tem času močno razširila dejavnost domobrancev, ki so strahovali ljudi in z nasiljem preprečevali ilegalno delo.

V vseh doslej opisanih tehnikah so delali aktivisti, ki se nikoli prej niso ukvarjali s takim delom. Bili so kmetje, obrtniki, kmečki sinovi in le dva študenta. Dela so se lotili predano in prizadevno, zato so ga kmalu obvladali.

V Senožeti pri Dolskem, kjer je še naprej delovala zelo dobro organizirana kurirska zveza čez Savo na Dolenjsko, je konec 1942. in v začetku 1943. prihajalo dovolj propagandnega gradiva. Florjan ga je oddajal Babi Lindner za Litijo in okolico. Po tej zvezi je Litija prejemale literaturo tudi kasneje, ko so bile že organizirane tehnike v Moravški dolini in na območju Senožeti. Florjan je v začetku 1943. leta dobival nekaj propagandne literature, predvsem radijska poročila in letake, iz Moravske doline, Slovenski poročevalci, brošure in drugo literaturo pa z Dolenjske.

Prenašanje literature z Dolenjske in Ljubljane v Zasavje pa je bilo vedno težje. Meja je bila zavarovana s širokimi žičnimi ovirami in minami in nemške patrulje ob progi in Savi so bile vedno pogostejše. Zato je vodstvo za tisk in propagando v Zasavju sklenilo na levem bregu Save čim prej organizirati vsaj ciklostilno tehniko.

Aprila 1943. je bila poslana v Senožeti pri Dolskem Milica Gabršek-Molek, da bi pripravila večjo ciklostilno tehniko za bližnje štajersko območje. Florjan ji je pomagal iskati primeren kraj v Senožetih ali bližnji okolici. Florjan in Lovrenc Gradišek-Lipe sta sicer imela blizu Senožeti že manjše bunkerje, ki pa niso bili primerni za redno delovanje ciklostilne tehnike. Milica verjetno ni imela dovolj izkušenj, kako graditi, urediti in zakriti bunker, zato ji naloga kljub prizadevanju ni uspela.

Konec maja 1943. pa sta prišla z Dolenjske še Ernest Žgank-Nestl in njegova žena. Imela sta že precej izkušenj in bila sta zelo iznajdljiva. S Florjanom in Lipetom sta iskala najbolj ugoden kraj. Pregledali so marsikaj. Žgank se je odločil, da bo naredil bunker pri Francu Klemenčiču, po domače pri Lončarju v Senožetih. Njegova hiša je bila nova, bila je blizu gozda in

ob poti, ki je vodila skozi Senožeti. Kletni prostori so bili betonirani in primerni za preurejanje. Pri Lončarjevih niso imeli otrok, lastnik pa je bil poseben, ki se je ukvarjal s spiritizmom. Žgank je zato domneval, da ne domačini ne drugi ne bodo niti pomislili, da bi lahko taka hiša služila za ilegalno delo. Po daljšem razgovoru sta Klemenčič in njegova žena pristala, da v njuni kleti zgradijo bunker. Gradili so v največji tajnosti. Klet je imela dva prostora, vhod pa je bil zunaj hiše. Najprej so zazidali kletno okno v prostoru, ki so ga izbrali za bunker, in vmesna vrata med obema prostoroma. Pod njimi so skopali majhen prehod iz prvega prostora v drugi. Skozi ta »rov« se je dalo le splaziti v bunker in iz njega. Vhod je bil pokrit s premičnim pokrovom na tirnicah, po katerih se ga je dalo premikati v vodoravni smeri. Vsakdo, ki je hotel v rov, ga je moral odriniti in nato spet zapreti, da si je odprl vhod v bunker, in narobe. Pokrov je bil iz debelega betona. Špranje ob njem so bile pokrite s tramiči, na katerih so bili postavljeni čebri. V bunkerju so bili pogradi, delovne mize in drugi pripomočki za normalno delo. Posebnega zračenja ni bilo, elektrike tudi ne. Vsa gradbena in pripravljalna dela je vodil Nestl sam. Lončarjeve je tudi poučil o konspiraciji ter se z njimi dogovoril, kdaj naj prinašajo hrano in vodo, da ne bi zbudili najmanjše pozornosti bodisi sosedov bodisi mimoidočih. Tehniki so hodili iz bunkerja samo zvečer. Tedaj so jedli (hrano sta Lončarjeva prinašala v klet), odnašali literaturo na javko, se nadihali zraka in se osebno urejali.

Žgank je s svojo občudovanja vredno iznajdljivostjo hitro priskrbel tudi vse tiskarske pripomočke, ciklostil, barve, igle, pisalni stroj ter papir in začel redno izdajati časopise in brošure. Za redno preskrbovanje tehnike s pomožnim materialom je skrbel Florjan, ki je dobival barvo in matrice od Babi Lindner iz Litije, od poštarice v Kresnicah in od železničarjev — domačinov, med katerimi je bil tudi Jože Dragar, ki so nakupovali material v Nemčiji ter ga prinašali Florjanu. Kmalu je bila urejena tudi preskrba papirja iz Količevega. Poleg Žgankovih je v začetku delala v tehniki tudi Milica.

Konec julija 1943., ko je Milica odšla na politično delo v Savinjsko dolino, sem bil poslan v tehniko Nestl. S političnim delom in propagando sem se ukvarjal že v zasavskem bataljonu in v okolici Prekra, kjer sem se zdravil po borbi na Lesu 18. junija 1943. Skala in Mica Šlandrova sta se s sekretarjem okrožnega komiteja KPS Litija dogovorila, naj grem po okrevanju k Nestlu, čeprav je sekretar Sterlekar prej mislil, da bom ostal pri njem na okrožnem komiteju, odgovoren za organizacijo mladine. Toda, sprevidel je, da bom v Nestlovi tehniki lahko bolj koristil.

V tehniki Nestl smo tiskali razne brošure, časnika Slovenski poročevalec in Ljudska pravica, radijska poročila pa smo razmnoževali. Naklade so dosegale že okoli 1200 izvodov in celo več. Vsak dan smo stiskali in odnesli na dogovorjene javke za poln nahrbtnik gradiva, ki so ga razpošiljali po Zasavju, Moravški dolini, na Štajersko in celo na Koroško. Urednika časnikov tehnika ni imela, ker smo članke le prepisovali, vsebino za drugo propagandno gradivo (brošure, letake) pa je pošiljalo okrožno politično vodstvo in vodstvo četrtne operative cone. Naša dejavnost je bila vse večja, zato smo potrebovali tudi vse več tiskarskega materiala. Redno pa je bilo treba tudi odnašati natisnjene izvode. Zato smo morali k delu pritegniti nekaj

ljudi iz Senožeti. Lončarjevi sosedje Jerinovi so najbolj prizadevno pomagali naši tehniki.

Ker je bila aktivnost partizanskih enot v Zasavju vse večja in ker so hoteli Nemci preprečevati pogoste prehode po kurirski poti čez Savo pri Senožetih, so v jeseni 1943. postavili v šoli v Senožetih žandarmerijsko postojanko. Ta je bila nevarna za našo tehniko. Da pa bi vendarle varneje in še naprej delovala, je Nestl predlagal sosedu Malči Jerina, da bi pod njihovim kozolcem, komaj deset metrov stran od stanovanjske hiše, zgradili še en bunker. Vanj bi se ali začasno umikali ali pa vanj preselili celo tehniko. Malči in njen mož sta, čeprav je bilo pri hiši kup majhnih otrok, z občudovanja vrednim razumevanjem to dovolila in celo pomagala graditi bunker. Bil je širok dva metra, dolg poltretji meter in visok nekaj nad dva metra in je bil tako večje zgrajen ter prikrit, da ga niti Nemci niti belogardisti niso nikdar odkrili in niti najbližji sodelavci in sosedje zanj niso vedeli vse do konca vojne.

Policijski nadzor v Senožetih pa je bil iz dneva v dan večji. Vsak večer so hodile patrulje skozi Senožeti in ob obronku gozda po poti, ki je vodila čez naš bunker pod kozolcem. Skoraj vsak večer smo v tem bunkerju poslušali nad seboj korake nemške patrulje. Nekega večera smo našeli devet mož nad seboj. V takih razmerah ni bilo mogoče vzdržati in delati. Skoraj nemogoče je bilo dobivati material, ga razmnoževati in odnašati na javke. Nestl je zato predlagal političnemu vodstvu četrte operativne cone, da bi to tehniko ukinili oziroma preselili. Pozno jeseni 1943. smo vsi iz tehnike Nestl odšli iz Senožeti. Bunker pri Jerinovih je ostal nedotaknjen vse do osvoboditve, za bunker pri Lončarju pa je vedelo že več vaščanov, vendar najbrž ni bil izdan. Šele konec leta 1944, ko je bil v bunkerju le še živež, je Lončar ob neki preiskavi v njegovi hiši rekel belogardistom, da skriva v bunkerju krompir, sadje, moko in drugo hrano pred partizani. Lončar je namreč sumil, da je bil bunker izdan.

Ko je prenehala ciklostilna tehnika v Senožetih, je bilo v Zasavju in Moravški dolini precej manj propagandnega gradiva. Zato so si politično vodstvo četrte operativne cone in okrožni politični delavci vztrajno prizadevali, da bi ustanovili novo tehniko. Sergej Kraigher me je poslal po predhodnem dogovoru s Tonetom Cerarjem na njegov dom sredi Moravč z nalogo, naj v kletnih prostorih pripravim vse za ciklostilno tehniko. V hiši je bil že zgrajen bunker. Vanj se je prišlo skozi odprtino v stranišču, pokrito z betonsko ploščo in s predpražnikom. V načrtu je bilo, da bi pod pokrov namestili v ravnini premikajočo se posodo, v kateri bi bila umazana voda. Če bi kdo nepoklican odprl pokrov, bi se mu zdelo, da je pod ploščo greznica. Vse tehnične priprave in urejanje bunkerja so šle dobro od rok, ni pa bilo mogoče urediti, da bi redno dobivali tiskarske potrebščine in papir ter redno odnašali literaturo, ker je bila v bližini žandarmerijska postaja. Zaradi tega sem načrt za tehniko v Moravčah moral opustiti in s pomočjo tamkajšnjih političnih delavcev zgraditi bunker pri Pavli Pirc na Gori pri Pečah, kako uro hoda od Moravč.

Že v začetku 1943. je pri njej nameraval zgraditi bunker Lojze Ravnikar. Pavla ni vedela, v kakšen namen. Pri njej so imeli zvezo le posamezni politični delavci, tako da hiša ni bila preveč na očeh ne bližnji in ne širši okolici. Pavli

sem razložil, zakaj in kako bi gradil bunker v kleti pod stanovanjem. Z izkušnjami, ki sem jih dobil pri Nestlu, sem dokončal in maskiral bunker. Po mojih navodilih je vsa zidarska dela opravil Jože Bizilj z bližnje Zgornje Dobrave. Vrata, ki so bila zazidana, je večje premazal s sajami in plesnijo ter jih pokril z mahom, da so bila prav taka kot stena, po njej pa so obesili razno orodje, čebulo, česen in drugo. Za vhod smo prebili betonsko ploščo nad kletjo. Pokrivali smo ga z debelim betonskim pokrovom tako, da tudi ob udarcih ni bilo slišati zamolklega tona. Črte ob robu pokrova so se ujemale s črtami, ki so že bile po tleh. Poleg tega je bil zraven kokošnjak in smeti okrog njega so zabrisale še zadnjo sled za pokrovom. Tiskarske pripomočke smo prinesli iz Senožeti in kmalu uredili tudi nabavljanje tiskarskih potrebščin in razpošiljanje gradiva. Vso organizacijo in vodstvo v tej tehniki sem prevzel sam, ker sta se zakonca Žgank vrnila na Dolenjsko. Pomagala pa sta mi Štefan Jelinič, ki je prišel iz tehnike na Dolenjskem, in Franc Dolinar, doma iz Prekra.

Delovni pogoji v bunkerju pri Pavli so bili precej težki. V zaprtem, vlažnem prostoru s karbidno razsvetljavo smo delali in spali. Le ob poznih večernih urah smo odhajali v izbo, kramljali s Pavlo in se malo razgibali. Najbolj hude čase v tej tehniki smo preživeli spomladi 1944., ko se je pri Pavli nenadoma ustavila nemška enota in prespala v hiši. To noč je Pavla neopazno stresla še smeti na pokrov, da bi ga še bolj zakrila. V bunkerju smo sprva mislili, da gredo Nemci samo mimo hiše in nismo nehali delati. Šele ko je začel pojemat plamen na karbidni svetilki, ki smo si jo sami ročno izdelali, smo pustili delo in legli. Kmalu pa smo ugotovili, da nam primanjkuje zraka. Tedaj sem se spomnil, da sem pozabil naročiti zidarju, naj napravi tudi zračnik. Šele naslednji dan popoldan, ko smo bili že skoraj povsem omoteni, je dala Pavla znamenje, da je nevarnost minila in odprla betonski pokrov.

V začetku leta 1944, ko je z Dolenjske prišlo več političnih delavcev na področje četrte operativne cone in tudi Moravške doline, je bil za pokrajinskega tehnika za vso Štajersko imenovan Albert Zornada-Marko, jaz pa za njegovega pomočnika z nalogo, da čim prej obiščem vse tehnike na Štajerskem in jim strokovno pomagam, organiziram pa naj jih predvsem v Halozah in Slovenskih goricah, kjer jih še ni bilo. Preden sem odšel na pot, je bil tehniki pri Pavli dodeljen Lojze Pirnat-Tušanjšek. Kmalu nato je bil poslan iz te tehnike na Kozjansko še Štefan, doma iz Bele Krajine, da bi tudi tam organiziral ciklostilne tehnike.¹

Bunker pri Pavli ni bil odkrit, ker zanj niso vedeli niti bližnji sosedje in ker smo vsi, ki smo v njem delali, skrbno prikrivali delovanje tehnike. Niti vodstvu četrte operativne cone, Skali in Sergeju, nismo povedali, kje imamo bunker. Konec poletja 1944., ko so propagandno gradivo v velikih količinah tiskali pri Sv. Trojici nad Dolom pri Ljubljani, so ukinili tehniko na Gori, v bunker pa se je vselila bolnišnica, ki je bila v tej hiši do začetka leta 1945. Ta sicer ni bila kompromitirana in odkrita, pač pa se je bela garda na tem območju precej razširila, zraven pa je bilo še nevarno, da bi Dolinar, ki je sprva delal v tehniki, kasneje pa dezertiral k belim, izdal bunker, a vse kaže, da ga ni.

¹ Štefan je na Kozjanskem padel v nemški ofenzivi.

Tehniko pri Pavli so v začetku imenovali Janoš, kasneje pa, ko sem odšel na Štajersko, so jo preimenovali v tehniko Vilko Podlimbarski. V tej tehniki smo tiskali tako kot v Senožetih največ časnike in sicer: Slovenski poročevalec po 500 do 2500 izvodov, Štajerski poročevalec po 550 do 800 izvodov, Štajerski kurir po 1050 do 1500 izvodov, Borbeno Slovenko po 1200 do 1800 izvodov, Radijski vestnik po 300 do 400 izvodov, Mladino po 1200 izvodov, brošuro Pohod XIV. divizije v 1500 izvodih in še druge brošure ter letake. Nekajkrat smo tiskali tudi brošure po Sergejevem naročilu.

Tovariši, ki so bili v tehniki pri Pavli in ki so še ostali v Moravški dolini, so organizirali novo ciklostilno tehniko v Kolovratu. Ta se je še naprej imenovala Vilko Podlimbarski. Kasneje so prišli vanjo tudi Gostič iz Trbovelj, Lonko Povirk iz Kolovrata in Jurij Rebolj iz Peč pri Moravčah. Nemci so jo 4. januarja 1945. odkrili in jo uničili.

Kljub vsemu prizadevanju političnih vodstev in samih delavcev v ciklostilnih tehnikah še vedno ni bilo dovolj propagandnega gradiva. Precej bolje je bilo šele, ko je bila ustanovljena prva strojna tiskarna na levem bregu Save. Karel Župančič-Žan je pri kmetu Antonu Rožiču v Sv. Trojici pri Moravčah preuredil klet in zid tako zamaskiral, da ni bilo sledu, da se za njim nahaja še en prostor. Vhod je bil v zemlji pod hišnim temeljem, iz bunkerja pa so imeli še poseben izhod. Za bunker ni vedel nihče od sosedov niti ni nihče slišal, kdaj so pripeljali tiskarski stroj, ki so ga dobili pri Veitu na Viru pri Domžalah. Bil je težak več kot tisoč kilogramov in ga je bilo težko prepeljati. Ko je bil stroj pri Sv. Trojici, so ga štirje delavci z golimi rokami in z velikim naporom spravili v klet.

Vas Sv. Trojica do tedaj ni imela elektrike. Zaradi tiskarne so jo napeljali v tri majhne hribovske vasi pod Murovico, v Sv. Trojico, Viševke in Želje. Elektrifikacija teh vasi spomladi 1944. je stekla, ne da bi kdo posumil, da je pravzaprav namenjena za obratovanje tiskarne. Ljudje so namreč sami začeli kupovati potrebni material za električno napeljavo in ga pripeljali ali pa celo znosili na ramah iz Kresnic do Sv. Trojice. Po dveh mesecih je poleti 1944. tiskarna začela obratovati. Papir za tiskarno so dobili z uspešno vojaško akcijo v Bonačevi tovarni papirja v Količevem. Ker se je bližala nemška hajka, so papir spravili v klet požgane šole pri Sv. Trojici in ga pokrili z opeko in ožganimi trami tako, da ga Nemci niso našli.

Poleg te tiskarne so v bližnjem gozdu pri Sv. Trojici uredili še eno tiskarno. Bila je v baraki, skriti v smrekovem gozdu. Stroj zanjo so pripeljali iz Dola pri Ljubljani. Osem partizanov je s puškami in pištolami prisililo nočnega čuvaja v tovarni barv, da jim je dal ključke prostora, kjer je bil tiskarski stroj. Naložili so ga na voz in s konji prepeljali do vasi Vinje, od tam pa po kosih prenesli v gozd k Sv. Trojici. Ker je primanjkovalo črkovnega gradiva, so partizani napravili akcijo še v Kamniku in podnevi odnesli ves potreben material.² To drugo tiskarno, ki se je imenovala »4 M«, so ustanovili predvsem zato, da bi odvrnili pozornost od tiskarne v bunkerju, ki je bil v vasi. Zato so v obeh tiskarnah tiskali z enakim tiskom.

² K. Župančič-Žan: Kako smo gradili tehnike in tiskarne, članek v 2. številki Borca 1952. leta.

Čeprav so skrbno pazili, da ne bi razkrili delovanja tiskarne, ni dosti manjkalo, da je Nemci niso uničili. V vasi je namreč prenočevala partizanska brigada, ki so jo Nemci napadli in nato zažgali vas. Hiša, v kateri je bila tiskarna, samo slučajno ni bila zažgana. Ob drugem nemškem napadu, ko so se hoteli Nemci maščevati za svoj poraz, pa so zažgali tudi to hišo, vendar so se tiskarji pravočasno umaknili in s pomočjo vaščanov kmalu pogasili ogenj. K sreči je tiskarna ostala nepoškodovana, bila pa je seveda razkrita. Zato je vodja vseh tehnik Milan Škerlavaj-Petrač ukazal, naj umaknejo tiskarni s tega področja. Gojmir Melik je obe tiskarni septembra 1944. preselil v Zgornjo Savinjsko dolino, ki je bila takrat osvobodjena. Tiskarni pri Sv. Trojici sta bili zelo pomembni za širjenje propagandnega gradiva po vsem litijem območju.

Kamniško-zasavski odred je za svoje propagandne potreb ter za populariziranje uspehov svojih enot ustanovil tiskarno kamniško-zasavskega odreda spomladi 1944. v Cirkušah pod Sv. Goro nad Litijo. Štab odreda je organizacijo tehnike zaupal Stanetu Weilgoniju-Čoku iz Litije.

Vas Cirkuše leži na samotnem kraju, od Litije je oddaljena dve uri hoda in nekaj manj od Sv. Gore. Bunker za tehniko so zgradili v Kunštovem grabnu poleg vasi. Dolg je bil tri metre, širok dva in visok tudi dva metra, za vhod v bunker pa je bila majhna odprtina na vrhu, ki jo je bilo treba sproti maskirati s sveže zasajeno smrečico. V bunkerju so imeli po tleh položene plohe, na njih pa je stala skromna oprema, pogradi in miza s stoli. S podzemeljskim kablom so si napeljali elektriko iz Cirkuš. Imeli so en ročni in dva strojna ciklostila, ki so jih dobili z Vač pri Litiji. Tiskali so letake, vsak dan po 800 do 900 izvodov radijskih poročil, mesečne časopise Zasavski partizan, ki je izhajal od maja do novembra 1944., Odredni list, glasilo kamniško-zasavskega odreda in Novi čas, ki je izšel menda šestkrat, Mikuževo brošuro Kri mučencev, razne obrazce za vojaška poročila in celo sliko maršala Tita.³

Razen Čoka so v tehniki delali bodisi stalno bodisi od časa do časa še Beno Pečnik-Sivi, Lojze Pokoren iz Trbovelj ter kurirja Samec in Jože Prašnikar.

Konec 1944. ali prve dni januarja 1945. je tehniko obiskala članica okrožnega komiteja za Litijo Anica Nemec-Julka ter pregledala njeno organizacijo in delovanje. Dne 6. januarja 1945. so bunker nenadoma napadli švabi in beli, ujeli Čoka, Lojzeta in Samca, bunker pa razstrelili. Kurir Prašnikar je v zadnjem trenutku ušel. Nemci in njihovi beli hlapci so bili besni, ker niso ujeli tudi sekretarja Sterlekarja, ki se je z ženo Slavko in Francem Žužkom zaradi slabega zdravja zadrževal v bližini. Previdnost in srečno naključje sta jim pomagala, da so se pravočasno skrili za debelim ledom ob majhnem potoku v bližini bunkerja. Videli so celo, kako so Nemci ujeli tiskarje in uničili bunker.

Nemci s tem uspehom niso bili zadovoljni in so še nekaj dni čakali v zasedi, da bi ujeli tudi sekretarja. Skoraj štirinajst dni so se zadrževali

³ K. Zupančič: Partizanski tisk pod Sv. Goro pri Litiji, članek v 7.—8. številki Borca 1950. leta.

v bližini bunkerja in čakali na nove žrtve. Preden so odšli, so požgali Jernejevo hišo v Široki seti in tam umorili gospodarjevega brata in sestro.

Kmalu po izdajstvu v Cirkušah je Sivi v sodelovanju s Silvo Pungerčar organiziral na litijemskem območju tehniko okrožnega odbora OF za Celje. Ta tehnika je bila premakljiva in je delovala vse do osvoboditve. Razmnoževali so radijska poročila, poročila o uspehih partizanske vojske ter razne letake, vse pa so pošiljali vojaškim enotam ter političnim organizacijam na terenu. Od februarja do maja 1945. se je ta tehnika zadrževala največ v Št. Lambertu nad Savo ter v bližnjih vaseh. Naklade so bile majhne, ker niso imeli ciklostilnega stroja, temveč so vse razmnoževali le s pisalnim strojem. Radijskih poročil so npr. izdajali po kakih petdeset izvodov dnevno.

Propagandni material, ki so ga tiskale tu navedene in tudi druge tiskarne in tehnike, je bil, upoštevajoč pogoje, v katerih je nastajal, zelo bogat in raznovrsten. Časniki niso objavljali samo vojaških in političnih člankov, ampak tudi druge prispevke. Za primer navajam vsebino ene same številke Novega časa:⁴ Največji praznik Sovjetske zveze, Naša mobilizacija, Zasedanje prve okrajne narodnoosvobodilne skupščine na Štajerskem, Izobrazba nam je potrebna, Maščujte, Borba slovenske vojske, Mi gremo naprej, Pišejo nam, Tudi švabi so jih čitali in O naših knjigah.

Zadnji članek dokazuje, da se je kljub vsem nepopisnim težavam, s katerimi se je boril slovenski narod, posvečala velika skrb tudi knjigi. Članek je napisal Kresnik in ga zaradi zanimivosti v celoti navajam:

»Izpod peresa dr. Hribarja-Savinjska je izšla knjižica na 68 straneh z naslovom Mauthausen. Knjižico je ilustriral in z vinjetami opremil France Cegnar, delo pa, ki je ciklostirano, je opravila tehnika Slavko Šlander. Delo je tehnično dobro izdelano, vendar ga moti obilo tiskovnih napak. O nemškem koncentracijskem taborišču Mauthausen, kjer je zločinski okupator ugonobil na najstrahotnejše načine tisoče slovenskih ljudi, kjer je trpelo in umiralo in še umira poleg Slovencev toliko svobodoljubnih človeških življenj, ki jih je barbarski fašist iztrgal iz njihovih domov, o tem, kakšne razmere vladajo tamkaj, o tem in še o vseh grozotah, ki so se vršile nad jetniki, pripoveduje v domačem in zdravem ljudskem slogu avtor, ki je bil sam tam interniran. Avtor živo osvetljuje grozote in strahote, kakršne zmorejo edinole nemški barbari ali Huni XX. stoletja. Obtožbe, ki jih je pričel naš človek izdajati v pisanih izročilih o vseh taboriščih (doslej smo že dobili spise o Rabu, Auschwitzu), so dokaz, da bo na prgišču takšnih reportaž, ki bodo še in še prišle na svetlo, odkrita »kultura« nasilja in strahot pozverinjenega naroda, ki je hotel osvojiti Evropo, ubijal okrog sebe in mučil narode in ki je hotel zlasti nas Slovence zbrisati s sveta. Hribar je dal s svojo knjigo mnogo gradiva, ki ga bodo pisatelji s pridom črpali za svoja dela o koncentracijskih taboriščih.

Brezdvomno bodo takšna dela, ki so začela danes izhajati, podlaga za vrsto literature, ki bo dobila pridevek taboriščna ali »lagerska« literatura.«

V ciklostilnih tehnikah so tiskali tudi propagandno gradivo za vojaške enote. Vsebina enega teh letakov je bila takale:

⁴ Št. 24 z dne 3. novembra 1944. List je imel v glavi še tele podatke: Vestnik OF in NOV za Štajersko. Izdelala tehnika Lojze Hohkraut, cena 40 Rpf.

Vermani in domobranci!

Vrhovni komandant NOV in POJ maršal Tito je po sklenjenem sporazumu s predsednikom londonske jugoslovanske vlade in v trenutku, ko je Rdeča armada na pragu Jugoslavije, Anglo-Amerikanci pa tik pred nemško mejo, prek radia Svobodne Jugoslavije in prek londonskega radia izdal proglas in poslednji poziv:

Samo še do 15. septembra t.l. imate čas preiti v vrste slavne narodno-osvobodilne vojske. Kdor bo zamudil rok, bo s tem dokazal, da ima preveč krvave roke in da ima strah pred sodbo. Kdor bo zamudil rok, bo zasledovan s pomočjo velikih zaveznikov do kraja sveta in bo sojen kot narodni izdajalec.

V poslednjem trenutku imate še čas, da se iztrgate zverinskemu Hitlerju in stopite v vrste narodnih borcev ter z junaško borbo za dokončno osvoboditev domovine operete s sebe madež narodnega izdajalca.

Rusi so na nemški meji, Anglo-Amerikanci se ji v nevzdržnem tempu približujejo. Nemci so izgubili poslednje petrolejske vrelce v Romuniji. Romunija in Bolgarija sta že obrnili orožje proti Nemčiji, Rdeča armada se bo vsak čas združila z zmagoslavno Titovo vojsko Jugoslavije, s potoki krvi priborjena svoboda se nam že smeje, samo Vi še hočete ostati in biti strašno sojeni kot narodni izdajalci?

Vsi Slovenci v boj za dokončno osvoboditev domovine! Javite se najbližjim terenskimi delavcem ali najbližji enoti Slovenske narodnoosvobodilne vojske!

Ne zamudite roka: 15. september!

Smrt fašizmu — svobodo narodu!

Pom. politkomisarja:
Matevž Hace, l. r.

Komandant:
Jože Borštnar, l. r.

Navedel sem samo dva primera zelo bogatega partizanskega tiska, ki so ga prejemale borci in prebivalci litijskega območja.

Tehnike na litijskem območju so kljub skromnemu številu in obsegu dale s pisano besedo velik prispevek narodnoosvobodilni borbi.

Poleg tehnik in tiskane besede pa so bile tudi druge organizirane oblike propagandne dejavnosti. Zelo pomembni so bili mitingi, ki so jih navadno prirejale vojaške enote na terenu za vaščane in še posebej za mladino. Prvi javni veliki partizanski miting je bil v osvobojenih Moravčah 27. aprila 1944. zvečer v farovski dvorani. Organiziral ga je okrajni odbor OF Moravče s sodelovanjem kamniško-zasavskega odreda in okrožnega odbora OF za Litijo. Ljudem iz Moravč in iz okoliških vasi je v nabito polni dvorani govoril o delovanju OF sekretar moravškega rajonskega komiteja KPS Stanislav Karo-Simo, o vojaških uspehih partizanskih enot pa komandant Kranjc. Cvetko Zagorski je zbranim razlagal pomen drugega zasedanja AVNOJ. Propagandne in politične besede pa so povezovali pevski zbor odreda s partizansko in narodno pesmijo, recitatorji, harmonikaš in pevci kupletov. Čudo-

vite vtise s te prireditve in zavest, da pripadajo OF ter NOV, so ljudje pozno ponoči ponesli v svoje vasi in domove, v vsakodnevno življenje.

Na terenu in v vojaških enotah so pogosto organizirali tudi množične politične sestanke, na katerih so govorili vidni predstavniki narodnoosvobodilne borbe. Tako je na primer v začetku leta 1943 borcev zasavskega bataljona govoril Tomaž o splošnem političnem in vojaškem položaju, kasneje pa Mica Šlandrova o enakopravnosti žena v borbi proti fašizmu doma in v svetu.

V vojaških enotah so bile organizirane redne tako imenovane politične ure, ki so imele propagandno političen značaj. Zaradi pestrega družbenega sestava borcev in njihovih različnih svetovnih nazorov so bile še posebej pomembne, ker so pomagale spoznavati in osvajati programska načela Komunistične partije Jugoslavije, ki so bila najmočnejša vez med borci in najtrdnjše zagotovilo za uspeh narodnoosvobodilne borbe.

Prav tako ves čas okupacije niso prenehale razne napisne in listkovne akcije. Včasih so tudi vojaške enote organizirale pisanje gesel proti sovražniku. Partizani so npr. 1944. popisali z gesli cele Moravče.

Propagandna dejavnost na litijskem območju je bila sestavni del idejno in organizacijsko enotne propagande narodov Jugoslavije, ki jo je vodila Komunistična partija Jugoslavije. Njena najmočnejša oblika na tem področju je bil tisk. Težko bi zbrali točne podatke, koliko raznih primerkov so tiskali ali razmnožili v omenjenih tehnikah. Zanesljivo pa lahko trdim, da je naš tisk med NOB v še tako neugodnih in težkih ilegalnih pogojih od vsega začetka vstaje prihajal med prebivalstvo tudi v najnevarnejše in v najoddaljenejše kraje, med borce v vsako vojaško enoto in k vsaki terenski ilegalni organizaciji.

Muzeji NOB hranijo poleg primerkov osrednjega in najpomembnejšega tiska tudi izvode področnega partizanskega tiska. V arhivih bomo našli brez dvoma tudi gradivo, ki je bilo tiskano, razmnoženo ali razdeljeno na litijskem območju. Vendar niti arhivi niti zapiski ne morejo povedati vsega o tem, kako smo ga delali in razdeljevali. O tem bi lahko z živo besedo povedali le tisti ljudje, terenski ilegalci in borci, ki so sami delali v tehnikah in bunkerjih, ki so v nahrbtnikih prenašali gradivo na desetine kilometrov daleč, mimo sovražnih postojank in patrulj, v vojaške enote, vasi in hiše. Toda tudi ti so že pozabili, kako jim je bilo v najtežjih in najnevarnejših trenutkih, ali pa o tem molče in le skromno pripovedujejo o delu in dogodkih. Naj bo že tako ali drugače, res je le eno: naj je bila oblika propagandnega gradiva še tako skromna, bila je ustvarjena v hudih, včasih življenjsko nevarnih razmerah, in je s svojo vsebino izpolnjevala naloge:

- krepi v ljudstvu vero v svobodno bodočnost;
- kazati pot odpora proti okupatorju in pot k uresničevanju ljudskih demokratičnih in socialnih pravic;
- razkrivati obrekovanja sovražnikov ljudstva o Komunistični partiji Jugoslavije, pojasnjevati in širiti njen program ter njeno vodilno vlogo v veliki osvobodilni borbi narodov Jugoslavije;

— poročati o resničnem političnem in vojaškem položaju ter o naprednih silah doma in v svetu ter tako nenehno razkrinkovati lažno okupatorjevo propagando in nakazovati zmagovitemu ljudstvu prve zgodovinsko pomembne naloge pri graditvi svobodne socialistične domovine.

MARKO RAINER

BILI SMO MLADI SKOJEVCI

Spomini na razvoj mladinskega gibanja na šmarskem območju

V šmarski občini stare Jugoslavije je bilo precej razgibano kulturno in telovadno življenje. Mladina vseh slojev in poklicev je aktivno delovala predvsem v dveh društvih, v Društvu slovenskih fantov in deklet in v Sokolskem društvu. V prvem so se zbirali zlasti kmečki fantje in dekleta pa tudi del delavske in intelektualne mladine, ki je bila krščansko usmerjena, v drugem pa delavska mladina in napredni intelektualci. Ker sta si obe društvi prizadevali, da bi imeli čim večji vpliv, in tekmovali, katero bo pritegnilo več mladih v svoje vrste, sta razvili živahno dejavnost. Delavno je bilo tudi gasilsko društvo, zato je mladina iz Šmartna in okolice imela dobre pogoje za vsakovrstno delovanje. Društvena vodstva so imela sicer svoje strankarske interese, ki jim pa večina mladih ni nasedla. Bili so v društvih predvsem zaradi kulturnega, zabavnega in telovadnega življenja. Delovalo je sicer tudi Društvo kmečkih fantov in deklet, ki pa ni imelo materialnih pogojev, vendar je organiziralo svoje prireditve, na katere so prihajali vsi naprednjaki ne glede na strankarsko pripadnost.

Ob okupaciji je napredna mladina čez noč obračunala z vsemi dotedanjimi strankarskimi razprtijami in se začela združevati v borbi proti okupatorju.

Prva mladinska skupina, ki je postala temelj organiziranega mladinskega dela za narodno osvoboditev, je obstajala pravzaprav že pred napadom Nemčije na Jugoslavijo. Ti mladinci, željni znanja, so brali in se izobraževali. V roke jim je prihajala tudi napredna literatura, ki so jo dobivali iz Ljubljane in od drugod. Prav ta je krepila njihovo narodno zavest ter odpirala tem mladim kmečkim fantom in delavcem napredne poglede na svet. Politikantstvo domačih strank pa jim je bilo vse bolj tuje. Že po napadu Nemčije na Poljsko in Francijo so imeli dve vojaški puški, s katerima so se učili streljati pod Jelšo v Lipovi dolini. To skupino mladincev sta organizirala Albin Jesenšek iz Jelše, po domače Piškov Bine, in Tine Poglajen z Grbina, sestavljali pa so jo mladi fantje iz mladinske telovadne vrste pri Društvu slovenskih fantov in deklet. Tine Poglajen se je učil v Šmartnem za trgovskega pomočnika, Albin Jesenšek pa prav tam za kovača. V tej prvi skupini so bili še Jože Brčon-Bučarjev iz Jelše, Franc Jurič-Perovškov iz Male Kostrevnice, Jože Sirk-Pilpohov iz Lupince in Lojze Breznikar iz Šmartna. Že leta 1940 so imeli tajne nočne pohode in bili pripravljeni, da bi kar sami obračunali z nemškimi padalci, če bi se spustili kje v okolici. Tedaj so že imeli tri stare italijanske in eno avstrijsko puško.

Napad okupatorjev na Jugoslavijo jih ni presenetil, ker so to pričakovali že dosti prej. Presenetil pa jih je hiter razpad bivše jugoslovanske vojske, saj jim ni niti uspelo vključiti se med prostovoljce vojaških enot, ki so se umikale prek Šmartna na Dolenjsko.

V tolažbo in zadoščenje jim je bilo le, da so razpuščene enote bivše jugoslovanske vojske zapustile v naših krajih veliko lahkega orožja, municije ter drugega vojaškega materiala. Skupini se je izpolnila želja priti do dobrega orožja in municije. Vneto so ga pobirali, za drugo pa se niso menili. Zbrali so večje število pušk, dva mitraljeza, veliko municije, ročnih bomb in še nekaj drugega orožja. Glavno skladišče so imeli v Jelši, v gostem smrekovem gozdu v Piškovi dolini. Precej orožja pa so skrili na svojih domovih. Poglajenov Tine je imel sprva skrivališče v gozdu nad hišo, kmalu pa ga je prenesel v Jelšo.

Precej skrbi jim je povzročalo čiščenje orožja; bilo je skoraj novo, zato so se bali, da bo propadlo. V varstvu gozda so organizirali čiščenje vsakih štirinajst dni. Tedaj so tudi delali načrte, kakšne akcije naj bi napravili, da bi dali Nemcem in njihovim simpatizerjem vedeti, da so proti njim.

Po napadu nemške vojske na Sovjetsko zvezo so organizirali tajno poslušanje radijskih poročil. Uporabljali so izpopolnjen detektor pri Pišku v Jelši in radijski aparat pri Sirku v Kostrevnici.

Po poznanstvu in zvezi s pokojnim Tonetom Okrogarjem-Nestlom, (narodnim herojem iz Zagorja), so organizirali prvo oddajo orožja za revirsko četo, ki je bila slabo oborožena. Orožje so dali simpatizerji OF iz svojih skrivališč, nekaj pa ga je odstopila tudi sama mladinska skupina iz svojega skupnega skladišča. Razen pušk so oddali tudi puškomitraljez, ki je bil shranjen v Selšku pri Janku Potisku. Orožje so oddali revirski četi prvič jeseni 1941. in drugič spomladi 1942. leta. Pozneje je dobila skupina nalogo zbirati orožje za partizanske enote na Dolenjskem.

Prvi politični sestanek so imeli konec oktobra 1941. v Jelši pri Pišku. Sklicali so ga, da bi se pogovorili o organizaciji odpora in o zbiranju vojaškega materiala, pa tudi o organizaciji terenskega aktiva. Na tem sestanku so bili mladinci pa tudi starejši moški: Tone Dobravc, Tone Strman, Pavle Sirk, vsi iz Kostrevnice, Jože Brčon, France in Albin Jesenšek ter še predstavnik OF, ki pa se ga po imenu ne spominjajo. Skupini se je kmalu po sestanku pridružil tudi Jože Gorše iz Črnega potoka. Vzdrževali so prve zveze čez mejo s partizanskim gibanjem na Dolenjskem in Ljubljano, z druge strani pa prek Potokarja na Okrogih čez Savo na Tirno do Ivana Cesarja. Ti mladinci pa so delali tudi samostojne akcije. Posebno značilni sta bili dve v letu 1941, akcija izpisovanja črke »V«, simbola zmage, po zidovih šmarskih hiš ter izobešanje jugoslovanske zastave za 1. december 1941. na Ustju.

O obeh akcijah mi je pripovedoval preživeli udeleženec Albin Jesenšek iz Jelše naslednje:

»Za prvo akcijo smo si izbrali pisanje črke »V«. Pisali smo konec avgusta 1941. po vseh večjih hišah v Šmartnem, po graničarski postojanki in po cestnih tablah. Za akcijo smo pripravili posebne matrice in črno oljnato barvo. Pisala sta Jože Brčon in Tine Poglajen, jaz pa sem bil na straži. Po akciji so ljudje dosti ugibali in premišljevali, kdo si upa kaj takega. Nemci

so zelo skrbno iskali s pomočjo svojih simpatizerjev storilce, vendar brez uspeha.

Prva akcija je imela med prebivalci zelo ugoden odmev, zato sva s Tinetom začela razmišljati o novi, ki naj bi še bolj vžgala in imela tudi nacionalni značaj. Idejo sva kmalu našla v neki številki Slovenskega poročevalca, v katerem je bil omenjen 1. december kot dan zedinjenja Srbov, Hrvatov in Slovencev. Da bi ta dan nekako simbolično predstavila okupatorju, sva se odločila, da bova na visokem vidnem kraju izobesila jugoslovansko zastavo. O najini nameri sva povedala še Jožetu. Nato smo skupaj pripravili načrt.

Tine je dobil na podstrešju zadruga v Šmartnem, kjer se je učil, zastavo, ki jo je prinesel v Jelšo. V koči pri Pišku smo jo predelali, da bi jo lahko privezali na drog. Hoteli smo, da bi lepše plapolala. Zanj smo iskali visoko smreko na sokolskem telovadišču na Ustju. Akcija bi po naših načrtih morala biti pred polnočjo ponoči od 30. novembra na 1. december.

Da bi nam bolje uspela, smo prej preverili, kdaj hodijo mimo žandarmerijske patrulje, ker je bil kraj za našo akcijo tik ob glavni cesti iz Šmartna v Litijo. Posebno smo hoteli vedeti, če se bodo morda Nemci to noč kje zabavali, kajti takrat, zadnje mesece 1941., so se mnoge noči gostili in zabavali, ker so proslavljali vsakodnevne zmage na vzhodni fronti. Kmalu smo ugotovili, da se nam bo želja izpolnila. Zvedeli smo, da bodo ta večer imeli v gostilni pri Robavsu v Šmartnem banket, na katerega bodo prišli tudi Nemci iz Litije.

Odločili smo se, da bomo naredili akcijo med enajsto uro in polnočjo, ko bo na banketu zbrana družba najbolj razigrana. Ko smo ob devetih zvečer krenili iz Jelše, je bila ledenomrzla, svetla, mesečna noč. Krenili smo po gozdni poti mimo graščine Slatina. Pri sotočju obeh rek pod Šmartnim smo reko preskočili z drogovi. Previdno smo šli čez polje in prišli do Volkovega kozolca, kjer smo vzeli dolgo krovsko lestev, ki smo si jo izbrali že prej. Lestev smo spravili za živo mejo do smreke. Preden smo jo pristavili ob drevo, smo šli še opazovat obhod nemške patrulje. Ta je kmalu po enajstih šla tik mimo nas, kmalu nato pa so se z Robavsovo kočijo pripeljali tudi nemški gostje iz Litije na banket. Takoj zatem smo pričeli z akcijo. Prislonili smo lestev, ki pa ni dosegla vej, ker je bila smreka zelo visoka in skoraj do vrha okleščena. Zato je bilo treba z lestve še plezati v vrh. Najprej je splezal Jože, za njim pa še jaz, z lestve pa mi je podal drog z zastavo Tine, ki je ostal spodaj na straži. Oboroženi smo bili z eno puško, pištolami in ročnimi bombami. Ko je Jože z žico privezoval drog z zastavo na vrhu smreke, se je prav razločno slišalo iz Robavsove gostilne pijano petje nemških koračnic ob spremljavi harmonike. Tedaj si gotovo niso mislili, kaj se dogaja komaj streljaj od njih. Ko smo privezali drog, smo s ponosom pogledali na plapolajočo zastavo, Tine pa nama je zanosno šepnil: »Sedaj bodo videli švabi, da je tukaj še Jugoslavija!«

Lestev smo odnesli k žagi v Zagorico, kjer smo jo skrili v globoki vodi za zatvornico, da je Nemci ne bi uporabili za snemanje zastave. Po končani akciji smo se vsi trije vrnili v Jelšo.

Naslednji dan sva bila s Tinetom previdna. Opazovala sva vsak na svojem koncu Šmartna in Ustja, da bi videla in slišala, kaj bodo storili Nemci, ko bodo zvedeli za to akcijo. Kmalu sva ugotovila, da so ljudje veselo občudovali plapolajočo zastavo, ki si je Nemci niso upali sneti misleč, da je kraj zaminiran.

Šele okrog poldneva so prisilili Smukovega izpod Slatine, da je zlezel na smreko in snel zastavo.

Ta akcija je imela posebno pomemben moralen in političen odmev med ljudmi po vsej okolici. Nekateri pa so seveda bili tudi zbegani in so napovedovali, da bodo Nemci zaradi tega izselili prebivalce Šmartna. Nekaj so tudi grozili »tistim, ki so izvedli to akcijo«. To sem slišal na lastna ušesa. Sreča, da niso vedeli, da smo jo pripravili prav mi mladinci.«

Že čez tri tedne pa se je ob prihodu in borbi drugega štajerskega bataljona na Tisju začelo novo obdobje osvobodilnega gibanja v tem delu Zasavja.

Albin Jesenšek in Jože Brčon sta tisto noč vodila bataljon nazaj čez mejo mimo vseh nemških zased. Ker so borci v glavnem že porabili vso municijo, sta jim dala iz Jožetovega skrivališča še čez 1200 kosov municije, tokove in mitraljez. Pri pripravah za pohod drugega štajerskega bataljona je aktivno sodelovala z mladinsko skupino tudi Vida Brčon-Bučarjeva.

Mladinsko skupino je povezoval tedaj z litijskim območjem Tine Poglajen prek brata Francija. Spomladi 1942. je Albin Jesenšek navezal tudi stike z drugo skupino na Bregu prek Jožeta Koprivnikarja. Tedaj so tudi delno reorganizirali delo posameznih skupin in začeli formirati vaško zaščito. Njen komandir za Kostrevniško dolino je postal tedaj Albin Jesenšek. Delo prvih mladincev je bilo zelo uspešno. Žal pa je že imelo tudi svoje prve izgube. Avgusta 1942. so aretirali Jesenška in Brčona, Tine pa je šel v partizane.

Spominjam se tistega dne, preden je Tine odšel. Ko sem prišel v trgovino, kjer je bil prodajalec, me je poklical k sebi ter mi dal brez kart in zastonj veliko dozo umetnega medu ter dejal: »Vzemi, da se me boš spominjal!« Tedaj nisem vedel, kaj misli, drugi dan pa sem zvedel, da je odšel v partizane. Prav tako mi je ostalo globoko v spominu srečanje z Albinom Jesenškom, ko mi je spomladi leta 1942 kot 13-letnemu pionirju pripovedoval o borbi partizanov ter me naučil prve partizanske pesmi. Z dolenske strani so odmevale detonacije bomb, ki so jih metala italijanska letala, ter mitraljiranje in puškarenje, jaz pa sem tedaj prvič slišal »Tam na Gorenjskem strojnice pojo« ter »Nabrusimo kosek«.

Spomladi 1942. so se začele zbirati že nove mladinske skupine in se povezovati z drugimi skupinami ali pa neposredno s partizanskimi enotami, ki so začele zahajati na naš teren. Začela je delati skupina, v kateri so bile Francka Lokar in Štefka Tome v Bukovici ter Lenčka Ulčar in Tončka Lavrič v Cerovci. Te so predvsem prenašale obveščevalne podatke in pošto ter hrano in sanitetni material za partizanske enote.

Vsak zaveden mladinec in mladinka sta se tako ali drugače pridružila gibanju, zato so nastajale nove trojke in skupine. Bilo jih je vedno več, čeprav so prve skupine že odšle v partizane in čeprav so že aretirali nekatere člane. Za njimi so bili že novi, mlajši sodelavci, ki so prav tako uspešno nadaljevali začeto delo. Uspehi ilegalnega dela vseh skupin so se pokazali konec 1942. in v začetku 1943. leta, ko jih je spet več odšlo v partizane, nekaj zaradi hudega policijskega nadzora in kompromitacije, nekaj pa zaradi nemške mobilizacije, ki so jo pripravljale okupacijske oblasti. Odšla je večina najbolj aktivnih mladincev in zopet so mlajši nadaljevali njihovo delo. Tega ni mogla preprečiti nemška oblast, čeprav je preselila družine tistih, ki so šli v partizane. Osvobodilno gibanje se je vedno bolj širilo, zato je potrebovalo tudi močnejšo

*Tine Poglajen-Blisk, komandir
čete v zasavskem bataljonu*

organizacijo. Predvsem pa je bila potrebna obveščevalna služba, da so lahko redne partizanske enote imele podatke o vseh večjih premikih nemških enot, o njihovi oborožitvi in namenih ter o stanju v posameznih postojankah.

Na območju Šmartna je bila spomladi 1943. leta skupina petih mladincev, ki jo je organiziral Veno Poglajen-Miško. Povezal se je z Danico Potokarjevo z Brega in Milico Širokovo iz Litije, ki sta bili v stalni zvezi s sekretarjem SKOJ v kamniško-zasavskem bataljonu, ter je od njiju prejemal literaturo in naloge: zbirati podatke, denar, hrano, oblačila, municijo in drugo. V tej skupini smo delali še Albin Petje-Silvo, Ivan Trelc, Ivan Gorše in jaz. Zbirali smo vojaške podatke, poročila o premikih čet, sanitetni material in organizirali trosilne akcije pa tudi kraje orožja ter drugega vojaškega materiala nemškim vojakom. Za to smo izrabljali najrazličnejše priložnosti. Če je nemški vojak le malo odložil orožje na kakem javnem kraju, je bil že v nevarnosti, da bo obenj. Tako so nekateri izmaknili vojaku v trgovini kar brzostrelko. Nemška žandarmerijska postaja v Šmartnem je kmalu opazila to aktivnost in začela poziv vedovati. Aretirali in zasliševali so večino mladincev te skupine, vendar so

morali zaradi pomanjkanja dokazov vse izpustiti, še prej pa so nekatere, ki so bili stari šele 14 do 17 let, mučili in pretepali. Posebno so pretepli Vena, Albina ter Ivana, da več dni niso bili sposobni za delo. Trelc je moral ležati 14 dni. Akcij skupine pa zaradi tega ni bilo manj, nasprotno, še več jih je bilo. Zato smo bili člani skupine sprejeti v zvezo komunistične mladine SKOJ junija 1943. leta. Sestanek, na katerem smo bili sprejeti, je bil na bivšem sokolskem telovadišču v popoldanskih urah. Da bi proslavili ta dogodek, smo zaplenili nemškemu graničarju pištolo walter. Graničarji so igrali nogomet. Kar zdelo se nam je, da imajo orožje v garderobi, v leseni baraki. Zato smo se nekateri pomešali mednje, dva pa sta šla za barako, odtrgala desko, zlezla noter in vzela pištolo. Nato smo jo vsi odkurili.

Ko so selili Poglajenovo družino julija 1943, je Mišku uspelo pobegniti in oditi v partizane. Selili so pozno zvečer, zato je ušel bos in samo v kratkih hlačah, ker je že ležal na skednju sosedove domačije, po domače pri Mihelnovčevih, pri katerih se je večkrat sestal z bratom Bliskom in drugimi borci, saj sta bili domači Pepca in Milka zavedni dekleti in sta zelo radi postregli partizanom z jedačo in pijačo. Miško je prvo noč prebil v bližnjem gozdu nad Šmartnim, naslednji dan sredi popoldneva pa se je oglasil v župnišču, kjer je tedaj stanovala družina Kovačič. Kovačičeva Božena mi je takoj sporočila, kaj se mu je primerilo. Še istega dne popoldne sem mu mimo nemških patrolj prinesel že pripravljeni nahrbtnik z vso potrebno opremo za partizane. Z Miškom sva šla na Roje k Stritarjevim, po domače k Peskarjevi Malči, ki je obema postregla, Mišku dala še dobro popotnico, njen sin Ivan pa ga je potem peljal po gozdu do Grmač, odkoder je Miško šel proti Štangi in se še isto noč povezal s partizani, ki so taborili na Jančah. Kmalu za Miškom sta šla v partizane tudi Albin in Ivan.¹

Ker so ti mladinci odšli v partizane, je bilo treba za delo pridobiti nove. Pridružili so se nam in delali z nami Stane in Marjan Volk z Ustja, Srečko Kodre iz Šmartna in še drugi. Da bi še bolj razširili našo mrežo, smo vključili v posebno skupino pet mladincev in mladink na »litijskih stavbah«, kjer smo se sestajali lahko vsak dan, saj smo skupaj hodili v nemško šolo, zato ni bilo sumljivo, če smo se vedno družili. Prav tako smo v tem času sestavili tudi mladinsko skupino na Javorju, kjer je bila močna graničarska postojanka, saj je bilo še kako važno vedeti za vse premike Nemcev na tem območju. Šmarska skupina je zbrala tudi vse osnovne podatke o stanju nekdanjih graščin; nekatere so kasneje partizani zažgali in porušili, da ne bi služile okupatorju za postojanke. Čim bolj neposredno so bile skupine povezane, bolj aktivno so lahko delovale. Zveza z dekleti v Cerovci, predvsem s Tončko in Lenko pa tudi s Francko in Štefko iz Bukovice je omogočila, da smo sproti in naravnost lahko oddajali vse važnejše podatke, obenem pa dobivali propagandni material in navodila za naše delo. Najprej smo dobili neposredno zvezo z Gorkim, ki je prišel na ta teren, da bi čim širše organiziral mladinsko gibanje in OF. Kasneje smo dobili zvezo tudi z našim bivšim članom skojevske skupine Albinom, ki je bil ob napadu na graničarsko postojanko v Lupinci ranjen ter nekaj časa ni mogel sodelovati v

¹ Ivan je padel v partizanih, Albin pa po nesrečnem naključju umrl kmalu po vojni.

operativnih enotah, zato je ta čas organiziral mladinsko gibanje. Za tema dvema partizanoma je prišel konec leta 1943 na to področje še Franc Mojšker-Frenk, ki je postal sekretar OF za okraj Šmartno ter partijski sekretar. Kmalu za njim pa je prišla tudi sekretarka SKOJ Karla. Po njihovem prihodu se je izredno razvila dejavnost OF in mladinskih organizacij po vseh vaseh in naseljih. Tedaj smo začeli povezovati delo posameznikov in skupin v celoto.

Zaradi vedno večjega števila mladinskih aktivov in skupin ter skojevskih organizacij so bili v začetku 1944. leta na področju Litije ustanovljeni trije okrajni komiteji SKOJ in odbori mladinske organizacije za okraje Šmartno, Litija in Kresnice. Okrajni komite SKOJ in odbor Zveze slovenske mladine Kresnice je v letu 1944 vodila sekretarka Hela Petje-Tatjana, ki je odšla v partizane februarja 1944., v okraju Litija Iva Možina-Metoda iz Tenetiš in v okraju Šmartno Karla. Okrajni komite za Šmartno je imel sedež na območju Mamolja, za Kresnice na Kresniškem vrhu ter za Litijo na Konju. Ti mladinski forumi so bili izredno aktivni. Lahko trdim, da je bilo območje cele sedanje občine Litija prepredeno z močnim mladinskim gibanjem, ki je dalo svoj tehten prispevek k razvoju osvobodilnega boja na tem ozemlju. Sredi leta 1944 skoraj ni bilo vasi ali kraja, kjer ne bi delovala mladinska skupina ali odbor, skojevska organizacija ali pionirska skupina. Ko je prišla na šmarski predel mladinska aktivistka sedemnajstletna Karla, je kmalu imela za seboj vso zavedno mladino, saj je s svojim delom in požrtvovalnostjo bila zgled mladinske aktivistke. Njena vedno nasmejana lica in njena zavzetost za razvoj gibanja so ji odpirala vrata v vsako hišo. Kljub nemškim patroljam je hodila sredi dneva po Jablaniški dolini in se brez strahu srečavala z njimi. To je zelo vplivalo na moralno rast mladine. Velik razvoj gibanja je resnično tudi njena

Aktivisti okraja Šmartno poleti 1944. Od leve proti desni: Marko Rainer, Franc Mojšker-Frenk in France Koncilja

zasluga. Žal je njeno kratkotrajno a zelo uspešno dejavnost na našem terenu pretrgala nesrečna smrt. Zadelo jo je krogla, ko se je nekemu borcu pri čiščenju po nesreči sprožila. puška Po nekaj urah je težko ranjena umrla.

V začetku leta 1944 je mladina nekega sobotnega večera organizirala veliko propagandno akcijo, da bi popularizirala prve svobodne volitve na osvobojenem ozemlju. Pet mladincev je potrosilo Šmartno s propagandnimi lepaki in polepilo s plakati cerkvena vrata nasproti policijske postojanke. V zgodnjih jutranjih urah so dvignili vse graničarje, policiste in žandarje, da so pobirali po Šmartnem propagandni material, da ne bi prišel v roke domačinom, ki so prihajali v nedeljo zjutraj k maši. Kljub temu pa so ostali za cerkvijo letaki do desete ure dopoldne, da so se ljudje že od srca nasmejali karikaturam Hitlerjeve soldateske. Šele nato so jih Nemci odkrili in pobrali.

Ker mi je grozila aretacija, sem odšel v partizane. Julija 1944. sem bil pri Miklavžu na Moravškem na petnajst dnevnem tečaju mladinskih aktivistov, ki se ga je udeležilo več kot dvajset mladincev in mladink, med njimi z območja sedanje litijske občine Tatjana, Stane Volk, Franc Koncilja iz Kresnic, Milena Vehovec in drugi. Po tečaju sem postal sekretar SKOJ in ZSM za okraj Šmartno. Konec leta 1944 je iz dotedanjih okrajev Šmartno, Litija in Kresnice spet nastal okraj Litija, prejšnji okraji pa so postali sektorji. Novi okrajni komite SKOJ in odbor ZSM Litija smo sestavili na Moravškem v začetku decembra tik pred pričetkom zadnje zimske ofenzive. Čeprav je bila izredno huda, okupatorju ni uspelo razbiti mladinske organizacije. Prav tako tega ni mogla narediti niti novo ustanovljena domobranska postojanka v Litiji. Pogoji za delo so se sicer spremenili in potrebna je bila marsikakšna reorganizacija, saj so med domobrance šli tudi nekateri omahljivi domačini, vendar je bila organizacija sposobna prebroditi tudi to težavo ter uspešno dokončati svoj boj.

Mladinsko gibanje se je med narodnoosvobodilno borbo razvijalo v težkih razmerah in veliki tajnosti. Prav s tem pa je vplivalo na oblikovanje moralne in politične zavesti vsakega mladince. Sestanki skojevskih aktivov, mladinskih odborov in pionirskih skupin bodo ostali nepozabno v spominu vsakomur, ki se jih je udeleževal. Sestanki pod kozolci, v gozdu in na drugih skritih krajih, večinoma ponoči, so bili delovni dogovori aktivnih mladincev in mladink za nadaljnje akcije. Vsi so bili izredno disciplinirani in predani, saj so vsem težavam navkljub redno izvrševali svoje naloge. Hodili so po kurirskih poslih vseh vrst, zbirali vsakršne obveščevalne podatke, nabirali sanitetni material in tehnične potreščine za naše ciklostilne in druge tehnike, sami razpečavali propagandno gradivo in časopise, trosili propagandne listke ter tudi sami opravili marsikatero sabotažno akcijo.

Kako uspešno je bilo delo šmarske mladine, dokazuje tudi zveza med Dolenjsko in Štajersko, ki ni bila nikdar prekinjena in je ves čas potekala po istih poteh, na katerih so naše enote le redko naletele na nemške zasede, izrednim naravnim oviram, Savi z ene in močno zastraženi meji proti Dolenjski z druge strani navkljub.

Naša mladina je z bojem in žrtvami pričakala svobodo, enotna in polna sil in volje graditi novo in lepše življenje v novi, osvobojeni Jugoslaviji.

NASTAJANJE LJUDSKE OBLASTI IN OSVOBODITEV LITIJE

Od prvega odbora Osvobodilne fronte do osvoboditve Litije je bila dolga pot. Začela se je, ko se je Hitlerjev vojaški stroj drugim še zdel nepremagljiv, ni pa se zdel tak jugoslovanskim komunistom. Uprli so se mu. In uprli so se mu tudi litijski rodoljubi in revolucionarji.

Oktober 1941. so ustanovili svoj prvi odbor Osvobodilne fronte.

Marca 1942. so formirali okrožni odbor OF za Litijo. Aktivnost Fronte se je večala iz dneva v dan.

Litija je bila za Nemce med pomembnejšimi mesti v okupirani Sloveniji. Zato so skrbeli, da so imeli v mestu in okolici vedno dovolj vojaških in policijskih sil. Okrepili so tudi peto kolono in razširili mrežo kulturbunda. »Sumljive« osebe in cele zavedne slovenske družine so zaprli in izgnali. Preselili so cele vasi vzdolž meje. Na partizanske akcije so hitro in ostro reagirali. Vse so počeli, samo da bi zatrli narodnoosvobodilno gibanje.

Za boj proti partizanom in sodelavcem OF so tudi med domačini pridobivali svoje pajdase — narodne izdajalce. Ni jih bilo mnogo, a zanje so organizirali celo šolo in jih urili za njihovo umazano delo.

Kljub temu pa se je narodnoosvobodilno gibanje širilo in utrjevalo. Vedno več je bilo njegovih aktivistov in sodelavcev.

Zelo živahno je postalo delo litijskih mladincev. Dne 10. januarja 1943. jih je 14 odšlo v partizane. Nemci pa so selili njihove družine.

Februarja 1943. je bila partijska konferenca v Dešnu. Dejavnost KP se je razmahnila. Ustanovljene so bile prve celice, organizirani okrajni komiteji, pripravljeni politični tečaji, ustanovljeni še novi odbori OF.

Ves nemški teror ni mogel preprečiti, da ne bi vse več Litijanov odhajalo v partizane. Pokrajinski komite je 10. junija 1943. poročal centralnemu komiteju KPS, da je samo v tem letu odšlo v partizane čez 100 mož in žena iz litijskega okrožja. Izkazal se je zlasti industrijski del Litije, odkoder je prišlo največ dobrih borcev.

Vendar v prvi polovici 1943. leta politično delo še ni bilo, kot bi moralo biti. Razmere so bile težke. V Litijo je silila bela garda. Posadka na Primskovem in na Javorju je pošiljala oborožene patrulje na svoje javke v Litijo; sem so prinašale tudi belogardistično literaturo. To aktivnost so aktivisti OF pravočasno odkrili in zatrli. Zelo aktivna patrulja VOS pa je 1943. likvidirala zametke bele garde v Volavljah in gestapovsko gnezdo v Litiji.

Veliko težavo je predstavljalo tudi pomanjkanje dobrega in organizacijsko sposobnega kadra in močne partijske organizacije. Poročilo CK KPS z dne 12. novembra 1943. graja okrožni komite KPS za Litijo, da je premalo propagiral in vzgajal; moral bi povečati število komunistov. Večina najboljših je namreč odšla v partizanske enote, kjer so postali dobri borci in funkcionarji, na terenu pa se je poznalo pomanjkanje dobrih organizatorjev. Proti koncu leta 1943 so se te razmere popravile.

Zelo množičen razmah je narodnoosvobodilno gibanje dobilo spomladi 1944. leta. Pokrajinski odbor za Štajersko je poročal izvršnemu odboru

OF, da je litijsko okrožje dobro organizirano, da je šla organizacija zelo v širino in množično zajela ljudi. Aktivisti so organizirali tudi večja zborovanja in mitinge, ki so imeli velik odmev. Svoje razpoloženje in navdušenje so ljudje pokazali ob kresovih za 27. april in 1. maj.

Toda leto 1944, predvsem pa druga polovica, je bilo za NOV na Slovenskem zelo težavno, ker so si Nemci in njihovi hlapci pripravljali teren za končni umik proti Avstriji. Zato so okrepili svoje postojanke in postavljali nove predvsem na strateško važnejših krajih. Kljub temu dejavnost OF ni prenehala.

Odbori OF so imeli poleg političnih tudi gospodarske naloge. Preskrbovati so morali partizanom orožje, hrano, obleko in druge potrebščine, zato so bile pri odborih osnovane gospodarske komisije. Te so imele za opravljanje svojih nalog na voljo denar, ki so ga dobivale s prostovoljnimi prispevki, obveznice in bone. V Litiji so gospodarske komisije vedno zelo dobro delovale. Glavna preskrbovalna baza je bila v predilnici.

V začetku oktobra 1944. leta je dobila gospodarska komisija pri okrajnem odboru OF v Litiji navodila za ustanavljanje protisabotažnih ekip in za imenovanje zaupnikov, tako imenovanih začasnih komisarjev, v vseh industrijskih podjetjih, trgovinah in obrtnih obratih. Odsek za trgovino, obrt in industrijo pri okrožju Celje, katerega sestavni del je bil v tem času okraj Litija, je na osnovi navodil gospodarskega odseka pri predsedstvu SNOS z dne 2. 9. 1944. sporočil okrajnemu odboru OF Litija, naj imenuje referenta za trgovino, obrt in industrijo. Svetoval je tudi, naj bo po možnosti ilegalec, marljiv in strokovno sposoben, da bo lahko imel pregled nad podjetji. Ta referent je moral takoj organizirati skupine, ki naj bi varovale podjetja in naprave pred uničenjem in sabotažami ob zlomu in umiku sovražnika. Razen tega je moral s privolitvijo okrajnega odbora OF imenovati začasne komisarje v vseh industrijskih podjetjih, trgovinah in obrtih, zlasti pa v tistih, kjer so bili lastniki tujci in sovražniki narodnoosvobodilne borbe. Ti zaupniki so imeli nalogo ob zlomu takoj prevzeti vodstvo in skrbeti za neprekinjeno obratovanje podjetja, preprečiti s protisabotažnimi skupinami rušenje naprav ali ropanje zalog iz skladišč, skratka, vzeti podjetje in upravo pod nadzor. Zato so morali biti ti zaupniki res zanesljivi in strokovno sposobni, predvsem pa so morali imeti ugled med delavstvom v podjetjih in pri ljudeh.

Zaupniki so morali takoj zbrati podatke o vseh industrijskih podjetjih v Litiji, Šmartnem, Moravčah, Kresnicah in Zagorju in jih prek TV postaj poslati odseku za trgovino, obrt in industrijo celjskega okrožja. V teh spiskih so bili podatki o vseh obrtnikih in trgovcih, njihovih zalogah, zmogljivostih podjetja, možnostih proizvodnje, številu zaposlenih delavcev in podatki o lastnikih (so tujci ali domačini, sovražno razpoloženi do OF ali njeni somišljeniki ali morda celo v partizanih).¹

To je bil najvišja oblika prevzemanja oblasti, ki je že organizirala gospodarsko življenje. Ljudje so odloke teh organov zelo spoštovali.

Pozimi 1944—1945 se je okupatorjev teror zelo povečal.

Že v jeseni 1944. se je vojaški in politični položaj v Evropi bistveno spremenil. Vse protifašistične sile so intenzivno potiskale fašistično zver v njen

¹ Dokument hrani litijski muzej NOB.

lastni brlog. Tudi na Balkanu se je položaj za okupatorja zelo poslabšal. Osvoboditev Beograda, nastanek sremske fronte ter globok prodor enot RA v Madžarsko so tudi Sloveniji — vojaško in politično — dali poseben pomen. Prav osrednja in severovzhodna Slovenija sta postali zelo občutljivo zaledje okupatorske fronte.

Prav v času te, za okupatorja težke vojaške in politične situacije, pa je bilo narodnoosvobodilno gibanje v teh delih Slovenije v polnem razmahu. Partizanske brigade in odredi so bili v stalni ofenzivi, osvobojenega je bilo že veliko okupiranega ozemlja, gradila in utrjevala se je ljudska oblast, okupator pa je bil potisnjen v popolno vojaško in politično defenzivo. Zato je pričel v pozni jeseni 1944. pripravljati veliko ofenzivo na osvobojeno in pol osvobojeno ozemlje Štajerske in Gorenjske. Zanj je zbral zelo močne vojaške sile. Ofenziva se je pričela koncem novembra najprej na osvobojeno Zgornjo Savinjsko dolino ter je nato napredovala proti Zasavju in Gorenjski.

To je bila ena najtežjih okupatorskih ofenziv ne samo po svojem obsegu in številu sodelujočih sil, ampak tudi po svoji grozovitosti, ki ni prizanašala niti nedolžnemu civilnemu prebivalstvu. Množični terorji, požigi, uboji ujetih partizanov, aktivistov in civilnih prebivalcev so povzročili na tem območju težke moralne, politične in materialne posledice.

Med to ofenzivo so se na litijskem območju prvič zasidrali domobrancji kot vojaška formacija. Legalno ali pollegalno so to poskušali že prej, toda dobro organizirana in uspešna VOS je vse poizkuse vedno v kali zatrla, pa tudi velika aktivnost in polet NOV na tem območju nista dopuščala formiranja kakršnihkoli kvizlinških formacij. Prvo domobranksko jedro, namenjeno za litijsko območje, se je formiralo sredi poletja 1944. v Mengšu pri Domžalah. Sestavljali so ga nekateri bivši vaški veljaki, klerofašistični in lumpenproletarski elementi, doma sicer z območja Litije, v Mengeš pa so prišli v glavnem iz Ljubljane, kjer so do tedaj živeli ter čakali na ugodno priložnost, da bi se zrinili na domač teren. Ta priložnost se jim je ponudila med decembrsko ofenzivo 1944. leta. Do januarja 1945. so postavili 3 postojanke in sicer v Litiji, na Vačah in v Kresnicah. Njihova prva naloga je bila številčno se okrepiti. Pridobili so si nekaj, v glavnem med ofenzivo zajetih ali skritih bivših borcev in sodelavcev NOV in OF, ki so bili demoralizirani in politično omahljivi. Največ so jih pridobili z obljubami, da se njim in njihovim svojcem ne bo treba bati težkih represalij okupatorja, posebno gestapa. Redkokdo pa je prostovoljno vstopil v DMB, pa še ta je bil do takrat že njihov tihi somišljenik ali sodelavec ali pa celo njihov vrinjenec v vrste NOV in OF.

Domobrankske postojanke so ob koncu ofenzive štele po 30 do 40 mož. Njihovo število se do konca vojne ni bistveno spremenilo. Vojaško te posadke sicer niso mnogo pomenile, saj so se izogibale večjih odkritih spopadov z enotami NOV. Zelo aktivno pa so lovile in ubijale posamezne aktiviste in kurirje, same mučile in preganjale sodelavce in somišljenike NOB ter njihove družine ali pa jih izročale gestapu. Ker so člani posadk kot domačini in nekateri celo kot bivši borci NOV in sodelavci OF poznali posamezne aktiviste, somišljenike in sodelavce OF, javke in kurirske poti, so zelo lahko uspešno vodili svoje akcije proti njim. Zelo so širili tudi svojo propagando, ki pa ni imela takega uspeha, kot so pričakovali.

Obstoj in delovanje DMB na litijskem območju je brez dvoma imelo negativne posledice za narodnoosvobodilno gibanje.

Ofenziva je zdesetkovala aktivistične vrste. Spomladi 1945. je bilo na litijskem terenu le še 5 partijskih celic z 19 člani, poleg tega pa še 2 celici na postajah TV 21 s 5 člani in TV 29 z 9 člani ter 1 celica v odredovi prevoznici postaji, ki je imela 10 članov. Skupno je bilo 49 članov KPS. Pred ofenzivo je bila tod močna skojevska organizacija. Deloval je komite 7 članov, ki pa se je skoraj popolnoma razbil.

Priprave za osvoboditev so se začele že zgodaj spomladi, s približevanjem vzhodne fronte pa so se še bolj stopnjevale. Na osnovi načrta za zaključne operacije, ki ga je naredil vrhovni štab, so morale enote IV. operativne cone napadati prometne zveze in stalno ovirati sovražnika ter ga onesposabljeni pri umiku. V zadnjih dneh aprila je bilo na progi Ljubljana—Zidani most—Celje veliko transportov vojaštva in vojaške opreme. Da bi jo zavarovali, so Nemci na to progo privlekli veliko število protiavijskega topništva, v Zagorje pa poleg dveh baterij, ki so bile tam že odprej, še 27 različnih topov za obrambo pred zavezniškimi letalskimi napadi.

Takrat je kamniško-zasavski odred operiral okrog rudarskih revirjev in zvez Ljubljana—Zidani most—Celje. Že prej je od Dolenjskih Toplic prišel dolenjski odred. Poveljstvo VII. korpusa ga je poslalo na sektor Janče—Litija—Mamolj—Kum z nalogo, naj pomaga terenskim odborom OF organizirati civilno zaščito tam, kjer je še ni bilo, in jo usposobiti, da bo napadala sovražnika na vsakem koraku. En bataljon je odšel na območje Kuma, drugi na Janče, tretji z zaščitno četo in štabom odreda pa na Mamolj. Konec aprila in v začetku maja je odred napadal postojanke na Prežganju, Polšniku in drugod. Skoraj vsako noč je rušil progo Ljubljana—Zidani most.

Kamniško-zasavski odred je 29. aprila likvidiral postojanko Dol, ujel 29 Nemcev in zaplenil veliko orožja, municije in vojaške opreme. Naslednji dan je skupno z Zidanškovo brigado napadel postojanko v Zagorju, nato pa s Šlandrovo pripravil akcijo za zasedbo Hrastnika, Trbovelj in Zagorja. Na tem območju je bilo takrat okrog 2000 oboroženih Nemcev.

Po ukazu IV. operativne cone so morali 6. brigada Slavka Šlandra, 11. brigada Miloša Zidanška, kamniško-zasavski odred in 1. bataljon tretje brigade VDV zasedati Litijo, Zagorje, Trbovlje in Hrastnik. Zidanškova brigada je z manjšo enoto zasedla teren nad Litijo, z ostalim moštvom pa nadzirala območje Moravč in cesto Ribče—Litija. Šlandrova je z manjšo enoto zasedla teren nad Zagorjem, z ostalimi silami pa območje proti Trojanam. Kamniško-zasavski odred je zasedel območje nad Trbovljami in nadzoroval cesto Trbovlje—Šentpavel in cesto Hrastnik—Zidani most. Tretja brigada VDV se je pripravljala, da bi zasedla Hrastnik.

Štab kamniško-zasavskega odreda se je pogajal o predaji postojank v Ponovičah, Savi, Zagorju, Trbovljah, Hrastniku in Radečah. Vse vojaštvo naj bi se umaknilo v Zidani most in se tam predalo partizanskim enotam. Postojanka v Litiji pa je spadala pod drug regiment, zato so bila pogajanja še težja. V tej akciji je nameraval odred uporabiti tudi avstrijske ujetnike, ki bi zato nosili rdeče trakove na rokavih.

Dne 5. maja je Šlandrova brigada zasedla Zagorje razen železniške postaje, ki je bila močno utrjena.

Šlandrova in Zidanškova sta dobili povelje prodirati proti Ljubljani. Zidanškova je na tej poti 6. maja pozvala postojanko v Ponovičah, naj se preda. Pogajala sta se komandant in načelnik štaba. Nemški komandant se je izgovarjal, da se ne more predati, ker nima za to pooblastila. Ko pa mu je bilo sporočeno, da mora postojanka še istega dne položiti orožje, ali pa bo uničena, je pristal na kapitulacijo. Razoroženih je bilo 80 vojakov, ki jih je brigada poslala proti Cvetezu, sama pa nadaljevala pot proti Ljubljani.

Štab Zidanškove brigade je poslal 7. maja ultimatum nemški posadki v Litiji. Ta je bila pripravljena predati se, prej pa se je morala še posvetovati s poveljniki. Med pogajanjem pa je štab XIV. divizije ukazal brigadi, naj po najkrajši poti krene proti Koroški. Brigada je takoj odšla. Tako se je življenje nemške postojanke v Litiji podaljšalo še za en dan.

Litijo je osvobodil dolenjski odred, ki je od Polšnika prodiral proti Šmartnemu in ga 7. maja zvečer zasedel brez borb, ker so se Nemci umaknili v Litijo. Dne 8. maja je prišla v Šmartno tudi komanda mesta Litija.² Naše enote so zasedle položaje med Šmartnim in Litijo. Nemci so stalno pošiljali patrulje proti partizanskim položajem in jih obstreljevali z minometi. V teh borbah so imele naše enote tudi nekaj ranjenih. Ponoči med 8. in 9. majem pa so se Nemci umaknili iz Litije. Dolenjski odred je skupno s komando mesta 9. maja zjutraj vkorakal v mesto. Na čelu so nosili prapor »Svobode« Litija, ki je eden najstarejših na Slovenskem.³

Odred je nato po levi strani Save prodiral proti Ljubljani. Na svoji poti je pomagal ustanavljati civilno oblast. V Jevnici je organiziral volitve v terenski odbor OF, nato pa se vrnil v Litijo in čez 14 dni odšel v Ljubljano v sestav knojske enote.

Komanda mesta je izvrševala vojno oblast, zavarovala važnejše objekte in prometne zveze, lovila nemške vojake in domobrance ter jih koncentrirala v začasnem ujetniškem taborišču pod hribom poleg blokov »Na stavbah«. Patrulje so polovile okrog 1500 Nemcev in domobrancev, ki so se posamično ali v manjših skupinah hoteli prebiti v Avstrijo. Na svojem področju je Komanda mesta zbirala zaplenjeno orožje, municijo, motorna vozila, hrano, obleko in drugo vojaško opremo; zlasti veliko tega je zasegla na tovornem vlaku, ki je ostal na litijski postaji. Mobilizirala je mlajše letnike, s katerimi je izpopolnila svojo četo, druge pa poslala v enote v Ljubljano. Prebivalstvu je izdajala prepustnice za potovanja zunaj njenega terena. Z vojnimi ujetniki je odstranjevala minska polja ter ruševine in popravljala nekatere razrušene objekte. Storila je vse, da bi čim prej začele obratovati predilnica v Litiji, tovarna usnja v Šmartnem in apnenica v Kresnicah. Skušala je čim prej or-

² Komanda mesta Litija je nastala iz komande mesta Vinica. Sestavljala jo je 1 četa, okrog 60 borcev — večinoma Belokranjcev — in poveljniški kader. 1. maja 1945. je dobila ukaz glavnega štaba Slovenije, naj takoj krene na zbirališče v Stari trg na Notranjskem. Tam se je zbralo več komand mest z Dolenjske in Notranjske. Na skupnem sestanku štabov so na novo razporedili posamezne komande mest. Litijska je dobila 5. maja nalogo, naj čimprej zasede Litijo in organizira vojno oblast na področju, ki je obsegalo predvojni volilni okraj. Prek Sodražice, Velikih Lašč, Krke, Stične in Bogenšperga je prišla v Šmartno 8. maja dopoldne. Med potjo je razorožila nekaj skupin domobrancev in manjšo skupino Nemcev.

³ Iz 1925. leta.

ganizirati prometne in telefonske zveze. Aktivno je sodelovala z ljudsko oblastjo, ki se je takrat šele organizirala.

Komando mesta Litija je razformirala komanda vojnega področja Ljubljana koncem junija 1945. Četa komande mesta je odšla v Ljubljano.

Sekretar OF za okraj Litijo je po osvoboditvi postal Franc Mojškerc-Frenk. V vseh krajih so zaživel odbori OF. Na čelu odbora v Litiji je bil Viktor Vuk. Odborniki so prevzeli odgovornost za posamezna politična in gospodarska področja, za obnovo, finance, promet, skrb za izseljence ipd. Odbori OF so poskrbeli tudi za volitve v ljudske odbore.

Oblast je prevzelo ljudstvo.

Viri:

Arhiv CK ZKS, fasc. 66.

Dokumenti v muzeju NOB v Litiji.

Ustna pričevanja.

Osební spomini.

VID JERIČ

GABROVKA MED NARODNOOSVOBODILNO BORBO

Predvojne razmere

V stari Jugoslaviji je bila svetokriška¹ občina med najbolj zaostalimi v Sloveniji. Imela ni ne elektrike ne telefona. Prebivalci so se ukvarjali izključno s kmetijstvom, ki pa je dajalo le malo dohodkov. Ljudje so si morali od ust odtrgovati nekaj pridelkov in jih prodajati, da so se vsaj za silo oblačili. Iz večjih težav pa so jih reševali gozdovi. Morali so jih neusmiljeno krčiti, čeprav še niso bili za posek. Nekaj so zaslužili tudi z živinorejo, vendar je govedo imelo tiste čase neverjetno nizko ceno. Peščica močnih in bogatih kmetov, ki so lahko počenjali, kar so hoteli, je narekovala način življenja drugim siromašnim prebivalcem. Bilo je še nekaj srednjih kmetov, ki se jim je z večjimi naporí in iznajdljivostjo posrečilo vsaj kolikor toliko zadovoljivo živeti. Vsi drugi pa so bili majhni kmetje, bajtarji ter dninarji, ki so bili odvisni od teh nekaj bogatih in srednjih kmetov.

Industrije sploh ni bilo, pa tudi obrtništvo je bilo slabo razvito. Malo je bilo obrtnikov, ki so si s trdim delom zaslužili najnujnejše za skromno življenje svojih družin. Trgovina je bila v rokah treh zasebnih trgovcev. Vsi drugi so že nekaj let pred vojno propadli. Tem trem pa je zadnja leta kar dobro cvetela in so dobro zaslužili. Postavili so si za tiste čase kar lepe hiše s trgovskimi lokali. Tudi gostinstvo so imeli v rokah zasebniki. Imeli so štiri gostilne, dve pa sta že malo pred vojno propadli.

Glavno besedo v politíčnem življenju so imeli bogatejši kmetje, trgovci in gostilničarji in seveda duhovščina. Župnik Leopold Erzin in kaplan sta se spajdašila z močnejšimi kmeti. Župnik si je domišljjal, da je samo on upravičen

¹ Tako se je imenovala občina, čeprav se je vas že pred vojno imenovala Gabrovka, Sv. Križ pa je obsegal le upravna poslopja in cerkev.

voditi politično življenje občanov. Po robu so se mu postavljali liberalno usmerjeni ljudje, med katerimi so bili najbolj ugledni in vplivni trgovec Robert Vidmar in Borštnarjevi, stric in bratranci Jožeta in Robija Borštnarja, poleg njih pa še Cvajerjevi, Petjetovi s Klanca ter še nekaj drugih. Med tema dvema taboroma je bila stalna borba, dvigala in spuščala se je kakor živo srebro, ob volitvah pa je prihajala do viška. Župnik Erzin je bil kot vodja klerikalcev najbolj brezobziren in je hotel na vsak način postati neomajen gospodar v občini. To pa mu ni šlo tako od rok, kakor je želel, še posebno zato ne, ker mu v tej borbi za politične uspehe ni bilo naklonjeno učiteljstvo in orožništvo, ki se mu je postavljalo po robu. Med učiteljstvom je bil njegov največji nasprotnik nadučitelj Vencelj Perko, med orožništvom pa komandir svetokriške žandarmerijske postaje Ivan Slak.

Posebno pozornost zaslužijo vasi Tihaboj, Lukovec, Pečice, Brglez, Kompolje ter Cirknik, ki so bile pred vojno pod mirensko občino, a pod svetokriško faro. Tukaj so se nenehno križali vplivi zdaj iz Sv. Križa, zdaj z Mirne. Tudi v teh vaseh so prevladovali klerikalci, saj so imeli ob volitvah največkrat večino. Tudi tu je imel svojo besedo župnik Erzin, ki je dobil skoraj vse bogatejše kmete na svojo stran. Njegovi zvesti somišljeniki so bili v Tihaboju Bevčevi, po domače Rugljevi, in Gnidovčevi ali Mačkovi kot glavni in najbogatejši, seveda pa tudi drugi. Nasproti njim so bili liberalno usmerjeni Jevšvarjevi, po domače Žontovi, Jeričevi ali Čurmovi, Zidarjevi ali Francljevi ter Mrharjevi in še nekaj drugih, ki pa so nihali zdaj na eno zdaj na drugo stran. Po drugih vaseh se je vredno spomniti na Grdinove s Cirknika, Drnošćikove z Brgleza ter Župančičeve iz Kompolja, ki so bili med liberalci, drugi pa so bili skoraj popolnoma na Erzinovi strani.

Edina zveza z zunanjim svetom je bila vsakodnevna pošta, ki so jo vozili s konjsko vprego iz Sv. Križa v Litijo in nazaj. Pri tem poslu so se menjavali Borštnar in Matiče iz Gabrovke, Petje s Klanca, Jerič iz Moravč ter Zidar, po domače Maček iz Pretržja. Zaradi te pošte je bilo veliko izpodrivanja in precej vroče krvi med vsemi tistimi, ki so imeli dobre konje in vprego. Vsako leto je bila javna dražba za ta, lahko rečemo, siromašen zaslužek, a zanj je bilo veliko tekmecev. Med časniki, na katere so bili prebivalci naročeni, je prevladoval tednik Domoljub, tu in tam je bil kdo naročen na dnevnik Slovenec, le posamezniki na dnevnik Jutro ali tednik Domovina. Bilo je še nekaj cerkvenih listov, s katerimi so ljudem mešali glave.

Nekaj ljudi, predvsem mlajših, je šlo v svet za delom. Raztepli so se po vsem svetu, po Nemčiji, Franciji, Belgiji, Ameriki in drugod. Nekaj jih je ostalo v jugoslovanskih rudnikih. To so bili večidel tisti, ki niso zmogli niti toliko, da bi si uredili vse potrebno za odhod v tujino. Ob obiskih doma so prinašali ljudem naprednejše ideje in misli.

V takih razmerah smo pričakali vojno in okupacijo.

Aprilsko razsulo in okupacija

Večino mladih moških iz našega kraja je zatekel 6. april 1941. leta v vojski. Že čez nekaj dni so se začeli vsi izmučeni in sestradani vračati z raznih strani iz razpadajoče vojske. Takoj za njimi pa so pridrveli prvi nemški oddelki in

zasedli naše kraje. Nemci so okupirali celo bivšo svetokriško občino in druge vasi, ki so danes v litijskem občinskem območju. Najprej so Nemci postavili na cesti v Čatežu pri Brandsteterju obmejni prehod z zasilno zapornico. Prav tako so razporedili svoje postojanke po večjih vaseh. V turnski graščini so se namestili graničarji, postojanke pa so si postavili še v Moravčah, Gabrovki, Tihaboju in Dolah.

Enote stare vojske so tudi na območju svetokriške občine odvrgle veliko orožja in municije. Nekaj dni po razsulu je povsod ležalo. V začetku se ni nihče zmenil zanj. Nemci so najbrž mislili, da so premočni, ali pa se jim je zdelo poniževalno, da bi ga zbirali. Domačini pa so ga začeli pobirati in skrivati, najprej samo zato, da bi ga imeli za spomin ali pa za divji lov. Otroci in mladeniči so vse vprek streljali z njim. Bilo je nevarno, da bo prišlo do nesreče. Vse to pa ni dolgo trajalo.

Orožje in municija sta začela skrivnostno izginjati. Nemci se najprej niso kaj prida zmenili za to. Kmalu pa so izdali ukaz, da morajo domačini oddati na njihova poveljstva vse orožje in naboje, sicer bodo njihove oblasti vsakogar, pri komur bodo našle orožje, najstrožje kaznovale. Zbiranje in skrivanje orožja pa je postajalo vse bolj organizirano, po vseh vaseh, čeprav brez medsebojne zveze. V kratkem času so gabrovski fantje in njihovi vrstniki iz okoliških vasi poskrili toliko orožja in nabojev, da so z njimi naslednjo spomlad oborožili celo partizansko enoto. Za to akcijo jih je navdušil rojak Jože Borštinar, za tihabojski predel pa je dal pobudo gostilničar Janko Kolenc z Mirne, opravila pa sva jo midva z bratom Mirkom. V naši vasi — Tihaboju — v Lukovcu, Pečicah, Brglezu ter Kampilju je bilo veliko poskritega. Več orožja z lahko strojnico sva na podstrešje vaške pokopališke mrtvašnice skrila midva z Jožetom Vrtačnikom. Vojni material pa je bil poskrit tudi v gozdu, po votlinah velikih hrastov, po suhem gnoju, med preklami za fižol, na podstrešju vaške cerkve in drugod. Pri teh delih se je najbolj izkazal moj brat Mirko.

Nemška okupacijska vojska je takoj začela organizirati svojo oblast. Med domačimi prebivalci so si Nemci iskali zaveznike. V začetku so bili zadovoljni, da so le našli take, ki so znali nemški jezik, kmalu pa so še hoteli, da so njihovi zavezniki in zaupniki prežeti tudi z njihovimi idejami. V Sv. Križu so našli starega očeta Rappela, ki je bil upokojen avstro-ogrski orožnik in po rodu Avstrijec. Nemci so ga postavili za svetokriškega župana ali »birgermajstra«. Rappel kljub svoji funkciji ni bil nevaren, hujši in nevarnejši je bil Valnar, ki se je udinjal nemški službi in postal vohun in ovaduh. Takoj je začel s svojim delom. Najprej se je podal na lov za skritim orožjem. Kaže, da so Nemci kmalu spoznali, da pomeni orožje, poskrito pri ljudeh, tudi za njih same veliko nevarnost.

Nenehno okupatorjevo razglašanje, da je treba orožje oddati njihovemu poveljstvu, ni kaj prida zaleglo. Le tu in tam se je kdo odločil in oddal po nekaj nabojev in morda še kakšno puško. Valnar je videl, da se bo prikupil Nemcem, če bo zbral čim več vojaškega materiala. Organiziral je pravi lov za njim. Na binkoštni ponedeljek, v drugi polovici maja, je pripeljal skupino nemških gestapovcev in orožnikov v Tihaboj. Takoj so prijeli in odpeljali Vrtačnikovega Jožeta, mene pa lovili. Odpeljali so tudi skrito orožje iz

mrtvašnice, deset pušk, lahko strojnico ter dva zaboja municije. To je bila tudi prva okupatorska aretacija pri nas.²

Med prebivalci se je začelo govoriti, da se bodo Nemci umaknili nazaj do Save, k nam pa bodo prišli Italijani. Ljudje so bili zaradi tega nezadovoljni. Mislili so namreč, da, če smo že pod okupacijo, je bolje, da smo pod nemško. Kasneje so spoznali, da je bilo le bolje biti pod italijansko, ker se je dalo z Italijani lažje priti na kraj kakor pa z Nemci.

Takoj po prihodu so Nemci začeli popisovati prebivalstvo. Popisovala je njihova posebna komisija, sestavljena iz gestapovskih strokovnjakov, izbranih za to delo. Komisija je delala s pravo nemško natančnostjo in zelo hitro. Toda dela kljub temu ni dokončala, ker so Nemci prej dobili nalogo, naj se umaknejo nazaj na mejo med takratno svetokriško in dolsko občino. Umaknili so se že osem do deset dni po binkoštnih praznikih. Ob odhodu so 10. junija 1941. oropali še Vidmarjevo trgovino v Gabrovki in turnsko graščino. Iz trgovine so pobrali vse manufakturno blago, ki je imelo kakšno vrednost, iz graščine pa odnesli porcelan in še več drugih dragocenosti.

Določili so novo mejo med Italijo in Nemčijo, ki je potekala tako, da so vasi Ježev hrib, Nova gora, Hohovica, Vodice in Brezovo ostale na italijanski strani, od Brezovega naprej pa se je meja vila po dolini med Sabanskim bukovjem in Hudimi ravnami po rečici Bistrici.

Nemci so umaknili svoje oddelke, območje naše občine pa so zasedli Italijani. Z Nemci so odšli tudi vohun Valnar in učiteljica Sonja Spindler. Med tistimi, ki so odšli, je bil tudi Rappelov oče, da bi bil nemški župan na Dolah. Vendar se je po nekaj mesecih vrnil v Gabrovko, kjer je ostal do svoje smrti.

Italijansko okupacijsko poveljstvo je postavilo vojaške postojanke v Sv. Križu, Moravčah in Brezovem, a ne za dolgo. Z Brezovega so obmejno milico premestili v Sv. Križ in jo združili s tamkajšnjo posadko. Zasedli so bivšo žandarmerijsko postajo, prosvetni dom in obe Valnarjevi hiši. Italijani so se v začetku delali zelo prijazne, menda da bi naredili vtis kulturnih in kar najbolj človekoljubnih ljudi, to še toliko bolj, ker so vedeli, da prebivalstvo ni najbolj zadovoljno z njimi. V začetku so patroljirali le po večjih vaseh. Patrolje so hodile redno na obhode po cestah proti Mirni, Čatežu in Veliki Loki, prav tako pa tudi proti Brezovemu in Moravčam do Javorskega Pila. Vse svoje postojanke so povezali med seboj z začasno napeljanimi telefoni.

Nemci so po določitvi nove meje postavili več novih vojaških postojank. V Javorju in na Gobi so razporedili obmejne posadke. Okrepili so tudi dolsko postojanko in na novo postavili postojanki na Preski in Polšniku. Pri Javorskem Pilu in na križišču pri Čepljah so naredili obmejne prehode z zapornicami. Pri teh so imeli stalno stražo, ki je nadzorovala sleherni prehod čez mejo. Nekako sredi 1941. leta so začeli sekati ob meji petdesemetrski pas gozda. To je bilo menda zato, da bi morebitne prehode čez mejo lažje nadzorovali. Kmalu pa so spoznali, da tudi to ne bo dovolj, zato so začeli postavljati vzdolž meje žične ovire. Ker še to ni bilo zadosti, so nastavili napa-

² Vrtačnik je potem ostal v službi pri Nemcih do konca vojne in se ni nikoli več vrnil v naš kraj. Po vojni je odšel v Ameriko in je tam tudi umrl.

dalne in obrambne bombe, ki so se razpočile ob vsakem najmanjšem tresljaju žice. Te bombe so nenehno pokale, prožila pa jih je divjad, ki ni priznavala meje in jo je mirno preskakovala. Kar zabavno je bilo poslušati to pokanje. Nemci pa so ostali dosledni in so vsako luknjo v svojih ovirah sproti popravljali. Enako so varovali tudi obmejna prehoda pri Javorskem Pilu in Čepljah, nekoliko teže pa so nadzorovali mejo po dolgi dolini Bistrice, med Sabanskim bukovjem in Hudimi ravnami. To je dolga, nenaseljena ter pusta dolina, pokrita z gozdovi. Tudi Nemci so svoje posadke povezali s telefoni.

Italijani pa niso ob meji uvajali nobenih posebnih ukrepov, kot da bi vedeli, da jim ne bodo prav nič pomagali.

Prve klice narodnoosvobodilnega upora in prve žrtve fašizma

Avgusta 1941. leta je prišel na Roje pri Klancu do Marinovih Sergej Kraigher ter dal navodila za delo OF v trojkah. Pri Marinovih so se tedaj dogovorili za prvo trojko, ki so jo sestavljali Albin Vozelj, Edo Grčar in Robert Vidmar. Na tem sestanku so se prav tako domenili, da ji bo navodila za delo prinašal Franc Marin, ki je bil v Trbovljah rudar in je od časa do časa prihajal domov k družini.

Naloga prve trojke je bila predvsem nuditi pomoč ilegalcem in aktivistom pri njihovem prehodu z nemške na italijansko okupacijsko stran in nasprotno. Poleg tega je začela trojka pripravljati zveze med obema okupiranimi ozemljema. Zbirala je tudi podatke o razpoloženju prebivalstva do okupatorske vojske in oblasti. Kmalu so se začeli okoli te trojke zbirati z okupacijo nezadovoljni fantje in možje, ki so se pogovarjali o Osvobodilni fronti in o pripravah za odpor proti italijanskemu fašizmu in nemškemu nacizmu.

Med zelo važnimi nalogami, ki so jih opravili člani prve trojke, je bila organizacija prve javke, ki je bila pri Micki Sotlar v Grebenu. Za javko pri tej hiši so se odločili, ker je bil njihov sorodnik Franc Sotlar že partizan, spremljevalec Sergeja Kraigherja. Zato so jim tudi zaupali to, za tiste čase nadvse važno, nalogo. Drugo javko so tudi postavili v Grebenu pri Alojziji Sotlar, prav tako sorodnici že omenjenega borca. Obe javki sta zelo dobro delali.

Prve dni septembra 1941. je bil v gostilni pri Poldetu Marinu v Gabrovki ustanovljen prvi rajonski odbor OF za bivšo svetokriško občino. Za predsednika je bil izvoljen Albin Vozelj, člani pa so bili Janez Burja (blagajnik), Edo Grčar, Franc Kožamelj in Robert Vidmar. Član tega odbora je postal tudi Robi Boštinar, ko je novembra 1941. prišel iz nemške okupacijske cone domov. Prav tako je začel tedaj aktivno delati za osvobodilno gibanje Rudi Rappel, Robijev prijatelj.

Enaindvajsetega septembra je ta odbor imel svoj prvi sestanek v Moravški gori pri Avguštinu Fakinu-Tinčku, ki je na tem sestanku tudi postal član tega odbora. Na sestanku sta bila poleg članov odbora tudi Sergej Kraigher in Alojz Hohkraut. Razpravljali so organizaciji odpora proti okupatorju in o nadaljnjem razvoju ter delovanju OF. Prav tako so tedaj ustanovili vojni komite, ki so ga sestavljali Franc Sotlar-Dado Gregurc, Alojz Hostnik-Jovo

in Franc Kožamelj-Dimče. Odbor je deloval v tej sestavi vse do aprila 1942. leta.

Vojni komite je imel zelo odgovorno in tudi težko nalogo. Takoj se je lotil priprav za zbiranje partizanskih skupin in za reševanje drugih vojnih vprašanj, kot je bilo zbiranje orožja in drugega materiala za potrebe partizanskih skupin. Ker je bil Franc Sotlar izbran v vojni komite, je ostal na gabrovskem terenu in je takoj prevzel odgovornost za vzdrževanje zvez po že omenjenih tajnih javkah.

Prav tako kot v Sv. Križu, se je začelo tudi delo proti okupatorju na tihabojskem območju. Zvezo z Mokronogom sem vzdrževal jaz prek Francija Jeriča, gostilničarja iz Mokronoga, in Janka Kolenca, gostilničarja z Mirne. Ta dva sta dajala navodila za zbiranje orožja, vojnega materiala, municije in vsega drugega, kar naj bi kasneje prišlo prav partizanskim enotam. Poleg tega sta dajala naloge za agitacijo proti nemški selitvi naših ljudi z območja nemške okupacijske cone med Savo in mejo, kasneje pa še navodila za razne sabotažne akcije (rezanje telefonskih žic in podobno). Večidel teh nalog sva opravljala z bratom Mirkom. Od časa do časa so pomagali tudi drugi, kot na primer Slavko Jerič, Franc Komat in še nekateri.

Propagandni material in literatura OF sta prihajala največ po dveh zvezah. Najprej in največ gradiva je prihajalo do Roberta Vidmarja. Iz Ljubljane so ga pošiljali tako, da so na zabojih označili blago za Vidmarjevo trgovino in ga poslali po železnici na Veliko Loko, od tod pa ga je vozil Anton Kožamelj v Gabrovko. Pri Vidmarju so to gradivo razpečevali in pošiljali prek javke na nemško stran v Zasavje in po okoliških vaseh na italijanski strani. Raznašali so ga člani odbora in še nekateri zaupniki. Na ta način je prišlo več pošiljk. Nekateri so srečno in kar hitro prišle čez mejo v Zasavje, pri drugih pa se je kaj zataknilo in so šle dosti počasneje naprej. Vse je bilo odvisno od delavnosti odgovornih ljudi in od kontrole in patroljiranja okupatorja. Pri tem delu so bili najbolj prizadevni brata Franc in Anton Kožamelj, Vidmar in njegova žena, Niko Mevželj in Edi Grčar. Nekaj tega gradiva so mimogrede prepeljali s kmečkim vozom na javko v Greben bratje Kožamelj z Vidmarjevimi konji, kot da gredo po drva. Od tod pa so ga odnašali kurirji.

Drugi kanal, za katerega sem skrbel jaz, je vodil iz Mokronoga od Jeričeve gostilne in z Mirne iz Kolenčeve gostilne. V rednih presledkih sem hodil tja po navodila, sočasno pa poročal o delu in položaju na tihabojskem sektorju ter prevzemal propagandni material in literaturo OF, v prvi vrsti pa razne letake in plakate. Vse to gradivo smo potem razdeljevali po Tihaboju, Selu, Brglezu, Pečicah, Lukovcu, Kompolju in Ravnah oziroma Cirkniku. Letake in plakate smo povečini razdeljevali med vaščane, le redkokdaj pa obešali na javna mesta. Večkrat smo jih tudi odvrgli na takem kraju, da so jih domačini kmalu našli, niso pa prišli v roke Italijanom. Pozimi 1941. in 1942. leta so Italijani prvič našli plakate in letake in nanje odločno reagirali, niso pa nikogar odkrili.

V Gabrovki se je tudi zbirala denarna pomoč za OF. Prebivalci so dajali različne vsote, vsak prostovoljno in po svojih močeh. Trgovci, gostilničarji in posamezni kmetje so dajali od petdeset do sto lir.

Na Klancu je italijanski podoficir 8. septembra 1941. leta z bombami napadel Petjetovo hišo. Nato je domačim ukazal, naj takoj odprejo vrata.

Ko so odprli, je s pištolo ustrelil za mizo sedeča brata Jožeta in Vinka Vidmarja s Čepelj. Fanta sta komaj nekaj minut pred tem prišla k Petjetovim. Italijani so jima sledili iz Gabrovke prav do hiše. Ubili so ju brez vsakega vzroka. To so bile prve žrtve fašizma na gabrovskem območju. Pogreb je bil na gabrovskem pokopališču vpričo močne straže italijanskih vojakov, ker so se bali, da bo prišlo do demonstracij in neredov domačinov. Italijani so zvedeli, da so zaradi tega uboja domačini zelo nezadovoljni, zato so tako strogo ukrepali.

Spopad partizanov z Italijani v Moravški gori

Po napadu na Bučko 1. in 2. novembra 1941. je partizanski oddelek s približno petindvajset borci kot prvi prišel na območje Dol, Preske in Moravške gore. Nemci so jih nenehno zasledovali in napadali. Slabo vreme in sneg sta partizane zelo ovirala pri uspešnem izmikanju. Dne 14. novembra so jih Nemci izsledili in jih hoteli napasti. Partizani so se pravočasno umaknili in pri Podpeči prešli nemško-italijansko mejo in prišli v Moravško goro.³ V globokem snegu in snežnem metežu so Nemci izgubili sled ter jih prenehali zasledovati.

Po prihodu v Moravško goro so se partizani nastanili pri Ribiču. Na stražo sta bila odrejena dva borca, Maks Henigman, doma iz Dolenjskih Toplic in še en partizan.⁴ Italijani so izvohali ta partizanski oddelek ali pa so jim o njem sporočili Nemci, morda so jih izdali domačini, in jih napadli v Ribičevi hiši. V spopadu sta padla oba stražarja. Borba je trajala več kakor dve uri, nato pa so se partizani umaknili proti Vodicam in dalje ob meji proti Šentrupertu.

V tej borbi je bil en partizan laže ranjen v trebuh. Ker ni mogel z oddelkom nadaljevati poti, se je zatekel k Lenartovim v Moravško goro. Potreboval je zdravniško pomoč. Zdravnika, ki ga je organiziral Vidmar, pa ranjenec ni mogel pričakati, zato je po zvezi prišel k nam v Tihaboju. Z bratom Mirkom in Slavkom smo organizirali prevoz v Mokronog do Majcnovih. Odpeljal ga je Mirko. Med Tihabojem in Selom ju je srečala italijanska patrulja, ki je hitela z Mirne v pomoč gabrovski posadki. Ustavila ju je in začela povpraševati, kaj se je zgodilo v Sv. Križu. Mirko in partizan sta se izgovarjala, da ničesar ne vesta. Italijani so po krajšem prerekanju potegnili ranjenca z voza. Ta je izvlekel pištolo in hotel streljati. Italijani so ga zbili na tla in ga ustrelili. Mirka so tisti dan pustili naprej, ker se je izgovarjal, da pelje žito v mlin ter da je partizan samo prisedel na voz. Naslednji dan pa so ga prišli iskat in ga odpeljali na Mirno v zapor. Vzeli so tudi konje in voz. V zaporu je ostal dva dni. Ker mu niso mogli ničesar dokazati, so ga izpustili. Med zasliševanjem so ga močno pretepali. Mrtvega partizana pa so Italijani odpeljali na Mirno in ga tam pokopali.

Na svetokriškem pokopališču sta bila pokopana tudi Maks Henigman in še neznani stražar. Župnik Erzín ni dovolil, da bi ju pokopali na ljudem

³ Zbornik 6/1, dokumenta št. 163 in 196.

⁴ Njegovo ime ni znano.

primeren način, zato so oba zagrebli takoj za ograjo v tako imenovano ne-blagoslovljeno zemljo in brez vsakršne pogrebne slovesnosti. Italijani pa so ju po nekaj dneh odkopali, fotografirali in spet zagrebli.

Nemci so v svojem poročilu o tem partizanskem oddelku in spopadu v Moravški gori takole pisali:

»14. novembra 1941. napadena banda, ki je štela okoli 20—25 ljudi, verjetno en del tiste, ki je bila prejšnji dan zapažena okoli 09.30 ure dopoldne na Borovaku, občina Polšnik. Od tukaj je odšla v smeri meje rajha, proti Podpeči. Nadaljnje zasledovanje od strani polšniške posadke je bilo nemogoče zaradi velikega snežnega meteža, ki je takoj zakrival vse sledi. Še istega dne je bila preganjana banda primorana pri Vodicah sprejeti borbo z italijanskimi vojaki. V tej borbi naj bi imeli komunisti 10 mrtvih, zajetih pa naj bi bilo 11 vojakov. Če so Italijani imeli kaj izgub, ni znano oziroma ni točno dognano. Oddelki žandarmerije, zaščitne policije in obmejne carinske straže niso imeli izgub. Med zajetimi komunisti je tudi rimsko-katoliški duhovnik — vodja bande. Ujetnike bi bilo potrebno predati rajhu. Po sledeh je videti, da je ostanek bande pobegnil ob meji proti Šentrupetu. V tem kraju o tej bandi ni bilo več slišati.«⁵

To poročilo so Nemci sestavili 20. novembra 1941. leta na poveljstvu žandarmerije v Trbovljah, od koder so ga poslali komandantu žandarmerije pri šefu civilne uprave za Spodnjo Štajersko v Mariboru. Poročilo je v marsičem netočno. Italijani so oddelek napadli naslednji in ne isti dan, ko je polšniška posadka zgubila sled za njim. Podatke o številu mrtvih in zajetih so Nemci dobili od Italijanov ali pa so jih sami dodali, da bi prikazali uspeh v borbi s partizani. Tudi navedba o zajetem vodji partizanov — duhovniku je izmišljena, verjetno so jo dodali Nemci.

Tega partizanskega oddelka in spopada z Italijani pa se Miha Marinko takole spominja:

»Po napadu na Bučko se je partizanska skupina umaknila na italijansko okupirano ozemlje. Ko so partizani pri Telčah hoteli spet nazaj na nemško stran, v cono izseljevanja, so ugotovili, da so Nemci in Italijani zaprli mejo z močnimi vojaškimi oddelki. Zaradi tega so partizani odšli na Okrog nad Šentrupertom, kjer so ponovno prestopili mejo. Nemci in Italijani so partizane ves čas zasledovali. Partizanska skupina je spretno manevrirala v prostoru med Moravčami, Litijo, Kumom in Šentrupertom. V Moravški gori so jih Italijani napadli. V borbi je padel Maks Henigman. Grupa je nato krenila v gozdove nad Šentrupertom.«⁶

Ta borba je močno odjeknila med prebivalstvom. Od tedaj se je vedno več govorilo o partizanih, pogovori pa so odslej bili skoraj javni. Slišale so se razne govorice, da so imeli Italijani v spopadu s partizani v Moravški gori 5 mrtvih in nekaj ranjenih. Mrtve so menda s kamioni odpeljali v Trebnje.

Žrtev tega spopada pa je bil tudi kmet Janez Ribič iz Vodic. Iz maščevanja in objesnosti so Italijani po borbi zažgali tudi hišo Antona Ribiča, njegovo

⁵ Zbornik 6/1, dokumenta št. 163 in 196.

⁶ Zbornik 6/1, opomba k dokumentu št. 63.

družino in več vaščanov pa za nekaj dni zaprli v Gabrovki. Po natančnem in večdnem zasliševanju so jih izpustili.

Rajonski odbor OF v Gabrovki je čez zimo od 1941. na 1942. leto pripravljaval odhod fantov v partizane. Razen tega je vzdrževal še zvezo in po strogo tajnih kanalih sprejemal in vodil razne organizatorje odpora. Po tajni zvezi je prišel v Gabrovko do Vidmarjeve trgovine Franc Rozman-Stane z Mirkom Zlatnarjem. Prišla sta 24. novembra 1941. leta pozno zvečer v spremstvu Albina Vozlja. Pri Vidmarju sta prenočevala in nato zgodaj zjutraj odšla po zvezi naprej. Domači fantje Ivan Burja, Robi Borštnar in Franc Kožamelj pa so ju ponoči varovali. Na podoben način je prišlo tisto zimo prenočevat k Vidmarju še več vodilnih tovarišev. Za delo odbora so vedeli tudi nekateri, ki niso bili njegovi člani. To sta bili hčerki Tinčka Fakina, Karolina in Angela, pa tudi Vidmarjeva žena. Njeno delo je bilo še posebno koristno, ker je dobro govorila italijanski jezik in so ji Italijani nekam bolj zaupali kakor drugim. Vse to je spretno izkoriščala in o vsem, kar je zvedela, obveščala svojega moža.

Franc Marin, ki je bil rudar v Trbovljah, je bil tudi močna opora in čvrsta zveza med gabrovskimi aktivisti in trboveljsko organizacijo odpora. Žal, to ni dolgo trajalo. Marina so Nemci kmalu odkrili, ga zaprli ter že 21. 12. 1941. leta ustrelili kot talca v Mariboru. Bil je prva žrtev med gabrovskimi aktivisti OF.

Priprave in selitev obmejnega nemškega pasu

Nemci so začeli kmalu po okupaciji pripravljati selitev slovenskega prebivalstva iz okupirane cone med Savo in nemško-italijansko mejo. To akcijo so zelo skrbno pripravili. Med predvidenimi preseljenci so delali tudi močno politično propagando. Obljubljali so jim namreč vse mogoče, samo da bi jih lažje dobili v past. Med drugim so jim obljubljali lepa in tudi večja posestva v Šleziji. Ker so se Nemci bali, da bi kmetje prodali živino, so jim obljubljali toliko živine na novih posestvih, kolikor bi je tukaj pustili. Seveda je bilo to za mnoge slovenske kmetovalce zelo privlačno.

Proti nemški propagandi in ukrepom za selitev pa so odločno nastopili aktivisti OF. Ljudje so zato spregledali nemške načrte in se vedno bolj odločali za prepričljive nasvete aktivistov. V veliki večini so začeli preseljevati vse, kar se je dalo, na italijansko stran. Pri tem so bili na boljšem tisti, ki so imeli v Moravški gori vinske hrame ali zidanice, v katerih so si na hitro uredili zasilna bivališča.

Do konca novembra 1941. leta so Nemci končali z vsemi pripravami za selitev. Medtem pa so že vsi tisti posestniki s Čepelj, Gobe, Preženjskih njiv, Preske, Jelenja, Kala, Dol, Dobovice, Borovaka, Hudih raven, Brda, Prevalja, Podpeči, Javorja in še nekaterih drugih vasi, ki se Nemcem niso dali seliti, preselili, kar so mogli, na italijansko stran. Prepeljali so živino, najnujnejše pohištvo, obleko in perilo ter razno orodje in kmetijske pridelke, skratka vse, kar so rabili za delo in preživljanje svojih družin na novih domovih. Večina je, še preden so jih začeli seliti, zapustila domove in se preselila

v Moravško goro in druge kraje, kjer so našli zasilna bivališča. Naselili so se po Moravški gori, v Gabrovki, na Oreškem hribu in tja do Mirne in Šent-ruperta.

Ko so nemške okupacijske oblasti zvedele, da domačini bežijo na italijansko stran, so strogo prepovedale odvažati premoženje in premičnine. Toda, to ni prav nič pomagalo. Ljudje so prevažali vse, kar so mogli in kar jim je lahko prišlo prav na novih domovih. Niso se zbal niti razglasov, ki so najavljali smrtne kazni za odvažanje lastnega premoženja. Volja do življenja in ljubezen do rodne slovenske zemlje sta bili močnejši od nemških ukrepov in groženj.

Seveda pa je bilo tudi precej takih, ki so čakali Nemce križem rok. Ti so popisali živino, kmečke vozove, orodje, kokoši, prašiče in drugo in se temeljito pripravili za selitev na obljubljena bogata šlezijska posestva. Še sami niso hoteli pred odhodom ničesar pojesti, ker so se bali, da potem ne bodo toliko dobili. Ti lahko še danes povedo, kaj jih je čakalo v »boljši domovini« pri Nemcih, saj so po vojni spet radi prišli na svoje zapuščene domove.

Med najbolj aktivnimi in prizadevnimi propagandisti za preselitev na italijansko okupirano stran so bili Vrtačnikovi z Dol, Sokolovi z Jelenja, Vidmarjevi s Čepelj, Potrbini s Preženjskih njiv, Golobovi z Borovaka, Celestinovi iz Sopote in še mnogi drugi. Ti so mnogo pripomogli k temu, da se je toliko ljudi še pravi čas preselilo in pobegnilo nemškim stražam v vseeno nekoliko svobodnejše kraje. Večina teh ljudi se je potem tudi vključila v osvobodilno gibanje. Izjeme so bili le posamezniki.

Tudi rajonski odbor OF v Gabrovki je aktivno delal na tem, da so se kmetje preseli na italijansko stran. Sodelovali so tudi aktivisti z Mirne in Mokronoga. To je bilo težko in žalostno delo.

Bilo pa je tudi nekaj sebičnežev, ki so to stisko hoteli izkoristiti za sebe. Bili so na obeh straneh meje. Ti so pobirali in odvažali čez mejo, kar se je dalo, in potem tisto, česar niso sami rabili, preprodajali po visoki ceni. Mnogim je ta nepravična trgovina kar dobro zacvetela.

Nekateri pa so delo okoli selitve drago plačali. Nemci so bili namreč dosledni. Vsakogar, ki so ga zasačili pri odvažanju imetja na italijansko stran, so takoj ustrelili. Tako so izgubili življenje Lojze Tomc s Preske, Tone Tomc iz Moravske gore, Franc Podlogar iz Velike Gobe in še nekateri.

Italijani niso branili prevažati imetja z nemške na svojo stran in so bili v vsem le neprizadeti opazovalci. Iz nepojasnjenih vzrokov pa je vendar prišlo nekoč do prerekanja z izseljenci. Posredoval je Anton Grčar iz Moravč, ki se je prerekal z italijanskimi vojaki ter branil izseljence. Vojake je tudi zmerjal, zato so ga odvlekli proti Javorskemu Pilu in ga tam blizu ustrelili.

Prav tako sta prišla Nemcem v roke Rudi Rappel in moj brat Mirko. Rudi je šel v tistih dneh po govedo. Nemci so ga z živino vred prijeli. Vzeli so mu govedo, njega pa pognali nazaj na italijansko stran. Tudi Mirko je šel še z nekom po govedo, ki je ostalo na opuščenih posestvih. Ponoči 4. januarja 1942. leta sta odšla čez mejo. Govedo sta res dobila, a na poti so ju nekje pri Brdu Nemci prijeli. Tovariš je takoj pobegnil, Mirko pa je moral pod stražo peljati govedo na Dole. Tam so ga zaprli. Zasliševali so ga celo noč in ga tako tople, da drugi dan ni videl na eno oko. Tisto noč je

bil tudi obsojen na smrt z ustrelitvijo. Vendar mu je še ponoči uspelo pobegniti iz zapora in srečno priti domov na italijansko stran. Streljan bi moral biti 6. januarja 1942. leta. Odtlej ni več poskušal stopiti na nemško stran, dokler ni postal partizan.

Priprave za odhod v partizane

Pozimi od 1941. na 1942. leto so domači fantje, ki so bili že organizirani v OF, priredili igro v prosvetnem domu. Ker niso mogli drugače, so delali pod varstvom prostovoljnega gasilskega društva.⁷ Režiral je Robi Borštnar, igrali pa so Drago Miklič, Rudi Rappel in drugi.

Ko so se pripravljali na igro, so odkrili skrivališče orožja pod odrom. Našli so šest pušk, štiri samokrese ter večjo količino nabojev, ki jih je skril gabrovski organist Franc Bernard. Orožje so nameravali zvečer prenesti v svoje skrivališče, pa so ugotovili, da je medtem organist z Janezom Trinkom odnesel orožje. Fantje so hiteli za njima. Dobili so samo municijo. Rudi Rappel, ki je bil največji in najmočnejši, si jo je zadel na ramo in jo odnesel v novo skrivališče. Spotoma so ga ustavili Italijani in ga vprašali, kaj nosi. Dejal jim je, da staro železo Šinanu, ki ga kupuje, ker je kovač. Italijani so mu verjeli in ga pustili dalje. Tako mu je uspelo odnesti municijo na varno.

Sredi marca 1942. leta so dobili gabrovski aktivisti vabila, naj se udeleže sestanka aktivistov in simpatizerjev OF širšega območja. Sestanek je bil v gozdu blizu Trebanjskega vrha. Za Gabrovko sta se ga udeležila Robert Vidmar in Robi Borštnar, vodil pa ga je Omahen iz Trebnjega. Na tem sestanku so se pogovarjali o pripravah za odhod v partizane in o nadaljnjem razvoju in delovanju OF.

Prvo nedeljo v aprilu so tudi gabrovski aktivisti sklicali sestanek v Rjavki. Sestanek, ki ga je vodil Vidmar, je bil po drugi maši pri Veliki luži. Zbranim je govoril Niko Šilih-Boris Nikič, tedaj politkomisar v partizanskem taborišču za Petelinjekom. Z njim so bili partizani Vinko Jurca, po domače Korošček Vinko, in brata Rudi in Anton Mrzel, po domače Jurkova, vsi iz Štorovja, ki so odšli v partizane že 28. marca 1942. leta. Razpravljali so, kako bi čim prej okrepili partizanski oddelek za Petelinjekom. Domenili so se, da bodo domačini storili vse, da bo čim več prostovoljcev odšlo v partizane.

Med 20. in 25. aprilom je bil vaški sestanek v Tihaboju, ki sva ga pripravila midva z bratom Mirkom. Vodil ga je Franci Jerič iz Mokronoga, ki je bil tudi že partizan. Z njim je bil tudi partizan Stane Krištof-Gangster. Sestanek je bil pri Potrebuježu ali Ivanšču, kakor se je po domače reklo pri hiši. Udeležilo se ga je kakšnih dvajset ljudi. Bili so gospodar Jože Potrebujež, njegova žena Jožefa, najina mama, Slavko in Mirko Jerič, Komatova fanta Tone in Franc, Vinko in Tone Žitnik, Stanko Brodnik in še nekaj domačinov.⁸

⁷ To organizacijo so Italijani dovoljevali.

⁸ Žal, ni mogoče navesti vseh udeležencev sestankov ne v Rjavki ne v Tihaboju, ker so mnogi padli, preživeli pa se ne spominjamo vsega, da bi mogli zanesljivo navesti vsa imena.

Franci Jerič je poudarjal, kako potrebno je, da gre čim več fantov med partizane. Na široko je govoril o mednarodnem političnem položaju in posebno razlagal, kako gre na sovjetskih bojiščih in kako se razvija upor pri nas v Sloveniji in v Jugoslaviji. Tudi na tem sestanku smo se dogovorili, da bo prav kmalu odšlo v partizane več vaških fantov. Nekateri so hoteli oditi takoj, toda Franci se s tem ni strinjal. Naročil je namreč, naj ostanejo na terenu in pripravijo še več drugih fantov.

Sredi aprila so se spet zbrali gabrovski fantje pri Tinčku Fakinu v Moravški gori. Tam jim je govoril Edi Grčar, ki je bil že takrat komunist in je dajal navodila domačinom, kako se morajo vesti pred razrednim sovražnikom. Govoril je o partizanski hrabrosti, poštenosti in tovarištvu. Med fanti je bilo zelo napeto. Dogovorjeno je bilo, da opravijo še zadnje priprave za odhod v partizane.

Dne 24. aprila so Gabrovčani spet imeli sestanek v Rjavki pri Veliki luži. Nanj so prišli tudi Rudi Rappel, Drago Miklič, Nace Zavrl-Tomažev, Alojz Hostnik, Franc Kotar, Anton Resnik in še nekaj drugih. Priti pa ni mogel Robi, ker so ga italijanski vojaki prestregli ravno tedaj, ko je bil na poti proti Rjavki. Prav tako ni prišel Franci Kožamelj, ker je čakal Robija in so tudi ponj prišli Italijani. Komaj sta se izgovorila, da so ju izpustili, nista pa več mogla priti na sestanek. Zato je druge skrbelo, kaj se je zgodilo. Zborovali so brez njiju. Tudi zdaj je govoril Šilih. Tokrat je zahteval, naj gredo že tisti dan v partizane. Fantje pa so ga prepričevali, da bi ostali še čez nedeljo doma, ker bi se radi še malo povesečili s svojimi dekleti. Šilih se dolgo ni dal pregovoriti. Slednjič je s težavo le pristal na to. Sporazumeli so se, da bodo prišli vsi zbrani v ponedeljek v partizane. Nato so se zadovoljni razšli.

Medtem pa je v Gabrovki nastal že drugačen položaj. Robi in Franci sta imela veliko težav, preden se jima je posrečilo izvleči se Italijanom iz rok. Zato so drugi fantje sprevideli, da ne bo nič z nedeljskim veseljem, ker so se bali Italijanov. Rudi Rappel in Drago Miklič sta tisto noč po sestanku spala na Cvajerjevem kozolcu. Zvečer 25. aprila je prišel Rudi k Robiju, pripravljen za odhod v partizane. Tudi Robi je bil že pripravljen. Skupaj sta odšla na dogovorjeni kraj v gozd Rjavka in se tam sešla z Janezom Burjo in Francijem Kožameljem. Nato so vsi šli na javko v Petelinjek in odtod v taborišče partizanskega odreda, ki se je tedaj nahajalo komaj nekaj sto metrov od Rokavčeve hiše.

Italijanski vojaki so preiskovali pri Hostnikovih prav takrat, ko je Lojze bil na sestanku v Rjavki in se ni mogel več vrniti domov. Izgubil je zvezo z Robijem, ki je medtem že odšel v partizane in ki je edini vedel za javko v Petelinjeku. Toda Lojzeta so opozorili, da ga mislijo Italijani internirati, zato se je takoj odpravil v partizane. Po enem dnevu iskanja je šele našel partizanski oddelek.

Naslednji dan, ko je prva skupina odšla v partizane, so Italijani prišli iskat Draga Mikliča. Ta je moral italijanskim vojakom odgovarjati za vse svoje prijatelje, ki so izginili. Zelo trda mu je predla. Ni vedel, kako bi se izmazal. Končno se je znašel. Italijanom je rekel, da bo, če ga izpustijo, poiskal domače fante in jih pripeljal domov. Italijani so mu verjeli. Takoj so ga izpustili in 27. aprila je obvestil Antona Resnika na Gabrski gori,

brata Naceta in Jožeta Duška v Moravčah ter Edija Grčarja, da so se takoj odpravili v partizane. Za njimi je odšel tudi Franci Kotar iz Gabrovke.⁹

Naslednje dni je šlo še več fantov v Petelinjek. Med prvimi so bili Anton Kožamelj, Niko Mevželj, Janez Sapor-Urbanov Janez in brata Stane in Pavle Golob iz Moravske gore. Kmalu za njimi so šli v partizane tudi drugi. V dobrem tednu dni se je za Petelinjekom zbralo precej novih borcev. Oddelek se je razvil v močno oboroženo enoto. To je bila prva četa krškega odreda, ki sta ji poveljevala Dušan Švara-Dule kot komandir in Niko Šilih-Boris Nikič kot komisar.

Med pripravami za odhod v partizane so na gabrovski teren večkrat prihajali tudi politični aktivisti iz okrožja, med njimi tudi Lado Ambrožič-Novljan. Po odhodu prvih skupin so se priprave za nadaljnje vstopanje fantov v partizane še nadaljevale.

Dne 5. maja je župnik Erzin v pridigi grobo napadel osvobodilno gibanje in domače fante — partizane. S prižnice je vpil o komunistični zaroti in grozil, da bo vse, ki karkoli delajo za komuniste in upor, dosegla roka pravice okupatorske oblasti, če takoj ne opuste takšne dejavnosti. To je završalo med ljudmi, kakor da bi podtaknil ogenj v streho! Tudi partizani so zvedeli za to.

Ker so Gabrovčani vedeli, da ima njihov organist še skrito municijo in orožje, so partizani oboje hoteli čim prej dobiti v svoje roke. Po zvezah so se dogovorili, naj bi organist iz Gabrovke šel 5. maja na Čatež, partizani pa bi ga počakali v drugem velikem ovinku pod Čatežem ter ga prisilili, da bi povedal, kje ima orožje in naboje. Vse je bilo pripravljeno in do podrobnosti urejeno. Zgodilo pa se je nekaj povsem drugega. Zaseda, ki jo je vodil vodnik Čičerka, se je z lahko strojnico razporedila v gozdu nad cesto. Namesto gabrovskega organista pa se je s kmečkim vozom pripeljala iz Gabrovke skupina italijanskih vojakov. Partizanska zaseda jo je napadla. Čeprav se je v strojnici zataknil naboj, so pobili dva Italijana, eden pa je ranjen ostal na bojišču. Takoj po spopadu se je pripeljal z vozom Franc Petje s Klanca, ki je vozil pošto iz Gabrovke v Trebnje in nazaj. Ranjeni Italijan je zahteval, naj ga vzame na voz, Petje pa tega ni hotel. Še istega dne popoldne so prišli Italijani ponj na dom in ga odpeljali v zapor v gabrovsko postojanko. Zaprli so ga v Valnarjevo hišo, kjer so bili karabinerji. Vso noč in ves dan so ga zasliševali in mučili ter ga 19. maja z rokami zvezanimi na hrbtu vrgli skozi okno na cesto. Petje je bil na mestu mrtev. Prav tako so pobesneli Italijani 5. maja zvečer ubili v Gabrovki Cvarjerjevega hlapca Rovanska, ki se je vračal z njive domov.

Partizani so v Moravški gori ujeli nemškega vohuna Hinka Humarja iz Polšnika. Bil je sin trgovca, ki je prej imel trgovino v Gabrovki. To hišo je kupil Valnar nekaj let pred vojno. Humar je dobro poznal razmere v vasi, zato je prišel vohunit čez mejo. Partizanska patrolja ga je ujela in ga odpeljala v svoj tabor Petelinjek. Tam so ga dali pod stražo. Humar je imel s seboj velikega dresiranega psa volčjaka. Ker je prosil partizane, naj bo pes pri njem, so mu ustregli. Ponoči je pobegnil in partizani ga niso videli nikoli več.

⁹ Ta je bil kasneje komandant prvega bataljona devete brigade, pa je spomladi 1944. odšel v plavo gardo, kakor trdijo preživeli borci te brigade.

V enoti v Petelinjeku je bil tudi partizan Alojz Božič iz Moravč. Pred tem je bil že partizan v revirskem oddelku. Tam je prosil svoje nadrejene, naj ga puste v domači kraj, ker ima skrito težko strojnico. Odšel je s še enim borcem domov. Več dni sta se potikala po Gabrski gori, Kamnem vrhu in Gobniku. Stikala sta za strojnico. Ker je nista našla, je spremljevalec zahteval, da se vrneta nazaj v revirski oddenek. Lojze ni hotel tja in je ostal v svojem kraju, njegov tovariš pa se je vrnil in poročal, kako jih je Lojze potegnil za nos. Ko je Lojze dobil zvezo s partizani v Petelinjeku, se jim je takoj priključil in bil nato nekaj časa partizan med svojimi domačimi ljudmi. Med akcijami in na patroljah pa je izsiljeval ljudi na terenu.

Ko se je nekega dne partizanski oddelek razporedil v svojem taboru v vojaško vrsto, je v njej stal tudi Lojze. Postal mu je nekaj sumljivo. Naenkrat je skočil iz vrste in si iz puške pognal kroglo v glavo. Zadetek pa ni bil smrten. Takoj so ga obvezali. Lahko je še sam hodil. Vojaško sodišče ga je obsodilo na smrt zaradi dezerterstva in izsiljevanj. Kazen so tudi izvršili.

Umik Italijanov. Osvobojeno ozemlje Gabrovke

Nekaj dni po uboju Petjeta so prišli v Gabrovko fašisti v dveh skupinah. Ena močna skupina je prišla iz Trebnjega čez Čatež, druga, prav tako močna, pa z Mirne skozi Tihabojo. Italijani v gabrovski in moravški postojanki pa so se medtem že pripravili za odhod. Ko sta se oba vojaška oddelka združila v Gabrovki, so se 25. maja vsi Italijani umaknili čez Čatež na Veliko Loko in nato v Trebnje. Spotoma so tudi pobirali telefonske kable. Fašisti so prišli le varovat odhod vojakov iz postojank.

Ko so se Italijani umikali iz Gabrovke, so odpeljali s seboj Poldeta Marina, ki je aktivno delal za OF. Bil je tesno povezan z vsemi aktivisti. Tokrat pa je Polde naredil napako, ker se ni umaknil na varno za toliko časa, da bi Italijani odšli. Ti so takrat odpeljali tudi Antona Višnikarja. Oba so poslali v italijansko internacijo.

Po odhodu italijanskih posadk je nastalo svobodno ozemlje od Mirne do Trebnjega ter prek Velike Loke do Št. Lovrenca, na drugi strani pa prek Temenice in Primskovega do takratne razmejitvene črte med Italijo in Nemčijo. Obrobne postojanke so bile kljub številčni premoči preslabotne, da bi lahko vdirale na to ozemlje. Italijani se niso upali sem vse do velike italijanske ofenzive, Nemci pa so le od časa do časa prišli čez mejo na Vodice, Brezovo in v Moravško goro, pa še to predvsem zaradi vina. To zaokroženo in precej veliko svobodno ozemlje je omogočalo nov razvoj partizanstva v tem kraju.

Tisti dnevi od 5. maja do odhoda Italijanov iz gabrovske in moravske postojanke so bili najbolj hudi za domačine, posebno za aktiviste in mlade fante, ki so čakali, da bi šli v partizane. Po napadu na italijansko patroljo se je namreč iz Petelinjeka premaknila Duletova četa. Vse zveze s partizani so se tako razdrle. Četa je za Petelinjekom še nekaj časa čakala, nato pa je okoli 25. maja odšla na Blatni klanec. Za Petelinjekom je nekaj dni ostala le še majhna skupinica partizanov, potem pa se je tudi ta umaknila za glavnino.

Okoli 25. maja je v Petelinjek prišel Franci Jerič iz Mokronoga s še nekaj partizani. To so bili Gangster, Miklavž, Dominik-Mali in še en partizan. Takoj so se prek javke povezali s terenci v Gabrovki in Tihaboju.

Že naslednjega dne smo se tej skupini priključili prvi fantje iz Tihaboja in prišli v tabor midva z bratom Mirkom ter Franc Komat.¹⁰

Čez nekaj dni je prišlo v partizane še več fantov z vsega osvobojenega ozemlja. Večina je prinesla s seboj tudi orožje in naboje. Novi partizanski oddelek je rastel iz dneva v dan. Postal je drugi vod druge čete krškega odreda. Komandir je bil Miklavž, politdelegat ali politkomisar, kakor smo ga imenovali, pa Franci Jerič. Vod je pripadal četi, ki se je nahajala na Blatnem klancu in sta ji poveljevala komandir Čenč-Prlek in politkomisar Stane Potočar-Lazar.

Osvobojeno ozemlje pa je bilo potrebno tudi organizirati tako politično kot upravno. To ni bilo preveč težko. Dotedanji odbor OF je delal še naprej. Od starih aktivistov so ostali v njem še vedno predsednik Vozelj in člani Sotlar, Vidmar in Fakin. Izpopolnili pa so ga še z nekaterimi drugimi člani.¹¹ Organiziran je bil tudi rajonski narodnoosvobodilni odbor, ki je deloval v prostorih prejšnje občinske uprave. Predsednik je bil Jože Koren s Tlake, ki je bil pred tem tako imenovani italijanski župan. Ker ni storil nič slabega, ampak je bil nam naklonjen, je postal še »partizanski župan«.¹²

Tajnik odbora, ali bolje odborov pisar je bil Janez Vavtar, ki je najbolje poznal občinsko poslovanje. Bil je občinski pisar že v stari Jugoslaviji in pri Italijanih in je ostal tudi v novem odboru. Odbor je začel z delom že sredi junija 1942. leta; njegovo področje je bila vsa bivša svetokriška občina pa tudi del bivše mirenske občine z vasmi Tihaboj, Lukovec, Brglez, Pečice, Ravne, Kompolje in Cirknik.

Odbor in aktivisti so pridno delali. Kmalu so organizirali šolski pouk, ker je učiteljstvo ostalo v Sv. Križu. Na terenu so zbirali hrano in druge potrebščine za partizansko enoto, ki se je nahajala na njihovem območju. Po vseh večjih vaseh so ustanovili vaške straže oziroma narodno zaščito. Komandir je bil Slak, bivši komandir žandarmerijske postaje in žandarmerijski narednik, njegov pomočnik pa Hren, prav tako žandarmerijski podnarednik v bivši Jugoslaviji.

Življenje se je na osvobojenem ozemlju kmalu skoraj popolnoma uredilo. Prebivalstvo je vse manj čutilo vojno.

Vsi, narodnoosvobodilni odbor, odbor OF in partizanski oddelek, pa so imeli za eno glavnih nalog pripraviti in vključiti vse sposobne fante in moške v partizansko enoto. NOO je razpisal splošno mobilizacijo. Začela pa se je ob koncu junija. Po vaseh so sklicevali mitinge. Na njih so aktivisti in partizani pojasnjevali potrebo po splošni mobilizaciji, zakaj sovražnik je bil še vedno močan. Uradno je bila mobilizacija prostovoljna. V partizane je lahko šel, kdor je hotel, nikogar niso silili k temu ali ga zaradi morda drugačne odločitve preganjali. Odziv je bil zelo velik. Iz Petelinjeka so odhajali v več

¹⁰ V hajki z belogardisti v začetku avgusta je bil ranjen v roko ter poslan domov na zdravljenje, kjer je ostal do kapitulacije Italije. Potem je bil poslan v dvanajsto brigado. Novembra 1943. leta je z bratom Antonom in Antonom Žitnikom pobegnil iz Karteljevega domov. Žitnik je potem odšel v belo gardo in padel marca 1945. kot belogardist v Suhi Krajini na Vršiču v spopadu s petnajsto brigado.

¹¹ Žal njihovih imen nisem mogel točno ugotoviti.

¹² Njegovi sinovi so odšli takoj po odhodu Italijanov v partizane.

skupinah domačini v druge partizanske enote, v Petelinjeku pa je nastala močna enota, ki je štela čez šestdeset borcev, skoraj samih domačinov.

Vsi prebivalci so se navduševali nad razvojem partizanske vojske. Nihče ni simpatiziral s sovražnikom razen svetokriške duhovščine, župnika Erzina in njegovega kaplana Albina Avgušтина, ki sta neke noči v začetku junija 1942. leta skrivnostno izginila iz Sv. Križa. V župnišču je ostalo precej vrednosti in drugih stvari, ki so jih domačini raznesli. Aktivisti niso dovolj pazili nanje in so pobrali le nekaj malenkosti, ki naj bi po njihovem mnenju prišle prav partizanski enoti.

Kmalu pa se je izvedelo, da se poraja na Dolenjskem neka nova vojska, bela garda. Vanjo ni tedaj odšel nihče z gabrovskega območja, iz sosednjega mirenskega kraja pa je odšla večja skupina mladih fantov, ne da bi se vedelo, kam. Ker se je na našem osvobojenem ozemlju nahajal samo vod partizanov, je imel veliko dela, predno je ugotovil, kam so izginili ti fantje in možje. Šli so v novo vojsko, v belo gardo.

Aktiv OF v Gabrovki se je močno razširil. Tistim, ki so že prej delali, so se priključili še drugi iz okoliških vasi. Delo vseh je bilo zelo pestro in živahno.

Ker je v partizane prihajalo vedno več novih borcev, je bilo treba skrbeti tudi za njihovo oborožitev. Vedelo se je, da je še dosti skritega orožja na terenu. Imeli so ga predvsem tisti, ki so ostali doma. Partizansko poveljstvo je s pomočjo rajonskega odbora OF organiziralo zbiranje. Zvečine so ga dali prebivalci sami, le okrog Čateža in Primskovega ga je bilo treba poiskati z akcijami. V kratkem se ga je nabralo toliko, da so bili vsi partizani oboroženi, pa ga je še ostalo dosti skritega na terenu.

Akcije gabrovskega partizanskega voda

Nemci so stalno hodili v Moravško goro po vino. To ni šlo v račun gabrovskim aktivistom, še manj pa partizanom. Morali bi jih napasti in jim nagnati strah v kosti, zato se je poveljstvo voda s komandirjem Miklavžem odločilo, da jih bo napadlo, kjer bo le priložnost. Med 10. in 15. junijem je šla trojka v akcijo. Vodil jo je Miklavž, z njim pa sva bila midva z Jožetom Markovičem. Odšli smo proti Javorskemu Pilu, da bi si ogledali teren. Tam so Nemci imeli mejni prehod, pri katerem je bila straža s tremi oboroženimi vojnimi cariniki. Po daljšem ogledovanju se je Miklavž odločil za napad. Napravil je načrt in ga nama razložil. Počakali smo do mraka. Ko se je dobro stemnilo, smo se splazili do samega prehoda. Komandir je skočil na vojaka, ki je bil na straži. Svojo službo je precej malomarno opravljal, saj je sedel in zato tudi ni slišal Miklavža. Ta ga je zgrabil tako močno za vrat, da Nemec ni utegnil niti zakričati. Medtem pa sva midva z Jožetom skočila k baraki, jo zametala z bombami in po eksploziji pobrala orožje ter nekaj opreme. Na koncu smo še zažgali barako. Nemci iz Javorja so takoj posredovali, a je bilo zaman. Akcija je bila končana. Plen je bil kar bogat: tri puške in samokresi ter nekaj nabojev, uniforme in vojaške opreme.

Sredi julija je bil poklican del našega voda v akcijo za usnje v Mokronog. Akcijo je opravila enota, ki je delovala okrog Mokronoga, mi pa smo jo zavarovali. Iz tovarne so pobrali usnje, čeprav so bili Italijani v trgu. Na desetih

vozovih so usnje pripeljali v Tihaboj in ga spravili v kleti pri Potrebuježevih. Nato so organizirali izdelovanje čevljev za vse tiste partizane, ki so bili slabo obuti ali brez obuval. Vsi gabrovski in okoliški čevljarji so delali obutev za nas.

Nekaj dni po tej akciji, prvo julijsko nedeljsko popoldne, je bila akcija za živino. Petnajst partizanov, ki jih je vodil komandir Miklavž, je odšlo iz petelinjskega tabora na Vodice, kjer so zvedeli, da se onkraj meje na Čepljah nahajajo pri govedu samo Kočvarji in da so slabo oboroženi, najbrž samo z nekaj puškami. Komandir se je odločil, da jih bo s svojo skupino presenetil. Dobro uro pred mrakom so partizani iznenada napadli Čeplje. Kočvarje so zatekli ravno pri mizi na vrtu. Igrali so karte in pili jabolčnik. Miklavž je svojim fantom prepovedal streljati nanje. Partizani so se previdno in počasi približevali Kočvarjem in nato z orožjem, pripravljenim na strel, stopili prednje. Vdali so se, le nekaj jih je zbežalo. Partizani so brž odvezali in odgnali iz hlevov sedemnajst glav živine ter jo pognali na cesto. V dobre pol ure je bilo vse končano. Čredo so nato partizani odgnali proti Brezovemu. Komaj pa so prišli do vasi, že je iz Dol za njimi pripeljal kamion nemških vojakov. Partizani z govedom so bili še v vasi, zato je zaščitnica začela takoj streljati na prihajajoči kamion. Ustavil se je, Nemci so poskakali z njega in poiskali kritje. Začeli so streljati v vas in v strelskem razporedu nadaljevali pot. To pa je bilo že dovolj, da so medtem partizani vso živino odgnali v gozd za Brezovim, zaščitnica pa se je umaknila po Moravški gori v Sv. Križ. Nemci so nekaj časa iskali govedo po Brezovem, a so jim vaščani povedali, da zastonj, ker so partizani s čredo že v gozdu. Medtem se je že tudi popolnoma stemnilo, zato so Nemci opustili iskanje. Zlezli so na kamion in se odpeljali praznih rok na Dole. Partizanska akcija je tudi tokrat odlično uspela. Poleg goveda so zaplenili še nekaj pušk in vojne opreme. Naslednjega dne je Miklavž ukazal svojim borcem, naj zaplenjeno nemško uniformo razdele tako, da bo vsak v enoti imel kakšen del. To naj bi bilo za »moralo« borcem in okoliškim prebivalcem.

Domači aktivisti so obvestili partizane, da Urbanova Vinko in Lojze iz Vodic vohunita za Nemce. Poveljstvo našega voda je ukazalo svoji patrulji, naj oba opozori. Ker ni našla Urbanovih bratov doma, je opozorilo sporočila staršem. Toda tudi to ni nič pomagalo. Potem se je poveljstvo odločilo, da bo obračunalo z njima, ker sta še naprej vohunila za partizani in aktivisti. Tudi drugič ju partizani niso dobili doma. Pravočasno sta se umaknila na nemško stran pod zaščito Nemcev. Za kazen pa so partizani vzeli Urbanovim vola. Potem je odšla še vsa družina pod nemško zaščito, kjer je ostala do konca vojne.

Nastop bele garde

Ker se je že dalj časa slišalo, da se pojavljajo okoli Šentruperta in pod Gorjanci nekakšni partizani s čudnimi navadami in vedenjem, je proti koncu julija prišlo v Petelinjek sporočilo partizanskega poveljstva, naj bo tudi naš vod na gabrovskem območju previden in buden, da nas ne bi kaj iznenadilo. Neznani in čudni partizani so se tedaj izdajali za tako imenovani štajerski bataljon. Med 5. in 7. julijem je bil ves naš vod poklican iz Petelinjeka na

Blatni klanec v skupno akcijo proti temu bataljonu, ki so ga že pred tem gorjanske partizanske enote razkrinkale in ga razglasile za belogardistično enoto. Našega oddelka ni bilo na gabrovskem območju celih deset dni. Dne 11. julija 1942. leta je prišlo do spopadov med belo gardo in drugo četo krškega odreda. V sestavi te enote je bil tudi naš vod.¹³

Med našo odsotnostjo pa je na gabrovsko območje prišla druga partizanska enota. Trdili so, da so štajerski bataljon. Nasedli so netočnim podatkom menda nekaterih gabrovskih terencev in so zato ubili tri ženske, ki po preverjenih podatkih niso zagrešile nič tako hudega, da bi zaslužile tako kazen. Poleg tega so ti partizani ostrigli nekaj deklet v Gabrovki in v okolici, čeprav tudi za to niso imeli razlogov. Ta partizanski oddelek je sploh ravnal preveč samovoljno. Jemal je kmetovalcem živino in hrano, čeprav je bila na terenu organizirana preskrbovalna služba za partizanske enote. — Vse te nepravilnosti so napravile precej nevšečnosti in povzročile mučen vtis in odpor domačinov. Ko se je vrnil naš vod, je bilo veliko dela, preden smo odpravili vse posledice. Kljub temu da so bili vsi trdno prepričani, da je to res bila partizanska enota, še danes upravičeno dvomimo, če so to počeli res pravi partizani.

Okoli 15. julija je posebna udarna četa pod poveljstvom Čenča-Prleka in Naceta Majcna-Tarasa preganjala belogardiste od Krke pa vse do Tihaboja. Ker so partizani domnevali, da so belogardisti zvedeli za skladišče usnja v Tihaboju, je tja hitro odšel manjši oddelek vojske, da bi ga zaščitil. Drugi partizani pa so dalje preganjali bele. V dolini pod Tihabojem so belogardisti zaslutili, da je zanje preveč nevarno, če bi še naprej prodirali do Tihaboja, zato so se pod vasjo obrnili in mimo Lukovca in Pečic nadaljevali pohod proti Mirni. Partizanska udarna enota je bila že zelo utrujena, zato se je zadržala v Gabrovki na dvodnevnem počitku. Nato je zopet šla za belogardisti. V Tihaboju nas je ostalo osem partizanov, da bi varovali usnje in zbirali nove borce za partizansko vojsko. Organizirali smo tudi zbiranje orožja in municije. Utaborili smo se pod Žontovim kozolcem. Čez teden dni sta se na ta sektor vrnila Miklavž in Gangster, čez nekaj časa pa še en del voda iz akcije proti belim; tako je bil ves drugi vod druge čete krškega odreda zopet na gabrovskem območju. Stalno je prihajalo k nam tudi vse več novih botcev.

Zaradi varnosti se je partizansko poveljstvo odločilo, da bo skladišče usnja preselilo iz Tihaboja na varnejši kraj, v Petelinjek. Ko smo to napravili, smo se tudi sami utaborili v gozdu za Petelinjekom, ki je tako spet postal partizanska postojanka. Javka za naše taborišče je bila še vedno pri Petelinjskih oziroma Rokavčevih, kakor že takrat, ko je prišla v ta kraj prva partizanska enota.

Dokler je bilo skladišče usnja v Tihaboju, v kleti pri Ivanšču, je bilo domačim naročeno, da ga ne smejo nikomur odpreti in ne dovoljevati odnašati usnje, če za to nima ustreznega dovoljenja partizanskega poveljstva. Odsotnost partizanskega vodstva pa so izkoristili posamezni terenci in kljub strogi prepovedi ter brez dovoljenja na veliko odvažali usnje iz skladišča. Največkrat so ga vozili z vozičkom v Gabrovko in ga potem po Moravški gori prodajali za vino. V to umazano in nepošteno delo sta bila zapletena

¹³ Glej delo Frančka Sajeta Belogardizem (II. izdaja), str. 305—307.

zakonca Vidmarjeva (krojačeva) in Feliks Fakin. Najina mama, ki ji je bilo zaupano skladišče, je točno popisala vse, kar so terenci odnesli. Ko se je vrnila Čenčeva četa, ki je prišla v Gabrovko na krajši oddih, je zoper te terence uvedla postopek. Ker je bilo dokazano, da so iz skladišča odpeljali več kot sto kilogramov usnja, je posebno partizansko sodišče zakonca Vidmarjeva in Feliksa Fakina obsodilo na smrt z ustrelitvijo. Kazen so izvršili takoj zvečer na domačem pokopališču. Feliks Fakin pa je bil samo ranjen in je ponoči prišel k zavesti, pobegnil s pokopališča in odšel k Nemcem v Dole. Odtod so ga Nemci prepeljali v Maribor, obsodili kot komunističnega agitatorja in ga ustrelili.

Delo vaških straž in narodne zaščite

Takoj po odhodu italijanske posadke iz Gabrovke so začeli po večjih vaseh ustanavljati odbore vaše zaščite ali vaše straže, kot so jih imenovali. Te straže in odbori so pod Slakovim in Hrenovim vodstvom dobro uredili stražarsko službo. Vsaka vas je imela skupino oboroženih ljudi, ki je stražila ponoči in podnevi. Straže in odbori so bili med seboj povezani s kurirji.

Da bi lažje opravljali službo, so uporabljali kolesa ali pa konje. Za hitrejšo obveščanje pa so imeli tudi dogovorjena znamenja z zvonovi v vaških cerkvah. Kurirji so, če je bila nevarnost, hitro obvestili sosednje vasi in tudi partizansko poveljstvo. Tako sovražnik ni mogel presenetiti ne prebivalcev ne partizanov na osvobojenem ozemlju.

Toda posamezniki so se prijavili v vaše straže, kjer so se krili, da jim ne bi bilo treba v partizane. Tako so vaše straže močno narasle in presegle določeno število. Imele so tudi preveč orožja, ki ni bilo dovolj izkoriščeno, partizanski enoti pa ga je primanjkovalo. Zato se je poveljstvo našega voda odločilo, da bo člane vaških odborov in straž vključilo v partizanske vrste. S tem pa je poveljstvo prevzelo nase tudi skrb za obveščevalno službo in varnost osvobojenega ozemlja.

Konec julija 1942. leta je bila enota poklicana na Blatni klanec. Partizanska vojska se je reorganizirala. Oddelek z gabrovskega območja je postal druga četa tretjega bataljona dolenskega odreda. Na Blatnem klancu smo vsi partizani prisegli. Po tej svečanosti, ki je trajala dva dni, se je četa spet vrnila na gabrovski sektor. Tedaj ji je poveljeval komandir Miklavž, za politkomisarja čete pa je bil imenovan starejši partizan, ki je bil pred vojno zidar in se njegovega imena nihče več ne spominja. Za vodnike smo bili imenovani: za prvi vod Gangster, za drugi vod jaz in za tretji vod Ernest.

Četa je imela svoje operativno področje med reko Savo in železniško progo z Mirne čez Trebnje proti Št. Lovrencu in dalje čez primskovsko območje. Svoj tabor si je organizirala izmenoma v Petelinjeku, Tihabojski rebri, pri Čatežu in v Kriški rebri.

Takrat so bile vpoklicane vaše straže. Izdano je bilo povelje, da morajo vsi člani vojaških straž, ki so ostali doma, takoj izročiti orožje in naboje partizanom. Tako smo dobili po vaseh precej orožja in razorožili vse omahljivce. Nekateri so se le težko odločili in prišli k nam. Drugi so se izgovarjali, da je še prezgodaj, naj raje partizani počakamo in podobno. Partizani jih seveda

nismo poslušali, temveč smo jim pobrali orožje, šele potem so lahko ostali doma in čakali »boljše čase«. Večina jih je po veliki italijanski ofenzivi septembra 1942. leta odšla prostovoljno v italijansko internacijo. Nekaj se jih je celo priključilo beli gardi, posamezniki pa so ostali skriti po svojih domovih ali pri sosedih. Med glavnimi razlogi, da so hoteli obdržati orožje, je bil prav ta, da so ga hoteli uporabiti po svoji volji. Partizani pa smo to preprečili. Tem ljudem tudi nismo več zaupali.

Odslej pa vse do roške ofenzive na gabrovskem območju ni bila nujno potrebna partizanska enota, ker je bilo tod pač svobodno ozemlje in so ga partizani lahko zavarovali le ob progi in meji. Zato pa so ga stalno nadzorovale patrulje. Napadale so vsako sovražno skupino, ki se je pojavila zunaj svojega oporišča.

Ko smo šli iz Petelinjeka na Blatni klanec zaradi reorganizacije, je pri miremskem gradu pobegnil Viktor Mrzelj, po domače Kobilarjev iz Moravč. To je bil prvi partizanski begunec med gabrovskimi fanti in tudi prvi begunec iz naše čete. Takoj drugi dan po pobegu se je šel javit Italijanom na Veliko Loko. S seboj je odnesel tudi puško in nekaj nabojev in vse izročil Italijanom. Potem se je prijavil kot prostovoljec v belo gardo in je v njej ostal do konca vojne. Ob razpadu okupatorjeve vojske je bil zajet. Sodilo mu je vojno sodišče.

Italijanska ofenziva

Že julija meseca je divjala močna italijanska ofenziva po Notranjskem, takoj zatem pa se je nadaljevala po Kočevskem. Jasno je bilo, da se približuje osrednji Dolenjski in da bo zajela tudi gabrovsko območje in vse naše osvojenno ozemlje. Naša četa se je začela takoj pripravljati in je z vso vnemo gradila veliko tajno skladišče pri Petelinjeku. Vanj smo spravili precej usnja, več parov čevljev, dve motorni kolesi, nekaj konjskih sedel in več drugih stvari, ki jih enota trenutno ni rabila, ali pa je vodstvo bilo mnenja, da bi nam bile med ofenzivo prej v oviro kakor pa v korist. Pod petelinjskim kozolcem je bilo shranjenih več zlatih predmetov in drugih dragocenosti iz hmeljniškega gradu. To skladišče je bilo posebno prikrito. Zanj sta vedela samo dva borca, ki sta ga tudi sama zgradila in ga kar se je dalo pazljivo zamaskirala. V tem skladišču je bila večmilijonska vrednost.

V drugi polovici avgusta se je naša četa umaknila v Gorenjo vas pri Čatežu. Tam sta nas obiskala politkomisar Taras in odredni obveščevalec Franc Krese-Čoban. Četnemu poveljstvu sta dala potrebna navodila, kako naj se pripravi na predvideno in skoraj povsem gotovo bližnjo močno italijansko ofenzivo. Nato sta ukazala, naj se četa zbere v vojaško vrsto, da ji bosta razložila vse težave, ki čakajo partizane. Tovariša sta govorila, da se bliža velika ofenziva, ki bo najbrž zelo huda in ne bo lahko premagovati njenih težav. Potem je politkomisar vprašal, kdo se boji, da ne bi mogel zdržati, in dodal: »Če kdo namerava samovoljno zapustiti partizansko enoto, naj raje sedaj izstopi iz vrste, odloži orožje in odide do konca ofenzive domov. Po ofenzivi pa se lahko spet pridruži partizanom.« Vse prostovoljce je ta komisarjev ukaz močno presunil. Večina starih in prekaljenih borcev je bila mnenja, da ne bo veliko takih omahljivcev, ki bi se ustrašili ofenzive. Toda krepko so se zmotili.

Prej taka četa, da jo je bilo veselje pogledati, se je redčila. Borci so začeli drug za drugim izstopati iz vrste in odlagati orožje. Vsi so obljubljali, da se bodo takoj po ofenzivi vrnili. Tega jim seveda ni nihče verjel. Nihče pa tudi ni pričakoval vsega tistega, kar so pripravljali sovražniki proti partizanski vojski.

Četo je zapustila večina novih borcev in še isti dan odšla domov. Za njimi je odšlo na svoje domove še celo nekaj prvih prostovoljcev in prekaljenih borcev, kot so bili Anton Žitnik iz Tihaboja, Korenovi s Tlake in še nekaj drugih. Več kot petdeset borcev je odšlo, a le redki so se po ofenzivi res vrnili v partizane. Tistim, ki smo ostali v partizanskih vrstah, po tem pretresljivem razpletu ni bilo lahko. Od čete je ostala komaj dobra desetina! Prva in glavna naša naloga je bila spraviti vse orožje in naboje, ki so ga odložili omahljivci. Prenesli smo ga v posebno skrivališče v Tihabojski rebri. V skladišče v Petelinjek sedaj ni kazalo ničesar spravljati, ker je bilo že tako in tako razkrito. Še tisto, kar je bilo že tam, bi bilo treba prenesti drugam, a žal za kaj takega ni bilo več časa. Že okoli 20. avgusta se je preostali del čete utaboril v Tihabojski rebri. Konec avgusta pa je še zadnja skupina partizanov odšla odtod v šentruperške hribe in nato na Trebeljino, kjer je bila 4. septembra sestavljena brigada Matije Gubca.

Ko je osvobojeno ozemlje zapustila zadnja skupina partizanov, se je končalo obdobje večmesečne svobode na gabrovskem terenu.

Prav tako kot partizanska vojska sta se na bližajočo se ofenzivo pripravila tudi rajonski odbor Osvobodilne fronte in narodnoosvobodilni odbor za Gabrovko. Normalnega dela teh organov ni bilo več. Nekaj članov je spet začelo delati po starem partizanskem ilegalnem načinu, drugi pa so čepeli na svojih domovih in čakali, kaj bo.

Italijani so med ofenzivo, ki je tod divjala prve dni septembra, civilno prebivalstvo pustili v miru. Bili so dosledni in se niso zanimali za drugo kot za partizane in orožje. Pozivali so le, naj se vsi javijo njihovim oblastem; obljubljali so, da se jim ne bo nič hudega zgodilo. Takoj za italijanskimi enotami pa so se pojavili oboroženi belogardisti, ki so se že prej utaborili na Primskovem. Tam so bili povečini domačini, Primskovčani, Čatežani in Gabrovčani. Med prvimi in najbolj zagrizenimi belogardisti so bili Franc Grčar, po domače Lavdan, Kobilarjev Viktor, ki je pred tem pobegnil iz partizanov, in Franc Korbar, po domače Frlugov, vsi iz Moravč. Belogardisti in nekateri klerikalni zagrizenci, kot so bili Oparovec in Hostnikovi iz Moravč ter Franc Jeršin-Ilovar z Brezovega, Gnidovčevi iz Tihaboja in še nekateri drugi, so razvili močno propagando proti partizanski vojski in narodnoosvobodilni borbi. Začeli so razglašati, da se morajo vsi moški javiti njihovemu poveljstvu. Potem se niso več zadovoljili samo s tem in so razglašali, da morajo vsi moški javiti, kje so bili doslej. Na belogardističnem poveljstvu so jih razvrščali. Zanesljive so sprejeli v belo gardo, druge pa poslali v internacijo. Bilo je tudi nekaj takih, ki so se sicer sami javili, a so bili po mnenju belogardistov preveč nevarni in so jih zato dali pobiti. Tako je lahkoverno nasel in se javil na poveljstvo belih na Temenici tudi Ignac Dušek, ki je bil že od zgodnje spomladi v partizanih in je iz neznanega vzroka prišel domov na teren. Belogardisti so ga ustrelili.

Po ofenzivi so se domačini vsak dan javljali v belo gardo. Ker ni bilo na tem območju partizanskih oddelkov, so beli in Italijani razvili močno

dejavnost. Po vaseh so sklicevali sestanke in agitirali za belogardizem in legijo smrti, kakor so jo imenovali. Tak sestanek je bil tudi v Moravčah, kjer so našli največ svojih somišljenikov. Govorniki so se vrstili drug za drugim. Med najbolj zagrizenimi so bili Grm iz Hohovice, Lavdan, Hostnik in Oparovec iz Moravč.

Ves september so belogardisti, ki jih je vodil Drakslerjev Stane s Kopačije pri Primskovem, gospodarili po gabrovskem območju. Vse je kazalo, da so bili že trdno prepričani, da je partizanom odzvonilo. Začeli so se vneto pripravljati, da bi se ugnezdili tudi v Gabrovki.

Partizansko poveljstvo pa je pravočasno zvedelo za to namero in je ukazalo poveljstvu Gubčeve brigade, naj pošlje na gabrovski teren patroljo z nalogo proučiti položaj in o tem poročati štabu brigade. Na teren sva odšla midva z Miklavžem. Po nekaj dneh sva navezala stike z aktivisti, ki so vsi kot eden grajali, zakaj ni nobene partizanske enote na njihovem območju. Ko sva se vračala, so naju in grupo terencev v Gorenji vasi pri Ševnici napadli belogardisti iz Trebnjega. Vse so pobili ali zajeli. Rešila sva se samo Gangster in jaz. Miklavž je bil med spopadom ranjen in se je sam ustrelil.

Prihod Gubčeve brigade

Prve dni oktobra je prišla na gabrovski sektor Gubčeva brigada. Utaborila se je na vrhu Tihabojske rebri na delu košenic in gozdov, ki so last tihabojskih in brezovskih kmetov. Brigada je imela po prihodu v ta kraj veliko dela. Dne 4. oktobra je v Sv. Križ prišla močnejša skupina primskovskih belogardistov. Ker so jih borci Gubčeve iznenada napadli, so bili tako presenečeni, da niso vedeli, kaj bi počeli. V stiski so se zatekli v svetokriško cerkev. Pri spopadu so naši dobili hitro pomoč. Pod poveljstvom Robija-Radeta Gabrovčana se je začel energičen napad na bele v cerkvi. Že po krajši borbi so se morali umakniti v cerkveni zvonik. Od tod so nudili žilav odpor. Ker so bili v Radetovem oddelku skoraj sami domačini, niso hoteli cerkve zažgati in tako uničiti belogardiste v zvoniku. To pa je bila tudi največja napaka naših borcev, zato so se belogardisti lahko uspešno branili vso noč, naslednjega dne pa je iz Trebnjega prišla pomoč in jih rešila uničenja.

Del Gubčeve brigade je belogardiste in Italijane pričakal na položajih pri Tlaki in ob robu gozda turnske graščine. Borba je trajala več ur. Med spopadom je padel tudi prvi domači belogardist, Antonovčev priseljenec z Gobe v Moravško goro. Ker so bili sovražniki v veliki premoči, so se naše enote morale umakniti na grebene Tihabojske rebri in Brezovega ter Moravške gore. S teh položajev so se upirale nasprotniku. Partizani med temi spopadi niso imeli človeških izgub, bilo je le nekaj laže ranjenih.

Med to akcijo so belogardisti prišli celo na Oreški hrib in prijeli Kunca. Odpeljali so ga v Sv. Križ in ga tam ustrelili. Kunc je bil vnet partizanski zaupnik vse do italijanske ofenzive. Potem se je javil italijanskim oblastem, ki so ga takoj spustile domov. Zdaj pa ga je skupina belogardistov, ki ga je prav dobro poznala še iz časov pred ofenzivo, samovoljno ubila. Ta zločin so izvršili Porškov Karel s Kamnega vrha in eden Korenovih fantov s Tlake, ki so bili pred tem partizani, kdo je bil tretji morilec, pa se ne ve.

Med bivanjem na gabrovskem območju so gubčevci izkoristili ves svoj čas za pobiranje bomb z žičnih ovir na italijanski meji. To so bile ročne bombe raznih vrst, napadalne in obrambne. Bile so izdaten vir oborožitve naših borcev. Marsikatera borba je gubčevcem uspela prav po zaslugi teh bomb. Borci so jih namreč na veliko in kar se da uspešno uporabljali v vsakem spopadu s sovražniki, ki so se jih presneto bali in so se največkrat začeli umikati, čim so začele treskati med njihove vrste.

Ker se Franc Jeršin, Ilovar z Brezovega kljub partizanskim opominom ni hotel pokoriti, naj ne izdaja naših ljudi, ga je partizansko sodišče Gubčeve brigade obsodilo na smrt. Zaradi vohunjenja so partizani opozorili tudi Oparovca in Hostnika iz Moravč. Sprva se nista zmenila za to. Patrulje Gubčeve brigade so pri njiju opravile tudi nekaj rekvizicij. Na koncu pa sta oba kmeta sprevidela, da s takšnim početjem ne bosta koristila nikomur in sta se prijavila našim. Oba so opozorili na sovražna dejanja zoper partizansko vojsko. Sicer bi ju morali soditi pred partizanskim sodiščem, toda oba sta skesano sveto obljubila, da se bosta poboljšala in da ne bosta več škodovala našemu gibanju. Partizansko poveljstvo in sodišče jima je sporazumno z rajonskim odborom OF res oprostilo vse, kar sta do tedaj hudega storila, in ju pustilo domov. Res sta se vso vojno držala svoje zaobljube.

Po italijanski ofenzivi je s trebanjskega okrožja začel prihajati na gabrovski sektor Vekoslav Perpar-Vrbinc in dajal navodila rajonskemu odboru OF za njegovo delo. Organizirali so tudi celico Komunistične partije Slovenije. Njen sekretar je postal Dado.

Tako je po ofenzivi jeseni 1942. leta zopet zaživelo delo na terenu. Potekalo je sicer nekoliko drugače kakor prej, vendar pa vztrajno in bolj previdno.

Ko je Gubčeva brigada odšla na novo operativno področje, je na gabrovski teren prišel konec oktobra oddelek zahodnodolenjskega odreda. Odslej se je skoraj vedno zadrževal na gabrovskem območju vsaj manjši partizanski oddelek, saj je to bilo spet osvobojeno ozemlje. Zaradi večje dejavnosti bele garde pa je bilo bolj negotovo kot pred ofenzivo. Nenehno je grozil vpad sovražnih oddelkov, v prvi vrsti domačih belogardističnih izdajalcev in okupatorjevih hlapcev. Na tem terenu se je povečini nahajalo tudi poveljstvo zahodnodolenjskega odreda, ki sta ga od septembra 1942. leta vodila komandant Albert Jakopič-Kajtimir in politkomisar Jože Malnarič-Križevski. Že po krajšem času je poveljstvo nad odredom prevzel Križevski, ki je ostal na tem položaju do februarja 1943. leta. Nato je postal komandant domačin Alojz Hostnik-Jovo, ki je bil že v bivši jugoslovanski vojski aktivni narednik-vodnik, politkomisar odreda pa Bogomir Peršič-Marko. Odslej se je štab odreda vse do italijanske kapitulacije največ zadrževal prav na tem območju, in sicer predvsem po vaseh Pečice, Lukovec, Brglez, Kompolje, Brezje, Tlaka, Oreški hrib in po drugih. Včasih pa se je zatekel v brezovške in tihabojske gozdove. Ob kapitulaciji Italije je iz tega odreda nastala deveta slovenska narodno-osvobodilna brigada.

Pozno jeseni ali pred začetkom zime 1942. je bil organiziran za gabrovsko območje tudi partijski rajonski komite. Prvi sekretar je postal Dado Gregurc in bil to vse do nemške ofenzive 1943. leta, ko je padel. Vseh članov komiteja mi ni uspelo ugotoviti, ker je bilo njegovo delo preveč tajno. Vso politično dejavnost je namreč opravljal odbor OF. Zato celo preživeli aktivisti ne vedo

nič drugega kot to, da je bil Dado sekretar, potem ko se je po italijanski ofenzivi vrnil s tečaja. Znano je le še, da je bil član komiteja tudi Albin Vozelj, ki pa je spomladi 1943. leta odšel v operativno enoto in 10. oktobra 1943. leta padel v veliki nemški ofenzivi kot borec devete brigade. Po nepreverjenih podatkih je bila članica rajonskega komiteja tudi Berta Vozelj, ki je padla skupaj s sekretarjem Dadom. Drugih podatkov o delu in sestavi komiteja pa ni moč zaslediti, ker ni prav nobenih izvirnih podatkov iz tistih časov.

Komite je postavil na noge močno skojevsko organizacijo, pa tudi mladinska organizacija je bila številna in aktivna. Delovala in razvijala se je tudi ženska organizacija. Vendar pa dela prvega rajonskega komiteja KPS v Gabrovki ne kaže samo hvaliti. Dalo bi se mu očitati, da je bil vse preveč zaprt sam vase, zato je prva organizacija KP ostala vse do kapitulacije Italije miniatura organizacija, ki je štela le nekaj članov, čeprav je imela zelo ugodne pogoje za delo in bi se lahko zelo okrepila. Tudi z ljudmi niso dovolj delali ali pa so delali netaktno, kar je močno vplivalo na nadaljnji razvoj narodno-osvobodilnega gibanja v teh krajih. Res pa je, da je bilo obdobje med obema sovražnima ofenzivama obdobje močne sovražne propagande in agitacije za krepitev belogardističnih vrst.

Po italijanski ofenzivi je spet oživel tudi rajonski odbor OF. Vodil ga je tudi zdaj Albin Vozelj, dokler ni odšel v partizane. Za njim je predsedstvo odbora prevzel Dado Gregurc in ostal tudi predsednik do svoje smrti.

Delo teh organov je bilo precej težavno, saj ni bilo na terenu dovolj dobrih in preizkušenih političnih delavcev. Razen tega so se v tem času vključevali v organe Osvobodilne fronte posamezniki samo zato, da bi v njih imeli zavetje. Hoteli so se izogniti odhodu v partizane. Kadar pa je bilo treba narediti kaj težkega, so se raje umaknili in naloge niso izvršili tako, kakor sta narekovala komite in odbor OF. To je povzročalo odboru velike težave in rušilo zaupanje ljudstva v vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja na gabrovskem območju. Zraven pa je bila še zelo razvita sovražna dejavnost, ki se je borila z vsemi sredstvi in na vse mogoče načine, da bi zatrla vse, kar je delalo za osvobodilno fronto.

Poverjeništvo za preskrbo ali gospodarski sektor, kakor so ga imenovali, je imelo precej dela s prehrano naše vojske. Robert Vidmar je bil na čelu tega organa in je s svojimi sodelavci imel dosti odgovornega dela. Največ ga je bilo tedaj, ko so prišle na to območje brigade ali večji oddelki odreda. Vidmar je to delo uspešno opravljal do aretacije.

Napad na Primskovo

Zadnje dni decembra 1942. leta sta prišla v Gabrovko Cankarjeva brigada in poveljstvo dolenjske operativne cone. Obe poveljstvi sta se nastanili v gabrovskem župnišču, medtem ko so se bataljoni Cankarjeve razporedili po okoliških vaseh. Tako so borci po akciji na progi med Trebnjim in Mirno, ko so ščitili napad Gubčeve brigade na Dob, prišli na gabrovsko območje ravno na novoletno praznovanje. To pa je bilo praznovanje le za borce in nižji poveljniški kader. Poveljstvi sta se namreč temeljito pripravljali na akcijo.

Tudi Gubčeva brigada je prišla 2. januarja 1943. leta na čateški sektor. Svoje bataljone je razporedila po Čatežu, Razborah in Zaplazu, brigadno poveljstvo pa je ostalo na Čatežu.

Ob novem letu 1943 je prišla še Tomšičeva v Moravče, Klanec in Gabrsko goro. Kakor prvi dve brigadi se je tudi ta takoj po prihodu na ta teren začela temeljito pripravljati na akcijo.

S teh položajev so brigade morale 4. januarja 1943. leta napasti in uničiti postojanke Primskovo, Dolenjo vas in Mačkovec. Cankarjeva brigada je napadla Primskovo, Tomšičeva je udarila po Dolenji vasi, Gubčeva pa Mačkovec. Obenem so tudi zavarovale svoje akcije. Napadene postojanke so bile zelo trd oreh za vse brigade. Po dvodnevni borbi so postojanke le popustile. Le nekaterim branilcem je uspelo pobegniti.

Tako je bilo 6. januarja 1943. leta razširjeno svobodno ozemlje vse do Temeniške doline. Bilo je velikega pomena, ker se belogardisti odslej dalj časa niso upali na Primskovem napraviti postojanke.

Na Primskovem sta se med napadom nahajala tudi znana belogardista Jože Grm iz okolice Gabrovke in Ivan Mlakar iz Litije. Oba sta jo ob tem napadu srečno odnesla.¹⁴

Po končan akciji je Cankarjeva brigada ostala na primskovskem območju še nekaj dni, Gubčeva je odšla na stare položaje okoli Čateža, Tomšičeva pa je ostala v Temeniški dolini. Takoj so se začele priprave za naslednje ofenzivne akcije proti Št. Vidu in Polici.

Belogardistični vpadi in akcije

Belogardisti so ob vsakem vpadu na svobodno ozemlje pridobivali posameznike na svojo stran. Tako jim je uspelo pridobiti tudi čevljarja Trinka iz Gabrovke. Njegov sin Janez je bil v partizanih že od začetka maja 1942. leta. Ob formiranju Gubčeve brigade je bil z drugimi domačini vključen vanjo. Ob novem letu 1943 je postal celo pomočnik četnega komisarja. Po prihodu brigade februarja 1943. leta v Žužemberk je Janez zbolel. Ker se zaradi tega ni mogel več zadrževati v brigadi, je bil za nekaj časa poslan domov na zdravljenje. Tu je večkrat zahajal v zahodnodolenjski odred. Zdravnik te enote ga je tudi zdravil. Medtem je njegovemu očetu uspelo pregovoriti ga, da se je javil Italijanom v Trebnjem. Takoj je začel izdajati vse, kar je vedel. Naredil je dosti škode in povzročil precej gorja našim ljudem. Tudi Trinkovi so začeli, potem ko je odšel Janez k Italijanom, izdajati naše ljudi in postali sovražni obveščevalci v Gabrovki. Da bi bilo tega konec, se je štab zahodnodolenjskega odreda odločil izgnati Trinkovo družino v Trebnje. Janezu je v jezi in izdajalski vnemi uspelo s patroljo belih prodreti v brezovske gozdove do partizanskega bunkerja, kjer sta se zdravila dva bolna partizana. Belogardisti so ju iz skrivališča odpeljali v Trebnje k Italijanom. S to drzno akcijo si je Janez pridobil pri okupatorju popolno zaupanje; celo brzostrelko so mu dali. Nekaj časa se je šopiril in bahal z njo ter strahoval

¹⁴ Spominska knjiga iz borb in življenja prvih slovenskih partizanskih brigad, Lj., 1952. str. 43, 174 in 242.

ljudi, kjerkoli se je pojavil. Še posebno brutalen je bil pri vseh tistih, ki jih je spoznal kot partizan. Mučil jih je, pretepal, plenil pri njih ter jih spravljaj v internacijo. Tja sta med drugim morala tudi ranjenca iz brezovskih gozdov. Iz nepojasnjenih vzrokov pa se je ta izdajalec slovenskega ljudstva, ki je bil pred tem tudi član Komunistične partije, po nesreči sam ustrelil prav z brzo-strelko, ki so mu jo dali Italijani.

Drugi primer grdega izdajanja je bil Miha Golob iz Laz. Bil je zelo predrzen agitator in nasilnež med belogardistično svojatjo. Nenehno je hodil po vaseh in skoraj dobesedno z orožjem prisiljeval mlajše moške v belo gardo. Zato se je politični aktiv gabrovskega rajona odločil izročiti ga poveljstvu zahodnodolenjskega odreda. To ga je postavilo pred vojno sodišče, ki mu je izreklo zaslužen kaznen.

Potem so aktivisti s poveljstvom tega odreda pripravili novo akcijo proti sovražniku. Pod vodstvom politkomisarja Peršiča so napisali propagandni letak oziroma pismo italijanskim vojakom v njihovem jeziku. Pripravila ga je žena Roberta Vidmarja. Razposlali so ga moštvom italijanskih posadk in poveljstvom v okoliških postojankah. Neposrednega uspeha sicer ni bilo videti, a prav gotovo je moral vsakdo, ki ga je bral, pošteno razmišljati o vsem, kar je počenjal nad našim prebivalstvom.

Prvega aprila 1943. so Italijani pod vodstvom italijanskega oficirja in domači belogardisti, ki jih je vodil Ban iz Trebnjega, prodrli v Gabrovko. Akcijo so zelo dobro pripravili. Ob jutranji zori so brez strelav vdrli v vas. Glavni cilj tega pohoda je bil zajeti čim več domačih aktivistov. Ti so tisto noč med 31. marcem in 1. aprilom nič hudega sluteč prespali na svojih domovih. Počutili so se preveč varne. Roberta Vidmarja so našli doma in ga prijeli. Patrulja belih ga je takoj odvedla k obzidju gabrovske cerkve. Hoteli so ga ustreliti, pa je njegovi ženi uspelo izprostiti pri italijanskem komandantu, da so ga pustili pri življenju. Potem so ga odpeljali s seboj v zapore ter ga po štirinajstih dneh izpustili in mu ukazali, naj se preseli z družino na Veliko Loko. Tam je bil do kapitulacije Italije, ko je bil vpoklican v Cankarjevo brigado.

Prišli so tudi po Albina Vozlja, a ga že niso več našli doma. Srečno jim je ušel. Tudi drugih aktivistov niso dobili. Sovražniku je akcija zato le delno uspela.

Bratstvo in enotnost

Po napadu na sovražne postojanke v mirenski in mokronoški dolini je prišla v Tihaboj, Pečice, Brglez in Lukovec trinajsta hrvatska udarna proletarska brigada Rade Končar pod vodstvom poveljnika Milana Žežlja. Ta brigada je sodelovala z našimi brigadami v akcijah po Dolenjski. V napadu na Št. Rupert je imela nekaj izgub. Padel je tudi komandant četrtega bataljona, brat generala Tomiča Popovića, ki je pokopan na tihabojskem pokopališču. Z njim je pokopanih še nekaj njegovih soborcev.

Brigada je prišla sem, ker so prej naše enote sodelovale v akcijah pri Žumberaku, kjer so imele tudi precej izgub. Tam je padel partizan — domačin Medvedov iz Moravske gore, več domačinov pa je bilo ranjenih, med njimi tudi Jovo Hostnik. To je bil lep primer tovarištva in borbenega kovanja

bratstva in enotnosti, ki so ga naši borci s krvjo in življenji ustvarjali na bojnem polju.

Dokler je bila trinajsta hrvaška proletarska brigada na tem območju, je italijansko topništvo nenehno obstreljevalo njene položaje.

Zaradi tako močne partizanske vojske, ki so jo tiste dni videli prebivalci gabrovskega območja, zaradi bratskega prijateljstva med našimi in hrvaškimi partizani in zaradi odločnega ukrepanja rajonskih aktivistov in zahodno-dolenjskega odreda so se ljudje začeli spet vse bolj obračati k narodno-osvobodilnemu gibanju. Iz dneva v dan so bolj in bolj verjeli v zmago partizanske vojske. Beli so začeli izgubljati zaupanje celo pri svojih somišljenikih ter so se začeli zapirati v svoje postojanke. Poskušali so sicer na vsak način obdržati z njimi obveščevalno zvezo, toda ta je postajala s časom vse slabša in po njej skorajda niso več dobivali podatkov. To je bil očiten dokaz, da je njihovo jalovo početje začelo izgubljati podporo pri Gabrovčanih.

Brigade poizkušajo prodreti na Štajersko

Dne 1. junija so prišle kar tri brigade na gabrovski teren. Šerčerjeva se je razporedila v Moravčah in Gaberski gori, njen štab je bil v Moravčah. Cankarjeva se je zadrževala v Gabrovki in na Klancu s poveljstvom v gabrovskem župnišču. Gubčeva pa je prišla na Brglez, Pečice in Tihabojo. Štab je imela v Tihaboju. Šerčerjeva in Cankarjeva sta se pripravljali za odhod na Štajersko. Pred mrakom 4. junija sta se obe brigadi pri Moravčah razporedili v vojaške vrste. Vsemu moštvu je bilo sporočeno, kam odhajata brigadi. Za obe brigadi je bilo posebej sestavljeno operativno poveljstvo, ki mu je načeloval pokojni Dragovan Jeftić-Dragan. Brigadi sta krenili od Moravč po ozki dolini proti Mišjemu dolu. Tam blizu so minerci odstranili mine in žične ovire na nemško-italijanski meji. Ko je bil prehod prost, se je dolga kolona borcev odpravila naprej. Brigadi sta bili opremljeni za lahke in hitre premike, brez prateža in težke oborožitve, zato sta lahko šli po vseh poteh, koder je le mogel hoditi človek. Medtem sta Gubčeva in Tomšičeva napadali Nemce med mejo in Savo, da bi pritegnili nase čim več pozornosti sovražnika. Gubčeva je napadala nemško mejo pri Čeppljah, Preski in Dolah. Na meji je pobrala večjo količino min in razdejala dolge kilometre žičnih ovir. Medtem je Tomšičeva, ki je prišla s Čateža, napadla sovražnika pri Javorju in Osredku. Tudi ta enota je pobrala precej min in razdejala nekaj kilometrov žičnih ovir na meji.¹⁵ Tako je bila meja od Mišjega dola do Pustih raven skoraj povsem razdejana in je Nemci niso mogli nikoli več popolnoma obnoviti.

Šerčerjeva in Cankarjeva sta od meje nadaljevali pohod skozi Kostrevniško dolino. Komaj dva kilometra južno od Šmartnega sta prekoračili cesto med Radohovo vasjo in Šmartnim ter šli proti Štangi. V gozdu med Štango in Savo nekje nad Jevnico in Kresnicami sta prebili dan v strogi tajnosti. Zvečer sta poskušali priti čez Savo, kot je bilo dogovorjeno s štabom četrte

¹⁵ Spominska knjiga iz borb in življenja prvih slovenskih partizanskih brigad, str. 43, 174 in 242.

operativne cone, pa jima ni uspelo. Poizkus sta ponovili naslednji dve noči, toda bilo je vse zaman. Medtem so Nemci na svoji in Italijani na svoji strani meje že zbrali močne oddelke in začeli napadati obe brigadi. Morali sta se umakniti nazaj čez mejo in sta pri Metnaju prišli na italijansko stran. Potem sta se borili z veliko močnejšimi italijanskimi enotami več kakor teden dni. Med akcijami pri Savi sta bila uničena en tovorni avto in osebni avto policijskega načelnika iz Litije, njemu pa je uspelo še pravočasno pobegniti in si rešiti glavo.

Na gabrovskem območju je bilo tedaj toliko naše vojske, kot še nikoli prej. Vse prve štiri slovenske brigade so se tedaj nahajale tu. To je podrlo še zadnjo trohico upanja vsem, ki so še vedno vsaj na tihem verjeli, da bo slej ko prej naša vojska propadla. Ko so videli tako veliko vojsko, so morali popolnoma utihniti vsi, ki so želeli belogardistično zmago.

Od junija pa do srede avgusta se je največ boril na tem območju zahodnodolenjski odred sam, ni pa izvajal večjih akcij, temveč le manjše patroljne napade.

Gubčeva in Cankarjeva brigada sta spet prišli na gabrovsko območje sredi avgusta. Razporedili sta se v Gabrovki, na Klancu, v Moravčah, Tihaboju in po drugih vaseh. Štab petnajste divizije se je naselil kot po navadi v gabrovskem župnišču. Med tridnevnim bivanjem sta obe brigadi vodili hude borbe z veliko močnejšimi italijanskimi in belogardističnimi enotami. Padlo je nekaj dobrih borcev in voditeljev. V gozdu med Tihabojem in Kopoljami je padla četna politkomisarka in kasnejši narodni heroj Milka Šobarjeva.¹⁶ Milko so cankarjevci hoteli za vsako ceno maščevati, zato so z vsemi svojimi močmi tolkli Italijane in domače belogardiste. Brigadi sta sovražnikom prizadejali precejšnje izgube, morali pa sta se umakniti.

To je bilo zadnje bivanje brigad na gabrovskem območju pred italijansko kapitulacijo.

Gabrovski aktivisti, rajonski partijski komite in odbor OF so vsak prihod brigad izkoristili za močno politično akcijo proti vsem tistim, ki so hoteli prikazovati slabost narodnoosvobodilne vojske, ter jalo in brezsmiselno besedili, da bo kmalu propadla, belogardistična »legija smrti«¹⁶ pa zavladata kot edino prava in od boga dana vojska ter rešiteljica slovenskega ljudstva. Vsi ti legijski agitatorji so doživljali poraz za porazom, udarec za udarcem.

Razpad italijanske vojske

Razpad italijanske vojske ni iznenadil gabrovskih aktivistov. Partizanskih enot tedaj ni bilo v tem kraju, sicer pa tudi ni bilo italijanske vojske, ker je bilo ozemlje svobodno. Zahodnodolenjski odred je že pred tem odšel v Suho krajino, zato je bilo nevarno, da ne bi Nemci prišli čez mejo in se utaborili v Gabrovki. Toda nevarnost je kmalu minila. Že po nekaj dneh je prišla enota Cankarjeve brigade, ki se je utaborila na Klancu. Ta oddelek je takoj začel nadzirati nemško mejo. Poleg tega je tudi mobiliziral vse spo-

¹⁶ Pokopali so jo na gabrovskem pokopališču, po vojni pa so jo prepeljali v domači kraj.

sobne moške za našo vojsko. Cankarjevci so poiskali še zadnje skrivače in jih vključili v partizanske vrste. Ker je bila tedaj tudi belogardistična vojska v veliki zagati, je več belogardistov z gabrovskega območja prišlo domov. Cankarjeva enota jih je takoj vključila v svoje vrste. Tako so se kmalu napolnili oddelki naše vojske tudi s takimi, ki so še pred nekaj dnevi streljali po naših boricih in na ves glas vpili, da so le oni prava vojska, ki se bori za pravico in boga.

Kakor drugod na osvobojenem ozemlju, tako so tudi na gabrovskem terenu izvedli volitve v narodnoosvobodilni odbor. Za predsednika je bil izvoljen Medved iz Postat, ki mu je že pred tem padel en sin v partizanih. Medved je bil že okoli šestdeset let star mož in ni brez težav obvladoval tega dela, ki je bilo ravno tedaj zelo obsežno in naporno. Njegova hiša je stala nedaleč od italijansko-nemške meje. Nekdo je Nemcem sporočil, kdo je »rdeči«¹⁷ predsednik v Gabrovki. Ker Nemci tedaj niso smeli čez mejo, so s topom začeli obstreljevati njegovo hišo. Kmalu so zadeli v polno. Topovski izstrelek je priletel v kolarnico, ki se je takoj vnela. Nemci so nato prenehali z obstreljevanjem. Žrtev ni bilo.

Belogardistični agitatorji so se umaknili in so popolnoma utihnili, ker so se bali tistih, ki so jim prej naselili in so delali zanje. Naši aktivisti so bili noč in dan na delu in sklicevali sestanke s prebivalci. Pripravljali so mitinge, politično pojasnjevali prebivalstvu našo borbo in krepili vero v zmago. Rajonski partijski komite se je preimenoval v okrajni komite za Gabrovko, rajonski odbor OF pa v okrajni odbor OF za gabrovsko območje. Sekretar komiteja in predsednik odbora OF je bil Dado Gregurc.

Poleg tega so izvolili za ves gabrovski okraj svoje prve ljudske predstavnike za kočevski zbor ljudskih odposlancev. Za ves okraj so bili izvoljeni trije, Jože Višnikar, posestnik z Brezovega in Franc Pavlin in Anton Naglič iz Moravske gore. Vsi trije so sodelovali na kočevskem zboru odposlancev slovenskega ljudstva.¹⁷

Izvolili so tudi delegate za kongresa ZMS in SPŽZ. Na mladinskem kongresu je bil Fonzi Lenart, na kongresu žena pa Berta Vozelj.¹⁸

Tisti čas je vladalo na gabrovskem območju veličastno razpoloženje. Ljudje so pomagali in sodelovali pri vseh nalogah, kakor so znali in mogli. Zavladalo je še večje navdušenje kakor prejšnje leto, ko so Italijani odšli iz Gabrovke. Med političnimi delavci in med prebivalstvom je bilo skoraj preveč optimizma.

Vsi skrivači so se javili na razglas o mobilizaciji in odšli v partizanske enote. Od bele garde so ostali Nemcem samo največji zlikovci iz bivše legije smrti, ki so bili že za časa italijanske okupacijske oblasti tako osramočeni in umazani s krvjo, da niso smeli priti domov, čeprav so imeli vse možnosti.

Tako je gabrovsko osvobojeno ozemlje živelo in se utrjevalo od kapitulacije Italije do 10. oktobra, ko se je začela velika ofenziva naše vojske od meje pa tja do Save.

¹⁷ Baje je bil izvoljen tudi Anton Župančič iz Tihaboja, ki se pa zbora ni udeležil. Na zasedanje je menda šel, a tam ga ni bilo, vsaj med podpisi prisotnih ni moč najti njegovega imena. Robertu Vidmarju pa je rekel, da je bil na zboru.

¹⁸ Morda je bil še kak delegat ali delegatka, toda ljudje se jih ne spominjajo, ustreznih dokumentov pa ni.

Naša ofenziva

Okoli 20. septembra je spet prišla na gabrovsko območje Cankarjeva brigada, ki sta ji tedaj poveljevala komandant Franc Kočevar-Ciril in politkomisar Zornada-Frenk. Štab je bil na Klanču.

Ker se je tisti čas vsa petnajsta divizija pripravljala na veliko ofenzivo na črti od Kostanjevice do Št. Vida, da bi očistila teren med mejo in Savo, je tudi Cankarjeva začela 10. oktobra z ofenzivo na svojem sektorju in sicer v treh smereh. Prva smer je bila z Brezovega prek Čepelj na Dole in Kal ter dalje na Svibno in proti Radečam. To je bila glavna smer, zato so v njej delovale tudi glavne moči s pehoto, topništvom in tanki. Druga je bila z Vodic prek Velike Gobe in Preske, tretja pa iz Moravč prek Javorskega Pila in Javorja proti Preski, kjer so se oddelki obeh smeri združili in krenili v enotni koloni proti Polšniku in proti Savi.

S sovražnikovimi posadkami v Javorju, Gobi in Čepljah so brigadni oddelki hitro opravili. Na Dolah se je pa že zataknilo. Nemce so ugnali šele, ko so uporabili kar tri topove za neposredne udarce po njih. Še huje pa je bilo na Kalu. Ta postojanka je bila visoko na griču in je gospodovala nad širšim okolišjem. Tu so spet prišli prav naši topovi in tankete, pa tudi minometi so odlično opravili svojo nalogo. Po dobrih dveh dneh je še ta postojanka padla. Potem se Nemci do Save niso imeli več kje zadrževati. Bežali so na vse strani. Naši tanki so hitro prodirali proti Radečam. Ko so bili že pred samimi Radečami, je med Nemci in njihovim poveljstvom za Spodnjo Štajersko zavladal velik preplah. Toda naše poveljstvo je tanke zaustavilo in jih poklicalo nazaj na položaje okrog Kala in Dol. Prav tako je tudi Preska padla pod udarci Cankarjeve brigade.¹⁹

Nemci so bili strašno iznenadeni zaradi silnega navala in moči naše vojske. Prestrašili so se, da bodo izgubili ves teren med nekdanjo mejo in Savo. Ofenzivo naših enot so ocenjevali 19. oktobra v Mariboru na štabni konferenci, ki jo je vodil predsednik pokrajinske vlade. V zapisku o tej konferenci je med drugim tudi naslednje:

»... Že nekaj tednov sovražnik napada naša mejna zavarovanja. Zvečer 11. 10. 1943. leta je prišlo do hujše zaostritve, ki nas ni presenetila. Ponoči med 11. in 12. oktobrom 1943. leta je sovražnik napadel naše ozemlje s štirih strani. Tako je bila ogrožena državna cesta in delno tudi okrožna. Postojanki je uspelo obdržati se. Sovražnik je prodril prek Tržišča do Boštanj, odkoder je celo obstreljeval Sevnico, nato čez Št. Janž na 3—4 km izpred Radeč in končno čez Gobo na Dole, kjer se vodijo že dalj časa borbe. Očitno je imel namen zavzeti Zidani most. Položaj ni bil enostaven. Naše enote so bile po številu in po oborožitvi slabše. Poslali smo v borbo znatno močnejše enote, tako da lahko mirno čakamo na nadaljnji razvoj dogodkov«.²⁰

Iz tega se dobro vidi, da je bilo celo med najodgovornejšimi okupatorskimi mogotci v Mariboru precej strahu in preplaha zaradi tega močnega in odloč-

¹⁹ Spominska knjižica iz borb in življenja prvih slovenskih partizanskih brigad, str. 190 in 197.

²⁰ Zbornik 6/7, dokument št. 164.

nega partizanskega ofenzivnega sunka do Save. Celo za Zidani most jih je bilo strah. Napada na to postojanko pa naša poveljstva niso imela v načrtu, ker so se preveč dobro zavedala, da je to še vedno pretrd oreh za naše enote.

Ofenziva proti Savi je zelo močno in spodbudno odjeknila med našimi ljudmi in še bolj utrdila zaupanje v moč naše mlade vojske.

Nemška ofenziva

Nemci so se že dalj časa pripravljali in zbirali svoje enote za novo močno ofenzivo. Pričakovali so, da bodo razbili naše brigade in jih onesposobili za velike akcije. Bali so se težke oborožitve naše vojske, še posebno topništva in oklopnih oddelkov.

Zato tudi gabrovsko območje ni moglo v tej ofenzivi stati ob strani. Nemci so iz doline Save prodrli v večjih kolonah. Močni nemški oddelki so krenili iz Radeč čez Dole proti Gabrovki, iz Litije pa mimo Javorskega Pila proti Moravčam. Borbe med našimi in nemškimi enotami so se začele po 20. oktobru in so trajale vse do 1. novembra. To so bile najhujše borbe, kar jih je vodila Cankarjeva brigada na gabrovskem terenu. Nemški okupator je ob pomoči domačih izdajalcev in bivših zločincev iz legije smrti prodiral po gabrovskem ozemlju in bil nadvse surov in nasilen. Počenjal je strahovita grozodejstva. Okupatorjevi vojaki so pobijali in uničevali vse, kar jim je prišlo pod roko. Pri tem niso izbirali sredstev, samo da bi uničili v čim krajšem času čim več, ker so imeli za svoje početje zelo malo časa. Hoteli so opustošiti gabrovsko območje in ga tako onesposobiti, da se v tem kraju ne bi več mogli zadrževati večji oddelki naše vojske. Med borbo je imela Cankarjeva brigada nekaj izgub. Ker so bile okupatorske enote v veliki premoči, se je začela počasi umikati. Mimogrede je rušila ceste in tako preprečevala hitro prodiranje nemških enot. Požgala je tudi vse večje zgradbe, ki bi lahko služile za postojanke. V Gabrovki je požgala osnovno šolo, župnišče, žandarmerijsko postajo in prosvetni dom. Pri Turnu je požgala in zrušila graščino. Tako Nemcem ni ostala nobena trdna zgradba več, v kateri bi se lahko zabarikadirali ali pa vanjo vtaknili svoje hlapce, ki so jih ob italijanski kapitulaciji sprejeli v svoje varstvo.

Propagandni odsek Cankarjeve brigade je o borbah pri Čepljah, Brezovem in Dolah zapisal naslednje:

»Napad na Čeplje, Prevalje, Gobo, Presko in Polšnik se je začel okrog enih popoldne. Sovražni napad na položaje tretje in četrte čete četrtega bataljona je bil odbit ob velikih izgubah sovražnika. Sovražnik je v teh borbah imel nad dvajset mrtvih in ranjenih, mi pa smo imeli dva mrtva in sedem ranjenih. Prav tako je bil sovražnik odbit pri Vodichah in pri Javorskem Pilu. Borba je trajala do šestih zvečer.²¹

Takšnih dni in borb je bilo med to nemško ofenzivo še več.

Med tistimi, ki so Nemcem pomagali, so bili najbolj agilni Lavdan, Frugov Franc in Kobilarjev Viktor. Njim podobnih pa je bilo še nekaj.

²¹ Zbornik 4/7, dokument št. 164.

Posebno so se »postavili« tudi Urbančičevi s Čateža in Drakslerjevi s Kopačije, ki so razgrajali po gabrovskem terenu.

V Gabrovki in okoliških vaseh so polovili 13 moških, jih zaprli v staro zapuščeno Trdinovo ledenico in nanje nametali bomb. Med nesrečneži so bili takrat 4 mrtvi ter 8 huje in laže ranjenih. To je bil hud in gnusen zločin med okupatorsko jesensko ofenzivo 1943. leta.

Tudi okrajni partijski komite je imel precejšnje izgube. Padla sta sekretar in predsednik odbora OF Dado Gregurc ter članica Berta Vozelj 28. oktobra 1943. leta nedaleč od Gabrovke. Padla sta v zasedo. Zaradi teh izgub je nekaj časa delo komiteja in odbora OF zastalo. To pa ni trajalo dolgo, ker sta bila že novembra spet obnovljena in usposobljena za delo.

Med ofenzivo je bilo pobitih še več drugih aktivistov, zaupnikov OF in naših sodelavcev. Padel je tudi stari oče Rokavec ali Petelinjski oče, kakor smo ga partizani imenovali. V njegovi hiši je bila prva javka za zvezo s partizani. Od začetka pa vse 1942. leto se je po tej javki lahko prišlo v partizansko taborišče. Okoli njegove domačije so se nahajala tajna zaklonišča, skrivališča in skladišča orožja za našo vojsko. Vsa njegova družina in on sam so bili odlični obveščevalci. Njegova žena in hčere so vedno bile pripravljene za kakršnokoli delo za partizane. Borcem so tudi prale in krpale obleko in perilo. Okupatorski zlikovci so moža ubili na delu za partizane. Prijeli so ga ravno tedaj, ko je zbiral podatke o sovražni moči na cesti med Gabrovko in Čatežem. Padel je kot zvest delavec osvobodilne borbe.

Ta sovražna ofenziva je povzročila tudi veliko gmotno škodo. Sovražna vojska in domači izdajalci so kmetom pobrali konje in vprežno živino. Skratka, hudo opustošenje je zajelo ves okoliš.

Obnova partijskega komiteja in odbora OF

Že v začetku novembra je centralni komite poslal na gabrovsko območje Rudija Rappela-Sava za novega sekretarja okrajnega partijskega komiteja. Njegova naloga ni bila lahka, saj je nemška ofenziva močno razdejala gabrovsko območje in spet so bili na delu belogardistični agenti in ovaдуhi. Mislili so, da so Nemci po nekaj dneh razgrajanja uničili vse, kar so marljivi ljudje s političnim delom in s pomočjo partizanske vojske zgradili v prejšnjih časih. Po umiku Cankarjeve brigade res ni bilo tamkaj naše vojske, zato so beli menda mislili, da je konec partizanov.

Rudi Rappel se je takoj lotil dela. Na terenu je našel še nekaj aktivistov, ki so bili bolj ali manj nedejavni, a so se takoj pridno lotili dela. Najprej je obnovil partijski komite in odbor OF. Komite so sestavljali Rudi Rappel-Savo, Polde Pavlin, Milan Ravbar, Fani Petje, Mici Abolnar, Karolina Fakin, Anton Naglič, Franc Zagorc, Mimi Koncilija in kasneje, ko je bil sprejet v Partijo, tudi Robert Vidmar. V okrajnem odboru OF so bili isti člani. Rudi je bil sekretar komiteja in predsednik odbora OF. Pri komiteju je bil kot stalni kurir tudi stari, prekaljeni in izkušeni partizan Rudi Tomc, ki je bil zelo marljiv, vesten in delaven človek. Nanj se je vedno dalo zanesti ne glede na razmere, v katerih so se nahajali.

Da bi odbor OF bolje deloval, so si člani razdelili posamezne dolžnosti. Opravljali so vsak svojo odgovorno funkcijo. Robert Vidmar, ki je prišel iz Cankarjeve brigade, je spet prevzel gospodarsko komisijo. Pomagal mu je Tinček Fakin in kasneje še Tone Dolgorepec iz Male Kostrevnice. Polde Pavlin je bil vojni referent. Imel je polne roke dela, ker je med nemško ofenzivo pobegnilo in se skrilo po svojih domovih več domačinov. Moral jih je s sodelovanjem narodne zaščite in oddelkov operativne vojske poiskati in jih poslati v partizanske enote. Milan Ravbar je bil načelnik narodne zaščite. Ta je ne samo lovila in iskala skrivače ter dezerterje, ampak je preganjala tudi tihotapce, ki so prenašali razno blago z nemške strani in ga preprodajali. Mima Koncilija je odgovarjala za AFŽ. Bila je zelo aktivna. V kratkem času je zbrala in organizirala močno skupino žena, ki so pridno delale. V to organizacijo so se takoj vključile vse partizanske matere in vdove, prav tako pa tudi druge poštene žene, naklonjene Osvobodilni fronti. Micka Abolnarjeva si je z vsemi močmi prizadevala, da bi organizirala SKOJ in mladinsko organizacijo. Tudi ona je imela velike uspehe, saj je kmalu zbrala lepo število napredne mladine in utrdila ter razvila močno skojevsko organizacijo. Franc Zagorc je odgovarjal za agitacijo, propagando in kulturo. Spet je organiziral šolski pouk. Otroci so začeli obiskovati šolo in so tako vsaj nekoliko pozabili na vojne strahote. Fani Petje je odgovarjala za obveščevalno službo. Pridno in neutrudno je delala proti vsem tistim, ki so hoteli škodovati osvobodilnemu gibanju in ljudski revoluciji.

Odborniki so na terenu organizirali široko mrežo svojih sodelavcev. To jim je pomagalo, da so lažje in bolje obvladovali delo. Sicer pa je bilo spet vse območje svobodno in so lažje delali tudi sami aktivisti, člani odbora OF in partijskega komiteja.

Partizanska enota spet v Gabrovki

Ker so se Nemci nahajali za bližnjo mejo, je bilo nevarno, da vdoro na osvobojeno ozemlje. Zato sta okrajni komite in odbor OF stalno zahtevala, naj na njihovo območje pride partizanska enota. Decembra 1943. leta je bil po odloku glavnega štaba Slovenije osnovan dolenski odred. Za njegovo jedro je bil tretji bataljon dvanajste brigade. Štab tega bataljona je postal poveljstvo odreda. Poveljevala sta mu Jože Logar-Slovan kot komandant in Dušan Rebolj-Bor kot politkomisar.²²

Odlej je gabrovsko osvobojeno ozemlje imelo spet svojo enoto, ki ga je varovala pred nemškimi vdori in olajšala tudi delo odbora OF in partijskega komiteja. Odred se je povečini nahajal v gabrovskem okolišu vse do marca 1945. leta, ko je odšel v Suho krajino. Komite in odbor OF sta se za vse akcije dogovarjala z odrednim poveljstvom. Še posebno važno je bilo skrbno pripraviti vsako akcijo, ki je bila usmerjena proti beli gardi in skrivačem. Odred je na tem območju imel več hujših spopadov s sovražniki, ki so mu prizadejali hude žrtve, a tudi sovražniki niso ostali brez izgub.

²² Zbornik 4/9, dokument št. 9.

Zima od 1943. na 1944. leto je minila razmeroma mirno. Sovražniki niso vdirali na osvobojeno ozemlje, zato so aktivisti lahko mirno in pridno delali. V tem času je bilo precej razgibano kulturno in družabno življenje. Prirejali so razne zabavne večere, igre in druge družabne prireditve. Ljudje so jih na veliko obiskovali in bili s prireditvami zelo zadovoljni. Politični delavci pa so vsako tako priložnost izrabili tudi za pojasnjevanje političnega položaja, dogodkov na svetovnih bojiščih in razvoja naše osvobodilne borbe.

Poseben problem so bili prekupečevalci. Prenašali so sol in druge potrebščine, ki se jih ni dalo dobiti na tej strani meje. Tudi tobak in cigarete je prenašalo precej ljudi. Za posameznike je bilo to delo zelo donosno. Organi narodne zaščite so jih lovili in plenili vse, kar so pri njih dobili, vendar to ni dosti zaleгло. S tem delom se je posebno živo pečalo nekaj žensk. Najbolj nevarno pa je pravzaprav bilo, da so te ženske, kadar jih je sovražnik prijel, pripovedovale o vsem mogočem z osvobojenega ozemlja. Te podatke pa bi sovražnik lahko v primernih razmerah izkoristil za svoje mračne namene.

Sovražna belogardistična propaganda je vztrajno delovala in spet napredovala, čeravno počasi. Spomladi 1944. leta so vsi njihovi agenti spet dvignili glave in začeli delati proti naši vojski in Osvobodilni fronti.

Za papir je šlo

Dne 2. in 3. junija 1944. leta je spet prišla na gabrovsko območje Gubčeva brigada. Pripravljala se je za napad na nemške postojanke onkraj meje. Dvanajsta brigada pa je medtem prišla v Tihaboj in se pripravljala za akcijo na papirnico v Jagnjenici pri Radečah. Ponoči od 3. na 4. junij je Gubčeva napadla postojanke Gradišče, Št. Jurij pod Kumom in Polšnik, tesno pa je oblegala tudi Kal in Dole. Ko so Gubčevci napadali postojanke, je dvanajsta krenila iz Tihaboja prek meje in med Dolom in Presko prišla v dolino Sopote. Od tod je prodirala proti tovarni papirja. Prvi bataljon je zasedel položaje okoli tovarne in omogočil, da so druge enote lahko izvršile akcijo. Drugi bataljon je vdrl v tovarno, da bi pobral papir, kamione in druga vozila, zaminiral stroje in onеспособil tovarno ter nato spremljal prevoz materiala do Sv. Križa. Tretji bataljon pa je šel v zasedo proti Radečam, da bi na tej strani varoval akcijo, po akciji pa zavaroval transport vse do prehoda čez mejo. Partizani so iznenadili nemško vodstvo papirnice. Obračunali so s sovražno stražo in vodstvom tovarne, jo za dalj časa onеспособili in zaplenili pet kamionov in več parov vprežnih konj. Na kamione in vozove so naložili papir in ga odpeljali po cesti proti Preski in dalje v Gabrovko. Tudi vsi borci so si naložili papir v nahrbtnike. Po krajšem oddihu so ga nato odpeljali na glavno poveljstvo Slovenije v Belo Krajino.

Borci dvanajste brigade so prišli do papirja brez izgub. Vse je šlo po načrtu. Najteže pa je bilo s kamioni, ker med borci ni bilo dovolj šoferjev. Dva kamiona so morali takoj zažgati. To je bila velika izguba, ker bi z njima lahko odpeljali veliko več papirja, ki ga je takrat našim enotam in slovenskemu vojaškemu in političnemu vodstvu močno primanjkovalo.

Gubčeva je medtem uničila in razbila sovražno postojanko v Št. Juriju pod Kumom. Pri Gradišču in Polšniku pa se je gubčevcem zataknilo. Ko so

zapuščali napadene postojanke, jim je bilo zaradi odbitega napada težko in so glasno kričali na Nemce: »Na svidenje, švabi, še se bomo videli!« Ker pa je bil glavni cilj in naloga vdora čez mejo dosežen, so bili vendarle vsi zadovoljni, čeprav so gubčevci imeli nekaj žrtev. Najhujše so bile pri Polšniku. Borka Vera je hotela rešiti izpred bunkerja ranjene tovariše, zato je vzela lahko strojnico in šla proti bunkerju, iz katerega so Nemci neusmiljeno tolkli. Vera je padla pred bunkerjem. Za njo se je pognal drugi borec. Tudi ta je padel, preden je rešil ranjence. Gubčevci so izgubili tri svoje dobre borce pred enim samim bunkerjem, ne da bi v njem uničili sovražnika in ne da bi rešili svoje ranjence.

Vso akcijo je pripravilo in vodilo poveljstvo petnajste divizije. Po izvršeni akciji sta brigadi zapustili gabrovsko območje in odšli na nove naloge.²³

Medtem ko sta Gubčeva in dvanajsta brigada izvajali akcije onkraj meje, so enote 18. divizije, deveta in deseta brigada, varovale akcijo na območju Gabrovke, Mirne, Trebnjega in Žužemberka.

Drago plačana nebudnost

Na Klancu se je nahajalo poveljstvo dolenskega odreda. Tedaj sta mu poveljevala komandant Vlado Rotar-Maj in politkomisarka Ančka Hafner. Ker že dalj časa ni bilo sovražnika v ta kraj, se je štab že kar pošteno uspaval. Njihova budnost je popolnoma popustila. Zanimarili so celo najnujnejše zavarovanje. Ravno tisti čas pa je bil sovražnik močno aktiven in je drzno in nepričakovano vdiral proti našim enotam, kjerkoli je zvedel zanje.

Četrtega avgusta je v Moravče prišla dvanajsta brigada s svojim poveljstvom in tretjim bataljonom. Prvi bataljon je ostal na Čatežu in Zaplazu, drugi pa je imel posebno nalogo. V sodelovanju z odredom in okrajnimi organi naj bi očistila teren skrivačev.

Zvečer 4. avgusta je odredni štab s svojo kulturniško skupino priredil v Gabrovki borcem in starešinam dvanajste brigade lep program. Odredovi bataljoni so bili razporejeni zunaj Gabrovke, en bataljon menda na Vodica, drugi pa nekje pri Metnaju. Na Klancu so se pri poveljstvu odreda nahajali le manjši zaščitni oddelki.

Petega avgusta je na Klanec iznenada udarila močna belogardistična skupina iz gozda Rjavka in močno presenetila odredno poveljstvo. Najhuje pa je bilo, ker so ravno tedaj imeli na Klancu večjo skupino novih borcev iz litijskega območja. Tisti čas se je na Klancu pri Petjetovih nahajala tudi gospodarska komisija. Belogardisti so na robu gozda presenetili in zaklali odredovega stražarja, ki je stal komaj dvajset metrov od Petjetovega kozolca. Tako so prodrli brez strela naravnost v vas. Nastala je strašna zmešnjava. Belogardisti so ubijali, kogar so dobili. Ropotalo je, da je bilo slišati, kot da se bije strahovita bitka. Odredovci so bili tako močno presenečeni, da so bežali brez odpora na vse strani.

Poveljstvo dvanajste brigade je, takoj ko je slišalo prve strele, pohitelo iz Moravč na pomoč. Komaj je minilo četrta ure, že je tretji bataljon iz Roj

²³ Zbornik 4/9, dokument št. 9.

začel jurišati proti Klancu. S srditim jurišem je prodril v vas. Beli so začeli kričati: »Nazaj, nazaj! Dvanajsta brigada je v Moravčah«. Torej so že zvedeli, katera enota je tu!

Pri tem udaru je odred izgubil triindvajset ljudi. Padel je tudi član okrajne gospodarske komisije Tone Dolgorepec-Ulafov Tone iz Male Kostrevnice. To je bil hud udarec za odred. Belogardistični agenti pa so se prav gotovo na tihem veselili. Ves napad bi se še veliko huje končal, če ne bi tako odločno in hitro posegla vmes brigada. Tudi bataljon s Čateža je hitro posredoval in hotel prestreči belogardiste, a mu ni uspelo, ker so se obrnili namesto proti Št. Vidu, kamor so bili namenjeni, proti Trebnjemu.

Čez poletje 1944. leta je tudi okrajni partijski komite imel hude izgube. Belogardistični agenti so si naložili, da morajo uničiti gabrovsko politično vodstvo. Po daljšem času jim je to skoraj uspelo. Med neko akcijo v Moravški gori so ujeli nekaj članov okrajnega komiteja. Med ujetimi sta bili Fani Petje in Micka Abolnar. Z njima so ujeli tudi mladinsko aktivistko Božičevo Tončko iz Moravč ter še nekega učitelja. Vse so belogardisti odpeljali v Št. Vid. Zasliševali in mučili so jih več dni in noči. Ker niso hoteli ničesar priznati, so jih pri Metnaju pobili, zmetali v nekakšno grapo ter pokrili z listjem in dračjem. Ob prekopu so ugotovili na njihovih truplih posledice hudega nasilja; roke so imeli na hrbtu zvezane z žico. Poleti 1944. pa je padlo še nekaj simpatizerjev, aktivistov in zaupnikov OF.

Prav tako je leta 1944 padlo več domačih fantov, ki so se bojevali v raznih enotah širom po naši domovini. Padli so Drago Miklič, Alojz Hostnik-Jovo, Vili Rappel, Anton Jevševar, Stanko in Viktor Petje, Rudi Petje, brata Alfonz in Stanko Lenart, Čoš iz Moravske gore in še več drugih. To je bila boleča izguba za gabrovsko prebivalstvo, še posebno za njihove svojce. Padli so stari prekaljeni borci in starešine v naših enotah.

Dolenjski odred se je po tragediji na Klancu še nekajkrat spopadel z belogardističnimi izdajalci. Tako je Gnidovčev Zdenko iz Tihaboja vodil belogardistični oddelek 6. septembra na Oreški hrib in v Moravško goro, kamor so skrivoma prodrli. Med prodiranjem so se spopadli z manjšimi skupinami odreda. Padli so trije odredovi borci. Spopad na Oreškem hribu pa je bil opozorilo političnemu vodstvu v Moravški gori, da se je lahko pravočasno umaknilo. Beli so najbrž mislili, da se bo spet ponovila zmaga s Klanca, a jim tokrat ni uspelo. Odredove enote so nato hitro posredovale in bele pregnale v izhodišče.

Spet napadi onstran meje

Dvanajstega septembra je petnajsta divizija s tremi brigadami vdrla z gabrovskega in primskovskega območja čez mejo in napadala sovražne postojanke onkraj meje. Gubčeva je napadla močno utrjeni grad Pogonik in ga zavzela. Prav tako je razbila sovražnika v Kresnicah ob Savi. Medtem je Cankarjeva napadla sovražne postojanke in varovala akcijo gubčevcev.²⁴

²⁴ Spominska knjižnica iz borb in življenja prvih slovenskih partizanskih brigad, stran 179.

Po tej akciji so se enote petnajste divizije z vso silo vrgle v napad na močno utrjeni postojanki Preska in Polšnik. Nemci so zbrali močne enote in jih poslali v boj proti enotam te naše divizije.²⁵

Naše brigade niso nikoli priznale umetne meje med Italijo in Nemčijo, ker so imele vso Slovenijo za svojo deželo. Po napadu na Presko in Polšnik sta se Gubčeva in Cankarjeva umikali čez mejo proti Gabrovki. Belogardistične enote in Nemci pa so zasedli grebene okoli Javorskega Pila in hoteli preprečiti umik naših enot. Oddelki Cankarjeve so hiteli nazaj, da bi še pravočasno zasedli položaje, a jim že ni uspelo. Prišlo je do močnega spopada med Cankarjevimi borci in sovražniki. Cankarjevci so se znašli v nezavidljivem položaju. V tem spopadu so imeli precejšnje izgube.

Akcijo naših enot je na čelu poveljstva sedmega korpusa vodil tedanji načelnik štaba Franc Poglajen-Kranjc. V teh borbah je bil težko ranjen tudi poveljnik petnajste divizije Franc Kočevar-Ciril. Prav njima gre v prvi vrsti zahvala, da ni prišlo do še večjih izgub in žrtev. Smela in odločna poveljnika sta odgovorno nalogo naših enot pravilno presodila in tudi vso akcijo uspešno izvedla.²⁶

Dne 5. oktobra so belogardisti iznenada vdrli na Brezovo. Mislili so, da bodo tam naše presenetili in polovili. Toda vsi terenski delavci so se pravočasno umaknili. Še enkrat so beli vdrli konec oktobra, a spet brez uspeha. Tokrat so napadli Klanec. Naših niso dobili. Ujeli pa so zaščitnika Pepeta Vozlja. Tisti dan je bil ravno petek. Ko so ob zvonjenju ob treh popoldan beli začeli moliti, je Pepe med njihovo molitvijo skočil stran in se pognal v beg. Ker je bila blizu živa meja, je hitro našel kritje. Preden so se belogardisti zbrali, znašli in začeli streljati za njim, je bil Pepe že na varnem.

Konec novembra 1944. leta je bil poklican del terencev v operativne enote. Z gabrovskega območja so odšli terenski delavci, narodna zaščita se je številčno skrčila, tudi njen načelnik Milan Ravbar ter njegov pomočnik sta odšla v operativno enoto. Odšla sta tudi Robert Vidmar in Franc Kotar iz Pretržja. Na terenu je ostal le sekretar okrajnega komiteja z manjšo skupino sodelavcev, med njimi Tone Božič in kurir Tomc. Politično delo na terenu se je zoževalo, ker je bila velika potreba po borcih v operativnih enotah za zaključno obdobje naše borbe. Med vpoklicanimi je bil tudi član okrajnega komiteja Pavlinov Polde. Ko je prišel v Podturen, kjer so se zbirali, se je po krajšem času samovoljno vrnil nazaj na teren.

Dvaindvajsetega decembra 1944. se je vsa petnajsta divizija iz mirenske in mokronoške doline premaknila na gabrovski sektor. Divizijsko poveljstvo s komandantom Milanom Tomincem in komisarjem Janezom Vipotnikom se je nastanilo v Gabrovki. Brigade pa so se razporedile po vaseh od Sel, Brezovega in Kamnega Vrha do Tlake in Brezja.

Divizija je ostala čez božič in tako prekrizala račune marsikateremu domačemu belogardistu, ki je mislil preživeti praznike doma. Posebnih borb ni bilo. Divizija je nekaj dni mirno preživela med prebivalstvom in si nabirala novih moči za naloge, ki so jo čakale v Suhi Krajini.

²⁵ Prav tam, str. 274.

²⁶ Padlim Cankarjevim borcem pri Javorskem Pilu so domačini zgradili skupno grobnico.

Medtem so njene enote še pripravile in zavarovale prehod čez mejo z Dolenjske na Štajersko šesti brigadi Slavka Šlandra in enajsti brigadi Milana Zidanška. Ti dve enoti, ki jima je poveljeval Andrej Cetinski-Lev, sta odšli z gabrovskega območja 22. decembra. Njuni borci in starešine so si pri slovesu od petnajste divizije že zaželeli veselo snidenje v osvobojeni Ljubljani, Mariboru, Celju ter na naši slovenski Koroški.

Sedemindvajsetega decembra se je spopadel tretji bataljon dvanajste brigade z belogardističnim oddelkom na Kamnem vrhu. Sovražnik je prišel s primskovske strani in iznenadil ta naš bataljon. Le s težavo mu je uspelo, da se je umaknil na boljše položaje. Imel je nekaj žrtev.

Divizija je 29. decembra odšla s tega terena in se do osvoboditve ni več vrnila semkaj.

Umik političnega vodstva in odreda

Po odhodu divizije so nastale na gabrovskem območju težave. Tu je ostal samo dolenjski odred, z njim pa še številčno močno skrčen okrajni partijski komite in odbor OF.

Nemci so se medtem že morali umikati iz našega Srema pred krepkimi udarci enot naše in sovjetske armade. Da bi si zavarovali zaledje in prometna pota, so začeli z močnimi oddelki zasedati vsa važna prometna križišča in večje kraje. Vse pogostejši napadi na odredove enote so se tako stopnjevali, da se je ta moral umakniti v brezovske in tihabojske gozdove. Pri njem sta se po večini zadrževala tudi okrajni komite in odbor OF. Le s težavo se jima je posrečilo mirno prespati kakšno noč v vasi. Sovražniki so skoraj povsem obvladovali teren. Domači belogardisti so preganjali in strahovali prebivalce. Lovili so zadnje partizane in naše sodelavce ter jih pobijali. Tako so 20. januarja v Moravški gori ujeli Rudija Petjeta s Klanca in Staneta Petjeta iz Moravške gore, ki sta se nahajala na tem terenu s posebno nalogo. Odvlekli so ju proti Mirni ter ju za gradom na Fužini ustrelili.

Preganjanje naših aktivistov se je tako stopnjevalo, da skoraj ni bilo več mogoče delati. Nenehno so se morali skrivati pred belogardisti in se boriti za obstanek. Večina se jih je skrivala posamezno, le majhna skupina s sekretarjem komiteja Rudijem se je držala skupaj.

Konec februarja je na to območje spet prišla dvanajsta brigada, ki pa je imela posebno nalogo. S Poljan pri Primskovem je odšla čez mejo v dolino Reke, nato pa na Jablaniške laze. Odtod je nadaljevala pot ter se pri Preski spopadla in razgnala manjši nemški oddelek, nakar je šla na Klenovik. Brigada je morala sodelovati pri prehodu enot štirinajste divizije čez Savo. Po ukazu poveljstva sedmega korpusa je sodelovala pri zavarovanju prehoda pri zagorskem mostu. Ker pa se enote štirinajste divizije zaradi prevelikih nemških sil niso mogle prebiti do Save, se je brigada po nekaj dneh morala vrniti nazaj na gabrovski sektor.

Medtem se je spopadla pri Klenoviku s sovražnim oddelkom iz Št. Jurija pod Kumom in ga pognala nazaj v postojanko.

Ker je naše poveljstvo še vedno mislilo, da bo štirinajsti le uspelo prebiti se do Save, je ukazalo dvanajsti brigadi, naj ostane na gabrovskem območju.

Da bi izvršila svojo nalogo, se je od Save pomaknila nazaj čez mejo na Gabersko goro in odšla nato skozi Moravče in Gabrovko na Brezovo, kjer se je utaborila. V tej vasi je ostala dva dni brez borb. Dolenjski odred, s katerim se je brigada povezala in ki je bil določen, da sodeluje z njo, je zasedel položaje pri Vodicach. Tako sta obe enoti držali greben kot najvažnejši položaj in bili pripravljeni na borbo.

Sedmega marca sta se brigada in odred tolkla z močnimi nemškimi in belogardističnimi oddelki. Vsa nemška naskakovanja že od zgodnjega jutra pa so bila zaman. Okoli poldneva so prihiteli Nemcem na pomoč še močni domobranski oddelki in so skupno prodirali proti našim enotam. Borba je divjala od osmih zjutraj do štirih popoldan, nakar se je poveljstvo naših enot odločilo za umik po Tihabojski rebri na Cirknik, od tam pa čez glavno cesto in Krko v Suho Krajino.

Večer pred napadom na Brezovo je bilo poveljstvo dvanajste brigade obveščeno, da je brigada postala udarna. To je še isti večer vsa enota skromno proslavila.

Po umiku brigade in odreda se je s tega terena umaknilo tudi okrajno politično vodstvo. Vse do konca vojne so se vrstili težki dnevi za ljudi teh krajev. Belogardisti so lahko počenjali, kar so hoteli.

Zadnje borbe

Glavno poveljstvo je še enkrat poskušalo dobiti štirinajsto divizijo čez Savo, zato je 25. marca spet poslalo dvanajsto brigado proti Savi. Sovražniki pa so tudi sedaj odkrili našo namero in zbrali močne enote proti diviziji severno od Save in proti oddelkom dvanajste brigade na gabrovskem območju. Brigada je pravočasno in uspešno prodrla do Ježnega vrha pri meji. Tam se je ustavila in pripravila teren za prehod čez mejo. Ker pa je medtem sovražnik že zasedel mejo z močnimi oddelki, brigada ni mogla nadaljevati poti, temveč se je umaknila nazaj na položaje na Gaberski gori. Po krajši borbi pri meji in potem še na Gaberski gori se je premaknila v Rjavko. Na teh položajih se je nekajkrat spopadla z Nemci, Čerkezi in belogardisti. Po skoraj celodnevni in trdovratni borbi se je na predvečer 27. marca umaknila nazaj v Dolenjske Toplice.

To je bila zadnja borba med našimi in sovražnimi enotami na gabrovskem sektorju. Do osvoboditve naše enote niso več prišle na to območje.

Po tej akciji so domači belogardisti z Lavdanom iz Moravč na čelu postali pravi gospodarji položaja. Na srečo ni dolgo trajalo, saj so jih že 7. maja pregnale naše enote. Še ko so zadnjikrat bežali, so se osmešili. V Tihaboju so Cenetovega Ivana ženske spraševale, kam gredo, pa jim je odgovoril: »Sedaj gremo, ker zmagujemo, da se bomo sešli z Angleži.« Res so se mnogi sešli z zahodnimi zavezniki, toda ti so jih takoj razorožili in poslali v jetniška taborišča. Tako se je končala vojna za belogardiste, za vse druge pa je prišel težko pričakovani čas svobode.

Gabrovka z okolico je med narodnoosvobodilno borbo marsikaj doživela in veliko prestala.

V vrstah narodnoosvobodilne vojske je padlo petinštirideset njenih borcev, petdeset ljudi pa je postalo žrtev fašizma. Za vse to so veliko krivi tisti, ki so

se dali slepo zavajati raznim klerikalnim zagrizencem in izdajalcem slovenskega ljudstva, ki so hlapčevsko služili okupatorju do zadnjega dne.

Domači fantje, ki so se borili v partizanskih vrstah, pa so s svojo borbenostjo, hrabrostjo in požrtvovalnostjo dosegli visoke položaje v vojaških enotah. Iz njihovih vrst je bil komandant korpusa, namestnik komandanta operativne cone, komandant divizije in komandant brigade. Šest tovarišev je poveljevalo bataljonom, več jih je bilo na raznih drugih odgovornih položajih. Skoraj vsi so postali oficirji naše vojske. Za svoje zasluge so bili odlikovani s številnimi in visokimi odlikovanji.

Gabrovčani so pri Javorskem Pilu zgradili grobnico in vanjo položili trupla mladih in neustrašenih borcev, ki so dali življenja na gabrovskem območju. Na spominsko ploščo v Gabrovki pa so vklesali imena padlih borcev — žrtev fašizma. Spominjajo naj nas in bodoče rodove, kako se je treba boriti in tudi umreti za svobodo svojega naroda.

Viri:

Poleg virov, ki sem jih sproti navajal, sem za članek uporabil še: neobjavljene spomine Roberta Vidmarja, ustna pričevanja Rudija Rappela, Francija Kožamelja, Mirka Jeriča, Ančke Kodrič-Jerič in svoje članke, ki so bili že pred tem objavljeni v Dolenjskem listu in Vojnem informatorju.

NAŠA NARODNA HEROJA

Borštnar Jožeta Jože

Rojen 8. 11. 1915. v Gabrovki. Član KPJ od 1940. V NOB od 1941. Za narodnega heroja proglašen 15. 7. 1952. Sedaj živi v Ljubljani. Je sodnik ustavnega sodišča SR Slovenije.

Borštnar je začel sodelovati v naprednem delavskem gibanju že kot slušatelj železniške prometne šole v Beogradu in si še zelo mlad pridobil precejšnje marksistično znanje. Po končani šoli je bil prometnik v Rajhenburgu, kjer je postal tudi partijski voditelj.

Po okupaciji Jugoslavije je odšel kot član okrožnega komiteja KPJ za Posavje v Novo mesto, kjer je organiziral OF in pripravljaval ustanovitev partizanskih enot. Ko so na poziv KPJ spomladi 1941. odšli prvi železničarji v partizane, je bil med njimi tudi Borštnar.

Od oktobra 1941. do junija 1942. je bil član okrožnega komiteja KPJ za Belo krajino, potem pa politični komisar belokranjskega odreda. Odslej je bil vso vojsko v borbenih enotah NOV. Iz belokranjskega odreda je prišel v

Cankarjevo brigado, v kateri je bil politični komisar do julija 1943., nato pa politični komisar XV. divizije.

Marca 1944. je postal politični komisar, avgusta pa komandant IV. operativne cone. Pod njegovim poveljstvom so partizanske enote na Štajerskem začele z novim načinom vojskovanja proti sovražniku in sistematično osvobodile ozemlje. Osvobodile so Savinjsko dolino.

Januarja 1945. je postal komandant IX. korpusa na Primorskem. Pred Borštnarjem, ki je prišel na novo dolžnost prav v času najhujših borb tamkajšnjih enot proti 50.000 Nemcev in četnikov, je bila važna naloga: priprave za napad na Trst. Poveljstvu IX. korpusa je uspelo, da je pravočasno usmerilo pohod svojih enot proti Trstu in z njimi zelo pomagalo enotam IV. armade v težkih bojih za dokončno osvoboditev Trsta in Gorice.

Po osvoboditvi je Borštnar opravljal mnogo odgovornih dolžnosti; bil je upravnik železnic v Ljubljani, pomočnik zveznega ministra za promet, minister za lokalni promet, za trgovino in preskrbo LR Slovenije, član IS LR Slovenije, predstavnik IS LR Slovenije v coni B Svobodnega tržaškega ozemlja. Po 1945. letu je bil večkrat poslanec, član CK ZKS in GO SZDL Slovenije.

Pogljajen Franca Franc-Kranjc

Rojen 25. 8. 1916. v Litiji. Član KPJ od julija 1942. V NOB od 1941. Za narodnega heroja proglašen 27. 11. 1953. Sedaj živi v Ljubljani. Je generalpolkovnik JLA.

Pred vojno je bil aktivni podoficir bivše jugoslovanske vojske. Ob njenem razpadu je bil ujet. Iz ujetništva v Nišu je pobegnil, se vrnil domov, se takoj povezal z vodstvom narodnoosvobodilnega gibanja v Ljubljani in organiziral OF v svojem kraju.

Maja 1942. je šel v II. grupo odredov in sodeloval v njenih borbah. Julija 1942. je postal komandant I. bataljona, ki je po uspešni borbi na Jelovici in pohodu čez Kamniške planine in Koroško na Štajersko zaradi večšega vodstva in junaštva komandanta dobil vzdevek »Kranjčev bataljon«.

Septembra 1942. je štab II. grupe odredov poslal Kranjca kot izkušenega vojaškega poveljnika v Zasavje. Kmalu je organiziral zasavski bataljon in postal njegov komandant. Med nemško ofenzivo na Štajerskem je bil ta bataljon najmočnejša partizanska enota na tem ozemlju.

Junija 1943. je Kranjc postal komandant kamniško-zasavskega odreda, avgusta, ko je bila formirana Šlandrova brigada, načelnik štaba v njej, kasneje pa načelnik štaba XV. divizije.

Po kapitulaciji Italije je bil imenovan za komandanta IV. operativne zone, avgusta 1944. pa zopet premeščen na Dolenjsko in imenovan za komandanta VII. korpusa NOV Jugoslavije.

Po osvoboditvi je bil izvoljen za zveznega ljudskega poslanca. Študiral je višjo vojno akademijo v Sovjetski zvezi.

Podatki so povzeti po: Zborniku narodnih herojev Jugoslavije, Beograd, 1957 in Priročnem leksikonu, Ljubljana, 1955.

STANE PUNGERČAR-SLAVKO

ŽRTVE IN SADOVI OSVOBODILNEGA BOJA

Dne 9. maja 1945. leta je klonila nacistična zver. Svet si je oddahnil. Evropa se je spet zagledala v bodočnost. Jugoslavija je bila po več kot 4 letih okupacije svobodna. Svobodo si je priborila, priborila težko in z mnogimi žrtvami. Okupator je moral zapustiti našo deželo, za njim pa so ostala grobišča in pogorišča, kri in groza in — veselje ob zmagi.

Tudi Litija je pozdravljala svobodo. Ponosna, ker se je tudi sama borila zanje, žalostna, ker je niso pričakali vsi, čeprav so si jo prav tako želeli, se prav tako borili zanje.

Občani naše občine, ki ima sedaj 16651 prebivalcev, so se v velikem številu odzvali klicu Osvobodilne fronte: V boj proti okupatorju! Po zbranih podatkih je bilo iz sedanjega občinskega območja

758 borcev v enotah narodnoosvobodilne vojske,
prek 2700 aktivistov in sodelavcev OF,
velika večina prebivalstva pa je na najrazličnejše načine in po svojih
močeh pomagala narodnoosvobodilnemu boju do zmage.

Porušena hiša Jožefe Lindner

Še sedaj je v litijski občini 1399 članov Združenja zveze borcev, prav gotovo pa to ni prava podoba medvojnih razmer, saj v tem številu ni vseh, ki so podpirali narodnoosvobodilno gibanje. Ni tistih skromnih kmečkih prebivalcev, ni hribovskih ljudi, h katerim so se tolikokrat zatekali naši borci in aktivisti in tolikokrat dobili varno in toplo zavetje.

In v tem številu ni tistih, ki so postali žrtve neizprosne boje proti okupatorju. V boju za zmago in svobodo je padlo 530 naših občanov:

259 borcev v enotah NOV,

128 zaprtih, pregnanih v internacijo in v vojna ujetništva,

143 oseb v pregnanstvu in izseljeništvu ter talcev.

Med danes še živimi 1399 sodelavci narodnoosvobodilne borbe je še 499 nekdanjih borcev NOV, katerih velik del prenaša trajne težke posledice vojne. Zaradi prestanih naporov in ran, dobljenih v vojni, je 268 osebnih in družinskih invalidov. Tudi med tistimi, ki so bili pregnani, zaprti ali internirani — med jih je 1632 — jih je mnogo, ki se jim nikdar več ne bo vrnilo zdravje.

Okupator pa se ni znašal samo nad posamezniki, nad oboroženimi borci in organiziranimi sodelavci OF. Strašno usodo je namenil prebivalcem celih vasi in zaselkov. Izselil je prebivalce celotnega območja ob takratni nemško-italijanski meji. Izselil je vse vasi na območju sedanje krajevne skupnosti Dole pri Litiji:

Čeplje, Dobovico, Dole, Gornje Jelenje, Gradišče, Hude Ravne, Ježevce, Kal, Ljubež, Malo gobo, Prevolje, Preženjske njive, Radgonico, Ravne, Selce, Slavno, Spodnje Jelenje, Strmec, Suhe Dole, Veliko gobo, Zagozd, Zavrh, skupno 22 vasi. — Požgali so 228 hiš in gospodarskih poslopij, odgnali živino, uničili imetje, ljudi pa pod stražo odgnali v Nemčijo.

Prav tako so izselili 11 vasi z območja sedanje krajevne skupnosti Polšnik:

Borovak, Dolgo Brdo, Konjščico, Polšnik, Presko, Preveg, Renke, Stranski vrh, Šumnik, Tepe, Zglavnic. Tudi vse prebivalce teh vasi so izselili v Nemčijo. Praznih in opustošenih je ostalo 186 domov, skupno z obeh območij pa 414 domov.

Materialna škoda, ki so jo imele te vasi, bi v današnji vrednosti znašala precej nad 3 milijarde starih dinarjev.

Preselili so prek 1250 ljudi, predvsem starčkov, žena in otrok.

Okupatorju pa niso bile dovolj te opustošene vasi. Izseljeval je cele družine tudi iz drugih predelov naše občine, njihovo premoženje pa zaplenil. Znale so usode slovenskih intelektualcev iz Litije in Šmartna, ki so jih Nemci selili že mesec dni po okupaciji, usode družin, ki so bile pregnane, ker so njihovi sinovi in hčere odšli januarja 1943. v partizane.

In kako bi mogli pozabiti še vsa druga grozodejstva, kakršnih do tedaj zgodovina ni poznala? Kako usodo naše sodelavke Hvalove, ki so jo v Jevnici zažgali v hiši, kako Reboljevo družino in Moharjeve v Malih selih pri Vačah? Kako desetine in desetine takih smrti?

Ni je vasi in naselja v občini, ki bi ji prizaneslo fašistično divjanje in vojna vihra. Številni spomeniki in spominske plošče nas spominjajo na prestano trpljenje.

V občini je odkritih 28 spominskih kamnov, plošč in spomenikov 530 padlim tovarišem in tovarišicam iz naše občine, pa tudi številnim znanim in neznanim borcem, ki so žrtvovali življenja na naših tleh.

Ta spominska znamenja so:

spomenik v Litiji — 93 padlim borcem in žrtvam fašizma
 spomenik na Ustju-Šmartnem — 37 padlim in žrtvam fašizma,
 spomenik v Lesni industriji Litija, obrat Šmartno — 7 padlim delavcem tega podjetja,
 spomenik na Vačah — 41 padlim borcem in ilegalcem — žrtvam NOB,
 spomenik v Kresnicah — 32 padlim borcem,
 spomenik v Jevnici — 35 padlim aktivistom in žrtvam fašizma,
 spominski kamen na grobišču na Javorskem Pilu — 84 padlim borcem,
 spominska plošča na grobišču na Vačah — 40 padlim borcem,
 spominski kamen v Spodnjem Logu — 5 padlim domačinom,
 spominski kamen na Cvetežu, kjer je padel Lojze Hohkraut,
 spominski kamen v Cirkušah — 3 padlim borcem domačinom,

spominski kamen v gozdu nad vasjo Široka set, kjer je padel Anton
 Krautberger,
 spominska plošča v Malih selah — 32 ustreljenim ranjenim in ujetim
 borcem,
 spominska plošča na pokopališču v Polšniku — 34 padlim borcem,
 spominska plošča na pokopališču v Kresnicah — 4 padlim neznanim
 borcem,
 spominska plošča na pokopališču v Litiji — neznanim padlim
 borcem,
 spominska plošča na pokopališču na Primskovem — neznanim
 padlim borcem,
 spominska plošča na Klancu pri Gabrovki — padlim borcem do-
 lenjskega odreda,
 spominska plošča na domu ljudske prosvete v Gabrovki — 95 padlim
 borcem in žrtvam fašizma,
 spominski kamen v predilnici Litija — 7 padlim predilniškim de-
 lavcem,
 spominska plošča na upravni zgradbi lesne industrije Litija — 17
 padlim borcem — delavcem tega podjetja,
 spominska plošča na hiši Smukovih v Sp. Logu — padlemu članu
 družine,
 spominska plošča na hiši Bratunovih v Kresniškem vrhu — 3 žrtvam
 družine, zgorelim v hiši,
 spominska plošča v Ribčah — 3 žrtvam vojne,
 spominska plošča v Golišah (Šuštarjeva hiša) — 8 žrtvam vojne,
 spominska plošča v Golišah (Končarjeva hiša) — 8 žrtvam vojne,
 spominska plošča v Dolgi nogi — 1 žrtvi vojne,
 spominska plošča na Mamolju — 5 padlim.

V litijski občini pa so še spomeniki in znamenja, ki spominjajo na slavne dni in pomembne dogodke naše bližnje preteklosti:

obelisk na Javorskem Pilu — v spomin na borbo in zmago slo-
 venskega ljudstva 1941—1945,
 spomenik nad vasjo Tisje — v spomin na borbo na Tisju,
 spominska plošča na Gorenčevi hiši na Grbinu — na kraju, kjer je
 bil ustanovljen prvi odbor OF za litijsko območje,
 spominska plošča na Lindnerjevi hiši v Litiji — kjer je bil usta-
 novljen prvi litijski mestni odbor OF.

Poleg neposrednih žrtev in škode, ki jo je povzročila okupacija, pa je bilo tudi veliko drugih škodljivih in komaj popravljivih posledic. Največjo škodo, njene posledice je še vedno čutiti, je imela medvojna mladina, ki ni mogla redno obiskovati šol, kolikor pa jih je, se je morala učiti le nemškega jezika, peti le nemške pesmi. Sicer pa je večina šol — v začetku jih je bilo 18 — v letu 1943 in 1944 prenehala z delom. V šolska poslopja se je vselila okupacijska vojska ali pa okupatorjeve politične in policijske organizacije.

Tudi zdravstveno varstvo je bilo med okupacijo prizadeto. Na sedanjem območju občine je skrbel za zdravje prebivalcev le en sam zdravnik, ki je bil v pomoč domačinom in partizanom.

Tako prizadeta je Litija dočkala svobodo.

Postavitev ljudske oblasti

Z osvoboditvijo dežele je bila izpolnjena tudi osnovna naloga socialistične revolucije — do kraja je bila razbita stara državna ureditev. Oblast je prešla iz rok buržoazije v roke delovnega ljudstva. Jugoslavija je že iz vojne izšla kot nova država, z novo demokratično federativno državno ureditvijo.

Narodna vlada Slovenije je bila imenovana na svečani seji predsedstva Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta (SNOS) 4. maja 1945. v Ajdovščini, ko so še trajali boji za osvoboditev Ljubljane, ki je bila osvobojena 9. maja 1945.

Tudi naša občina je bila dokončno osvobojena 9. maja 1945. leta. Tedaj so na njenem sedanjem območju že delovali organi oblasti, ki so nastali in se utrjevali v narodnoosvobodilni vojni in kasneje prerasli v krajevne ljudske odbore (KLO).

Narodnoosvobodilni odbori (NOO) so delovali v vseh večjih vaseh in naseljih. V Litiji je bil 1945. leta sedež okrajnega NOO. Njegov prvi predsednik je bil Franc Mojškerc-Frenk.

Zaradi nalog, ki naj bi jih opravljali okraji, je prišlo v oktobru 1945. do združitve manjših v večje okraje. Zato je bil litijski okraj pridružen okrajnemu ljudskemu odboru Ljubljana-okolica.

Politično teritorialna razdelitev sedanjega območja naše občine je bila takrat naslednja:

v Litiji je bil mestni ljudski odbor, krajevni ljudski odbori pa v naslednjih krajih:

Šmartnem, Vel. Štangi, Črnem potoku, Kostrevnici, Primskovem, Moravčah, Gabrovki, Polšniku, Jablanici, Bregu, Savi, Hotiču, Vačah, Ribčah, Kresnicah in Jevnici. Območje Dola pri Litiji, Gradišča in Sobrača je bilo priključeno naši sedanji občini mnogo kasneje.

Zaradi številnih in nujnih nalog, ki so jih imeli KLO takoj po vojni — obnova, preskrba, odkup, obvezna oddaja, organizacija gospodarstva, šolstva itd. — je bilo treba krajevne ljudske odbore čim bolj približati ljudem, te pa vključevati v njihovo delo. Velika večina naših občanov je sodelovala pri opravljanju teh nalog.

Prva naloga teh odborov je bila organizirati prehrano. Organizirali so akcije za obvezno oddajo in odkup živeža. Prav naši kmetški predeli so v tistem času opravili veliko delo, ko so oddajali svoje presežke, včasih pa so si tako kot med vojno odtrgali od ust, da so lahko krajevni odbori zagotovili hrano za delavce, ki so bili brez zemlje. Živila in druge predmete (blago, obleko, obutev itd.) so krajevni odbori razdeljevali na karte. Razumljivo je, da je bilo tako mogoče zagotoviti le najnujnejše: delavcem hrano in obleko ter obutev, kmetom pa najnujnejše industrijsko blago za obnovo gospodarstev. Vendar smo kljub skromnemu življenju hodili srečnih lic in veselega srca, z nasmehom in pesmijo na ustih. Bili smo svobodni in srečni.

Prav tako težka naloga, ki je čakala krajevne odbore, je bila obnova požganih in porušenih domov. KLO so ustanovili obnovitvene zadruge, organizirali delovne akcije, udarniško delo in pomoč pri graditvi porušenih domačij.

Na območju sedanje občine so bile ustanovljene posebne obnovitvene zadruge:

- v Gabrovki za območje Gabrovke in Moravč,
- v Šmartnem za Šmartno in okolico,
- na Vačah za Vače in okoliške vasi,
- v Polšniku za območje sedanjega matičnega urada in
- v Dolah za območje sedanjega krajevnega odbora.

Skupno s KLO in odbori OF so obnovitvene zadruge popisale škodo in napravile program obnovitvenih del. Najprej so poskrbele, da so čim prej odstranili ruševine ter popravili in obnovili porušene domačije aktivnih sodelavcev NOB. Največ pomoči so nudile tistim občanom, katerih domovi so bili požgani in izropani.

Obnovitvene zadruge so z uspehom opravljale svojo nalogo — materialno in finančno pomagati najbolj prizadetim — in jo zaključile 1950. leta.

Krajevni ljudski odbori so morali dalje organizirati šolstvo. Mnogo otrok in mladine ni moglo med vojno obiskovati šol. Šele po osvoboditvi so skušali nadomestiti v naših šolah, kar so prej zamudili. Mnogi pa so imeli za seboj že trdo življenjsko šolo in veliko življenjskih izkušenj, ki so si jih pridobili med vojno na mladinskih in skojevskih sestankih, kot obveščevalci ali kurirji našega narodnoosvobodilnega gibanja. Kmalu po osvoboditvi je bil organiziran pouk v vseh šolah na našem območju.

Krajevni odbori so opravili še mnogo drugih nalog, da bi čim prej začeli rane, ki jih je prizadejala vojna. Morali so med drugim ustanoviti več obrtnih podjetij za krajevne potrebe. Na območjih posameznih krajevnih ljudskih odborov so organizirali razna šiviljska, krojaška, čevljarstva, komunalna in druga podobna podjetja. (Iz teh krajevnih podjetij, ki so imela v začetku le po nekaj delavcev, so nastala sedanja: gradbeno podjetje s 181 delavci, komunalno podjetje s 106 delavci, trgovsko podjetje s 67, usnjarsko industrijsko podjetje s 380 zaposlenimi — 1945. leta je bila to obrtna usnjarska delavnica s 50 zaposlenimi. Prav tako je nastala iz majhnih obrtnih krajevnih delavnic tudi lesna industrija Litija z 236 zaposlenimi. Le predilnica v Litiji in industrija apna v Kresnicah sta imeli že pred vojno industrijsko organizirano proizvodnjo).

Pomemben mejnik v izgradnji ljudske oblasti so bile volitve v ustavodajno skupščino 11. novembra 1945. Ogromna večina — 96% jugoslovanskih volilcev je glasovala za listo Ljudske fronte, za takšno novo Jugoslavijo, kakršna je bila skovana v ognju osvobodilne vojne in socialistične revolucije.

V takratni litijski občini, ki je obsegala Litijo z okolico, je glasovalo skoraj 100% volilcev za listo Ljudske fronte. Le dva zaradi bolezni nista prišla na volišče. Tudi v drugih krajih sedanje občine rezultati volitev niso bili dosti slabši. — Krajevni ljudski odbori, odbori OF in aktivisti so z veliko odgovornostjo in z velikim uspehom organizirali te volitve, vsi volilci pa so z visoko udeležbo pokazali svojo politično zavest in zrelost.

Z več zakonskimi predpisi, ki jih je sprejela skupščina v prvih povojnih letih in ki so pomenili dejansko razlastitev buržoazije, zlasti pa z nacionalizacijo vsega premoženja, ki je bilo v rokah tujega kapitala, je dobila ljudska oblast v jugoslovanskem gospodarstvu prevladujoč, v industriji in bančništvu pa popoln vpliv.

V naši občini so bila nacionalizirana tedaj naslednja podjetja: sedanja predilnica, ki je bila last nemške firme »Mautner«, tovarna usnja Šmartno, prej last Knafliča, kresniška industrija apna, prej lastnik Birola, lesna industrija Litija, katere prejšnji lastniki so bili Kunstlerjevi, Samsa, Koprivnikar, Izgoršek in Slanc v Zagorici.

Druga nacionalizacija 1948. leta pa je podržavila večje obrtne, gostinske in trgovske obrate. Med lastniki teh podjetij pri nas je bila večina takih, ki so aktivno sodelovali, predvsem pa materialno podpirali NOB, po vojni pa sodelovali v obnovi in izgradnji gospodarstva. To so bili Kunstlerjevi, Samsa, Izgoršek in Knaflič.

Posebne pomena je bil za našo občino tudi zakon o agrarni reformi, ker so bile pred njim velike kmetijske in gozdne površine last veleposestnikov Windischgrätzov, Medice, Strzelbe in Slanca. Večinoma so bili tujci ali pa domačini, ki so bili okupatorjevi sodelavci in narodni izdajalci.

Takoj po opravljeni nacionalizaciji in agrarni reformi so v občini nastali novi odnosi in nove potrebe. Treba je bilo zagotoviti proizvodnjo v industrijskih podjetjih, organizirati je bilo treba krajevna obrtna podjetja, kmetijske zadruge za pospeševanje kmetijstva, organizirati šolstvo in zdravstvo.

Na področju kmetijstva smo doživeli po vojni zelo velike spremembe. Prva leta je bil osnovni namen pospeševati zasebno kmetijstvo, dajati kmetom vsestransko strokovno in materialno pomoč. Zato so bile v vsaki večji vasi organizirane zadruge. Leta 1948 so bile zadruge v Litiji, Vačah, Šmartnem, Kresnicah, Hotiču, Savi, Polšniku, Dolah, Gabrovki, Jablanici, Kostrevnici in na Primskovem. Kmalu pa so bile ukinjene manjše zadruge v Hotiču, Jablanici in Primskovem. Zadruge so predstavljale za podeželje večjo gospodarsko osnovo, organizirale so tudi trgovino in obrtno dejavnost. Zato lahko rečemo, da so tisti čas odigrale zelo pomembno vlogo pri pospeševanju kmetijstva in razvoju vasi.

Kmetijskim zadrugam je bila kasneje namenjena nova vloga; postale so organizator kmetijske proizvodnje na svojem območju. Vse do konca 1960. leta so delovale v naši občini zadruge v Šmartnem, Kostrevnici, Vačah, Kresnicah, na Savi in v Litiji. Vseh šest zadrug pa se je združilo 1. 1. 1961. v eno kmetijsko zadrugo v Litiji, h kateri je bilo eno leto kasneje (1. 1. 1962) pridruženo tudi kmetijsko posestvo Ponoviče—Grmače. S tem je dobila zadruga možnost, da uspešno organizira lastno kmetijsko proizvodnjo, živinorejo in sadjarstvo.

Prav tako je prišlo 1. 1. 1961. do združitve zadrug Gabrovka in Dole v eno samo zadrugo, ki je začela organizirati lastne proizvodne obrate — živinorejski, sadni in sadno-predelovalni.

Zdravstvena služba je takoj po vojni delala v zelo težkih razmerah. Utesnjena je bila v neprimernih prostorih pri trgovini »Predica«, zobozdravstvena pa je bila potisnjena v privatne ordinacije. Šele 1956. leta smo dobili v Litiji sodoben zdravstveni dom.

Še večje težave so bile po vojni z organizacijo šolstva. V marsikateri vasi (npr. Mamolju, Gradišču, Konjščici idr.) so organizirali pouk kar v privatnih hišah. Potrebno je bilo graditi nove šole. Zdaj jih imajo na Vačah, v Kostrevnici, v Gradišču pri Dolah, v Šmartnem, v Litiji pa šolska poslopja dozidavajo in povezujejo.

Pomembno vlogo pri splošnem izobraževanju in politični vzgoji prebivalcev naše občine je imela tudi ljudska univerza, ki je bila ustanovljena kmalu po osvoboditvi in se je razvila v občinsko ustanovo za izobraževanje odraslih.

Delavsko samoupravljanje

V prvem povojnem obdobju, ki je trajalo od 1945. do 1949. leta, je bila ljudska oblast glavni nosilec nadaljnjega razvoja. Delovala je v pravem pomenu kot organ diktature proletariata.

V tem obdobju obnove dežele in obnove gospodarstva so nastali novi družbeni in gospodarski odnosi. Izoblikoval se je nov sistem, sistem administrativnega vodenja gospodarstva na socialističnih družbenih osnovah. Ta sistem je prevladoval tja do leta 1950, ko smo v Jugoslaviji odpravili administrativno upravljanje gospodarstva in z zakonom junija 1950. uvedli delavsko samoupravljanje, ko smo proizvodna sredstva prvokrat v zgodovini človeštva izročili neposrednim proizvajalcem.

Tudi za našo občino je pomenil prenos proizvodnih sredstev v upravljanje delovnim kolektivom velik dogodek.

Kot prvi v litijski občini je prevzel kolektiv predilnice 9. 9. 1950. tovarno v samoupravljanje, za njim pa

tovarna usnja, krzna in krznene konfekcije,
lesna industrija Litija,
industrija apna Kresnice,
gradbeno podjetje Litija.

Sledili so jim tudi drugi, manjši delovni kolektivi. Spomin na ta veliki dogodek praznujejo kolektivi vsako leto.

To je bil pričetek novega, za naš nadaljnji gospodarski in družbeni razvoj izredno pomembnega razdobja. Nastale so bistvene spremembe v celotnem gospodarskem sistemu, pa tudi v sami državni ureditvi. Uveljavljati so se začela prizadevanja za organizacijo in krepitev krajevne samouprave.

Zakon o ljudskih odborih iz leta 1952 je razširil in utrdil samoupravnost ljudskih odborov in vzpostavil nov odnos med gospodarskimi organizacijami in krajevnimi ljudskimi odbori.

Takrat, ob uveljavitvi tega zakona, so bili na sedanjem območju naše občine naslednji ljudski odbori:

mestni ljudski odbor Litija,
krajevni ljudski odbor Šmartno,
krajevni ljudski odbor Polšnik,
krajevni ljudski odbor Dole,
krajevni ljudski odbor Gabrovka,
krajevni ljudski odbor Vače in
krajevni ljudski odbor Kresnice.

Ustavni zakon iz leta 1953 je utrdil ne samo že dosežene sadove v sistemu socialistične demokracije, marveč tudi nakazal smernice za nadaljnji razvoj socializma na osnovi komunalne družbene ureditve.

Za nadaljnji razvoj komunalnega sistema ter družbenega in gospodarskega napredka občin je posebej pomembno leto 1955, ko so bile formirane nove komune—občine, ki pomenijo regionalno gospodarsko in politično zaokrožene celote.

Zato je 1955. leta prišlo do združitve dotedanjih krajevnih ljudskih odborov v **OBCINSKI LJUDSKI ODBOR LITIJA**.

Krajevni ljudski odbor Dole je bil šele ob kasnejši politično teritorialni razdelitvi priključen litijski občini.

S tem je postajala komuna oz. občina družbeno-ekonomska in politično teritorialna skupnost delovnih ljudi. Začel se je proces odmiranja države; na eni strani so bile mnoge funkcije državnih organov prenesene na organe družbenega upravljanja (na delavske svete in druge svete državljanov), na drugi strani pa se tudi sami organi oblasti postopoma stapljajo z organi samoupravljanja.

V novembru 1957. so bile volitve v občinski ljudski odbor Litija. Takrat je bilo izvoljenih 30 odbornikov v občinski zbor in 15 odbornikov v zbor proizvajalcev. Svete in komisije sestavlja 90 odbornikov in drugih občanov. V tem je že mogoče videti konkretno obliko širše samoupravne funkcije občinskih organov in delovnih organizacij, ki jo uresničujejo prek zbora proizvajalcev.

Za desetletno razdobje obstoja litijske komune je značilen ne samo živahen gospodarski in družbeni razvoj, temveč tudi resnično uveljavljanje takih družbenih odnosov, ki vse močnejše povezujejo interese občanov v komuni. Delovni kolektivi in komuna s svojimi organi so za reševanje številnih problemov skupno iskali rešitve.

V tem razdobju je narasla proizvodnja v občini:

	bruto produkt	narodni dohodek
1957	6,435.732000.— Sdin	144501 Sdin na 1 občana
1965	17,082.999000.— Sdin	385854 Sdin na 1 občana

Predračunska poraba se je povečala:

	za šolstvo	za socialne in druge izdatke
1957	24.387000.— Sdin	42.032000.— Sdin
1965	184.284000.— Sdin	322.070000.— Sdin

Od 1957—1965 so bila porabljena naslednja sredstva za investicije:

— gospodarske	skupno	2,815.296000.— Sdin
— negospodarske	skupno	1,920.000000.— Sdin

V desetih letih je bilo zgrajeno 350 stanovanj v skupni vrednosti nad 2 milijardi Sdin. Zgrajenih je bilo 5 novih osnovnih šol v skupni vrednosti okoli 500 milijonov Sdin.

V letih od 1955 do 1965 je bil zgrajen vodovod za območje Litija—Šmartno v skupni vrednosti prek 300 milijonov in položena kanalizacija v vrednosti 250 milijonov Sdin.

Poleg tega so občani zgradili vodovod v vaseh Vače, Kostrevnica, Zavrtnik, Gabrovka, Dole, Gradiške laze, Gradišče; gradi pa se še v Kresnicah in v Jevnici.

Posebne pomena za razvoj občine je urbanizacija naselij Litija, Šmartno, Kresnice in Jevnica.

Prav za to desetletno razdobje hitrejšega gospodarskega in družbenega razvoja pa je mogoče trditi, da bi bila lahko rast gospodarstva še večja, če bi imela občina boljše cestne zveze z gospodarskimi središči. Šele zadnja leta grade Zasavsko cesto, ki bo povezovala našo občino z gospodarskimi središči raznih pokrajin (Ljubljano—Celjem—Mariborom—Gorenjsko).

Če pogledamo pretečeno dvajsetletno razdobje, lahko vidimo, da je bil razvoj podoben kot v drugih občinah. Vendar je bil v nekaterih drugih občinah razvoj dosti hitrejši, uspehi večji, ker je velik del domačih strokovnjakov neposredno sodeloval v izgradnji svoje komune. Za našo občino pa vemo, da je bilo ves ta čas mnogo družbeno aktivnih občanov in strokovnjakov zaposlenih zunaj njenih meja. Hitrejši razvoj pa so večkrat ovirala tudi različna stališča, kako usmerjati gospodarstvo. Kljub temu smo dosegli lepe uspehe, ki dajejo osnovo za še hitrejši napredek občine.

Nova ustavna načela Socialistične federativne republike Jugoslavije, sprejeta 7. aprila 1963., ustava Socialistične republike Slovenije in statuti občine in delovnih organizacij zagotavljajo, da se bo naša komuna razvijala kot samoupravna skupnost delovnih ljudi in hkrati še kot družbeno državna organizacija, kot združenje komun.

Zavedati se moramo, da gradimo socialistični družbeno politični in ekonomski sistem, ki temelji na svobodnem delu človeka z družbenimi proizvodnimi sredstvi in na družbenem samoupravljanju v delovnih organizacijah in v teritorialnih družbeno političnih skupnostih, da sloni ta sistem na enotnih načelih, ki so jih narodi in delovni ljudje Jugoslavije zgradili v skupnem življenju in skupnih naporih ter jih razglasili v ustavi Socialistične federativne republike Jugoslavije.

Delež naše občine v povojnem razdobju je sestavni del naporov delovnih ljudi širom po naši domovini. Gradijo prihodnost delovnemu človeku in utrjujejo bratstvo in enotnost med narodi Jugoslavije kot največjo pridobitev narodnoosvobodilne vojne in socialistične revolucije.

Sedanji in bodoči rodovi bodo dograjevali naš družbeni sistem, skrbeli za naš gospodarski razvoj in mislili vselej in povsod na človeka, delovnega človeka, ki je ustvaril vse, kar imamo doslej, in ki mu je namenjeno vse, kar bomo še imeli. Ne bodo pa pozabljali, da so kali vsega, kar imamo, pognale že v neenakem boju s sovražnikom, v krvi in ognju. Še se moramo spominjati velikih žrtev. Preveč smo jim dolžni, kajti dali so nam vse, kar so imeli — življenja. Ta pa se ne vračajo. Le spomin nanje lahko živi in hvaležnost in misel, da nam s pesnikom¹ govorijo:

¹ Stihi pesnika Ceneta Vipotnika na spominskem kamnu na grobišču padlih na Javorskem Pilu.

O VI, KI DIHATE PROSTRANI ZRAK
IN VAM ŽIVLJENJA ČUDEŽ ŠE CVETE,
POSLUŠAJTE NAŠ NEMI, ZVESTI GLAS,
IZ SRC PREBITIH K ŽIVIM SRCEM VRE:

NAS ZDRUŽIL JE PRAVICE SILNI UKAZ,
BRANILI SMO SVOJ DOM, PROSTOST SVETA,
STORILI, KAR JE TERJAL STRAŠNI ČAS,
ZDAJ NAM LJUBEZEN VAŠA GROB RAVNA.

KAZALO

<i>Ciril</i> : Dva človeka — dva komandanta	3
<i>Uredniški odbor</i> : Litijski partizani	6
<i>Tone Praprotnik</i> : Litija in okolica do druge svetovne vojne	9
<i>Jože Župančič</i> : Okupator v Litiji	22
<i>Franc Poglajen-Kranjc</i> : Začetki narodnoosvobodilnega gibanja na Litijskem in ustanovitev Osvobodilne fronte	30
<i>Franc Gorenc</i> : Prve akcije, nastanek in razvoj Osvobodilne fronte ...	36
<i>Franta Komel</i> : Boj na Tisju	45
<i>Jože Gričar-Metod</i> : Delo prvih ilegalcev narodnoosvobodilnega gibanja na Litijskem in Moravškem	56
<i>Albin Jesenšek</i> : Gestapo streže po organizaciji Osvobodilne fronte v Šmartnem in okolici	81
<i>Franta Komel</i> : Druga grupa odredov	91
<i>Franc Poglajen-Kranjc</i> : Zasavski bataljon Alojza Hohkrauta	110
<i>Mitja Ribičič-Ciril</i> : Moravska republika	135
<i>Ignac Sterlekar-Jože</i> : Konferenca partijskih aktivistov v Dešnu	159
<i>Jože Štok-Korotan</i> : Usahle domačije	164
<i>Anton Godec-Tomaž</i> : Partizansko civilno taborišče	182
<i>Mirko Jerman</i> : Nekaterne akcije Šlandrove brigade na litijsko-moravškem območju	194
<i>Ivan Belec-Beli</i> : Obnovljeni kamniško-zasavski odred	208
<i>Alojz Žužek-Tarzan</i> : Minerci na železniški progi v Zasavju	214
<i>Janez Petje-Jovan</i> : Kurirske zveze	237
<i>Jože Štok-Korotan</i> : Kurirska 'trojka'	247
<i>Janez Petje-Jovan</i> : Partizanske javke	264
<i>Franci Pungerčar-Janoš</i> : Propaganda in tisk	277
<i>Marko Rainer</i> : Bili smo mladi skojevci	291
<i>Tone Koprivnikar</i> : Nastajanje ljudske oblasti in osvoboditev Litije	299
<i>Vid Jerič</i> : Gabrovka med narodnoosvobodilno borbo	304
<i>Naša narodna heroja</i>	345
<i>Stane Pungerčar-Slavko</i> : Žrtve in sadovi narodnoosvobodilnega boja .	348

LITIJSKI ZBORNIK NOB

I. knjiga

Zbral in uredil uredniški odbor:

Anton Godec, Franc Gorenc, Janez Petje
(predsednik odbora), Tone Praprotnik,
Stane Pungerčar, Ignac Sterlekar in Jože Štok.

Odgovorni urednik: Milica Strgar

Oprema: arh.Vlasto Kopač

Rokopis je odobrila komisija za zgodovino sveta
za razvijanje tradicij NOB republiškega odbora
ZZB NOV Slovenije na seji oktobra 1968.;
recenzenti: Polde Maček ml., dr. Mirko Stiplovšek
in dr. Julij Titl.

Založila skupščina občine Litija.

Natisnilo ČP »Delo«
Ljubljana 1969

Slovenski možje in fantje!

Uprite se mobilizaciji v nemško fašistično vojsko! Hitlerjev boj je boj za uničenje slovenskega naroda, za uničenje vseh pravic delovnega človeka, za večno ustoličenje strahotnega nasilja nad človeštvom! Hitler vam hoče odvzeti zemljo, razgnati vaše družine v vse štiri vetrove a vas poslati v smrt!

Brez odlašanja vstopite v partizanske vrste! Ako hočete braniti svojo zemljo, ako hočete zaščititi bodočnost svojih otrok, ako hočete ohraniti svojo materino besedo, ako hočete zmago delovnega človeka - pridružite se vašim bratom in sinovom v partizanskih četah!